พระสุตตันตปิฎกแปล – อธิบาย

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

เล่ม ๑

พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและอธิบาย

โครงการแปลคัมภีร์พุทธศาสน์

จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการเนื่องในโอกาสฉลองเปรียญธรรม ๙ ประโยค

และ ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

พระคันธสาราภิวงศ์

๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗

พระสุตตันตปิฎกแปล – อธิบาย
มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑

แปลและอธิบาย พระคันธสาราภิวงศ์
วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

ISBN xxx-xxxxx-x-x

จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาส - ฉลองเปรียญธรรม ๙ ประโยค
- ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
พระคันธสาราภิวงศ์
วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๒,๐๐๐ เล่ม

คอมพิวเตอร์/รูปเล่ม
พระคันธสาราภิวงศ์

พิมพ์ที่ **ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์**
๔๔/๑๓๒ หมู่ ๖ ถ.กำนันแม้น แขวงบางขุนเทียน
เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์. ๐-๒๘๐๒-๐๓๔๔ โทรสาร. ๐-๒๘๐๒-๐๓๔๔
Email. DORAMON1914@GMAIL.COM

คำอนุโมทนา

เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าได้รับอาราธนาจาก ท่านพระเดชพระคุณ พระธรรมคุณาภรณ์ (เช้า ฐิตปญฺโญ ป.ธ. ๙ ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเมธีวรคณาจารย์) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธาราม จังหวัดนครสวรรค์ ให้เดินทางมาสอนพระไตรปิฎกและบาลีชั้นสูงเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๒ ข้าพเจ้าได้สอนปทรูปสิทธิปกรณ์ คัมภีร์วุตโตทัย และสุโพธาลังการแก่ท่านเจ้าคุณพร้อมกับสอนวิชาบาลีชั้นสูงและพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณรประมาณ ๒๐๐ รูปในวัดโพธาราม ข้าพเจ้าทราบจากท่านเจ้าคุณว่าเมืองไทยสมัยนั้นนิยมเรียนคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีของพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งนิพนธ์ไว้โดยสังเขปเพื่อเป็นพื้นฐานของการเรียนไวยากรณ์บาลี โดยมิได้ผ่านการศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสส อันได้แก่ กัจจายน-ไวยากรณ์ ปทรูปสิทธิปกรณ์ สัททนีติปกรณ์ และโมคคัลลานไวยากรณ์ เป็นต้น ที่เรียกโดยย่อว่า "บาลีใหญ่"

ต่อมา ข้าพเจ้าได้รับอาราธนาจากพระเนมินทะ (อัครมหาบัณฑิต) เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ รูปที่ ๓ ให้มาช่วยงานพระศาสนา ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ในพุทธศักราช ๒๕๐๘ จึงได้เริ่มเปิดสอนปทรูปสิทธิปกรณ์ในพุทธศักราช ๒๕๑๖ และนับจากปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ เป็นต้นมา พระเดชพระคุณพระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ) ได้ส่งภิกษุสามเณรจากจิตตภาวันวิทยาลัยมาศึกษาบาลีใหญ่ที่วัดนี้ติดต่อกันหลายปี ณ ปัจจุบันข้าพเจ้าชราภาพลง วัดนี้จึงได้อาศัยศิษย์จากจิตตภาวันเป็นกำลังสำคัญในการสอนหนังสือ คือ

๑. พระคันธสาราภิวงศ์ (ป.ธ. ๙, ธรรมจริยะ, พธ.ด)

๒. พระมหาประวัติ ถาวรจิตฺโต (ป.ธ. ๗)

๓. อาจารย์บุญถนอม นพโสภณ (ป.ธ. ๗)

ข้าพเจ้าเปิดสอนบาลีใหญ่ในสำนักนี้ด้วยเห็นว่าการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยยังขาดความละเอียดสมบูรณ์ อาจส่งผลให้มีความเข้าใจพระไตรปิฎกคลาดเคลื่อนและอาจ

นำไปสู่สัทธรรมปฏิรูป ดังนั้น ตลอดเวลากว่า ๓๐ ปีมานี้ข้าพเจ้าจึงได้อุทิศเวลาให้กับการสอนหนังสือเป็นหลัก ปัจจุบันศิษย์จากสำนักนี้หลายท่านได้ขยายการเปิดสอนบาลีใหญ่ในหลายที่ เช่น

พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร : วัดจากแดง สมุทรปราการ

พระมหาสมโภช กิจฺจสาโร : วัดหาดใหญ่สิตาราม สงขลา

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล : วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

อาจารย์จำรูญ ธรรมดา : วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

อาจารย์รุ่งอรุณ จันทร์สงคราม : วัดจากแดง สมุทรปราการ

ข้าพเจ้าอนุโมทนาความอุตสาหะของท่านเหล่านั้น เป็นอย่างยิ่ง

บัดนี้ พระคันธสาราภิวงศ์ ศิษย์ของข้าพเจ้าได้แปล พร้อมทั้งอธิบายคัมภีร์ขึ้นอีก ๑ คัมภีร์ เพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาในภาษาบาลีให้สมบูรณ์ ท่านรูปนี้ศึกษาบาลีใหญ่กับข้าพเจ้าตั้งแต่เป็นสามเณร อายุ ๑๕ ปี และได้ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศพม่าเป็นเวลา ๑๐ ปี จนจบการศึกษาระดับธรรมาจริยะ (เทียบเท่าเปรียญธรรม ๙ ประโยคในการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย) จากสถาบันรัฐบาลและสถาบันเอกชนจังหวัดย่างกุ้ง โดยท่านสามารถสอบชั้นนักศึกษาได้เกียรตินิยมอันดับ ๑ ของจังหวัดแปร และสามารถสอบชั้นธรรมาจริยะของสถาบันเอกชนได้เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะดำเนินการแปลและอธิบายคัมภีร์ขึ้นเพื่อให้เป็นมรดกธรรมฝากไว้ในพระพุทธศาสนา

ข้าพเจ้าหวังว่าตำราเล่มนี้จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญา ที่ช่วยเอื้อให้ธรรมะของพระบรมศาสดาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป

พระธัมมานันทะมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต

เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

คำอนุโมทนา

เมื่อได้รับจดหมายจากพระคันธสาราภิวงศ์ในเรื่องการแปล และจัดพิมพ์คัมภีร์อภิธัมมาวตารเป็นต้น ในโครงการแปลคัมภีร์พุทธศาสน์ก็อนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง จึงเขียนอนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ เพราะเป็นกุศลสำคัญ อันนับว่าเป็นงานของพุทธบุตรที่ต้องช่วยกันหล่อเลี้ยงรากแก้วของพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังเป็นการทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐาน ซึ่งควรช่วยกันส่งเสริมสนับสนุน

ที่กล่าวอย่างนี้ เพราะว่างานแปลและพิมพ์หนังสืออรรถกถาและฎีกาของพระคันธสาราภิวงศ์นี้ ทำให้หวนระลึกย้อนไปนึกถึงสภาพการพระศาสนาในเมืองไทยของเราเมื่อสี่สิบห้าสิบปีก่อนโน้น เวลานั้นเรามีพระไตรปิฎกบาลีอยู่ฉบับหนึ่ง คือ ฉบับสยามรัฐ ซึ่งเพิ่งพิมพ์ครบชุดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๗๐ (คือ หลังจากรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดฯ ให้พิมพ์เป็นเล่มหนังสือแต่ยังไม่เต็มชุด คือ เพียง ๓๙ เล่ม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) พิมพ์ออกมาเพียง ๑,๐๐๐ ชุด แล้วก็ใช้กันมา จนมาถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ จึงมีการพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ จำนวน ๕๐๐ ชุด ส่วนพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยที่พิมพ์ให้ครบชุดครั้งแรก คือ ฉบับ ๒๕ พุทธศตวรรษ ซึ่งกว่าจะพิมพ์เสร็จก็หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ หลายปี

ยิ่งคัมภีร์ในชั้นถัดจากพระไตรปิฎกลงมาแทบไม่ต้องพูดถึงเลย อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่รู้จักและมีใช้กันจริงก็เฉพาะที่เป็นแบบเรียนตามหลักสูตร ป.ธ. ๓-๙ อรรถกถานอกจากนั้นมีแต่ที่พิมพ์ไว้ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๖ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๖ ซึ่งแม้จะพิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดีของเราแต่เมื่อผ่านเวลามาราวครึ่งศตวรรษก็ผุเปราะใช้ลำบากต้องค่อยๆ พลิกอย่างระมัดระวัง นอกจากจะหลุดออกมาเป็นแผ่นๆ แล้ว แต่ละแผ่นเวลาจับพลิกถ้าโค้งงอนิดเดียวก็หักหลุดออกมาเป็นชิ้นๆ

ยิ่งกว่านั้นแม้แต่อรรถกถาอย่างเดียวก็ยังพิมพ์ไม่ครบ (พิมพ์ปฏิสัมภิทามัคคัฏฐกถาเพียงตอนที่หนึ่ง และยังไม่ได้พิมพ์อรรถกถาแห่งเถรคาถา-เถรีคาถา-วิมานวัตถุ-เปต-

วัตถุ-อปทาน-พุทธวงศ์-จริยาปิฎก) ไม่ต้องพูดถึงคำแปลซึ่งมีอยู่บ้างก็เป็นของเก่าแก่มาก ต้องไปหาในหอสมุดแห่งชาติ

อย่างไรก็ดี การที่คัมภีร์ซึ่งพิมพ์นานวันแล้ว และจำนวนพิมพ์ไม่มาก เวลาล่วงมาถึงครึ่งค่อนศตวรรษยังจำหน่ายแจกจ่ายไม่หมด ก็แสดงให้เห็นว่ามีความต้องการน้อย คือมีการศึกษาค้นคว้ากันน้อยนั่นเอง

เพราะเหตุที่คัมภีร์ในภาษาบาลีเดิมพิมพ์ออกมาไม่ครบ และคำแปลก็หาได้ยาก ผู้ที่ศึกษาค้นคว้าและทำงานด้านตำรับตำราทางพระพุทธศาสนาจึงยากลำบาก ต้องสูญเสียเรี่ยวแรงและเวลามากมาย และต้องแสวงหาพึ่งพาคัมภีร์จากต่างประเทศโดยใช่เหตุทั้งด้านพม่าและยุโรป

จนกระทั่งถึงช่วง ๒๕ ปีมานี้ จึงมีสำนักวัดบางแห่งและพุทธบริษัทกลุ่มเล็กๆ ซึ่งใฝ่ธรรม ใฝ่ศึกษา ที่โน่นบ้าง ที่นี่บ้าง รวมตัวกันขึ้นหรือตั้งกันขึ้นเองดำเนินการแปลและพิมพ์อรรถกถาเป็นต้น เป็นส่วนของงานเอกชนที่ทำไปตามกำลังของตน แม้ว่าบางทีก็ทำงานกันแบบล้มๆ ลุกๆ และไม่ตลอดรอดฝั่ง แต่ก็เป็นนิมิตดีที่แสดงว่าความตื่นตัวในการศึกษาค้นคว้าภาษาบาลีและพระธรรมวินัยได้เกิดขึ้นแล้ว

เวลาล่วงมาตามลำดับ จนกระทั่งเมื่อสถาบันใหญ่ๆ ทั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเข้ามาจับงานชำระ-แปล-พิมพ์คัมภีร์ ในเมืองไทยจึงมีพระ-ไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นต้น ที่ผู้ศึกษาค้นคว้าจะหาได้สะดวกขึ้น

แต่กระนั้น คัมภีร์ชั้นฎีกา อนุฎีกา ลงมา ตลอดถึงสัททศาสตร์ทั้งหลาย ส่วนใหญ่ก็ยังไม่ได้แปล และคัมภีร์ที่ยังไม่ได้พิมพ์เป็นอักษรไทยก็ยังมีอีกมาก จึงยังเป็นภาระของสำนักวัดบางแห่ง และกลุ่มพุทธบริษัทต่างๆ ที่ยังต้องทำงานสืบต่อมา

ในบรรดาสำนักแห่งการศึกษาค้นคว้าทั้งหลาย วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง เป็นศูนย์กลางใหญ่สำคัญ ซึ่งเป็นที่รู้จักและยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า ได้ชูประทีปแห่งการศึกษาค้นคว้าภาษาบาลีและพระธรรมวินัยต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน ได้ผลิตครู อาจารย์ผู้รู้บาลี เชี่ยวชาญพระคัมภีร์ซึ่งได้ออกไปมีส่วนสำคัญในการสืบทรงพระพุทธศาสนา

การที่พระคันธสาราภิวงศ์ได้แปลและอธิบายคัมภีร์อภิธัมมาวตารเป็นต้น โดยได้รับความร่วมศรัทธาจากพุทธบริษัททั้งอุบาสกและอุบาสิกาพากันอุปถัมภ์จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นเครื่องยืนยันความที่ได้กล่าวแล้ว

ขอแสดงความชื่นชมอนุโมทนาต่อพระคันธสาราภิวงศ์ที่ได้บำเพ็ญกิจของพุทธบุตรในการเสริมรากแก้วแห่งพระพุทธศาสนา และต่อพุทธบริษัท ทั้งอุบาสกและอุบาสิกาที่ได้ร่วมกันหล่อเลี้ยงรากแก้วนั้น เพื่อให้พระพุทธศาสนามีกำลังแข็งแรงมั่นคงที่จะแผ่ขยายประโยชน์สุขแก่พหูชนได้กว้างขวางยั่งยืนนาน

พระพรหมคุณาภรณ์

(ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓ ตุลาคม ๒๕๔๘

คำนำ

พระไตรปิฎกเป็นตำราบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกในสมัยพุทธกาล จัดเป็นตำราที่ทรงคุณค่าสำหรับชาวพุทธ และเป็นสิ่งที่ชาวพุทธควรศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้เข้าใจคำสอนของพระศาสดาอย่างถ่องแท้

โดยเหตุที่คำสอนที่พบในพระไตรปิฎกมีความสุขุมลุ่มลึก เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ตามจริตและการสั่งสมในชาติก่อนหรือชาติปัจจุบันของผู้ฟัง ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงไม่ใช่ตำราที่อ่านง่าย เหมือนหนังสือกฎหมายที่อ่านยากสำหรับคนทั่วไป พระไตรปิฎกในเมืองไทยดูเหมือนเป็นตำราที่เก็บบูชาในตู้มากกว่าจะเป็นตำราศึกษาค้นคว้า

พระไตรปิฎกนั้นเปรียบได้กับตำราแพทย์ ผู้ศึกษาต้องมีความเข้าใจภาษาบาลีและอภิธรรม จึงจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ เหมือนตำราแพทย์ที่ผู้เรียนต้องมีความเข้าใจวิทยา-ศาสตร์ และภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี จึงจะสามารถเล่าเรียนได้ ภาษาบาลีในเรื่องนี้เหมือนภาษาอังกฤษ ส่วนพระอภิธรรมเหมือนวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ผู้แปลได้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้อ่านจึงไม่จำเป็นต้องไปเรียนภาษาบาลีมากนัก เพราะต้องใช้เวลานานหลายปีกว่าจะอ่านตำราบาลีได้ เพียงตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรม ก็จะอ่านพระไตรปิฎกได้เข้าใจเป็นอย่างดี

ผู้แปลได้เริ่มอ่านพระไตรปิฎกคือพระวินัยปิฎก ทีฆนิกาย และมัชฌิมนิกาย เมื่ออายุ ๒๐ ปี แม้ในขณะที่ไปศึกษาต่อที่ประเทศเมียนม่าร์ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๘ - ๒๕๓๘ ก็มีโอกาสอ่านคัมภีร์เหล่านั้นอีกสองรอบ โดยส่วนตัวแล้วเห็นว่ามัชฌิมนิกายเป็นตำราอ่านง่ายกว่าทีฆนิกาย เพราะพระสูตรในทีฆนิกายค่อนข้างยาว และคนในยุคปัจจุบันก็ไม่ชอบอ่านเรื่องยาวๆ อีกทั้งบางสูตรในทีฆนิกายก็เกี่ยวกับความเห็นของชาวอินเดียในสมัยพุทธกาล ซึ่งไม่เกี่ยวกับคนในยุคปัจจุบันมากนัก แต่พระสูตรในมัชฌิมนิกายมีขนาดกลาง และเน้นการ

ปฏิบัติธรรมมีเมตตาภาวนาหรือสติปัฏฐานเป็นต้นเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ผู้แปลจึงเริ่มแปลคัมภีร์แรกของมัชฌิมนิกายคือมูลปัณณาสก์ก่อน

ผู้แปลคิดว่าถ้าคัมภีร์มูลปัณณาสก์ (ฉบับแปล) นี้มีประโยชน์แก่ผู้อ่านจำนวนมากก็จะแปลมัชฌิมปัณณาสก์และอุปริปัณณาสก์ และพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ เป็นลำดับต่อไป เนื่องจากเห็นว่า ในชีวิตของคนผู้หนึ่งนั้นไม่อาจแปลพระไตรปิฎก ๔๕ เล่มได้ทั้งหมด แต่หากทุ่มเทเวลาทั้งชีวิต ก็อาจแปลเฉพาะพระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่มที่คนทั่วไปสามารถศึกษาค้นคว้าได้

พระไตรปิฎกที่แปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย ตามที่ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยล้านนา และสมัยอยุธยา เพราะพบคัมภีร์ที่เขียนด้วยอักษรขอมบนใบลานและสมุดข่อยเก็บอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทยที่พิมพ์เป็นเล่มหนังสือจัดเป็นชุดใหญ่ ปัจจุบันมีจำนวน ๓ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับของทางบ้านเมือง

- **พ.ศ. ๒๔๘๓**

สมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลกับสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้า-อยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชต่อกันได้มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยแล้วจัดพิมพ์ เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดพิมพ์จำนวน ๒,๕๐๐ ชุด ชุดละ ๘๐ เล่ม

- **พ.ศ. ๒๕๑๔**

เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้เสวยราชสมบัติครบ ๒๕ ปี ได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย เรียกชื่อว่า พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม

- **พ.ศ. ๒๕๒๑**

กรมการศาสนาได้ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงอีกครั้งหนึ่ง พิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม

- พ.ศ. ๒๕๒๕

เนื่องในโอกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์ดำรงมั่นคงครบ ๒๐๐ ปี ทางคณะสงฆ์ได้ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง อีกครั้งหนึ่ง พิมพ์จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม

- พ.ศ. ๒๕๓๐

เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีพระชนมายุครบ ๕ รอบ ทางคณะสงฆ์ได้ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย เรียกชื่อว่า ฉบับสังคีติ อีกครั้งหนึ่ง

- พ.ศ. ๒๕๔๙

เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองราชย์สมบัติครบ ๖๐ ปี มหาเถรสมาคมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาตินำพระไตรปิฎกฉบับสังคีติมาตรวจชำระคำแปลเพื่อความถูกต้องยิ่งขึ้น อีกทั้งจัดทำเชิงอรรถอธิบายในบางแห่ง

ชุดที่ ๒ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหามกุฏฯ

- พ.ศ. ๒๕๒๕

มหามกุฏราชวิทยาลัย ปรารภการศึกษาพระไตรปิฎก ต้องการให้ผู้ศึกษาได้ศึกษาพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา จึงดำเนินการแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม แล้วนำพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงมาพิมพ์รวมกับอรรถกถา จัดพิมพ์จำนวน ๙๑ เล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎกอรรถกถาแปล

ชุดที่ ๓ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาฯ

- พ.ศ. ๒๕๐๐

พระเถรานุเถระผู้บริหารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการตรวจชำระจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี จำนวน ๔๕ เล่ม เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ เรียกชื่อว่า ฉบับ

มหาจุฬาเตปิฎกํ ได้จัดงานสมโภชพระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลีกับอรรถกถาภาษาบาลีที่อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ดำเนินการตรวจชำระจัดพิมพ์ เมื่อวันที่ ๑๒ - ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๕

- พ.ศ. ๒๕๓๕

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปรารภการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ได้ดำเนินการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับ มหาจุฬาเตปิฎกํ เป็นภาษาไทย โดยแปลและจัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. ๒๕๓๙ จัดงานสมโภชเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒ จำนวน ๖,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม

พระไตรปิฎกทุกฉบับที่กล่าวมานี้ประกอบด้วยคำแปลเป็นหลัก แม้ในที่บางแห่งจะมีเชิงอรรถอธิบายความบ้าง ก็ไม่ละเอียดมากนัก ทำให้ผู้ที่ไม่เคยศึกษาเล่าเรียนหลักภาษาและพระอภิธรรมมาก่อนไม่อาจเข้าใจความหมายได้กระจ่างชัดเจน ด้วยเหตุนั้น ผู้แปลจึงแปลเป็นสำนวนใหม่อีกฉบับหนึ่ง ประกอบด้วยคำอธิบายตามหลักภาษาและหลักธรรมโดยละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้คนทั่วไปที่ไม่มีความรู้ภาษาบาลีและอภิธรรมสามารถศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกได้ด้วยตนเอง

เป็นที่ทราบกันดีว่าสำนวนภาษาในพระไตรปิฎกนั้นอ่านเข้าใจยาก เพราะเป็นภาษาเก่า และฉบับแปลทุกฉบับก็ยังคงสำนวนภาษาเดิมไว้ จึงทำให้มีข้อความซ้ำกันและด้วยเหตุนี้การอ่านพระไตรปิฎกจึงไม่เป็นที่นิยมในเมืองไทย ดังนั้น ผู้แปลจึงได้ตัดคำที่ซ้ำกันออกเพื่อให้อ่านง่าย โดยยังคงความหมายเดิมไว้ทั้งหมด จึงคิดว่าฉบับแปลนี้น่าจะทำให้ผู้อ่านชาวไทยสามารถเรียนรู้ได้ง่ายกว่าเดิม

คำอธิบายที่กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ ผู้แปลนำมาจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของมูลปัณณาสก์เป็นหลัก แต่มิได้อ้างถึงที่มาไว้ เพราะผู้อ่านสามารถสืบค้นได้จากเลขข้อที่ตรงกัน ในที่บางแห่งก็นำมาจากคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา หรือไวยากรณ์ฉบับอื่น ในกรณีเช่นนี้จะอ้างอิงอาคตสถานไว้

ในการแปลครั้งนี้ ผู้แปลได้อาศัยคัมภีร์เหล่านี้ คือ

๑. พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๓๙

๒. พระไตรปิฎก ฉบับฉัฏฐสังคีติ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๐

๓. อรรถกถาของมูลปัณณาสก์ ฉบับมหาจุฬาฯ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๓๒

๔. ฎีกาของมูลปัณณาสก์ ฉบับมหาจุฬาฯ จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๓๖

๕. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์) จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๓๙

๖. มูลปัณณาสก์ แปลภาษาพม่า จัดพิมพ์โดยกระทรวงมหาดไทยและการศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๖

๗. มูลปัณณาสก์นิสสัย คือ คัมภีร์แปลมูลปัณณาสก์เป็นภาษาพม่าคำต่อคำ มีคำอธิบายตามหลักภาษาและหลักธรรมโดยละเอียด จัดพิมพ์โดยกระทรวงมหาดไทยและการศาสนา พ.ศ. ๒๕๐๕

มูลปัณณาสก์นิสสัยที่กล่าวมานี้เป็นตำราหลักที่ผู้แปลใช้อาศัยเขียนในหนังสือเล่มนี้ เพราะแต่งขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก ๑๐ ท่าน ทั้งฝ่ายฆราวาสและพระภิกษุ โดยพระภิกษุพำนักอยู่ที่กะบาเอ (ศาสนสถานแห่งหนึ่งของพม่า เหมือนพุทธมณฑลของไทย) จังหวัดย่างกุ้ง คำแปลและคำอธิบายทั้งหมดผ่านการประชุมและได้รับการยอมรับจากคณะแปลแล้วเท่านั้น โดยคัมภีร์นี้ใช้เวลายกร่างต้นฉบับ ๒ ปี ๑๐ เดือน เริ่มตั้งแต่วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๓

นอกจากคัมภีร์มูลปัณณาสก์แล้ว ทางคณะแปลยังได้ร่วมกันแปลและอธิบายจนจบมัชฌิมนิกายและสังยุตตนิกายอีกด้วย คัมภีร์นิสสัยของคณะแปลดังกล่าวนี้เป็นที่ยอมรับว่าได้มาตรฐานที่สุดในนิสสัยพม่าทั้งหมด เพราะมิได้เขียนจากความรู้ของผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เป็นองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก ๑๐ ท่านทั้งฝ่ายฆราวาสและพระภิกษุที่ประชุมปรึกษากันเป็นอย่างดี

ผู้แปลขออนุโมทนาและขอบคุณผู้ช่วยตรวจแก้คัมภีร์นี้ คือ

พระมหาพิเชษฐ์ กนฺตสีโล (ป.ธ. ๙)

คุณอุดมพร สิรสุทธิ

ผศ.ดร.กาญจนา จิตต์วัฒน

โดยเฉพาะคุณอุดมพร สิรสุทธิ ได้เสียสละเวลาเป็นอย่างมากในการตรวจสำนวนแปลและความถูกต้องตามกระบวนการพิมพ์ พร้อมทั้งจัดทำดรรชนีท้ายเล่มอีกด้วย

ผู้แปลหวังว่า มูลปัณณาสก์ ฉบับแปลและอธิบายนี้ จะมีประโยชน์แก่ศาสนิกชนในเมืองไทย เพื่อสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้หลักธรรมเป็นอย่างดี และเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ต่อไป

ขออนุโมทนาบุญท่านเจ้าภาพผู้อุปถัมภ์การแปลและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอให้ทุกท่านมีความสุขความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม ดำเนินไปสู่หนทางที่สัตบุรุษในกาลก่อนได้ดำเนินไปเพื่อมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นโดยพลัน

พระคันธสาราภิวงศ์

(พระคันธสาราภิวงศ์)

วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๕๗

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

www.wattamaoh.org

tamaoh24@gmail.com

โครงการแปลคัมภีร์พุทธศาสน์

ความเป็นมา

แม้พระบรมศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว แต่พระธรรมวินัยซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระองค์ยังดำรงอยู่ถึงปัจจุบันนี้ จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ยังคงดำรงพระชนม์ชีพอยู่เพื่อโปรดเวไนยชนผู้ประพฤติตามคำสอน ทั้งคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาที่อธิบายพระไตรปิฎกซึ่งบุรพาจารย์รจนาไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังเข้าใจความหมายอย่างถูกต้องก็ยังมีอยู่ครบถ้วน นับว่าเป็นโชคดีของชาวพุทธที่มีคัมภีร์ทางศาสนาบริบูรณ์

โดยเหตุที่พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาจารึกด้วยภาษาบาลี คนในยุคนี้จึงไม่อาจเข้าใจความหมายได้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีคัมภีร์แปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาแล้ว แต่ก็เป็นการแปลตามศัพท์เท่านั้น ไม่มีคำอธิบายเกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรม ทำให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ภาษาบาลีและพระอภิธรรมไม่อาจเข้าใจเนื้อหาได้อย่างถ่องแท้ ส่วนคัมภีร์ฎีกาแทบจะไม่มีแปลเป็นภาษาไทย

ดังนั้น การแปลและอธิบายคัมภีร์สำคัญทางศาสนาจึงเป็นศาสนกิจที่สำคัญมาก ทางวัดท่ามะโอได้ดำเนินการแปลคัมภีร์ครบ ๙ เล่มโดยมี เนตติปกรณ์ เป็นต้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ - ๒๕๕๔ บัดนี้ จะดำเนินการแปลและอธิบายคัมภีร์อีก ๑๒ เล่มตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๕๔-๒๕๖๐

วัตถุประสงค์

- เพื่อการศึกษาค้นคว้าของพุทธศาสนิกชนทั่วไป
- เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้ทางพระพุทธศาสนา
- เพื่อป้องกันสัทธรรมปฏิรูปที่อาจเกิดขึ้นจากการตีความผิดพลาด

- เพื่อสร้างมรดกธรรมไว้ในพระพุทธศาสนา
- เพื่อสร้างศาสนทายาทที่เพียบพร้อมทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ อันจะเป็นผู้สืบทอดพระศาสนาสืบไป

วิธีดำเนินงาน

คณะศิษย์ของวัดท่ามะโอที่ได้ศึกษาบาลีใหญ่ และมีความเชี่ยวชาญพระอภิธรรม จะร่วมกันดำเนินงานเพื่อให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ) เป็นประธานที่ปรึกษา โดยมีคณะกรรมการแปล ดังนี้

- พระคันธสาราภิวงศ์ (ธรรมาจริยะ, ป.ธ.๙)
- อาจารย์จำรูญ ธรรมดา (ป.ธ.๕)
- พระมหาประวัติ ถาวรจิตฺโต (ป.ธ.๗)
- อาจารย์นิมิตร โพธิพัฒน์ (ป.ธ.๙)
- อาจารย์เวทย์ บรรณกรกุล (ป.ธ.๙)
- อาจารย์บุญ นพโสภณ (ป.ธ.๗)

คณะกรรมการฝ่ายอุปถัมภ์ มีดังนี้

- คุณปราณี รัตนกูล
- คุณประสิทธิ์ศักดิ์ กลิ่นสุนทร
- คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์
- คุณเสริมสุข ปัทมสถาน
- คุณสุวรรณา เตชะวิบูลย์
- คุณสุกาญจนา ลิมปิสวัสดิ์
- คุณดรุณี โตสมภาค
- คุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์
- คุณปรางค์มาศ นิติธรรม
- คุณอรอาภา โรจนภาณุกร

ระยะเวลา

ระยะเวลาในการแปลนั้น ใช้เวลา ๖ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๖๐

งบประมาณ

จากการบริจาคโดยมีวัตถุประสงค์ของสาธุชนผู้ให้การสนับสนุนโครงการนี้

ประโยชน์ที่จะได้รับ

- ทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจหลักธรรมอย่างถูกต้อง

- เป็นตำราค้นคว้าของผู้สนใจใฝ่รู้ในพระพุทธศาสนา
- ทำให้สัทธรรมปฏิรูปเสื่อมสูญไป
- ได้มรดกธรรมไว้ในพระพุทธศาสนา
- ได้ศาสนทายาทที่เพียบพร้อมด้วยปริยัติและปฏิบัติในพระศาสนา

คัมภีร์ในโครงการ

คัมภีร์ที่สำคัญในการแปลและอธิบายในโครงการ ๑๒ คัมภีร์ คือ

๑. พาลาวตาร เป็นตำราเรียนบาลีใหญ่ที่เข้าใจได้ง่าย และไม่พิสดารมากนัก มี ๑๒๖ หน้า

๒. กังขาวิตรณี คัมภีร์อรรถกถาที่แต่งอธิบายวินัยของภิกษุและภิกษุณี มี ๔๑๔ หน้า

๓. สัมโมหวิโนทนี คัมภีร์อธิบายวิภังค์ของพระอภิธรรมปิฎก มี ๕๗๒ หน้า

๔. ปัญจปกรณ์ คัมภีร์อธิบายกถาวัตถุเป็นต้น ๕ คัมภีร์ของพระอภิธรรม-ปิฎก มี ๕๗๖ หน้า

๕. ปฏิสัมภิทามรรค คัมภีร์อธิบายวิปัสสนาญาณ ๑๖ และแนวทางในการบรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ท่านพระสารีบุตรภาษิตไว้ นับเข้าในพระสุตตันตปิฎก สาวกภาษิต มี ๔๕๔ หน้า

๖. ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา (เล่ม ๑) คัมภีร์อธิบายปฏิสัมภิทามรรค มี ๔๐๑ หน้า

๗. ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา (เล่ม ๒) คัมภีร์อธิบายปฏิสัมภิทามรรค มี ๓๗๖ หน้า

๘. ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถาคัณฐี คัมภีร์อธิบายปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา มี ๔๐๒ หน้า

๙. วิสุทธิมรรค (เล่ม ๑) มี ๔๑๓ หน้า

กถามุขํ

๑. ตนฺตี ตํวณฺณนาโย จ ตฏฺฏีกา อนุวณฺณนา
สทฺธมฺมโธรยฺหาชญฺญ- เถเรหิ อนุสงฺคิตา.

๒. ตาวตา สาสนายตฺตํ ปตฺตํ'นุ สพฺพมตฺถกํ
นูนา'นุกรณียมฺปิ อตฺเถ'ว ถิรโต ถิรํ.

๓. ตญฺหิ สาสนโธรยฺหา ธมฺมสงฺคาหกา ปุเร
สงฺคีติปริโยสาเน สํวิภชึสุ เปฏกํ.

๔. สิสฺสานุสิสฺสโสตูนํ วาจนาย ยถาพลํ
คณฺหิตฺวา อาคตํ ภารํ โชเตสุํ ชินสาสนํ.

๕. สตฺถา สูเจติ ยํ สุตฺตํ ตํกาลิกํ ปโรสตํ
สมยํ อาลุเฬตฺวาน ตลฺลทฺธิวินิเวฐนํ.

๖. กามญฺจสฺส ปริวตฺตา ปุราตเนหิ สงฺขตา
ตถาปฺยาธุนิกานํ เต น โตเสนฺติ ยถิจฺฉิตํ.

๗. เตนายํ'ภินวา พฺยาขฺยา ลีนาสรตฺถสูทนี
โปราณาเจรวาทมฺปิ อหาเปนฺตี สมุพฺภวี.

๘. อุณฺหํ วา ยทิวา สีตํ รวินฺทุอํสุ เขตเล
พหุํ วา ยทิวา มนํ กํ มนํ นาภิราธเย.

๙. กลฺลํ วา ยทิวา'กลฺลํ วิภชฺช ปสฺสตํ สตํ
อนุปญฺญาปทาตา'ยํ เหหิติ หิตมาวหํ.

คนฺธสาราภิวํโส

กถามุข

๑. พระบาลี (พระไตรปิฎก) คำอธิบายของพระบาลีนั้น (คัมภีร์อรรถกถา) และคัมภีร์ฎีกาที่เป็นคำอธิบายของอรรถกถานั้น พระเถระผู้ประเสริฐสืบทอดพระสัทธรรมได้สังคายนาไว้ต่อ ๆ กันมา

๒. กิจที่เนื่องด้วยพระศาสนาได้ถึงความสิ้นสุดโดยประการทั้งปวงด้วยคัมภีร์เหล่านั้นหรือไร ที่จริงแล้ว แม้กิจที่ควรกระทำต่อมา ซึ่งหนักแน่นมั่นคงยังมีอยู่โดยแท้

๓. พระธรรมสังคาหกาจารย์ผู้สืบทอดพระศาสนาในกาลก่อนได้แบ่งพระไตร-ปิฎกไว้[เพื่อให้สอนต่อ ๆ กันมา]ในคราวสังคายนาสิ้นสุดลง

๔. ท่านเหล่านั้นรับเอาภาระที่มาถึง เพื่อสั่งสอนนักศึกษาผู้เป็นศิษยานุศิษย์ตามกำลังแล้ว ได้เผยแพร่ศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรือง

๕. พระศาสดาทรงแสดงพระสูตรใดร้อยกว่าสูตรซึ่งมีในกาลนั้น อันครอบคลุมความเห็นต่าง ๆ ปลดเปลื้องความเห็นเหล่านั้นได้

๖. แม้คัมภีร์แปลของคัมภีร์นั้น ผู้รู้ในกาลก่อนได้ประพันธ์ไว้ แต่คัมภีร์เหล่านั้นไม่อาจทำให้คนในปัจจุบันพอใจได้ตามต้องการ

๗. ดังนั้น คัมภีร์อธิบายความฉบับใหม่นี้ อันแสดงเนื้อความที่มีแก่นสารอันไม่ปรากฏชัดเจน จึงปรากฏขึ้นไม่สละความเห็นของบุรพาจารย์

๘. แสงอาทิตย์บนท้องฟ้าจะร้อน หรือแสงจันทร์จะเย็น มีมากบ้าง น้อยบ้างจะไม่ยังจิตดวงไหนให้ยินดีหรือไร

๙. เมื่อสัตบุรุษจำแนกความถูกต้องหรือความผิดพลาดแล้ว พิจารณาดูอยู่คัมภีร์แปลที่ให้ความรู้อันเหมาะสมนี้จักนำประโยชน์เกื้อกูลมาให้

พระคันธสาราภิวงศ์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า)

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	วินยปิฏก มหาวิภงฺคปาลิ
วิ.ภิกฺขุนี.	วินยปิฏก ภิกฺขุนีวิภงฺคปาลิ
วิ.ม.	วินยปิฏก มหาวคฺคปาลิ
วิ.จู.	วินยปิฏก จูฬวคฺคปาลิ
วิ.ป.	วินยปิฏก ปริวารวคฺคปาลิ

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาลิ
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ
ม.มู.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสปาลิ
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสปาลิ
ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสปาลิ
สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺคปาลิ
สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาลิ
สํ.ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺคปาลิ
สํ.สฬา.	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺคปาลิ
สํ.ม.	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺคปาลิ
องฺ.เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาตปาลิ
องฺ.ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ
องฺ.จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาลิ
องฺ.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต-ปาลิ
องฺ.ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาตปาลิ
องฺ.สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตปาลิ
องฺ.อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตปาลิ
องฺ.นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาตปาลิ
องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตปาลิ
องฺ.เอกา-ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต-ปาลิ
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐปาลิ
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทานปาลิ
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาลิ

ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาลิ
ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุปาลิ
ขุ.เป.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุปาลิ
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาลิ
ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถาปาลิ
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาลิ
ขุ.ม.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสปาลิ
ขุ.จู.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสปาลิ
ขุ.ป.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทานปาลิ
ขุ.พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสปาลิ
ขุ.จริยา.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏกปาลิ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาลิ
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาลิ
อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถาปาลิ
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ-ปาลิ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุปาลิ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมกปาลิ
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐานปาลิ

ปกรณวิเสส

เนตฺติ.	เนตฺติปกรณ
เปฏโก.	เปฏโกปเทสปกรณ
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหปกรณ
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ
มหาวํส.	มหาวํสตารปกรณ

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	สมนฺตปาสาทิกา มหาวิภงฺคอฏฺฐกถา
วิ.ภิกฺขุนี.อ.	สมนฺตปาสาทิกา ภิกฺขุนีวิภงฺคอฏฺฐกถา
วิ.ม.อ.	สมนฺตปาสาทิกา มหาวคฺคอฏฺฐกถา
วิ.จู.อ.	สมนฺตปาสาทิกา จูฬวคฺคอฏฺฐกถา
วิ.ป.อ.	สมนฺตปาสาทิกา ปริวารวคฺคอฏฺฐกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ม.อ.	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี ปาฏิกวคฺคอฏฺฐกถา
ม.มู.อ.	มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี มูลปณฺณาสอฏฺฐกถา
ม.ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี มชฺฌิมปณฺณาสอฏฺฐกถา
ม.อุ.อ.	มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี อุปริปณฺณาสอฏฺฐกถา
สํ.ส.อ.	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี สคาถวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.นิ.อ.	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี นิทานวคฺคอฏฺฐกถา

สํ.ข.อ.	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี ขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.สฬา.อ.	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี สฬายตนวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.ม.อ.	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา
องฺ.เอกก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ทุก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ติก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.จตุกฺก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี จตุกฺกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ปญฺจก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ปญฺจกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ฉกฺก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ฉกฺกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.สตฺตก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี สตฺตกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.อฏฺฐก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี อฏฺฐกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.นวก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี นวกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ทสก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทสกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.เอกา-ทสก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกาทสกนิปาตอฏฺฐกถา
ขุ.ขุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถา
ขุ.ธ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา
ขุ.อุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อุทานอฏฺฐกถา
ขุ.อิติ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา
ขุ.สุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถโชติกา สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา
ขุ.วิ.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา
ขุ.เป.อ.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุอฏฺฐกถา
ขุ.เถร.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.เถรี.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรีคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.ชา.อ.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา
ขุ.ม.อ.	ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา
ขุ.จู.อ.	ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถา
ขุ.ป.อ.	ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา
ขุ.อป.อ.	ขุทฺทกนิกาย วิสุทฺธชนวิลาสินี อปทานอฏฺฐกถา
ขุ.พุทฺธ.อ.	ขุทฺทกนิกาย มธุรตฺถวิลาสินี พุทฺธวํสอฏฺฐกถา
ขุ.จริยา.อ.	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี จริยาปิฏกอฏฺฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ. อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา
อภิ.วิ.อ. อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา
อภิ.ธา.อ. อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ ธาตุกถาอฏฺฐกถา
อภิ.ปุ.อ. อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ ปุคฺคลปญฺญตฺติอฏฺฐกถา
อภิ.ก.อ. อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ กถาวตฺถุอฏฺฐกถา
อภิ.ย. อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ ยมกอฏฺฐกถา
อภิ.ป. อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณ ปฏฺฐานอฏฺฐกถา

อรรถกถาปกรณวิเสส

มิลินฺท.อ. มิลินฺทปญฺหอฏฺฐกถา
สงฺคห. อภิธมฺมตฺถสงฺคห
เนตฺติ.อ. เนตฺติอฏฺฐกถา
อภิ.วตาร. อภิธมฺมาวตาร
จตุภาณ.อ. สารตฺถสมุจฺจย จตุภาณวาร-อฏฺฐกถา
สจฺจสงฺเขป สจฺจสงฺเขป

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฏีกา วชิรพุทฺธิฏีกา
สารตฺถ.ฏีกา สารตฺถทีปนีฏีกา
วิมติ.ฏีกา วิมติวิโนทนีฏีกา
กงฺขา.ฏีกา กงฺขาวิตรณีปุราณฏีกา
กงฺขา.อภินวฏีกา วินยตฺถมญฺชูสา กงฺขาวิตรณี-อภินวฏีกา
วินย.ฏีกา วินยาลงฺการฏีกา
วิ.ฏีกา วินยวินิจฺฉยฏีกา
อุตฺตร.ฏีกา อุตฺตรวินิจฺฉยฏีกา
ขุทฺท.ฏีกา ขุทฺทสิกฺขาปุราณฏีกา
ขุทฺท.อภินวฏีกา ขุทฺทสิกฺขาอภินวฏีกา
มูล.ฏีกา มูลสิกฺขาปุราณฏีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฏีกา ทีฆนิกาย ลีนตฺถปกาสนี สีลกฺขนฺธวคฺคฏีกา
ที.สี.อภินวฏีกา ทีฆนิกาย สาธุวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา
ที.ม.ฏีกา ทีฆนิกาย ลีนตฺถปกาสนี มหาวคฺคฏีกา
ที.ปา.ฏีกา ทีฆนิกาย ลีนตฺถปกาสนี ปาฏิกวคฺคฏีกา
ม.มู.ฏีกา มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปกาสนี มูลปณฺณาสฏีกา
ม.ม.ฏีกา มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปกาสนี มชฺฌิมปณฺณาสฏีกา
ม.อุ.ฏีกา มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปกาสนี อุปริปณฺณาสฏีกา
สํ.ส.ฏีกา สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปกาสนี สคาถวคฺคฏีกา
สํ.นิ.ฏีกา สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปกาสนี นิทานวคฺคฏีกา

สํ.ข.ฏีกา	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปกาสนี ขนฺธวคฺคฏีกา
สํ.สฬา.ฏีกา	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปกาสนี สฬายตนวคฺคฏีกา
สํ.ม.ฏีกา	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปกาสนี มหาวคฺคฏีกา
องฺ.เอกก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตฏีกา
องฺ.ทุก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาตฏีกา
องฺ.ติก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตฏีกา
องฺ.จตุกฺก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตฏีกา
องฺ.ปญฺจก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาตฏีกา
องฺ.ฉกฺก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาตฏีกา
องฺ.สตฺตก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตฏีกา
องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตฏีกา
องฺ.นวก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาตฏีกา
องฺ.ทสก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตฏีกา
องฺ.เอกาทสก.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาตฏีกา
ขุ.ธ.ฏีกา	ธมฺมปทมหาฏีกา
ขุ.ธ.ฏีกา	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทฏีกา

ฏีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.มูลฏีกา	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีมูลฏีกา
อภิ.วิ.มูลฏีกา	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคมูลฏีกา
อภิ.ปญฺจ.มูลฏีกา	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณมูลฏีกา
อภิ.สงฺ.อนุฏีกา	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีอนุฏีกา
อภิ.วิ.อนุฏีกา	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคอนุฏีกา
อภิ.ปญฺจ.อนุฏีกา	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณอนุฏีกา
ม.ฏีกา	มณิทีปฏีกา
มธุ.ฏีกา	มธุสารตฺถทีปนีฏีกา

ฏีกาปกรณวิเสส

มิลินฺท.ฏีกา	มธุรตฺถปกาสินี มิลินฺทปญฺหฏีกา
วิสุทฺธิ.มหาฏีกา	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา
สงฺคห.ฏีกา	อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา
วิภาวินี	อภิธมฺมตฺถวิภาวินี
สงฺเขป.ฏีกา	สงฺเขปวณฺณนาฏีกา
มณิสาร.ฏีกา	มณิสารตฺถมญฺชูสาฏีกา
สงฺคห.ทีปนี	อภิธมฺมตฺถสงฺคหทีปนี
วิภาวินี.โยชนา	อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฏีกา อตฺถโยชนา
ปรมตฺถ.ฏีกา	ปรมตฺถทีปนี อภิธมฺมตฺถสงฺคหมหาฏีกา
ปริ.ฏีกา	ปริตฺตฏีกา
นม.ฏีกา	นมกฺการฏีกา

คัมภีร์สัททาวิเสส

กจฺ	กจฺจายนเวยฺยากรณ
โมค.	โมคฺคลฺลานเวยฺยากรณ
รูป.	ปทรูปสิทฺธิปกรณ
นีติ.ปท.	สทฺทนีติปกรณ ปทมาลา
นีติ.ธาตุ.	สทฺทนีติปกรณ ธาตุมาลา
นีติ.สุตฺต.	สทฺทนีติปกรณ สุตฺตมาลา
พา.	พาลาวตาร
อภิธาน.	อภิธานปฺปทีปิกา
อภิธาน.ฏีกา	อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา

อภิธาน.สูจิ	อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ	คนฺถา.	คนฺถาภรณ
นิรุตฺติ.	นิรุตฺติทีปนี	เภทจินฺตา.	สทฺทตฺถเภทจินฺตา
วุตฺโต.	วุตฺโตทยฉนฺโทปกรณ	สมฺพนฺธ.	สมฺพนฺธจินฺตา
สุโพธา.	สุโพธาลงฺการ	ชาลินี.	สทฺทสารตฺถชาลินี

สารบัญ

๒. สีหนาทวรรค

หมวดว่าด้วยการบันลือสีหนาท

๓. มหาทุกขักขันธสูตร

๔. จูฬทุกขักขันธสูตร

๕. อนุมานสูตร

๖. เจโตขีลสูตร

๗. วนปัตถสูตร

๘. มธุปิณฑิกสูตร

๓. โอปัมมวรรค

หมวดว่าด้วยข้ออุปมา

๒. อลคัททูปมสูตร

๓. วัมมิกสูตร

๔. รถวินีตสูตร

๕. นิวาปสูตร

๖. ปาสราสิสูตร

๔. มหายมกวรรค

หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดใหญ่

๙. มหาอัสสปุรสูตร

๑๐. จูฬอัสสปุรสูตร

๕. จูฬยมกวรรค

หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดเล็ก

๔. จูฬเวทัลลสูตร

๕. จูฬธัมมสมาทานสูตร

๖. มหาธัมมสมาทานสูตร

กมฺมานิลาปหตโรคตรงฺคภงฺเค

สํสารสาครมุเข วิตเต วิปนฺนา

มา มา ปมาท'มกริตฺถ กโรถ โมกฺขํ

ทุกฺโขทยํ นนุ ปมาทมยํ นรานํ.

เตลกฏาหคาถา คาถา ๓๐

"ท่านทั้งหลายผู้ตกไปในอ่าวทะเลคือสงสารอันไพศาล ซึ่งมีคลื่นกระจัดกระจายคือโรคภัยอันถูกพายุคือกรรมพัดพาไป อย่ามัวประมาทอยู่ จงแสวงหาความหลุดพ้น

ความประมาทเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ของชนทั้งหลายมิใช่หรือ"

พระสุตตันตปิฎก

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น

๑. มูลปริยายวรรค

หมวดว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม

๑. มูลปริยายสูตร

ว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

คำว่า ข้าพเจ้า ในคำเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่นๆ ในพระสุตตันตปิฎก หมายถึงท่านพระอานนท์

ประโยคว่า เอวํ เม สุตํ มีคำแปลตามศัพท์ ๓ อย่างตามคัมภีร์อรรถกถา คือ

๑. ข้าพเจ้าสดับแล้วอย่างนี้

(เอวํ ศัพท์ แปลว่า "อย่างนี้" มีความหมายว่า นิทัสสนะ = แสดง)

๒. ข้าพเจ้าสดับแล้วด้วยอาการนี้

(เอวํ ศัพท์ แปลว่า "ด้วยอาการนี้" มีความหมายว่า อาการะ = อาการ)

๓. ข้าพเจ้าสดับแล้วอย่างนี้แล

(เอวํ ศัพท์ แปลว่า "อย่างนี้แล" มีความหมายว่า อวธารณะ = ตัดสิน)

อนึ่ง คำแปลทั้งสามข้างต้น คำว่า เม เป็นบท อนภิหิตกัตตา แต่บทนี้อาจเป็นบทสัมพันธ์ที่ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติก็ได้ ตามนัยนี้แปลตามศัพท์ว่า "การสดับของข้าพเจ้าย่อมมีอย่างนี้" เป็นต้น

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนไม้เจ้าป่าในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา

คำว่า เอกํ สมยํ แปลตามศัพท์ว่า "ตลอดสมัยหนึ่ง" โดยลงทุติยาวิภัตติในอัจจันตสังโยค คือ การประกอบต่อเนื่อง ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา แต่อาจแปลตามศัพท์ว่า "ในสมัยหนึ่ง" ก็ได้ โดยลงทุติยาวิภัตติในอรรถสัตตมี ตามมติของโบราณาจารย์ที่พบในคัมภีร์อรรถกถา

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้แปลว่า "สมัยหนึ่ง" เพื่อย่อคำ

ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า เราจักแสดงมูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวงแก่เธอ เธอจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

คำว่า เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุํ มีคำแปลตามศัพท์ ๒ ประการตามที่กล่าวไว้ในฎีกา[๑] คือ

๑. "ภิกษุเหล่านั้นทูลรับแก่พระผู้มีพระภาค"
   ลง ส จตุตถีวิภัตติท้าย ภควโต ในสัมปทานการก ดังคำว่า เทวทตฺตสฺส ปฏิสฺสุโณติ (ย่อมรับแก่เทวทัต)

๒. "ภิกษุเหล่านั้นทูลรับคำร้องเรียกของพระผู้มีพระภาค"
   ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติท้าย ภควโต ในสามีสัมพันธ์ และต้องเพิ่ม อามนฺตนํ (คำร้องเรียก) เข้ามาเป็นกรรมใน ปจฺจสฺโสสุํ

ข้อความว่า มูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวง = สพฺพธมฺมมูลปริยาย คือ เหตุเฉพาะของสภาวธรรมทั้งปวงที่มีในภูมิ ๓ และนับเข้าในสักกายะคือหมู่ขันธ์ ๕

๑. กามภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของกามตัณหา
๒. รูปภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของรูปตัณหา

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๑/๑/๖๔

๓. อรูปภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของอรูปตัณหา

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๑ ว่าด้วยปุถุชน

[๒] ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ

ย่อมเข้าใจผิดปฐวี (ดิน) ว่าเป็นปฐวี [คือ ปฐวีเป็นสัตว์บุคคล หรือเป็นของสัตว์บุคคล] ครั้นแล้วเขา :-

- สำคัญผิดปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]
- สำคัญผิดในปฐวี [ว่าเรามีอยู่ในปฐวี ของเรามีอยู่ในปฐวี คนอื่นมีอยู่ในปฐวี ของคนอื่นมีอยู่ในปฐวี]
- สำคัญผิดนอกปฐวี[ว่า เรามีอยู่นอกปฐวี ของเรามีอยู่นอกปฐวี คนอื่นมีอยู่นอกปฐวี ของคนอื่นมีอยู่นอกปฐวี]
- สำคัญผิดปฐวี[ทั้งภายในมีผมเป็นต้นและภายนอกมีเหล็ก เป็นต้น] ว่าเป็นของเรา
- ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้ปฐวี

คำว่า ปุถุชน คือ ผู้ที่มีกิเลสหนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อันธปุถุชน (ปุถุชนคนบอด) คือ ผู้ที่ไม่ได้อบรมจิตจนกระทั่งรู้จักรูปนาม

๒. กัลยาณปุถุชน (ปุถุชนคนดี) ผู้ที่ได้อบรมจิตจนกระทั่งรู้จักรูปนามแล้ว

คำว่า พระอริยะ คือ ผู้ประเสริฐ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก ที่ชื่อว่าพระอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส ไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ และเป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรเข้าไปหา

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้หมายถึงพระพุทธเจ้าเท่านั้นในที่นี้

คำว่า สัตบุรุษ คือ คนดี โดยทั่วไปหมายถึงผู้ที่มีกตัญญูกตเวที ปราชญ์ กัลยาณมิตร ผู้มีความภักดีมั่นคง ผู้ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้หมายถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกเท่านั้น เพราะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าไว้แล้วด้วยคำว่า พระอริยะ อีกอย่างหนึ่ง คำนี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก ทั้ง ๓ ประเภท

โดยนัยหลังนี้ คำว่า พระอริยะและสัตบุรุษ หมายถึงพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทั้ง ๓ ประเภท

ส่วนนัยแรกหมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวกเพียง ๒ ประเภท

ในคำว่า อริยธมฺเม อวินีโต (ไม่ได้อบรมในธรรมของพระอริยะ) คำว่า อวินีต มีรูปวิเคราะห์ (คำจำกัดความ) ว่า

- วินียิตฺถาติ วินีโต = ผู้ถูกแนะนำแล้ว, ผู้ได้อบรมแล้ว หมายถึง พระอริยะ
  (วิ บทหน้า + นี ธาตุ + ต ปัจจัยในกรรมสาธนะ)
- น วินีโต อวินีโต = ผู้ไม่ถูกแนะนำแล้ว, ผู้ไม่ได้อบรมแล้ว หมายถึง ปุถุชน
  (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

ปฐวีมี ๔ ประเภท และในพระสูตรนี้ ปฐวีก็หมายถึงปฐวี ๔ ชนิด คือ

๑. ลักขณปฐวี (ปฐวีโดยลักษณะ) คือ ลักษณะแข็งหรืออ่อนของปฐวีธาตุ

๒. สสัมภารปฐวี (ปฐวีพร้อมทั้งที่ตั้ง) คือ สิ่งที่มีลักษณะแข็งภายนอกของร่างกายมี โลหะ เป็นต้น และสิ่งที่มีลักษณะแข็งภายในของร่างกาย ๒๐ อย่างมี ผม เป็นต้น

๓. อารัมมณปฐวี (ปฐวีที่เป็นอารมณ์) หรือนิมิตตปฐวี คือ ปฐวีที่นำมากำหนดเป็นอารมณ์ของปฐวีกสิณ

๔. สัมมติปฐวี (ปฐวีโดยสมมติ) คือ ปฐวีเทวดาผู้บรรลุปฐวีกสิณฌานแล้วเกิดในเทวโลกด้วยอำนาจอุปจารสมาธิ

ข้อความว่า ย่อมเข้าใจผิดปฐวีว่าเป็นปฐวี หมายความว่า ย่อมเข้าใจผิดปฐวีทั้งภายในและภายนอกว่าเป็นปฐวีโดยประกอบด้วยความสำคัญผิด (มัญญนา) ๓ ประการ คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ

ข้อความว่า ย่อมสำคัญผิดปฐวี หมายความว่า เขาย่อมสำคัญผิดด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ โดยลักษณะ ๔ อย่าง คือ เราเป็นปฐวี ปฐวีเป็นของเรา คนอื่นเป็นปฐวี หรือปฐวีเป็นของคนอื่น

อีกอย่างหนึ่ง เขาสำคัญผิดปฐวีภายในและภายนอกว่าเป็นตนหรือของตน เป็นเหตุให้เกิดตัณหา มานะ และทิฏฐิ เช่น

- สำคัญผิดด้วยตัณหา เป็นเหตุให้เกิดความยินดีพอใจในผมเป็นต้น จนตั้งความปรารถนาว่าด้วยศีลหรือพรหมจรรย์นี้ ขอให้เรามีผมนุ่มดำสนิทดี

- สำคัญผิดด้วยมานะว่า เราดีกว่า เราเสมอกัน หรือเราด้อยกว่า

- สำคัญผิดด้วยทิฏฐิ คือ ยึดมั่นว่า ผมเป็นชีวะ ตามนัยว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (อาตมันก็คือสรีระ)

ข้อความว่า สำคัญผิดในปฐวี หมายความว่า สำคัญผิดในปฐวีว่า เรามีอยู่ในปฐวี สมบัติของเรามีอยู่ในปฐวี ผู้อื่นมีอยู่ในปฐวี หรือสมบัติของผู้อื่นมีอยู่ในปฐวี หรือสำคัญผิดว่า อัตตาคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีอยู่ในปฐวี

ข้อความว่า สำคัญผิดนอกปฐวี หมายความว่า สำคัญผิดนอกปฐวีว่า เรามีอยู่นอกปฐวี สมบัติของเรามีอยู่นอกปฐวี คนอื่นมีอยู่นอกปฐวี หรือสมบัติของคนอื่นมีอยู่นอกปฐวี หรือสำคัญผิดว่า อัตตาเป็นอย่างอื่นจากปฐวี คือ สำคัญผิดด้วยทิฏฐิว่า ตนหรือบุคคลอื่น พร้อมทั้งสรรพสิ่งล้วนเกิดจากพรหม อณู หรือพระอิศวรที่เป็นปฐวี ตามลัทธิพรหมัณฑวาท คือ ลัทธิที่เชื่อว่าโลกเกิดจากพรหม โดยเข้าใจว่า ไข่นั้นทำด้วยทอง พรหมเกิดเองในไข่นั้น หรือตามลัทธิอณุกวาท คือ ลัทธิที่เชื่อว่าโลกประกอบด้วยอณู หรือตามลัทธิอิสสรวาท คือ ลัทธิที่เชื่อว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลก โดยเข้าใจว่า โลกทั้งหมดนี้ผุดออกมาจากพระอิศวร แล้วเกิดตัณหาและมานะในตนตลอดจนบุคคลอื่นรวมไปถึงสรรพสิ่งเหล่านั้น

ข้อความว่า สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา เช่น สำคัญปฐวีภายในมีผมเป็นต้นว่าเป็นของเรา หรือสำคัญปฐวีภายนอกมีโลหะเป็นต้นว่าเป็นของเรา

ข้อความว่า ยินดีปฐวี หมายความว่า เพลิดเพลินยินดีติดใจปฐวีด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ ความยินดีปฐวีนั่นเอง ชื่อว่ายินดีทุกข์

ดังพระพุทธดำรัสว่า

โย ภิกฺขเว ปจวีธาตุํ อภินนฺทติ, ทุกฺขํ โส อภินนฺทติ, โย ทุกฺขํ อภินนฺทติ, อปริมุตฺโต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามิ.[๑]

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ผู้ใดยินดีปฐวีธาตุ ผู้นั้นยินดีทุกข์, ผู้ใดยินดีทุกข์ ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์”

ข้อความว่า เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้ปฐวี หมายความว่า ปุถุชนไม่ได้กำหนดรู้ปฐวีด้วยปริญญา ๓ คือ

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๓๑

๑. ญาตปริญญา คือ การหยั่งเห็นด้วยการกำหนดรู้สภาวะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ของรูปนาม หมายถึง วิปัสสนาญาณที่ ๑-๒

๒. ตีรณปริญญา คือ การหยั่งเห็นด้วยการรู้ชัดไตรลักษณ์ หมายถึง วิปัสสนาญาณที่ ๓-๑๑

๓. ปหานปริญญา คือ การหยั่งเห็นโดยกำจัดกิเลสด้วยมรรคญาณ หมายถึง วิปัสสนาญาณที่ ๑๒-๑๖

ดังนั้น จึงเข้าใจผิดปฐวีว่า เป็นเรา ของเรา สัตว์ บุคคล และยึดมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ ปฐวีที่จะต้องกำหนดรู้ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. ปฐวีภายใน ๒๐ อย่าง คือ

- ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
- เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต
- หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด
- ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) มันสมอง

๒. ปฐวีภายนอก คือ โลหะ เป็นต้น

โดยทั่วไปการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการกำหนดรู้สภาวธรรมภายในร่างกายที่กว้างศอก ยาววา หนาคืบ เมื่อสภาวธรรมภายในปรากฏชัดเจน สภาวธรรมภายนอกก็จะปรากฏชัดเจนขึ้นตามไปด้วย จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ตรัสถึงสัจจะ ๔ ภายในร่างกายที่กว้างศอก ยาววา หนาคืบ และมีใจครองด้วยพระพุทธดำรัสว่า

อปิ จ ขฺวาหํ อาวุโส อิมสฺมึเยว พฺยามมตฺเต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปทนฺติ.[๑]

“ผู้มีอายุ เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก และปฏิปทาให้ถึงความดับของโลก ในอัตภาพอันมีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา และมีใจนี้เท่านั้น”

ตัวอย่างสัจจะภายนอกซึ่งอาจปรากฏชัดเจนได้ในบางขณะ เช่น ครั้งที่พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าพระโสณกะ ผู้เป็นสหายของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอรินทมะได้เห็นใบไม้เก่าร่วงหล่นจากต้นสาละแล้วเกิดญาณทัศนะรู้เห็นความเกิดดับของอาการเคลื่อนไหวภายนอกนั้น ในที่สุดได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ ดังข้อความว่า

---

[๑] สํ.ส. ๑๕/๑๐๗/๗๔, องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๔๕/๕๓

โสปิ ตสฺมึ นครํ ปวิฏฺเจ ปจฺฉา อาคนฺตฺวา สิลาปฏฺเฏ นิสีทิ. อถสฺส ปุรโต พนฺธนา ปวุตฺตํ สาลรุกฺขโต ปณฺฑุปลาสํ ปติ. โส ตํ ทิสฺวาว "ยเถเวตํ ตถา มมปิ สรีรํ ชรํ ปตฺวา ปติสฺสตี"ติ อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ปจฺเจกโพธึ ปาปุณิ. ตํขณญฺเญวสฺส คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายิ ปพฺพชิตลิงฺคํ ปาตุรโหสิ.[1]

"ฝ่ายโสณกกุมารนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ตนเองก็มานั่งที่แผ่นศิลาในภายหลัง ลำดับนั้น ใบไม้สีเหลืองของต้นสาละหลุดร่วงจากขั้วตกลงตรงหน้าของกุมารนั้น เขาพอได้เห็นใบไม้เหลืองนั้นแล้วจึงคิดว่า ใบไม้นี้หล่นลงฉันใด แม้สรีระของเราก็จักถึงความชรา หล่นไปฉันนั้น จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้นจนบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ในขณะนั้นนั่นเอง เพศคฤหัสถ์ของกุมารนั้นได้อันตรธานไป เพศบรรพชิตปรากฏขึ้นแทน"

และกรณีนางปฏาจาราเห็นน้ำล้างเท้าไหลไปในขณะล้างเท้าแล้วหยั่งเห็นความเกิดดับของน้ำที่ไหลไป ข้อนี้เป็นการหยั่งเห็นความเกิดดับในอารมณ์ภายนอกในบางโอกาส ดังข้อความว่า

สา เอกทิวสํ กุเฏน อุทกํ อาทาย ปาเท โธวนฺตี อุทกํ อาสิญฺจิ, ตํ โถกํ คนฺตฺวา ปจฺฉิชฺชิ. ทุติยวาเร อาสิตฺตํ ตโต ทูรตรํ อคมาสิ. ตติยวาเร อาสิตฺตํ ตโตปิ ทูรตรนฺติ. สา ตเทว อารมฺมณํ คเหตฺวา ตโย วเย ปริจฺฉินฺทิตฺวา "มยา ปฐมํ อาสิตฺตํ อุทกํ วิย อิเม สตฺตา ปฐมวเยปิ มรนฺติ, ตโต ทูรตรํ คตํ ทุติยวาเร อาสิตฺตํ อุทกํ วิย มชฺฌิมวเยปิ มรนฺติ, ตโตปิ ทูรตรํ คตํ ตติยวาเร อาสิตฺตํ อุทกํ วิย ปจฺฉิมวเยปิ มรนฺติเยวา"ติ จินฺเตสิ.[2]

"วันหนึ่ง นางปฏาจารานั้นเอาหม้อนำน้ำมาล้างเท้ารดน้ำลง น้ำนั้นไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็ขาดหายไป รดครั้งที่ ๒ น้ำก็ไปได้ไกลกว่าครั้งแรกนั้น รดครั้งที่ ๓ น้ำไปได้ไกลกว่าครั้งที่ ๒ นั้น นางยึดเอาน้ำนั้นนั่นแลเป็นอารมณ์ กำหนดระยะทั้ง ๓ คิดว่า สัตว์เหล่านี้ตายเสียในปฐมวัยก็มีเหมือนน้ำที่เรารดครั้งแรก ตายเสียในมัชฌิมวัยก็มีเหมือนน้ำที่รดครั้งที่ ๒ ซึ่งไปไกลกว่าครั้งแรกนั้น ตายเสียในปัจฉิมวัยก็มีเหมือนน้ำที่รดครั้งที่ ๓ ซึ่งไปได้ไกลกว่าครั้งที่ ๒ นั้น"

ย่อมเข้าใจผิดอาโป (น้ำ) ว่าเป็นอาโป ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอาโป สำคัญผิดในอาโป สำคัญผิดนอกอาโป สำคัญผิดอาโปว่าเป็นของเรา ยินดีอาโป[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

---

[1] ขุ.ชา.อ. ๘/๕๒๙/๗๘

[2] ขุ.เถรี.อ. ๒๕/๑๑๑/๑๔๒, ขุ.ธ.อ. ๑/๑๑๒/๕๑๕

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะ (ปุถุชน) เขาไม่ได้กำหนดรู้อาโป

อาโปที่จะต้องกำหนดรู้ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. อาโปภายใน ๑๒ อย่าง คือ

- ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น
- น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

๒. อาโปภายนอก คือ น้ำที่อยู่ภายนอกร่างกาย

ย่อมเข้าใจผิดเตโช (ไฟ) ว่าเป็นเตโช ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดเตโช สำคัญผิดในเตโช สำคัญผิดนอกเตโช สำคัญผิดเตโชว่าเป็นของเรา ยินดีเตโช[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้เตโช

เตโชที่จะต้องกำหนดรู้ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. เตโชภายใน ๔ อย่าง คือ

- ไออุ่น ไฟทำให้เสื่อมโทรม ไฟแผดเผา และไฟที่ย่อยอาหาร

๒. เตโชภายนอก คือ ไฟที่อยู่ภายนอกร่างกาย

ย่อมเข้าใจผิดวาโย (ลม) ว่าเป็นวาโย ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดวาโย สำคัญผิดในวาโย สำคัญผิดนอกวาโย สำคัญผิดวาโยว่าเป็นของเรา ยินดีวาโย[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้วาโย

วาโยที่จะต้องกำหนดรู้ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. วาโยภายใน ๖ อย่าง คือ

๑.๑ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ

๑.๒ ลมในท้อง ลมในลำไส้

๑.๓ ลมพัดไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ และลมหายใจ

๒. วาโยภายนอก คือ ลมที่อยู่ภายนอกร่างกาย

ข้อที่กล่าวมาแล้ว ๔ ประการนี้ ชื่อว่า มหาภูตรูป คือ รูปใหญ่โต ปรากฏชัดตามลักษณะและรูปร่างของตน แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะแข็ง-อ่อน

๒. อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะไหล-เกาะกุม

๓. เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะเย็น-ร้อน

๔. วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะหย่อน-ตึง

การกำหนดรู้ปฐวี (ดิน) เป็นต้น คือ การเจริญสติสักแต่รู้ว่าเป็นปฐวีเป็นต้นทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ซึ่งปรากฏอยู่ในปัจจุบันขณะว่ามีเพียงสภาวะคือปฐวีเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษหรือสตรีปรากฏอยู่ในธาตุเหล่านั้น

[๓] **ย่อมเข้าใจผิดภูต** ว่าเป็นภูต ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดภูต สำคัญผิดในภูต สำคัญผิดนอกภูต สำคัญผิดภูตว่าเป็นของเรา ยินดีภูต[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้ภูต

คำว่า ภูต มีความหมาย ๗ ประการ คือ

๑. ขันธ์ ๕	๒. อมนุษย์	๓. ธาตุ
๔. สิ่งที่มีจริง	๕. พระขีณาสพ	๖. สัตว์
๗. ต้นไม้		

ภูต ศัพท์ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า สัตว์ที่ต่ำกว่าเทวดาชั้นจาตุมหาราช หมายถึง มนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานผู้ถือกำเนิดในกำเนิดทั้ง ๔ คือ

๑. เกิดในฟองไข่ (อัณฑชะ)

๒. เกิดในมดลูก (ชลาพุชะ)

๓. เกิดในที่ชื้นแฉะ (สังเสทชะ)

๔. เกิดแบบผุดเกิดขึ้นทันที (โอปปาติกะ)

ตั้งแต่ภูตเป็นต้นไปจนถึงอรูปพรหมจัดเป็นอารมณ์ภายนอกที่ไม่ใช่อารมณ์หลักของการปฏิบัติวิปัสสนา แต่อารมณ์ภายนอกเหล่านั้นอาจจะปรากฏไตรลักษณ์ได้ในบางขณะเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหยั่งเห็นไตรลักษณ์ของรูปนามภายในร่างกายที่กว้างศอกยาววาหนาคืบนี้ได้แล้ว

ย่อมเข้าใจผิดเทวดา ว่าเป็นเทวดา ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดเทวดา สำคัญผิดในเทวดา สำคัญผิดนอกเทวดา สำคัญผิดเทวดาว่าเป็นของเรา ยินดีเทวดา[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้เทวดา

เทวดาในเรื่องนี้ คือ เทวดาในสวรรค์ ๕ ชั้น ได้แก่

๑. ชั้นจาตุมหาราช ๒. ชั้นดาวดึงส์

๓. ชั้นยามา ๔. ชั้นดุสิต

๕. ชั้นนิมมานรดี (ยกเว้นชั้นปรนิมมิตวสวดี)

เพราะจะกล่าวถึงเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวดีว่าเป็นมารในประโยคต่อไป จึงหมายถึงเทวดาในสวรรค์ ๕ ชั้นแรก

การใช้คำในลักษณะนี้เป็นวิธีใช้ทางภาษาที่เรียกว่า *ปาริเสสนัย* คือ วิธีที่เหลือจากข้อความที่กล่าวมาแล้วหรือจะกล่าวต่อไป เช่นคำว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา (สภาพธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่) ในคาถาแรกของคัมภีร์ธรรมบท แม้คำว่า ธมฺมา (สภาพธรรม) จะเป็นคำกลางๆ หมายถึงส่วนรวมคือนามขันธ์ ๔ แต่ในที่นี้หมายเอานามขันธ์ ๓ นอกจากวิญญาณขันธ์ที่กล่าวมาไว้ในคำว่า มโน และตามหลักอุปจาระเรียกว่า *เอกเทสยูปจาระ* คือ สำนวนที่กล่าวถึงหมู่ แต่มุ่งให้หมายถึงบางส่วน ดังนั้นแม้จะกล่าวถึงหมู่คือเทวดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ก็เจตนาหมายถึงบางส่วน คือ เทวดาในสวรรค์ ๕ ชั้นแรก ดังคำว่า

- รุกฺโข ฉินฺโน (ต้นไม้ถูกตัดแล้ว) หมายถึง ต้นไม้บางส่วนที่ถูกตัด
- ปโฏ ทฑฺโฒ (ผ้าถูกไฟไหม้แล้ว) หมายถึง ผ้าบางส่วนที่ถูกไฟไหม้
- คาโม ทฑฺโฒ (หมู่บ้านถูกไฟไหม้แล้ว) หมายถึง บ้านบางหลังที่ถูกไฟไหม้
- สมุทฺโท มยา ทิฏฺโฐ (เราเห็นมหาสมุทรแล้ว) หมายถึง มหาสมุทรบางส่วนที่เห็นได้ด้วยตา

ย่อมเข้าใจผิดมาร (เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดี) ว่าเป็นมาร ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดมาร สำคัญผิดในมาร สำคัญผิดนอกมาร สำคัญผิดมารว่าเป็นของเรา ยินดีมาร[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้มาร

เทวโลก คือ โลกที่อยู่ของเทวดา มี ๖ ชั้น คือ

๑. จาตุมหาราชิกา	สวรรค์ชั้นที่ท้าวมหาราช ๔ ปกครอง
๒. ดาวดึงส์	แดนแห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะเป็นใหญ่
๓. ยามา	แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์
๔. ดุสิต	แดนแห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน
๕. นิมมานรดี	แดนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต
๗. ปรนิมมิตวสวดี	แดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้

เทวโลก ๖ ชั้นนี้นับรวมกับมนุษย์โลกเป็นกามสุคติภูมิ ๗ คือ กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ สุคติภูมิที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม และเมื่อนับรวมกับอบายภูมิ ๔ คือ ภูมิที่ปราศจากความเจริญ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน ก็เป็นกามาวจรภูมิ (กามภูมิ) ๑๑ คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม

ย่อมเข้าใจผิดพรหม ว่าเป็นพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดพรหม สำคัญผิดในพรหม สำคัญผิดนอกพรหม สำคัญผิดพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีพรหม[ด้วยตัณหามานะและทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้พรหม

ย่อมเข้าใจผิดอาภัสสรพรหม (พรหมชั้นทุติยฌานภูมิ) ว่าเป็นอาภัสสรพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอาภัสสรพรหม สำคัญผิดในอาภัสสรพรหม สำคัญผิดนอกอาภัสสรพรหม สำคัญผิดอาภัสสรพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีอาภัสสรพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อาภัสสรพรหม

ย่อมเข้าใจผิดสุภกิณหพรหม (พรหมชั้นตติยฌานภูมิ) ว่าเป็นสุภกิณหพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดสุภกิณหพรหม สำคัญผิดในสุภกิณหพรหม สำคัญผิดนอกสุภกิณหพรหม สำคัญผิดสุภกิณหพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีสุภกิณหพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้สุภกิณหพรหม

ย่อมเข้าใจผิดเวหัปผลพรหม (พรหมชั้นจตุตถฌานภูมิ) ว่าเป็นเวหัปผลพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดเวหัปผลพรหม สำคัญผิดในเวหัปผลพรหม สำคัญผิดนอกเวหัปผลพรหม สำคัญผิดเวหัปผลพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีเวหัปผลพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้เวหัปผลพรหม

รูปพรหม คือ พรหมที่มีรูป หมายถึง พรหมที่เจริญรูปฌาน คือ ฌานที่เพ่งรูปมีกสิณเป็นต้น แล้วเสียชีวิตด้วยฌานจิตที่ไม่เสื่อม ย่อมไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นรูปภูมิ โดยมีทั้งหมด ๑๖ ชั้น แบ่งออกเป็น ๔ ชั้นตามลำดับฌาน ๔ คือ

๑. พรหมชั้นปฐมฌาน มี ๓ คือ
- พรหมชั้นปาริสัชชา (พวกบริวารของมหาพรหม)
- พรหมชั้นปุโรหิตา (พวกที่ปรึกษาของมหาพรหม)
- พรหมชั้นมหาพรหม (พวกพรหมผู้ยิ่งใหญ่)

๒. พรหมชั้นทุติยฌาน มี ๓ คือ
- พรหมชั้นปริตตาภา (พวกมีรัศมีน้อย)
- พรหมชั้นอัปปมาณาภา (พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้)
- พรหมชั้นอาภัสสรา (พวกมีรัศมีสุกปลั่งซ่านไป)

๓. พรหมชั้นตติยฌาน มี ๓ คือ
- พรหมชั้นปริตตสุภา (พวกมีลำรัศมีงามน้อย)
- พรหมชั้นอัปปมาณสุภา (พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้)
- พรหมชั้นสุภกิณหา (พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า)

๔. พรหมชั้นจตุตถฌาน มี ๓ คือ
- พรหมชั้นเวหัปผลา (พวกมีผลไพบูลย์)
- พรหมชั้นอสัญญสัตต์ (พวกสัตว์โลกที่ไม่มีสัญญา)
- พรหมชั้นสุทธาวาส แบ่งออกเป็น ๕ ตามอินทรีย์ ๕ มีศรัทธินทรีย์เป็นต้นที่แก่กล้าต่างกัน คือ
  - อวิหา (เหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละเร็ว, ผู้คงอยู่นาน)

- อตัปปา (เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร)
- สุทัสสา (เหล่าท่านผู้งดงามน่าทัศนา)
- สุทัสสี (เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด)
- อกนิฏฐา (เหล่าท่านผู้ไม่ด้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด)

ข้อความว่า เขาเข้าใจผิดพรหมว่าเป็นพรหม หมายถึง พรหมชั้นปฐมฌานภูมิ ๓ การใช้คำในลักษณะนี้เป็นวิธีใช้ทางภาษาที่เรียกว่า *ปาริเสสนัย* ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

ข้อความว่า เขาเข้าใจผิดอาภัสสรพรหมว่าเป็นอาภัสสรพรหม หมายถึง พรหมชั้นทุติยฌานภูมิ ๓ แม้พรหมชั้นทุติยฌานภูมิจะมี ๓ ประเภทดังกล่าวแล้วโดยจำแนกตามฌานขั้นต่ำ ฌานปานกลาง และฌานประณีต ก็กล่าวถึงพรหมชั้นอาภัสสราเป็นหลัก โดยรวมถึงพรหมชั้นปริตตาภาและพรหมชั้นอัปปมาณาภาที่อยู่ในชั้นทุติยฌานภูมิด้วย การกล่าวถึงสิ่งที่สูงสุดเป็นหลักนี้เรียกว่า *อุกกัฏฐนัย* คือ สำนวนที่ระบุถึงบุคคลหรือสภาพที่สูงสุด แต่ยังหมายรวมถึงสิ่งอื่นๆ อีกด้วย

ดังข้อความในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

ปฏิสนฺธิยํ ปน สํเสทชานญฺเจว โอปปาติกานญฺจ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ สตฺต ทสกานิ ปาตุภวนฺติ อุกฺกฏฺฐวเสน. โอมกวเสน ปน จกฺขุโสตฆานภาวทสกานิ กทาจิปิ น ลพฺภนฺติ.[๑]

"ส่วนในปฏิสนธิกาล ทสกะ (หมวด ๑๐) ทั้ง ๗ กลุ่ม คือ จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ กายทสกะ ภาวทสกะ และวัตถุทสกะย่อมปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดในที่ชื้นแฉะและโอปปาติกะเป็นอย่างมาก

แต่ในบางครั้ง จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ และภาวทสกะย่อมไม่ปรากฏเป็นอย่างต่ำ"

จะเห็นได้ว่า คำว่า อุกฺกฏฺฐวเสน (เป็นอย่างมาก) แสดงอุกกัฏฐนัยที่กล่าวถึงจำนวนสูงสุดคือการมีทสกะทั้ง ๗ กลุ่ม ส่วนคำว่า โอมกวเสน (เป็นอย่างต่ำ) กล่าวถึงจำนวนต่ำสุดคือการไม่มีทสกะ ๔ กลุ่มในบางคราว หรืออีกอุทาหรณ์หนึ่งของอุกกัฏฐนัยพบในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

วิปสฺสนุปกฺกิเลสา หิ ปฏิเวธปฺปตฺตสฺส อริยสาวกสฺส เจว วิปฺปฏิปนฺนกสฺส จ นิกฺขิตฺตกมฺมฏฺฐานสฺส กุสีตปุคฺคลสฺส นุปฺปชฺชนฺติ. สมฺมาปฏิปนฺนกสฺส ปน ยุตฺตปยุตฺตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส กุลปุตฺตสฺส อุปฺปชฺชนฺติเยว.[๒]

---

[๑] สงฺคห. ข้อ ๕๓ หน้า ๔๑

[๒] วิสุทฺธิ. ๒/๗๓๒/๓๐๔-๕

"โดยแท้จริงแล้ว วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด ผู้ละทิ้งกรรมฐาน และผู้เกียจคร้าน แต่จะเกิดขึ้นแก่กุลบุตรผู้ปฏิบัติชอบ พากเพียรไม่ท้อถอย ผู้เริ่มปรารภวิปัสสนาแล้วเท่านั้น"

คัมภีร์มหาฎีกาของวิสุทธิมรรค[๑] อธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า อริยสาวกสฺส (พระอริยสาวก) เป็นสำนวนทางภาษาที่ระบุถึงสิ่งที่สูงสุดเรียกว่า อุกกัฏฐนัย ดังนั้น จึงหมายรวมถึงผู้เจริญวิปัสสนาอย่างมีกำลัง (พลววิปสฺสก) อีกด้วย ไม่ใช่หมายถึงพระอริยสาวกเท่านั้น เพราะผู้เจริญวิปสสนาอย่างมีกำลังเหล่านั้นไม่มีวิปัสสนูปกิเลสเหมือนพระอริยสาวก ดังนั้น ผู้ที่บรรลุวิปัสสนาญาณตั้งแต่นิพพิทาญาณเป็นต้นไปจึงปราศจากวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้

ข้อความว่า เขาเข้าใจผิดสุภกิณหพรหมว่าเป็นสุภกิณหพรหม หมายถึง พรหมชั้นตติยฌานภูมิ ๓ โดยอุกกัฏฐนัยเช่นเดียวกัน

ข้อความว่า เขาเข้าใจผิดเวหัปผลพรหมว่าเป็นเวหัปผลพรหม หมายถึง พรหมชั้นจตุตถฌานภูมิ คือ เวหัปผลพรหมเท่านั้น เพราะจะกล่าวอสัญญูสัตตพรหมในประโยคต่อไป ส่วนพรหมชั้นสุทธาวาสเป็นพรหมผู้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีแล้ว จึงไม่ได้ตรัสไว้ในพระสูตรนี้

ย่อมเข้าใจผิดอสัญญูสัตตพรหม ว่าเป็นอสัญญูสัตตพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอสัญญูสัตตพรหม สำคัญผิดในอสัญญูสัตตพรหม สำคัญผิดนอกอสัญญูสัตตพรหม สำคัญผิดอสัญญูสัตตพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีอสัญญูสัตตพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อสัญญูสัตตพรหม

อสัญญูสัตตพรหม คือ พรหมที่มีเพียงรูปไม่มีนาม จึงได้ชื่อว่า อสัญญูสัตต์ คือ เหล่าสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา หมายถึง ไม่มีนามทุกอย่างมีสัญญาและเวทนาเป็นต้น คนไทยเรียกพรหมประเภทนี้ว่า "พรหมลูกฟัก" ในชาติก่อนเป็นคนที่บรรลุถึงฌาน ๔ แล้วเบื่อหน่ายในนามด้วยเห็นว่านามทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ จึงเจริญรูปฌานที่คลายความพอใจในนาม เมื่อเสียชีวิตแล้วได้ไปเกิดเป็นพรหมที่มีแต่รูปไม่มีนาม สถิตอยู่ในชั้นเดียวกับเวหัปผลพรหม บังเกิดด้วยอิริยาบถใดก็สถิตอยู่ด้วยอิริยาบถนั้น

---

[๑] วิสุทฺธิ.มหาฎีกา. ๒/๗๓๒/๔๗๒

ตราบสิ้นอายุขัย ในที่นี้พระพุทธองค์ตรัสอสัญญสัตตพรหมโดยชื่อว่า อภิภูพรหม คือ พรหมที่ข่มนามขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จึงมีเพียงรูปไม่มีนามโดยสิ้นเชิง

[๔] **ย่อมเข้าใจผิดอากาสานัญจายตนพรหม** ว่าเป็นอากาสานัญจายตนพรหม [คืออากาสานัญจายตนพรหมเป็นสัตว์บุคคล หรือเป็นของสัตว์บุคคล] ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอากาสานัญจายตนพรหม สำคัญผิดในอากาสานัญจายตนพรหม สำคัญผิดนอกอากาสานัญจายตนพรหม สำคัญผิดอากาสานัญจายตนพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีอากาสานัญจายตนพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อากาสานัญจายตนพรหม

ย่อมเข้าใจผิดวิญญาณัญจายตนพรหม ว่าเป็นวิญญาณัญจายตนพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดวิญญาณัญจายตนพรหม สำคัญผิดในวิญญาณัญจายตนพรหม สำคัญผิดนอกวิญญาณัญจายตนพรหม สำคัญผิดวิญญาณัญจายตนพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีวิญญาณัญจายตนพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้วิญญาณัญจายตนพรหม

ย่อมเข้าใจผิดอากิญจัญญายตนพรหม ว่าเป็นอากิญจัญญายตนพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอากิญจัญญายตนพรหม สำคัญผิดในอากิญจัญญายตนพรหม สำคัญผิดนอกอากิญจัญญายตนพรหม สำคัญผิดอากิญจัญญายตนพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีอากิญจัญญายตนพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อากิญจัญญายตนพรหม

ย่อมเข้าใจผิดเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม สำคัญผิดในเนวสัญญานาสัญญายตน-

พรหม สำคัญผิดนอกเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม สำคัญผิดเนวสัญญานาสัญญายตน-พรหมว่าเป็นของเรา ยินดีเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม

อรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป หมายถึง พรหมที่เจริญอรูปฌาน คือ ฌานที่เพ่งนามแล้วเสียชีวิตด้วยฌานจิตที่ไม่เสื่อม ย่อมไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอรูปภูมิ พรหมในอรูปภูมินั้นมี ๔ ชั้นตามลำดับฌาน ๔ คือ

๑. อากาสานัญจายตนพรหม (พรหมที่เจริญอากาสานัญจายตนฌาน)

ฌานที่มีอากาศอันหาที่สุดมิได้เป็นที่ตั้ง หมายความว่า เมื่อได้บรรลุจตุตถฌานแล้ว จึงเพิกกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งในกสิณ ๙ อย่าง (เว้นอากาสกสิณ) โดยบริกรรมว่า “อากาสํ อนนฺตํ” (อากาศไม่มีที่สุด) เมื่อกสิณเป็นต้นนั้นหายไปด้วยกำลังสมาธิที่มีนาม คือ อากาศไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ จึงได้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน

๒. วิญญาณัญจายตนพรหม (พรหมที่เจริญวิญญาณัญจายตนฌาน)

ฌานที่มีวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นที่ตั้ง หมายความว่า หลังจากได้บรรลุอรูปฌานที่ ๑ แล้ว จึงเพ่งอรูปฌานจิตที่ ๑ (ปฐมารุปปวิญญาณ) นั้นโดยบริกรรมว่า “วิญฺญาณํ อนนฺตํ” (วิญญาณไม่มีที่สุด) เมื่อรู้สึกถึงอรูปฌานจิตที่ ๑ ว่าแผ่ไปไม่มีที่สุด จึงได้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน

๓. อากิญจัญญายตนพรหม (พรหมที่เจริญอากิญจัญญายตนฌาน)

ฌานที่มีความไม่มีแห่งปฐมารุปปวิญญาณเป็นที่ตั้ง หมายความว่า หลังจากได้บรรลุอรูป-ฌานที่ ๒ แล้ว จึงเพ่งความไม่มีแห่งอรูปฌานจิตที่ ๑ (นัตถิภาวบัญญัติ = บัญญัติอาศัยสิ่งที่ไม่มี) โดยบริกรรมว่า “นตฺถิ กิญฺจิ” (ไม่มีอะไร) คือ ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะ (ขณะดับไป) ของอรูปฌานจิตที่ ๑ ดังกล่าว เมื่อรู้สึกถึงความไม่มีของอรูปฌานจิตที่ ๑ จึงได้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม (พรหมที่เจริญเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน)

ฌานที่ไม่มีสัญญา[หยาบ]และมีสัญญา[ละเอียด]เป็นที่ตั้งของสุขอันพิเศษ หมายความว่า หลังจากได้บรรลุอรูปฌานที่ ๓ แล้ว จึงเพ่งความสงบแห่งอรูปฌานจิตที่ ๓ (ตติยารุปปวิญญาณ) โดยบริกรรมว่า “สนฺตา สนฺตา” (สงบๆ) เมื่อรู้สึกถึงความสงบของอรูปฌานจิตที่ ๓ จึงบรรลุเนวสัญญา-นาสัญญายตนฌาน

[๕] **ย่อมเข้าใจผิดรูปที่เห็น** ว่าเป็นรูปที่เห็น ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดรูปที่เห็น สำคัญผิดในรูปที่เห็น สำคัญผิดนอกรูปที่เห็น สำคัญผิดรูปที่เห็นว่าเป็นของเรา ยินดีรูปที่เห็น[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้รูปที่เห็น

ย่อมเข้าใจผิดเสียงที่ได้ยิน ว่าเป็นเสียงที่ได้ยิน ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดเสียงที่ได้ยิน สำคัญผิดในเสียงที่ได้ยิน สำคัญผิดนอกเสียงที่ได้ยิน สำคัญผิดเสียงที่ได้ยินว่าเป็นของเรา ยินดีเสียงที่ได้ยิน[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้เสียงที่ได้ยิน

ย่อมเข้าใจผิดอารมณ์ที่ตนทราบ ว่าเป็นอารมณ์ที่ทราบ ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอารมณ์ที่ทราบ สำคัญผิดในอารมณ์ที่ทราบ สำคัญผิดนอกอารมณ์ที่ทราบ สำคัญผิดอารมณ์ที่ทราบว่าเป็นของเรา ยินดีอารมณ์ที่ทราบ[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อารมณ์ที่ทราบ

ย่อมเข้าใจผิดอารมณ์ที่ตนรับรู้ ว่าเป็นอารมณ์ที่รับรู้ ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดอารมณ์ที่รับรู้ สำคัญผิดในอารมณ์ที่รับรู้ สำคัญผิดนอกอารมณ์ที่รับรู้ สำคัญผิดอารมณ์ที่รับรู้ว่าเป็นของเรา ยินดีอารมณ์ที่รับรู้[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้อารมณ์ที่รับรู้

คำว่า รูปที่ตนเห็น คือ รูปที่เห็นทางมังสจักษุ (ตาเนื้อ) หรือทางทิพยจักษุ (ตาทิพย์)

คำว่า เสียงที่ตนได้ยิน คือ เสียงที่ได้ยินทางมังสโสตะ (หูเนื้อ) หรือทางทิพยโสต (หูทิพย์)

คำว่า อารมณ์ที่ตนทราบ คือ กลิ่นที่ตนทราบทางฆานทวาร รสที่ตนทราบทางชิวหาทวาร และโผฏฐัพพะที่ตนทราบทางกายทวาร

คำว่า อารมณ์ที่ตนรับรู้ คือ ธรรมารมณ์ (มโนสัมผัส) ที่ปรากฏทางใจ แบ่งออกเป็น ๖ ประเภท[๑] คือ

๑. จิต ๘๙	๒. เจตสิก ๕๒	๓. ปสาทรูป ๕
๔. สุขุมรูป ๑๖	๕. นิพพาน	๖. บัญญัติ

แต่ในที่นี้หมายถึงธรรมารมณ์ที่นับเนื่องในสักกายะคือหมู่ขันธ์ ๕

[๖] **ย่อมเข้าใจผิดฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว** ว่ามีอารมณ์เดียว ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดฌานจิตที่มีอารมณ์เดียวว่ามีอารมณ์เดียว สำคัญผิดในฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว สำคัญผิดนอกฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว สำคัญผิดฌานจิตที่มีอารมณ์เดียวว่าเป็นของเรา ยินดีฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว

ย่อมเข้าใจผิดกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ว่ามีอารมณ์ต่างกัน ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน สำคัญผิดในกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน สำคัญผิดนอกกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน สำคัญผิดกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกันว่าเป็นของเรา ยินดีกามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน

ย่อมเข้าใจผิดกองรูปนามทั้งปวง ว่าเป็นกองรูปนามทั้งปวง ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดกองรูปนามทั้งปวง สำคัญผิดในกองรูปนามทั้งปวง สำคัญผิดนอกกองรูปนามทั้งปวง สำคัญผิดกองรูปนามทั้งปวงว่าเป็นของเรา ยินดีกองรูปนามทั้งปวง[ด้วยตัณหามานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้กองรูปนามทั้งปวง

---

[๑] สงฺคห. ข้อ ๕๐ หน้า ๑๘

กองรูปนาม คือ สักกายะ หมายถึง อุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. รูป สภาวะแปรปรวนปรากฏชัดเจน

๒. เวทนา สภาวะรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ หรือวางเฉย

๓. สัญญา สภาวะจำได้หมายรู้ว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเรื่องนั้นเรื่องนี้

๔. สังขาร สภาวะปรุงแต่งจิตให้สะอาดหรือเศร้าหมอง เช่น ความโลภปรุงแต่งจิตให้เศร้าหมอง ส่วนสติปรุงแต่งจิตให้สะอาด

๕. วิญญาณ สภาวะรู้อารมณ์ ๖ ทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

การกำหนดรู้กองรูปนาม คือ การเจริญสติที่สักแต่รู้ว่าเป็นกองรูปนามที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน-ขณะ ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ หรือสตรีปรากฏอยู่ในกองรูปนามนั้น

คำว่า สกฺกาย นั้นแปลตามศัพท์ว่า "กองรูปนามที่ปรากฏโดยปรมัตถ์" หรือ "หมู่ขันธ์ ๕ ที่ปรากฏโดยปรมัตถ์" มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สนฺโต กาโย สกฺกาโย

ประกอบรูปศัพท์มาจาก สนฺต (ปรากฏ) + กาย (กองรูปนาม, หมู่ขันธ์) แปลง สนฺต เป็น ส ดังคำว่า สชฺชน (สัตบุรุษ) = สนฺโต ชโน สชฺชโน (ชนผู้สงบ ชื่อว่า สัตบุรุษ)

ย่อมเข้าใจผิดนิพพาน ว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเขาสำคัญผิดนิพพาน สำคัญผิดในนิพพาน สำคัญผิดนอกนิพพาน สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่าเพราะเขา (ปุถุชน) ไม่ได้กำหนดรู้นิพพาน

คำว่า นิพพาน ในเรื่องนี้ คือ ขันธ์ ๕ ที่มีสุขอย่างยิ่งยวด จึงเรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน คือ นิพพานในอัตภาพปัจจุบัน เป็นนิพพานที่ปุถุชนเข้าใจผิดด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ คือ เข้าใจว่า อัตตาที่พรั่งพร้อม สมบูรณ์ บำเรอด้วยกามคุณ ๕ เป็นนิพพานในปัจจุบัน นิพพานเป็นอัตตา อัตตาเป็นอย่างอื่นจากนิพพาน ความสุขเป็นนิพพาน หรือนิพพานเป็นของเรา

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๑ ว่าด้วยปุถุชน

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๒ ว่าด้วยเสขบุคคล

[๗] ภิกษุใดยังเป็นพระเสขะ ไม่ได้บรรลุอรหัตตผล ปรารถนาอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม ปลอดจากกิเลส แม้ภิกษุนั้นก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วเธอ :-

- ไม่สำคัญผิดปฐวี [ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]
- ไม่สำคัญผิดในปฐวี [ว่าเรามีอยู่ในปฐวี ของเรามีอยู่ในปฐวี คนอื่นมีอยู่ในปฐวี ของคนอื่นมีอยู่ในปฐวี]
- ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี [ว่าเรามีอยู่นอกปฐวี ของเรามีอยู่นอกปฐวี คนอื่นมีอยู่นอกปฐวี ของคนอื่นมีอยู่นอกปฐวี]
- ไม่สำคัญผิดปฐวี [ทั้งภายในและภายนอก] ว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระเสขะ) กำหนดรู้ปฐวีได้

พระเสขะ คือ ผู้ยังต้องศึกษาด้วยการฝึกอบรม หมายถึง พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ คือ

๑. โสดาปัตติมรรค ๒. สกทาคามิมรรค

๓. อนาคามิมรรค ๔. อรหัตตมรรค

พร้อมทั้งพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผล ๓ คือ

๑. โสดาปัตติผล ๒. สกทาคามิผล ๓. อนาคามิผล

ยกเว้นอรหัตตผล ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ที่ยังต้องฝึกอบรมในไตรสิกขา คือ

๑. อธิสีลสิกขา ฝึกอบรมในศีลอันยิ่ง คือ ปาติโมกขสังวรศีล

๒. อธิจิตตสิกขา ฝึกอบรมในจิต (สมาธิ) คือ จิตที่ประกอบด้วยสมาบัติ ๘

๓. อธิปัญญาสิกขา ฝึกอบรมในปัญญา คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยมรรคและผล

ข้อความว่า รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี หมายความว่า รู้ด้วยสัญญาที่แตกต่างจากปุถุชน หรือรู้ด้วยญาณอันพิเศษยิ่งคือปริญญา ๓ กล่าวคือ เมื่อปล่อยวางความเป็นปฐวีอย่างนี้ ย่อมรู้ชัดปฐวีนั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นอนัตตา

ข้อความว่า เพราะท่านกำหนดรู้ปฐวีได้ หมายความว่า พระเสขะกำหนดรู้ปฐวีด้วยปริญญา ๓ แล้ว จึงเข้าใจปฐวีว่าไม่ใช่เรา ของเรา สัตว์ บุคคล และไม่ยึดมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ

เธอรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระเสขะ) ได้กำหนดรู้นิพพานแล้ว

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๒ ว่าด้วยพระเสขะ

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๓ ว่าด้วยพระขีณาสพ

[๘] ภิกษุใดเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้ภิกษุนั้นก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ได้กำหนดรู้ปฐวีแล้ว

ข้อความว่า อยู่จบพรหมจรรย์ หมายความว่า ได้อบรมพรหมจรรย์คือมรรคและผลสำเร็จแล้ว

ข้อความว่า ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น หมายความว่า ทำกิจ ๑๖ อย่างด้วยมรรคทั้ง ๔ ในอริยสัจเสร็จแล้ว โดยมรรคทั้ง ๔ แต่ละอย่างจำแนกเป็นกิจ ๔ อย่างคือ

๑. ปริญญา (การกำหนดรู้)		๒. ปหานะ (การละ)
๓. สัจฉิกิริยา (การทำให้แจ้ง)		๔. ภาวนา (การอบรม)

ข้อความว่า ปลงภาระได้ หมายความว่า ปลงภาระหนัก คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ได้ ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดเพื่อรับภาระแห่งขันธ์เป็นต้นอีก

ข้อความว่า บรรลุประโยชน์ตน หมายความว่า บรรลุอรหัตตผลอันเป็นประโยชน์สูงสุดของตนแล้ว

ข้อความว่า สิ้นเครื่องผูกภพ หมายความว่า สิ้นสังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ หรือธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ	ความเห็นผิดกองรูปนามที่มีจริงว่าเป็นสัตว์บุคคลที่ไม่มีจริง
๒. วิจิกิจฉา	ความสงสัยในพระรัตนตรัย กรรม และผลกรรม
๓. สีลัพพตปรามาส	ความยึดมั่นศีลและวัตรปฏิบัตินอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นทางหลุดพ้น
๔. กามฉันทะหรือกามราคะ	ความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ ๕
๕. พยาบาทหรือปฏิฆะ	ความโกรธ

สังโยชน์ข้อ ๑-๕ นี้ ชื่อว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ

๖. รูปราคะ	ความยินดีพอใจในรูปฌาน รวมไปถึงรูปภพ
๗. อรูปราคะ	ความยินดีพอใจในอรูปฌาน รวมไปถึงอรูปภพ
๘. มานะ	ความทะนงตน
๙. อุทธัจจะ	ความฟุ้งซ่าน
๑๐. อวิชชา	ความไม่รู้

สังโยชน์ข้อ ๖-๑๐ ชื่อว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องบน

พระโสดาบัน ละสังโยชน์ข้อ ๑-๓

พระสกทาคามี ทำสังโยชน์ข้อที่ ๔ และข้อที่ ๕ ให้เบาบาง

พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด แต่ยังละสังโยชน์ ๕ ข้อหลังไม่ได้

พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด

ข้อความว่า เพราะท่านได้กำหนดรู้ปฐวีแล้ว หมายความว่า ได้กำหนดรู้ปฐวีด้วยปริญญา ๓ อย่างสมบูรณ์แล้ว จึงเข้าใจปฐวีว่าไม่ใช่เรา ของเรา สัตว์ บุคคล และไม่ยึดมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ

เธอรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสร-

พรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ได้กำหนดรู้นิพพานแล้ว

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๓ ว่าด้วยพระขีณาสพ

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๔ ว่าด้วยพระขีณาสพ

[๙] ภิกษุใดเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้ภิกษุนั้นก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากราคะเนื่องจากราคะสิ้นไป

เธอรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากราคะ เนื่องจากราคะสิ้นไป

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๔ ว่าด้วยพระขีณาสพ

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๕ ว่าด้วยพระขีณาสพ

[๑๐] ภิกษุใดเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้ภิกษุนั้นก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากโทสะ เนื่องจากโทสะสิ้นไป

เธอรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากโทสะ เนื่องจากโทสะสิ้นไป

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๕ ว่าด้วยพระขีณาสพ

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๖ ว่าด้วยพระขีณาสพ

[๑๑] ภิกษุใดเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลง

ภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ แม้ภิกษุนั้นก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากโมหะ เนื่องจากโมหะสิ้นไป

เธอรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วเธอไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะเธอ (พระอรหันต์) ปราศจากโมหะ เนื่องจากโมหะสิ้นไป

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๖ ว่าด้วยพระขีณาสพ

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๗ ว่าด้วยพระตถาคต

[๑๒] แม้ตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วจึงไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะตถาคตได้กำหนดรู้ปฐวีนั้นแล้ว

ตถาคตรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตน-

พรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เรากล่าวว่า เพราะตถาคตได้กำหนดรู้นิพพานนั้นแล้ว

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๗ ว่าด้วยพระตถาคต

การกำหนดภูมิตามนัยที่ ๘ ว่าด้วยพระตถาคต

[๑๓] แม้ตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ก็รู้ชัดปฐวีว่าเป็นปฐวี ครั้นแล้วไม่สำคัญผิดปฐวี ไม่สำคัญผิดในปฐวี ไม่สำคัญผิดนอกปฐวี ไม่สำคัญผิดปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวี[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะตถาคตรู้ว่า ความเพลิดเพลินเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะมีภพ จึงมีชาติ สัตว์ผู้เกิดแล้วต้องแก่ ต้องตาย

ฉะนั้นจึงกล่าวว่า ตถาคตได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ (อรหัตตมรรคญาณอันเป็นเหตุตรัสรู้เองโดยชอบ) อันยอดเยี่ยม เพราะสิ้น คลาย ดับ สละ สลัดทิ้งตัณหาโดยสิ้นเชิง

ตถาคตรู้ชัดอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... มาร ... พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อสัญญสัตตพรหม ... อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม ... อากิญจัญญายตนพรหม ... เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ... รูปที่ตนเห็น ... เสียงที่ตนได้ยิน ... อารมณ์ที่ตนทราบ ... อารมณ์ที่ตนรับรู้ ... ฌานจิตที่มีอารมณ์เดียว ... กามจิตที่มีอารมณ์ต่างกัน ... กองรูปนามทั้งปวง ... รู้ชัดนิพพานว่าเป็นนิพพาน ครั้นแล้วไม่สำคัญผิดนิพพาน ไม่สำคัญผิดในนิพพาน ไม่สำคัญผิดนอกนิพพาน ไม่สำคัญผิดนิพพานว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีนิพพาน[ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ]

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะตถาคตรู้ว่า ความเพลิดเพลินเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะมีภพ จึงมีชาติสัตว์ผู้เกิดแล้วต้องแก่ ต้องตาย

ฉะนั้นจึงกล่าวว่า ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะสิ้น คลาย ดับ สละ สลัดทิ้งตัณหาโดยสิ้นเชิง

จบการกำหนดภูมิตามนัยที่ ๘ ว่าด้วยพระตถาคต

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมิได้มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อข่มมานะของภิกษุ ๕๐๐ รูปที่เข้าใจผิดว่า ตนเข้าใจธรรมะดีแล้ว จึงปราศจากความเคารพพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่ลึกซึ้งเช่นนี้ ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่เข้าใจ ทำให้มิได้มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระพุทธองค์ แต่พวกท่านสามารถถอนมานะได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะเข้าใจว่ายังมีธรรมะที่ลึกซึ้งซึ่งตนเองยังไม่รู้อีกมากมาย หลังจากนั้นจึงตั้งใจอุปัฏฐากพระพุทธองค์และฟังธรรมโดยเคารพ ภายหลังต่อมาได้ฟังโคตมกสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ณ โคตมกเจดีย์ จึงบรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมทั้งปฏิสัมภิทาญาณ

จบมูลปริยายสูตรที่ ๑

---

๒. สัพพาสวสูตร
ว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง

[๑๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า เราจักแสดงเหตุของการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงแก่เธอเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

อนาถบิณฑิกเศรษฐี คือ เศรษฐีผู้ให้ก้อนข้าวแก่คนไร้ที่พึ่ง ท่านมีชื่อเดิมว่า สุทัตตะ เป็น

ชาวสาวัตถีโดยกำเนิด และเกี่ยวข้องเป็นญาติกับเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ ครั้นเมื่อท่านได้สดับว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วฟังพระธรรม ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันในครั้งนั้น จึงเกิดศรัทธาดำริสร้างอารามแก่สงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข โดยซื้อที่สร้างวัดจากเจ้าเชต ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าพิมพิสาร แล้วสร้างวัดชื่อพระเชตวัน

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า

[๑๕] เรากล่าวความสิ้นอาสวะของผู้รู้เห็น ไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ไม่รู้เห็น

เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้เห็นอะไร คือ รู้เห็นโยนิโสมนสิการและอโยนิโสมนสิการ เมื่อภิกษุใส่ใจโดยไม่แยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ เมื่อภิกษุใส่ใจโดยแยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

คำว่า โยนิโสมนสิการ คือ การใส่ใจโดยแยบคาย หมายถึง การเจริญสติระลึกรู้สภาวธรรมจนกระทั่งหยั่งเห็นไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

คำว่า อโยนิโสมนสิการ คือ การใส่ใจโดยไม่แยบคาย หมายถึง การเข้าใจสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข สิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าเป็นอัตตา และสิ่งที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม

คำว่า อาสวะ คือ กิเลสที่หมักดองอยู่ในกระแสจิตโดยเป็นอนุสัย คือ กิเลสนอนเนื่องตลอดสังสารวัฏอันยาวนานไม่ปรากฏเบื้องต้น หรือกิเลสที่ไหลออกทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเห็นได้ว่า เมื่อตาเห็นสิ่งที่น่าชอบใจ ความโลภย่อมเหมือนกับไหลออกมาทางตาด้วยการมองสิ่งนั้นด้วยความชอบใจ ดังนี้เป็นต้น

ตามนัยพระอภิธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. กามาสวะ อาสวะ คือ กาม หมายถึง กามราคะ โดยองค์ธรรม คือ โลภเจตสิก

๒. ภวาสวะ อาสวะ คือ ภพ หมายถึง

- รูปราคะ คือ ความพอใจในรูปฌาน
- อรูปราคะ คือ ความพอใจในอรูปฌาน โดยองค์ธรรม คือ โลภเจตสิก

๓. ทิฏฐาสวะ อาสวะ คือ ทิฏฐิ โดยองค์ธรรม คือ ทิฏฐิเจตสิก

๔. อวิชชาสวะ อาสวะ คือ อวิชชา โดยองค์ธรรม คือ โมหเจตสิก

แต่ตามนัยพระสูตรมี ๓ ประการ เพราะนับทิฏฐาสวะเข้าในภวาสวะ ดังนั้น ในข้อความต่อไปจึงตรัสถึงอาสวะ ๓ เท่านั้น โดยไม่ตรัสทิฏฐาสวะ

[๑๖] อาสวะที่ต้องละด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวรก็มี
อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอยก็มี อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้นก็มี
อาสวะที่ต้องละด้วยการหลีกเลี่ยงก็มี อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทาก็มี
อาสวะที่ต้องละด้วยภาวนาก็มี

พระพุทธองค์ตรัสวิธีละอาสวะ ๗ ประการ คือ

๑. โสดาปัตติมรรค หมายถึง มรรคขั้นแรกที่เกิดขึ้นในขณะบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน
๒. การสังวร คือ สติที่เกิดขึ้นในขณะระลึกรู้เท่าทันรูปนามในปัจจุบันขณะ
๓. การใช้สอย คือ ปัญญาที่พิจารณาประโยชน์ของการใช้สอยจีวรเป็นต้น
๔. การอดกลั้น คือ อโทสเจตสิกหรือกุศลขันธ์ ๔ ที่มีอโทสเจตสิกเป็นประธาน อันดำเนินไปด้วยการอดกลั้นต่อความหนาวเป็นต้น
๕. การหลีกเลี่ยง คือ เจตนา หรือกุศลขันธ์ ๔ ที่ดำเนินไปด้วยหลีกเลี่ยงจากช้างดุเป็นต้น
๖. การบรรเทา คือ ความเพียรที่ประกอบกับกุศลจิตในการบรรเทากามวิตกเป็นต้น
๗. ภาวนา คือ มรรคขั้นสูง ๓ อันได้แก่ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

คำว่า ทสฺสนาปหาตพฺพา (อาสวะที่ต้องละด้วยโสดาปัตติมรรค) แปลตามศัพท์ว่า "อาสวะที่ต้องละเพราะโสดาปัตติมรรค" โดยศัพท์ว่า ทสฺสนา ลง สฺมา วิภัตติในอรรถเหตุ ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตฺถ ทสฺสนาปหาตพฺพาติ ทสฺสเนน ปหาตพฺพา. เอส นโย สพฺพตฺถ.[๑]

"ในพากย์นั้น คำว่า ทสฺสนาปหาตพฺพา แปลว่า 'อาสวะที่ต้องละเพราะโสดาปัตติมรรค' บททุกบท[มี สํวรา เป็นต้น] ก็มีนัยเดียวกัน"

ทสฺสนาติ อิทํ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ทสฺสเนนาติ เหตุมฺหิ กรณวจเนน ตทตฺถํ วิวรติ.[๒]

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๑๖/๗๓

[๒] ม.มู.ฏีกา ๑/๑๖/๑๙๐

“คำว่า ทสฺสนา นี้ ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุ ฉะนั้นจึงอธิบายเนื้อความนั้นด้วยตติยาวิภัตติในอรรถเหตุว่า ทสฺสเนน”

คำว่า ทสฺสน แปลว่า “โสดาปัตติมรรค” มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นิพฺพานํ ปสฺสตีติ ทสฺสนํ = สภาวะเห็นพระนิพพาน ชื่อว่า ทัสสนะ

แม้โคตรภูญาณจะเห็นพระนิพพานก่อน แต่ไม่ได้กำจัดกิเลส จึงไม่ได้ชื่อว่าทัสสนะ

คำว่า ภาวนา คือ มรรคขั้นสูง ๓ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปฐมมคฺเคน ทิฏฺเฐ จตุสจฺจธมฺเม ภาเวตีติ ภาวนา = สภาวะยังสัจธรรม ๔ ที่ปฐมมรรคเห็นแล้วให้เจริญ ชื่อว่า ภาวนา

อาสวะที่ต้องละด้วยโสดาปัตติมรรค

[๑๗] **อาสวะที่ต้องละด้วยโสดาปัตติมรรค** เป็นอย่างไร คือ

ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ไม่รู้ธรรมที่ควรใส่ใจหรือไม่ควรใส่ใจ

เขาไม่รู้ธรรมที่ควรใส่ใจหรือไม่ควรใส่ใจ ย่อมใส่ใจถึงธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ไม่ใส่ใจถึงธรรมที่ควรใส่ใจ

ธรรมที่ไม่ควรใส่ใจซึ่งปุถุชนใส่ใจ เป็นอย่างไร คือ

เมื่อปุถุชนใส่ใจถึงธรรมเหล่าใด

- กามาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ
- ภวาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วย่อมเจริญ
- อวิชชาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ

เหล่านี้คือธรรมที่ไม่ควรใส่ใจซึ่งปุถุชนใส่ใจ

คำว่า กามาสวะ คือ ความยินดีพอใจกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ

(สิ่งที่สัมผัส) หมายความว่า ชอบเห็นรูปสวย ฟังเสียงเพราะ ดมกลิ่นหอม ลิ้มรสอร่อย และสัมผัสสิ่งที่ถูกใจ

คำว่า ภวาสวะ คือ ความพอใจในรูปฌานและอรูปฌาน รวมไปถึงรูปภพและอรูปภพ หมายความว่า พอใจในการเข้ารูปฌานและอรูปฌานเพื่อเสพฌานสุข รวมไปถึงการไปเกิดเป็นรูปพรหมในรูปภพและอรูปพรหมในอรูปภพ

คำว่า อวิชชาสวะ คือ ความหลงไม่รู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง หมายความว่า เข้าใจผิดว่าเป็นเรา ของเรา สัตว์ บุคคล ในรูปนามที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

ธรรมที่ควรใส่ใจซึ่งปุถุชนไม่ใส่ใจ เป็นอย่างไร คือ

เมื่อปุถุชนใส่ใจถึงธรรมเหล่าใด

กามาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

ภวาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

อวิชชาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

เหล่านี้คือธรรมที่ควรใส่ใจซึ่งปุถุชนไม่ใส่ใจ

อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ เพราะปุถุชนนั้นใส่ใจถึงธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ไม่ใส่ใจถึงธรรมที่ควรใส่ใจ

[๑๘] ปุถุชนนั้นใส่ใจโดยไม่แยบคายอย่างนี้ว่า

ในอดีตกาล เราเคยเกิดหรือไม่เคยเกิด เราเคยเกิดเป็นใคร เราเคยมีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร เราเคยเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไร

ในอนาคตกาล เราจักเกิดหรือจักไม่เกิดในชาติหน้า เราจักเป็นอะไร เราจักมีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร เราจักเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไร

หรือว่าบัดนี้ สงสัยภายในตน ปรารภปัจจุบันกาลกล่าวว่า เรามีอยู่หรือไม่มีอยู่ เราเป็นชาติอะไรอยู่ เรามีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร สัตว์โลกนี้มาจากภพไหน จะไปสู่ภพไหน

[๑๙] เมื่อปุถุชนนั้นใส่ใจโดยไม่แยบคายอย่างนี้ ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทิฏฐิ ๖ ก็เกิดขึ้น คือ

๑. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นอย่างมั่นคงว่า อัตตาของเรามีอยู่

๒. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นอย่างมั่นคงว่า อัตตาของเราไม่มี

๓. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นอย่างมั่นคงว่า เรารู้จักอัตตาได้ [คือ ขันธ์อื่นจากสัญญา-ขันธ์]ด้วยอัตตา [คือ สัญญาขันธ์]

๔. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นอย่างมั่นคงว่า เรารู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาได้ [คือ ขันธ์อื่นจากสัญญาขันธ์]ด้วยอัตตา [คือ สัญญาขันธ์]

๕. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นอย่างมั่นคงว่า เรารู้จักอัตตาได้ [คือ ขันธ์อื่นจากสัญญาขันธ์]ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา [คือสัญญาขันธ์]

๖. ทิฏฐิเกิดมีแก่ผู้นั้นอย่างนี้ว่า อัตตาใดของเราเป็นผู้กล่าว เป็นผู้รู้ เสวยผลของกรรมดีและกรรมชั่วในอารมณ์นั้นๆ อัตตาของเรานั้นเป็นสภาวะเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน

เรากล่าวความเห็นผิดนี้ว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นป่าทึบ ทางกันดาร เสี้ยนหนาม ความเดือดร้อน กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์โลก

เรากล่าวว่า ปุถุชนผู้ไม่มีความรู้ ผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ย่อมไม่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจย่อมไม่พ้นจากทุกข์

[๒๐] อริยสาวกผู้มีความรู้ ได้พบพระอริยะ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ พบสัตบุรุษ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมรู้ธรรมที่ควรใส่ใจหรือไม่ควรใส่ใจ

อริยสาวกนั้นรู้ธรรมที่ควรใส่ใจหรือไม่ควรใส่ใจ ย่อมไม่ใส่ใจถึงธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ใส่ใจถึงแต่ธรรมที่ควรใส่ใจ

ธรรมที่ไม่ควรใส่ใจซึ่งอริยสาวกไม่ใส่ใจ เป็นอย่างไร คือ

เมื่ออริยสาวกนั้นใส่ใจถึงธรรมเหล่าใด

กามาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ

ภวาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ

อวิชชาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ

เหล่านี้คือธรรมที่ไม่ควรใส่ใจซึ่งอริยสาวกไม่ใส่ใจ

ธรรมที่ควรใส่ใจซึ่งอริยสาวกใส่ใจ เป็นอย่างไร คือ

เมื่ออริยสาวกนั้นใส่ใจถึงธรรมเหล่าใด

กามาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

ภวาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

อวิชชาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

เหล่านี้คือธรรมที่ควรใส่ใจซึ่งอริยสาวกใส่ใจ

อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป เพราะอริยสาวกนั้นไม่ใส่ใจถึงธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ใส่ใจถึงธรรมที่ควรใส่ใจ

[๒๑] อริยสาวกนั้นใส่ใจโดยแยบคายว่า

อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือ ทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร) ตัณหานี้ คือ เหตุเกิดของทุกข์ นิพพานนี้ คือ ความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

คำว่า อิทํ ทุกฺขํ แปลว่า “อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์” ตามนัยพระสูตร ดังข้อความว่า

กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจนียํ.[๑]

“อริยสัจคือทุกข์ เป็นอย่างไร คือ ควรกล่าวได้ว่า อริยสัจนั้นเป็นอุปาทานขันธ์ ๕”

นอกจากนั้นคำว่า อิทํ อาจแปลว่า “ธรรมที่มีในภูมิ ๓ นี้” ตามนัยพระอภิธรรม กล่าวคือ ธรรมที่มีในภูมิ ๓ ได้แก่

---

[๑] สํ.มหา. ๑๙/๑๐๘๓/๓๗๑

๑. กามาวจรภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของกามตัณหา

๒. รูปาวจรภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของรูปตัณหา

๓. อรูปาวจรภูมิ ภูมิเป็นที่ท่องเที่ยวของอรูปตัณหา

อริยสัจ ๔ มีองค์ธรรมตามหลักพระอภิธรรม ดังนี้

๑. ทุกขสัจ คือ โลกิยจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘

๒. สมุทยสัจ คือ โลภเจตสิก

๓. นิโรธสัจ คือ นิพพาน

๔. มรรคสัจ คือ องค์มรรค ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่ในมรรคจิต ๔

ดังข้อความว่า

"โส อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี"ติอาทีสุ ปน อยํ อตฺถวิภาวนา, โส จตุสจฺจ-กมฺมฏฺฐานิโก อริยสาวโก "ตณฺหาวชฺชา เตภูมกา ขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา ทุกฺขสมุทโย, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรโธ, นิโรธสมฺปาปโก มคฺโค"ติ เอวํ ปุพฺเพว อาจริยสนฺติเก อุคฺคหิตจตุสจฺจกมฺมฏฺ-ฐาโน อปเรน สมเยน วิปสฺสนามคฺคํ สมารุฬฺโห สมาโน เต เตภูมเก ขนฺเธ อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรติ, อุปาเยน ปเถน สมนฺนาหรติ เจว วิปสฺสติ จ.[๑]

"อนึ่ง โปรดทราบการแสดงเนื้อความในคำว่า โส อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรติ (อริย-สาวกนั้นใส่ใจโดยแยบคายว่า ธรรมที่มีในภูมิ ๓ นี้คือ ทุกข์) เป็นต้น ดังต่อไปนี้ อริยสาวกผู้เจริญกรรมฐานในสัจจะ ๔ นั้น ได้เรียนรู้กรรมฐานในสัจจะ ๔ แล้วในสำนักของอาจารย์เป็นเบื้องต้นก่อนอย่างนี้ว่า

ขันธ์ที่มีในภูมิ ๓ เว้นตัณหา ชื่อว่า ทุกข์

ตัณหา ชื่อว่า ทุกขสมุทัย

ความไม่เป็นไปของทุกข์และทุกขสมุทัยทั้ง ๒ ชื่อว่า นิโรธ

ทางที่ให้ถึงความดับ ชื่อว่า มรรค

เวลาต่อมาเขาเป็นผู้ดำเนินสู่ทางวิปัสสนาย่อมใส่ใจขันธ์ที่มีในภูมิ ๓ เหล่านั้นโดยแยบคายว่า ธรรมที่มีในภูมิ ๓ นี้ คือทุกข์ หมายความว่า ย่อมเอาใจจดจ่อ และรู้เห็นวิธีคือแนวทาง"

เหตุดังนี้ ท่านพระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวสรุปความไว้เป็นคาถาในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๒๑/๗๙-๘๐

ทุกฺขํ เตภูมกํ วฏฺฏํ ตณฺหา สมุทโย ภเว
นิโรโธ นาม นิพฺพานํ มคฺโค โลกุตฺตโร มโต.[๑]

“วัฏสงสารที่เป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า ทุกข์ ตัณหาเป็นสมุทัย นิพพานชื่อว่า นิโรธ มรรคที่เป็นโลกุตตระชื่อว่า มรรค”

เมื่ออริยสาวกนั้นใส่ใจโดยแยบคายอย่างนี้ สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลและวัตรนอกศาสนา) ย่อมสิ้นไป

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยโสดาปัตติมรรค

คำว่า สกฺกายทิฏฺฐิ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- ความเห็นผิดในหมู่ขันธ์อันมีอยู่ = สนฺโต กาโย สกฺกาโย (แปลง สนฺต เป็น ส)
  สกฺกาเย ทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ (สัตตมีตัปปุริสสมาส)
- ความเห็นผิดที่มีอยู่ในหมู่ขันธ์ = กาเย ทิฏฺฐิ กายทิฏฺฐิ, สตี กายทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ.
  (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

สักกายทิฏฐินี้แบ่งออกเป็น ๒๐ อย่างโดยจำแนกขันธ์ ๕ ออกอย่างละ ๔ คือ

- รูปํ อตฺตา (รูปเป็นอัตตา)
- รูปวา อตฺตา (อัตตามีรูป)
- อตฺตนิ รูปํ (รูปมีอยู่ในอัตตา)
- รูปสฺมึ อตฺตา (อัตตามีอยู่ในรูป)

อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร

[๒๒] **อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในจักขุนทรีย์อยู่ เมื่อเธอไม่สำรวมอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอสำรวมอยู่ ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

---

[๑] สงฺคห ข้อ ๕๒ หน้า ๔๙

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในโสตินทรีย์อยู่ ...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในฆานินทรีย์อยู่ ...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในชิวหินทรีย์อยู่ ...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในกายินทรีย์อยู่ ...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว สำรวมด้วยการสังวรในมนินทรีย์อยู่ เมื่อเธอไม่สำรวมอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอสำรวมอยู่ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร

คำว่า จักขุนทรีย์ คือ จักษุที่เป็นใหญ่ในการเห็น หมายถึง จักขุประสาทที่ซึมซาบเยื่อตา ๗ ชั้นเหมือนน้ำมันที่ซึมซับปุยนุ่น ๗ ชั้น ในฐานะที่เห็นได้ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งสรีระสัณฐานของผู้ยืนอยู่ตรงหน้า มีขนาดเท่าหัวเล็นอยู่กลางแววตาดำที่มีตาขาวแวดล้อม

คำว่า โสตินทรีย์ คือ โสตะที่เป็นใหญ่ในการได้ยิน หมายถึง โสตประสาทที่ซึมซาบตลอดสถานที่ มีขนแดงเล็กงอกขึ้นคล้ายวงแหวนภายในช่องหู

คำว่า ฆานินทรีย์ คือ ฆานะที่เป็นใหญ่ในการดมกลิ่น หมายถึง ฆานประสาทที่ซึมซาบตลอดสถานที่ มีสัณฐานดั่งกีบแพะภายในจมูก

คำว่า ชิวหินทรีย์ คือ ชิวหาที่เป็นใหญ่ในการลิ้มรส หมายถึง ชิวหาประสาทที่ซึมซาบตลอดสถานที่ มีสัณฐานดั่งปลายกลีบบัวท่ามกลางลิ้น

คำว่า กายินทรีย์ คือ กายะที่เป็นใหญ่ในการสัมผัส หมายถึง กายประสาทที่ซึมซาบตลอดร่างกายทั้งหมดไม่มีเหลือ ประดุจน้ำมันรดลงที่ผ้านุ่งผืนใหญ่ โดยยกเว้นสถานที่ ๔ แห่ง คือ ที่ตั้งของไฟธาตุย่อยอาหาร ปลายผม ปลายขน ปลายเล็บ และหนังแห้ง

อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย

[๒๓] **อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวร เพียงเพื่อบำบัดความเย็น ความร้อน

สัมผัสของเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ทำให้ความละอายสูญหายไป

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่เป็นไปได้ เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นด้วยการฉันบิณฑบาตนี้ ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงเพื่อบำบัดความเย็น ความร้อน สัมผัสของเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยบริขารยารักษาโรคของคนป่วย เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากโรคที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความทุกข์เป็นอย่างยิ่ง

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย

ข้อความว่า เพื่อประดับ หมายความว่า เพื่อให้ร่างกายอ้วนพี อวบอิ่มเหมือนหญิงแพศยา

ข้อความว่า เพื่อตกแต่ง หมายความว่า เพื่อประเทืองผิวให้งดงาม เหมือนหญิงนักฟ้อน มุ่งถึงความมีผิวพรรณงาม

บริขารยารักษาโรคของคนป่วย (ยาต้านโรครักษาชีวิต) คือ เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย

อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น

[๒๔] **อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน

เป็นผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำหยาบ คำส่อเสียด

เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาอันมีในร่างกาย เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิตได้ เมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธออดกลั้นอยู่ ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น

อาสวะที่ต้องละด้วยการหลีกเลี่ยง

[๒๕] **อาสวะที่ต้องละด้วยการหลีกเลี่ยง** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วหลีกเลี่ยงช้างดุ ม้าดุ โคดุ สุนัขดุ งู หลัก ตอ สถานที่มีหนาม หลุม เหว บ่อน้ำครำ บ่อโสโครก

และพิจารณาโดยแยบคายแล้วหลีกเลี่ยงสถานที่ไม่ควรนั่ง ไม่ควรไป และมิตรชั่วที่เพื่อนพรหมจารีลงความเห็นว่าเป็นคนชั่ว เมื่อเธอไม่หลีกเลี่ยงอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอหลีกเลี่ยงอยู่ ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยการหลีกเลี่ยง

อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทา

[๒๖] **อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทา** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับกามวิตก (ความตรึกในกาม) ที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป

พิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับพยาบาทวิตก (ความตรึกในการผูกพยาบาท) ที่เกิดขึ้น ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับวิหิงสาวิตก (ความตรึกในการทำร้าย) ที่เกิดขึ้น ...

ไม่รับบาปอกุศลที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด และทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป เมื่อเธอไม่บรรเทาอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอบรรเทาอยู่ ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทา

ข้อความว่า สภาวธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ก็คือ มโนทุจริต ๓ ที่กล่าวไว้โดยตรงในเรื่องนี้ ได้แก่

๑. กามวิตก	ความตรึกในกาม
๒. พยาบาทวิตก	ความตรึกในการผูกพยาบาท
๓. วิหิงสาวิตก	ความตรึกในการทำร้าย

เมื่อนับรวมวิตก ๓ นี้กับมหาวิตก (ความดำริใหญ่) ๖ ก็รวมเป็นมหาวิตก ๙ คือ

๑. (๔) ญาติวิตก	ความตรึกถึงญาติ
๒. (๕) ชนบทวิตก	ความตรึกถึงแว่นแคว้น
๓. (๖) อมรวิตก	ความตรึกที่มีทิฏฐิซัดส่ายไม่แน่นอน
๔. (๗) ปรานุททยตาปฏิสังยุตตวิตก	ความตรึกเรื่องอนุเคราะห์ผู้อื่น
๕. (๘) ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตตวิตก	ความตรึกถึงลาภสักการะและสรรเสริญ
๖. (๙) อนวัญญัติปฏิสังยุตตวิตก	ความตรึกเรื่องเกรงผู้อื่นจะดูหมิ่น

อาสวะที่ต้องละด้วยภาวนา

[๒๗] **อาสวะที่ต้องละด้วยภาวนา** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยความสงัด สำรอก และดับ[กิเลส] น้อมไปเพื่อสละ[กิเลส]

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ...

พิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อาศัยความสงัด สำรอก และ

ดับ[กิเลส] น้อมไปเพื่อสละ[กิเลส] เมื่อเธอไม่เจริญอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความลำบากจะเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอเจริญอยู่ ย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า อาสวะที่ต้องละด้วยภาวนา

สัมโพชฌงค์ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการ คือ

๑. สติ	การระลึกรู้รูปนามในปัจจุบันขณะ
๒. ธัมมวิจยะ	การหยั่งเห็นสภาวธรรม คือ รูปนาม
๓. วิริยะ	ความเพียรในการเจริญสติระลึกรู้รูปนาม
๔. ปีติ	ความอิ่มใจ
๕. ปัสสัทธิ	ความสงบกายสงบใจ
๖. สมาธิ	ความมีใจตั้งมั่น
๗. อุเบกขา	ความมีใจเป็นกลางโดยไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญาและวิริยะกับสมาธิให้สมดุลกัน

สัมโพชฌงค์ หรือโพชฌงค์ ๗ เริ่มเกิดตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๔ และมีกำลังแก่กล้าตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๕ เป็นต้นไป มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกายและมัชฌิมนิกายว่า

เอตฺถ หิ สมฺพุชฺฌติ อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ สมฺโพธิ.[๑]

“อนึ่ง ในเรื่องนี้ พระโยคาวจรย่อมหยั่งรู้ตั้งแต่เริ่มปรารภวิปัสสนา จึงชื่อว่า สัมโพธิ”

คัมภีร์ฎีกาของทีฆนิกายและมัชฌิมนิกายอธิบายว่า

อุทยพฺพยญาณุปฺปาทโต ปฏฺฐาย สมฺโพธิปฏิปทายํ ฐิโต นาม โหตีติ อาห “อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ สมฺโพธี”ติ.[๒]

“พระโยคาวจรชื่อว่าตั้งอยู่ในปฏิปทาหยั่งรู้ตั้งแต่การอุบัติแห่งปัญญาที่รู้เห็นความเกิดขึ้นและดับไป ฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ สมฺโพธิ (พระโยคาวจรย่อมหยั่งรู้ตั้งแต่เริ่มปรารภวิปัสสนา จึงชื่อว่า สัมโพธิ)”

---

[๑] ที.ม.อ. ๒/๓๘๕/๔๐๑, ม.มู.อ. ๑/๑๑๘/๓๐๖

[๒] ที.ม.ฏีกา ๒/๓๘๕/๔๐๖, ม.มู.ฏีกา ๑/๑๑๘/๔๗๔

คำว่า วิเวก ในข้อความว่า “สติสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก” คือ การสงัดจากกิเลส มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. ตทังควิเวก	สงัดด้วยองค์นั้นๆ	คือ อนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น
๒. วิกขัมภนวิเวก	สงัดด้วยการข่มไว้	คือ สมาบัติ ๘
๓. สมุจเฉทวิเวก	สงัดด้วยการตัดขาด	คือ มรรค ๔
๔. ปัสสัทธิวิเวก	สงัดด้วยการสงบระงับ	คือ ผล ๔
๕. นิสสรณวิเวก	สงัดด้วยการสลัดออก	คือ นิพพาน

[๒๘] อาสวะที่ต้องละ :-

- ด้วยโสดาปัตติมรรค
- ด้วยการสังวร
- ด้วยการใช้สอย
- ด้วยการอดกลั้น
- ด้วยการหลีกเลี่ยง
- ด้วยการบรรเทา
- ด้วยภาวนา

ภิกษุใดละได้แล้ว เราเรียกภิกษุนี้ว่า สำรวมด้วยการสังวรอาสวะทั้งปวงอยู่ ตัดตัณหาได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบสัพพาสวสูตรที่ ๒

---

๓. ธัมมทายาทสูตร

ว่าด้วยทายาทแห่งธรรม

[๒๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-

เศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเรา อย่าเป็นอามิสทายาทเลย เราเอ็นดูเธออยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกของเราจะเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท หากพวกเธอเป็นอามิสทายาทของเรา ไม่เป็นธรรมทายาท ก็จะถูกวิญญูชนตำหนิว่า สาวกของพระศาสดาเป็นอามิสทายาทอยู่ ไม่เป็นธรรมทายาท แม้เราก็จะถูกวิญญูชนตำหนิเช่นกัน หากพวกเธอเป็นธรรมทายาทของเรา ไม่เป็นอามิสทายาท ก็จะไม่ถูกวิญญูชนตำหนิว่า สาวกของพระ-ศาสดาเป็นอามิสทายาทอยู่ ไม่เป็นธรรมทายาท แม้เราก็จะไม่ถูกวิญญูชนตำหนิเช่นกัน

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย เพราะเราเอ็นดูเธออยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกของเราจะเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท

[๓๐] หากเราฉันเสร็จห้ามภัตเรียบร้อยแล้ว สิ้นสุดภัตกิจ เพียงพอตามความต้องการแล้ว แต่บิณฑบาตของเรายังมีเหลือจะต้องทิ้ง ในเวลานั้น ภิกษุ ๒ รูปถูกความหิวอ่อนเพลียครอบงำพากันมา เรากล่าวกับภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้นอย่างนี้ว่า เราฉันเสร็จห้ามภัตเรียบร้อยแล้ว สิ้นสุดภัตกิจ เพียงพอตามความต้องการแล้ว แต่บิณฑบาตนี้ของเรายังมีเหลือจะต้องทิ้ง หากเธอประสงค์ก็จงฉันเถิด หากเธอไม่ฉัน บัดนี้ เราจะทิ้งลงบนพื้นที่ปราศจากของสดเขียว หรือเทลงในน้ำที่ปราศจากตัวสัตว์

ในภิกษุ ๒ รูปนั้น รูปหนึ่งคิดว่าพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จห้ามภัตเรียบร้อยแล้ว สิ้นสุดภัตกิจ เพียงพอตามความต้องการแล้ว แต่บิณฑบาตของพระองค์ยังมีเหลือจะต้องทิ้ง หากเราจะไม่ฉัน บัดนี้ พระองค์ก็จะทรงทิ้งลงบนพื้นที่ปราศจากของสดเขียว หรือทรงเทลงในน้ำที่ปราศจากตัวสัตว์ แต่พระองค์ตรัสว่าพวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเรา อย่าเป็นอามิส-ทายาทเลย บิณฑบาตนี้เป็นอามิสอย่างหนึ่ง ทางที่ดี เราจะไม่ฉันบิณฑบาตนี้แล้วให้วันคืนผ่านพ้นไปอย่างนี้ด้วยความหิวอ่อนเพลียนี้ เธอจึงไม่ฉันบิณฑบาตนั้นแล้วให้วันคืนนั้นผ่านพ้นไปอย่างนี้ด้วยความหิวอ่อนเพลียนั้น

ลำดับนั้น ภิกษุรูปที่ ๒ คิดอย่างนี้ว่าพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ ห้ามภัตเรียบร้อย

แล้ว สิ้นสุดภัตกิจ เพียงพอตามความต้องการแล้ว แต่บิณฑบาตของพระองค์ยังมีเหลือจะต้องทิ้ง หากเราจะไม่ฉัน บัดนี้ พระองค์ก็จะทรงทิ้งลงบนพื้นที่ปราศจากของสดเขียว หรือทรงเทลงในน้ำที่ปราศจากตัวสัตว์ ทางที่ดี เราควรฉันบิณฑบาตนี้บรรเทาความหิวอ่อนเพลียแล้วให้วันคืนผ่านพ้นไปอย่างนี้ เธอจึงฉันบิณฑบาตนั้นบรรเทาความหิวอ่อนเพลียแล้วให้วันคืนนั้นผ่านพ้นไปอย่างนี้

ภิกษุรูปที่ ๒ นั้นฉันบิณฑบาตนั้นบรรเทาความหิวอ่อนเพลีย แล้วให้วันคืนนั้นผ่านพ้นไปอย่างนี้ แต่ภิกษุรูปแรกนั้นก็ยังเป็นผู้ควรบูชาและสรรเสริญกว่า

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะการไม่ฉันบิณฑบาตของภิกษุรูปแรกนั้นเป็นไปเพื่อความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย ปรารภความเพียร ตลอดกาลนาน

เพราะเหตุนั้น พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย เพราะเราเอ็นดูเธออยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกของเราจะเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้แล้ว พระสุคตครั้นตรัสพระดำรัสนี้แล้วก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร

การไม่ประพฤติตามวิเวก

[๓๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจึงกล่าวว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกไม่ประพฤติ หรือประพฤติตามวิเวกด้วยเหตุอะไรบ้าง

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า กระผมมาจากที่ไกลเพื่อจะทราบเนื้อความของพระดำรัสนี้ในสำนักของท่าน กระผมขอโอกาส ขอท่านโปรดแสดงเนื้อความของพระดำรัสนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจะทรงจำไว้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี กระผมจักกล่าว

ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจึงกล่าวว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก

สาวกไม่ประพฤติตามวิเวกด้วยเหตุอะไรบ้าง คือ พวกเขาไม่ละบาปที่พระศาสดาตรัสว่าควรละ เป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน ถูกนิวรณ์ครอบงำ ทอดธุระในพระนิพพาน

วิเวกที่กล่าวถึงในพระสูตรนี้ มี ๓ ประการ คือ

๑. กายวิเวก สงัดกาย คือ การหลีกออกจากหมู่คณะอยู่คนเดียว

๒. จิตตวิเวก สงัดจิต คือ สมาบัติ ๘

๓. อุปธิวิเวก สงัดกิเลส ขันธ์ และอภิสังขาร (กรรม) คือ นิพพาน

คำว่า ย่อหย่อน หมายความว่า ยึดถือปฏิบัติตามคำสั่งสอนหย่อนยาน

คำว่า ทอดธุระ หมายความว่า การไม่บำเพ็ญอุปธิวิเวกให้บริบูรณ์ อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง การทอดทิ้งหน้าที่ในวิเวก ๓ ประการ

นิวรณ์ คือ สภาวะกั้นความดีคือสมาธิและปัญญา มี ๕ ประการ คือ

๑. กามฉันทะ ความพอใจในกาม (สิ่งที่น่าเพลิดเพลินยินดี คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ) ทำหน้าที่กั้นความดี คือ สมาธิ เหมือนน้ำผสมสีต่างๆ

๒. พยาบาท ความผูกโกรธ ทำหน้าที่กั้นความดี คือ ปีติ เหมือนน้ำถูกต้มจนเดือดมีฟองผุดขึ้น

๓. ถีนมิทธะ ความง่วงเหงาซึมเซา ทำหน้าที่กั้นความดี คือ การน้อมจิตสู่อารมณ์ (วิตก) เหมือนน้ำถูกจอกแหนปกคลุมอยู่

๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ทำหน้าที่กั้นความดี คือ สุข เหมือนน้ำถูกลมพัดจนเกิดคลื่นเป็นระลอก

๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ทำหน้าที่กั้นความดีคือการเคล้าคลึงอารมณ์ (วิจาร) เหมือนน้ำในที่มืด และผสมด้วยโคลนตม

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้เป็นเถระ มัชฌิมะ และนวกะควรถูกติเตียนด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกไม่ประพฤติตามวิเวก

๒. สาวกไม่ละบาปที่พระศาสดาตรัสว่าควรละ

๓. สาวกเป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน ถูกนิวรณ์ครอบงำ ทอดธุระในพระนิพพาน

เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกชื่อว่าไม่ประพฤติตามวิเวกด้วยเหตุเท่านี้

ความประพฤติตามวิเวก

[๓๒] เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกประพฤติตามวิเวกด้วยเหตุอะไรบ้าง คือ เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกในธรรมวินัยนี้ประพฤติตามวิเวก ละบาปที่พระศาสดาตรัสว่าควรละ ไม่เป็นผู้มักมาก ไม่เป็นผู้ย่อหย่อน ไม่ถูกนิวรณ์ครอบงำ ไม่ทอดธุระในพระนิพพาน

บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้เป็นเถระ มัชฌิมะ และนวกะ เป็นผู้ควรสรรเสริญด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. สาวกในธรรมวินัยนี้ประพฤติตามวิเวก

๒. ละบาปที่พระศาสดาตรัสว่าควรละ

๓. ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน ไม่ถูกนิวรณ์ครอบงำ ไม่ทอดธุระในพระนิพพาน

เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกชื่อว่าประพฤติตามวิเวกด้วยเหตุเท่านี้

ภิกษุผู้เป็นเถระ คือ ภิกษุผู้อุปสมบทได้ ๑๐ พรรษาขึ้นไป ส่วนมหาเถระ คือ ภิกษุผู้อุปสมบทได้ ๑๙ พรรษาขึ้นไป

ภิกษุผู้เป็นมัชฌิมะ คือ ภิกษุผู้อุปสมบทได้ ๕ พรรษาขึ้นไป

ภิกษุผู้เป็นนวกะ คือ ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วมีพรรษาน้อยกว่า ๕ พรรษา

มัชฌิมาปฏิปทา

[๓๓] ในเทศนาข้างต้น โลภะและโทสะเป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์

มัชฌิมาปฏิปทาอันก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์ คืออะไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ มัชฌิมาปฏิปทาอันก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์

ในเทศนาข้างต้น โกธะ (ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) เป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่ เพื่อละโกธะและอุปนาหะก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์

มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปฬาสะ (ความตีเสมอ) เป็นบาป ...

อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) เป็นบาป ...

มายา (มารยา) สาเถยยะ (ความโอ้อวด) เป็นบาป ...

ถัมภะ (ความหัวดื้อ) สารัมภะ (ความแข่งดี) เป็นบาป ...

มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) เป็นบาป ...

มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท) เป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่ เพื่อละมทะและปมาทะ ก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์

มัชฌิมาปฏิปทาอันก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์ คืออะไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ มัชฌิมาปฏิปทาอันก่อให้เกิดจักษุและปัญญา เป็นไปเพื่อสงบกิเลส เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้แจ้ง เพื่อดับทุกข์

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน

จบธัมมทายาทสูตรที่ ๓

---

๔. ภยเภรวสูตร

ว่าด้วยความขลาดกลัว

[๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิเข้าไปเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับ ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามว่า

กุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเจาะจงพระองค์ พระองค์ทรงเป็นผู้นำของกุลบุตรเหล่านั้น เป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้แนะนำให้ถือตาม[ไตรสิกขา] หมู่ชนนั้นถือเอาแบบอย่างพระองค์หรือ

คำว่า เอกมนฺตํ (ณ ที่สมควร) หมายความว่า สถานที่หลีกเลี่ยงจากโทษของการนั่ง ๖ ประการ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา[๑] ว่า

๑. ที่ไกลเกินไป เพราะถ้าอยู่ไกลเกินไป ผู้พูดต้องตะโกนพูด ผู้ฟังจึงจะได้ยิน

๒. ที่ใกล้เกินไป เพราะอาจกระทบร่างกายกันได้

๓. ที่เหนือลม เพราะอาจรบกวนผู้อื่นด้วยกลิ่นตัว

---

[๑] วิ.มหา.อ. ๑/๒/๑๒๓

๔. ที่สูงกว่า เพราะเป็นการแสดงความไม่เคารพ
๕. ที่ตรงหน้าเกินไป เพราะเวลาพูดอาจจ้องตากัน
๖. ที่ด้านหลัง เพราะถ้าจะมองหน้าต้องหันคอเหลียวไปมองด้านหลัง

โบราจารย์พม่าประพันธ์เป็นคาถาท่องจำว่า

อติทูรนาจฺจาสนฺนา- ติปุเร อติปจฺฉโต
อุนฺนตูปริวาตนฺติ ฉธา นิสชฺชโทสกา.[๑]

"โทษของการนั่งมี ๖ ประการ คือ
- ที่ไกลเกินไป - ที่ใกล้เกินไป - ที่ตรงหน้าเกินไป
- ที่ด้านหลัง - ที่สูงกว่า - ที่เหนือลม"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ คำนั้นจริง กุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเจาะจงเรา เราเป็นผู้นำของกุลบุตรเหล่านั้น เป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้แนะนำให้ถือตาม หมู่ชนนั้นถือเอาแบบอย่างเรา

ชาณุสโสณิพราหมณ์กราบทูลว่า เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบอยู่ลำบาก ทำวิเวก (ความสงัดกาย) ได้ยาก การอยู่โดดเดี่ยวก็รื่นรมย์ได้ยาก ป่าเห็นจะชักนำจิตของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิให้หวาดหวั่น

คำว่า ป่าโปร่ง (อรญฺญ) หมายถึง ป่าอยู่นอกเสาประตูเมืองออกไปอย่างน้อย ๕๐๐ ลูกธนู
คำว่า ป่าทึบ (วนปตฺถ) หมายถึง สถานที่ไม่มีคนอยู่อาศัย เลยเขตหมู่บ้านไป

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้องแล้ว เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบอยู่ลำบาก ทำวิเวกได้ยาก การอยู่โดดเดี่ยวก็รื่นรมย์ได้ยาก ป่าเห็นจะชักนำจิตของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิให้หวาดหวั่น

---

[๑] ธัมโมปเทศธัมมเนตติ ใน วิสุทธารามวินิจฉัย หน้า ๒๒๔

เหตุสะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า ๑๖ ประการ

[๓๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ดำริว่า เสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ อยู่ลำบาก ทำวิเวกได้ยาก การอยู่โดดเดี่ยวก็รื่นรมย์ได้ยาก ป่าเห็นจะชักนำจิตของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิให้หวาดหวั่น

เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนมี กายกรรมไม่บริสุทธิ์ เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตน คือ กายกรรมไม่บริสุทธิ์

ส่วนเรามิใช่มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เรามีกายกรรมบริสุทธิ์ เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้มีกายกรรมบริสุทธิ์เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนมีกายกรรมบริสุทธิ์ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑]

สมาธิในเรื่องนี้หมายถึง อุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้ฌาน) หรืออัปปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่นในระดับฌาน)

พระอริยะ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก

คำว่า ปริสุทฺธกายกมฺมตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน ภิยฺโย ปลฺโลมมาปาทึ อรญฺเญ วิหาราย (เราเห็นชัดว่าตนมีกายกรรมบริสุทธิ์นี้ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า) แปลตามศัพท์ว่า "เราเห็นชัดความเป็นผู้มีกายกรรมบริสุทธิ์นี้ในตน จึงถึงความเป็นผู้ปลอดภัยอย่างยิ่งเพื่ออยู่ในป่า" โดยคำว่า ปลฺโลมมาปาทึ ตัดบทเป็น ปลฺโลมํ + อาปาทึ (ปลฺโลม = ปนฺนโลม แปลง นฺน เป็น ลฺ)

[๓๖] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนมี วจีกรรม มโนกรรม และการเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือวจีกรรม มโนกรรม และการเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์

ส่วนเรามิใช่มีวจีกรรม มโนกรรม หรือการเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เรามีวจีกรรม มโนกรรม และการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์ เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้มีวจีกรรม มโน-กรรม และการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนมีวจีกรรม มโนกรรม และการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๒-๔]

[๓๗] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน ละโมบ กำหนัดกล้าในกามคุณ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความละโมบ กำหนัดกล้าในกามคุณ

ส่วนเราไม่ละโมบ ไม่กำหนัดกล้าในกามคุณ เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราไม่ละโมบ เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ไม่ละโมบเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนไม่ละโมบ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๕]

[๓๘] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนมี จิตวิบัติดำริชั่วร้าย เข้าอาศัยเสนา-สนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือการมีจิตวิบัติดำริชั่วร้าย

ส่วนเราไม่มีจิตวิบัติดำริชั่วร้ายเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เรามีจิตเมตตา เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้มีจิตเมตตาเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนมีจิตเมตตา จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๖]

[๓๙] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนถูก ถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาหาวนอน) ครอบงำแล้วเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือการถูกถีนมิทธะครอบงำ

ส่วนเราไม่ถูกถีนมิทธะครอบงำเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราปราศจากถีนมิทธะ เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ปราศจากถีนมิทธะเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนปราศจากถีนมิทธะ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๗]

[๔๐] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความฟุ้งซ่านมีจิตไม่สงบ

ส่วนเราไม่ฟุ้งซ่านมีจิตสงบเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เรามีจิตสงบแล้ว เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้มีจิตสงบเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนมีจิตสงบ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๘]

[๔๑] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน เคลือบแคลงสงสัย เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความเคลือบแคลงสงสัย

ส่วนเราไม่เคลือบแคลงสงสัยเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราข้ามพ้นความเคลือบแคลงสงสัยแล้ว เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ข้ามพ้นความสงสัยแล้วเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนข้ามพ้นความสงสัย จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๙]

[๔๒] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน ยกตนข่มผู้อื่น เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือการยกตนข่มผู้อื่น

ส่วนเราไม่ยกตนข่มผู้อื่นเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราไม่ยกตนข่มผู้อื่น เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ไม่ยกตนข่มผู้อื่นเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนไม่ยกตนข่มผู้อื่น จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๐]

[๔๓] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน สะดุ้งกลัวมักขลาด เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความสะดุ้งกลัวและมักขลาด

ส่วนเราไม่สะดุ้งกลัวมักขลาดเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราไม่สะดุ้งกลัวมักขลาด เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ไม่สะดุ้งกลัวมักขลาดเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนไม่สะดุ้งกลัว จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๑]

[๔๔] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน ปรารถนาลาภสักการะและการสรรเสริญ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความปรารถนาลาภสักการะและการสรรเสริญ

ส่วนเราไม่ปรารถนาลาภสักการะและการสรรเสริญเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราปรารถนาน้อย เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ปรารถนาน้อยเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนปรารถนาน้อย จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๒]

[๔๕] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน เกียจคร้าน ไร้ความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความเป็นผู้เกียจคร้านไร้ความเพียร

ส่วนเราไม่เกียจคร้าน มีความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราปรารภความเพียร เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้ปรารภความเพียรเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนปรารภความเพียร จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๓]

ข้อความว่า ปรารภความเพียร หมายถึง มีความเพียรบริบูรณ์ และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านภายนอก ความเพียรนั้นหมายถึงความเพียรทางกายและความเพียรทางใจ เป็นเช่นเดียวกับล้อรถ ๒ ล้อที่ทำให้รถเคลื่อนไปได้ ความเพียรทางกาย ดังข้อความว่า

อิธ ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหิ จิตฺตํ ปริโสเธติ.[๑]

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน”

ความเพียรทางใจ ดังข้อความว่า

น ตาวาหํ อิโต เลณา นิกฺขมิสฺสามิ, ยาว เม น อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ.[๒]

---

[๑] อภิ.วิ. ๓๕/๕๑๘/๓๐๐

[๒] องฺ.เอกก.อ. ๑/๔๓

“เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน”

[๔๖] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน ขาดสติสัมปชัญญะ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือการขาดสติสัมปชัญญะ

ส่วนเราไม่ขาดสติสัมปชัญญะเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เรามีสติมั่นคง เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้มีสติมั่นคงเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนมีสติมั่นคง จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๔]

[๔๗] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนมี จิตไม่ตั้งมั่น ดิ้นรนกวัดแกว่ง เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความมีจิตไม่ตั้งมั่นดิ้นรนกวัดแกว่ง

ส่วนเราไม่ใช่มีจิตไม่ตั้งมั่นดิ้นรนกวัดแกว่งเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราสมบูรณ์ด้วยสมาธิ เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนสมบูรณ์ด้วยสมาธิ จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๕]

[๔๘] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคน โง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ พวกเขาย่อมประสบความหวาดกลัวอันทรามเป็นแน่ เพราะโทษของตนคือความเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา

ส่วนเราไม่โง่เขลาเบาปัญญาเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น เราสมบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นผู้หนึ่งในพระอริยะผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาเข้าอาศัยเสนาสนะนั้น

พราหมณ์ เราเห็นชัดว่าตนสมบูรณ์ด้วยปัญญา จึงอยู่ปลอดภัยในป่า [๑๖]

จบเหตุสะดุ้งกลัวการอยู่ในเสนาสนะป่า ๑๖ ประการ

[๔๙] เรานั้นดำริว่า ทางที่ดี เราควรอยู่ในเสนาสนะเช่นนี้ คือ สวน ป่า หรือต้นไม้ อันน่าสะพรึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า ในคืนวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำด้วยหวังว่า เราจะ

เห็นความหวาดกลัว ต่อมา เราได้อยู่ในเสนาสนะและราตรีนั้น เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะนั้น สัตว์ป่ามา นกยูงทำไม้ให้ตกลงมา หรือลมพัดเศษใบไม้ เรานั้นดำริว่านั่นคือความหวาดกลัวที่เกิดขึ้นเป็นแน่ แล้วดำริว่า เราหวังพบความหวาดกลัวอยู่มิใช่หรือ ทางที่ดี เราควรจะกำจัดความหวาดกลัวที่เกิดขึ้นแก่เราในอิริยาบถที่เราเป็นอยู่นั้นๆ

เมื่อเรากำลัง จงกรม อยู่ ความหวาดกลัวเกิดขึ้นแก่เรา เราจะไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน จะจงกรมอยู่จนกว่าจะกำจัดความหวาดกลัวนั้นได้

เมื่อเรากำลัง ยืน อยู่ ความหวาดกลัวเกิดขึ้นแก่เรา เราจะไม่จงกรม ไม่นั่ง ไม่นอน จะยืนอยู่จนกว่าจะกำจัดความหวาดกลัวนั้นได้

เมื่อเรากำลัง นั่ง อยู่ ความหวาดกลัวเกิดขึ้นแก่เรา เราจะไม่นอน ไม่ยืน ไม่จงกรม จะนั่งอยู่จนกว่าจะกำจัดความหวาดกลัวนั้นได้

เมื่อเรากำลัง นอน อยู่ ความหวาดกลัวเกิดขึ้นแก่เรา เราจะไม่นั่ง ไม่ยืน ไม่จงกรม จะนอนอยู่จนกว่าจะกำจัดความหวาดกลัวนั้นได้

คำว่า สวน คือ อารามเจดีย์ (สวนที่ชาวโลกบูชา) เป็นสถานที่งดงามด้วยไม้ดอกและไม้ผล ที่เรียกว่า เจดีย์ เพราะเป็นสถานที่กระทำให้วิจิตร ทำให้น่าบูชา

คำว่า ป่า คือ วนเจดีย์ (ป่าที่ชาวโลกบูชา) เช่น ป่าสุภควันและป่าที่ตั้งศาลอันเป็นที่สถิตของเทวดาเป็นต้น ซึ่งชาวบ้านนำเครื่องพลีกรรมไปบวงสรวง

คำว่า ต้นไม้ คือ รุกขเจดีย์ (ต้นไม้ที่ชาวโลกบูชา) เช่น ต้นไม้ใหญ่ที่คนเคารพบูชาใกล้ปากทางเข้าหมู่บ้านหรือนิคมเป็นต้น โดยเข้าใจว่าเป็นที่อยู่ของเทวดาผู้มีฤทธิ์

สัตว์โลกผู้ไม่หลง

[๕๐] พราหมณ์ มีสมณพราหมณ์บางพวกเข้าใจกลางคืนว่าเป็นกลางวัน เข้าใจกลางวันว่าเป็นกลางคืน เรากล่าวการมีความเข้าใจเช่นนี้ว่าเป็นการอยู่ด้วยความหลงของพวกเขา

ส่วนเราเข้าใจกลางคืนว่าเป็นกลางคืน เข้าใจกลางวันว่าเป็นกลางวัน บุคคลเมื่อ

จะกล่าวให้ถูกต้องควรกล่าวกับเราว่า สัตว์โลกผู้ไม่หลงได้อุบัติแล้วในโลก เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สมณพราหมณ์ที่เข้าใจกลางคืนว่าเป็นกลางวัน หรือเข้าใจกลางวันว่าเป็นกลางคืน มีสาเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. การออกจากฌานผิดเวลา เช่น บางคนบรรลุโอทาตกสิณ คือ กสิณสีขาว จึงเข้าฌานในเวลากลางวันแล้วอธิษฐานออกในเวลากลางวัน แต่กลับออกจากฌานในเวลากลางคืน จึงเข้าใจว่าเป็นกลางวันด้วยแสงสว่างที่ตนได้รับจากโอทาตกสิณของตน เพราะโอทาตกสิณทำให้รู้สึกสว่าง หรือบางคนบรรลุนีลกสิณ คือ กสิณสีเขียว จึงเข้าฌานในเวลากลางคืนแล้วอธิษฐานออกในเวลากลางคืน แต่กลับออกจากฌานในเวลากลางวัน จึงเข้าใจว่าเป็นกลางคืนด้วยความมืดมัวที่ได้รับจากนีลกสิณของตน เพราะนีลกสิณทำให้รู้สึกมืดมัว

๒. เสียงนกร้อง เช่น นกบางชนิดมีกาเป็นต้นร้องในเวลากลางวัน เมื่อมันร้องผิดเวลาก็ทำให้คนฟังเข้าใจผิดว่าเวลากลางคืนเป็นกลางวัน นกบางชนิดมีนกฮูกเป็นต้นร้องในเวลากลางคืน แต่ในบางขณะก็ร้องผิดเวลา ทำให้คนฟังเข้าใจผิดว่ากลางวันเป็นกลางคืน

[๕๑] พราหมณ์ เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน สติก็มั่นคงไม่ฟั่นเฟือน กายสงบระงับไม่กระสับกระส่าย จิตเป็นสมาธิมีอารมณ์แน่วแน่

- เรานั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

- เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

- เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

- เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

วิชชา ๓

[๕๒] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ เรานั้นจุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๑ นี้ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

คำว่า สังวัฏฏกัป คือ กัปฝ่ายเสื่อม หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังพินาศด้วยไฟ น้ำหรือลมอย่างใดอย่างหนึ่ง

คำว่า วิวัฏฏกัป คือ กัปฝ่ายเจริญ หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังก่อตัวขึ้นมาใหม่หลังพินาศไปแล้ว

[๕๓] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ จุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาจะไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แต่หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้าย

พระอริยะ เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบ พวกเขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๒ นี้ในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

[๕๔] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของทุกข์, นิพพานนี้ คือความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้ (โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ) คืออาสวะ (สภาวะไหลออกจากทวาร ๖), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของอาสวะ, นิพพานนี้ คือความดับอาสวะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อเรานั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เราบรรลุวิชชาที่ ๓ นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

ข้อความว่า "ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป" หมายความว่า ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อทำลายกิเลส เพราะศาสนาพุทธถือว่าการบรรลุอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด ผู้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ ชื่อว่า พระอรหันต์ คือ ผู้ไกลจากกิเลส หรืออเสขบุคคล คือ ผู้ประพฤติสมบูรณ์แล้ว

[๕๕] บางคราว ท่านอาจคิดอย่างนี้ว่า แม้วันนี้ ท่านพระโคดมยังไม่เป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ ดังนั้น พระองค์จึงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ท่านไม่ควรเห็นอย่างนั้น เราเห็นเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน
๒. การอนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิดในภายหลัง

จึงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ

พราหมณ์ชาณุสโสณิดำริว่า ท่านพระโคดมทรงปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัพพัญญู แต่ยังประทับอยู่ในป่าจนถึงบัดนี้ พระองค์จึงอาจจะยังไม่ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสข้อความนี้เพื่อแสดงเหตุของการอยู่ในป่าของพระองค์ ๒ ประการ ดังที่ตรัสไว้นี้

ชาณุสโสณิเป็นพุทธมามกะ

[๕๖] ชาณุสโสณิพราหมณ์กราบทูลว่า ท่านพระโคดมผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ได้ทรงอนุเคราะห์หมู่ชนผู้เกิดในภายหลังนี้แล้ว

ข้าแต่ท่านพระโคดม ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีพ

จบภยเภรวสูตรที่ ๔

---

๕. อนังคณสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้ไม่มีกิเลสบุคคล ๔ ประเภท

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-

เศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วท่านจึงกล่าวว่า บุคคล ๔ ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในโลก

ในประโยคว่า จตฺตาโรเม อาวุโส ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ (ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคล ๔ ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในโลก) คำว่า สนฺโต (อส ธาตุ = มี + อ ปัจจัย + อนฺต ปัจจัย) สํวิชฺชมานา (สํ บทหน้า + วิท ธาตุ = ปรากฏ + ย ปัจจัย + มาน ปัจจัย) ทั้งสองบทเรียกชื่อตามสัมพันธ์ว่า อัพภันตรกิริยา (กิริยาในระหว่าง) ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ไม่ได้ ดังนั้น ประโยคนี้จึงแปลตามศัพท์โดยมีบททั้งสองเป็นวิเสสนะของ ปุคฺคลา ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลที่มีปรากฏอยู่ในโลกเป็นบุคคล ๔ ประเภทนี้” ดังคำอธิบายในอรรถกถาของอิติวุตตกะว่า

อตฺถิภาเวน สนฺโต, ปากฏภาเวน วิชฺชมานา.[๑]

“บุคคลชื่อว่า มีอยู่ โดยความเป็นสิ่งที่มีอยู่ ชื่อว่า ปรากฏอยู่ โดยความเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่”

บุคคลทั้ง ๔ ประเภท มีอะไรบ้าง คือ

๑. บางคนมีกิเลส แต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน

๒. บางคนมีกิเลส และรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน

๓. บางคนไม่มีกิเลส แต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน

๔. บางคนไม่มีกิเลส และรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน

คำว่า องฺคณ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. กิเลส (ราคะ โทสะ โมหะ)

- องฺคนฺติ เอเตหิ ตํสมงฺคิปุคฺคลา นิหีนภาวํ คจฺฉนฺตีติ องฺคณานิ = สภาวะทำให้บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยกิเลสนั้นถึงความตกต่ำ ชื่อว่า อังคณะ

เหมือนคำว่า ตตฺถ กตมานิ ตีณิ องฺคณานิ. ราโค องฺคณํ, โทโส องฺคณํ, โมโห องฺคณํ (ในเรื่องนั้น กิเลสมี ๓ ประการอะไรบ้าง คือ ราคะเป็นกิเลส โทสะเป็นกิเลส โมหะเป็นกิเลส)

---

[๑] ขุ.อิติ.อ. ๒๕/๗๔/๒๕๓

๒. มลทิน, เปือกตม

- อญฺชติ มกฺเขตีติ องฺคณํ = สิ่งฉาบทา[ให้สกปรกหรือไม่สวยงาม]ชื่อว่า อังคณะ

เหมือนคำว่า ตสฺเสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมติ (พยายามเพื่อขจัดธุลีหรือมลทินนั้น)

๓. พื้นที่โล่ง, ลาน

- อญฺชติ ตตฺถ จิตํ อติสุนฺทรตาย = สถานที่แสดงผู้อยู่ในที่นั้นให้ประจักษ์
อภิพฺยญฺเชตีติ องฺคณํ ชัดเจนยิ่ง ชื่อว่า อังคณะ

เหมือนคำว่า โพธิยงฺคณํ (ลานโพธิ์) หรือ เจติยงฺคณํ (ลานเจดีย์)

ในพระสูตรนี้หมายถึงความหมายแรก คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา) แสดงอรรถขององฺคณ ศัพท์ว่า

ราคาทีสุ กิเลเสสุ ปงฺเก กายมลมฺหิ จ
วิวเฏ ภูมิภาเค จ องฺคณนฺติ รโว คโต.[๑]

"ศัพท์ว่า องฺคณ เป็นไปในความหมายว่า กิเลสมีราคะเป็นต้น เปือกตม มลทินของร่างกาย และพื้นที่โล่ง (ลาน)"

ในบรรดาบุคคล ๔ ประเภทนั้น

๑. คนที่มีกิเลส แต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน ชื่อว่า คนต่ำทราม ในคน ๒ ประเภทที่มีกิเลสเหมือนกันนี้

๒. คนที่มีกิเลส และรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน ชื่อว่า คนประเสริฐ ในคน ๒ ประเภทนั้น

๓. คนที่ไม่มีกิเลส แต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน ชื่อว่า คนต่ำทราม ในคน ๒ ประเภทที่ไม่มีกิเลสเหมือนกันนี้

๔. คนที่ไม่มีกิเลส และรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน ชื่อว่า คนประเสริฐ ในคน ๒ ประเภทนั้น

---

[๑] นีติ.ธาตุ. หน้า ๓๗

คนประเภทที่ ๓ และที่ ๔ ไม่ใช่พระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง แต่เป็นผู้ที่ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นในบางขณะ เช่น ขณะทำงานที่เป็นกุศล การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรม และการประพฤติธุดงค์เป็นต้น

[๕๘] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนั้นแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ถามอย่างนี้ว่า :-

อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยที่ทำให้คนหนึ่งเป็นคนต่ำทราม และอีกคนหนึ่งเป็นคนประเสริฐในคน ๒ ประเภทผู้มีกิเลสเหมือนกัน

อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยที่ทำให้คนหนึ่งเป็นคนต่ำทราม และอีกคนหนึ่งเป็นคนประเสริฐในคน ๒ ประเภทผู้ไม่มีกิเลสเหมือนกัน

[๕๙] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คนที่มีกิเลสแต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน คงหวังการไม่ละกิเลสด้วยความเพียรอย่างนี้ว่า เขาจักไม่ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ไม่พยายาม ไม่ปรารภความเพียรเพื่อละกิเลสนั้น เขาจักเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ มีกิเลส มีจิตเศร้าหมองตายไป เหมือนภาชนะสำริดที่เขานำมาจากร้านตลาดหรือตระกูลช่างทอง มีฝุ่นและสนิมจับเกรอะกรัง เจ้าของจะไม่ใช้สอยและไม่ขัดสีภาชนะสำริดนั้น ซ้ำยังเก็บมันไว้ในที่มีฝุ่นละออง เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมา ภาชนะสำริดนั้นจะเป็นของเศร้าหมองถูกสนิมจับยิ่งขึ้นมิใช่หรือ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า จริงแท้ ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า อย่างนั้นนั่นแล คนที่มีกิเลสแต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน คงหวังการไม่ละกิเลสด้วยความเพียรอย่างนี้ว่า เขาจักไม่ทำความพอใจให้เกิดขึ้น ไม่พยายาม ไม่ปรารภความเพียรเพื่อละกิเลสนั้น เขาจักเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ มีกิเลส มีจิตเศร้าหมองตายไป [๑]

คนที่มีกิเลสและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน คงหวังการละกิเลสด้วยความเพียรอย่างนี้ว่า เขาจักทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียรเพื่อละ

กิเลสนั้น เขาจักเป็นผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีกิเลส มีจิตไม่เศร้าหมองตายไป เหมือนภาชนะสำริดที่เขานำมาจากร้านตลาดหรือตระกูลช่างทอง มีฝุ่นและสนิมจับเกรอะกรัง เจ้าของจะใช้สอยและขัดสีภาชนะสำริดนั้น ทั้งไม่เก็บมันไว้ในที่มีฝุ่นละออง เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมา ภาชนะสำริดนั้นจะเป็นของบริสุทธิ์ผ่องใสมิใช่หรือ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า จริงแท้ ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อย่างนั้นนั่นแล คนที่มีกิเลสและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เรามีกิเลสภายในตน คงหวังการละกิเลสด้วยความเพียรอย่างนี้ว่า เขาจักทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียรเพื่อละกิเลสนั้น เขาจักเป็นผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีกิเลส มีจิตไม่เศร้าหมองตายไป [๒]

คนที่ไม่มีกิเลสและไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน คงหวังการไม่ละกิเลสด้วยการใส่ใจอารมณ์ที่ดีงามอย่างนี้ว่า เขาจักใส่ใจสุภนิมิต (อารมณ์ที่ดีงาม) ราคะจักครอบงำจิตได้เพราะใส่ใจสุภนิมิตนั้น เขาจักเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ มีกิเลส มีจิตเศร้าหมองตายไป เหมือนภาชนะสำริดที่เขานำมาจากร้านตลาดหรือตระกูลช่างทอง เป็นของบริสุทธิ์ผ่องใส แต่เจ้าของไม่ได้ใช้สอย ทั้งไม่ขัดสีภาชนะสำริดนั้น ซ้ำยังเก็บมันไว้ในที่มีฝุ่นละออง เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมาภาชนะสำริดนั้นจะเป็นของเศร้าหมองสนิมจับได้

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า จริงแท้ ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อย่างนั้นนั่นแล คนที่ไม่มีกิเลสและไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน คงหวังการไม่ละกิเลสด้วยการใส่ใจสุภนิมิตอย่างนี้ว่า เขาจักใส่ใจสุภนิมิต ราคะจักครอบงำจิตได้เพราะใส่ใจสุภนิมิตนั้น เขาจักเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ มีกิเลส มีจิตเศร้าหมองตายไป [๓]

คนที่ไม่มีกิเลสและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน คงหวังการละกิเลสด้วยการไม่ใส่ใจสุภนิมิตอย่างนี้ว่า เขาจักไม่ใส่ใจสุภนิมิต ราคะจักไม่ครอบงำจิตเพราะไม่ใส่ใจสุภนิมิตนั้น เขาจักเป็นผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีกิเลส มีจิตไม่เศร้าหมองตายไป เหมือนกับภาชนะสำริดที่เขานำมาจากร้านตลาด หรือจากตระกูลช่างทองเป็นของ

บริสุทธิ์ผ่องใส เจ้าของใช้สอยและขัดสีภาชนะสำริดนั้น ทั้งไม่เก็บมันไว้ในที่มีฝุ่นละออง เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมาภาชนะสำริดนั้นจะเป็นของบริสุทธิ์ผ่องใสยิ่งนัก

ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามว่า จริงแท้ ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า อย่างนั้นนั่นแล คนที่ไม่มีกิเลสและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายในตน คงหวังการละกิเลสด้วยการไม่ใส่ใจสุภนิมิตอย่างนี้ว่า เขาจักไม่ใส่ใจสุภนิมิต เพราะไม่ใส่ใจสุภนิมิตนั้น ราคะจักไม่ครอบงำจิต เขาจักเป็นผู้ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีกิเลส มีจิตไม่เศร้าหมองตายไป [๔]

ท่านโมคคัลลานะ ข้อนี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้คนหนึ่งเป็นคนต่ำทราม และอีกคนหนึ่งเป็นคนประเสริฐในคน ๒ ประเภทผู้มีกิเลสเหมือนกัน และข้อนี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้คนหนึ่งเป็นคนต่ำทราม และอีกคนหนึ่งเป็นคนประเสริฐในคน ๒ ประเภทผู้ไม่มีกิเลสเหมือนกัน

กิเลส

[๖๐] ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามว่า ท่านกล่าวว่า กิเลส คำว่า กิเลส นั่นเป็นชื่อของอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คำว่า กิเลส นั่น เป็นชื่อของอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่ว

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

เราเป็นผู้ต้องอาบัติโดยแท้ เหล่าภิกษุไม่รู้ว่า เราต้องอาบัติแล้ว แต่เหล่าภิกษุอาจรู้ว่า ภิกษุนั้นต้องอาบัติแล้ว ดังนั้น ภิกษุนั้นก็จะโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้นทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๑]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

เราเป็นผู้ต้องอาบัติโดยแท้ เหล่าภิกษุจะโจทเราในที่ลับอันเหมาะสม ไม่โจทใน

ท่ามกลางสงฆ์ แต่เหล่าภิกษุอาจโจทภิกษุนั้นในท่ามกลางสงฆ์ ไม่โจทในที่ลับอันเหมาะสม ดังนั้น ภิกษุนั้นก็จะโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๒]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

เราเป็นผู้ต้องอาบัติโดยแท้ ภิกษุผู้มีอาบัติเสมอกันควรโจทเรา ภิกษุผู้มีอาบัติไม่เสมอกันไม่ควรโจทเรา แต่ภิกษุผู้มีอาบัติไม่เสมอกันอาจโจท ภิกษุผู้มีอาบัติเสมอกันไม่โจท ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๓]

คำว่า กิเลส มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- สภาวะยังเหล่าสัตว์ให้เร่าร้อน = สตฺเต กิเลเสติ อุปตาเปตีติ กิเลโส.
  (กิลิส ธาตุ = เร่าร้อน + เณ การิตปัจจัย + ณ ปัจจัยในเหตุกัตตุสาธนะ)
- สภาวะบีบคั้นเหล่าสัตว์ = สตฺเต กิลิสติ พาธตีติ กิเลโส.
  (กิลิส ธาตุ = บีบคั้น + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- สภาวะทำให้เหล่าสัตว์เศร้าหมอง = กิลิสฺสนฺติ เอเตนาติ กิเลโส.
  (กิลิส ธาตุ = เศร้าหมอง + ณ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

ภิกษุผู้มีอาบัติเสมอกัน คือ ภิกษุผู้ต้องอาบัติโจทภิกษุผู้ต้องอาบัติข้อเดียวกัน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอพระศาสดาทรงซักถามเราแล้วทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ไม่ทรงซักถามภิกษุอื่น แต่พระศาสดาอาจทรงซักถามภิกษุอื่น ไม่ทรงซักถามภิกษุนั้น ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๔]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเหล่าภิกษุแวดล้อมเราเท่านั้นเข้าบ้านเพื่อภัตตาหาร ไม่แวดล้อมภิกษุอื่น แต่เหล่าภิกษุอาจแวดล้อมภิกษุอื่น ไม่แวดล้อมภิกษุนั้น ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๕]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นได้รับอาสนะ น้ำ และบิณฑบาตที่ดีเลิศในโรงฉัน ภิกษุอื่นไม่ได้รับ แต่ภิกษุอื่นอาจได้รับ ภิกษุนั้นไม่ได้รับ ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๖]

คำว่า อาสนะที่ดีเลิศ หมายถึง ที่นั่งหัวแถว

คำว่า น้ำที่ดีเลิศ หมายถึง น้ำทักษิณาที่ภิกษุผู้เป็นประธานอนุโมทนา

คำว่า บิณฑบาตที่ดีเลิศ หมายถึง บิณฑบาตที่ถวายแก่พระเถระผู้เป็นประธานในสงฆ์

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นฉันในโรงฉันเสร็จแล้วได้อนุโมทนา ภิกษุอื่นฉันในโรงฉันเสร็จแล้วไม่ได้ แต่ภิกษุอื่นฉันในโรงฉันเสร็จแล้วอาจได้อนุโมทนา ภิกษุนั้นฉันในโรงฉันเสร็จแล้วไม่ได้ ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๗]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้อยู่ในอาราม ภิกษุอื่นไม่ควรแสดง แต่ภิกษุอื่นอาจแสดงธรรม ภิกษุนั้นไม่ได้แสดงธรรม ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๘]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นควรแสดงธรรมแก่ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ผู้อยู่ในอาราม ภิกษุอื่นไม่ควรแสดง แต่ภิกษุอื่นอาจแสดงธรรมแก่ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาผู้อยู่ในอาราม ภิกษุนั้นไม่ได้แสดง ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๙-๑๑]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอภิกษุทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเราเท่านั้น ไม่สักการะ

เคารพ นับถือ บูชาภิกษุอื่น แต่ภิกษุทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุอื่น ไม่สักการะ เคารพ นับถือบูชาภิกษุนั้น ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๑๒]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเราเท่านั้น ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุอื่น แต่ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุอื่น ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุนั้น ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๑๓-๑๕]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นได้รับจีวรอันประณีต ภิกษุอื่นไม่ได้รับ แต่ภิกษุอื่นอาจได้รับ ภิกษุนั้นไม่ได้รับ ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๑๖]

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อาจต้องการอย่างนี้ว่า

โอหนอ ขอเราเท่านั้นได้รับบิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วยอันประณีต ภิกษุอื่นไม่ได้รับ แต่ภิกษุอื่นอาจได้รับ ภิกษุนั้นไม่ได้รับ ดังนั้น จึงโกรธเคืองและไม่พอใจตามความคิดนั้น ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า กิเลส [๑๗-๑๙]

คำว่า กิเลส นั่นเป็นชื่อของอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่ว

อกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่ว

[๖๑] อกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านี้ที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยังละไม่ได้ ยังปรากฏและเล่าขานกันอยู่ แม้เธออยู่ป่าเป็นวัตร มีเสนาสนะอันสงัด ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ครองจีวรเศร้าหมอง เพื่อนพรหมจารีก็ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุนั้น

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ?

เพราะอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านั้นที่เธอละไม่ได้ ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่ ภาชนะสำริดที่นำมาจากร้านตลาดหรือตระกูลช่างทอง เป็นของสะอาดหมดจด เจ้าของใส่ซากงู ซากสุนัข หรือซากศพมนุษย์จนเต็มภาชนะสำริดนั้น ปิดด้วยภาชนะสำริดใบอื่นแล้วนำไปยังร้านตลาด บุคคลเห็นภาชนะสำริดนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ท่านนำไปนี้คืออะไร ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง เขาลุกขึ้นเปิดภาชนะสำริดนั้นดู ความไม่พอใจน่าปฏิกูลรังเกียจจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเห็นซากงูเป็นต้นนั้น แม้คนที่หิวก็ไม่ต้องการจะบริโภค ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่บริโภคอิ่มแล้ว ฉันใด อกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านี้ที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยังละไม่ได้ ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่ ก็ฉันนั้น แม้เธออยู่ป่าเป็นวัตร มีเสนาสนะอันสงัด ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ครองจีวรเศร้าหมอง เพื่อนพรหมจารีก็ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุรูปนั้น

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ?

เพราะอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านั้นที่เธอละไม่ได้ ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่

ในคำว่า ชญฺญชญฺญํ วิย (ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง) คำว่า ชญฺญชญฺญํ แปลตามศัพท์ว่า "ของที่ควรดูของชนอย่างยิ่ง" มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ชนทสฺสนสฺส โยคฺยํ ชญฺญํ (ชนทสฺสน = การดูของชน + ณฺย ปัจจัยในความหมายว่าสมควร <โยคฺย> ลบ ทสฺสน ศัพท์เพื่อย่อคำ)

- ชญฺญํ จ ตํ ชญฺญญฺจาติ ชญฺญชญฺญํ.

(กรรมธารยสมาส มีอรรถว่า ยิ่ง ในที่ประกอบศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกันซ้ำกัน)

นอกจากนั้น คำว่า ชญฺญชญฺญ มาจาก ชญฺญ ศัพท์หนึ่ง แล้วซ้อนเป็น ชญฺญชญฺญ โดยไม่ต้องตั้งรูปวิเคราะห์เป็นสมาส จัดเป็นบทวิจฉา คำซ้ำที่มีความหมายเท่ากับแต่ละอย่างๆ เช่น มหาชโน อตฺตโน อตฺตโน เคหํ คจฺฉติ (มหาชนไปสู่เรือนของตนๆ) ตามนัยนี้แปลว่า "ของที่ควรดูทุกอย่างของชน"

คัมภีร์อรรถกถาแสดงความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า ชญฺญ แปลตามศัพท์ว่า “ของขวัญที่บุคคลนำมาอยู่เพื่อมารดา” มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ชนิยา หริยมานํ ชญฺญํ, ปณฺณาการํ.

(ชนี ศัพท์ + ณฺย ปัจจัยในความหมายว่า นำมา <นียมาน>)

ตามคำอธิบายนี้ [๑] คำว่า ชญฺญชญฺญํ แปลว่า “ของขวัญที่บุคคลนำมาเพื่อมารดาอย่างยิ่ง” หรือ “ของขวัญทุกอย่างที่บุคคลนำมาเพื่อมารดา”

[๖๒] อกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านี้ที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งละได้แล้ว ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่ แม้เธออยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน รับนิมนต์ ครองจีวรของคหบดี เพื่อนพรหมจารีก็สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเธอ

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ?

เพราะอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านั้นที่เธอละได้แล้ว ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่ ภาชนะสำริดที่นำมาจากร้านตลาดหรือตระกูลช่างทอง เป็นของสะอาดหมดจด เจ้าของใส่ข้าวสาลีสุกที่เลือกของสกปรกออกแล้ว ใส่แกงและใส่กับข้าวหลายอย่างจนเต็มภาชนะสำริดนั้น ปิดด้วยภาชนะสำริดใบอื่นแล้วนำไปยังร้านตลาด คนเห็นภาชนะสำริดนั้นแล้วพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ท่านนำไปนี้คืออะไร ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง เขาลุกขึ้นเปิดภาชนะสำริดนั้นดู ความพอใจจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเห็นข้าวสาลีสุกนั้น แม้คนที่บริโภคอิ่มแล้วก็ต้องการบริโภค ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่หิวเลย ฉันใด อกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านี้ที่เธอละได้แล้ว ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่ ก็ฉันนั้น แม้เธอจะอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน รับนิมนต์ ครองจีวรของคหบดี เพื่อนพรหมจารีก็สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเธอ

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ?

เพราะอกุศลอันทรามที่เกิดจากความปรารถนาชั่วเหล่านั้นที่เธอละได้แล้ว ถูกพบเห็นและเล่าขานกันอยู่

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๖๑/๑๖๒, ม.มู.ฏีกา ๑/๖๑/๓๖๑

อุปมาด้วยบุตรช่างทำรถ

[๖๓] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อุปมาปรากฏขึ้นแก่กระผม

ในประโยคว่า อุปมา มํ อาวุโส สาริปุตฺต ปฏิภาติ (ท่านสารีบุตร อุปมาปรากฏขึ้นแก่กระผม) คำว่า อุปมา มํ ปฏิภาติ มีคำแปล ๓ ประการ คือ

๑. "อุปมาปรากฏขึ้นแก่กระผม" (อรรถกถาและฎีกาของอนังคณสูตร)[๑]

คำว่า มํ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถสัมปทาน และคำว่า ปฏิภาติ แปลว่า "ปรากฏ"

๒. "อุปมาปรากฏขึ้นแก่ปัญญาของกระผม" (อรรถกถาและฎีกาของปาสราสิสูตร)[๒]

คำว่า มํ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถฉัฏฐีด้วยกัจจายนไวยากรณ์ สูตร ๓๐๖ ว่า กฺวจิ ทุติยา-ฉฏฺฐีนมตฺเถ (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ ในบางแห่ง) และคำว่า ปฏิภาติ แปลว่า "ปรากฏ"

๓. "อุปมาปรากฏขึ้นอาศัยกระผม"

คำว่า มํ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรรมด้วยโมคคัลลานไวยากรณ์ ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๒ ว่า กมฺเม ทุติยา (เมื่อกรรมปรากฏอยู่ ลงทุติยาวิภัตติ) และคำว่า ปฏิ แปลว่า "อาศัย" ส่วน ภาติ แปลว่า "ปรากฏ"

ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า ขอให้อุปมาปรากฏขึ้นแก่ท่าน ท่านจงกล่าวอุปมานั้นเถิด

ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงกล่าวว่า สมัยหนึ่งกระผมอยู่ในใกล้กรุงราชคฤห์ ซึ่งมีภูเขาล้อมดุจคอกวัว ครั้นในเวลาเช้า กระผมครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นบุตรช่างทำรถชื่อสมีติกำลังถากกงล้อรถอยู่ อาชีวกผู้เป็นบุตรของนายปัณฑุ ซึ่งเป็นช่างทำรถคนเก่า ยืนอยู่ใกล้นายสมีติ ครั้งนั้น อาชีวกนั้นได้เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอบุตรของช่างทำรถนี้จงถากส่วนโค้ง ส่วนคด และกระพี้แห่งกงล้อนี้ออกเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้ กงล้อนี้ก็จะหมดโค้ง หมดคด หมดกระพี้ มี

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๖๓/๑๖๓, ม.มู.ฏีกา ๑/๖๓/๓๑๗

[๒] ม.มู.อ. ๒/๒๘๑/๘๓, ม.มู.ฏีกา ๒/๒๘๑/๑๖๓

แต่แก่นล้วนๆ บุตรของช่างทำรถก็ถากส่วนโค้ง ส่วนคด และกระพี้แห่งกงล้อนั้นได้ เหมือนอย่างที่อาชีวกนั้นคิดขึ้นในใจ ครั้งนั้น อาชีวกนั้นได้เปล่งวาจาแสดงความดีใจว่า นายสมีติถากเหมือนรู้ใจ

อย่างนั้นนั่นแล บุคคลเหล่าใดไม่มีศรัทธาออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตเพื่อเลี้ยงชีพ ไม่บวชด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวด มีมารยา หลอกลวง ฟุ้งซ่าน ถือตน กลับกลอกปากกล้า ไม่สำรวมวาจา ไม่รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ (มีจักขุนทรีย์เป็นต้น) ไม่รู้จักบริโภคพอประมาณ ไม่เพียรเจริญสติ ไม่ใส่ใจสมณธรรม ไม่เคารพหนักแน่นในสิกขา มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน ถูกนิวรณ์ครอบงำ ทอดธุระในพระนิพพาน เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน ขาดสติสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตซัดส่าย เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ท่านสารีบุตรได้ถาก[กิเลส]ด้วยธรรมเทศนานี้ เหมือนรู้ใจของบุคคลเหล่านั้น

ข้อความว่า ไม่มีศรัทธา หมายความว่า ไม่เลื่อมใสพระรัตนตรัย

ข้อความว่า ไม่บวชด้วยศรัทธา หมายความว่า ไม่เชื่อกรรมและผลกรรม

ดังคัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า

น สทฺธาย ปพฺพชิโตติ อิมินาว กมฺมผลสทฺธาย อภาโว เนสํ ปกาสิโตติ อาห อสฺสทฺธา-ติ พุทฺธธมฺมสงฺเฆสุ สทฺธาวิรหิตาติ.[๑]

“ท่านแสดงว่านักบวชเหล่านั้นไม่เชื่อกรรมและผลกรรมด้วยคำว่า น สทฺธาย ปพฺพชิโต (ไม่บวชด้วยศรัทธา) ฉะนั้นจึงกล่าวว่า

อสฺสทฺธาติ พุทฺธธมฺมสงฺเฆสุ สทฺธาวิรหิตา.

‘คำว่า อสฺสทฺธา คือ ผู้ปราศจากศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์’ ”

คำว่า ศรัทธา แปลว่า “ความเชื่อมั่นเลื่อมใส” หมายความว่า ความเชื่อมั่นกรรมและผลกรรม และเลื่อมใสพระรัตนตรัย คำแปลไทยข้างต้นนั้นตรงกับคำแปลศรัทธาในภาษาพม่าว่า โยงจี (คำว่า โยง <เชื่อ> คำว่า จี <เลื่อมใส>) ที่จริงแล้วในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอธิบายคำว่า ศรัทธาว่าเป็นความเชื่อมั่นกรรมและผลกรรม หมายความว่า ถ้าเราเชื่อมั่นกรรมและผลกรรมว่ามีจริง

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๑/๖๓/๓๑๗

ก็นับว่าประกอบด้วยศรัทธาแล้ว แม้จะเป็นคนที่นับถือศาสนาอื่น หรือเป็นคนไม่มีศาสนา ก็นับว่าเป็นคนมีศรัทธาเช่นกัน

ข้อนี้เหมือนกับคามหมายว่า สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ ที่เป็นความเข้าใจกรรมและผลกรรมว่ามีจริง ถ้าเราเข้าใจเช่นนี้ก็นับว่ามีสัมมาทิฏฐิแล้ว แม้จะไม่ใช่ชาวพุทธก็นับว่าเป็นคนมีความเห็นชอบได้เช่นกัน ดังนั้น ศาสนาพุทธจึงไม่ตำหนิคนในศาสนาอื่นว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือเป็นคนไม่มีศรัทธาไปทั้งหมด ถ้าเขาเชื่อมั่นและเข้าใจกฎแห่งกรรม ก็เป็นคนสัมมาทิฏฐิและมีศรัทธาได้

จะเห็นได้ว่า พระโพธิสัตว์ที่เกิดในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้า ท่านก็สร้างบารมีด้วยศรัทธาและสัมมาทิฏฐิของตน ท่านไม่ได้เป็นชาวพุทธที่เลื่อมใสพระรัตนตรัย เพราะไม่มีพระรัตนตรัยในขณะนั้น ก็ยังสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าด้วยศรัทธาได้

แม้คำว่า ศรัทธา จะมีความหมายโดยตรงว่า “ความเชื่อมั่นกรรมและผลกรรม” แต่โบราณาจารย์ในไทยและพม่าแปลไว้ตรงกันว่า “ความเชื่อมั่นเลื่อมใส” ตามข้อความในพระสูตรที่กล่าวศัพท์สองศัพท์ไว้คู่กันว่า สทฺโธ ปสนฺโน และคัมภีร์อรรถกถาก็อธิบายว่าคำว่า สทฺโธ คือ ผู้เชื่อมั่นกรรม และคำว่า ปสนฺโน คือ ผู้เลื่อมใสพระรัตนตรัย

ดังนั้น ถ้าผู้ที่เชื่อมั่นกรรมและผลกรรมมีความเลื่อมใสพระรัตนตรัย ก็ทำให้ศรัทธาของเขามีกำลังมากขึ้นกว่าเดิม คือ ทำให้ใจของเขาผ่องใส เหมือนแก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ทำให้น้ำขุ่นใสสะอาด ตรงกับหน้าที่ของศรัทธาว่า ปสาทนรสา (มีหน้าที่ทำให้ใจผ่องใส) และตรงกับอาการปรากฏของศรัทธาว่า อกาลุสฺสิยปจฺจุปฏฺฐานา (มีความไม่ขุ่นมัวเป็นอาการปรากฏ)

ด้วยเหตุนี้เอง ศรัทธาของชาวพุทธจึงควรเป็นความเชื่อมั่นกรรมและผลกรรม และความเลื่อมใสพระรัตนตรัย ก็จะทำให้ศรัทธามีกำลังส่งผลให้ใจใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว อีกทั้งยังทำให้ใบหน้าผ่องใส ผิวพรรณงดงาม ด้วยอำนาจของใจที่สะอาดไม่ขุ่นมัวนั้นเอง

ข้อความว่า ไม่รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ หมายความว่า ไม่สำรวมทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ ในอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (ทวารดังกล่าวคือกรรมทวาร หมายถึง เหตุเกิดของกรรม)

ส่วนกุลบุตรเหล่าใดมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่หลอกลวง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตน ไม่กลับกลอก ไม่ปากกล้า สำรวมวาจา รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ รู้จักบริโภคพอประมาณ เพียรเจริญสติ ใส่ใจสมณธรรม เคารพหนักแน่นใน

สิกขา ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน ไม่ถูกนิวรณ์ครอบงำ ไม่ทอดธุระในพระนิพพาน ปรารภความเพียร มีจิตมุ่งมั่น มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตมั่นคงแน่วแน่ ไม่โง่เขลาเบาปัญญา กุลบุตรเหล่านั้นฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระสารีบุตร เหมือนหนึ่งว่าจะดื่มด่ำกลืนไว้ด้วยวาจาและใจว่า ดีจริงหนอ ท่านผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีนำพวกเราออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล

อุปมาเหมือนสตรีสาวหรือบุรุษหนุ่มชอบแต่งตัว ชำระสระเกล้าแล้วได้ดอกอุบล ดอกมะลิ หรือดอกลำดวน ประคองไว้ด้วยมือทั้งสองแล้วยกขึ้นวางไว้เหนือเศียรเกล้า ฉันใด กุลบุตรเหล่านั้นก็ฉันนั้น มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่หลอกลวง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตน ไม่กลับกลอก ไม่ปากกล้า สำรวมวาจา รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ รู้จักบริโภคพอประมาณ เพียรเจริญสติ ใส่ใจสมณธรรม เคารพหนักแน่นในสิกขา ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน ไม่ถูกนิวรณ์ครอบงำ ไม่ทอดธุระในพระนิพพาน ปรารภความเพียร มีจิตมุ่งมั่น มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตมั่นคงแน่วแน่ ไม่โง่เขลาเบาปัญญา ได้ฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระสารีบุตรแล้ว เหมือนหนึ่งว่าจะดื่มด่ำกลืนไว้ด้วยวาจาและใจว่า ดีจริงหนอ ท่านผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีนำพวกเราออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล

พระอัครสาวกทั้งสองนั้นต่างชื่นชมภาษิตของกันและกัน

จบอนังคณสูตรที่ ๕

---

๖. อากังเขยยสูตร
ว่าด้วยความหวัง ๑๗ ประการ

[๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-

เศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

เธอจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษ (อกุศล) เพียงเล็กน้อย สมาทานประพฤติสิกขาบท

คำว่า อาจาระ คือ ความประพฤติ หมายถึง ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา ใจ ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวง และการไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีพที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิมีการทำนายตามโหราศาสตร์ เป็นต้น

คำว่า โคจร คือ สถานที่เที่ยวบิณฑบาต หมายถึง การไม่เที่ยวไปยังสถานที่ไม่ควรเที่ยวไป เช่น ที่อยู่ของหญิงแพศยา การไม่คลุกคลีกับบุคคลที่ไม่สมควรคลุกคลีด้วย เช่น พระราชา การไม่คบหากับตระกูลที่ไม่สมควรคบหา เช่น ตระกูลที่ไม่มีศรัทธาเลื่อมใส

[๖๕] หากภิกษุหวังว่า เราจะเป็นที่รักชอบใจ เป็นที่เคารพยกย่องของเพื่อนพรหมจารี เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบความสงบใจของตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑]

หากภิกษุหวังว่า เราจะได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วย เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๒]

หากภิกษุหวังว่า เราบริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วย (ยาต้านโรครักษาชีวิต) ของชนเหล่าใด ขอของถวายของชนเหล่านั้นจงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๓]

หากภิกษุหวังว่า ญาติสาโลหิตเหล่าใดผู้ล่วงลับไปแล้ว มีใจเลื่อมใส ระลึกถึงเราอยู่ ขอการระลึกถึงเราของญาติสาโลหิตเหล่านั้นจงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๔]

วิปัสสนา คือ อนุปัสสนา ๗ ได้แก่

๑. อนิจจานุปัสสนา การหยั่งเห็นความไม่เที่ยง
๒. ทุกขานุปัสสนา การหยั่งเห็นความเป็นทุกข์
๓. อนัตตานุปัสสนา การหยั่งเห็นความไม่มีตัวตน
๔. นิพพิทานุปัสสนา การหยั่งเห็นความน่าเบื่อหน่าย
๕. วิราคานุปัสสนา การหยั่งเห็นความคลายกำหนัด
๖. นิโรธานุปัสสนา การหยั่งเห็นความดับกิเลส
๗. ปฏินิสสัคคานุปัสสนา การหยั่งเห็นความสลัดทิ้งกิเลส

ข้อความว่า เพิ่มพูนเรือนว่าง หมายถึง การเรียนกรรมฐานคือสมถะและวิปัสสนาแล้วเข้าไปสู่เรือนว่างนั่งปฏิบัติอยู่ตลอดทิวาราตรี บำเพ็ญอธิจิตตสิกขาด้วยสมถกรรมฐาน บำเพ็ญอธิปัญญาสิกขาด้วยวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า ญาติ หมายถึง บิดามารดาของสามี หรือบิดามารดาของภรรยาและเครือญาติของทั้ง ๒ ฝ่าย

คำว่า สาโลหิต หมายถึง ผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน ได้แก่ ปู่หรือตา เป็นต้น

[๖๖] หากภิกษุหวังว่า เราจะข่มความไม่รื่นรมย์[ในพระศาสนา]และความรื่นรมย์[ในกามคุณ] อีกทั้งความไม่รื่นรมย์ไม่อาจครอบงำเรา เราอาจครอบงำย่ำยีความไม่รื่นรมย์ที่เกิดขึ้นอยู่ เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๕]

หากภิกษุหวังว่า เราจะเอาชนะความขลาดกลัว และความขลาดกลัวไม่อาจครอบงำเรา เราเอาชนะครอบงำย่ำยีความขลาดกลัวที่เกิดขึ้นอยู่ เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๖]

หากภิกษุหวังว่า เราจะบรรลุ[รูป]ฌาน ๔ อันเกิดด้วยจิตที่หมดจดยิ่ง ทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ได้ตามความปรารถนาโดยไม่ยากลำบาก เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๗]

หากภิกษุหวังว่า เราจะบรรลุอรูปฌานที่สงบพ้นไปจากนิวรณ์เพราะล่วงพ้นรูปาวจรฌานด้วยนามกาย เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๘]

[๖๗] หากภิกษุหวังว่า เราจะเป็นโสดาบัน ไม่ตกต่ำในอบาย แน่นอนต่อมรรค มีมรรค-

ญาณขั้นสูง ๓ เป็นเบื้องหน้า เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๙]

หากภิกษุหวังว่า เราจะเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้นแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๐]

คำว่า โสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นครั้งแรก หมายถึง ผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๑

คำว่า สกทาคามี คือ ผู้กลับมาสู่กามสุคติภูมิอีกชาติหนึ่ง หมายถึง ผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๒

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับไทยบางฉบับพบรูปบาลีว่า สกิทาคามี แต่พระไตรปิฎกฉบับสิงหลและฉบับฉัฏฐสังคีติมีรูปว่า สกทาคามี ที่จริงแล้วคำนี้มาจาก สกิ (คราวเดียว) + อาคามี (ผู้มา) เมื่อลง ทฺ อักษรเป็นอาคม ได้รูปว่า สกิทาคามี แล้ว ให้แปลงสระ อิ ใน กิ เป็น ก ด้วยมหาสูตรดังที่กล่าวไว้ในปทรูปสิทธิปกรณ์ (สูตร ๓๔) ดังนั้น รูปว่า สกทาคามี จึงถูกตามหลักภาษา

หากภิกษุหวังว่า เราจะเป็นผู้ผุดเกิด[เป็นพรหมชั้นสุทธาวาส] แล้วปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้นอีก เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๑]

[๖๘] หากภิกษุหวังว่า เราจะบรรลุวิธีแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ เดินทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๒]

หากภิกษุหวังว่า เราจะได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่

อยู่ไกลและอยู่ใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๓]

หากภิกษุหวังว่า เราจะกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นและบุคคลอื่น คือ :-

จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ

จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ

จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโมหะ

จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน

จิตเป็นมหัคคตะ (ฌานจิต) ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ

จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

จิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นสมาธิ

จิตหลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้น

เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๔]

คำว่า จิตเป็นมหัคคตะ คือ จิตที่ถึงความเป็นใหญ่สามารถครอบงำนิวรณ์ได้

คำว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ คือ กามาวจรจิต

คำว่า จิตหลุดพ้น คือ จิตที่พ้นจากกิเลสชั่วขณะด้วยการเจริญสติระลึกรู้

คำว่า จิตไม่หลุดพ้น คือ จิตที่ถูกความฟุ้งซ่านครอบงำไม่ให้พ้นไปจากกิเลส

หากภิกษุหวังว่า เราจะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ เรานั้นจุติจากภพนั้น

ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้

เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๕]

หากภิกษุหวังว่า เราจะเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า

หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาจะไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว

เราจะเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้

เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๖]

[๖๙] หากภิกษุหวังว่า เราจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธอพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ... เพิ่มพูนเรือนว่าง (เรือนที่ไม่มีคนอยู่) [๑๗]

คำว่า ความหลุดพ้นทางใจ ชื่อว่า เจโตวิมุตติ คือ สมาธิที่ประกอบกับอรหัตตผลจิตพ้นไปจากราคะ ส่วนความหลุดพ้นทางปัญญา ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ คือ ปัญญาที่ประกอบกับอรหัตตผลจิตพ้นไปจากอวิชชา

คำว่า อภิญฺญา มาจาก อภิญฺญาย (อภิญฺญา ศัพท์ + นา วิภัตติ แปลง นา เป็น อาย) ลบ ย อักษรเพื่อย่อคำ เช่น

- อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหติ = อาวิกตา มาจาก อาวิกตาย (ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุนั้นเพราะการเปิดเผยอาบัติ)
- อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ = อสฺสวนตา มาจาก อสฺสวนตาย (ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะไม่ได้สดับ)
- ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ = ตทารมฺมณตา มาจาก ตทารมฺมณตาย (ย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ์)
- อนุปาทา วิมุตฺโต = อนุปาทา มาจาก อนุปาทาย (พ้นแล้วเพราะไม่ยึดมั่น)
- สทฺธา ปพฺพชิโต = สทฺธา มาจาก สทฺธาย (เลื่อมใสแล้วออกบวช)
- สํวิทาวหาโร = สํวิทาวหาโร มาจาก สํวิทายอวหาโร (การนัดหมายขโมย)
- อลชฺชิตา = อลชฺชิตา มาจาก อลชฺชิตา (ด้วยความไม่ละอาย)

คำว่า สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา มีคำแปล ๒ ประการ คือ

๑. "รู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้ว"

ลง ส ฉัฏฐีวิภัตติท้าย สยํ ศัพท์ในสามีสัมพันธ์

๒. "รู้แจ้งด้วยปัญญาเองแล้ว"

ลง นา ตติยาวิภัตติท้าย สยํ ศัพท์ในกริยาวิเสสนะ

ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาว่า

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวาติ อตฺตโนเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปจฺจเยน "ตฺวาติ อตฺโถ.[๑]

"คำว่า สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา (รู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้ว) หมายความว่า ทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาของตนทีเดียว คือ ไม่รู้ด้วยการเชื่อคนอื่น"

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวาติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจยํ กตฺวาติ อตฺโถ.[๒]

"คำว่า สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา (รู้แจ้งด้วยปัญญาเองแล้ว) หมายความว่า ทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาโดยตนเองทีเดียว คือ ไม่รู้ด้วยการเชื่อคนอื่น"

ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์พาลาวตารจึงกล่าวถึงการลงตติยาวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติท้าย สยํ นิบาตว่า

---

[๑] มู.มู.อ. ๑/๖๙/๑๗๗

[๒] มู.มู.อ. ๑/๘๐/๑๙๒

สยํสทฺทา ตติยา, ฉฏฺฐี จ.[๑]

“ตติยาวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติย่อมลงท้าย สยํ ศัพท์”

เราเห็นประโยชน์จึงกล่าวว่า เธอจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษ (อกุศล) เพียงเล็กน้อย สมาทานประพฤติสิกขาบท

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบอากังเขยยสูตรที่ ๖

---

๗. วัตถูปมสูตร
ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า

[๗๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

ช่างย้อมผ้าอาจนำผ้าสกปรก เปรอะเปื้อน ใส่ลงในน้ำย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้นจะเป็นผ้าที่ย้อมได้ไม่ดี มีสีไม่สดใส ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเป็นผ้าไม่สะอาด ฉันใด เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุคติก็เป็นอันหวังได้ ฉันนั้น

ช่างย้อมผ้าอาจนำผ้าสะอาด หมดจด ใส่ลงในน้ำย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้นจะเป็นผ้าที่ย้อมได้ดี มีสีสดใส ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเป็นผ้าสะอาด ฉันใด เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุคติก็เป็นอันหวังได้ ฉันนั้น

---

[๑] พา. สูตร ๒๑๒

พระพุทธองค์ตรัสพระสูตรนี้ขึ้นเพื่อแสดงผลของความเพียรว่า จิตเป็นธรรมชาติผุดผ่องเหมือนผ้าขาวตามปกติ เราจึงสามารถย้อมให้เป็นสีต่างๆ ได้ หากจิตเป็นธรรมชาติเศร้าหมองเหมือนขนแกะดำก็ไม่อาจย้อมให้เป็นสีต่างๆ ได้ ที่จริงแล้ว จิตผุดผ่องนี้คือปฏิสนธิจิตและภวังคจิต ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรนี้ว่า

ปกติยา ปน ตํ สกเลปิ ปฏิสนฺธิภวงฺควาเร ปณฺฑรเมว.[๑] ยถาห - "ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺ"ติ.[๒]

"ส่วนจิตนั้นผุดผ่องตามปกติในขณะเกิดปฏิสนธิจิตและภวังคจิต ดังพระพุทธดำรัสว่า 'ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมา' "

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทระบุว่า จิตผุดผ่องคือภวังคจิตเท่านั้น ดังข้อความว่า

ปกติมโน หิ ภวงฺคจิตฺตํ, ตํ อปทุฏฺฐํ. ยถา หิ ปสนฺนํ อุทกํ อาคนฺตุเกหิ นีลาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ นีโลทกาทิเภทํ โหติ, น จ นวํ อุทกํ, นาปิ ปุริมํ ปสนฺนอุทกเมว, ตถา ตมฺปิ อาคนฺตุเกหิ อภิชฺฌาทีหิ โทเสหิ ปทุฏฺฐํ โหติ, น จ นวํ จิตฺตํ, นาปิ ปุริมํ ภวงฺคจิตฺตเมว, เตนาห ภควา- "ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺ"ติ.[๓]

"กล่าวโดยละเอียดว่า ใจปกติคือภวังคจิต ภวังคจิตนั้นไม่ถูกโทษประทุษร้าย อุปมาว่าน้ำใสเศร้าหมองแล้วเพราะสีเขียวเป็นต้นที่จรมา จึงจำแนกเป็นน้ำเขียวเป็นต้น จะชื่อว่าน้ำใหม่ก็มิใช่ จะชื่อว่าน้ำใสตามเดิมนั่นแลก็มิใช่ ฉันใด แม้จิตนั้นก็ถูกโทษมีอภิชฌาเป็นต้นที่จรมาประทุษร้ายแล้ว จะชื่อว่าจิตใหม่ก็มิใช่ จะชื่อว่าภวังคจิตตามเดิมนั่นแลก็มิใช่ ฉันนั้น ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมา' "

คำว่า ทุคฺคติ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- การปฏิบัติอันเป็นทุกข์ = คมนํ ปวตฺตนํ คติ หรือ ทุกฺขา คติ ทุคฺคติ.
  การปฏิบัติที่น่ารังเกียจ กุจฺฉิตา คติ ทุคฺคติ.
  (ทุ ศัพท์มีความหมายว่า ทุกข์ หรือ น่ารังเกียจ, คติ ศัพท์มีความหมายว่า การปฏิบัติ)
- คติอันเป็นทุกข์ = คนฺตพฺพาติ คติ หรือ ทุกฺขา คติ ทุคฺคติ.
  คติที่น่ารังเกียจ กุจฺฉิตา คติ ทุคฺคติ.
  (ทุ ศัพท์มีความหมายว่า ทุกข์ หรือ น่ารังเกียจ, คติ ศัพท์มีความหมายว่า ภพที่ไป)

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๗๐/๑๗๙ [๒] องฺ.เอกก. ๒๐/๔๙/๙ [๓] ขุ.ธ.อ. ๑/๑/๑๘

ตามความหมายแรก เมื่อจิตเศร้าหมองแล้วด้วยกิเลส บุคคลจึงทำกรรมอันเป็นทุกข์หรืออันน่ารังเกียจด้วยอำนาจของกิเลส

ตามความหมายหลัง บุคคลย่อมไปเกิดในทุคติด้วยการปฏิบัติอันเป็นทุกข์หรือน่ารังเกียจนั้น

แม้คำว่า สุคติ ก็มีความหมาย ๒ ประการในลักษณะตรงกันข้าม คือ การปฏิบัติอันเป็นสุข หรือ คติอันเป็นสุข

ทุคติที่หมายถึงภูมิ คือ ภูมิที่เต็มไปด้วยความทุกข์ยากลำบาก แบ่งออกเป็น ๔ แห่ง คือ

๑. นรก ๒. เปรต ๓. อสุรกาย ๔. สัตว์ดิรัจฉาน

สุคติที่หมายถึงภูมิ คือ ภูมิที่เต็มไปด้วยความสุข แบ่งออกเป็น ๓ แห่ง คือ

๑. มนุษย์ ๑ ๒. สวรรค์ ๖ ๓. พรหมโลก ๒๐

ในคำว่า ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา (ทุคติก็เป็นอันหวังได้) คำว่า ปาฏิกงฺขา มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ ปาฏิกงฺขา (ปติ บทหน้า + กขิ หรือ กงฺข ธาตุ (อิจฺฉายํ = ปรารถนา) + อ ปัจจัยในกรรมสาธนะ + อา อิตถีปัจจัย)

คำนี้เป็นศัพท์พิเศษโดยที่ อ ปัจจัยมีความหมายว่า อรห (สมควร) เพิ่มเข้ามาอีกจากอรรถกรรมสาธนะทั่วไป และทีฆะสระ อ ใน ป เป็น อา ดังคำว่า ปาวจนํ (คำอันเป็นประธาน, ปาพจน์)

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า

ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขาติ อีทิเส จิตฺเต ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขิตพฺพา, ทุคฺคตึ เอว เอส ปาปุณิสฺสติ, นาญฺญนฺติ เอวํ ทุคฺคติ อิจฺฉิตพฺพา, อวสฺสํ ภาวีติ วุตฺตํ โหติ.[๑]

“คำว่า ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา (เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุคติก็เป็นอันหวังได้) หมายความว่า เมื่อจิตเป็นเช่นนั้น ทุคติก็เป็นอันหวังได้ ความหมายก็คือ ทุคติก็เป็นอันหวังได้อย่างนี้ว่า เขาจะไปสู่ทุคติภูมิแน่นอน ไม่ไปสู่ที่อื่น คือ จักเป็นผู้เกิดแน่นอน”

กิเลสทำให้จิตเศร้าหมอง ๑๖ ชนิด

[๗๑] **กิเลสทำให้จิตเศร้าหมอง** มีอะไรบ้าง คือ

๑. อภิชฌาวิสมโลภะ ความโลภไม่สม่ำเสมอคือความละโมบ

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๑๘๐

๒. พยาบาท	ความไม่พอใจ
๓. โกธะ	ความโกรธ
๔. อุปนาหะ	ความผูกโกรธ, จองเวร
๕. มักขะ	ความลบหลู่คุณท่าน
๖. ปฬาสะ	ความตีเสมอ
๗. อิสสา	ความริษยา
๘. มัจฉริยะ	ความตระหนี่
๙. มายา	มารยา
๑๐. สาเถยยะ	ความโอ้อวด
๑๑. ถัมภะ	ความหัวดื้อ
๑๒. สารัมภะ	ความแข่งดี
๑๓. มานะ	ความถือตัว
๑๔. อติมานะ	ความดูหมิ่นเขา
๑๕. มทะ	ความมัวเมา
๑๖. ปมาทะ	ความประมาท

[๗๒] ภิกษุ[ผู้เป็นพระอนาคามี]นั้นรู้ชัดดังนี้ว่า

อภิชฌาวิสมโลภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอภิชฌาวิสมโลภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

พยาบาท ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละพยาบาทอันทำให้จิตเศร้าหมอง

โกธะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละโกธะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

อุปนาหะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอุปนาหะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

มักขะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมักขะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

ปฬาสะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละปฬาสะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

อิสสา ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอิสสาอันทำให้จิตเศร้าหมอง

มัจฉริยะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมัจฉริยะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มายา ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมายาอันทำให้จิตเศร้าหมอง
สาเถยยะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละสาเถยยะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
ถัมภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละถัมภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
สารัมภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละสารัมภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มานะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมานะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
อติมานะ เป็นอุปกิเลสของจิต แล้วจึงละอติมานะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มทะ เป็นอุปกิเลสของจิต แล้วจึงละมทะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
ปมาทะ เป็นอุปกิเลสของจิต แล้วจึงละปมาทะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

[๗๓] ในกาลใด ภิกษุ[ผู้เป็นพระอนาคามี]รู้ชัดดังนี้ว่า

อภิชฌาวิสมโลภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอภิชฌาวิสมโลภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

พยาบาท ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละพยาบาทอันทำให้จิตเศร้าหมอง
โกธะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละโกธะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
อุปนาหะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอุปนาหะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มักขะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมักขะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
ปฬาสะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละปฬาสะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
อิสสา ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละอิสสาอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มัจฉริยะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมัจฉริยะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มายา ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมายาอันทำให้จิตเศร้าหมอง
สาเถยยะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละสาเถยยะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
ถัมภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละถัมภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
สารัมภะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละสารัมภะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มานะ ทำให้จิตเศร้าหมอง แล้วจึงละมานะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

อติมานะ ทำให้จิตเศร้าหมอง	แล้วจึงละอติมานะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
มทะ ทำให้จิตเศร้าหมอง	แล้วจึงละมทะอันทำให้จิตเศร้าหมอง
ปมาทะ ทำให้จิตเศร้าหมอง	แล้วจึงละปมาทะอันทำให้จิตเศร้าหมอง

[๗๔] ในกาลนั้น ภิกษุนั้น :-

เลื่อมใสแน่วแน่ใน พระพุทธเจ้า ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้อธิบายธรรม

เลื่อมใสแน่วแน่ใน พระธรรม ว่า พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่เห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับกาล เป็นธรรมที่ควรมาดู ควรน้อมมาปฏิบัติ เป็นธรรมที่วิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

เลื่อมใสแน่วแน่ใน พระสงฆ์ ว่า พระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี พระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติตรง พระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน พระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติที่ควรนับถือ ท่านเหล่านั้น คือบุรุษ ๔ คู่ กล่าวคือพระอริยบุคคล ๘ จำพวก นี้แหละพระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้ควรรับสักการะ ผู้ควรแก่ของต้อนรับ ผู้ควรรับทักษิณาทาน ผู้ควรอัญชลีกรรม เป็นนาบุญอันประเสริฐของโลก

คำว่า พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต (เลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า) คำว่า อเวจฺจ แปลว่า “แน่วแน่” ประกอบรูปศัพท์มาจาก อว บทหน้า + อิ ธาตุ (ปาปุณเน = ถึง) + ตฺวา ปัจจัย แปลง ตฺวา เป็น รจฺจ ดังคำว่า

- ปฏิจฺจ (อาศัยแล้ว)
- อเวจฺจ (พิจารณาแล้ว)
- อุเปจฺจ (เข้าถึงแล้ว)

นอกจากนั้น คำนี้อาจแปลอีกอย่างหนึ่งว่า “รู้จริง” โดย อว อุปสรรคมีความหมายว่า ยาถาวโต (ตามที่มีจริง) ส่วน อิ ธาตุมีความหมายว่า ญตฺวา (รู้) ดังคำอธิบายในฎีกาว่า

อเวจฺจ รตนตฺตยคุเณ ยาถาวโต ญตฺวา ปสาโท อเวจฺจปฺปสาโท.[๑]

"การรู้คุณของพระรัตนตรัยตามที่มีจริง ชื่อว่า อเวจจปสาทะ"

บุรุษ ๔ คู่ คือ

๑. พระโสดาบัน ๒. พระสกทาคามี

๓. พระอนาคามี ๔. พระอรหันต์

พระอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ

๑. พระโสดาบัน ๒. ผู้ปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งโสดาปัตติผล

๓. พระสกทาคามี ๔. ผู้ปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งสกทาคามิผล

๕. พระอนาคามี ๖. ผู้ปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งอนาคามิผล

๗. พระอรหันต์ ๘. ผู้ปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งอรหัตตผล

[๗๕] ภิกษุนั้นได้สละ คาย ปล่อย ละ สลัดทิ้งกิเลสตามที่กำหนดแล้ว เธอย่อมเข้าใจเหตุ (การละกิเลส) เข้าใจผล (ความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระรัตนตรัย) และได้รับปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม (ปัจจเวกขณญาณ) ว่า เราเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น

เธอรู้ว่า เราได้สละ คาย ปล่อย ละ สลัดทิ้งกิเลสตามที่กำหนดแล้ว จึงเข้าใจเหตุ เข้าใจผล และได้รับปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น

[๗๖] ภิกษุนั้นมีศีล มีธรรม (สมาธิ) มีปัญญาอย่างนี้ แม้เธอฉันอาหารบิณฑบาตข้าวสาลีที่เลือกของสกปรกออกแล้ว มีแกงมีกับข้าวหลายอย่าง การฉันบิณฑบาตของภิกษุนั้นไม่เป็นอันตรายแก่มรรคและผลเลย ผ้าสกปรกเปรอะเปื้อนจะเป็นผ้าสะอาดหมดจดได้ เพราะอาศัยน้ำใสสะอาด หรือทองคำจะเป็นทองคำบริสุทธิ์ผุดผ่องได้เพราะอาศัยเบ้าหลอม ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น มีศีล มีธรรม มีปัญญาอย่างนี้ แม้เธอฉันอาหารบิณฑบาตข้าวสาลีที่เลือกของ

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๑/๗๔/๓๔๔

สกปรกออกแล้ว มีแกงมีกับข้าวหลายอย่าง การฉันบิณฑบาตของภิกษุนั้นไม่เป็นอันตรายแก่มรรคและผลเลย

[๗๗] ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิต ...

มีมุทิตาจิต ...

มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

ในพระสูตรต่างๆ ที่กล่าวถึงการแผ่เมตตา ฉบับไทยและฉบับฉัฏฐสังคีติมีรูปว่า อพฺยาปชฺช, อพฺยาปชฺฌ และ อพฺยาพชฺฌ บ้าง

โดยพบรูปที่ลงปฐมาวิภัตติ พหูพจน์ว่า
- อเวรา อพฺยาปชฺชา, อพฺยาปชฺฌา และ อพฺยาพชฺฌา บ้าง

หรือพบรูปที่ลงตติยาวิภัตติ เอกพจน์ว่า
- อเวเรน อพฺยาปชฺเชน, อพฺยาปชฺเฌน และ อพฺยาพชฺเฌน บ้าง

คำว่า อพฺยาปชฺช แปลว่า “อย่าเบียดเบียน, อย่าปองร้าย” มีรูปวิเคราะห์ว่า
- พฺยาปาโทเยว พฺยาปชฺชํ.
- นตฺถิ พฺยาปชฺชํ เอเตสนฺติ อพฺยาปชฺชา = ผู้ไม่มีการเบียดเบียน ชื่อว่า อัพยาปัชชะ
(น ศัพท์ + พฺยาปชฺช ศัพท์ <พฺยาปาท ศัพท์ + ณฺย ปัจจัยในอรรถสกัตถ์>)

ดังหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาว่า

อพฺยาปชฺชาติ พฺยาปาทรหิตา.[๑]

---

[๑] วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๗/๓๔๑, ขุ.ปฏิ.อ. ๒/๒๒/๒๔๓

“คำว่า อพฺยาปชฺชา แปลว่า ผู้ปราศจากการเบียดเบียน”

พฺยาปาทรหิตาติ โทมนสฺสพฺยาปาทรหิตา.[๑]

“คำว่า พฺยาปาทรหิตา (ผู้ปราศจากการเบียดเบียน) หมายความว่า ปราศจากการเบียดเบียนด้วยโทมนัส”

อย่างไรก็ตาม รูปว่า อพฺยาปชฺฌ ก็สมควรเช่นกัน กล่าวคือ คำว่า พฺยาพาธ และ พฺยาปชฺฌ มีความหมายว่า ความทุกข์, ความลำบาก โดย พฺยาปชฺฌ ศัพท์มาจาก พฺยาพาธ + ณฺย ปัจจัยในสกัตถตัทธิต เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า พฺยาพชฺฌ แล้ว ให้แปลง พ เป็น ป จึงได้รูปว่า พฺยาปชฺฌ

ดังข้อความในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคว่า

พฺยาพาธนฏฺเฐน พฺยาพาโธ, พฺยาพาโธว พฺยาปชฺฌํ, ทุกฺขนฺติ อตฺโถ. นตฺถิ เอตฺถ พฺยาปชฺฌนฺติ อพฺยาปชฺฌํ, นิทฺทุกฺขตา. เตนาห “อพฺยาปชฺฌปรมตายาติ นิทฺทุกฺขปรมตายา”ติ.[๒] [ในฉบับฉัฏฐสังคีติพบรูปว่า พฺยาพชฺฌ แต่ในฉบับสิงหลมีรูปว่า พฺยาปชฺฌ]

“ชื่อว่า พยาพาธะ โดยความหมายว่า เบียดเบียน, สภาวะเบียดเบียนนั้นแหละ ชื่อว่า พยาปัชฌะ (แปลง พ เป็น ป) หมายถึง ทุกข์

คำว่า อัพยาปัชฌะ คือ สภาวะไม่มีทุกข์ หมายถึง ความไม่มีทุกข์ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า ‘คำว่า อพฺยาปชฺฌปรมตาย แปลว่า เพื่อมีความไม่มีทุกข์เป็นอย่างยิ่ง’ ”

อนึ่ง รูปว่า อพฺยาปชฺฌา ที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับข้อความในวิสุทธิมรรคและฎีกาฉบับสิงหลที่นำมาอ้างไว้ข้างต้น แต่มีรูปต่างกันว่า

- อพฺยาปชฺฌาติ พฺยาพาธรหิตา

“คำว่า อพฺยาปชฺฌา แปลว่า ปราศจากความทุกข์ใจ”

และ

- พฺยาพาธรหิตาติ โทมนสฺสพฺยาพาธรหิตา

“คำว่า พฺยาพาธรหิตา หมายความว่า ปราศจากความลำบากคือความทุกข์ใจ”

จะเห็นได้ว่า พฺยาพาธ ศัพท์แสดงความหมายว่า ความทุกข์, ความลำบาก พระฎีกาจารย์ต้องการระบุว่าความทุกข์นั้นเป็นความทุกข์ใจ ไม่ใช่ความทุกข์กายจึงอธิบายว่า คำว่า พฺยาพาธรหิตา หมายความว่า ปราศจากความลำบากคือความทุกข์ใจ

---

[๑] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๒๕๗/๔๓๗

[๒] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๑๘/๗๖

มีหลักฐานจากฎีกาของวิสุทธิมรรคอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า

เจตโส พฺยาปตฺติวเสน หนนโต พฺยาปชฺฌํ, เจตสิกํ อสาตํ, ตทภาวโต อพฺยาปชฺฌํ. เตนาห นิทฺทุกฺขนฺติ.[๑]

"ชื่อว่า พยาปัชฌะ (สภาวะลำบาก) เพราะเบียดเบียนด้วยการถึงความแปรปรวนของจิต หมายถึง ความไม่สบายทางใจ ชื่อว่า อัพยาปัชฌะ เพราะไม่มีความลำบากนั้น ฉะนั้นจึงกล่าวว่า นิทฺทุกฺขํ (ไม่มีทุกข์)"

แม้ในอรรถกถาและฎีกาของทีฆนิกายก็ยังแสดงอรรถของ พฺยาปชฺฌ และ อพฺยาปชฺฌ ในทำนองนี้ว่า

อพฺยาปชฺฌาติ วิคตโทมนสฺสา.[๒] [บางฉบับมีรูปเป็น อพฺยาปชฺชาติ]

"คำว่า อพฺยาปชฺฌา แปลว่า ผู้ปราศจากโทมนัส"

พฺยาปชฺฌํ วุจฺจติ จิตฺตทุกฺขํ, ตพฺพิรหิตา อพฺยาปชฺฌาติ อาห "วิคตโทมนสฺสา"ติ.[๓]

"ความทุกข์ใจชื่อว่า พยาปัชฌะ ผู้ปราศจากความทุกข์ใจนั้น ชื่อว่า อัพยาปัชฌะ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า วิคตโทมนสฺสา (ผู้ปราศจากโทมนัส)"

เมื่อคำว่า อพฺยาปชฺฌา มีความหมายว่า "อย่ามีความทุกข์ใจ" ดังนั้น คำว่า อนีฆา จึงมีความหมายว่า "อย่ามีความทุกข์กาย" โดย *ปาริเสสนัย* คือ วิธีที่ถือเอาสิ่งที่เหลือจากข้อความที่กล่าวแล้วหรือจะกล่าวต่อไป ดังนั้น ในคำแปลของบทแผ่เมตตา จึงอาจมีรูปศัพท์และคำแปลอีกอย่างหนึ่งว่า

- อเวรา โหนฺตุ = จงเป็นสุขเถิด อย่ามีเวรกัน
- อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ = จงเป็นสุขเถิด อย่ามีความทุกข์ใจ
- อนีฆา โหนฺตุ = จงเป็นสุขเถิด อย่ามีความทุกข์กาย
- สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ = รักษาตนอยู่เป็นสุขเถิด

รูปศัพท์และคำแปลข้างต้นเป็นที่นิยมใช้ในประเทศพม่า พบในหนังสือวิสุทธิมรรคแปลของมหาสีสยาดอ (เล่ม ๒ หน้า ๕๐๑) และวิสุทธิมรรคมหาฎีกานิสสัยของมหาสีสยาดอ (เล่ม ๑ หน้า ๑๕๕ เล่ม ๒ หน้า ๓๒๙, ๓๓๔)

สรุปความว่า คำว่า พฺยาปชฺช มีศัพท์เดิมมาจาก พฺยาปาท (การเบียดเบียน) แต่ พฺยาปชฺฌ

---

[๑] วิสุทฺธิ.ฎีกา ๑/๒๕๔/๔๓๕ [๒] ที.ม.อ. ๒/๓๕๗/๓๓๓ [๓] ที.ม.ฎีกา ๒/๓๕๗/๓๑๗

มาจาก พฺยาพาธ (ความลำบาก) การจะตัดสินว่าศัพท์ใดถูกต้องนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะฉบับต่างๆ มีรูปต่างกัน ๓ อย่างว่า พฺยาปชฺช, พฺยาปชฺฌ และ พฺยาพชฺฌ และทั้งสองรูปก็มีหลักฐานอ้างอิงในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา

อย่างไรก็ตาม ผู้แปลขอเสนอความเห็นว่า รูปว่า พฺยาปชฺช น่าจะใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด เพราะถ้าถือว่า พฺยาปชฺฌ (บางฉบับเป็น พฺยาปชฺช) มีความหมายว่า ความทุกข์ใจ เป็นเพียงคำอธิบายเท่านั้น ไม่ใช่คำแปลตามศัพท์จริงๆ เพราะความหมายว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ก็คือผู้ปราศจากความทุกข์ใจนั้นเอง หากถือเอาเช่นนี้ก็จะทำให้ได้รูปว่า พฺยาปชฺช และ อพฺยาปชฺช เป็นศัพท์เดิม

ตามหลักฐานในพระบาลี อรรถกถา และฎีกาของอังคุตตรนิกายว่า

ส โข โส กาลามา อริยสาวโก เอวํ อเวรจิตฺโต เอวํ อพฺยาปชฺชจิตฺโต เอวํ อสํกิลิฏฺฐจิตฺโต เอวํ วิสุทฺธจิตฺโต.[๑] [ฉฏฺฐสงฺคีติ : อพฺยาปชฺฌจิตฺโต]

"กาลามะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นมีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่เบียดเบียนอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้"

อพฺยาปชฺชจิตฺโตติ โกธจิตฺตสฺส อภาเวน นิทฺทุกฺขจิตฺโต.[๒] [ฉฏฺฐสงฺคีติ : อพฺยาพชฺฌจิตฺโต]

"คำว่า อพฺยาปชฺชจิตฺโต (มีจิตไม่เบียดเบียน) หมายความว่า มีจิตปราศจากทุกข์ เพราะไม่มีจิตที่คิดโกรธ"

โกโธ นาม เจตโส ทุกฺขนฺติ อาห "โกธจิตฺตสฺส อภาเวนา"ติ.[๓]

"ที่ชื่อว่าความโกรธ เป็นทุกข์ทางใจ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า โกธจิตฺตสฺส อภาเวน (เพราะไม่มีจิตที่คิดโกรธ)"

คำอธิบายของคัมภีร์ฎีกาข้างต้นแสดงว่า ความโกรธเป็นทุกข์ทางใจ ดังนั้น คำอธิบายของ พฺยาปชฺช หรือบางฉบับใช้เป็น พฺยาปชฺฌ ที่กล่าวว่าเป็นทุกข์ทางใจ จึงเป็นเพียงคำอธิบายความหมาย ไม่ใช่คำแปลตามศัพท์จริงๆ หากถือเอาตามนี้ คำว่า พฺยาพาธ และ พฺยาปชฺฌ (ความลำบาก) ตามที่กล่าวไว้เพื่ออธิบาย อพฺยาปชฺฌปรมตาย (เพื่อมีความไม่มีทุกข์เป็นอย่างยิ่ง) ซึ่งพบในวิสุทธิมรรคมหาฎีกา ก็สมควรมีรูปตามนั้น เพราะเกี่ยวกับประโยชน์ของการบริโภคอาหาร ไม่ใช่การแผ่เมตตา อีกทั้งในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถาคัณฐิก็อธิบาย พฺยาปชฺช ศัพท์ว่ามาจาก พฺยาปาท ศัพท์

---

[๑] องฺ.ติก. ๒๐/๖๖/๑๘๖ [๒] องฺ.ติก.อ. ๒/๖๖/๒๐๓ [๓] องฺ.ติก.ฎีกา ๒/๖๖/๒๐๙

ดังข้อความกล่าวว่า

“อพฺยาปชฺชา อนีฆา”ติ อิทํ ทฺวยํ “สุขิโน”ติ วจเนน สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํ.[๑]

“คำว่า อพฺยาปชฺชา (อย่าเบียดเบียนกัน) และ อนีฆา (อย่ามีความทุกข์) ทั้งสองนี้พึงทราบว่านับเข้าด้วยคำว่า สุขิโน”

พฺยาปาทรหิตตฺตาเยว โสมนสฺสสิทฺธิโต อาห อพฺยาปชฺชา ฯเปฯ เวทิตพฺพนฺติ.[๒]

“ท่านกล่าวว่า

อพฺยาปชฺชา ฯเปฯ เวทิตพฺพํ.

‘คำว่า อพฺยาปชฺชา และ อนีฆา ทั้งสองนี้พึงทราบว่านับเข้าด้วยคำว่า สุขิโน’

เพราะโสมนัสสำเร็จได้เนื่องจากปราศจากการเบียดเบียนนั้นเอง”

ผู้แปลเห็นว่าเรื่องนี้มีความละเอียดลึกซึ้งมาก ขอฝากให้ผู้รู้พิจารณาเพื่อความถูกต้องตามต้นฉบับเดิมต่อไป

[๗๘] ภิกษุ[อนาคามี]นั้นรู้ชัดว่า รูปนามนี้มีอยู่ โลภะอันทรามมีอยู่ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันประณีตมีอยู่ พระนิพพานอันหลุดพ้นประเสริฐยิ่งกว่า[พรหมวิหาร]สัญญานี้ก็มีอยู่ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาด (อริยมรรค) อยู่ภายใน

การอาบน้ำในพระศาสนา

[๗๙] ในสมัยนั้น พราหมณ์ชื่อสุนทริกภารทวาชะนั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามพระองค์ว่า ท่านพระโคดมเสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกาเพื่อสรงน้ำหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แม่น้ำพาหุกาจะมีประโยชน์อะไร ทำอะไรได้

---

[๑] ขุ.ปฏิ.อ. ๒/๒๓/๒๔๕

[๒] ขุ.ปฏิ.คณฺฐิ ข้อ ๒๓ หน้า ๓๓๒

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า คนจำนวนมากถือกันว่า แม่น้ำพาหุกาชำระล้างกิเลสได้ คนจำนวนมากถือกันว่า แม่น้ำพาหุกาเป็นบุญสถาน อนึ่ง คนจำนวนมากลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วในแม่น้ำพาหุกา

คำว่า โลกฺข (ชำระล้างกิเลสได้) แปลตามศัพท์ว่า "มีความหมดจด[จากกิเลส]" รูปวิเคราะห์ว่า

- ลูขสฺส ภาโว โลกฺขํ.

(ลูข ศัพท์ + ณ ปัจจัยในภาวตัทธิต พฤทธิ์ อู เป็น โอ แล้วซ้อน กฺ เป็น กฺข)

- โลกฺขํ อสฺส อตฺถีติ โลกฺขา (โลกฺข ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า

พาหุกํ อธิกกฺกญฺจ คยํ สุนฺทริกํ มปิ
สรสฺสตึ ปยาคญฺจ อโถ พาหุมตึ นทึ
นิจฺจมฺปิ พาโล ปกฺขนฺโท กณฺหกมฺโม น สุชฺฌติ.

"คนพาลมีกรรมชั่ว ถึงจะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสวดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดีเสมอก็บริสุทธิ์ไม่ได้"

กึ สุนฺทริกา กริสฺสติ กึ ปยาคา กึ พาหุกา นที
เวรึ กตกิพฺพิสํ นรํ น หิ นํ โสธเย ปาปกมฺมินํ.

"แม่น้ำสุนทริกา ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้"

สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา
สุทฺธสฺส สุจิกมฺมสฺส สทา สมฺปชฺชเต วตํ
อิเธว สินาหิ พฺราหฺมณ สพฺพภูเตสุ กโรหิ เขมตํ.

"ผัคคุณฤกษ์เป็นฤกษ์ดีเสมอสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์-

สิทธิ์เสมอสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์เสมอสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์ ท่านจงอาบน้ำในศาสนาของเรานี้เถิด ท่านจงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด”

สเจ มุสา น ภณสิ สเจ ปาณํ น หึสสิ
สเจ อทินฺนํ นาทิยสิ สทฺทหาโน อมจฺฉรี
กึ กาหสิ คยํ คนฺตฺวา อุทปาโนปิ เต คยา.

“ถ้าท่านไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ เป็นผู้มีศรัทธา ไม่ตระหนี่ ท่านไปท่าน้ำคยาแล้วจะทำอะไร ถึงบ่อน้ำก็เป็นท่าน้ำคยาของท่าน”

คำว่า ผัคคุณฤกษ์ หมายถึง งานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔ ซึ่งประกอบกับดาวอุตรผลคุนี คือ ดาวเพดาน หรือ ดาววัวตัวเมีย พวกพราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำในเดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้

สุนทริกพราหมณ์เป็นพระอรหันต์

[๘๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว สุนทริกภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ข้าพระองค์จงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปสู่ที่เงียบสงัดผู้เดียว ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ ไม่นานนักก็รู้แจ้งอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (อรหัตตมรรค) ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ท่านรู้ชัดว่า

ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ (มรรค) แล้ว ทำกิจที่ควรทำเรียบร้อยแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ท่านพระภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

จบวัตถูปมสูตรที่ ๗

---

๘. สัลเลขสูตร
ว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส

[๘๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระมหาจุนทะออกจากผลสมาบัติแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับ :-

อัตตวาทะ (ความเห็นเกี่ยวกับอัตตาว่าอัตตาเที่ยงเป็นต้น) บ้าง

โลกวาทะ (ความเห็นเกี่ยวกับโลกว่าโลกเที่ยงเป็นต้น) บ้าง

เมื่อภิกษุใส่ใจเพียงปัญญาเบื้องต้น (วิปัสสนาญาณ ๔ ขั้นแรกในโสฬสญาณ) ก็ละสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้อย่างนั้นหรือ

ข้อความว่า ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต (ออกจากผลสมาบัติแล้ว) นั้น คำว่า ปฏิสลฺลาน หมายถึงอรหัตตผลสมาบัติอันสูงสุด

ดังข้อความว่า

ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโตติ เอตฺถ ปฏิสลฺลานนฺติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลานํ นิลียนํ, เอกีภาโว ปวิเวโกติ วุตฺตํ โหติ. โย ตโต วุฏฺฐิโต, โส ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต นาม

โหติ. อยํ ปน ยสฺมา ปฏิสลฺลานานํ อุตฺตมโต ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาสิ, ตสฺมา “ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต”ติ วุตฺโต.[๑]

“ในคำว่า ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต (ออกจากผลสมาบัติแล้ว) นี้ คำว่า ปฏิสลฺลานํ คือ การหลีกออกจากสัตว์และสังขารนั้นๆ แล้วแนบจิตไว้โดยชอบ คือ การเร้น ความหมายคือ การอยู่ผู้เดียว (กายวิเวก) และการสงัด (จิตตวิเวก) บุคคลใดออกจากการหลีกออกดังกล่าวแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่าออกจากผลสมาบัติ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ทรงออกจากผลสมาบัติอันสูงสุดกว่าผลสมาบัติทั้งหลาย ฉะนั้นพระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต (ออกจากผลสมาบัติแล้ว)”

คำว่า ปฏิสลฺลาน มีความหมายตามศัพท์ ๔ ประการ คือ

๑. เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลานํ ปฏิสลฺลานํ.[๒]

“การหลีกออกจากสัตว์และสังขารนั้นๆ แล้วแนบจิตไว้โดยชอบ”

ประกอบรูปศัพท์จาก ปติ บทหน้า = หลีก + สํ บทหน้า = โดยชอบ + ลี ธาตุ = แนบชิด + ยุ ปัจจัยในภาวสาธนะ

๒. พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวตฺเตตฺวา เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส สมฺมเทว ลยนํ อปฺปนํ ปฏิสลฺลานํ.[๒]

“การหลีกออกจากอารมณ์ภายนอกต่างๆ แล้วแนบจิตไว้โดยชอบในอารมณ์เดียว”

ประกอบรูปศัพท์จาก ปติ บทหน้า = หลีก + สํ บทหน้า = โดยชอบ + ลี ธาตุ = แนบชิด + ยุ ปัจจัยใน ภาวสาธนะ

๓. เตหิ เตหิ สทฺธิวิหาริกอนฺเตวาสิกอุปาสกอุปาสิกาทิสตฺเตหิ เจว รูปารมฺมณาทิสงฺขาเรหิ จ ปฏินิวตฺเตตฺวา นิลียนํ ปฏิสลฺลานํ.[๓]

“การหลีกออกจากบุคคลมีสัทธิวิหาริก อันเตวาสิก อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้นและสังขารมีรูปารมณ์เป็นต้นแล้วนั้นๆ แล้วแนบจิตไว้โดยชอบ”

ประกอบรูปศัพท์จาก ปติ บทหน้า = หลีก + สํ บทหน้า = โดยชอบ + ลี ธาตุ = แนบชิด + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๘๑/๑๙๔ [๒] ม.อุ.ฏีกา ๓/๒๗๖/๔๓๘ [๓] ม.มู.ฏีกา ๑/๘๑/๓๕๔

๔. สพฺพนิมิตฺเตหิ ปฏิสลฺลียติ เอเตนาติ ปฏิสลฺลานํ[๑]

"สภาวะทำให้จิตหลีกออกจากนิมิตทั้งหมดแล้วแนบชิดโดยชอบ"

ประกอบรูปศัพท์จาก ปติ บทหน้า = หลีก + สํ บทหน้า = โดยชอบ + ลี ธาตุ = แนบชิด + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ

คำว่า อัตตวาทะ คือ มิจฉาทิฏฐิที่ปรารภอัตตา เช่น เห็นว่ารูปเป็นอัตตาเป็นต้น

คำว่า โลกวาทะ คือ มิจฉาทิฏฐิที่ปรารภโลก เช่น เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นต้น

ข้อความว่า เมื่อภิกษุใส่ใจเพียงเบื้องต้น หมายความว่า เมื่อภิกษุเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งเกิดวิปัสสนาปัญญาขั้นต้น ๔ ขั้น คือ

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	ปัญญากำหนดรู้รูปนาม
๒. ปัจจยปริคคหญาณ	ปัญญากำหนดเหตุปัจจัยของรูปนาม
๓. สัมมสนญาณ	ปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์
๔. อุทยัพพยญาณ	ปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับ

[๘๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จุนทะ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะบ้าง เกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง เมื่อภิกษุเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น หมักหมม ท่องเที่ยวไปของทิฏฐิเหล่านั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) อย่างนี้ว่า อารมณ์นั่นมิใช่ของเรา อารมณ์นั่นมิใช่เรา อารมณ์นั่นมิใช่อัตตาของเรา ก็ละสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้

รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔

จุนทะ เป็นไปได้ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้คิดว่า เราอยู่ด้วยธรรมขัดเกลากิเลส ตถาคตไม่กล่าวว่าธรรมต่อไปนี้ขัดเกลากิเลสในอริยวินัย (คำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระอริยะ) แต่กล่าวว่าทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ

- สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

---

[๑] สํ.นิ.ฏีกา ๒/๘๗/๓๕๐

- เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

- เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข [ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

- เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

- เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปฌาน ดับปฏิฆสัญญา [คือ สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์] ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา [คือ สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น] โดยสิ้นเชิง

- เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

- เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร (ไม่มีกระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

- เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง

ในคำว่า รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา (เพราะล่วงรูปฌาน) นั้น คำว่า รูปสญฺญา มีความหมายตามศัพท์ว่า “สัญญาในรูป” โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- รูเป สญฺญา รูปสญฺญา = สัญญาในรูป ชื่อว่า รูปสัญญา

คำนี้มิได้หมายถึงสัญญาในรูปอย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายรวมถึงรูปฌานจิต พร้อมด้วยสัญญาเจตสิก โดย *ปธานนัย* คือ นัยที่กล่าวถึงสัญญาเป็นประธาน แต่ยังหมายรวมถึงรูปฌานจิตอีกด้วย ดังนั้น คำว่า รูปสญฺญา จึงแปลว่า “รูปฌาน”

ในคำว่า ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา (ดับปฏิฆสัญญา) คำว่า ปฏิฆสัญญา คือ สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุมีจักขุวัตถุเป็นต้นกับอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น หมายถึง สัญญาที่เกิดร่วมกับทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

ในคำว่า นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา (ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา) คำว่า นานัตตสัญญา คือ สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น หมายถึง สัญญาที่ประกอบกับกามาวจรจิต ๔๔ ดวง (เว้นปฏิฆสัญญา ๑๐ อย่าง)

ข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส

[๘๓] จุนทะ ในการเบียดเบียนกันเป็นต้นนี้ พวกเธอควรทำความขัดเกลากิเลส คือ ควรทำความขัดเกลากิเลสอย่างนี้ว่า :-

ถึงคนอื่นจะเบียดเบียนกันในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่เบียดเบียนกัน [๑]

ถึงคนอื่นจะฆ่าสัตว์ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ฆ่าสัตว์ [๒]

ถึงคนอื่นจะลักทรัพย์ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ลักทรัพย์ [๓]

ถึงคนอื่นจะไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะประพฤติพรหมจรรย์ [๔]

ถึงคนอื่นจะพูดเท็จในเรื่องนี้ พวกเราก็จะงดเว้นจากการพูดเท็จ [๕]

ถึงคนอื่นจะพูดส่อเสียดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะงดเว้นจากการพูดส่อเสียด [๖]

ถึงคนอื่นจะพูดคำหยาบในเรื่องนี้ พวกเราก็จะงดเว้นจากการพูดคำหยาบ [๗]

ถึงคนอื่นจะพูดเพ้อเจ้อในเรื่องนี้ พวกเราก็จะงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ [๘]

ถึงคนอื่นจะละโมบในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ละโมบ [๙]

ถึงคนอื่นจะมีจิตพยาบาทในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่มีจิตพยาบาท [๑๐]

ถึงคนอื่นจะเห็นผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเห็นชอบ [๑๑]

ถึงคนอื่นจะดำริผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะดำริชอบ [๑๒]

ถึงคนอื่นจะเจรจาผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเจรจาชอบ [๑๓]

ถึงคนอื่นจะกระทำผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะกระทำชอบ [๑๔]

ถึงคนอื่นจะเลี้ยงชีพผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเลี้ยงชีพชอบ [๑๕]

ถึงคนอื่นจะพยายามผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะพยายามชอบ [๑๖]

ถึงคนอื่นจะระลึกผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะระลึกชอบ [๑๗]

ถึงคนอื่นจะตั้งจิตมั่นผิดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะตั้งมั่นชอบ [๑๘]

ถึงคนอื่นจะรู้ผิด (มิจฉาญาณะ คือ ทิฏฐิ) ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีความรู้ชอบ [๑๙]

ถึงคนอื่นจะหลุดพ้นผิด (มิจฉาวิมุตติ คือ อกุศลจิตตุปบาท) ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีความหลุดพ้นชอบ [๒๐]

ถึงคนอื่นจะถูกความหดหู่และเซื่องซึมครอบงำในเรื่องนี้ พวกเราก็จะปราศจากความหดหู่และเซื่องซึม [๒๑]

ถึงคนอื่นจะมีจิตฟุ้งซ่านในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน [๒๒]

ถึงคนอื่นจะสงสัยในเรื่องนี้ พวกเราก็จะข้ามพ้นความสงสัย [๒๓]

ถึงคนอื่นจะโกรธในเรื่องนี้ พวกเราก็จะข้ามพ้นความโกรธ [๒๔]

ถึงคนอื่นจะผูกโกรธในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ผูกโกรธ [๒๕]

ถึงคนอื่นจะลบหลู่คุณท่านในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ลบหลู่คุณท่าน [๒๖]

ถึงคนอื่นจะตีเสมอในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ตีเสมอ [๒๗]

ถึงคนอื่นจะริษยาในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ริษยา [๒๘]

ถึงคนอื่นจะตระหนี่ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ตระหนี่ [๒๙]

ถึงคนอื่นจะโอ้อวดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่โอ้อวด [๓๐]

ถึงคนอื่นจะมีมารยาในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่มีมารยา [๓๑]

ถึงคนอื่นจะดื้อรั้นในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ดื้อรั้น [๓๒]

ถึงคนอื่นจะถือตัวจัดในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ถือตัวจัด [๓๓]

ถึงคนอื่นจะเป็นคนว่ายากในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเป็นคนว่าง่าย [๓๔]

ถึงคนอื่นจะมีมิตรชั่วในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีมิตรดี [๓๕]

ถึงคนอื่นจะประมาทในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ประมาท [๓๖]

ถึงคนอื่นจะไม่มีศรัทธาในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีศรัทธา [๓๗]

ถึงคนอื่นจะไม่ละอายบาปในเรื่องนี้ พวกเราก็จะละอายบาป [๓๘]

ถึงคนอื่นจะไม่เกรงกลัวบาปในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเกรงกลัวบาป [๓๙]

ถึงคนอื่นจะไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีความรู้ [๔๐]

ถึงคนอื่นจะเกียจคร้านในเรื่องนี้ พวกเราก็จะปรารภความเพียร [๔๑]

ถึงคนอื่นจะหลงลืมสติในเรื่องนี้ พวกเราก็จะมีสติตั้งมั่น [๔๒]

ถึงคนอื่นจะไร้ปัญญาในเรื่องนี้ พวกเราก็จะสมบูรณ์ด้วยปัญญา (วิปัสสนาปัญญา) [๔๓]

ถึงคนอื่นจะยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ยากในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ง่าย [๔๔]

คำว่า ทุปฺปญฺญา มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- ผู้ไร้ปัญญา = ทุ ศัพท์มีความหมายว่า อภาว (ไม่มี)
- ผู้มีปัญญาถูกโมหะทำลาย, ผู้มีปัญญาวิบัติ = ทุ ศัพท์มีความหมายว่า ทุฏฺฐ (ถูกทำลาย)
- ผู้มีปัญญาน้อย = ทุ ศัพท์มีความหมายว่า ทุพฺพล (มีกำลังน้อย)

ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ทุปฺปญฺญาติ นิปฺปญฺญานเมตํ อธิวจนํ. ปญฺญา ปน ทุฏฺฐา นาม นตฺถิ.[๑]

“คำว่า ทุปฺปญฺญา นี้เป็นชื่อของผู้ไร้ปัญญา เพราะชื่อว่าปัญญาที่ถูกทำลายหามีไม่”

ทุปฺปญฺญาติ เอตฺถ ทุ-สทฺโท “ทุสฺสีโล”ติอาทีสุ วิย อภาวตฺโถ, น “ทุคฺคติ, ทุปฺปฏิปนฺโน”ติอาทีสุ วิย ครหตฺโถติ ทสฺเสตุํ “นิปฺปญฺญานเมตํ อธิวจนนฺ”ติ วตฺวา “ปญฺญา ปน ทุฏฺฐา นาม นตฺถี”ติ วุตฺตํ.[๒]

“ท่านกล่าวว่า นิปฺปญฺญานเมตํ อธิวจนํ (คำว่า ทุปฺปญฺญา นี้เป็นชื่อของผู้ไร้ปัญญา) แล้วกล่าวว่า ปญฺญา ปน ทุฏฺฐา นาม นตฺถิ (เพราะชื่อว่าปัญญาที่ถูกทำลายหามีไม่) เพื่อแสดงว่า ทุ ศัพท์ในคำว่า ทุปฺปญฺญา นี้มีความหมายว่า ไม่มี ดังคำว่า ทุสฺสีโล (ผู้ไม่มีศีล) เป็นต้น ไม่ใช่มีความหมายว่า ตำหนิ ดังคำว่า ทุคฺคติ (คติที่น่ารังเกียจ), ทุปฺปฏิปนฺโน (ผู้ปฏิบัติน่ารังเกียจ)”

ทุฏฺฐา ปญฺญา เอเตสนฺติ ทุปฺปญฺญา, นฏฺฐปญฺญาติ วุตฺตํ โหติ.[๓]

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๔๘/๑๒๗　[๒] ม.มู.ฏีกา ๑/๔๘/๒๗๒　[๓] ม.มู.อ. ๑/๘๓/๒๐๒

"ปัญญาของบุคคลเหล่านั้นถูกโมหะทำลาย เหตุนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีปัญญาถูกทำลาย กล่าวคือ ผู้มีปัญญาวิบัติ"

โมหมูฬฺหตฺตา ทุฏฺฐา ปญฺญา อสฺสาติ ทุปฺปญฺโญ.[๑]

"ปัญญาของบุคคลนั้นถูกโมหะทำลาย เพราะเป็นคนหลงด้วยโมหะ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้มีปัญญาถูกทำลาย"

ทุพฺพลา ปญฺญา เยสํ เต ทุปฺปญฺญาติ.[๒]

"ปัญญาอันมีกำลังน้อยมีอยู่แก่บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มีปัญญาน้อย"

[๘๔] จุนทะ เรากล่าวว่า แม้การบังเกิดจิตในกุศลธรรม[มีการไม่เบียดเบียนกันเป็นต้น] ก็มีอุปการะมาก จะป่วยกล่าวไปไยในการกระทำด้วยกายและพูดด้วยวาจา เพราะฉะนั้น พวกเธอจึงควรดำริว่า

ถึงคนอื่นจะเบียดเบียนกันในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่เบียดเบียนกัน [๑]

ถึงคนอื่นจะฆ่าสัตว์ในเรื่องนี้ พวกเราก็จะเว้นจากการฆ่าสัตว์ [๒]

...

ถึงคนอื่นจะยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ยากในเรื่องนี้ พวกเราก็จะไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ง่าย [๔๔]

ทางหลีกเลี่ยงความชั่ว

[๘๕] จุนทะ ทางขรุขระต้องมีทางราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง และท่าน้ำขรุขระต้องมีท่าน้ำอื่นที่ราบเรียบเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เบียดเบียน [๑]

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ฆ่าสัตว์ [๒]

การงดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ลักทรัพย์ [๓]

---

[๑] ขุ.ปฏิ.อ. ๒/๑๑๑/๒

[๒] อภิ.ป.อนุฏีกา ๓/๑๒/๕๓

การงดเว้นจากการไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ [๔]

การงดเว้นจากการพูดเท็จ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้พูดเท็จ [๕]

การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้พูดส่อเสียด [๖]

การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้พูดคำหยาบ [๗]

การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้พูดเพ้อเจ้อ [๘]

ความไม่ละโมบ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ละโมบ [๙]

ความไม่พยาบาท เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มีจิตพยาบาท [๑๐]

สัมมาทิฏฐิ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เห็นผิด [๑๑]

สัมมาสังกัปปะ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ดำริผิด [๑๒]

สัมมาวาจา เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เจรจาผิด [๑๓]

สัมมากัมมันตะ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้กระทำผิด [๑๔]

สัมมาอาชีวะ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เลี้ยงชีพผิด [๑๕]

สัมมาวายามะ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้พยายามผิด [๑๖]

สัมมาสติ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ระลึกผิด [๑๗]

สัมมาสมาธิ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ตั้งจิตมั่นผิด [๑๘]

สัมมาญาณะ (ความรู้ชอบ) เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้รู้ผิด [๑๙]

สัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นชอบ) เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้หลุดพ้นผิด [๒๐]

การปราศจากความหดหู่เซื่องซึม เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ถูกความหดหู่เซื่องซึมครอบงำ [๒๑]

การไม่ฟุ้งซ่าน เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มีจิตฟุ้งซ่าน [๒๒]

การข้ามพ้นความสงสัย เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้สงสัย [๒๓]

การไม่โกรธ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มักโกรธ [๒๔]

การไม่ผูกโกรธ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ผูกโกรธ [๒๕]

การไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ลบหลู่คุณท่าน [๒๖]

การไม่ตีเสมอ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ตีเสมอ [๒๗]

การไม่ริษยา เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ริษยา [๒๘]

การไม่ตระหนี่ เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ตระหนี่ [๒๙]

การไม่โอ้อวด เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้โอ้อวด [๓๐]

การไม่มีมารยา เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มีมารยา [๓๑]

การไม่ดื้อรั้น เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ดื้อรั้น [๓๒]

การไม่ถือตัวจัด เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ถือตัวจัด [๓๓]

การว่าง่าย เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ว่ายาก [๓๔]

การมีมิตรดี เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มีมิตรชั่ว [๓๕]

การไม่ประมาท เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ประมาท [๓๖]

ศรัทธา เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ไม่มีศรัทธา [๓๗]

การละอายบาป เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ไม่ละอายบาป [๓๘]

การเกรงกลัวบาป เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ไม่เกรงกลัวบาป [๓๙]

การมีความรู้มาก เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้มีความรู้น้อย [๔๐]

การปรารภความเพียร เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้เกียจคร้าน [๔๑]

การมีสติตั้งมั่น เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้หลงลืมสติ [๔๒]

การสมบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ไร้ปัญญา [๔๓]

การไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย เป็นทางหลีกเลี่ยงของผู้ยึดติด ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ยาก [๔๔]

[๘๖] จุนทะ อกุศลทั้งหมดเป็นทางสู่เบื้องต่ำ (อบายภูมิ) กุศลทั้งหมดเป็นทางสู่เบื้องสูง (สุคติภูมิ) ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางสู่เบื้องสูงของผู้เบียดเบียน [๑]

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นทางสู่เบื้องสูงของผู้ฆ่าสัตว์ [๒]

...

การไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย เป็นทางสู่เบื้องสูงของผู้ยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ยาก [๔๔]

อุบายเพื่อความดับสนิท

[๘๗] จุนทะ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นจมอยู่ในเปือกตมแห่งกามคุณแล้วจักยกผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้

เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นไม่จมอยู่ในเปือกตมแห่งกามคุณแล้วจักยกผู้อื่นที่จมอยู่ขึ้นได้

เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นไม่ฝึกฝนแนะนำตน ไม่ดับสนิท จักฝึกสอนแนะนำ ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้

เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นฝึกตนแนะนำ ดับสนิท จักฝึกฝนแนะนำ ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้ ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้น เป็นทางดับสนิทของผู้เบียดเบียน [๑]

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นทางดับสนิทของผู้ฆ่าสัตว์ [๒]

การงดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นทางดับสนิทของผู้ลักทรัพย์ [๓]

การงดเว้นจากการไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นทางดับสนิทของผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ [๔]

การงดเว้นจากการพูดเท็จ เป็นทางดับสนิทของผู้พูดเท็จ [๕]

การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นทางดับสนิทของผู้พูดส่อเสียด [๖]

การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นทางดับสนิทของผู้พูดคำหยาบ [๗]

การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นทางดับสนิทของผู้พูดเพ้อเจ้อ [๘]

การไม่ละโมบ เป็นทางดับสนิทของผู้ละโมบ [๙]

การไม่พยาบาท เป็นทางดับสนิทของผู้มีจิตพยาบาท [๑๐]

สัมมาทิฏฐิ เป็นทางดับสนิทของผู้เห็นผิด [๑๑]

สัมมาสังกัปปะ เป็นทางดับสนิทของผู้ดำริผิด [๑๒]

สัมมาวาจา เป็นทางดับสนิทของผู้เจรจาผิด [๑๓]

สัมมากัมมันตะ เป็นทางดับสนิทของผู้กระทำผิด [๑๔]

สัมมาอาชีวะ เป็นทางดับสนิทของผู้เลี้ยงชีพผิด [๑๕]

สัมมาวายามะ เป็นทางดับสนิทของผู้พยายามผิด [๑๖]

สัมมาสติ เป็นทางดับสนิทของผู้ระลึกผิด [๑๗]

สัมมาสมาธิ เป็นทางดับสนิทของผู้ตั้งจิตมั่นผิด [๑๘]

สัมมาญาณะ เป็นทางดับสนิทของผู้มีความรู้ผิด [๑๙]

สัมมาวิมุตติ เป็นทางดับสนิทของผู้หลุดพ้นผิด [๒๐]

การปราศจากความหดหู่เซื่องซึม เป็นทางดับสนิทของผู้ถูกความหดหู่เซื่องซึมครอบงำ [๒๑]

การไม่ฟุ้งซ่าน เป็นทางดับสนิทของผู้มีจิตฟุ้งซ่าน [๒๒]

การข้ามพ้นความสงสัย เป็นทางดับสนิทของผู้สงสัย [๒๓]

การไม่โกรธ เป็นทางดับสนิทของผู้มักโกรธ [๒๔]

การไม่ผูกโกรธ เป็นทางดับสนิทของผู้ผูกโกรธ [๒๕]

การไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นทางดับสนิทของผู้ลบหลู่คุณท่าน [๒๖]

การไม่ตีเสมอ เป็นทางดับสนิทของผู้ตีเสมอ [๒๗]

การไม่ริษยา เป็นทางดับสนิทของผู้ริษยา [๒๘]

การไม่ตระหนี่ เป็นทางดับสนิทของผู้ตระหนี่ [๒๙]

การไม่โอ้อวด เป็นทางดับสนิทของผู้โอ้อวด [๓๐]

การไม่มีมารยา เป็นทางดับสนิทของผู้มีมารยา [๓๑]

การไม่ดื้อรั้น เป็นทางดับสนิทของผู้ดื้อรั้น [๓๒]

การไม่ถือตัวจัด เป็นทางดับสนิทของผู้ถือตัวจัด [๓๓]

การว่าง่าย เป็นทางดับสนิทของผู้ว่ายาก [๓๔]

การมีมิตรดี เป็นทางดับสนิทของผู้มีมิตรชั่ว [๓๕]

การไม่ประมาท เป็นทางดับสนิทของผู้ประมาท [๓๖]

ศรัทธา เป็นทางดับสนิทของผู้ไม่มีศรัทธา [๓๗]

การละอายบาป เป็นทางดับสนิทของผู้ไม่ละอายบาป [๓๘]

การเกรงกลัวบาป เป็นทางดับสนิทของผู้ไม่เกรงกลัวบาป [๓๙]

การมีความรู้มาก เป็นทางดับสนิทของผู้มีความรู้น้อย [๔๐]

การปรารภความเพียร เป็นทางดับสนิทของผู้เกียจคร้าน [๔๑]

การมีสติตั้งมั่น เป็นทางดับสนิทของผู้หลงลืมสติ [๔๒]

การสมบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นทางดับสนิทของผู้ไร้ปัญญา [๔๓]

การไม่ยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย เป็นทางดับสนิทของผู้ยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ยาก [๔๔]

[๘๘] จุนทะ เราได้แสดงเหตุของการขัดเกลากิเลส การเกิดกุศลจิต การหลีกเลี่ยง[จากการเบียดเบียนเป็นต้น] การไปสู่เบื้องสูง และความดับสนิทไว้แล้วด้วยประการอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเฟื้อ อาศัยความอนุเคราะห์ ควรทำแก่สาวก ตถาคตได้ทำกิจนั้นแก่เธอแล้ว

จุนทะ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เดือดร้อนในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตแก่เธอ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาจุนทะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จตุตฺตาลีสปทา วุตฺตา สนฺธโย ปญฺจ เทสิตา
สลฺเลโข นาม สุตฺตนฺโต คมฺภีโร สาครูปโม.

“พระผู้มีพระภาคตรัสบท ๔๔ บท ทรงแสดงเหตุ ๕ ประการ
พระสูตรนี้ชื่อสัลเลขสูตร ลุ่มลึกเปรียบด้วยสาคร”

คำว่า บท ๔๔ บท คือ บทว่า วิหึสกา และ อวิหึสกา เป็นต้น ๔๔ บท

คำว่า เหตุ ๕ ประการ คือ เหตุแห่งธรรมขัดเกลากิเลส เหตุแห่งการเกิดจิตในกุศลธรรม เหตุแห่งการหลีกเลี่ยงจากการเบียดเบียนกันเป็นต้น เหตุไปสู่เบื้องสูง และเหตุแห่งความดับสนิท

จบสัลเลขสูตรที่ ๘

---

๙. สัมมาทิฏฐิสูตร
ว่าด้วยความเห็นชอบ

[๘๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านจึงกล่าวว่า

มีคนกล่าวกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ เหตุใดอริยสาวกจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ใน[โลกุตตร]ธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (พระนิพพาน) [ด้วยอริยมรรค]

สัมมาทิฏฐิ มี ๒ ประเภท โดยในพระสูตรนี้หมายถึงโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ คือ

๑. โลกิยสัมมาทิฏฐิ (สัมมาทิฏฐิฝ่ายโลกิยะ) คือ
- กัมมัสสกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)
- สัจจานุโลมิกญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ)

๒. โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ (สัมมาทิฏฐิฝ่ายโลกุตตระ) คือ ปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรคและอริยผล

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า พวกกระผมมาจากที่ไกลเพื่อจะทราบเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของท่าน พวกกระผมขอโอกาส ขอท่านได้โปรดแสดงเนื้อความแห่งภาษิตนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจะทรงจำไว้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี กระผมจักกล่าว ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านจึงกล่าวว่า

เรื่องอกุศลและกุศล

เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศล รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศล จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อกุศล เป็นอย่างไร **รากเหง้าแห่งอกุศล** เป็นอย่างไร

กุศล เป็นอย่างไร **รากเหง้าแห่งกุศล** เป็นอย่างไร

อกุศล คือ

การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์

การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ

การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ

การพูดเพ้อเจ้อ การละโมบ

การผูกพยาบาทผู้อื่น มิจฉาทิฏฐิ

เหล่านี้เรียกว่า อกุศล

รากเหง้าแห่งอกุศล เป็นอย่างไร คือ

โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ)

โมหะ (ความหลง)

เหล่านี้เรียกว่า รากเหง้าแห่งอกุศล

กุศล เป็นอย่างไร คือ

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การงดเว้นจากการลักทรัพย์

การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การงดเว้นจากการพูดเท็จ

การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ

การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การไม่ละโมบ

การไม่ผูกพยาบาทผู้อื่น สัมมาทิฏฐิ

เหล่านี้เรียกว่า กุศล

รากเหง้าแห่งกุศล เป็นอย่างไร คือ

อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)

อโมหะ (ความไม่หลง)

เหล่านี้เรียกว่า รากเหง้าแห่งกุศล

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ กุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องอาหาร

[๙๐] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า เหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดของอาหาร ความดับของอาหาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาหาร จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อาหาร, เหตุเกิดของอาหาร, ความดับของอาหาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาหาร เป็นอย่างไร

คือ อาหาร ๔ ชนิดนี้ย่อมมีเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว (พระอรหันต์) หรือเพื่ออนุเคราะห์เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด (ปุถุชนและพระเสขะ)

อาหารทั้ง ๔ ชนิด มีอะไรบ้าง คือ

๑. กพฬีการาหาร (อาหารคือคำข้าว) หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง

๒. ผัสสาหาร (อาหารคือการสัมผัส)

๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือความจงใจ)

๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ)

เพราะตัณหาเกิด จึงมีเหตุเกิดของอาหาร เพราะตัณหาดับ จึงมีความดับของอาหาร อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของอาหาร ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

ความดับของอาหารจะปรากฏได้ก็ต่อเมื่อดับตัณหาที่เป็นปัจจัยแก่อาหารทั้งที่เป็นอุปาทินนกะ (มีใจครอง) และอนุปาทินนกะ (ไม่มีใจครอง) กล่าวคือ เมื่อเหตุดับไปโดยสิ้นเชิง แม้ผลก็ย่อมดับไปโดยสิ้นเชิงเช่นกัน

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อาหาร, เหตุเกิดของอาหาร, ความดับของอาหาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาหารอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องสัจจะ

[๙๑] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า เหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), เหตุเกิดของทุกข์, ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ทุกข์, เหตุเกิดของทุกข์, ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เป็นอย่างไร

ทุกข์ เป็นอย่างไร คือ

ชาติ, ชรา, มรณะ, โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, การประสบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบ, ความพลัดพรากจากอารมณ์ที่ชอบ และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เหล่านี้เรียกว่า ทุกข์

คำว่า อุปาทานขันธ์ มาจาก อุปาทาน + โคจร + ขันธ์ ลบ โคจร (อารมณ์) เพื่อย่อคำ

- คำว่า อุปาทาน แปลว่า “ความถือมั่น” (อุป = มั่น + อาทาน = ถือ) หมายถึง ชื่อของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ บ้าง ความถือมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิบ้าง หมายถึง ตัณหาบ้าง
- คำว่า ขันธ์ แปลว่า “กอง”

ดังนั้น อุปาทานขันธ์ จึงหมายถึง กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

เหตุเกิดของทุกข์ เป็นอย่างไร คือ

ตัณหาที่ให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจ มักเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ กล่าวคือ

- ความพอใจในกามคุณ (กามตัณหา)
- ความพอใจโดยเห็นว่าภพเที่ยง (ภวตัณหา)
- ความพอใจโดยเห็นว่าภพขาดสูญ (วิภวตัณหา)

นี้เรียกว่า เหตุเกิดของทุกข์

การให้เกิดในภพใหม่ คือ ตัณหาเป็นความพอใจในภพ จึงก่อให้เกิดภพใหม่ด้วยแรงกรรม เหมือนรากไม้ที่เป็นมูลเหตุให้เกิดต้นไม้ แม้ต้นไม้จะถูกตัดโค่นล้มแล้วก็อาจเกิดใหม่ได้อีก เพราะรากไม้ยังคงอยู่ ดังพระพุทธดำรัสในคัมภีร์ธรรมบทว่า

ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทฬฺเห
ฉินฺโนปิ รุกฺโข ปุนเรว รูหติ
เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต
นิพฺพตฺตตี ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุนํ[๑]

“เมื่อรากปราศจากอันตรายมั่นคงอยู่ ต้นไม้ที่ถูกตัดแล้วย่อมกลับงอกขึ้นได้ ฉันใด เมื่อบุคคลยังถอนเชื้อตัณหาไม่ได้ ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นบ่อยๆ ฉันนั้น”

ตัณหาแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. กามตัณหา (ความพอใจในวัตถุกามคือกามคุณ ๕)

พอใจในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่เป็นทั้งภายในและภายนอก พร้อมด้วยบุคคลสิ่งของที่เนื่องด้วยรูป ฯลฯ ความพอใจดังกล่าวนี้มีอวิชชาประกอบ ทำให้เข้าใจผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข สิ่งที่เป็นเพียงรูปนามว่าเป็นตัวเรา ของเรา และสิ่งที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม เพราะอวิชชาทำหน้าที่ปกปิดสภาวะที่แท้จริงของอารมณ์ไว้ เมื่อบุคคลพอใจในกามคุณเช่นนี้ ย่อมเกิดความยึดมั่นด้วยอุปาทาน และทำกรรมดีหรือชั่วเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ตนต้องการ หลังจากนั้นจึงเกิดชาติ ชรา และ มรณะเป็นต้นเวียนไปมาภพแล้วภพเล่า

---

[๑] ขุ.ธ. ๒๕/๓๓๘/๗๕

๒. ภวตัณหา (ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพเที่ยง)

เป็นความพอใจของผู้ที่มีสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าภพเที่ยง) เขาต้องการจะมีอยู่หรือคงอยู่ตลอดไป แม้ร่างกายจะสลายไป จักรวาลทั้งหมดจะถูกทำลายตลอดเวลา ก็เห็นว่าวิญญาณหรืออาตมันเป็นกายทิพย์ที่ไม่ขาดสูญ แต่จะย้ายจากร่างหนึ่งไปเกิดอีกในร่างหนึ่งเรื่อยไป เหมือนนกที่บินไปเกาะต้นไม้ใหม่ เมื่อต้นเก่าล้มไปแล้ว ความยึดมั่นเช่นนี้เป็นที่มาของปรัชญาที่กล่าวว่าอาตมันจักมีอยู่คงอยู่ตลอดไป ชีวิตหลังความตายเป็นการไปเกิดในสวรรค์อยู่ร่วมกับพระเจ้าเป็นนิรันดร์ด้วยกรรมดี หรือไปเกิดในนรกเป็นนิรันดร์ด้วยกรรมชั่ว หรือเวียนตายเวียนเกิดตลอดไปด้วยแรงกรรม

๓. วิภวตัณหา (ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพขาดสูญ)

เป็นความพอใจของผู้ที่มีอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าภพขาดสูญ กล่าวคือ ตายแล้วสูญสลายไม่เกิดอีก ความเห็นนี้ปฏิเสธความจริงว่า มีเกิดมีตาย และไม่ยอมรับว่าความทุกข์นั้นต้องเกิดต่อเนื่องไปอีก หากยังมีการปรุงแต่งด้วยกรรมอยู่ ทั้งนี้เพราะกลัวผลของกรรมชั่วที่กระทำไว้ในชีวิตนี้จึงปฏิเสธชีวิตหลังความตาย ตัณหาประเภทนี้ตรงข้ามกับภวตัณหา

ความเห็นดังกล่าวเป็นของอชิตเกสกัมพล ปรากฏในพรหมชาลสูตรว่า

นตฺถิ มหาราช ทินฺนํ. นตฺถิ ยิฏฺฐํ. นตฺถิ หุตํ. นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก. นตฺถิ อยํ โลโก. นตฺถิ ปโร โลโก.[๑]

“มหาบพิตร ทานที่บุคคลให้ไม่มี ทานที่บูชาบวงสรวงไม่มี วิบากของกุศลและอกุศลที่ทำไว้ดีหรือไม่ดี ย่อมไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี”

จาตุมหาภูติโก อยํ ปุริโส. ยทา กาลงฺกโรติ, ปฐวี ปฐวิกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. อาโป อาโปกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. เตโช เตโชกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. วาโย วาโยกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. อากาสํ อินฺทฺริยานิ สงฺกมนฺติ.[๑]

“คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูต ๔ เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุดิน[ภายใน] ไปตามธาตุดิน [ภายนอก] ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ”

ความดับทุกข์ เป็นอย่างไร คือ

---

[๑] ที.สี. ๙/๑๗๑/๕๕

ความดับโดยสิ้นเชิงด้วยมรรค การสละวาง การพ้นไปไม่พัวพันกับตัณหานั้น นี้เรียกว่า ความดับทุกข์

ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ทุกข์, เหตุเกิดของทุกข์, ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องชราและมรณะ

[๙๒] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า เหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดชราและมรณะ, เหตุเกิดของชราและมรณะ, ความดับของชราและมรณะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชราและมรณะ จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ชราและมรณะ, เหตุเกิดของชราและมรณะ, ความดับของชราและมรณะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชราและมรณะ เป็นอย่างไร

ชรา เป็นอย่างไร คือ

ความแก่ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ความคร่ำคร่า, ความมีฟันหลุด,

ความมีผมหงอก, ความมีหนังเหี่ยวย่น, ความเสื่อมอายุ และความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ [มีจักษุเป็นต้น]

นี้เรียกว่า ชรา

มรณะ เป็นอย่างไร คือ

ความจุติจากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ, ความเคลื่อนไป, ความวิบัติ, ความหายไป, มฤตยู, ความตาย, ความทำกาละ, ความพินาศแห่งขันธ์, ความทอดทิ้งร่างกาย และความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์

นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะดังกล่าวมาแล้ว นี้เรียกว่า ชราและมรณะ

เหตุเกิดของชราและมรณะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะชาติเกิด จึงมีเหตุเกิดของชราและมรณะ

ความดับของชราและมรณะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะชาติดับ จึงมีความดับของชราและมรณะ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของชราและมรณะ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของชราและมรณะ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ชราและมรณะ, เหตุเกิดของชราและมรณะ, ความดับของชราและมรณะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชราและมรณะอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องชาติ

[๙๓] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดชาติ, เหตุเกิดของชาติ, ความดับของชาติ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชาติจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ชาติ, เหตุเกิดของชาติ, ความดับของชาติ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชาติ เป็นอย่างไร

ชาติ เป็นอย่างไร คือ

ความเกิดในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ความบังเกิด, ความหยั่งลง, ความเกิดเฉพาะ, ความปรากฏแห่งขันธ์ และการได้อายตนะครบ นี้เรียกว่า ชาติ

อายตนะในเรื่องนี้ คือ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

คำว่า อายตน มีความหมาย ๖ ประการ คือ

- ธรรมที่ขวนขวายยิ่ง หมายถึง อายตนะภายในและภายนอก ๑๒
  อายตนฺตีติ อายตนานิ (กัตตุสาธนะ อา อุปสรรคมีอรรถว่า ยิ่ง)
- แดนเกิด หมายถึง อายตนะภายใน ๖
- ที่อยู่ หมายถึง อายตนะภายใน ๖
- ที่แผ่ไป หมายถึง อายตนะภายใน ๖
- ที่ชุมนุม หมายถึง อายตนะภายนอก ๖
- เหตุ หมายถึง อายตนะภายในและภายนอก ๑๒

อายตน ศัพท์ ที่เป็นไปในอรรถที่ ๒-๖ เรียกว่า อนิปผันนปาฏิปทิกะ (บทที่ไม่มีรากศัพท์และวิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษาไม่ได้)

เหตุเกิดของชาติ เป็นอย่างไร คือ

เพราะภพเกิด จึงมีเหตุเกิดของชาติ

ความดับของชาติ เป็นอย่างไร คือ

เพราะภพดับ จึงมีความดับของชาติ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของชาติ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของชาติ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ชาติ, เหตุเกิดของชาติ, ความดับของชาติ และทางดำเนินไปสู่ความดับของชาติอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องภพ

[๙๔] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดภพ, เหตุเกิดของภพ, ความดับของภพ และทางดำเนินไปสู่ความดับของภพจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ภพ, เหตุเกิดของภพ, ความดับของภพ และทางดำเนินไปสู่ความดับของภพเป็นอย่างไร

ภพ เป็นอย่างไร คือ

- กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร)
- รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร)
- อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร)

เหตุเกิดของภพ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอุปาทานเกิด จึงมีเหตุเกิดของภพ

ความดับของภพ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอุปาทานดับ จึงมีความดับของภพ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของภพ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของภพ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ภพ, เหตุเกิดของภพ, ความดับของภพ และทางดำเนินไปสู่ความดับของภพ

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องอุปาทาน

[๙๕] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอุปาทาน, เหตุเกิดของ

อุปาทาน, ความดับของอุปาทาน และทางดำเนินไปสู่ความดับของอุปาทานจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อุปาทาน, เหตุเกิดของอุปาทาน, ความดับของอุปาทาน และทางดำเนินไปสู่ความดับของอุปาทาน เป็นอย่างไร

อุปาทาน เป็นอย่างไร คือ

- กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม)
- ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ)
- สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลและวัตร)
- อัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)

เหตุเกิดของอุปาทาน เป็นอย่างไร คือ

เพราะตัณหาเกิด จึงมีเหตุเกิดของอุปาทาน

ความดับของอุปาทาน เป็นอย่างไร คือ

เพราะตัณหาดับ จึงมีความดับของอุปาทาน

ทางดำเนินไปสู่ความดับของอุปาทาน เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของอุปาทาน

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อุปาทาน, เหตุเกิดของอุปาทาน, ความดับของอุปาทาน และทางดำเนินไปสู่ความดับของอุปาทานอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องตัณหา

[๙๖] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดตัณหา, เหตุเกิดของตัณหา, ความดับของตัณหา และทางดำเนินไปสู่ความดับของตัณหาจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ตัณหา, เหตุเกิดของตัณหา, ความดับของตัณหา และทางดำเนินไปสู่ความดับของตัณหา เป็นอย่างไร

ตัณหา เป็นอย่างไร คือ

- รูปตัณหา (ความพอใจรูป)
- สัททตัณหา (ความพอใจเสียง)
- คันธตัณหา (ความพอใจกลิ่น)
- รสตัณหา (ความพอใจรส)
- โผฏฐัพพตัณหา (ความพอใจโผฏฐัพพะ)
- ธัมมตัณหา (ความพอใจธรรมารมณ์)

เหตุเกิดของตัณหา เป็นอย่างไร คือ

เพราะเวทนาเกิด จึงมีเหตุเกิดของตัณหา

ความดับของตัณหา เป็นอย่างไร คือ

เพราะเวทนาดับ จึงมีความดับของตัณหา

ทางดำเนินไปสู่ความดับของตัณหา เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของตัณหา

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ตัณหา, เหตุเกิดของตัณหา, ความดับของตัณหา และทางดำเนินไปสู่ความดับของตัณหาอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องเวทนา

[๙๗] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดเวทนา, เหตุเกิดของเวทนา, ความดับของเวทนา และทางดำเนินไปสู่ความดับของเวทนา จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เวทนา, เหตุเกิดของเวทนา, ความดับของเวทนา และทางดำเนินไปสู่ความดับของเวทนา เป็นอย่างไร

เวทนา เป็นอย่างไร คือ

- จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา)
- โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู)
- ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก)
- ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
- กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย)
- มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ)

เหตุเกิดของเวทนา เป็นอย่างไร คือ

เพราะผัสสะเกิด จึงมีเหตุเกิดของเวทนา

ความดับของเวทนา เป็นอย่างไร คือ

เพราะผัสสะดับ จึงมีความดับของเวทนา

ทางดำเนินไปสู่ความดับของเวทนา เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของเวทนา

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

เวทนา, เหตุเกิดของเวทนา, ความดับของเวทนา และทางดำเนินไปสู่ความดับของเวทนาอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องผัสสะ

[๙๘] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดผัสสะ, เหตุเกิดของผัสสะ, ความดับของผัสสะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของผัสสะจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ผัสสะ, เหตุเกิดของผัสสะ, ความดับของผัสสะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของผัสสะ เป็นอย่างไร

ผัสสะ เป็นอย่างไร คือ

- จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา)
- โสตสัมผัส (สัมผัสทางหู)
- ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก)
- ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น)
- กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย)
- มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ)

คำว่า จกฺขุสมฺผสฺส (สัมผัสทางตา) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- จกฺขุํ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน สมฺผสฺโส จกฺขุสมฺผสฺโส = ผัสสะที่เกิดขึ้นอาศัยจักษุ

เหตุเกิดของผัสสะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอายตนะ ๖ เกิด จึงมีเหตุเกิดของผัสสะ

ความดับของผัสสะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอายตนะ ๖ ดับ จึงมีความดับของผัสสะ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของผัสสะ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของผัสสะ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

ผัสสะ, เหตุเกิดของผัสสะ, ความดับของผัสสะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของผัสสะอย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุด

แห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องอายตนะ

[๙๙] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอายตนะ ๖, เหตุเกิดของอายตนะ ๖, ความดับของอายตนะ ๖ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอายตนะ ๖ จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อายตนะ ๖, เหตุเกิดของอายตนะ ๖, ความดับของอายตนะ ๖ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอายตนะ ๖ เป็นอย่างไร

อายตนะ ๖ เป็นอย่างไร คือ

- จักขายตนะ (อายตนะคือตา)
- โสตายตนะ (อายตนะคือหู)
- ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
- ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
- กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
- มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

เหตุเกิดของอายตนะ ๖ เป็นอย่างไร คือ

เพราะนามรูปเกิด จึงมีเหตุเกิดของอายตนะ ๖

ความดับของอายตนะ ๖ เป็นอย่างไร คือ

เพราะนามรูปดับ จึงมีความดับของอายตนะ ๖

ทางดำเนินไปสู่ความดับของอายตนะ ๖ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของอายตนะ ๖

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อายตนะ ๖, เหตุเกิดของอายตนะ ๖, ความดับของอายตนะ ๖ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอายตนะ ๖ อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องนามรูป

[๑๐๐] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดนามรูป, เหตุเกิดของนามรูป, ความดับของนามรูป และทางดำเนินไปสู่ความดับของนามรูป จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

นามรูป, เหตุเกิดของนามรูป, ความดับของนามรูป และทางดำเนินไปสู่ความดับของนามรูป เป็นอย่างไร

นามรูป เป็นอย่างไร คือ

เวทนา, สัญญา, เจตนา, ผัสสะ, และมนสิการ (ความใส่ใจ) นี้เรียกว่า นาม

มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอุปาทายรูป ๒๔ ได้แก่ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่า นามรูป

เหตุเกิดของนามรูป เป็นอย่างไร คือ

เพราะวิญญาณเกิด จึงมีเหตุเกิดของนามรูป

ความดับของนามรูป เป็นอย่างไร คือ

เพราะวิญญาณดับ จึงมีความดับของนามรูป

ทางดำเนินไปสู่ความดับของนามรูป เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของนามรูป

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

นามรูป, เหตุเกิดของนามรูป, ความดับของนามรูป และทางดำเนินไปสู่ความดับของนามรูป อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องวิญญาณ

[๑๐๑] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดวิญญาณ, เหตุเกิดของวิญญาณ, ความดับของวิญญาณ และทางดำเนินไปสู่ความดับของวิญญาณ จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

วิญญาณ, เหตุเกิดของวิญญาณ, ความดับของวิญญาณ และทางดำเนินไปสู่ความดับของวิญญาณ เป็นอย่างไร

วิญญาณ เป็นอย่างไร คือ

- จักขุวิญญาณ (การรับรู้ทางตา)
- โสตวิญญาณ (การรับรู้ทางหู)
- ฆานวิญญาณ (การรับรู้ทางจมูก)
- ชิวหาวิญญาณ (การรับรู้ทางลิ้น)
- กายวิญญาณ (การรับรู้ทางกาย)
- มโนวิญญาณ (การรับรู้ทางใจ)

เหตุเกิดของวิญญาณ เป็นอย่างไร คือ

เพราะสังขารเกิด จึงมีเหตุเกิดของวิญญาณ

ความดับของวิญญาณ เป็นอย่างไร คือ

เพราะสังขารดับ จึงมีความดับของวิญญาณ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของวิญญาณ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของวิญญาณ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

วิญญาณ, เหตุเกิดของวิญญาณ, ความดับของวิญญาณ และทางดำเนินไปสู่ความดับของวิญญาณ อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องสังขาร

[๑๐๒] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดสังขาร, เหตุเกิดของสังขาร, ความดับของสังขาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของสังขาร จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

สังขาร, เหตุเกิดของสังขาร, ความดับของสังขาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของสังขาร เป็นอย่างไร

สังขาร เป็นอย่างไร คือ

- กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกาย)
- วจีสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา)
- จิตตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งใจ)

เหตุเกิดของสังขาร เป็นอย่างไร คือ

เพราะอวิชชาเกิด จึงมีเหตุเกิดของสังขาร

ความดับของสังขาร เป็นอย่างไร คือ

เพราะอวิชชาดับ จึงมีความดับของสังขาร

ทางดำเนินไปสู่ความดับของสังขาร เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของสังขาร

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

สังขาร, เหตุเกิดของสังขาร, ความดับของสังขาร และทางดำเนินไปสู่ความดับของสังขาร อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทา

ปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องอวิชชา

[๑๐๓] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอวิชชา, เหตุเกิดของอวิชชา, ความดับของอวิชชา และทางดำเนินไปสู่ความดับของอวิชชา จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อวิชชา, เหตุเกิดของอวิชชา, ความดับของอวิชชา และทางดำเนินไปสู่ความดับของอวิชชา เป็นอย่างไร

อวิชชา เป็นอย่างไร คือ

ความไม่รู้ในทุกข์, ไม่รู้เหตุเกิดของทุกข์, ไม่รู้ความดับของทุกข์, และไม่รู้ทางดำเนินไปสู่ความดับของทุกข์ นี้เรียกว่า อวิชชา

เหตุเกิดของอวิชชา เป็นอย่างไร คือ

เพราะอาสวะเกิด จึงมีเหตุเกิดของอวิชชา

ความดับของอวิชชา เป็นอย่างไร คือ

เพราะอาสวะดับ จึงมีความดับของอวิชชา

ทางดำเนินไปสู่ความดับของอวิชชา เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ **...** สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของอวิชชา

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อวิชชา, เหตุเกิดของอวิชชา, ความดับของอวิชชา และทางดำเนินไปสู่ความดับของอวิชชา อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

เรื่องอาสวะ

[๑๐๔] ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีจริง ขอรับ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่าเหตุอื่นที่ทำให้อริยสาวกมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ มีอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า มีอยู่ เมื่ออริยสาวกรู้ชัดอาสวะ, เหตุเกิดของอาสวะ, ความดับของอาสวะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาสวะ จึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

อาสวะ, เหตุเกิดของอาสวะ, ความดับของอาสวะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาสวะ เป็นอย่างไร

อาสวะ เป็นอย่างไร คือ

- กามาสวะ (อาสวะคือกาม)
- ภวาสวะ (อาสวะคือภพ)
- อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา)

เหตุเกิดของอาสวะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอวิชชาเกิด จึงมีเหตุเกิดของอาสวะ

ความดับของอาสวะ เป็นอย่างไร คือ

เพราะอวิชชาดับ จึงมีความดับของอาสวะ

ทางดำเนินไปสู่ความดับของอาสวะ เป็นอย่างไร คือ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับของอาสวะ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัด :-

อาสวะ, เหตุเกิดของอาสวะ, ความดับของอาสวะ และทางดำเนินไปสู่ความดับของอาสวะ อย่างนี้

เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) โดยสิ้นเชิง บรรเทาปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ) ถอนมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่เสมอกับทิฏฐิว่าเป็นเรา ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชา (อรหัตตมรรค) ให้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เอง ด้วยเหตุนั้นจึงมีสัมมาทิฏฐิ เห็นตรง เลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน

ตามหลักปฏิจจสมุปบาท อวิชชาเป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดภพชาติ แต่อวิชชาก็เกิดจากปัจจัยอื่น คือ อาสวะ ๔ โดยองค์ธรรม ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ หมายความว่า ข้อความสุดท้ายของปฏิจจสมุปบาท คือ โสกะ เป็นต้น โดยองค์ธรรมโสกะคือโทมนัส ดังนั้น เมื่อเกิดโทมนัสก็มีอวิชชาเกิดร่วมด้วย แม้ในขณะเกิดทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ก็มีอวิชชาเกิดขึ้นก่อนบ้างหลังบ้างร่วมกันบ้าง ส่วนปริเทวะคือสัททรูปที่มีลักษณะคร่ำครวญ เกิดจากอวิชชาเช่นเดียวกัน ดังนั้น โสกะเป็นต้น จึงเกิดจากอวิชชา และอวิชชาก็ก่อให้เกิดสังขารเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ วงจรของปฏิจจสมุปบาทจึงเวียนครบเป็นวงไม่ขาดตอน มิฉะนั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ต้องตรัสปัจจัยต่อๆ กันไปมิรู้จบสิ้น ดังข้อความว่า

อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย.[๑]

---

[๑] สํ.นิ. ๑๖/๔/๕

“การเกิดขึ้นของอวิชชาย่อมมีเพราะการเกิดขึ้นของอาสวะ”

อวิชฺชมฺปาหํ ภิกฺขเว สาหารํ สนิทานํ วทามิ. โก จสฺสา อาหาโร. ปญฺจ นีวรณาติสฺสา วจนียํ.[๑]

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอวิชชาว่ามีเหตุ มีที่ตั้ง อะไรคือเหตุของอวิชชานั้น พึงกล่าวว่า นิวรณ์ ๕”

อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา. อุภยเมตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนํ.[๒]

“อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารเป็นปัจจยุปบัน ทั้งสองอย่างนั้นเกิดขึ้นอาศัยเหตุ”

เตสเมว จ มูลานํ　　นิโรเธน นิรุชฺฌติ
ชรามรณมุจฺฉาย　　ปีฬิตานมภิณฺหโส
อาสวานํ สมุปฺปาทา　　อวิชฺชา จ ปวตฺตติ.[๓]

“[วัฏสงสาร]ย่อมดับเพราะการดับไปแห่งมูลเหตุเหล่านั้น และอวิชชาย่อมเพิ่มพูนแก่คนเขลาผู้ถูกชรา มรณะ และความโศกเบียดเบียนอยู่ทุกขณะ เพราะการเกิดขึ้นของอาสวะทั้งหลาย”

จบสัมมาทิฏฐิสูตรที่ ๙

---

๑๐. มหาสติปัฏฐานสูตร
ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันยิ่งใหญ่

[๑๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้นิคมของชาวกุรุ ชื่อ กัมมาสธัมมะ ในแคว้นกุรุ ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

---

[๑] องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๙๐　[๒] ขุ.ปฏิ. ๓๑/๔๕/๕๑　[๓] สงฺคห. หน้า ๕๑

อุเทศ

[๑๐๖] ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางสายเดียวที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ ล่วงพ้นความโศกและความคร่ำครวญได้ ดับความทุกข์และโทมนัสได้ บรรลุอริยมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ

คำว่า เอกายน มีความหมาย ๕ ประการ คือ

๑. ทางสายเดียว = เอโก อยโน เอกายโน (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

๒. ทางที่บุคคลผู้เดียวพึงดำเนินไป = เอเกน อยิตพฺโพติ เอกายโน (ตติยาตัปปุริสสมาส)

๓. ทางของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ = เอกสฺส อยโน เอกายโน (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

๔. ทางดำเนินไปในศาสนาเดียว = เอกสฺมึ อยโน เอกายโน (สัตตมีตัปปุริสสมาส)

๕. ทางดำเนินไปสู่พระนิพพานอย่างเดียว = เอกํ อยตีติ เอกายโน.

(ทุติยากิตันตตัปปุริสสมาส = เอก บทหน้า + อิ ธาตุ + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

แม้ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องกล่าวถึงผู้ฟังธรรมแล้วบรรลุธรรมเมื่อฟังจบ แต่ความจริงแล้วไม่มีใครบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทุกคนต้องบรรลุธรรมด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียวนี้ เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวธรรมล้วนๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ปัญญาดังกล่าวเรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต ดังข้อความว่า

ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทเว สมติกฺกนฺตาติ เวทิตพฺพา.[๑]

“อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่าแม้ท่านเหล่านั้นล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญได้ด้วยทางสายนี้เอง”

วิปสฺสนาญาณาทิสหคโต ภาวนามยญาณโคจโร จ โย “ปฏิเวธสทฺธมฺโม”ติ วุจฺจติ.[๒]

---

[๑] ที.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๖๒, ม.มู.อ. ๑/๑๐๖/๒๔๗

[๒] เนตฺติ.อ. หน้า ๑๑

“พระสัทธรรมที่ประกอบกับวิปัสสนาญาณ เป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของภาวนามยปัญญา ชื่อว่า ปฏิเวธสัทธรรม”

ในเรื่องนี้อาจมีผู้สงสัยว่า เหตุใดพระพุทธองค์จึงตรัสว่าสติปัฏฐานเป็นทางสายเดียวแห่งการบรรลุพระนิพพาน ความจริงแล้วในโพธิปักขิยธรรมยังมีหมวดธรรมอื่นมีสัมมัปปธานเป็นต้น ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานมิใช่หรือ ขอชี้แจงในที่นี้ว่าสติปัฏฐานเป็นธรรมหลักในโพธิปักขิยธรรม ธรรมหมวดอื่นมีสัมมัปปธาน เป็นต้น เป็นองค์ประกอบสนับสนุนให้การเจริญสติดำเนินไปโดยสะดวกและรวดเร็ว หลังจากนั้นปัญญาที่เกิดร่วมกับสติจะพัฒนาขึ้นตามลำดับวิปัสสนาญาณ จนกระทั่งบรรลุมรรคญาณและผลญาณในที่สุด ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, น หิ สติวิรหิตา อนุปสฺสนา อตฺถิ. เตเนวาห “สติญฺจ ขฺวาหํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามี”ติ.[๑]

"อนึ่ง ภิกษุนี้กำหนดรู้อารมณ์ด้วยสติแล้วย่อมหยั่งเห็นด้วยปัญญา เพราะไม่มีการหยั่งเห็นที่ปราศจากสติ ฉะนั้นจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติว่า มีประโยชน์ในจิตทั้งปวง”

สติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ตามรู้ในกองรูป ว่าเป็น กองรูป อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (กองรูป) ได้

๒. ตามรู้ในเวทนา (โลกิยเวทนา) ว่าเป็น เวทนา อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (เวทนา) ได้

๓. ตามรู้ในจิต (โลกิยจิต) ว่าเป็น จิต อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (จิต) ได้

๔. ตามรู้ในสภาวธรรม (โลกิยธรรม) ว่าเป็น สภาวธรรม อยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (สภาวธรรม) ได้

---

[๑] เนตฺติ.อ. ข้อ ๒๓ หน้า ๑๐๕

คำว่า สติปัฏฐาน มาจาก คำ ๒ คำ คือ

๑. สติ คือ การระลึกรู้ ๒. ปัฏฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้

สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม หรืออีกอย่างหนึ่ง หมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม

คำว่า สติปฏฺฐาน มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภทอันได้แก่ กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม = ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ. (ปฏฺฐาน = ลง ยุ ปัจจัยในอธิกรณสาธนะ)
- สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่วงความยินดียินร้าย = ปฏฺฐเปตพฺพนฺติ ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ. (ปฏฺฐาน = ลง ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)
- สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือสติที่ตั้งไว้มั่น = ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ. (ปฏฺฐาน = ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

ในที่นี้ใช้ความหมายสุดท้าย ดังที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถาและฎีกาของมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย[๑]

คำว่า อาตาปี แปลว่า “มีความเพียรเผากิเลส” คือ มีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ ได้แก่

๑. เพียรเพื่อละอกุศลเก่ามีการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ เป็นต้น ที่เคยกระทำมาก่อน

๒. เพียรเพื่อไม่กระทำอกุศลใหม่ที่ยังไม่เคยกระทำ

๓. เพียรเพื่อกระทำกุศลใหม่ ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐานอันเป็นกุศลที่ยังไม่เคยบำเพ็ญมาก่อนในภพนี้

๔. เพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่าอันได้แก่ สติ สมาธิ และปัญญา

คำว่า สมฺปชาโน แปลว่า “มีปัญญาหยั่งเห็น” หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ

---

[๑] ที.ม.อ. ๒/๓๗๓/๓๖๗-๖๘, ที.ม.ฏีกา ๒/๓๗๓/๓๕๗-๕๙, ม.มู.อ. ๒/๑๐๖/๒๕๓, ม.มู.ฏีกา ๒/๑๐๖/๔๒๑

๑. สภาวลักษณะ (ลักษณะพิเศษของรูปนาม) คือ ลักษณะเฉพาะตัวของรูปนามแต่ละอย่างที่รูปนามอื่นไม่มี

๒. สามัญญลักษณะ (ลักษณะทั่วไปของรูปนาม) คือ ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา)

ลักษณะพิเศษของรูปกับนามนั้นเหมือนรูปร่างทางกายภาพของสัตว์แต่ละพันธุ์ เช่น ลิงมีหัวมีตัวอย่างลิง เสือมีหัวมีตัวมีหางมีลายอย่างเสือ ช้างก็มีหัวมีตัวมีงวงมีงาอย่างช้าง ฯลฯ สัตว์แต่ละตัวมีลักษณะเฉพาะทางพันธุกรรมของตนเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกให้รู้ว่าต่างจากสัตว์ประเภทอื่นๆ

ในทำนองเดียวกัน รูปนามที่เกิดทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง เช่น

- ลักษณะเฉพาะของสีไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของเสียง
- ลักษณะเฉพาะของเสียงไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของกลิ่น
- ลักษณะเฉพาะของกลิ่นไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของรส
- ลักษณะเฉพาะของรสไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของสัมผัสคือความเย็นร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
- ความโลภมีลักษณะทะยานอยาก แต่ศรัทธามีลักษณะผ่องใส
- ความโกรธมีลักษณะไม่พอใจ แต่เมตตามีลักษณะอ่อนโยนปรารถนาดี
- ความฟุ้งซ่านมีลักษณะซัดส่าย แต่สมาธิมีลักษณะตั้งมั่น

เป็นต้น

ความจริงแล้ว รูปนามเหล่านี้ไม่มีชื่อเรียก เกิดดับตามเหตุปัจจัยอยู่ในทวารทั้ง ๖ ต่อมาเพื่อสื่อความหมายกัน มนุษย์ได้คิดค้นตั้งชื่อให้กับธรรมชาติเหล่านี้ว่า สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง โลภ โกรธ รัก ชัง เป็นต้น ถึงแม้ว่าแต่ละภาษาจะตั้งชื่อไว้ต่างกัน แต่รูปนามเหล่านี้จะคงสภาพเดิมของมันอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปร ลักษณะแข็งอันปรากฏที่ฝ่าพระหัตถ์ของพระราชาในขณะกำเหรียญทอง ไม่ต่างจากความแข็งที่ปรากฏขึ้นที่ฝ่ามือของยาจกในขณะกำเศษเงินที่คนโยนให้ ความโลภของคนไม่ต่างจากความโลภของสัตว์ ความโกรธของคนไทย ฝรั่ง จีน แขก เป็นแบบเดียวกันหมด ดังนั้น รูปนามทุกอย่างที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ จึงมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวตามสภาวะของตน

ส่วนลักษณะทั่วไปนั้นเกี่ยวกับรูปนามทุกอย่างที่เกิดในทุกทวาร ทั้งภายในและภายนอก มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทุกสรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนตกอยู่ในลักษณะทั่วไปอันได้แก่

- ความไม่เที่ยง คือ ความเกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่จีรังยั่งยืน
- ความทุกข์ คือ ความอึดอัดน่ากลัวของรูปนามที่เกิดดับตลอดเวลา

- ความไม่ใช่ตัวตน คือ ความไม่อยู่ในอำนาจของตนที่ต้องการจะเที่ยง และ เป็นสุขเสมอ

ลักษณะทั่วไปนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ ประการดังกล่าวนั้น

สมมุติบัญญัติที่ทุกคนรับรู้ในเวลาทั่วไปนั้นเปรียบเสมือนเปลือกไม้, สภาวลักษณะของรูปนามเหมือนเนื้อไม้, สามัญญลักษณะเหมือนแก่นไม้ โดยปกติเราต้องถากเปลือกไม้และเนื้อไม้ออกก่อนจึงจะได้แก่นไม้ ในทำนองเดียวกัน คือ เราต้องเพิกถอนสมมุติบัญญัติก่อน แล้วรับรู้สภาวลักษณะเป็นเบื้องแรก ต่อมาจึงจะหยั่งรู้สามัญญลักษณะ

คำว่า สติมา แปลว่า “มีสติ” คือ มีสติอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท

สติ	เหมือน	การสีไม้อย่างต่อเนื่อง
สมาธิ	เหมือน	ความร้อนที่ได้รับจากการสีไม้
ปัญญา	เหมือน	ไฟที่เกิดจากความร้อน

กล่าวคือ ในอินทรีย์ทั้ง ๕ อันได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

ศรัทธา	เป็นเหตุให้เกิด	วิริยะ
วิริยะ	เป็นเหตุให้เกิด	สติ
สติ	เป็นเหตุให้เกิด	สมาธิ
สมาธิ	เป็นเหตุให้เกิด	ปัญญา
ปัญญา	เป็นเหตุให้เกิด	ศรัทธา

อินทรีย์ ๕ เหล่านี้เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน

การเจริญสติจึงมีประโยชน์ทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญาต่อมา อุปมาเหมือนน้ำใสที่ตะกอนนอนก้นย่อมแสดงสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในน้ำได้ หรือเหมือนการกกไข่ของแม่ไก่เป็นเวลานานย่อมจะทำให้ยางเหนียวคือตัณหาเหือดแห้งไป ทำให้จะงอยปากและกรงเล็บที่เหมือนวิปัสสนาญาณของลูกไก่แข็งแรงขึ้น และในที่สุดลูกไก่คือเหล่าสัตว์ก็จะเจาะเปลือกไข่ที่เหมือนอวิชชาซึ่งห่อหุ้มตนไว้ออกจากฟองไข่คือภพได้ สมดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่าปัญญาเกิดจากสมาธิ ดังนี้

สีลปริภาวิโต สมาธิ มหปฺผโล โหติ มหานิสํโส. สมาธิ ปริภาวิตา ปญฺญา มหปฺผลา โหติ มหานิสํสา. ปญฺญาปริภาวิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติ. เสยฺยถิทํ. กามาสวา ภวาสวา อวิชฺชาสวา.[๑]

---

[๑] ที.มหา. ๑๐/๑๔๒/๗๓

"สมาธิที่อบรมด้วยศีล มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่อบรมด้วยสมาธิ มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่อบรมด้วยปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ"

สมาธึ ภิกฺขเว ภาเวถ. สมาหิโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ. กิญฺจ ยถาภูตํ ปชานาติ. รูปสฺส สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ, เวทนาย สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ, สญฺญาย สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ, สงฺขารานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ, วิญฺญาณสฺส สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ.[๑]

"ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้แจ้งตามความเป็นจริง เธอย่อมรู้แจ้งอะไรตามความเป็นจริง เธอย่อมรู้แจ้งความเกิดขึ้นและดับไปของรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร และความเกิดขึ้นและดับไปของวิญญาณ"

ในการเจริญสติปัฏฐานนั้นมิใช่มีเพียงสติอย่างเดียว หากต้องมีธรรมอื่นประกอบร่วมอัน ได้แก่ วิริยะและปัญญา ในพระสูตรนี้จึงตรัสธรรมทั้ง ๓ ประการที่เกิดร่วมกับสติว่า อาตาปี สมฺปชาโน สติมา (มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ)

นอกจากธรรม ๓ ข้างต้น พระพุทธองค์ยังแสดงสมาธิไว้โดยอ้อม เพราะสมาธิเกิดจากสติที่ต่อเนื่อง และเป็นเครื่องพัฒนาให้ปัญญาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ การแสดงสมาธิโดยอ้อมนี้เป็นสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่งเรียกว่า *มิคปทวลัญชนนัย* คือ นัยที่เหมือนรอยเท้าเนื้อ หมายความว่า เมื่อนายพรานติดตามเนื้อไปพบรอยเท้าเนื้ออยู่ข้างหน้าแผ่นหินและอยู่ถัดไปจากแผ่นหิน ก็อนุมานรู้ว่า เนื้อได้วิ่งเหยียบแผ่นหินไป ฉันใด แม้พระพุทธองค์จะตรัสสติและปัญญาไว้เท่านั้นก็เป็นอันตรัสสมาธิไว้โดยอ้อมฉันนั้น เพราะสติเป็นเหตุเกิดสมาธิ และสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญญา ดังข้อความว่า

สติคฺคหเณเนว เจตฺถ สมาธิสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสา สมาธิกฺขนฺเธ สงฺคหิตตฺตา.[๒]

"อนึ่ง พึงทราบการถือเอาแม้สมาธิในเรื่องนี้ด้วยการกล่าวถึงสติ เพราะสตินั้นนับเข้าในสมาธิขันธ์"

คำว่า วิเนยฺย (ข่ม) หมายความว่า ในทุกๆ ขณะที่เจริญสติระลึกรู้สภาวธรรมปัจจุบัน ผู้ที่ปฏิบัติย่อมกำจัดกิเลสได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ตทังคปหาน (ละได้ชั่วขณะ) หมายความว่า ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะกิเลสที่เป็นอกุศลเหมือนความมืด ส่วนสติเป็นกุศลเหมือนความสว่างที่ขับความมืดให้หายไป

---

[๑] สํ.ข. ๑๗/๕/๑๒

[๒] ที.ม.ฏีกา ๒/๓๗๓/๓๖๘

๒. วิกขัมภนปหาน (ละได้ด้วยการข่มไว้) หมายความว่า สมาธิที่ได้รับการอุปถัมภ์จากวิริยะ สติ และปัญญาย่อมมีผลให้จิตละเอียดอ่อน แม้นักปฏิบัติจะมิได้เจริญสติในบางขณะก็ไม่เกิดความโลภหรือความโกรธเหมือนในเวลามิได้ปฏิบัติธรรม แม้ในบางขณะที่ขาดสติเผลอคิดถึงบางเรื่องในอดีตหรืออนาคต ก็ไม่เกิดกิเลสดังกล่าว เพราะสมาธิจะข่มกิเลสไว้ได้

ดังข้อความว่า

วิเนยฺยาติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวา.[๑]

“คำว่า วิเนยฺย (ข่ม) คือ ข่มไว้ด้วยการข่มโดยตทังคปหานหรือวิกขัมภนปหาน”

จบอุเทศ

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดลมหายใจเข้าออก

[๑๐๗] **ภิกษุตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่** อย่างไรเล่า

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า

เรือนว่าง คือ สถานที่สงัด หมายถึง เสนาสนะ ๗ อย่าง โดยเว้นป่า และโคนไม้ ได้แก่

๑. ภูเขา ๒. ซอกเขา ๓. ถ้ำ
๔. ป่าช้า ๕. ป่าชัฏ ๖. ที่แจ้ง
๗. ลอมฟาง

ดังข้อความว่า

สุญฺญาคารคโตติ สุญฺญํ วิวิตฺโตกาสํ คโต. เอตฺถ จ ฐเปตฺวา อรญฺญญฺจ รุกฺขมูลญฺจ อวเสสสตฺตวิธเสนาสนคโตปิ สุญฺญาคารคโตติ วตฺตุํ วฏฺฏติ.[๒]

---

[๑] เนตฺติ.อ. ข้อ ๒๓ หน้า ๑๐๕

[๒] วิสุทฺธิ. ๑/๒๑๘/๒๙๔

“คำว่า สุญฺญาคารคโต (ไปสู่เรือนว่าง) หมายความว่า ไปสู่เรือนว่าง คือ สถานที่สงัด อนึ่ง แม้ผู้ไปสู่เสนาสนะ ๗ อย่างที่เหลือยกเว้นป่าและโคนไม้ ควรเรียกว่าเป็นผู้ไปสู่เรือนว่างในเรื่องนี้”

อวเสสสตฺตวิธเสนาสนนฺติ ปพฺพตํ กนฺทรํ คิริคุหํ สุสานํ วนปตฺถํ อพฺโภกาสํ ปลาลปุญฺชนฺติ เอวํ วุตฺตํ.[๑]

“คำว่า อวเสสสตฺตวิธเสนาสนํ (เสนาสนะ ๗ อย่างที่เหลือ) คือ เสนาสนะที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง และลอมฟาง”

คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ คือ นั่งพับขาเข้าหากันทั้งสองข้าง เรียกว่า นั่งขัดสมาธิ

คำว่า ตั้งกายตรง คือ ตั้งกายส่วนบนให้ตรงเพื่อให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ท่อนตั้งตรง ส่งผลให้ไม่เกิดทุกขเวทนาเพราะการงอของหนัง เนื้อ และเส้นเอ็น

คำว่า ดำรงสติเฉพาะหน้า คือ ตั้งสติมุ่งตรงต่อกรรมฐาน

เธอมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก

๑. เมื่อหายใจเข้ายาว รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาว รู้ชัดว่า หายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น

๓. เธอสำเหนียก (ใส่ใจศึกษาและปฏิบัติ) ว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด (เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของกองลม) ขณะหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด ขณะหายใจออก

๔. เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจ ขณะหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจ ขณะหายใจออก

คำว่า อสฺสาส, ปสฺสาส ประกอบรูปศัพท์มาจาก สส ธาตุ (ปาณเน = หายใจ) ซึ่งหมายถึงการหายใจเข้าและหายใจออก

---

[๑] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๒๑๘/๓๗๖

- สส ธาตุที่มี อา อยู่หน้า แสดงความหมายว่า อนฺโต (ภายใน)
  คำว่า อสฺสาส จึงหมายถึง “ลมหายใจเข้า”
  - อนฺโต สสนํ อสฺสาโส = การหายใจเข้าภายใน ชื่อว่า อัสสาสะ
- สส ธาตุที่มี ป อยู่หน้า แสดงความหมายว่า พหิ (ภายนอก)
  คำว่า ปสฺสาส จึงหมายถึง “ลมหายใจออก”
  - พหิ ปฏิสสนํ ปสฺสาโส = การหายใจออกภายนอก ชื่อว่า ปัสสาสะ

ตามอรรถกถาพระวินัยและคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้สลับกันว่า อสฺสาส คือ ลมหายใจออก ส่วน ปสฺสาส คือ ลมหายใจเข้า ดังข้อความว่า

“อสฺสาโส”ติ พหิ นิกฺขมนวาโต. “ปสฺสาโส”ติ อนฺโต ปวิสนวาโต. สุตฺตนฺตฏฺฐกถาสุ ปน อุปฺปฏิปาฏิยา อาคตํ.[๑]

“คำว่า อสฺสาโส (ลมหายใจออก) คือ ลมที่ออกไปภายนอก, คำว่า ปสฺสาโส (ลมหายใจเข้า) คือ ลมที่เข้ามาภายใน แต่ในอรรถกถาพระสูตรทั้งหลาย พบข้อความโดยสลับลำดับ”

เมื่อเทียบรากศัพท์กับสันสกฤตพบว่า

คำว่า อสฺสาส (สันสกฤตใช้เป็น อาศฺวส) มาจาก อา ศัพท์ + สาส ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า
- อาทิมฺหิ สาโส อสฺสาโส = ลมหายใจในเบื้องแรก ชื่อว่า อัสสาสะ

ลมหายใจในเบื้องแรกก็คือลมหายใจออกที่เกิดขึ้นก่อนแก่ทารกที่ออกจากครรภ์มารดา

คำว่า ปสฺสาส (สันสกฤตใช้เป็น ปฺรศฺวส) มาจาก ป ศัพท์ + สาส ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์ว่า
- ปจฺฉา สาโส ปสฺสาโส = ลมหายใจในภายหลัง ชื่อว่า ปัสสาสะ

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรแปล อสฺสสติ ว่า “ย่อมหายใจเข้า” และแปล ปสฺสสติ ว่า “ย่อมหายใจออก” โดยมุ่งแสดงการปฏิบัติที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าก่อน

ดังข้อความในคัมภีร์ฎีกาว่า

วินยนเยน อนฺโต อุฎฺฐิตสสนํ อสฺสาโส, พหิ อุฏฺฐิตสสนํ ปสฺสาโส. สุตฺตนฺตนเยน ปน พหิ อุฏฺฐหิตฺวาปิ อนฺโต สสนโต อสฺสาโส, อนฺโต อุฏฺฐหิตฺวาปิ พหิ สสนโต ปสฺสาโส.[๒]

“ตามนัยของพระวินัย ลมหายใจที่เกิดขึ้นภายใน ชื่อว่า อัสสาสะ (ลมหายใจออก) ลมหายใจ

---

[๑] วิ.มหา.อ. ๑/๑๖๖/๔๔๖, วิสุทฺธิ. ๑/๒๑๙/๒๙๖

[๒] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๒๑๙/๓๗๘

ที่เกิดขึ้นภายนอก ชื่อว่า ปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า) แต่ตามนัยของพระสูตร ชื่อว่า อัสสาสะ (ลมหายใจเข้า) เพราะเป็นลมที่เกิดจากภายนอกแล้วเข้าไปภายใน และชื่อว่า ปัสสาสะ (ลมหายใจออก) เพราะเป็นลมที่เกิดจากภายในแล้วออกไปภายนอก”

อนฺโต อุฏฺฐิตสสนํ อสฺสาโส, พหิ อุฏฺฐิตสสนํ ปสฺสาโสติ อาห- “อสฺสาโสติ พหินิกฺขมนวาโต”ติอาทิ. สุตฺตนฺตฏฺฐกถายํ ปน พหิ อุฏฺฐหิตฺวาปิ อนฺโต สสนโต อสฺสาโส, อนฺโต อุฏฺฐหิตฺวาปิ พหิสสนโต ปสฺสาโสติ กตฺวา อุปฺปฏิปาฏิยา วุตฺตํ. อถ วา มาตุกุจฺฉิยํ พหิ นิกฺขมิตุํ อลทฺโธกาโส นาสิกาวาโต มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺเต ปฐมํ พหิ นิกฺขมตีติ วินยฏฺฐกถายํ อุปฺปตฺติกฺกเมน “อาทิมฺหิ สาโส อสฺสาโส”ติ พหินิกฺขมนวาโต วุตฺโต. เตเนวาห “สพฺเพสมฺปิ คพฺภเสยฺยกานนฺ”ติอาทิ. สุตฺตนฺตฏฺฐกถายํ ปน ปวตฺติยํ ภาวนารมฺภสมเย ปฐมํ นาสิกาวาตสฺส อนฺโต อากฑฺฒิตฺวา ปจฺฉา พหิ วิสฺสชฺชนโต ปวตฺติกฺกเมน “อาทิมฺหิ สาโส อสฺสาโส”ติ อนฺโตปวิสนวาโต วุตฺโต.[๑]

“ลมหายใจที่ดำเนินไปภายใน ชื่อว่า อัสสาสะ (ลมหายใจออก) ลมหายใจที่ดำเนินไปภายนอก ชื่อว่า ปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า) ฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ลมที่ออกไปภายนอก ชื่อว่า อัสสาสะ เป็นต้น

แต่ตามอรรถกถาพระสูตร กล่าวไว้สลับลำดับกันโดยมุ่งหมายว่า ชื่อว่า อัสสาสะ (ลมหายใจเข้า) เพราะเป็นลมที่เกิดจากภายนอกแล้วเข้าไปภายใน และชื่อว่า ปัสสาสะ (ลมหายใจออก) เพราะเป็นลมที่เกิดจากภายในแล้วออกไปภายนอก

อีกนัยหนึ่ง ลมภายในโพรงจมูกที่ไม่มีโอกาสออกไปภายนอกระหว่างอยู่ในครรภ์มารดา เมื่อทารกคลอดแล้ว ย่อมปล่อยออกไปภายนอกก่อน ดังนั้น ในอรรถกถาพระวินัยจึงกล่าวถึงลมที่ออกไปภายนอกตามลำดับของการเกิดขึ้น โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- อาทิมฺหิ สาโส อสฺสาโส = ลมหายใจในเบื้องแรก ชื่อว่า อัสสาสะ

ฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ลมภายในย่อมออกไปก่อน ในเวลาที่ทารกออกจากครรภ์มารดา ต่อมา ลมภายนอกจึงรับเอาธุลีอันละเอียดเข้าไปภายในกระทบเพดานแล้วดับไป) เป็นต้น แต่ในอรรถกถาพระสูตรกล่าวถึงลมที่เข้าไปภายในตามลำดับของการเกิดขึ้น โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า ลมหายใจในเบื้องแรก ชื่อว่า อัสสาสะ เพราะดึงลมหายใจเข้าไปไว้ภายในก่อนและปล่อยออกข้างนอกภายหลังในเวลาเจริญภาวนาในปวัตติกาล”

อา ปฐมํ พหิมุขํ สสนํ อสฺสาโส, ตโต อนฺโตมุขํ ปฏิสสนํ ปสฺสาโสติ อาห อสฺสาโสติ

---

[๑] สารตฺถ.ฏีกา ๒/๑๖๕/๒๒๙

พหิ นิกฺขมนวาโตติอาทิ. สุตฺตนฺตฏฺฐกถาสุ ปน อากฑฺฒนวเสน อนฺโต สสนํ อสฺสาโส, พหิ ปฏิสสนํ ปสฺสาโสติ กตฺวา อุปฺปฏิปาฏิยา วุตฺตํ.[๑]

"ลมหายใจที่มุ่งตรงไปภายนอกก่อน ชื่อว่า อัสสาสะ ลมหายใจที่มุ่งตรงเข้าภายในต่อจากนั้น ชื่อว่า ปัสสาสะ ฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า

- อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนวาโต = คำว่า อสฺสาโส คือ ลมที่ออกไปภายนอก

แต่ในอรรถกถาพระสูตร กล่าวไว้สลับลำดับกันโดยมุ่งหมายว่า ลมหายใจที่เข้าไปภายในด้วยการสูดลม ชื่อว่า อัสสาสะ ลมหายใจที่ออกไปภายนอก ชื่อว่า ปัสสาสะ"

คัมภีร์ฎีกาทั้ง ๓ ฉบับเหล่านี้มีความเห็นที่ตรงกันว่า มติของอรรถกถาพระสูตรสมควรกว่า เพราะสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ที่กล่าวถึงการปฏิบัติเป็นหลัก

ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า

อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตวิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธาวิกฺเขปคตํ จิตฺตํ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ.[๒]

"เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจเข้าด้วยสติอยู่ จิตที่ถึงความซัดส่ายภายใน เป็นอุปสรรคแก่สมาธิ เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจออกด้วยสติอยู่ จิตที่ถึงความซัดส่ายภายนอก เป็นอุปสรรคแก่สมาธิ"

อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ. ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จ.[๓]

"เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจเข้าด้วยสติอยู่ มีจิตถึงความซัดส่ายภายใน กายกับจิตย่อมเร่าร้อน กระสับกระส่าย ไม่สงบ เมื่อบุคคลตามรู้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของลมหายใจออกด้วยสติอยู่ มีจิตถึงความซัดส่ายภายนอก กายกับจิตย่อมเร่าร้อน กระสับกระส่าย ไม่สงบ"

ช่างกลึงหรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ชำนาญ

---

[๑] วิมติ. ๑/๑๖๕/๒๗๐ [๒] ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๕๔/๑๗๕ [๓] ขุ.ปฏิ. ๓๑/๑๕๗/๑๗๗

- เมื่อชักเชือกยาว ก็รู้ชัดว่า เราชักยาว
- เมื่อชักเชือกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราชักสั้น

ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น

๑. เมื่อหายใจเข้ายาว รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาว รู้ชัดว่า หายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น

๓. เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด (เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของกองลม) ขณะหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด ขณะหายใจออก

๔. เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจ ขณะหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจ ขณะหายใจออก

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์[๑] กล่าวถึง การมีสติกำหนดรู้กองลมเข้าออก (อานาปานสติ) มี ๑๖ ประเภท คือ

[๑] ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ = เมื่อหายใจเข้ายาว รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ทีฆํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ = เมื่อหายใจออกยาว รู้ชัดว่า หายใจออกยาว

[๒] รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต รสฺสํ อสฺสสามีติ ปชานาติ = เมื่อหายใจเข้าสั้น รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น
รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต รสฺสํ ปสฺสสามีติ ปชานาติ = เมื่อหายใจออกสั้น รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น

[๓] สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด ขณะหายใจเข้า

สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดกองลมทั้งหมด ขณะหายใจออก

---

[๑] ม. อุ. ๑๔.๑๔๘.๑๓๓

[๔] ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจขณะหายใจเข้า

ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนลมหายใจขณะหายใจออก

[๕] ปีติปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดปีติ ขณะหายใจเข้า

ปีติปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่าเราจักรู้ชัดปีติ ขณะหายใจออก

[๖] สุขปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเนียกว่า เราจักรู้ชัดสุข ขณะหายใจเข้า

สุขปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่าเราจักรู้ชัดสุข ขณะหายใจออก

[๗] จิตฺตสงฺขารํ ปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตตสังขาร [เวทนาและสัญญา] ให้ประจักษ์ ขณะหายใจเข้า

จิตฺตสงฺขารํ ปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตตสังขาร [เวทนาและสัญญา] ให้ประจักษ์ ขณะหายใจออก

[๘] ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนจิตตสังขาร [เวทนาและสัญญา] ขณะหายใจเข้า

ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนจิตตสังขาร [เวทนาและสัญญา] ขณะหายใจออก

[๙] จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดจิต ขณะหายใจเข้า

จิตฺตปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักรู้ชัดจิต ขณะหายใจออก

[๑๐] อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้ร่าเริง ขณะหายใจเข้า

อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้ร่าเริง ขณะหายใจออก

[๑๑] สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้ตั้งมั่น ขณะหายใจเข้า

สมาทหํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้ตั้งมั่น ขณะหายใจออก

[๑๒] วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้หลุดพ้น[จากนิวรณ์เป็นต้น] ขณะหายใจเข้า

วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักยังจิตให้หลุดพ้น[จากนิวรณ์เป็นต้น] ขณะหายใจออก

[๑๓] อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความไม่เที่ยง ขณะหายใจเข้า

อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความไม่เที่ยง ขณะหายใจออก)

[๑๔] วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความปราศจาก[สังขาร] ขณะหายใจเข้า

วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความปราศจาก[สังขาร] ขณะหายใจออก

[๑๕] นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความดับ[สังขาร] ขณะหายใจเข้า

นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความดับ[สังขาร] ขณะหายใจออก

[๑๖] ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความสละ[กิเลสขันธ์ และกรรม] ขณะหายใจเข้า

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ = เธอสำเหนียกว่า เราจักตามรู้ความสละ[กิเลสขันธ์ และกรรม] ขณะหายใจออก

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (กองลมหายใจของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงกองลมหายใจ ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี], ตามรู้ในกองรูปภายนอก (กองลมหายใจของผู้อื่น) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง, ตามรู้ในกองรูปทั้งภายในทั้งภายนอก (กองลมหายใจของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในกองรูปอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะดับไปในกองรูปอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและความดับไปในกองรูปอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงกองรูป เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

พระพุทธองค์ทรงมุ่งแสดงการเจริญวิปัสสนาเป็นหลักในหมวดอานาปานะนี้ เพราะผู้ที่เจริญสมถภาวนาเพื่อการบรรลุฌานไม่จำเป็นต้องรับรู้เหตุเกิดขึ้นและเหตุดับไปของลมหายใจ หรือรับรู้ความเกิดดับของลมหายใจ บุคคลดังกล่าวยังถูกตัณหาทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และถือมั่นในโลกว่าเป็นตัวตนที่เที่ยงเป็นสุข บังคับบัญชาได้ แต่ผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนาย่อมรับรู้เหตุเกิดขึ้นและเหตุดับได้ หรือรับรู้ความเกิดดับของลมหายใจ ไม่เป็นผู้ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลกด้วยกำลังของวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ และในที่สุดก็จะหยั่งเห็นพระนิพพาน โดยประจักษ์ด้วยมรรคญาณและผลญาณ เรื่องนี้ยังพบในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า

อานาปานสฺสติ ภิกฺขเว ภาวิตา พหุลีกตา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ปริปูเรนฺติ. จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌงฺเค ปริปูเรนฺติ. สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺตึ ปริปูเรนฺติ.[๑]

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญอานาปานสติแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้

ภิกษุที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมบำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้

ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้ว กระทำให้มาก ย่อมบำเพ็ญวิชชา (มรรคญาณ ๔) และวิมุตติ (ผลญาณ ๔) ให้บริบูรณ์ได้”

การเจริญวิปัสสนาด้วยการตามรู้ลมหายใจ แบ่งออกเป็น ๒ วิธีตามบุคคล คือ

๑. สมถยานิก (ผู้มีสมถะเป็นยาน)

คือ ผู้เจริญสมถะแล้วอาศัยสมถะเป็นบาทของวิปัสสนา บุคคลนี้เจริญอานาปานสติภาวนาแบบสมถะ คือ กำหนดรู้สัณฐานยาวสั้นของลมหายใจเข้าออก ซึ่งจัดเป็นบัญญัติ (สัณฐานเป็นบัญญัติ) และเมื่อลมหายใจปรากฏชัดเป็นปฏิภาคนิมิต คือ อารมณ์บัญญัติใหม่ที่ปรากฏทางใจอันเหมือนอารมณ์เดิม มีลักษณะเป็นลำแสงเข้าออก นักปฏิบัติย่อมบรรลุอุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้จะแนบแน่น) และอัปปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่น) อันได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน หรือจตุตถฌาน ตามลำดับ หลังจากนั้นพึงออกจากฌานแล้วกำหนดรู้สภาวะสัมผัสของลมหายใจเข้าออก (โผฏฐัพพารมณ์เป็น

---

[๑] ม.อุ. ๑๔/๑๔๗/๑๓๒

ปรมัตถ์) หรือกำหนดรู้องค์ฌานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ ก็จะประสบความก้าวหน้าในการปฏิบัติ ตามลำดับวิปัสสนาญาณ ดังข้อความว่า

โส ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อสฺสาสปสฺสาเส วา ปริคฺคณฺหาติ ฌานงฺคานิ วา.[๑]

"ภิกษุนั้นออกจากฌานนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก หรือองค์ฌาน"

๒. วิปัสสนายานิก (ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน)

คือ ผู้เจริญวิปัสสนาโดยตรง บุคคลนี้เจริญอานาปานสติภาวนาแบบวิปัสสนา คือ กำหนดรู้สภาวะสัมผัสของลมหายใจที่กระทบจมูก ซึ่งจัดเป็นโผฏฐัพพารมณ์อันเป็นการกระทบระหว่างวาโยธาตุกับปลายจมูกหรือริมฝีปากบน เขาย่อมหยั่งเห็นว่ามีเพียงสภาวะสัมผัสของลมหายใจที่มิใช่ตัวตนของเรา ไม่มีตัวตนของเราในลมหายใจ หลังจากนั้นจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของลมหายใจ สภาวะสัมผัส หรือจิตที่กำหนดรู้ตามสมควรในที่สุดย่อมรู้แจ้งพระนิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณ ปราศจากตัณหาและทิฏฐิ ไม่ถือมั่นอะไรในโลก

การกำหนดรู้องค์ฌานของนักปฏิบัติผู้เจริญสมถภาวนาแล้วทำสมถะให้เป็นบาทของวิปัสสนาส่วนใหญ่มักกำหนดรู้ปีติเป็นอารมณ์ เพราะปีติเป็นธรรมชาติที่ปรากฏชัด แม้ในขณะออกจากฌานแล้ว ดังข้อความว่า

สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติ. ตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อสมฺโมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ.[๒]

"โยคีบุคคลเข้าฌานสองที่มีปีติแล้วออกจากฌาน ย่อมกำหนดรู้ปีติที่ประกอบกับฌานว่าเสื่อมสิ้นไป เขาได้รู้ชัดปีติในขณะเกิดวิปัสสนาอย่างถูกต้องด้วยการแทงตลอดไตรลักษณ์"

ความจริงแล้ว บุคคลส่วนใหญ่ที่บรรลุธรรมในขณะฟังธรรมจบมักบรรลุได้ด้วยการกำหนดรู้ความปีติปราโมทย์จากการเห็นพระพุทธลักษณะที่งดงาม การฟังพระสุรเสียงที่ไพเราะ หรือความเข้าใจหลักธรรมอย่างถ่องแท้ จึงเกิดความปีติปราโมทย์ที่มีกำลังมาก บุคคลเหล่านั้นกำหนดรู้สภาวธรรมนี้เป็นอารมณ์ ได้เกิดวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ จนกระทั่งบรรลุมรรคผลในที่สุด

ตัวอย่างการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้ความปีติปราโมทย์ที่เกิดจากการเจริญพระพุทธคุณ

ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ

---

[๑] ที.ม.อ. ๒/๓๗๔/๓๙๗　　　　[๒] วิสุทฺธิ. ๑/๒๓๔/๓๑๔

จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ. นิกฺขนฺตํ มุตฺตํ วุฏฺฐิตํ เคธมฺหา. เคโธติ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺเนตํ กามคุณานํ อธิวจนํ. อิทมฺปิ โข ภิกฺขเว อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุชฺฌนฺติ.[๑]

"ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกย่อมระลึกถึงพระตถาคต สมัยนั้น จิตของอริยสาวกนั้นย่อมไม่ถูกราคะครอบงำ ไม่ถูกโทสะครอบงำ ไม่ถูกโมหะครอบงำ ย่อมเป็นจิตดำเนินไปตรงโดยแท้ หลุดพ้นออกจากตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย คำว่า ตัณหา นี้ เป็นชื่อของเบญจกามคุณ บุคคลบางคนในโลกนี้เจริญพุทธานุสสตินี้เป็นอารมณ์ ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยประการฉะนี้"

จะเห็นว่า พระนางอสันธิมิตตาอัครมเหสีของพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเจริญสติกำหนดรู้ความปีติปราโมทย์ที่เกิดจากการระลึกถึงพระพุทธคุณแล้ว ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน[๑] แม้พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ให้แก่ผู้ฟังธรรมที่มีจิตละเอียดอ่อนปราศจากนิวรณ์ ร่าเริงเลื่อมใส[๒] ในขณะนั้นความปีติปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นในจิตของท่านเหล่านั้น ครั้นเจริญสติตามรู้ความปีติปราโมทย์ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลได้โดยพลัน

นอกจากนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการกำหนดรู้สภาวธรรมภายในร่างกายที่กว้างศอกยาววาหนาคืบ เมื่อสภาวธรรมภายในปรากฏชัดเจน สภาวธรรมภายนอกก็จะปรากฏชัดเจนตามไปด้วย จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ตรัสถึงสัจจะ ๔ ภายในร่างกายที่ยาววา หนาคืบ กว้างศอก และมีใจครองด้วยพระพุทธดำรัสว่า

อปิจ ขฺวาหํ อาวุโส อิมสฺมิญฺเญว พฺยามมตฺเต กเฬวเร สสญฺญมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฏิปทํ.[๒]

"ผู้มีอายุ เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก และปฏิปทาให้ถึงความดับของโลก ในอัตภาพอันมีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา และมีใจนี้เท่านั้น"

สัจจะภายนอกซึ่งอาจปรากฏชัดเจนได้ในบางขณะ เช่น ในครั้งที่พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าพระโสณกะ ผู้เป็นสหายของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอรินทมะ ได้เห็นใบไม้เก่าร่วงหล่นจากต้นสาละแล้วเกิดญาณทัศนะรู้เห็นความเกิดดับของอาการเคลื่อนไหวภายนอกนั้น ในที่สุดได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ และกรณีของนางปฏาจาราเห็นน้ำล้างเท้าไหลไปในขณะล้างเท้าแล้วหยั่งเห็นความ

---

[๑] องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๕/๓๐๐

[๒] สํ.ส. ๑๕/๑๐๗/๗๔, องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๔๕/๕๓

เกิดดับของน้ำที่ไหลไป ข้อนี้เป็นการหยั่งเห็นความเกิดดับในอารมณ์ภายนอกในบางโอกาส ดังข้อความว่า

โสปิ ตสฺมึ นครํ ปวิฏฺเฐ ปจฺฉา อาคนฺตฺวา สิลาปฏฺเฏ นิสีทิ. อถสฺส ปุรโต พนฺธนา ปวุตฺตํ สาลรุกฺขโต ปณฺฑุปลาสํ ปติ. โส ตํ ทิสฺวาว “ยเถเวตํ ตถา มมปิ สรีรํ ชรํ ปตฺวา ปติสฺสตี”ติ อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ปจฺเจกโพธึ ปาปุณิ. ตํขณญฺเญวสฺส คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายิ ปพฺพชิตลิงฺคํ ปาตุรโหสิ.[๑]

“ฝ่ายโสณกกุมารนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ตนเองก็มานั่งที่แผ่นศิลาในภายหลัง ลำดับนั้น ใบไม้สีเหลืองของต้นสาละหลุดร่วงจากขั้วตกลงตรงหน้าของกุมารนั้น เขาพอได้เห็นใบไม้เหลืองนั้นแล้วจึงคิดว่า ใบไม้นี้หล่นลงฉันใด แม้สรีระของเราก็จักถึงความชรา หล่นไปฉันนั้น จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยความไม่เที่ยง เป็นต้น บรรลุปัจเจกโพธิญาณแล้ว ในขณะนั้นนั่นเอง เพศคฤหัสถ์ของกุมารนั้นได้อันตรธานไป เพศบรรพชิตปรากฏแทน”

สา เอกทิวสํ กุเฏน อุทกํ อาทาย ปาเท โธวนฺตี อุทกํ อาสิญฺจิ, ตํ โถกํ คนฺตฺวา ปจฺฉิชฺชิ. ทุติยวาเร อาสิตฺตํ ตโต ทูรตรํ อคมาสิ. ตติยวาเร อาสิตฺตํ ตโตปิ ทูรตรนฺติ. สา ตเทว อารมฺมณํ คเหตฺวา ตโย วเย ปริจฺฉินฺทิตฺวา “มยา ปฐมํ อาสิตฺตํ อุทกํ วิย อิเม สตฺตา ปฐมวเยปิ มรนฺติ, ตโต ทูรตรํ คตํ ทุติยวาเร อาสิตฺตํ อุทกํ วิย มชฺฌิมวเยปิ มรนฺติ, ตโตปิ ทูรตรํ คตํ ตติยวาเร อาสิตฺตํ อุทกํ วิย ปจฺฉิมวเยปิ มรนฺติเยวา”ติ จินฺเตสิ.[๒]

“วันหนึ่ง นางปฏาจารานั้นเอาหม้อนำน้ำมาล้างเท้ารดน้ำลง น้ำนั้นไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็ขาดหายไป รดครั้งที่สองน้ำก็ไปได้ไกลกว่าครั้งที่หนึ่งนั้น รดครั้งที่สามน้ำไปได้ไกลกว่าครั้งที่สองนั้น นางยึดน้ำนั้นนั่นแลเป็นอารมณ์ กำหนดระยะทั้งสามคิดว่า สัตว์เหล่านี้ตายเสียในปฐมวัยก็มีเหมือนน้ำที่เรารดครั้งแรก ตายเสียในมัชฌิมวัยก็มีเหมือนน้ำที่รดครั้งที่สองซึ่งไปไกลกว่าครั้งแรก ตายเสียในปัจฉิมวัยก็มีเหมือนน้ำที่รดครั้งที่สามซึ่งไปได้ไกลกว่าครั้งที่สองนั้น”

จบหมวดลมหายใจเข้าออก

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดอิริยาบถ

[๑๐๘] อีกประการหนึ่ง ภิกษุ :-

---

[๑] ขุ.ชา.อ. ๘/๕๒๙/๗๘

[๒] ขุ.เถรี.อ. ๒๕/๑๑๑/๑๔๒, ขุ.ธ.อ. ๑/๑๑๒/๕๑๕

๑. เมื่อเดิน รู้ชัดว่า เดินอยู่

๒. เมื่อยืน รู้ชัดว่า ยืนอยู่

๓. เมื่อนั่ง รู้ชัดว่า นั่งอยู่

๔. เมื่อนอน รู้ชัดว่า นอนอยู่

๕. เธอตั้งกายไว้ด้วยกิริยาท่าทางอย่างใดๆ ก็รู้กิริยาท่าทางอย่างนั้นๆ

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (สภาวะเดินเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงสภาวะเดินเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ คือ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอนเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว เหมือนลมหายใจ ไม่ต้องสร้างขึ้นก็มีเอง หน้าที่ของนักปฏิบัติ คือ เพียงตามรู้ให้ตรงตามที่เป็นจริงตรงตามปัจจุบันก็พอ และเปลี่ยนอิริยาบถสลับกันไปตามธรรมชาติ เมื่อเดินจงกรมเมื่อยแล้วก็นั่ง เมื่อนั่งเมื่อยแล้ว ก็เดินจงกรมต่อไป ส่วนอิริยาบถยืนจะปรากฏในขณะก่อนจะหันกายกลับ

คนทั่วไปหรือสัตว์ดิรัจฉานรู้ตัวว่าเดินอยู่เหมือนกัน แต่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน หรือ ตัวกูของกู คือ มีร่างกายหรือส่วนของร่างกายคือแขนขาที่เคลื่อนไหวอยู่ ความรู้สึกว่ามีตัวตนนี้ทำให้ปรุงแต่งว่าดีหรือไม่ดี และตอบสนองในเชิงลบหรือบวก ทำให้จิตของเราไม่อาจเป็นอิสระไปจากกิเลสได้

ส่วนผู้ที่รู้เห็นสภาวะเดินว่าเป็นเพียงสภาวะเคลื่อนไหวโดยไม่รู้สึกว่ามีร่างกายหรือส่วนของร่างกายปรากฏอยู่ จะปล่อยวางความรู้สึกว่ามีตัวตน และไม่ปรุงแต่งตอบสนองในเชิงลบหรือเชิงบวก ทำให้จิตของเราเป็นอิสระจากกิเลสอยู่เสมอ

แม้ในพระสูตรนี้จะมิได้ระบุว่าผู้ปฏิบัติควรกำหนดอย่างไรในขณะเดิน ยืน นั่ง และนอน แต่ในคัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรนี้อธิบายว่า

๑. การเดิน คือ การเคลื่อนร่างกายทั้งหมดไปข้างหน้า

๒. การยืน คือ การเหยียดทั้งตัวในแนวตั้ง ซึ่งเป็นการตั้งตรงของร่างกายอันจัดเป็นสภาวะตึงของธาตุลม

๓. การนั่ง คือ การคู้เข้าของกายครึ่งล่าง และการเหยียดตั้งของกายครึ่งบน อันเป็นสภาวะหย่อนหรือตึงของธาตุลม

๔. การนอน คือ การเหยียดทางขวางโดยวางราบทั้งตัว เป็นสภาวะตึงของธาตุลม

ในเวลาเดินควรตามรู้สภาวะยก ย่าง และเหยียบ คือ

๑. เวลายกเท้า

ให้รับรู้สภาวะเบาของธาตุไฟ เพราะธาตุไฟที่มีสภาวะเบาเป็นหลักในขณะนั้น จะเห็นได้ว่าไฟพุ่งขึ้นสูง ข้อนี้สอดคล้องกับอาการปรากฏของธาตุไฟว่า มทฺทวานุปฺปาทนปจฺจุปฏฺฐานา (มีการทำให้ถึงความอ่อน, การพุ่งขึ้นสูงเป็นเครื่องปรากฏ) ความจริงการทำให้อ่อนก็คือความเบาเหมือนควันไฟนั่นเอง

๒. เวลาย่างเท้า

ให้รับรู้สภาวะผลักดันของธาตุลม เพราะธาตุลมมีสภาวะผลักดันเป็นหลักในขณะนั้น ข้อนี้สอดคล้องกับอาการปรากฏของธาตุลมว่า อภินีหารปจฺจุปฏฺฐานา (มีการผลักดันเป็นเครื่องปรากฏ)

๓. เวลาเหยียบเท้า

ให้รับรู้สภาวะหนัก เพราะธาตุน้ำที่มีสภาวะหนักเป็นหลักในขณะนั้น จะเห็นได้ว่าน้ำไหลลงต่ำ ข้อนี้สอดคล้องกับลักษณะของธาตุน้ำว่า ปคฺฆรณลกฺขณา (มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม) เนื่องด้วยธาตุน้ำมีลักษณะไหลไปสู่ที่ต่ำจึงหนักกว่าธาตุดิน

๔. เวลาวางเท้าเสมอพื้น

ให้รับรู้สภาวะแข็งหรืออ่อน เพราะสภาวะของธาตุดินที่แข็งหรืออ่อน เป็นหลักในขณะนั้น ข้อนี้สอดคล้องกับลักษณะของธาตุดินว่า กกฺขฬตฺตลกฺขณา (มีลักษณะแข็งหรืออ่อน) และตามหน้าที่ของธาตุดินว่า ปติฏฺฐานรสา (มีหน้าที่ตั้งไว้)

สรุปความว่าผู้ปฏิบัติควรตามรู้สภาวะยก ย่าง เหยียบ และวางตามที่กล่าวนี้ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของธาตุ ๔ ที่ปรากฏชัดในขณะเดิน

จบหมวดอิริยาบถ

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดสัมปชัญญะ

[๑๐๙] อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมทำความรู้สึกตัว :-

๑. ในการก้าว ในการถอย

๒. ในการแล ในการเหลียว

๓. ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก

๔. ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร

๕. ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม

๖. ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

๗. ในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (สภาวะก้าวเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงสภาวะก้าวเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

ในขณะก้าวและถอย เป็นต้น ผู้ปฏิบัติควรตามรู้สภาวะเบาเป็นต้นตามที่กล่าวไว้ในหมวดอิริยาบถ นอกจากนั้น ในขณะเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น คู้ เหยียด เป็นต้น ก็ควรตามรู้สภาวะผลักดันของธาตุลมในขณะคู้และเหยียด ถ้ายกมือขึ้นก็ควรตามรู้สภาวะเบาของธาตุไฟ หรือถ้าวางมือลงก็ควรตามรู้สภาวะหนักของธาตุน้ำ ดังที่กล่าวไว้แล้ว

สัมปชัญญะมี ๔ ประเภท คือ

๑. สาตถกสัมปชัญญะ (ความรู้ชัดสิ่งที่มีประโยชน์) คือ

ก่อนที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเดิน ยืน นั่ง เป็นต้น นักปฏิบัติควรพิจารณาว่า มีประโยชน์หรือไม่ ถ้ามีประโยชน์ก็ควรทำ ถ้าไม่มีประโยชน์ก็ไม่ควรทำ

๒. สัปปายสัมปชัญญะ (ความรู้ชัดสิ่งที่เหมาะสม) คือ

แม้สิ่งที่จะทำนั้นได้ประโยชน์นักปฏิบัติก็ควรพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่ ถ้าเหมาะสมก็ควรทำ ถ้าไม่เหมาะสมก็ไม่ควรทำ เช่น

- การเดินทางไปไหว้พระเจดีย์เป็นสิ่งมีประโยชน์ แต่หากไปในเวลามีงานสมโภชที่มีคนมากมาย ย่อมไม่เหมาะสม
- การเพ่งซากศพแม้จะให้ประโยชน์ แต่การที่บุรุษเพ่งซากศพสตรี ย่อมไม่เหมาะสม
- การแสดงธรรมซึ่งเป็นสิ่งดีมีประโยชน์ แต่หากแสดงธรรมในสถานที่ประชุมกันด้วยธุระทางโลก หรือในเวลามีธุระ วุ่นวาย ย่อมไม่เหมาะสม

- การแสดงธรรมแก่บุคคลต่างเพศในที่ลับหูลับตา ก็ไม่เหมาะสมเช่นเดียวกัน เป็นต้น

สัมปชัญญะทั้งสองอย่างข้างต้นนั้นมีประโยชน์ทั้งในทางโลกและทางธรรม บุคคลผู้พิจารณาใคร่ครวญในประโยชน์และความเหมาะสมย่อมประสบกับความสำเร็จในหน้าที่การงาน แม้บุคคลผู้เจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาก็สามารถยังสมาธิและปัญญาให้เกิดได้ง่ายโดยอาศัยสัมปชัญญะเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม สัมปชัญญะเหล่านี้ไม่ใช่สมถะและไม่ใช่วิปัสสนา หากเป็นเพียงเครื่องช่วยอุปถัมภ์ให้สมถะและวิปัสสนาก้าวหน้าได้เร็ว เพราะผู้ที่หลีกเลี่ยงจากสิ่งไร้ประโยชน์และไม่เหมาะสมย่อมจะประสบกับความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงกล่าวว่า ปัญญาในสัมปชัญญะทั้งสองชื่อว่า ปาริหาริกปัญญา คือ ปัญญาเกื้อกูล[๑]

๓. โคจรสัมปชัญญะ (ความรู้ชัดอารมณ์กรรมฐาน) คือ

การกำหนดรู้สมถารมณ์ของผู้เจริญสมถภาวนา หรือการกำหนดรู้วิปัสสนารมณ์ (อุปาทานขันธ์ ๕) ของผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนา การกำหนดรู้ดังกล่าว คือ การเจริญสติระลึกรู้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ อนึ่ง ตามหมวดสัมปชัญญะเป็นการกำหนดรู้ในการก้าวและถอยโดยรับรู้สภาวะยก ย่าง และเหยียบ ในขณะเดิน เป็นต้น ความจริงแล้ว อารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ คือ กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม จัดเป็นอารมณ์ปัจจุบันของนักปฏิบัติผู้เจริญสติปัฏฐาน ดังนั้น สติที่กำหนดรู้อารมณ์ ๔ เหล่านั้น จึงชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ

ดังข้อความว่า

กมฺมฏฺฐานสฺส ปน อวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญํ.[๒]

“ส่วนการไม่ทอดทิ้งกรรมฐานนั่นแหละ ชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ”

โคจรสัมปชัญญะนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในสัมปชัญญะทั้ง ๔ เพราะเป็นแนวทางที่สอดคล้องตามมหาสติปัฏฐานสูตร พระองค์ทรงแนะนำให้เหล่าภิกษุเจริญโคจรสัมปชัญญะไว้ในสติปัฏฐานสังยุตต์ว่า

โคจเร ภิกฺขเว จรถ สเก เปตฺติเก วิสเย. โคจเร ภิกฺขเว จรตํ สเก เปตฺติเก วิสเย น ลจฺฉติ มาโร โอตารํ, น ลจฺฉติ มาโร อารมฺมณํ. โก จ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา.[๓]

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปในโคจรอันเป็นมรดกแห่งบิดาของตน เมื่อพวกเธอ

---

[๑] วิสุทฺธิ ๑.๔
[๒] ที.สี.อ. ๑/๒๑๔/๑๗๕
[๓] สํ.มหา. ๑๙/๓๗๒/๑๒๙

เที่ยวไปในโคจรอันเป็นมรดกแห่งบิดาของตน มารจักไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาส โคจรอันเป็นมรดกแห่งบิดาของตน คือ สติปัฏฐาน ๔”

๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ (ความรู้ชัดโดยไม่หลงผิด) คือ

การหยั่งเห็นสภาวลักษณะและสามัญญลักษณะของรูปนามจึงเข้าใจว่ามีเพียงรูปนามปรากฏในปัจจุบันขณะ ไม่มีตัวเรา ของเรา ไม่มีบุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน กล่าวคือ นักปฏิบัติย่อมรู้เห็นว่า สภาวะก้าวและถอย เป็นต้น เกิดจากจิตที่ต้องการทำอากัปกิริยานั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปจึงเกิดสภาวะก้าวและถอยโดยเป็นผลของจิตที่ประกอบด้วยเจตนาและฉันทะ แม้สภาวะยก ย่าง เหยียบ ในขณะก้าวและถอยก็เกิดขึ้นแล้วดับไปในแต่ละระยะ เมื่อระยะหนึ่งสิ้นสุดแล้วจึงเกิดระยะอื่นขึ้นได้ ไม่มีบุคคลผู้ก้าว และไม่มีการก้าวของบุคคลใด การเดิน ยืน นั่ง นอน เป็นเพียงอาการของธาตุทั้ง ๔ ที่ปรากฏในแต่ละขณะ

คำว่า สมฺปชญฺญ มีความหมาย ๕ ประการ คือ

๑. “ความรู้ชอบโดยประการต่างๆ”

คือ โดยสภาวลักษณะและสามัญญลักษณะของรูปนาม (สํ มีความหมายว่า ชอบ, ป มีความหมายว่า ประการต่างๆ)

๒. “ความรู้ชอบโดยพิเศษ”

คือ ความรู้ลักษณะเหล่านั้นอย่างถูกต้องโดยลักษณะ อันพิเศษกว่าความรู้โดยสมมุติบัญญัติ (สํ มีความหมายว่า ชอบ, ป มีความหมายว่า พิเศษ)

๓. “ความรู้อย่างบริบูรณ์โดยประการต่างๆ”

คือ ความรู้ลักษณะเหล่านั้นอย่างถ้วนทั่ว ไม่ขาดไม่เกิน (สํ มีความหมายว่า บริบูรณ์, ป มีความหมายว่า ประการต่างๆ)

๔. “ความรู้เองโดยประการต่างๆ”

คือ ความรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ไม่ใช่ความรู้จากการฟังผู้อื่นหรือนึกคิดใคร่ครวญ (สํ มีความหมายว่า ตนเอง, ป มีความหมายว่า ประการต่างๆ)

๕. “ความรู้อย่างบริบูรณ์โดยพิเศษ”

คือ ความรู้อย่างถ้วนทั่ว อันพิเศษกว่าความรู้โดยสมมุติบัญญัติ (สํ มีความหมายว่า บริบูรณ์, ป มีความหมายว่า พิเศษ)

ดังข้อความว่า

สมฺมา ปกาเรหิ อนิจฺจาทีนิ ชานาตีติ สมฺปชญฺญํ.[๑]

"ปัญญาที่รู้ไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้นโดยประการต่างๆ โดยชอบ ชื่อว่า สัมปชัญญะ"

สมฺมา, สมนฺตโต, สามญฺจ ปชานนฺโต สมฺปชาโน, อสมฺมิสฺสโต ววตฺถาเน อญฺญธมฺมานุปสฺสิตาภาเวน สมฺมา อวิปรีตํ, สพฺพาการปชานเนน สมนฺตโต, อุปรูปริ วิเสสาวหภาเวน ปวตฺติยา สามํ ปชานนฺโตติ อตฺโถ.[๒]

"บุคคลผู้รู้โดยประการต่างๆ โดยชอบ อย่างบริบูรณ์ และด้วยตนเอง ชื่อว่า สัมปชานะ หมายความว่า ผู้รู้โดยประการต่างๆ โดยชอบ คือ ไม่ผิด โดยไม่มีการเห็นสภาวธรรมอื่นในการกำหนดรู้ไม่ระคน[กับบัญญัติ] และรู้โดยประการต่างๆ อย่างบริบูรณ์ โดยการรู้ชัดอาการทั้งหมด และรู้โดยประการ ต่างๆ ด้วยตนเอง ด้วยการดำเนินไปโดยนำมาซึ่งคุณวิเศษ ยิ่งๆ ขึ้นไป"

สมนฺตโต, ปกาเรหิ ปกฏฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ สมฺปชาโน, สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชญฺญํ, ตถาปวตฺตํ ญาณํ.[๓]

"บุคคลผู้รู้อย่างบริบูรณ์ โดยประการต่างๆ หรือโดยพิเศษ อย่างยิ่ง ชื่อว่า สัมปชานะ

ความเป็นผู้รู้อย่างบริบูรณ์ โดยประการต่างๆ หรือโดยพิเศษอย่างยิ่ง ชื่อว่า สัมปชัญญะ คือ ปัญญาที่ดำเนินไปอย่างนั้น"

จบหมวดสัมปชัญญะ

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดสิ่งปฏิกูล

[๑๑๐] อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมตามรู้กายนี้แหละ ที่หุ้มห่อด้วยหนัง และเต็มไปด้วยของไม่สะอาดต่างๆ จากฝ่าเท้าขึ้นไป และจากปลายผมลงมา ในร่างกายนี้มี :-

๑. ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
๒. เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต
๓. หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด

---

[๑] เนตฺติ.อ. ข้อ ๔๘ หน้า ๑๔๔ [๒] ที.ม.ฏีกา ๒/๓๗๓/๓๘๓ [๓] ที.ม.ฏีกา ๒/๓๗๓/๓๘๓

๔. ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) มันสมอง

๕. ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น

๖. น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

โบราณจารย์ : วักกะ แปลว่า "ม้าม" และแปลคำว่า ปิหกะ ว่า "ไต"

ในหนังสือนี้ : วักกะ แปลว่า "ไต" และแปลคำว่า ปิหกะ ว่า "ม้าม"

อธิบายว่า ไต คือ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อน มีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออก ห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ดังข้อความว่า

วกฺกนฺติ เอกพนฺธนา เทฺว มํสปิณฺฑิกา. ตํ วณฺณโต มนฺทรตฺตํ ปาฬิภทฺทกฏฺฐิวณฺณํ. สณฺฐานโต ทารกานํ ยมกกีฬาโคฬกสณฺฐานํ, เอกวณฺฏปฏิพทฺธอมฺพผลทฺวยสณฺฐานํ วา.[๑]

"คำว่า วกฺกํ (ไต) คือ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อนที่มีขั้วเดียวกัน ไตนั้นโดยวรรณะมีสีแดงอ่อนดังสีเมล็ดทองหลาง โดยสัณฐานมีสัณฐานดังลูกสะบ้าคู่ของเด็ก หรือมีสัณฐานดังผลมะม่วงแฝดติดอยู่ในขั้วเดียวกัน"

ตโต ปรํ สรีรสฺส อพฺภนฺตเร ทฺวิโคฬกปฺปเภทํ วกฺกํ วณฺณโต มนฺทรตฺตํ ปาฬิภทฺทกฏฺฐิ-วณฺณนฺติ ววตฺถเปติ. สณฺฐานโต คามทารกานํ สุตฺตาวุตกีฬาโคฬกสณฺฐานํ, เอกวณฺฏสหการทฺวยสณฺ-ฐานนฺติปิ เอเก.[๒]

"ต่อแต่นั้น ย่อมกำหนดไต ซึ่งแยกออกเป็นก้อนเนื้อ ๒ ก้อนภายในสรีระ โดยวรรณะมีสีแดงอ่อนมีสีเหมือนเมล็ดทองหลาง โดยสัณฐานมีสัณฐานเหมือนลูกข่างเล่นซึ่งร้อยด้ายไว้ของเด็กชาวบ้าน บางท่านกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนมะม่วง ๒ ผลขั้วเดียวกันบ้าง"

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้บทนิยามของ ไต ว่า

"อวัยวะคู่หนึ่งของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ"

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

---

[๑] วิสุทฺธิ. ๑/๑๙๒/๒๗๙

[๒] ขุ.ขุ.อ. ข้อ ๓ หน้า ๔๓

ปิหกํ หทยสฺส วามปสฺเส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํ.[๑]

“ม้ามตั้งอยู่อาศัยข้างที่สุดแห่งกระพุ้งท้องข้างซ้ายของหัวใจ”

นอกจากนั้น Buddhadatta Mahathera, A. Concise Pali-English Dictionary และ Rhys Davids. T.W. Pali-English Dictionary ได้ให้ความหมายของคำว่า วักกะ ตรงกันว่า ไต (Kidney)

อุปมา เหมือนถุงยาวมีปากสองข้าง เต็มด้วยธัญพืชชนิดต่างๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งา ข้าวสาร คนตาดีแก้ถุงยาวนั้นออกแล้วจะเห็นได้ว่า นี้เป็นข้าวสาลี นี้เป็นข้าวเปลือก นี้เป็นถั่วเขียว นี้เป็นถั่วราชมาส นี้เป็นงา นี้เป็นข้าวสาร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นย่อมตามรู้กายนี้ที่หุ้มห่อด้วยหนัง และเต็มไปด้วยของไม่สะอาดต่างๆ จากฝ่าเท้าขึ้นไป และจากปลายผมลงมา ในร่างกายนี้มี :-

๑. ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง

๒. เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต

๓. หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด

๔. ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ) มันสมอง

๕. ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น

๖. น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (ผมเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงสภาวะเดินเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

จบหมวดสิ่งปฏิกูล

---

[๑] วิสุทฺธิ. ๑/๓๒๔/๓๙๕

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดธาตุ

[๑๑๑] อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า :-

๑. ธาตุดิน ๒. ธาตุน้ำ

๓. ธาตุไฟ ๔. ธาตุลม

มีอยู่ในกายนี้

คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ขยันฆ่าโคแล้วชำแหละออกเป็นกองๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า :-

๑. ธาตุดิน ๒. ธาตุน้ำ

๓. ธาตุไฟ ๔. ธาตุลม

มีอยู่ในกายนี้

ในคำว่า พิลโส วิภชิตฺวา (ชำแหละออกเป็นกองๆ) คำว่า พิลโส (เป็นกองๆ) มาจาก พิล ศัพท์ + โส ปัจจัยในอรรถวิจฉา ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๔ สูตร ๑๑๘) ว่า โส วิจฺฉาปกาเรสุ (ลง โส ปัจจัยในอรรถวิจฉาและปการะ) เช่น

- อรรถวิจฉา

  ขณฺฑโส (เป็นท่อนๆ) พิลโส (เป็นกองๆ)

- อรรถปการะ

  ปุถุโส (โดยประการอันมาก) สพฺพโส (โดยประการทั้งปวง, โดยสิ้นเชิง)

วิจฉา คือ คำซ้ำที่มีความหมายเท่ากับแต่ละอย่างๆ เช่น มหาชโน อตฺตโน อตฺตโน เคหํ คจฺฉติ (มหาชนไปสู่เรือนของตนๆ) มี ๓ อย่าง คือ

๑. ทัพพวิจฉา คำซ้ำที่กล่าวถึงบุคคลสิ่งของเป็นหลัก เช่น คาเม คาเม ปานียํ (น้ำดื่มในแต่ละหมู่บ้าน)

๒. คุณวิจฉา คำซ้ำที่กล่าวถึงคุณลักษณะเป็นหลัก เช่น คาโม คาโม รมณีโย (หมู่บ้านแต่ละแห่งน่ารื่นรมย์)

๓. กิริยาวิจฉา คำซ้ำที่กล่าวถึงกิริยาอาการเป็นหลัก เช่น รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติ (ย่อมรดน้ำต้นไม้แต่ละต้น)

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (ธาตุดินเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงธาตุดินเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

จบหมวดธาตุ

กายานุปัสสนา (การตามรู้กองรูป) หมวดป่าช้า ๙ หมวด

[๑๑๒] อีกประการหนึ่ง ภิกษุเห็นซากศพที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า :-

๑. ตายแล้ววันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง สามวันบ้าง ที่ขึ้นพอง สีเขียวน่าเกลียด น้ำเหลืองไหลน่าเกลียด ฉันใด เธอย่อมน้อมกายนี้แหละมาเปรียบเทียบให้เห็นฉันนั้นว่า แม้กายนี้ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (สรีระที่ขึ้นพองเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงธาตุดินเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

๒. กาจิกกินบ้าง เหยี่ยวจิกกินบ้าง แร้งจิกกินบ้าง นกอีลุ้มจิกกินบ้าง สุนัขกัดกินบ้าง พยัคฆ์กัดกินบ้าง เสือดาวกัดกินบ้าง สุนัขจิ้งจอกกัดกินบ้าง หมู่หนอนต่างๆ กัดกินบ้าง เธอย่อมน้อมกายนี้แหละมาเปรียบเทียบให้เห็นฉันนั้นว่า แม้กายนี้ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (สรีระที่สัตว์จิกกินเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงธาตุดินเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

๓. เป็นโครงกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็น ผูกรัด ...

๔. เป็นโครงกระดูก ไม่มีเนื้อแต่ยังเปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นผูกรัด ...

๕. เป็นโครงกระดูก ไม่มีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นผูกรัด ...

๖. เป็นโครงกระดูก ไม่มีเส้นเอ็นผูกรัด กระจัดกระจายไปทั่วทุกทิศ คือ กระดูกมืออยู่ทางหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกข้อเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแข้งอยู่ทางหนึ่ง กระดูกต้นขาอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสะเอวอยู่ทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสันหลังอยู่ทางหนึ่ง กระดูกไหล่อยู่ทางหนึ่ง กระดูกคออยู่ทางหนึ่ง กระดูกคางอยู่ทางหนึ่ง กระดูกฟันอยู่ทางหนึ่ง หัวกะโหลกอยู่ทางหนึ่ง เธอย่อมน้อมกายนี้แหละมาเปรียบเทียบให้เห็นฉันนั้นว่า แม้กายนี้ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (เป็นโครงกระดูกเป็นต้นของตน) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงโครงกระดูกเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี] ...

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

๗. เหลือแต่กระดูกสีขาวเหมือนสังข์ ...

๘. เหลือแต่ท่อนกระดูกเป็นกองๆ ตกค้างมาแรมปี ...

๙. เป็นกระดูกผุป่นเป็นผง ฉันใด เธอย่อมน้อมกายนี้แหละมาเปรียบเทียบให้เห็นฉันนั้นว่า แม้กายนี้ก็มีอย่างนั้นเป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงความเป็นอย่างนั้นไปได้

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในกองรูปภายใน (ศพขึ้นอืดเป็นต้นของตน), ตามรู้ในกองรูปภายนอก

(ศพขึ้นอืดเป็นต้นของผู้อื่น) และตามรู้ในกองรูปทั้งภายในทั้งภายนอก (ศพขึ้นอืดเป็นต้นของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นกองรูปอยู่บ้าง [คือ มีเพียงศพขึ้นอืดเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในกองรูปอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในกองรูปอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและความดับไปในกองรูปอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงกองรูป เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่อย่างนี้

จบหมวดป่าช้า ๙ หมวด

จบกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

[๑๑๓] **ภิกษุตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่** อย่างไรเล่า

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า เสวยสุขเวทนาอยู่

เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนาอยู่

เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า เสวยอุเบกขาเวทนาอยู่

เมื่อเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ชัดว่า เสวยสุขเวทนาอิงกามคุณอยู่

เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ชัดว่า เสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่

เมื่อเสวยทุกขเวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนาอิงกามคุณอยู่

เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่

เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ว่า เสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณอยู่

เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ว่า เสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในเวทนาภายใน (สุขเวทนาเป็นต้นของตน), ตามรู้ในเวทนาภายนอก (สุขเวทนาเป็นต้นของผู้อื่น) และตามรู้ในเวทนาทั้งภายในทั้งภายนอก (สุขเวทนาเป็นต้นของตนและของผู้อื่น) ว่าเป็นเวทนาอยู่บ้าง [คือ มีเพียงศพขึ้นอืดเป็นต้น ไม่มีตัวเราของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในเวทนาอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในเวทนาอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในเวทนาอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงเวทนา เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่อย่างนี้

คำว่า เวทนา แปลว่า "การเสวยอารมณ์" หรือพูดให้เข้าใจง่ายขึ้นว่า ความรู้สึก นั่นเอง คำนี้ในภาษาไทยอาจสื่อความหมายว่า เจ็บปวด หรือ สงสาร แต่ตามหลักธรรมเป็นความรู้สึกอย่างหนึ่งที่อาจเป็นสุข (ความสบาย) หรือทุกข์ (ความไม่สบาย) หรือรู้สึกวางเฉย (ไม่ทุกข์ ไม่สุข)

พระพุทธองค์ทรงจำแนกเวทนาไว้ตามลักษณะที่รู้สึกอารมณ์ ๓ ประการ คือ ความสุข ทุกข์ และวางเฉย ไม่มีลักษณะอื่นจากนี้

ดังข้อความว่า

ติสฺโส อิมา ภิกฺขเว เวทนา. กตมา ติสฺโส. สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนา. อิมา โข ภิกฺขเว ติสฺโสเวทนา.[๑]

---

[๑] สํ.สฬา. ๑๘/๒๔๙/๑๙๑

"ภิกษุทั้งหลาย เวทนามี ๓ อย่างเหล่านี้ เวทนาทั้ง ๓ อย่างมีอะไรบ้าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ภิกษุทั้งหลาย เวทนามี ๓ อย่างเหล่านี้"

เวทนาทั้ง ๓ อย่างที่ปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติยังอาจประกอบร่วมกับอามิส คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ซึ่งเป็นเวทนาทางโลกแบบหยาบ หรืออาจไม่มีอามิสซึ่งเป็นเวทนาที่ละเอียด ดังนั้น ในพระสูตรนี้จึงตรัสเวทนาไว้ ๙ ประการ

จบเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

[๑๑๔] **ภิกษุตามรู้ในจิตว่าเป็นจิตอยู่** อย่างไรเล่า

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. เมื่อจิตมีราคะ รู้ชัดว่า จิตมีราคะ

๒. เมื่อจิตปราศจากราคะ รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ

๓. เมื่อจิตมีโทสะ รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ

๔. เมื่อจิตปราศจากโทสะ รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ

๕. เมื่อจิตมีโมหะ รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ

๖. เมื่อจิตปราศจากโมหะ รู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ

๗. เมื่อจิตหดหู่ รู้ชัดว่า จิตหดหู่

๘. เมื่อจิตฟุ้งซ่าน รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน

๙. เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ

๑๐. เมื่อจิตไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ

๑๑. เมื่อจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า รู้ชัดว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า

๑๒. เมื่อจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า รู้ชัดว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

๑๓. เมื่อจิตตั้งมั่น รู้ชัดว่า จิตตั้งมั่น

๑๔. เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น รู้ชัดว่า จิตไม่ตั้งมั่น

๑๕. เมื่อจิตหลุดพ้น รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้น

๑๖. เมื่อจิตไม่หลุดพ้น รู้ชัดว่า จิตไม่หลุดพ้น

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในจิตภายใน (จิตที่มีราคะเป็นต้นของตน), ตามรู้ในจิตภายนอก (จิตที่มีราคะเป็นต้นของผู้อื่น) ว่าเป็นจิตอยู่บ้าง และตามรู้ในจิตทั้งภายในทั้งภายนอก (จิตที่มีราคะเป็นต้นของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นจิตอยู่บ้าง [คือ มีเพียงจิตมีราคะเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในจิตอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในจิตอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในจิตอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงจิต เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในจิตว่าเป็นจิตอยู่อย่างนี้

จิต คือ สภาวะรู้สิ่งต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยผ่านทวารหรือประตู ๖ บาน เหมือนคนอยู่ในบ้านมองดูสิ่งที่อยู่นอกบ้านผ่านประตู ๖ บาน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หมายถึง

- รู้สีผ่านตา = เห็น
- รู้เสียงผ่านหู = ได้ยิน
- รู้กลิ่นผ่านจมูก = รู้กลิ่น
- รู้รสผ่านลิ้น = ลิ้มรส
- รู้สิ่งที่สัมผัสผ่านร่างกาย = สัมผัส
- รู้ธรรมารมณ์ (มโนสัมผัส) ทางใจ = นึกคิด

จิตมีธรรมชาติประภัสสร คือ ผุดผ่องตามปกติเหมือนน้ำใสสะอาด เพราะเป็นเพียงสภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และนึกคิดเท่านั้นปราศจากการปรุงแต่งหรือตอบสนองต่อสิ่งที่พบอยู่ แต่จิตนั้นต้องประกอบร่วมกับนามธรรมอีกอย่างหนึ่งเสมอ ชื่อว่า เจตสิก คือ สภาวะปรุงแต่งจิต ดังนั้น

จิตจึงเศร้าหมองไปด้วยอำนาจของเจตสิกฝ่ายดำ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น เหมือนน้ำใสสะอาดที่ขุ่นมัวด้วยโคลนตม เช่น ในขณะเห็นสีอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตของทุกคนจะทำหน้าที่รู้สีเป็นอารมณ์ แต่โลภะทำให้รู้สึกชอบสิ่งที่เห็น โทสะทำให้ไม่ชอบสิ่งนั้น เจตสิกฝ่ายดำมักทำให้เสียสมดุลขาดความเป็นกลางอยู่เสมออย่างนี้ หลอกล่อให้หลง ยั่วยวนให้รัก พอใจหรือไม่พอใจตามการปรุงแต่งของแต่ละคน และเพิ่มพูนกิเลสมากขึ้นเรื่อยๆ เหมือนดินพอกหางหมู จิตที่มิได้อบรมไว้ดีย่อมทำให้เหล่าสัตว์ติดอยู่ในบ่วงกิเลส ส่วนจิตที่อบรมดีแล้วย่อมส่งผลให้เป็นอิสระหลุดพ้นได้โดยพลัน ดังพระพุทธดำรัสว่า

นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ ภาวิตํ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. จิตฺตํ ภิกฺขเว ภาวิตํ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ.[๑]

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่บุคคลอบรมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวงเหมือนจิต ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตที่บุคคลอบรมดีแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวง”

จบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธรรมานุปัสสนา หมวดนิวรณ์

[๑๑๕] **ภิกษุตามรู้ในสภาวธรรมว่าเป็นสภาวธรรมอยู่** อย่างไรเล่า คือ

ภิกษุตามรู้ใน**สภาวธรรมคือนิวรณ์ ๕ ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่** ข้อนั้นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. รู้ชัดว่า กามฉันทะมีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต
รู้ชัดว่า กามฉันทะไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต
รู้ชัดเหตุทำให้เกิดกามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของกามฉันทะ)

---

[๑] องฺ.เอกก. ๒๐/๒๔/๕

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดกามฉันทะ)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดกามฉันทะที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของกามฉันทะที่ถูกขจัดแล้ว)

๒. รู้ชัดว่า การผูกพยาบาทมีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดว่า การผูกพยาบาทไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดการผูกพยาบาทที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของการผูกพยา-บาท)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดการผูกพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดการผูกพยาบาท)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดการผูกพยาบาทที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของการผูกพยาบาทที่ถูกขจัดแล้ว)

๓. รู้ชัดว่า ความง่วงเหงาซึมเซามีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดว่า ความง่วงเหงาซึมเซาไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดความง่วงเหงาซึมเซาที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของความง่วงเหงาซึมเซา)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดความง่วงเหงาซึมเซาที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดความง่วงเหงาซึมเซา)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดความง่วงเหงาที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของความง่วงเหงาซึมเซาที่ถูกขจัดแล้ว)

๔. รู้ชัดว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญใจมีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญใจไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของความฟุ้งซ่านรำคาญใจ)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดความฟุ้งซ่านรำคาญใจ)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ถูกขจัดแล้ว)

๕. รู้ชัดว่า ความลังเลสงสัยมีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดว่า ความลังเลสงสัยไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดความลังเลสงสัยที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของความลังเลสงสัย)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดความลังเลสงสัยที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดความลังเลสงสัย)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดความลังเลสงสัยที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของความลังเลสงสัยที่ถูกขจัดแล้ว)

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในสภาวธรรมภายใน (นิวรณ์ของตน), ตามรู้ในสภาวธรรมภายนอก (นิวรณ์ของผู้อื่น) และตามรู้ในสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก (นิวรณ์ของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง [คือ มีเพียงนิวรณ์คือกามฉันทะเป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในสภาวธรรมอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงสภาวธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในสภาวธรรมคือนิวรณ์ ๕ ว่าเป็นนิวรณ์ ๕ อยู่อย่างนี้

จบหมวดนิวรณ์

ธรรมานุปัสสนา หมวดขันธ์

[๑๑๖] อีกประการหนึ่ง :-

ภิกษุตามรู้ใน**สภาวธรรมคืออุปาทานขันธ์ ๕ ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่** ข้อนั้นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. รู้ชัดว่ารูป, ความเกิดของรูป และความดับของรูปเป็นอย่างนี้

๒. รู้ชัดว่าเวทนา, ความเกิดของเวทนา และความดับของเวทนาเป็นอย่างนี้

๓. รู้ชัดว่าสัญญา, ความเกิดของสัญญา และความดับของสัญญาเป็นอย่างนี้

๔. รู้ชัดว่าสังขาร, ความเกิดของสังขาร และความดับของสังขารเป็นอย่างนี้

๕. รู้ชัดว่าวิญญาณ, ความเกิดของวิญญาณ และความดับของวิญญาณเป็นอย่างนี้

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในสภาวธรรมภายใน (ขันธ์ ๕ ของตน), ตามรู้ในสภาวธรรมภายนอก (ขันธ์ ๕ ของผู้อื่น) และตามรู้ในสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก (ขันธ์ ๕ ของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง [คือ มีเพียงรูปขันธ์เป็นต้น ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในสภาวธรรมอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงสภาวธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในสภาวธรรมว่าเป็นอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่อย่างนี้

จบหมวดขันธ์

ธรรมานุปัสสนา หมวดอายตนะ

[๑๑๗] อีกประการหนึ่ง :-

ภิกษุตามรู้ใน**สภาวธรรมคืออายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่** ข้อนั้นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. รู้ชัดตา รูปารมณ์ พร้อมทั้งตาและรูปารมณ์ทั้งสองนั้นอันเป็นที่อาศัยเกิดของสังโยชน์

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของสังโยชน์)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดสังโยชน์)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดสังโยชน์ที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของสังโยชน์ที่ถูกขจัดแล้ว)

๒. รู้ชัดหู สัททารมณ์ พร้อมทั้งหูและสัททารมณ์ทั้งสองนั้น ...

๓. รู้ชัดจมูก คันธารมณ์ พร้อมทั้งจมูกและคันธารมณ์ทั้งสองนั้น ...

๔. รู้ชัดลิ้น รสารมณ์ พร้อมทั้งลิ้นและรสารมณ์ทั้งสองนั้น ...

๕. รู้ชัดกาย โผฏฐัพพารมณ์ (สิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย) พร้อมทั้งกายและโผฏฐัพพารมณ์ทั้งสองนั้น ...

๖. รู้ชัดใจ ธรรมารมณ์ พร้อมทั้งใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้นอันเป็นที่อาศัยเกิดของสังโยชน์

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของสังโยชน์)

รู้ชัดเหตุทำให้ขจัดสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว (เหตุขจัดสังโยชน์)

รู้ชัดเหตุทำให้ไม่เกิดสังโยชน์ที่ถูกขจัดแล้ว (เหตุไม่เกิดของสังโยชน์ที่ถูกขจัดแล้ว)

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในสภาวธรรมภายใน (อายตนะ ๑๒ ของตน), ตามรู้ในสภาวธรรมภายนอก (อายตนะ ๑๒ ของผู้อื่น) และตามรู้ในสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก (อายตนะ ๑๒ ของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง [คือ มีเพียงอายตนะ ๑๒ ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในสภาวธรรมอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงสภาวธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในสภาวธรรมอายตนะ ๑๒ อยู่อย่างนี้

จบหมวดอายตนะ

ธรรมานุปัสสนา หมวดโพชฌงค์

[๑๑๘] อีกประการหนึ่ง :-

ภิกษุตามรู้ในสภาวธรรมคือโพชฌงค์ ๗ ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่ ข้อนั้นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต
รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต
รู้ชัดเหตุทำให้เกิดสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของสติสัมโพชฌงค์)
รู้ชัดเหตุทำให้สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเพิ่มพูน (เหตุเจริญเพิ่มพูนของสติสัมโพชฌงค์)

๒. รู้ชัดว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ...

๓. รู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ...

๔. รู้ชัดว่า ปีติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ...

๕. รู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ...

๖. รู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ...

๗. รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ภายในจิต ในขณะที่ไม่มีอยู่ภายในจิต

รู้ชัดเหตุทำให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น (เหตุเกิดของอุเบกขาสัมโพชฌงค์)

รู้ชัดเหตุทำให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเพิ่มพูนขึ้น (เหตุเจริญเพิ่มพูนของอุเบกขาสัมโพชฌงค์)

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในสภาวธรรมภายใน (โพชฌงค์ ๗ ของตน), ตามรู้ในสภาวธรรมภายนอก (โพชฌงค์ ๗ ของผู้อื่น) และตามรู้ในสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก (โพชฌงค์ ๗ ของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง [คือ มีเพียงโพชฌงค์ ๗ ไม่มีตัวเรา ของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในสภาวธรรมอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงสภาวธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในสภาวธรรมว่าเป็นโพชฌงค์ ๗ อยู่อย่างนี้

จบหมวดโพชฌงค์

จบภาณวารที่ ๑

ธรรมานุปัสสนา หมวดสัจจะ

[๑๑๙] อีกประการหนึ่ง :-

ภิกษุตามรู้ในสภาวธรรมคืออริยสัจ ๔ ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่ ข้อนั้นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า :-

๑. อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือ ทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร)

๒. ตัณหานี้ คือ เหตุเกิดของทุกข์

๓. นิพพานนี้ คือ ความดับทุกข์

๔. อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ ทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

ทุกขสัจจนิเทศ

[๑๒๐] **อริยสัจ คือ ทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

ชาติ, ชรา, มรณะ, โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, การประสบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบ, ความพลัดพรากจากอารมณ์ที่ชอบ และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ประโยคว่า

ชาติปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, มรณมฺปิ ทุกฺขํ, โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโคปิ ทุกฺโข, ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ.

พระไตรปิฎกฉบับไทยทุกฉบับ คือ ฉบับมหาจุฬาฯ (๔/๑๔/๑๔), ฉบับ สงฺคีติเตปิฏกํ ๒๕๓๐ (๔/๑๔/๑๖) และฉบับมหามงกุฏฯ (๔/๑๔/๑๙) ไม่ประกอบ ปิ ศัพท์ในคำว่า

"อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข"

แต่ฉบับฉัฏฐสังคีติมีรูป ปิ ศัพท์ในบททั้งสองว่า

"อปฺปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโคปิ ทุกฺโข"

ความจริงแล้วตามหลักภาษาควรประกอบ ปิ ศัพท์เพื่อทำหน้าที่รวบรวมไว้ในทุกๆ ประโยคเหมือน จ ศัพท์ ดังข้อความว่า

จสทฺทํ ปยุญฺชนฺเตน อาโท เอว วา อนฺเต เอว วา ปจฺเจกํ วา โยเชตพฺพํ โหติ.[๑]

"ผู้ประกอบ จ ศัพท์ พึงประกอบในบทแรกอย่างเดียว บทท้ายอย่างเดียว หรือในทุกๆ บท"

---

[๑] สุโพธา.อภินวฎีกา คำอธิบายคาถา ๖๓

การประกอบ จ ศัพท์หรือ ปิ ศัพท์ไว้ผิด จัดว่าต้องโทษตามหลักอลังการที่เรียกว่า ภัคครีติ-โทษ คือ โทษหักลำดับ (ดูสุโพธาลังการ คาถา ๖๓)

[๑๒๑] **ชาติ** เป็นอย่างไร คือ

ความเกิดในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ความบังเกิด, ความหยั่งลง, ความบังเกิดเฉพาะ, ความปรากฏแห่งขันธ์ และความได้อายตนะครบ นี้เรียกว่า ชาติ

[๑๒๒] **ชรา** เป็นอย่างไร คือ

ความแก่, ความคร่ำคร่า, การมีฟันหลุด, ผมหงอก, หนังเหี่ยวย่น, ความเสื่อมอายุ และความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่า ชรา

[๑๒๓] **มรณะ** เป็นอย่างไร คือ

ความจุติจากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ความเคลื่อนไป, ความวิบัติ, ความหายไป, มฤตยู, ความตาย, ความทำกาละ, ความพินาศแห่งขันธ์, ความทอดทิ้งร่างกาย และความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ นี้เรียกว่า มรณะ

[๑๒๔] **โสกะ** เป็นอย่างไร คือ

ความเศร้าโศก, กิริยาที่เศร้าโศก, ภาวะแห่งบุคคลผู้เศร้าโศก, ความผากภายใน, และความแห้งผากภายในของผู้ถูกความเสื่อมหรือเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า โสกะ

[๑๒๕] **ปริเทวะ** เป็นอย่างไร คือ

ความร้องไห้, ความคร่ำครวญ, กิริยาที่ร้องไห้, กิริยาที่คร่ำครวญ, และภาวะที่ร้องไห้คร่ำครวญของผู้ถูกความเสื่อมหรือเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า ปริเทวะ

[๑๒๖] **ทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

ความลำบากไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ลำบากไม่สำราญอันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๒๗] **โทมนัส** เป็นอย่างไร คือ

ความทุกข์ไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์ที่ลำบากไม่สำราญอันเกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส

[๑๒๘] **อุปายาส** เป็นอย่างไร คือ

ความลำบากใจคับแค้น ภาวะที่ลำบากใจคับแค้นผู้ถูกความเสื่อมหรือเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า อุปายาส

[๑๒๙] **การพบกับสิ่งที่ไม่ชอบเป็นทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

การประสบพบอยู่ร่วมกันกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ อันไม่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ หรือกับผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลผาสุกปลอดภัยจากเครื่องผูก นี้เรียกว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่ชอบเป็นทุกข์

[๑๓๐] **การพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบเป็นทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

การไม่ประสบพบอยู่ร่วมกันกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ อันไม่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ หรือกับผู้ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลผาสุกปลอดภัยจากเครื่องผูก คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร สหาย หรือญาติ สาโลหิต นี้เรียกว่า การพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบเป็นทุกข์

[๑๓๑] **การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

เหล่าสัตว์ ผู้เกิดอยู่เสมอ ต้องการอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าเกิด ขอความเกิดอย่ามาถึงเราเลย แต่การไม่เกิดนั้นไม่อาจมีได้ตามต้องการ จึงเรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ ผู้แก่อยู่เสมอ ต้องการอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าแก่ ขอความแก่อย่ามาถึงเราเลย แต่การไม่แก่นั้นไม่อาจมีได้ตามต้องการ จึงเรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ ผู้เจ็บอยู่เสมอ ต้องการอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าเจ็บ ขอความเจ็บอย่ามาถึงเราเลย แต่การไม่เจ็บนั้นไม่อาจมีได้ตามต้องการ จึงเรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ ผู้ตายอยู่เสมอ ต้องการอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าตาย ขอความตายอย่ามาถึงเราเลย แต่การไม่ตายนั้นไม่อาจมีได้ตามต้องการ จึงเรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ ผู้เศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และคับแค้นใจอยู่เสมอ ต้องการอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าเศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และคับแค้นใจ ขอความเศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และคับแค้นใจ อย่ามาถึงเราเลย แต่การไม่มีเช่นนั้นไม่อาจมีได้ตามต้องการ จึงเรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

[๑๓๒] **โดยสังเขปอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

อุปาทานขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่านี้เรียกว่า โดยสังเขปอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ทั้งหมดนี้[ตั้งแต่ชาติจนถึงอุปาทานขันธ์] เรียกว่า อริยสัจคือทุกข์

สมุทยสัจจนิเทศ

[๑๓๓] **อริยสัจคือเหตุเกิดของทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

ความผูกพันที่ก่อให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจที่เพลิดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ กล่าวคือ

- ความพอใจในกามคุณ (กามตัณหา)
- ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพเที่ยง (ภวตัณหา)
- ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพขาดสูญ (วิภวตัณหา)

คำว่า โปโนภวิกา (การทำภพใหม่เป็นปกติ) มีรูปวิเคราะห์ [๑] ว่า

- ปุน ภโว ปุนพฺภโว = ภพใหม่ ชื่อว่า ปุนัพภวะ (ปุน ศัพท์ + ภว ศัพท์)
- ปุนพฺภวสฺส กรณํ ปุโนภโว = การทำภพใหม่ ชื่อว่า ปุโนภวะ (ปุนพฺภว ศัพท์ + กรณ

[๑] ที.ม.อ. ๒/๔๐๐/๔๑๕, ที.ม.ฏีกา. ๒/๔๐๐/๔๒๗

ศัพท์ แปลง อ ของ น เป็น โอ ในท่ามกลางสมาสดังคำว่า มโนมยํ (สำเร็จด้วยใจ) แล้วลบ พฺ อักษร, ลบ กรณ ศัพท์ท้ายสมาส)

- ปุโนภโว สีลํ อสฺสาติ โปโนภวิกา = การทำภพใหม่เป็นปกติของบุคคลนั้น เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า โปโนภวิกา (ปุโนภว ศัพท์ + อิก ปัจจัยในความหมายว่า สีลํ = ปกติ พฤทธิ์สระ อุ ใน ปุ เป็น โอ)

ในฉบับฉัฏฐสังคีติ ฉบับมหาจุฬาฯ ฉบับมหามกุฏฯ และฉบับ สงฺคีติเตปิฏกํ พบเป็นรูปว่า โปโนพฺภวิกา

แต่ในฉบับสิงหลพบรูปว่า โปโนภวิกา ในที่นี้ขอชี้แจง ดังต่อไปนี้

๑. ปุน ศัพท์มีรูปสันสกฤตว่า ปุนรฺ เมื่อเชื่อมสมาสกับ ภว ศัพท์หลัง ต้องซ้อน ภ เป็น พฺภ เพื่อให้มีเสียงสังโยคคล้ายกับคำว่าว่า นรฺ ในสันสกฤต

๒. รูปว่า ปุโน, โปโน ในสันสกฤต มาจาก ปุนรฺ โดยแปลง อรฺ เป็น โอ จึงได้รูปว่า ปุโน (ไม่พฤทธิ์สระ อุ เป็น โอ) หรือ โปโน (พฤทธิ์สระ อุ เป็น โอ)

ส่วนในภาษาบาลี เมื่อแปลงสระ อ ของ น เป็น โน แล้ว ต้องลบ พฺ สังโยค เพราะมีเสียงทีฆสระ คือ โอ แล้ว และเพื่อให้สอดคล้องกับรูปสันสกฤตว่า ปุโน

ดังนั้น ในภาษาบาลีจึงควรมีรูปว่า "โปโนภวิกา" ตามฉบับสิงหล

อนึ่ง ตัณหานั้นเกิดที่ไหนในขณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ที่ไหนในขณะตั้งอยู่ คือ

สภาพใดน่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] สภาพนั้น คือ ที่ซึ่งตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่

อะไรเป็นที่น่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] คือ

ตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ตานี้

หู ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ หูนี้

จมูก ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ จมูกนี้

ลิ้น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ลิ้นนี้

กาย ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ กายนี้

ใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ใจนี้ [๑]

รูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ รูปนี้

เสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เสียงนี้

กลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ กลิ่นนี้

รส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ รสนี้

โผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ โผฏฐัพพะนี้

ธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ธรรมารมณ์นี้ [๒]

การรับรู้ทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางตานี้

การรับรู้ทางหู ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางหูนี้

การรับรู้ทางจมูก ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางจมูกนี้

การรับรู้ทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางลิ้นนี้

การรับรู้ทางกาย ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางกายนี้

การรับรู้ทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางใจนี้ [๓]

สัมผัสทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางตานี้

สัมผัสทางหู ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางหูนี้

สัมผัสทางจมูก ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางจมูกนี้

สัมผัสทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางลิ้นนี้

สัมผัสทางกาย ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางกายนี้

สัมผัสทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางใจนี้ [๔]

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตานี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหูนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูกนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้นนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกายนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจนี้ [๕]

ความหมายรู้ในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในรูปนี้

ความหมายรู้ในเสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในเสียงนี้

ความหมายรู้ในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในกลิ่นนี้

ความหมายรู้ในรส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในรสนี้

ความหมายรู้ในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในโผฏฐัพพะนี้

ความหมายรู้ในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในธรรมารมณ์นี้ [๖]

ความจำนงในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในรูปนี้

ความจำนงในเสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในเสียงนี้

ความจำนงในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในกลิ่นนี้

ความจำนงในรส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในรสนี้

ความจำนงในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในโผฏฐัพพะนี้

ความจำนงในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในธรรมารมณ์นี้ [๗]

ความพอใจในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในรูปนี้

ความพอใจในเสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในเสียงนี้

ความพอใจในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในกลิ่นนี้

ความพอใจในรส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในรสนี้

ความพอใจในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในโผฏฐัพพะนี้

ความพอใจในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในธรรมารมณ์นี้ [๘]

ความตรึกในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในรูปนี้

ความตรึกในเสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในเสียงนี้

ความตรึกในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในกลิ่นนี้

ความตรึกในรส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในรสนี้

ความตรึกในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในโผฏฐัพพะนี้

ความตรึกในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในธรรมารมณ์นี้ [๙]

ความตรองในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในรูปนี้

ความตรองในเสียง ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในเสียงนี้

ความตรองในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในกลิ่นนี้

ความตรองในรส ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในรสนี้

ความตรองในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในโผฏฐัพพะนี้

ความตรองในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในธรรมารมณ์นี้ [๑๐]

ตัณหานี้ คือ อริยสัจอันเป็นเหตุเกิดของทุกข์

ตัณหาทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นในใจและตั้งอยู่ในรูปนามที่น่ายินดีพอใจ จำแนกเป็น ๑๐ กลุ่ม คือ

๑. ทวาร ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒. อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๓. วิญญาณ ๖ ได้แก่ การรู้อารมณ์ทางตา การรู้อารมณ์ทางหู การรู้อารมณ์ทางจมูก การรู้อารมณ์ทางลิ้น การรู้อารมณ์ทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

๔. ผัสสะ ๖ ได้แก่ สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก สัมผัสทางลิ้น สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ

๕. เวทนา ๖ ได้แก่ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย และเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ

๖. สัญญา ๖ ได้แก่ ความหมายรู้ในรูป ความหมายรู้ในเสียง ความหมายรู้ในกลิ่น ความหมายรู้ในรส ความหมายรู้ในโผฏฐัพพะ และความหมายรู้ในธรรมารมณ์

๗. สัญเจตนา ๖ ได้แก่ ความจำนงในรูป ความจำนงในเสียง ความจำนงในกลิ่น ความจำนงในรส ความจำนงในโผฏฐัพพะ และความจำนงในธรรมารมณ์

๘. ตัณหา ๖ ได้แก่ ความพอใจในรูป ความพอใจในเสียง ความพอใจในกลิ่น ความพอใจในรส ความพอใจในโผฏฐัพพะ และความพอใจในธรรมารมณ์

๙. วิตก ๖ ได้แก่ ความตรึกในรูป ความตรึกในเสียง ความตรึกในกลิ่น ความตรึกในรส ความตรึกในโผฏฐัพพะ และความตรึกในธรรมารมณ์

๑๐.วิจาร ๖ ได้แก่ ความตรองในรูป ความตรองในเสียง ความตรองในกลิ่น ความตรองในรส ความตรองในโผฏฐัพพะ และความตรองในธรรมารมณ์

ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ในกองรูปนามโดยสำคัญว่า ตาของเราสวยงาม รูปที่เห็นสวยงาม การรู้อารมณ์ทางตากระจ่างชัดเจน เป็นต้น ในความจริงแล้ว การรู้อารมณ์ทางตาเป็นอุบัติการณ์ที่เนื่องด้วยเหตุปัจจัย กล่าวคือ การปรากฏของรูปทางตาซึ่งมีปัจจัยภายนอก คือ แสงสว่าง และปัจจัยภายใน คือ ความใส่ใจช่วยเกื้อหนุน จึงเกิดการรู้อารมณ์ทางตาได้

นอกจากนี้ การกระทบหรือสัมผัสทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ตลอดเวลา และเพราะสัมผัสทางอายตนะ ๖ นี้ จึงทำให้ปรากฏเวทนาที่เกิดสัมผัสทางตาเป็นต้น จากนั้น ความจำได้หมายรู้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์อันเป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่แล้วความจำนงในรูปที่เรียกว่า สัญเจตนา คือ เจตนาปรุงแต่งกรรม (มีความหมายเดียวกับสังขาร) ที่เนื่องด้วยรูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ ต่อมา เมื่อมีตัณหาหรือความพอใจในรูป เสียง ฯลฯ ตัณหาก็จะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ จากนั้นจะเกิดวิตก หรือความคิดถึงรูป เสียง ฯลฯ อันน่าพอใจ และต่อจากนั้นก็จะวนเวียนอยู่ในความคิดนั้นๆ ที่เรียกว่า วิจาร ทั้งหมดนี้คือบ่อเกิดของตัณหาและทำให้ตัณหาเพิ่มพูนมากขึ้น

นิโรธสัจจนิเทศ

[๑๓๔] **อริยสัจคือความดับทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

ความดับสนิทโดยสิ้นเชิง, ความสละปล่อย และความหลุดพ้นไม่พัวพันในตัณหานั้น

อนึ่ง ตัณหานั้นถูกละได้ในที่ไหนในขณะละ ดับอยู่ในที่ไหนในขณะดับ คือ

สภาพใดน่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] สภาพนั้นคือที่ซึ่งตัณหาถูกละได้และดับอยู่

อะไรเป็นที่น่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] คือ

ตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ตานี้

หู ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ หูนี้

จมูก ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ จมูกนี้

ลิ้น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ลิ้นนี้

กาย ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ กายนี้

ใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ใจนี้ [๑]

รูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ รูปนี้

เสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เสียงนี้

กลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ กลิ่นนี้

รส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ รสนี้

โผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ โผฏฐัพพะนี้

ธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ธรรมารมณ์นี้ [๒]

การรับรู้ทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางตานี้

การรับรู้ทางหู ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางหูนี้

การรับรู้ทางจมูก ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางจมูกนี้

การรับรู้ทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางลิ้นนี้

การรับรู้ทางกาย ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางกายนี้

การรับรู้ทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ การรับรู้ทางใจนี้ [๓]

สัมผัสทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางตานี้

สัมผัสทางหู ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางหูนี้

สัมผัสทางจมูก ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางจมูกนี้

สัมผัสทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางลิ้นนี้

สัมผัสทางกาย ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางกายนี้

สัมผัสทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ สัมผัสทางใจนี้ [๔]

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตานี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหูนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูกนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้นนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกายนี้

เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจนี้ [๕]

ความหมายรู้ในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในรูปนี้

ความหมายรู้ในเสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในเสียงนี้

ความหมายรู้ในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในกลิ่นนี้

ความหมายรู้ในรส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในรสนี้

ความหมายรู้ในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในโผฏฐัพพะนี้

ความหมายรู้ในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความหมายรู้ในธรรมารมณ์นี้ [๖]

ความจำนงในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในรูปนี้

ความจำนงในเสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในเสียงนี้

ความจำนงในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในกลิ่นนี้

ความจำนงในรส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในรสนี้

ความจำนงในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในโผฏฐัพพะนี้

ความจำนงในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความจำนงในธรรมารมณ์นี้ [๗]

ความพอใจในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในรูปนี้

ความพอใจในเสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในเสียงนี้

ความพอใจในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในกลิ่นนี้

ความพอใจในรส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในรสนี้

ความพอใจในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในโผฏฐัพพะนี้

ความพอใจในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความพอใจในธรรมารมณ์นี้ [๘]

ความตรึกในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในรูปนี้

ความตรึกในเสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในเสียงนี้

ความตรึกในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในกลิ่นนี้

ความตรึกในรส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในรสนี้

ความตรึกในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในโผฏฐัพพะนี้

ความตรึกในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรึกในธรรมารมณ์นี้ [๙]

ความตรองในรูป ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในรูปนี้

ความตรองในเสียง ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในเสียงนี้

ความตรองในกลิ่น ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในกลิ่นนี้

ความตรองในรส ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในรสนี้

ความตรองในโผฏฐัพพะ ในโลก ... ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในโผฏฐัพพะนี้

ความตรองในธรรมารมณ์ ในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาถูกละได้และดับอยู่ในสภาพ คือ ความตรองในธรรมารมณ์นี้ [๑๐]

นิพพานนี้ คือ อริยสัจอันเป็นความดับทุกข์

มัคคสัจจนิเทศ

[๑๓๕] **อริยสัจคือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์** เป็นอย่างไร คือ

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไร คือ

ความรู้ในทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

สัมมาทิฏฐิที่กล่าวไว้ในพระสูตรอาจระบุถึงหลักธรรมที่แตกต่างกันตามโอกาสและผู้ฟัง ในคัมภีร์อรรถกถา[๑] ได้จำแนกสัมมาทิฏฐิออกเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในเรื่องกรรมและผลกรรมว่ามีจริง

๒. ฌานสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในฌาน คือ มีปัญญาเข้าใจองค์ฌานที่ปรากฏอย่างชัดเจน

๓. วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในวิปัสสนา คือ หยั่งเห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เป็นการละกิเลสได้ในทุกๆ ขณะที่กำหนดรู้ เหมือนการตัดต้นไม้

๔. มรรคสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในมรรค คือ หยั่งเห็นความดับรูปนามอย่างชัดเจน เป็นการละกิเลสได้โดยเด็ดขาด เหมือนการเผาต้นไม้ที่ตัดแล้วให้หมดสิ้นไป

๕. ผลสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในผล คือ หยั่งเห็นความดับของรูปนามต่อจากมรรค

๖. ปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในการพิจารณามรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังเหลืออยู่

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร คือ

ความตรึกในการออกจากกาม, การไม่ผูกพยาบาท และการไม่ทำร้าย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ (ความตรึกชอบ)

สัมมาสังกัปปะมี ๓ ประเภท คือ

๑. ความตรึกในการออกจากกาม (เนกขัมมสังกัปปะ) คือ ความตรึกในการหลีกเลี่ยงจาก

---

[๑] องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๑๔/๔๘

กามคุณ ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กล่าวคือ การบำเพ็ญกุศลทางใจทั้งหมดเริ่มตั้งแต่การออกบวช การฟังธรรม การปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมถภาวนาเพื่อบรรลุฌาน หรือการเจริญวิปัสสนาเพื่อบรรลุพระนิพพาน ตลอดถึงการเข้าฌานสมาบัติเมื่อบรรลุฌานแล้ว หรือเข้าผลสมาบัติเพื่อบรรลุมรรคแล้ว

ดังข้อความว่า

ยาว ปฐมชฺฌานาติ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานํ เอตฺถุปฺปนฺโน วิตกฺโก เนกฺขมฺมวิตกฺโกเยว.[๑]

“คำว่า ยาว ปฐมชฺฌานา (จนถึงปฐมฌาน) หมายความว่า ความดำริที่เกิดขึ้นในระหว่างนี้ตั้งแต่การเริ่มกำหนดจนถึงปฐมฌาน ชื่อว่า เนกขัมมวิตก”

๒. ความตรึกในการไม่ผูกพยาบาท (อัพยาบาทสังกัปปะ) คือ ความตรึกในการไม่ผูกโกรธต่อบุคคลอื่น หมายถึง เมตตา ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่นอย่างจริงใจโดยไม่หวังผลตอบแทน บุคคลผู้เจริญเมตตาภาวนาจัดว่าประกอบด้วยความดำริเช่นนี้ ดังข้อความว่า

อพฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก อพฺยาปาทวิตกฺโก, โส เมตฺตาปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา วฏฺฏติ.[๒]

“ความตรึกที่ประกอบด้วยความไม่ผูกพยาบาท ชื่อว่า อัพยาบาทวิตก ความตรึกนั้นย่อมควร[มีได้]ตั้งแต่ส่วนแรก[คือการเริ่มปฏิบัติ]เมตตาจนถึงปฐมฌาน”

๓. ความตรึกในการไม่ทำร้าย (อวิหิงสาสังกัปปะ) คือ ความตรึกในการไม่เบียดเบียนบุคคลอื่นทางกายและวาจา หมายถึง กรุณา ความสงสาร บุคคลผู้เจริญกรุณาภาวนาจัดว่าประกอบด้วยความดำริเช่นนี้ ดังข้อความว่า

อวิหึสาปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก อวิหึสาวิตกฺโก, โส กรุณาปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา วฏฺฏติ.[๓]

“ความตรึกที่ประกอบด้วยการไม่ทำร้าย ชื่อว่า อวิหิงสาวิตก ความตรึกนั้นย่อมควร[มีได้]ตั้งแต่ส่วนแรก[คือการเริ่มปฏิบัติ]กรุณาจนถึงปฐมฌาน”

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร คือ

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๒๐๖/๘๓ [๒] ม.มู.อ. ๑/๒๐๖/๔๐๖ [๓] ม.มู.อ. ๑/๒๐๖/๔๐๖

การงดเว้นจากการพูดเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร คือ

การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่า สัมมา-กัมมันตะ (การกระทำชอบ)

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร คือ

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาชีพแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น :-

- เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
- เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- เพื่อความดำรงอยู่ไม่เสื่อมหาย เพิ่มพูนเจริญไพบูลย์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

ฉนฺทํ ชเนติ (สร้างฉันทะ) : สร้างความพอใจในความเพียรด้วยการเห็นประโยชน์

วายมติ (พยายาม) : ลงมือปฏิบัติด้วยความเพียรทางกายและใจ

วีริยํ อารภติ (ปรารภความเพียร) : รักษาความเพียรที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำเนินต่อไป

จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ (ประคองจิต) : ประคับประคองจิตให้พากเพียรอยู่เสมอไม่ย่อท้อ

ปทหติ (มุ่งมั่น) : ตั้งจิตไว้ด้วยความเพียรอันสูงสุดที่ยอมให้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และเลือดเนื้อเหือดแห้งไป โดยไม่ลดความเพียรลงถ้ายังมิได้บรรลุธรรม

สัมมาวายามะมี ๔ ประการ คือ

๑. ความเพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ คือ ความพยายามในการไม่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ ที่ไม่เคยทำมาก่อน

๒. ความเพียรเพื่อละอกุศลเก่า คือ อกุศลเก่ามี ๒ ประการ ได้แก่

- อกุศลที่ได้ทำมาแล้วอันเป็นการล่วงละเมิดทางกายหรือวาจา (วีติกกมะ)
- อกุศลที่เป็นความคิดไม่ดีทางใจในกาม ความพยาบาท และความเบียดเบียน (ปริยุฏฐาน)

พร้อมทั้งอกุศลที่ฝังอยู่ในส่วนลึกของจิตที่รอโอกาสเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัย (อนุสัย) การล่วงละเมิดทางกายหรือวาจาสามารถละได้ด้วยศีล เพราะศีลเป็นเครื่องสำรวมกายวาจาไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น แต่ศีลไม่อาจคุ้มครองใจ ดังนั้น ความคิดไม่ดีทางใจในกาม ความพยาบาท และความเบียดเบียนจึงต้องละด้วยการปฏิบัติสมถภาวนาโดยเจริญสมาธิเป็นหลัก หรือด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยเจริญปัญญาเป็นหลัก ส่วนอนุสัยสามารถละได้ชั่วขณะด้วยวิปัสสนา และละได้โดยเด็ดขาดเหมือนถอนรากขุดเหง้าด้วยมรรคญาณ

๓. ความเพียรเพื่อทำกุศลใหม่ คือ ความพยายามในการทำกุศลที่ยังมิได้กระทำอันได้แก่การให้ทาน รักษาศีล เจริญสมถะและวิปัสสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญวิปัสสนาจัดเป็นการสั่งสมเมล็ดพันธุ์แห่งมรรคผลนิพพานไว้ในกระแสจิต กุศลเป็นธนาคารบุญอันยิ่งใหญ่ของชาวโลก ผู้ที่เดินทางไกลจะต้องแสวงหาเสบียงมากมายติดตัวไป ฉันใด ผู้ที่เดินทางอยู่ในสังสารวัฏ ก็ต้องมีกุศลคอยช่วยอุปถัมภ์ค้ำจุน ฉันนั้น เพราะกุศลเหมือนเสบียงที่ช่วยอุปถัมภ์ในภพต่อไป แม้ทานและศีลจะไม่อาจส่งผลให้บรรลุพระนิพพานโดยตรง ทานก็ช่วยอุปถัมภ์ให้มีโอกาสในการปฏิบัติธรรม เพราะทานส่งผลให้มีทรัพย์ ศีลส่งผลให้มีสุขภาพดีและมีอายุยืน ส่วนผู้ที่ไปเกิดเป็นเทวดาหรือพรหมด้วยอำนาจของกุศลที่ทำไว้ ก็อาจปฏิบัติธรรมได้ในภพนั้นๆ ตามสัญญาเก่าที่ได้สั่งสมมาก่อน

๔. ความเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า คือ ความพยายามในการบำเพ็ญกุศลที่สั่งสมแล้วให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเจริญวิปัสสนา เพราะเป็นการเพิ่มพูนวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ตามลำดับวิปัสสนาญาณ ๑๖ ขั้น

ทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติได้เจริญสติระลึกรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง จัดว่าได้ทำความเพียรในการไม่ทำอกุศลใหม่และละอกุศลเก่า เพราะไม่ได้กระทำบาปใดๆ ในขณะนั้น และกระทำความเพียรในการทำกุศลใหม่เมื่อไม่เคยเจริญวิปัสสนาภาวนา อีกทั้งกระทำความเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่าเมื่อได้บรรลุวิปัสสนาญาณแล้ว

สัมมาสติ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ตามรู้ใน กองรูป ว่าเป็นกองรูปอยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (กองรูป) ได้

๒. ตามรู้ใน เวทนา (โลกิยเวทนา) ว่าเป็นเวทนาอยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (เวทนา) ได้

๓. ตามรู้ใน จิต (โลกิยจิต) ว่าเป็นจิตอยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (จิต) ได้

๔. ตามรู้ใน สภาวธรรม (โลกิยธรรม) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่ มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (สภาวธรรม) ได้

นี้เรียกว่า สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

สติ แปลว่า "การระลึกรู้" หมายความว่า คนทั่วไปที่รู้สึกตัวว่าทำอะไรอยู่ เช่น ขับรถ อ่านหนังสือพิมพ์ ดูทีวี ฯลฯ แต่การรู้สึกเช่นนี้เป็นการใส่ใจที่เรียกว่า มนสิการ ไม่ใช่การเจริญสติ การใส่ใจดังกล่าวนี้แม้สัตว์ดิรัจฉานก็มีได้ จะเห็นได้ว่า สัตว์ดิรัจฉานสามารถสื่อสารหรือทำอากัปกิริยาต่างๆ ได้ตามต้องการ ก็ด้วยอำนาจของมนสิการนั่นเอง หรือการระลึกถึงสิ่งไม่ดีที่เคยทำไว้ เรียกว่า กุกกุจจะ (ความเดือดร้อนใจ) แม้การคิดถึงสิ่งโน้นสิ่งนี้ที่เป็นอดีตหรือเป็นอนาคต ก็จัดว่าเป็น อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ไม่ใช่สติ ตามหลักของพระอภิธรรม สติเป็นเจตสิก คือ สภาวะที่ปรุงแต่งจิต อันเป็นฝ่ายดี เจตสิกดวงนี้ทำหน้าที่ให้เราได้ระลึกถึงคุณงามความดีต่างๆ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สติธรรมดา

การระลึกถึงความดีที่เคยทำไว้ หรือกำลังจะทำต่อไป ดังคัมภีร์อัฏฐสาลินี (หน้า ๑๗๑) กล่าวว่า ถิรสญฺญาปทฏฺฐานา (มีเหตุใกล้คือสัญญาที่มั่นคง) นั่นก็คือ สัญญา ความจำได้หมายรู้ เป็นเหตุให้เกิดสติได้ ทำให้เราระลึกถึงสิ่งที่ดีงามได้ เพราะสติเป็นเจตสิกฝ่ายดีทำหน้าที่ระลึกถึงแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น แต่สติดังกล่าวยังไม่ใช่สติในการปฏิบัติธรรม เพราะยังรู้ถึงรูปร่างสัณฐานหรือคำสื่อความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ยังมีความรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ มีเรา ของเรา บุรุษหรือสตรี เช่น เราระลึกว่าเคยใส่บาตร ถวายสังฆทาน ทำบุญ เป็นต้นเหล่านี้ ก็ยังมีตัวเราอยู่ ยังมีผู้รับทานอยู่ ยังมีสิ่งของซึ่งเราได้ให้ทานอยู่

๒. สติในการปฏิบัติธรรม

การระลึกรู้ทันปัจจุบันว่ามีเพียงรูปหรือนามที่ปรากฏจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่มี

เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี นั่นคือ การไม่รู้สึกว่ามีรูปร่างสัณฐานใดๆ อีกแล้ว สติดังกล่าวต้องมีรูปนามเป็นเหตุใกล้เท่านั้น ดังคัมภีร์อัฏฐสาลินี (หน้า ๑๗๑) กล่าวว่า กายาทิสติปฏฐานปทฏฐานา (มีเหตุใกล้คือที่ตั้งของสติมีกองรูปเป็นต้น) ซึ่งก็คือ สติดังกล่าวนี้ต้องมีรูปนามเป็นอารมณ์เท่านั้น ถ้าสติไม่มีรูปนามเป็นอารมณ์ ไม่ใช่สติในการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง เช่น ในขณะตามรู้ลมหายใจเข้าออก ในตอนแรกเรารู้สึกว่ามีกองลมที่เข้าๆ ออกๆ มีปลายจมูกหรือริมฝีปากอยู่ ในขณะนั้นถือว่ายังมีรูปร่างสัณฐานอยู่ สติยังไม่ชัดเจน เพราะมีบัญญัติคือรูปร่างสัณฐานเจือปนอยู่ด้วย จึงกล่าวได้ว่า มีตัวตน [คือร่างกายทั้งหมดของเรา] และของตน [คือ อวัยวะทางร่างกาย] อยู่ตลอดเวลา

สัมมาสตินั้นมีชื่อว่า มหาสติ คือ สติที่ยิ่งใหญ่ เพราะสำคัญกว่าสติธรรมดา อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า สติปัฏฐาน คือ สติที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยรู้เท่าทันรูปนามปัจจุบันตามความเป็นจริง

สติถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม เมื่อผู้ปฏิบัติได้เจริญสติอย่างต่อเนื่องแล้วก็จะส่งผลให้เกิดสมาธิ (ความตั้งมั่นแห่งจิต) ติดตามมา และสมาธินั้นก็จะพัฒนาให้ปัญญาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ข้อนี้เหมือนการสีไม้สองท่อนอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดความร้อนและเปลวไฟต่อมา

การสีไม้เหมือนสติ ความร้อนเหมือนสมาธิ เปลวไฟเหมือนปัญญา

ปัญญาดังกล่าวนี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต ด้วยการทำให้จิตหมดจดจากนิวรณ์แล้วบรรลุภาวะที่สะอาด สว่าง สงบ หรือได้ชื่อว่า ยถาภูตญาณ คือ ปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง ไม่ใช่เรียนรู้จากการฟังผู้อื่น หรือพิจารณารู้จากการหาเหตุผลที่เหมาะสม

สิ่งที่จิตของทุกคนรับรู้ซึ่งเรียกว่า อารมณ์ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง เปรียบได้กับส่วนประกอบสำคัญของต้นไม้ ๓ อย่าง คือ

๑. เปลือกไม้ เหมือนสมมติบัญญัติ คือ บุคคลสิ่งของ หรือคำสื่อความหมาย

๒. เนื้อไม้ เหมือนสภาวธรรม คือ รูปนามที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

๓. แก่นไม้ เหมือนนิพพาน คือ สภาวะดับรูปนาม

ผู้ที่ต้องการจะได้รับเนื้อไม้ต้องกะเทาะเปลือกไม้ออกก่อนจึงจะพบเนื้อไม้ และเมื่อผ่าเนื้อไม้ออกแล้วจึงจะพบแก่นไม้ เช่นเดียวกัน ผู้ที่ต้องการจะรับรู้สภาวธรรมคือรูปนาม ต้องกะเทาะเปลือกไม้แห่งสมมติบัญญัติเสียก่อนจึงจะพบเนื้อไม้ และต้องผ่าเนื้อไม้ดังกล่าวจึงจะพบแก่นไม้ ซึ่งเปรียบได้กับความดับของรูปนามภายในร่างกายที่กว้างศอกยาววาหนาคืบนี้นั่นเอง

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ] ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสความตั้งมั่นชอบโดยระบุถึงฌาน ๔ ตามสุตตันตนัย (นัยพระสูตร) คือ

๑. ฌานที่ ๑ (ปฐมฌาน) ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก (สภาวะน้อมจิตสู่อารมณ์เพื่อให้อารมณ์ปรากฏชัดเจน) วิจาร (สภาวะเคล้าคลึงอารมณ์ที่ปรากฏชัด) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุขใจ) เอกัคคตา (ความตั้งมั่นมีอารมณ์เดียว)

๒. ฌานที่ ๒ (ทุติยฌาน) ประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๓. ฌานที่ ๓ (ตติยฌาน) ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๔. ฌานที่ ๔ (จตุตถฌาน) ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ฌาน คือ สภาวะเพ่งอารมณ์อย่างเดียว โดยปราศจากความซัดส่ายฟุ้งซ่านโดยเพ่งสมมุติ-บัญญัติมีลมหายใจเข้าออกหรือวงกสิณ เป็นต้น ฌานดังกล่าวไม่ปรากฏความเป็นรูปนาม ทั้งปราศจากสภาวะของพระไตรลักษณ์ เพราะการเพ่งบัญญัติเป็นอารมณ์ ในที่นี้พระพุทธองค์ตรัสฌาน ๔ ไว้โดย *อุกกัฏฐนัย* คือ นัยที่กล่าวถึงสิ่งที่สูงสุด เพราะสมาธิในฌานมีกำลังมากที่สุด เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้เจริญสมถภาวนาจนกระทั่งบรรลุฌานใดฌานหนึ่งแล้ว ออกจากฌานเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยฌานเป็นบาท เขาได้บรรลุธรรมในขณะนั้น มรรคจิตของเขามีกำลังเทียบเท่ากับฌานที่ตนบรรลุ เช่น ถ้าออกจากฌานที่ ๑ แล้วเจริญวิปัสสนาภาวนาบรรลุธรรม มรรคจิตของเขามีกำลังเทียบเท่าฌานที่ ๑ ดังนี้เป็นต้น แม้

ผู้ที่เป็นวิปัสสนายานิกแม้บรรลุธรรมโดยมิได้ออกจากฌาน สมาธิของท่านก็มีกำลังเทียบเท่าปฐมฌาน เพราะมีองค์ฌาน ๕ เหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่บรรลุอุปจารสมาธิคือสมาธิใกล้จะแนบแน่นในฝ่ายสมถภาวนา ก็อาศัยสมาธินี้เจริญวิปัสสนาได้เช่นเดียวกัน นอกจากนั้น แม้สมาธิในวิปัสสนาที่เรียกว่า วิปัสสนาขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา ซึ่งหมายความว่า ระลึกรู้รูปนามในปัจจุบันขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ก็จัดว่าเป็นสัมมาสมาธิเหมือนอุปจารสมาธิและฌานสมาธิ เพราะทำให้จิตหมดจดจากนิวรณ์และอยู่ใกล้อัปปนาคือมรรคผล เหมือนอุปจารสมาธิที่อยู่ใกล้ฌาน ดังข้อความในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคว่า

ขณิกจิตฺเตกคฺคตาติ ขณมตฺตฏฺฐิติโก สมาธิ. โสปิ หิ อารมฺมเณ นิรนฺตรํ เอกากาเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิภูโต อปฺปิโต วิย จิตฺตํ นิจฺจลํ ฐเปติ.[๑]

“คำว่า ขณิกจิตฺเตกคฺคตา (ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ) หมายความว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ โดยแท้จริงแล้วสมาธินั้นดำเนินไปในอารมณ์ด้วยอาการเดียวอย่างต่อเนื่อง ไม่ถูกนิวรณ์ที่ตรงกันข้ามครอบงำ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นเหมือนฌานสมาธิที่หยั่งลงแล้ว”

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ อริยสัจที่เป็นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์

[๑๓๖] ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อม :-

ตามรู้ในสภาวธรรมภายใน (สัจจะ ๔ ของตน), ตามรู้ในสภาวธรรมภายนอก (สัจจะ ๔ ของผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้ในสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก (สัจจะ ๔ ของตนและผู้อื่น) ว่าเป็นสภาวธรรมอยู่บ้าง [คือ มีเพียงรูปขันธ์เป็นต้น ไม่มีตัวเราของเรา บุรุษ สตรี]

ภิกษุย่อม :-

ตามรู้สภาวะเกิดขึ้นในสภาวธรรมอยู่บ้าง, ตามรู้สภาวะดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง และตามรู้สภาวะเกิดขึ้นและดับไปในสภาวธรรมอยู่บ้าง

หรือว่า เธอมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า มีเพียงสภาวธรรม เพื่อปัญญาและการ

---

[๑] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๒๓๕/๔๐๙

ระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก (อุปาทานขันธ์)

ภิกษุจึงชื่อว่าตามรู้ในสภาวธรรมคือ อริยสัจ ๔ อยู่อย่างนี้

จบหมวดสัจจะ

จบธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๑๓๗] ภิกษุทั้งหลาย :-

- ผู้ใดก็ตามที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้เหล่านี้ตลอด ๗ ปี เธอหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบันชาติ หรือเมื่อยังมีความยึดมั่นหลงเหลืออยู่ก็จะบรรลุอนาคามิผล
- อย่าว่าแต่ ๗ ปีเลย ผู้ใดก็ตามที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้เหล่านี้ตลอด ๖ ปี เธอหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบันชาติ หรือเมื่อยังมีความยึดมั่นหลงเหลืออยู่ก็จะบรรลุอนาคามิผล
- อย่าว่าแต่ ๖ ปีเลย ... ๕ ปีเลย ... ๔ ปีเลย ... ๓ ปีเลย ... ๒ ปีเลย ... ๑ ปีเลย ... ๗ เดือนเลย ... ๖ เดือนเลย ... ๕ เดือนเลย ... ๔ เดือนเลย ... ๓ เดือนเลย ... ๒ เดือนเลย ... ๑ เดือนเลย ... ครึ่งเดือนเลย ...
- อย่าว่าแต่ครึ่งเดือนเลย ผู้ใดก็ตามที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้เหล่านี้ตลอด ๗ วัน เธอหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบันชาติ หรือเมื่อยังมีความยึดมั่นหลงเหลืออยู่ก็จะบรรลุอนาคามิผล

ข้อความว่า อย่าว่าแต่ ๗ ปีเลย หมายความว่า ไม่เพียงการเจริญสติปัฏฐานจะใช้เวลานาน ๗ ปี แม้เจริญเพียง ๖ ปี หรือลดลงมาตามลำดับถึง ๗ วัน ก็สามารถบรรลุอรหัตตผล หรืออนาคามิผลได้

[๑๓๘] หนทางนี้เป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญได้ ดับทุกข์และโทมนัสได้ บรรลุอริยมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๑๐

จบมูลปริยายวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

กมฺมานิลาปหตโรคตรงฺคภงฺเค

สํสารสาครมุเข วิตเต วิปนฺนา

มา มา ปมาท'มกริตฺถ กโรถ โมกฺขํ

ทุกฺโขทยํ นนุ ปมาทมยํ นรานํ.

เตลกฏาหคาถา คาถา ๓๐

"ท่านทั้งหลายผู้ตกไปในอ่าวทะเลคือสงสารอันไพศาล ซึ่งมีคลื่นกระจัดกระจายคือโรคภัยอันถูกพายุคือกรรมพัดพาไป อย่ามัวประมาทอยู่ จงแสวงหาความหลุดพ้น

ความประมาทเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ของชนทั้งหลายมิใช่หรือ"

๒. สีหนาทวรรค
หมวดว่าด้วยการบันลือสีหนาท

๑. จูฬสีหนาทสูตร
ว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรเล็ก

สมณะ ๔ จำพวก

[๑๓๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้แจ้ง[อริยสัจ] เธอทั้งหลายจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้

คำว่า สมณะที่ ๑ คือ พระโสดาบัน แปลว่า "ผู้ถึงกระแสอริยมรรคมีองค์ ๘" มาจาก โสต (กระแส) + อาปนฺน (ผู้ถึง) หมายถึง ผู้หมดสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ไม่ตกไปในอบาย และจะสำเร็จสัมโพธิญาณ (อรหัตตมรรคญาณ) ในวันข้างหน้าแน่นอน ท่านจะเกิดในกามสุคติภูมิคือมนุษย์และเทวดาอีก ๗ ชาติเป็นอย่างมาก และไม่ทำอนันตริยกรรม ๕ รวมไปถึงการเกิดในอสัญญสัตตภูมิ

คำว่า สมณะที่ ๒ คือ พระสกทาคามี แปลว่า "ผู้กลับมาสู่กามสุคติภูมิอีกชาติหนึ่ง" โดยคำว่า สกิ (คราวหนึ่ง) + อาคามี (ผู้กลับมา) แปลงสระ อิ ใน กิ เป็น อ หมายถึง ผู้มีราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง เพราะไม่มีการเสพเมถุนและโทสะอย่างแรงเหมือนพระโสดาบันหรือปุถุชนทั่วไป ท่านจะกลับมาสู่กามสุคติภูมินี้คราวเดียวแล้วตรัสรู้

คำว่า สมณะที่ ๓ คือ พระอนาคามี แปลว่า “ผู้ไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีก” แต่จะไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ผู้หมดสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และปฏิฆะ ท่านไปเกิดในภูมิชั้นสุทธาวาสแล้วจะปรินิพพานในภูมินั้น

คำว่า สมณะที่ ๔ คือ พระอรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลส) รู้แจ้งเจโตวิมุตติ (สมาธิที่ประกอบกับอรหัตตผลจิตพ้นไปจากราคะ) และปัญญาวิมุตติ (ปัญญาที่ประกอบกับอรหัตตผลจิตพ้นไปจากอวิชชา) อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ท่านจะปรินิพพานไม่เกิดอีกหลังเสียชีวิตแล้ว เพราะกำจัดรากเหง้าของภพ ๒ ประการ คือ อวิชชาและตัณหา

การบันลือสีหนาทในพระสูตรนี้ หมายถึง การประกาศอย่างอาจหาญของภิกษุผู้กล่าวว่า “สมณะเหล่านี้มีในธรรมวินัยนี้เท่านั้น” ชื่อว่าการบันลือที่ประเสริฐไม่เกรงกลัว ไม่ติดขัด เพราะเจ้าลัทธิอื่นไม่สามารถคัดค้านได้

[๑๔๐] เป็นไปได้ที่ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นจะกล่าวอย่างนี้ว่า

อะไรเป็นความเชื่อถือมั่นใจ พวกท่านจึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง

คำว่า ความเชื่อถือ มาจากคำบาลีว่า อสฺสาส คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “ที่ตั้ง, ที่อาศัย” โดยมีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์ฎีกา[๑]ว่า

- อสฺสสนฺติ เอตฺถ เอเตนาติ อสฺสาโส, อวสฺสโย = บุคคลย่อมเชื่อถือในที่พึ่งนี้ หรือด้วยที่พึ่งนี้ เหตุนั้น ที่พึ่งนั้นชื่อว่า อัสสาสะ หมายถึง ที่พึ่ง

พวกเธอควรตอบปริพาชกผู้มีความเห็นเช่นนั้นอย่างนี้ว่า

มีธรรม ๔ ประการที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้เห็น ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองพระองค์นั้นตรัสแล้ว ซึ่งพวกเราพิจารณาเห็นว่ามีในตน จึงกล่าวว่า สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๑๔๐/๗

ธรรมทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ความเลื่อมใสในศาสดา

๒. ความเลื่อมใสในธรรม

๓. การบำเพ็ญศีลบริบูรณ์

๔. ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน เป็นที่เคารพรักของพวกเรา

ธรรม ๔ ประการนี้ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้เห็น ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองพระองค์นั้นตรัสแล้ว ซึ่งพวกเราพิจารณาเห็นว่ามีในตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒, สมณะที่ ๓, สมณะที่ ๔ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง

[๑๔๑] เป็นไปได้ที่ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นจะกล่าวอย่างนี้ว่า

- ผู้ใดเป็นศาสดา พวกเราก็เลื่อมใสในศาสดานั้น
- อะไรเป็นธรรม พวกเราก็เลื่อมใสในธรรมนั้น
- ข้อใดเป็นศีล พวกเราก็เป็นผู้บำเพ็ญศีลนั้นบริบูรณ์
- แม้ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกันก็เป็นที่เคารพรักของพวกเรา

อะไรเป็นความต่างกันในความเลื่อมใสระหว่างพวกท่านกับพวกเรา

พวกเธอควรตอบปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นเช่นนั้นอย่างนี้ว่าผลสำเร็จ[ของความเลื่อมใส] มีอย่างเดียว หรือมีหลายอย่าง

ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นที่ตอบถูกก็จะตอบว่า ผลสำเร็จมีอย่างเดียว ไม่มีหลายอย่าง

พวกเธอควรถามอย่างนี้ว่า ผลสำเร็จนั้นเป็นของ :-

- ผู้มีราคะ หรือไม่มีราคะ
- ผู้มีโทสะ หรือไม่มีโทสะ
- ผู้มีโมหะ หรือไม่มีโมหะ
- ผู้มีตัณหา หรือไม่มีตัณหา

- ผู้มีอุปาทาน หรือไม่มีอุปาทาน
- ผู้มีปัญญา หรือไร้ปัญญา
- ผู้ยินดียินร้าย หรือไม่ยินดีไม่ยินร้าย
- ผู้ยินดีพอใจ หรือไม่ยินดีพอใจความยาวนานของวัฏฏะ'

ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นที่ตอบถูกก็จะตอบว่า ผลสำเร็จนั้นเป็นของ :-

- ผู้ไม่มีราคะ มิใช่มีราคะ
- ผู้ไม่มีโทสะ มิใช่มีโทสะ
- ผู้ไม่มีโมหะ มิใช่มีโมหะ
- ผู้ไม่มีตัณหา มิใช่มีตัณหา
- ผู้ไม่มีอุปาทาน มิใช่มีอุปาทาน
- ผู้มีปัญญา มิใช่ไร้ปัญญา
- ผู้ไม่ยินดียินร้าย มิใช่ยินดียินร้าย
- ผู้ไม่ยินดีพอใจ มิใช่ยินดีพอใจความยาวนานของวัฏฏะ

คำว่า ผลสำเร็จ คือ ผลสำเร็จของความเลื่อมใส ซึ่งแต่ละลัทธิมีผลสำเร็จที่มุ่งหมายต่างกัน คือ

- พราหมณ์มีพรหมโลกเป็นผลสำเร็จ
- ดาบสมีอาภัสสรพรหมเป็นผลสำเร็จ
- ปริพาชกมีสุภกิณหาพรหมเป็นผลสำเร็จ
- อาชีวกมีอสัญญีภพ (อสัญญสัตตพรหม) เป็นผลสำเร็จ

แต่ในพุทธศาสนานี้มีเพียงผลสำเร็จอย่างเดียว คือ อรหัตตผล

ทิฏฐิ ๒

[๑๔๒] **ทิฏฐิมี ๒** ประการเหล่านี้ คือ

๑. สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าสัตว์โลกเที่ยง

๒. อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าสัตว์โลกขาดสูญ

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกยึดมั่นสัสสตทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่ออุจเฉททิฏฐิ

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกยึดมั่นอุจเฉททิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่อสัสสตทิฏฐิ

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกไม่รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับไป ความเพลิดเพลิน โทษ และเหตุสลัดออกของทิฏฐิ ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง จึงยังมีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน ไร้ปัญญา เป็นผู้ยินดียินร้าย ยินดีพอใจความยาวนานของวัฏฏะ เรากล่าวว่าพวกเขาไม่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ไม่พ้นจากกองทุกข์

สมณะหรือพราหมณ์บางพวกรู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับไป ความเพลิดเพลิน โทษ และเหตุสลัดออกของทิฏฐิ ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง จึงไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน มีปัญญา เป็นผู้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ไม่ยินดีพอใจความยาวนานของวัฏฏะ เรากล่าวว่าพวกเขาพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ พ้นจากกองทุกข์

อุปาทาน ๔

[๑๔๓] **อุปาทานมี ๔** ประการเหล่านี้ คือ

๑. กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม)

๒. ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ)

๓. สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลและวัตร)

๔. อัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในความเห็นว่ามีอัตตา)

มีสมณพราหมณ์บางพวกปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นกามุปาทาน

แต่ไม่กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่รู้อุปาทาน ๓ ประการนี้ตามความเป็นจริง เหตุนั้น แม้ปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง จึงไม่อาจกล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึงการล่วงพ้นกามุปาทาน แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน [๑]

มีสมณพราหมณ์บางพวกปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นกามุปาทาน และ สีลัพพตุปาทาน

แต่ไม่กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นทิฏฐุปาทาน และ อัตตวาทุปาทาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่รู้อุปาทาน ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง เหตุนั้น แม้ปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง จึงไม่อาจกล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึงการล่วงพ้นกามุปาทาน แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นทิฏฐุปาทาน กล่าวถึงการล่วงพ้นสีลัพพตุปาทาน แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นอัตตวาทุปาทาน [๒]

มีสมณพราหมณ์บางพวกปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน และสีลัพพตุปาทาน

แต่ไม่กล่าวถึง :-

- การล่วงพ้นอัตตวาทุปาทาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่รู้อุปาทาน ๑ ประการนี้ตามความเป็นจริง เหตุนั้น แม้ปฏิญาณลัทธิว่าล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง จึงไม่อาจกล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ กล่าวถึงการล่วงพ้นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน และสีลัพพตุปาทาน แต่ไม่กล่าวถึงการล่วงพ้นอัตตวาทุปาทาน [๓]

ความเลื่อมใสในศาสดา ธรรม การบำเพ็ญศีลบริบูรณ์ และความเป็นที่เคารพรักของเพื่อนสหธรรมิก ทั้งหมดนั้นเราไม่กล่าวว่า ดำเนินไปชอบในธรรมวินัยเช่นนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเป็นความเลื่อมใสในธรรมวินัยที่กล่าวผิด ประกาศไว้ไม่ถูก ไม่นำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้แสดงไว้

ธรรมวินัยของเดียรถีย์เหล่านั้นเป็นธรรมวินัยเทียม เพราะเป็นเพียงความเห็นของพวกเขาไม่ใช่ธรรมวินัยที่ถูกต้อง ดังข้อความว่า

ธมฺเมติ ธมฺมปติรูปเก. วินเยติ วินยปติรูปเก. ติตฺถิยา หิ โกหญฺเญ ฐตฺวา โลกํ วญฺเจนฺตา ธมฺมํ กเถมาติ “สตฺติเม กายา อกฏา อกฏวิธา”ติอาทินา ยํ กิญฺจิ กเถตฺวา ตถา “วินยํ ปญฺญเปมา”ติ โคสีลวคฺคุลิวตาทีนิ ปญฺญเปตฺวา ตาทิสํ สาวเก สิกฺขาเปตฺวา “ธมฺมวินโย”ติ กเถนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ “ธมฺมวินเย”ติ.[๑]

“คำว่า ธมฺเม (ในธรรม) คือ ในธรรมเทียม คำว่า วินเย (ในวินัย) คือ ในวินัยเทียม

กล่าวโดยละเอียดว่า เดียรถีย์ทั้งหลายดำรงอยู่ในการหลอกลวงแล้ว เมื่อจะลวงชาวโลกก็กล่าวข้อความอย่างใดอย่างหนึ่งว่าด้วยคำว่า ‘สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ [คือ กองธาตุดิน กองธาตุน้ำ กองธาตุไฟ กองธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ] ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล’ เป็นต้น โดยสำคัญว่าพวกเราแสดงธรรมอยู่ นอกจากนั้น ได้บัญญัติข้อประพฤติเหมือนวัวและข้อประพฤติเหมือนค้างคาวเป็นต้น โดยสำคัญว่า ‘เราบัญญัติวินัย’ แล้วให้สาวกประพฤติเช่นนั้น ย่อมกล่าวว่าเป็นธรรมวินัย

พระดำรัสว่า ธมฺมวินเย (ในธรรมวินัย) ตรัสหมายถึงธรรมวินัยเทียมนั้น”

[๑๔๔] พระตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ปฏิญาณวาทะว่า ล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่าง จึงกล่าวถึงการล่วงพ้นอุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือ

กล่าวถึงการล่วงพ้นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน

ความเลื่อมใสในศาสดา ธรรม การบำเพ็ญศีลบริบูรณ์ และการเคารพรักของ

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๑๔๓/๑๕

เพื่อนสหธรรมิก ทั้งหมดนั้นเรากล่าวว่า ดำเนินไปชอบในธรรมวินัยเช่นนี้ ที่เป็นอย่างนั้น เพราะอะไร เพราะเป็นความเลื่อมใสในธรรมวินัยที่กล่าวถูก ประกาศไว้ถูก นำออกจากทุกข์ เป็นไปเพื่อความสงบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงไว้

หลักปฏิจจสมุปบาทเริ่มต้นด้วยอุปาทาน

[๑๔๕] อุปาทาน ๔ ประการ นี้เล่ามีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

อุปาทาน ๔ ประการนี้ มีตัณหาเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

ตัณหา นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

ตัณหา มีเวทนาเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

เวทนา นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

เวทนา มีผัสสะเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

ผัสสะ นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

ผัสสะ มีสฬายตนะเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

สฬายตนะ นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

สฬายตนะ มีนามรูปเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

นามรูป นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

นามรูป มีวิญญาณเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

วิญญาณ นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

วิญญาณ มีสังขารเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

สังขาร นี้เล่า มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

สังขาร มีอวิชชาเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด กำเนิด แดนเกิด

เมื่อใด ภิกษุละอวิชชาได้แล้ววิชชาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อนั้น เธอไม่ยึดมั่นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน เพราะกำจัดอวิชชาแล้ววิชชาจึงเกิดขึ้น

เมื่อไม่ยึดมั่นจึงไม่กำหนัด เมื่อไม่กำหนัดจึงดับกิเลสในปัจจุบันได้ เธอรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬสีหนาทสูตรที่ ๑

---

๒. มหาสีหนาทสูตร
ว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรใหญ่

สุนักขัตตะกล่าวตู่พระพุทธเจ้า

[๑๔๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าด้านตะวันตกภายนอกพระนคร ใกล้กรุงเวสาลี สมัยนั้น โอรสของพระเจ้าลิจฉวีพระนามว่า สุนักขัตตะ ลาสิกขาจากธรรมวินัยนี้ได้ไม่นาน เธอได้กล่าวในชุมชน ณ กรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า

สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) อันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึก ไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน ธรรมที่สมณโคดมแสดงไว้เพื่อขจัดราคะเป็นต้น ย่อมสำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น

ธรรมของมนุษย์ คือ กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งความดี ๑๐ อย่าง ได้แก่

- กายสุจริต ๓ - วจีสุจริต ๔ - มโนสุจริต ๓

พระสุนักขัตตะต้องการพูดว่า ธรรมมีอสุภกรรมฐานเป็นต้นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เพื่อขจัดราคะเป็นต้น ไม่อาจทำให้ผู้ปฏิบัติตามสิ้นทุกข์ แต่ไม่อาจกล่าวเช่นนั้น เพราะเกรงว่าจะถูกคัดค้านว่า ถ้าธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ไม่อาจทำให้ผู้ปฏิบัติตามสิ้นทุกข์ได้ เหตุใดจึงมีอุบาสกอุบาสิกาผู้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีจำนวนมากในเมืองเวสาลี

ครั้นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ท่านได้ฟังคำของโอรสเจ้าลิจฉวีพระนามว่าสุนักขัตตะกล่าวในชุมชน ณ กรุงเวสาลีดังกล่าว

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรเที่ยวบิณฑบาตในกรุงเวสาลีแล้วกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า

โอรสเจ้าลิจฉวีพระนามว่า สุนักขัตตะ ลาสิกขาจากธรรมวินัยนี้ได้ไม่นาน เธอได้กล่าวในชุมชน ณ กรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึก ไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน ธรรมที่สมณโคดมแสดงไว้เพื่อขจัดราคะเป็นต้นย่อมสำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น

[๑๔๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สุนักขัตตะนี้เป็นโมฆบุรุษ มักโกรธ เธอกล่าววาจานั้นด้วยความโกรธ แม้เขาคิดว่า จักกล่าวติเตียน ก็กลับกล่าวสรรเสริญคุณของตถาคต เพราะผู้ที่กล่าวว่า ธรรมที่สมณ-โคดมแสดงไว้เพื่อขจัดราคะเป็นต้น ย่อมสำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น เป็นผู้กล่าวสรรเสริญคุณของตถาคต

เขาไม่มีปัญญารู้ธรรมว่าคุณข้อนี้มีอยู่ในตถาคต คือ

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้อธิบายธรรม

แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์ทรงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพงและภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำ

ก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์นั้นทรงสดับเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์นั้นทรงกำหนดรู้ใจของสัตว์บุคคลอื่นด้วยใจ คือ

จิตมีราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่า จิตปราศจากราคะ

จิตมีโทสะก็รู้ว่า จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่า จิตปราศจากโทสะ

จิตมีโมหะก็รู้ว่า จิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า จิตปราศจากโมหะ

จิตหดหู่ก็รู้ว่า จิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่า จิตฟุ้งซ่าน

จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่า จิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ

จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตไม่เป็นสมาธิ

จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่า จิตไม่หลุดพ้น

กำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ

[๑๔๘] กำลังของตถาคต ๑๐ ประการเหล่านี้ ทำให้ตถาคตปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท

กำลังของตถาคตทั้ง ๑๐ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ตถาคตรู้ชัดเหตุ (มีอวิชชาเป็นต้น) ว่าเป็นเหตุ และผล (มีสังขารเป็นต้น) ว่าเป็นผล ในโลกนี้ตามความเป็นจริง ข้อนี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท

๒. ตถาคตรู้ชัดผลกรรมที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยเหตุอุปถัมภ์และเหตุก่อให้เกิดผล ตามความเป็นจริง ...

๓. ตถาคตรู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิและนิพพานทั้งหมดตามความเป็นจริง ...

๔. ตถาคตรู้ชัดโลก (ขันธ์ อายตนะ และธาตุ) ที่มีธาตุหลายชนิด (มีจักขุธาตุเป็นต้น หรือกามธาตุ เป็นต้น) มีธาตุที่แตกต่างกัน ตามความเป็นจริง ...

๕. ตถาคตรู้ชัดว่า หมู่สัตว์เป็นผู้มีอัธยาศัยต่างกัน ตามความเป็นจริง ...

๖. ตถาคตรู้ชัดว่า สัตว์บุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อน ตามความเป็นจริง ...

๗. ตถาคตรู้ชัดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง ...

๘. ตถาคตระลึกถึงชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ เรานั้นจุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ ตถาคตระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะ เป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้ ...

๙. ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาจะไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว

เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้ ...

๑๐. ตถาคตรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ข้อนี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท

กำลังของตถาคต ๑๐ ประการเหล่านี้ ทำให้ตถาคตปฏิญาณฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท

ทศพลญาณ ๑๐ คือ

๑. ฐานาฐานญาณ	ญาณรู้เห็นเหตุว่าเป็นเหตุและผลว่าเป็นผล
๒. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ	ญาณรู้เห็นปฏิปทาอันให้บรรลุถึงภูมิและนิพพานทั้งหมด
๓. อเนกธาตุนานาธาตุญาณ	ญาณรู้เห็นธาตุจำนวนมากและธาตุต่างกัน
๔. นานาธิมุตติกตาญาณ	ญาณรู้เห็นอัธยาศัยอันแตกต่างกัน
๕. วิปากเวมัตตตาญาณ	ญาณรู้เห็นความต่างกันของผลกรรม
๖. สังกิเลสโวทานวุฏฐานญาณ	ญาณรู้เห็นความเศร้าหมอง ความหมดจด และการออกจากฌาน
๗. อินทริยปโรปริยัตตเวมัตตตาญาณ	ญาณรู้เห็นความต่างกันในความยิ่งและหย่อนของอินทรีย์
๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ญาณรู้เห็นกระแสรูปนามที่เคยอยู่ในภพก่อน
๙. ทิพยจักษุญาณ	ญาณรู้เห็นด้วยตาทิพย์
๑๐. อาสวักขยญาณ	ญาณหยั่งเห็นความสิ้นอาสวะ

โบราณาจารย์แต่งประพันธ์คาถา[๑]ท่องจำในเรื่องนี้ว่า

จานาจาเนสุ โกสลฺลํ　　กมฺมปาโก ปตีปทา
ธาตุ จาธิมุตฺตินฺทฺริย-　　ปริยตฺติปโร ตถา.

[๑] ปทรูปสิทธินิสสัยใหม่ คำอธิบายสูตร ๓๕๒

ปุพฺเพนิวาโส จ สมา- ปตฺติ เจวาสวกฺขโย
จุตูปปาตญาณญฺจ นเม ทสพลํ ชินํ.

"ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระชินเจ้าผู้ทรงกำลังสิบ คือ ความฉลาดในฐานะที่ควรและไม่ควร วิบากของกรรม ข้อปฏิบัติ ธาตุ ความน้อมใจ ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ ความเป็นอยู่ในภพก่อนสมาบัติ การสิ้นอาสวะ และปัญญารู้เห็นจุติและปฏิสนธิ"

คำว่า อาสภ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. ฐานะที่องอาจ = อุสภํเยว อาสภํ.
(อุสภ ศัพท์ = องอาจ, ประเสริฐ + ณ ปัจจัยในสกัตถตัทธิต แปลง อุ เป็น อา)

๒. ฐานะของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน = อาสภานํ อิทํ อาสภํ.
(อาสภ ศัพท์ = พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน + ณ ปัจจัยใน อิทํ ตัทธิต)

๓. ฐานะของพญาวัว = อุสภสฺส อิทํ อาสภํ.
(อุสภ ศัพท์ = พญาวัว + ณ ปัจจัยใน อิทํ ตัทธิต)

พญาวัว เรียกว่า อุสภะ หรือ นิสภะ เป็นหัวหน้าฝูงของวัวนับร้อยนับพันคอก ตัวขาวปลอดน่าดู มีกำลังสามารถนำภาระอันหนักยิ่งไปได้ ยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ ไม่หวาดหวั่นต่อเสียงฟ้าร้องตั้งร้อยครั้ง พระตถาคตเปรียบเหมือนพญาวัว คือ ประทับยืนข่มบริษัททั้ง ๘ ได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาทคือเวสารัชชญาณ ๔ (ญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า) ไม่มีปัจจามิตรใดในโลก และเทวโลกที่สามารถทำให้พระองค์หวั่นไหวได้

คำว่า การบันลือสีหนาท ในพระสูตรนี้ คือ การตรัสพระวาจาด้วยท่าทีองอาจดังพญาราชสีห์ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด เพราะทรงมั่นพระทัยในศีล สมาธิ และปัญญาของพระองค์

คำว่า ธรรมจักรอันประเสริฐ ในพระสูตรนี้ มี ๒ ประเภท คือ

๑. ปฏิเวธญาณ ได้แก่ ญาณระดับโลกุตตระ แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า

๒. เทสนาญาณ ได้แก่ ญาณระดับโลกิยะ แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า

ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่าโอรสญาณ (ญาณส่วนพระองค์) มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้นไม่ปรากฏแก่คนทั่วไป

คำว่า บริษัท หมายถึง หมู่, คณะ, ที่ประชุม ในที่นี้หมายถึงบริษัท ๘ คือ

๑. บริษัทกษัตริย์ ๒. บริษัทพราหมณ์

๓. บริษัทคหบดี　　๔. บริษัทสมณะ
๕. บริษัทเทวดาชั้นจาตุมหาราช　　๖. บริษัทเทวดาชั้นดาวดึงส์
๗. บริษัทมาร　　๘. บริษัทพรหม

คำว่า ความเศร้าหมอง คือ ธรรมฝ่ายเสื่อม ได้แก่ กาม วิตก วิจาร และปีติ เป็นต้น ที่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญฌานตามลำดับขั้นของผู้ที่มีฌานยังไม่คล่องแคล่ว

คำว่า ความผ่องแผ้ว คือ ธรรมฝ่ายเจริญ ได้แก่ การสงัดจากกาม การระงับวิตกวิจาร การคลายไปของปีติเป็นต้น ซึ่งเป็นคุณค่าต่อการเจริญฌานให้ยิ่งขึ้นไปของผู้ที่มีฌานคล่องแคล่ว

คำว่า ฌาน คือ ฌาน ๔ ได้แก่

- ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑)　　- ทุติยฌาน (ฌานที่ ๒)
- ตติยฌาน (ฌานที่ ๓)　　- จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔)

คำว่า วิโมกข์ คือ วิโมกข์ ๘ ได้แก่

๑. รูปี รูปานิ ปสฺสติ (ผู้มีรูปมองเห็นรูปภายใน) ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุภายในกายของตน เช่น สีผม เป็นต้น

๒. อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ (ผู้มีอรูปสัญญาภายในมองเห็นรูปภายนอก) ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณที่กำหนดอารมณ์ภายนอก เช่น วงกสิณ เป็นต้น

๓. สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหติ (ผู้น้อมใจดิ่งไปว่างาม) ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณกำหนดสีที่งาม หรือเจริญอัปปมัญญา

๔. สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิ-การา อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (เพราะล่วงรูปฌาน ดับสัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์ ไม่ใส่ใจสัญญาในอารมณ์ต่างกันโดยสิ้นเชิง จึงเข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้)

๕. สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง จึงเข้าถึงวิญญาณัญ-จายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้)

๖. สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง จึงเข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร)

๗. สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่)

๘. สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิต นิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง จึงเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ <นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา> อยู่)

คำว่า สมาธิ คือ สมาธิ ๓ ได้แก่

- สวิตักกสวิจารสมาธิ สมาธิที่มีวิตกและวิจาร
- อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร
- อวิตักกาวิจารสมาธิ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร

คำว่า สมาบัติ คือ อนุปุพพสมาบัติ (สมาบัติที่บรรลุตามลำดับ) ๙ ได้แก่

- รูปฌาน ๔ - อรูปฌาน ๔ - สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑

[๑๔๙] บุคคลใดกล่าวถึงเราผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึกไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน

เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ เปรียบดั่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค) พึงบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ฉันนั้น เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้

ข้อความว่า ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ หมายความว่า ถูกวาจา จิต และทิฏฐิของตนซัดไปในนรก เหมือนถูกนายนิรยบาลนำตัวไปโยนไว้ในนรก

ในคำว่า อญฺญํ อาราเธยฺย (พึงบรรลุอรหัตตผล) คำว่า อญฺญา แปลว่า “อรหัตตผล” คำนี้ประกอบรูปศัพท์มาจาก อา บทหน้า + ญา ธาตุ (อวโพธเน = รู้) + อ ปัจจัย + อา อิตถีปัจจัย มีความหมาย ๒ ประการ คือ[๑]

---

[๑] อภิธาน.ฏีกา คำอธิบายคาถา ๔๓๖

๑. สภาวะรู้[สัจจะ]ไม่ล่วงขอบเขตที่ปฐมมรรคเป็นต้นเห็นแล้ว = ปฐมมคฺคาทีหิ ทิฏฺฐ-มริยาทมนติกฺกมิตฺวา ชานิตฺถาติ อญฺญา (อา บทหน้า + ญา ธาตุ (อวโพธเน = รู้) + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อดีตกาล)

๒. สภาวะกำจัดสังโยชน์เบื้องสูง ๕ มีรูปราคะเป็นต้นโดยเป็นขอบเขต = รูปราคาทีนํ ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ โอธิวเสน มาเรตีติ อญฺญา (อา บทหน้า + ญา ธาตุ = ฆ่า + เณ การิตปัจจัย + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ ปัจจุบันกาล)

คำว่า อาราเธยฺย ประกอบรูปศัพท์ขึ้นมาจาก อา บทหน้า + ราธ ธาตุ (ปตฺติยํ = ถึง) + อ ปัจจัย + เอยฺย วิภัตติ ในที่นี้ ราธ ธาตุมีความหมายว่า ถึง เพราะคัมภีร์อรรถกถาของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๑ หน้า ๓๕๓) อธิบายว่า ปาปุณาติ (ถึง)

ที่จริงแล้ว คำว่า อาราธน ที่พบในวรรณกรรมบาลี มีความหมาย ๔ ประการ คือ การให้สำเร็จ, การถึง, การพอใจ และการให้พอใจ ความหมาย ๓ อย่างแรกพบในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาว่า

อาราธนํ สาธเน จ ปตฺติยํ ปริโตสเน.[๑]

"อาราธน ศัพท์ย่อมเป็นไปในความหมายว่า การให้สำเร็จ, การถึง, การพอใจ"

ความหมายดังกล่าวสอดคล้องกับอรรถของ ราธ ธาตุที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ธาตวัตถสังคหะว่า

ราโธ สฺวา นิปฺผาทเน ทิ สิทฺธิยํ อา ตุ โตสเน
อปปุพฺโพ ปทุฏฺฐมฺหิ ราโส สทฺเท ปวตฺตติ.[๒]

"ราธ ธาตุ สฺวาทิคณะ เป็นไปในความหมายว่า ให้สำเร็จ, ทิวาทิคณะ เป็นไปในความหมายว่า สำเร็จ, เมื่อมี อา อยู่หน้า เป็นไปในความหมายว่า ยินดี, เมื่อมี อป อยู่หน้า เป็นไปในความหมายว่า ประทุษร้าย, ราส ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า ส่งเสียง"

ความหมายสุดท้ายเทียบได้กับบทอาขยาตว่า จิตฺตํ อาราเธติ (ย่อมยังจิตให้พอใจ), จิตฺตํ อาราเธยฺย (พึงยังจิตให้พอใจ) พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

อาราเธยฺยาติ ปริโตเสยฺย, อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถีติ ทสฺเสติ.[๓]

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๘๘๗ [๒] ธาตฺวตฺถ. คาถา ๓๑๖ [๓] องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๗/๓๓๕

"ปาฐะว่า อาราเธยฺย แปลว่า 'พึงยังจิตให้พอใจ' พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ขึ้นชื่อว่าการยังจิตให้พอใจโดยประการอื่น หามีไม่"

อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถีติ อิมินา สปจฺจยนามรูปานํ ยาถาวโต อวโพโธ เอว อิโต พาหิรกานํ นตฺถิ, กุโต ปเวทนาติ ทสฺเสติ. อาราธนนฺติ ยาถาวปเวทเนน จิตฺตสฺส ปริโตสนํ.[๑]

"ท่านแสดงว่า การรู้เห็นรูปนามพร้อมทั้งปัจจัยตามความเป็นจริงทีเดียว ไม่มีแก่นักบวชภายนอกจากศาสนานี้ การแสดงให้ผู้อื่นเข้าใจจะมีได้อย่างไร ด้วยคำว่า อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถิ (ขึ้นชื่อว่าการยังจิตให้พอใจโดยประการอื่น หามีไม่)

คำว่า อาราธนํ (การยังจิตให้พอใจ) หมายความว่า การยังจิตให้พอใจด้วยการแสดงให้ผู้อื่นเข้าใจตามความเป็นจริง"

เวสารัชชญาณ ๔

[๑๕๐] เวสารัชชญาณ (ญาณทำให้แกล้วกล้า) ย่อมทำให้ตถาคตปฏิญาณฐานะอันองอาจ บันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท มี ๔ ประการเหล่านี้

เวสารัชชญาณของตถาคตทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

เราไม่เห็นนิมิต (บุคคลหรือธรรม) อย่างนี้ว่า :-

๑. สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก จักทักท้วงเราด้วยคำที่สมเหตุสมผลในธรรมเหล่านั้นว่า ท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ แต่ยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมเหล่านี้ เราไม่เห็นนิมิตนี้จึงปลอดโปร่งใจ ไม่หวาดกลัว แกล้วกล้าอยู่

๒. ท่านปฏิญาณว่าเป็นพระขีณาสพ แต่อาสวะเหล่านี้ของท่านก็ยังไม่สิ้นไป ...

๓. อันตรายิกธรรม (ธรรมก่ออันตรายต่อมรรคผล) ที่ท่านกล่าว ไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้เสพได้จริง ...

๔. ธรรมที่ท่านแสดงไว้เพื่อขจัดราคะเป็นต้น ย่อมไม่สำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามได้จริง เราไม่เห็นนิมิตนี้จึงปลอดโปร่งใจ ไม่หวาดกลัว แกล้วกล้าอยู่

---

[๑] องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๗/๓๙๗-๙๘

เวสารัชชญาณ (ญาณทำให้แกล้วกล้า) ทำให้ตถาคตปฏิญาณฐานะอันองอาจบันลือสีหนาท ประกาศธรรมจักรอันประเสริฐในบริษัท มี ๔ ประการเหล่านี้

เวสารัชชญาณ ๔ คือ

๑. ญาณอันแกล้วกล้าในความเป็นพระพุทธเจ้า
๒. ญาณอันแกล้วกล้าในความสิ้นอาสวะ
๓. ญาณอันแกล้วกล้าในอันตรายิกธรรม คือ ธรรมก่ออันตรายต่อมรรคผล
๔. ญาณอันแกล้วกล้าในธรรมที่นำออกจากวัฏฏะ

โบราณาจารย์พม่าได้ประพันธ์เป็นคาถาท่องจำว่า

อนฺตราเย จ นิยฺยาเน พุทฺธตฺเต อาสวกฺขเย
จตูเสฺวเตสุ ฐาเนสุ วิสารโท มหามุนิ.[๑]

"พระมหามุนีทรงเป็นผู้องอาจในฐานะ ๔ ประการเหล่านี้ คือ ธรรมอันทำอันตราย ธรรมที่นำออกจากวัฏฏะ ความเป็นพระพุทธเจ้า และความสิ้นอาสวะ"

คำว่า คำพูดที่มีเหตุ คือ คำพูดที่อ้างอิงพยานบุคคลหรือหลักฐานมาเป็นเหตุสนับสนุนให้การทักท้วงสำเร็จประโยชน์น่าเชื่อถือ

คำว่า อันตรายิกธรรม คือ ธรรมก่ออันตรายต่อมรรคผล ได้แก่ อาบัติ ๗ กอง (ปาราชิก สังฆาทิเสส ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต) ซึ่งเป็นโทษสำหรับปรับภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยที่สุดแม้ทุกกฏหรือทุพภาสิต ในที่นี้หมายเอาเมถุนธรรมตามฐานะ

บุคคลใดกล่าวถึงเราผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึกไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน

เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ เปรียบดั่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค)

---

[๑] มหาวิสุทธารามิกเถรุปปัตติทีปนีนิสสัย หน้า ๕

พึงบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ฉันนั้น เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้

บริษัท ๘

[๑๕๑] **บริษัท (ชุมชน) เหล่านี้มี ๘** จำพวก มีอะไรบ้าง คือ

๑. บริษัทกษัตริย์ ๒. บริษัทพราหมณ์
๓. บริษัทคหบดี ๔. บริษัทสมณะ
๕. บริษัทเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๖. บริษัทเทวดาชั้นดาวดึงส์
๗. บริษัทมาร ๘. บริษัทพรหม

บริษัทมี ๘ จำพวกเหล่านี้แล

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาประพันธ์คาถาที่เกี่ยวกับบริษัท ๘ ว่า

ตาวตึสทฺวิชกฺขตฺต- มารคหปติสฺส จ
สมณานํ วสา จาตุ- มหาราชิกพฺรหฺมุนํ[๑]

“บริษัท ๘ ย่อมมีโดยประเภทแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์ พราหมณ์ กษัตริย์ มาร คหบดี สมณะ เทวดาชั้นจาตุมหาราช และพรหม”

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา (คำอธิบายคาถา ๔๑๖) กล่าวว่า บริษัท ๗ จำพวกคือเทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นต้นตรัสไว้เพราะเป็นผู้ที่คนทั่วไปรู้จักกัน ส่วนสมณะเป็นผู้ที่คนทั่วไปรู้จักกันและเป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้น จึงไม่ตรัสถึงเทวดาชั้นดุสิตเป็นต้นในบริษัท ๘ เพราะไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

ตถาคตเพียบพร้อมด้วยเวสารัชชญาณ ๔ ประการนี้ จึงเข้าไปคบหาบริษัท ๘ จำพวกนี้ เรารู้ว่าได้เข้าไปยังบริษัทกษัตริย์หลายร้อย ในบริษัทนั้นเราเคยนั่งใกล้ เคยปราศรัย เคยสนทนากัน เราไม่เห็นนิมิตว่า ความกลัวหรือความสะทกสะท้านจักกล้ำกรายเราในบริษัทนั้นได้เลย เราไม่เห็นนิมิตนี้จึงปลอดโปร่งใจ ไม่หวาดกลัว แกล้วกล้าอยู่

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๔๑๖

อนึ่ง เรารู้ว่าได้เข้าไปยังบริษัทพราหมณ์หลายร้อย ... บริษัทคหบดี ... บริษัทสมณะ ... บริษัทเทวดาชั้นจาตุมหาราช ... บริษัทเทวดาชั้นดาวดึงส์ ... บริษัทมารเข้าไปยังบริษัทพรหมหลายร้อย ในบริษัทนั้นๆ เราเคยนั่งใกล้ เคยปราศรัย เคยสนทนากัน เราไม่เห็นนิมิตว่า ความกลัวหรือความสะทกสะท้านจักกล้ำกรายเราในบริษัทนั้นได้เลย เราไม่เห็นนิมิตนี้จึงปลอดโปร่งใจ ไม่หวาดกลัว แกล้วกล้าอยู่

บุคคลใดกล่าวถึงเราผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึกไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน

เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ เปรียบดั่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค) พึงบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ฉันนั้น เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้

กำเนิด ๔

[๑๕๒] **กำเนิดเหล่านี้มี ๔ ชนิด** มีอะไรบ้าง คือ

๑. กำเนิดอัณฑชะ (เกิดในไข่)

๒. กำเนิดชลาพุชะ (เกิดในครรภ์)

๓. กำเนิดสังเสทชะ (เกิดในที่ชื้นแฉะ)

๔. กำเนิดโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น)

กำเนิดอัณฑชะ คืออะไร

คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด จึงชื่อว่า กำเนิดอัณฑชะ

กำเนิดชลาพุชะ คืออะไร

คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ จึงชื่อว่า กำเนิดชลาพุชะ

กำเนิดสังเสทชะ คืออะไร

คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ซากศพเน่า ขนมบูด น้ำครำ หรือเถ้าไคล จึงชื่อว่า กำเนิดสังเสทชะ

กำเนิดโอปปาติกะ คืออะไร

คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก จึงชื่อว่า กำเนิดโอปปาติกะ

กำเนิดมี ๔ ชนิดเหล่านี้

บุคคลใดกล่าวถึงเราผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึกไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน

เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ เปรียบดั่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค) พึงบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ฉันนั้น เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้

คติ ๕

[๑๕๓] **คติเหล่านี้มี ๕ ประการ** มีอะไรบ้าง คือ

๑. นรก
๒. กำเนิดดิรัจฉาน
๓. ที่อยู่ของเปรต
๔. มนุษย์
๕. เทวดา

เรารู้ชัด :-

๑. นรก ทางที่นำสัตว์ให้ถึงนรก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงนรก และข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

๒. กำเนิดดิรัจฉาน ทางที่นำสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน และข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉานหลังจากตายแล้ว

๓. ที่อยู่ของเปรต ทางที่นำสัตว์ให้ถึงที่อยู่ของเปรต ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงที่อยู่ของเปรต และข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปเกิดในที่อยู่ของเปรตหลังจากตายแล้ว

๔. หมู่มนุษย์ ทางที่นำสัตว์ให้ถึงมนุษยโลก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงมนุษยโลก และข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปเกิดในหมู่มนุษย์หลังจากตายแล้ว

๕. หมู่เทพ ทางที่นำสัตว์ให้ถึงหมู่เทพ ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงหมู่เทพ และข้อปฏิบัติที่ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว

เรารู้ชัดนิพพาน, ทางที่นำสัตว์ให้ถึงนิพพาน, ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงนิพพาน และข้อปฏิบัติที่ทำให้รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจ และปัญญาอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

รู้เห็นการไปทุคติและสุคติของบุคคล

[๑๕๔] เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดใน นรก อันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในนรกดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้ายิ่งนัก

อุปมาเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงลึกมากกว่าช่วงตัวบุรุษ เต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวและควัน ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยาก หิวกระหาย เดินมุ่งมายังหลุมถ่านเพลิงนั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้น จักมาถึงหลุมถ่านเพลิงนี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีนั้นได้เห็นเขาผู้ตกลงในหลุมถ่านเพลิงนั้นแล้วเสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้ายิ่งนัก ฉันใด เราก็ฉันนั้น ใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่า ไปเกิดในนรกดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้ายิ่งนัก [๑]

เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดใน กำเนิดดิรัจฉาน หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่า ไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉานดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้า

อุปมาเหมือนหลุมคูถ (อุจจาระ) ลึกมากกว่าช่วงตัวบุรุษ เต็มไปด้วยคูถ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยาก หิวกระหาย เดินมุ่งมายังหลุมคูถนั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้น จักมาถึงหลุมอุจจาระนี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีนั้นได้เห็นเขาผู้ตกลงในหลุมอุจจาระนั้นแล้วเสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้า ฉันใด เราก็ฉันนั้น กำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉานหลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉานดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้า [๒]

เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดใน ที่อยู่ของเปรต หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในที่อยู่ของเปรตดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้า

อุปมาเหมือนต้นไม้เกิดบนพื้นที่ไม่เสมอ มีใบอ่อนใบแก่น้อย มีเงาโปร่ง ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยากหิวกระหาย เดินมุ่งมายังต้นไม้นั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้น จักมาถึงต้นไม้นี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีนั้นได้เห็นเขานั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้นั้นแล้วเสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ฉันใด เราก็ฉันนั้น ใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดในที่อยู่ของเปรตหลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในที่อยู่ของเปรตดังกล่าว เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนแรงกล้า [๓]

เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนิน

ทางนั้นแล้ว จักไปเกิดใน หมู่มนุษย์ หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในหมู่มนุษย์ เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก

อุปมาเหมือนกับต้นไม้เกิดบนพื้นที่ราบเรียบ มีใบอ่อนใบแก่มาก มีร่มเงาทึบ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผาครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยากหิวกระหาย เดินมุ่งมายังต้นไม้นั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้น จักมาถึงต้นไม้นี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีนั้นได้เห็นเขานั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้นั้นแล้วเสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก ฉันใด เราก็ฉันนั้น ใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้วจักไปเกิดในหมู่มนุษย์หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในหมู่มนุษย์ เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก [๔]

เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยสุขเวทนายิ่งนัก

อุปมาเหมือนกับปราสาทซึ่งมีเรือนยอดฉาบทาแล้ว ทั้งภายใน และภายนอก ไม่มีลมเข้า มีกลอนแน่น มีประตูและหน้าต่างปิดสนิทดี ในเรือนยอดนั้น มีบัลลังก์ลาดด้วยผ้าพรมขนสัตว์ ลาดด้วยเครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยขนสัตว์ปักรูปดอกไม้ มีเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชะมด มีเพดานกั้นอยู่เบื้องบน มีหมอนแดงวางไว้สองข้าง ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผาครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยากหิวกระหาย เดินมุ่งมายังปราสาทนั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้วจักมายังปราสาทนี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีได้เห็นเขานั่งหรือนอนบนบัลลังก์นั้นที่เรือนยอดในปราสาทนั้น เสวยสุขเวทนายิ่งนัก ฉันใด เราก็ฉันนั้น ใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว ต่อมา เราเห็นเขาด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่าไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยสุขเวทนายิ่งนัก [๕]

เราใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทาง

นั้นแล้วจัก รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญา อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ต่อมา เราเห็นบุคคลนั้นรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญา ดังกล่าว

อุปมาเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำใสหวานอร่อยเย็นสะอาด มีท่าเทียบ น่ารื่นรมย์ และในที่ไม่ไกลสระโบกขรณีนั้น ก็มีแนวป่าทึบ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผาครอบงำ เหน็ดเหนื่อย อดอยากหิวกระหาย เดินมุ่งมายังสระโบกขรณีนั้นตามทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วควรกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้นดำเนินทางนั้นแล้วจักมาถึงสระโบกขรณีนี้ ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีได้เห็นเขาลงสู่สระโบกขรณีนั้นแล้วอาบและดื่ม ระงับความเร่าร้อน ความเหน็ดเหนื่อย และความร้อนหมดแล้วขึ้นไปนั่งหรือนอนที่แนวป่านั้น เสวยสุขเวทนายิ่งนัก ฉันใด เราก็ฉันนั้น ใช้ใจกำหนดรู้ใจของบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินทางนั้นแล้ว จักรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ต่อมา เราเห็นเขารู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาดังกล่าว เสวยสุขเวทนายิ่งนัก

คติมี ๕ ประการเหล่านี้

บุคคลใดกล่าวถึงเราผู้รู้เห็นอยู่อย่างนี้ว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ท่านแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตรึกไตร่ตรองด้วยการค้นคิดตามความเข้าใจของตน

เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้ เปรียบดั่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค) พึงบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ฉันนั้น เขาไม่ละวาจาและความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น ย่อมถูกซัดไปในนรกเหมือนถูกนำไปโยนไว้

พรหมจรรย์มีองค์ ๔

[๑๕๕] เรารู้ถึงบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (ความเพียรอันประเสริฐ) มีองค์ ๔ คือ

๑. เราบำเพ็ญตบะ (ข้อปฏิบัติทรมานร่างกาย) และได้บำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม

๒. เราประพฤติสิ่งเศร้าหมอง และได้ประพฤติสิ่งเศร้าหมองอย่างยอดเยี่ยม

๓. เรารังเกียจบาป และได้รังเกียจบาปอย่างยอดเยี่ยม

๔. เราปลีกวิเวก และได้ปลีกวิเวกอย่างยอดเยี่ยม

คำว่า พรหมจรรย์ คือ ความประพฤติอันประเสริฐ หมายถึง ข้อความ ๑๒ อย่างตามฐานะดังนี้ คือ

๑. ทาน	การให้	๒. ไวยาวัจจะ	การขวนขวายช่วยเหลือ
๓. ปัญจสิกขาบท	ศีลห้า	๔. พรหมวิหาร	การประพฤติพรหมวิหาร
๕. ธรรมเทศนา	การแสดงธรรม	๖. เมถุนวิรัติ	การงดเว้นจากการเสพเมถุน
๗. สทารสันโดษ	ความยินดีเฉพาะคู่ครองของตน		
๘. อุโปสถังคะ	องค์อุโบสถ	๙. อริยมรรค	ทางอันประเสริฐ
๑๐. คำสอนที่รวมไตรสิกขา		๑๑. อัธยาศัย	
๑๒. วิริยะ	ความเพียร		

แต่ในที่นี้หมายถึงวิริยะ เหตุที่ตรัสพรหมจรรย์นี้ก็เพราะว่าสุนักขัตตะเชื่อว่าบุคคลจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการประพฤติทุกรกิริยา จึงทรงมุ่งขจัดความเชื่อนั้น

การบำเพ็ญตบะ

ในบรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น :-

พรหมจรรย์ในการบำเพ็ญตบะของเรา คือ

เราเคยเป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท[ยืนถ่ายอุจจาระปัสสาวะเป็นต้น], เลียมือ, เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป, เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด, ไม่รับอาหารที่เขานำมา, ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง และไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ

เรานั้นไม่รับอาหารจากปากหม้อ, ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ, ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู, ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้, ไม่รับอาหารคร่อมสาก, ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่, ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์, ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม,

ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย, ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้, ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข, ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันตอมเป็นกลุ่มๆ, ไม่กินปลา, ไม่กินเนื้อ, ไม่ดื่มสุรา, ไม่ดื่มเมรัย และไม่ดื่มยาดอง

เรานั้นรับอาหารในเรือนหลังเดียว, ๒ หลัง ... ๗ หลัง, ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว, ๒ คำ ... ๗ คำ, ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑, ๒ ... ๗ ใบ, กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑, ๒ ... ๗ วัน และโดยประการดังนี้ เราถือการบริโภคอาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อเช่นนี้อยู่

เรานั้นกินอาหารคือ ผักดอง, ข้าวฟ่าง, ลูกเดือย, กากข้าว, สาหร่าย, รำ, ข้าวตัง, กำยาน, หญ้า, มูลโค, เหง้า และผลไม้ป่า กินผลไม้หล่นยังชีพ

เรานั้นนุ่งห่มผ้าป่าน, ผ้าป่านผสมด้ายหลายชนิด, ผ้าห่อศพ, ผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) ผ้าเปลือกไม้, หนังเสือ, หนังเสือมีเล็บ, ผ้าคากรอง, เปลือกปอกรอง, ผ้าผลไม้กรอง, ผ้ากัมพลผมมนุษย์, ผ้ากัมพลขนสัตว์, ผ้าขนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวดเครา ถือการถอนผมและหนวดเครา ยืนอย่างเดียวไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง ถือการเดินกระโหย่ง ถือการนอนบนหนาม นอนบนที่นอนที่ทำด้วยหนาม ถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง โดยประการดังนี้ เราถือการทรมานร่างกายหลายรูปแบบเช่นนี้อยู่ ย่อมไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการบำเพ็ญตบะของเรา

การประพฤติสิ่งเศร้าหมอง

[๑๕๖] **พรหมจรรย์ในการประพฤติสิ่งเศร้าหมองของเรา** คือ

มลทินคือธุลีหมักหมมอยู่ในกายหลายปีจนเกิดเป็นสะเก็ด เหมือนตอตะโกที่ตั้งอยู่หลายปีหมักหมมจนเกิดเป็นสะเก็ด ฉันใด มลทินคือธุลีหมักหมมอยู่ในกายของเราหลายปีจนเกิดเป็นสะเก็ดก็ฉันนั้น เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า ถ้าอย่างไร เราควรปัดละอองธุลีนี้ด้วยฝ่ามือ หรือคนเหล่าอื่นพึงปัดละอองธุลีนี้ของเราด้วยฝ่ามือ แม้ความคิดอย่างนี้ก็มิได้มีแก่เรา

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการประพฤติสิ่งเศร้าหมองของเรา

การรังเกียจบาป

พรหมจรรย์ในการรังเกียจบาปของเรา คือ

เรานั้นมีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยกลับ ความเอ็นดูของเราปรากฏแม้กระทั่งในหยดน้ำว่า เราอย่าได้ล้างผลาญสัตว์เล็กๆ ที่มีอยู่ในที่ต่างๆ เลย

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการรังเกียจบาปของเรา

การปลีกวิเวก

พรหมจรรย์ในการปลีกวิเวกของเรา คือ

เรานั้นอาศัยป่าใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อใด เราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า [คือ คนหาฟืน รากไม้ และผลไม้ในป่า] เมื่อนั้น เราเดินหนีจากป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนหนึ่งไปยังป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนอีกแห่งหนึ่ง ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเราคิดว่า คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้น เหมือนกับสัตว์ป่าเห็นมนุษย์แล้วก็เตลิดหนีจากป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนแห่งหนึ่งไปยังป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนอีกแห่งหนึ่ง ฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อใด เราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า เมื่อนั้น เราเดินหนีจากป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนหนึ่งไปยังป่า ป่าชัฏ ที่ลุ่ม และที่ดอนอีกแห่งหนึ่ง ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเราคิดว่า คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้น

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการปลีกวิเวกของเรา

เรานั้นคลานเข้าไปในคอกที่ฝูงโคออกไปแล้ว ไม่มีคนเลี้ยงโคอยู่ กินมูลโคของลูกโคตัวอ่อนที่ยังดื่มนม และกินปัสสาวะอุจจาระของตนเองนั่นแลตลอดเวลาที่ปัสสาวะและอุจจาระยังไม่สิ้นไป

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการกินอาหารอย่างวิปริตของเรา

[๑๕๗] เรานั้นเข้าอาศัยป่าทึบน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ที่ว่าน่ากลัวนั้น เพราะเป็นป่าทึบ

ที่น่าสะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังป่าทึบนั้น มักขนพองสยองเกล้าเป็นส่วนมาก เรานั้นอยู่ที่กลางแจ้งตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บมีหิมะตกระหว่าง ๘ วันเช่นนั้น [คือ ๔ วันสุดท้ายของเดือน ๓ และ ๔ วันสุดท้ายของเดือน ๔] แต่อยู่ในป่าทึบในเวลากลางวัน ส่วนในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในป่าทึบในเวลากลางคืน คาถาน่าอัศจรรย์นี้ที่เราไม่เคยได้ยินมาก่อน ปรากฏแก่เราว่า

โสตตฺโต โสสินฺโน เจว เอโก ภึสนเก วเน
นคฺโค น จคฺคิมาสีโน เอสนาปสุโต มุนิ.

“มุนีผู้อาบแดด อาบน้ำค้าง เปลือยกาย ทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่ผู้เดียวในป่าที่น่ากลัว ย่อมเพียรแสวงหา[ความหมดจด]”

เรานอนหนุนกระดูกผีในป่าช้า พวกเด็กชาวบ้านเข้าใกล้เราแล้ว ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายปัสสาวะรดบ้าง โปรยฝุ่นลงบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง แต่เราไม่รู้สึกว่ามีอกุศลจิตเกิดขึ้นในเด็กเหล่านั้น

ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ในการอยู่ด้วยอุเบกขาของเรา

ลัทธิที่ว่าความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอาหาร

[๑๕๘] มีสมณพราหมณ์บางพวกมีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอาหาร พวกเขากล่าวว่า พวกเราดำรงชีวิตอยู่ด้วยผลพุทรา พวกเขาเคี้ยวกินพุทราผลหนึ่งบ้าง พุทราป่นบ้าง ดื่มน้ำผลพุทราบ้าง บริโภคสิ่งที่แปรรูปจากผลพุทราชนิดต่างๆ บ้าง แต่เราก็รู้ตัวว่า กินผลพุทราผลเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร เธอคงจะคิดอย่างนี้ว่า สมัยนั้น ผลพุทราคงจะใหญ่เป็นแน่ แต่เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น แม้ในกาลนั้น ผลพุทราก็มีขนาดเท่าในบัดนี้

เมื่อเรากินพุทราผลเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร ร่างกายก็ซูบผอมมาก อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา [นูนขึ้นเป็นปุ่ม] เหมือนข้อผักบุ้งหรือข้อเถาวัลย์ดำเพราะมีอาหารน้อย, สะโพกของเราเหมือนรอยเท้าอูฐ กระดูกสันหลังขึ้นเป็นปุ่มๆ เหมือนเถาสะบ้า, กระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลง เหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกัน, ดวงตากลวงลึกเข้าไปในเบ้าตา เหมือนผิวน้ำลึก

ที่ปรากฏเว้าเข้าไปในบ่อน้ำ, หนังศีรษะเหี่ยวแห้ง เหมือนผลน้ำเต้าขมที่ถูกตัดแต่ยังอ่อน เหี่ยวแห้งไปเพราะลมแดด เพราะมีอาหารน้อย

เรานั้นคิดว่าจักลูบหนังท้อง แต่คลำถูกกระดูกสันหลัง, คิดว่าจักลูบกระดูกสันหลัง แต่คลำถูกหนังท้อง หนังท้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะมีอาหารน้อย และคิดว่าจะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็ซวนเซล้มลง ณ ที่นั้น เพราะมีอาหารน้อย

เราจะทำร่างกายให้สบายก็ลูบตัวด้วยฝ่ามือ เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนที่มีรากเน่าก็หลุดร่วงจากกาย เพราะมีอาหารน้อย

[๑๕๙] มีสมณพราหมณ์บางพวกมีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอาหาร พวกเขากล่าวว่า พวกเราดำรงชีวิตอยู่ด้วยเมล็ดถั่วเขียว, เมล็ดงา และข้าวสาร พวกเขาเคี้ยวกินข้าวสารบ้าง ปลายข้าวบ้าง ดื่มน้ำข้าวบ้าง บริโภคสิ่งที่แปรรูปจากข้าวสารชนิดต่างๆ บ้าง แต่เรารู้ตัวว่า กินข้าวสารเมล็ดเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร เธอคงจะคิดอย่างนี้ว่า สมัยนั้น เมล็ดข้าวสารคงจะใหญ่เป็นแน่ แต่เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น แม้ในกาลนั้น เมล็ดข้าวสารก็มีขนาดเท่าในบัดนี้

เมื่อเรากินข้าวสารเมล็ดเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร ร่างกายก็ซูบผอมมาก อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา [นูนขึ้นเป็นปุ่ม] เหมือนข้อผักบุ้งหรือข้อเถาวัลย์ดำ เพราะมีอาหารน้อย, สะโพกของเราเหมือนรอยเท้าอูฐ, กระดูกสันหลังขึ้นเป็นปุ่มๆ เหมือนเถาสะบ้า, กระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลง เหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกัน, ดวงตากลวงลึกเข้าไปในเบ้าตา เหมือนผิวน้ำลึกที่ปรากฏเว้าเข้าไปในบ่อน้ำ และหนังศีรษะเหี่ยวแห้ง เหมือนผลน้ำเต้าขมที่ถูกตัดแต่ยังอ่อน เหี่ยวแห้งไปเพราะลมแดด เพราะมีอาหารน้อย

เรานั้นคิดว่าจักลูบหนังท้อง แต่คลำถูกกระดูกสันหลัง, คิดว่าจักลูบกระดูกสันหลัง แต่คลำถูกหนังท้อง หนังท้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะมีอาหารน้อย และคิดว่าจะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็ซวนเซล้มลง ณ ที่นั้น เพราะมีอาหารน้อย

เรามิได้บรรลุญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยความเพียร ด้วยปฏิปทา และด้วยการทรมานตนที่ทำได้ยากนั้น ที่เป็นอย่างนั้น

เพราะอะไร เพราะเรายังมิได้บรรลุ[มรรค]ปัญญาอันประเสริฐนี้ที่นำออกจากวัฏฏะ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม

ลัทธิที่ว่าความบริสุทธิ์มีได้ด้วยสังสารวัฏเป็นต้น

[๑๖๐] มีสมณพราหมณ์บางพวกมีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า :-

- ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) แต่สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวไปเป็นเวลาช้านานนี้หาได้ยาก นอกจากพรหมชั้นสุทธาวาส หากเราท่องเที่ยวไปในพรหมชั้นสุทธาวาส ก็ไม่ควรมาสู่โลกนี้อีก

- ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยความเกิด แต่ความเกิดที่เราไม่เคยประสบเป็นเวลาช้านานนี้หาได้ยาก นอกจากพรหมชั้นสุทธาวาส หากเราเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส ก็ไม่ควรมาสู่โลกนี้อีก

- ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการอยู่อาศัย แต่สถานที่ที่เราไม่เคยอยู่อาศัยแล้วเป็นเวลาช้านานนี้หาได้ยาก นอกจากพรหมชั้นสุทธาวาส หากเราอยู่ในพรหมชั้นสุทธาวาส ก็ไม่ควรมาสู่โลกนี้อีก

- ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการบูชายัญ แต่ยัญที่เราผู้เป็นขัตติยราชซึ่งได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณ์มหาศาลไม่เคยบูชาแล้วเป็นเวลาช้านาน หาได้ยาก

- ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการบำเรอไฟ แต่ไฟที่เราผู้เป็นขัตติยราชซึ่งได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณ์มหาศาล ไม่เคยบำเรอแล้วเป็นเวลาช้านาน หาได้ยาก

สัตว์โลกผู้ไม่หลง

[๑๖๑] มีสมณพราหมณ์บางพวกมีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษหนุ่มผู้เจริญนี้ มีผมดำสนิท มีวัยหนุ่มแน่น สมบูรณ์ด้วยปฐมวัย มีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง ต่อมา บุรุษหนุ่มผู้เจริญนี้ก็ชราแก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับ มีอายุ ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง หลังจากนั้น เขาเสื่อมจากปัญญาเฉลียวฉลาดนั้น ข้อนี้เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น บัดนี้ เรา

ชราแก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยไปตามลำดับ เรามีอายุ ๘๐ ปี สาวกบริษัท ๔ ของเราในธรรม-วินัยนี้มีอายุ ๑๐๐ ปี ดำรงอยู่ ๑๐๐ ปี มีสติปัญญา มีความเพียรอันยอดเยี่ยม และมีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง เหมือนนักแม่นธนูผู้มีธนูมั่นคง ได้รับการฝึกหัด ช่ำชอง เคยแสดงฝีมือมาแล้ว สามารถยิงงวงตาลทางด้านขวางให้ตกลงได้ง่ายด้วยลูกศรขนาดเบา ฉันใด สาวกบริษัท ๔ ของเราก็ฉันนั้น มีสติปัญญา มีความเพียรอันยอดเยี่ยมอย่างนี้ มีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง

พวกเธอพึงถามปัญหาอิงสติปัฏฐาน ๔ กับเรา นอกจากการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ หลับ และบรรเทาความเมื่อยล้า เราถูกถามแล้วจะตอบแก่เธอได้ เธออาจทรงจำคำที่เราตอบแล้วโดยแจ่มแจ้ง ไม่ต้องถามเราอีกต่อไปเป็นครั้งที่สอง

คำว่า มีสติปัญญา คือ มีสติสามารถเล่าเรียนตั้งร้อยบทพันบท และมีปัญญาสามารถทรงจำและรวบรวมเรียบเรียงไว้ได้

คำว่า มีความเพียร คือ มีความเพียรที่สามารถทำการสาธยายสิ่งที่เล่าเรียนมา ทรงจำมาไว้ได้

ถ้าสาวกบริษัท ๔ ของเรานั้น มีอายุเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี เมื่อล่วง ๑๐๐ ปีไปก็จะตาย ธรรมบรรยายของตถาคตไม่มีจบสิ้น บทและพยัญชนะ (อักขระ) แห่งพระบาลีของตถาคตไม่มีจบสิ้น การตอบปัญหาอย่างแจ่มแจ้งของตถาคตไม่มีจบสิ้น ถ้าเธอจักหามเราด้วยเตียงเล็ก ปัญญาเฉลียวฉลาดของตถาคตย่อมไม่แปรปรวนได้ บุคคลผู้พูดอย่างถูกต้องควรกล่าวคำนั้นกับเราผู้เดียวว่า สัตว์โลกผู้ไม่หลง ได้อุบัติแล้วในโลกเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

คำนิคม

[๑๖๒] สมัยนั้น ท่านพระนาคสมาละยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มี-พระภาค ลำดับนั้น ท่านพระนาคสมาละได้กราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ข้าพระองค์ฟังธรรมเทศนานี้แล้วเกิดขนลุกชูชัน ธรรมเทศนานี้ชื่อว่าอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นาคสมาละ เพราะเหตุนั้น เธอจงจำไว้ว่า ธรรมเทศนานี้ชื่อว่า โลมหังสนเทศนา

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระนาคสมาละมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาสีหนาทสูตรที่ ๒

---

๓. มหาทุกขักขันธสูตร
ว่าด้วยกองทุกข์ สูตรใหญ่

ปัญหาของปริพาชก

[๑๖๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเช้า ภิกษุจำนวนมากครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เวลานั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า ยังเช้าอยู่ที่จะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทางที่ดี พวกเราเข้าไปยังอารามของปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นกันเถิด แล้วพากันเข้าไปยังอารามของปริพาชกผู้มีลัทธิอื่น ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร

ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นเหล่านั้นได้กล่าวกับหมู่ภิกษุนั้นว่า พระสมณโคดมกล่าวถึงการละกาม พวกเราก็กล่าวถึงการละกาม พระสมณโคดมกล่าวถึงการละรูป พวกเราก็กล่าวถึงการละรูป พระสมณโคดมกล่าวถึงการละเวทนา พวกเราก็กล่าวถึงการละเวทนา

อะไรเป็นความต่างกันระหว่างการแสดงธรรมสั่งสอนของพระสมณโคดมกับพวกเราในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านคำที่ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นเหล่านั้นกล่าวแล้ว ครั้น

ไม่ยินดี ไม่คัดค้านแล้วจึงลุกจากที่นั่งไปด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักทราบเนื้อความแห่งคำกล่าวนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค

[๑๖๔] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า ขอประทานวโรกาส เช้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์ทั้งหลายคิดว่า ยังเช้าอยู่ที่จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทางที่ดี พวกเราเข้าไปยังอารามของปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นกันเถิด

ครั้นแล้วจึงพากันเข้าไปยังอารามของปริพาชกผู้มีลัทธิอื่น ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นเหล่านั้นได้กล่าวว่า พระสมณโคดมกล่าวถึงการละกาม พวกเราก็กล่าวถึงการละกาม พระสมณโคดมกล่าวถึงการละรูป พวกเราก็กล่าวถึงการละรูป พระสมณโคดมกล่าวถึงการละเวทนา พวกเราก็กล่าวถึงการละเวทนา

อะไรเป็นความต่างกันระหว่างการแสดงธรรมสั่งสอนของพระสมณโคดมกับพวกเราในเรื่องนี้

ข้าพระองค์ไม่ยินดีคัดค้านคำที่ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นเหล่านั้นกล่าวแล้ว ครั้นแล้วจึงลุกจากที่นั่งจากไปด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักทราบเนื้อความแห่งคำกล่าวนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค

คุณ โทษ และการสลัดออกไปจากกาม

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกเธอควรตอบพวกปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นมีวาทะเช่นนั้นอย่างนี้ว่า :-

อะไรเป็นความน่าชอบใจ (คุณ) โทษ และการสลัดออกไปจากกาม

อะไรเป็นความน่าชอบใจ โทษ และการสลัดออกไปจากรูป

อะไรเป็นความน่าชอบใจ โทษ และการสลัดออกไปจากเวทนา

ปริพาชกผู้มีลัทธิอื่นถูกเธอถามอย่างนั้นแล้วคงตอบไม่ได้ และคงต้องลำบากใจอย่างยิ่ง ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะข้อนั้นมิใช่วิสัย เรายังไม่เห็นผู้ที่จะทำจิตให้ยินดีด้วยการตอบปัญหานี้ได้ ยกเว้นตถาคต สาวกของตถาคต หรือบุคคลได้ฟังคำสั่งสอนของเราในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมุติเทพและมนุษย์

คุณของกาม

[๑๖๖] อะไรเป็น **ความน่าชอบใจของกาม**

คือ กามคุณ ๕ ประการ ได้แก่

๑. รูปที่รับรู้ทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๒. เสียงที่รับรู้ทางหู ...

๓. กลิ่นที่รับรู้ทางจมูก ...

๔. รสที่รับรู้ทางลิ้น ...

๕. โผฏฐัพพะที่รับรู้ทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

กามคุณเหล่านี้มี ๕ ประการ

การที่สุขและโสมนัสเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณ ๕ นี้ชื่อว่า คุณของกาม

โทษของกาม

[๑๖๗] อะไรเป็น **โทษของกาม** คือ

กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง อดทนต่อความหนาวและความร้อน เดือดร้อนด้วยสัมผัสแห่ง

เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน และตายด้วยความหิวกระหาย แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

ถ้ากุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ :-

โภคสมบัติเหล่านั้นไม่สัมฤทธิ์ผล เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ หลงเพ้อว่า ความขยันของเราเป็นโมฆะหนอ ความพยายามของเราก็ไม่มีผลเลยหนอ แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

โภคสมบัติเหล่านั้นสัมฤทธิ์ผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาว่า ทำอย่างไร ? พระราชาจะไม่ริบโภคสมบัติของเรา โจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่แย่งไป เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบไป โจรปล้นเอาไป ไฟไหม้เสีย น้ำพัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักแย่งเอาไป เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ หลงเพ้อว่า สิ่งใดเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่เป็นของเรา แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

[๑๖๘] อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ :-

พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้ กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ คหบดีวิวาทกับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาก็ได้ บิดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับบิดาก็ได้ พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้องชายก็ได้ พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้องสาวก็ได้ พี่น้องสาววิวาทกับพี่น้องชายก็ได้ สหายวิวาทกับสหายก็ได้ ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกัน ย่อมทำร้ายกันด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศาสตรา เพราะการวิวาทนั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าสู่สงครามปะทะกันทั้งสองฝ่าย เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวัดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้างจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าไปยังเชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปือกตมร้อน เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวัดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกมูลโคร้อนรดบ้าง ถูกคราดสับบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง จึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

[๑๖๙] อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ :-

หมู่ชนจึงตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่างๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟใส่ปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงบั้นเอวทำให้มองดูเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้งห้าทิศเอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อ เอ็นออกมาบ้าง เฉือนเนื้อออกเป็นแว่นๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง เฉือนหนัง เนื้อ เอ็นออกเหลือไว้แต่กระดูกบ้าง ใช้หลาวแทงช่องหูให้ทะลุถึงกันบ้าง เสียบให้ติดดินแล้วจับเขาหมุนได้รอบบ้าง ทุบกระดูกให้แหลกแล้วถลกหนังออกเหลือไว้แต่กองเนื้อเหมือนดั่งใบไม้บ้าง ราดตัวด้วยน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่กระดูกบ้าง ให้นอนบนหลาวทั้งเป็นบ้าง ตัดศีรษะออกด้วยดาบบ้าง ชนเหล่านั้นจึงถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เมื่อประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต จึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

การสลัดออกไปจากกาม

[๑๗๐] อะไรเป็น **การสลัดออกไปจากกาม** คือ

การกำจัดสละฉันทราคะในกาม นี้ชื่อว่า การสลัดออกไปจากกาม

คำว่า การกำจัดสละฉันทราคะ หมายถึง นิพพาน

คำว่า ฉันทราคะ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. "ความพอใจรักใคร่"

ฉันทะ (ความพอใจ) เป็นราคะอย่างอ่อน ส่วนราคะ (ความรักใคร่) เป็นราคะอย่างแรง ดังข้อความว่า

ฉนฺทราโคติ เอวํ อกุสลวิตกฺเกน วิตกฺกิตวตฺถุสฺมึ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติ, อิทญฺหิ อิธ ตณฺหา. ฉนฺโทติ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํ.[๑]

"คำว่า ฉนฺทราโค (ความพอใจรักใคร่) หมายความว่า ราคะอย่างอ่อนและราคะอย่างแรง ย่อมเกิดขึ้นในวัตถุที่ตรึกแล้วด้วยอกุศลวิตกอย่างนี้

โดยแท้จริงแล้ว คำว่า ราคะ นี้คือตัณหาในที่นี้ คำว่า ฉันทะ เป็นชื่อของราคะอย่างอ่อน"

๒. "ความกำหนัดยิ่ง"

โดย ราค ศัพท์แปลว่า "ราคะ, ความกำหนัด" ส่วน ฉนฺท ศัพท์เป็นคำไวพจน์ของ ราค ศัพท์ เมื่อประกอบใช้คำไวพจน์ ๒ คำร่วมกัน ทำให้เกิดความหมายใหม่ขึ้นเรียกว่า อติสยัตถะ คือ เนื้อความที่เกินมาจากปกติ เช่น

- ทุกฺขทุกฺข (ทุกข์แท้, ทุกขเวทนา) = ทุกฺขญฺจ ตํ ทุกฺขญฺจาติ ทุกฺขทุกฺขํ.
- รูปรูป (รูปแท้, รูปที่แปรปรวนชัดเจน) = รูปญฺจ ตํ รูปญฺจาติ รูปรูปํ.
- ราชราช (พระราชาผู้ยิ่งใหญ่, พระจักรพรรดิราช) = ราชา จ โส ราชา จาติ ราชราโช.
- เทวเทว (เทพผู้ยิ่งใหญ่, อดิเทพ) = เทโว จ โส เทโว จาติ เทวเทโว.
- ปทฏฺฐาน (เหตุยิ่ง, มูลเหตุ, เหตุใกล้) = ปทญฺจ ตํ ฐานญฺจาติ ปทฏฺฐานํ.
- มโนวิญฺญาณ (มโนวิญญาณ) = มโน จ โส วิญฺญาณญฺจาติ มโนวิญฺญาณํ.

---

[๑] ที.ม.อ. ๒/๑๑๑/๙๘

- อชฺฌตฺตชฺฌตฺต (อารมณ์ภายในอย่างแท้จริง) = อชฺฌตฺตญฺจ ตํ อชฺฌตฺตญฺจาติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ.

ดังข้อความว่า

ปริยายปทานญฺหิ วิเสสนสมาเส อติสยตฺโถ วิญฺญายติ. ยถา ปทฏฺฐานนฺติ.[๑]

"ความจริงแล้วอรรถอันยิ่ง[กว่าปกติ]ของบทที่เป็นคำไวพจน์กัน ย่อมเป็นที่รู้ได้ในวิเสสนสมาส (กรรมธารยสมาส) ดังคำว่า ปทฏฺฐาน (มูลเหตุ, เหตุใกล้)"

ดังนั้น คำนี้จึงแปลว่า "ความกำหนัดยิ่ง" ดังข้อความว่า

ฉนฺโท กาโม, ราโค กาโม, ฉนฺทราโค กาโม.[๒]

"ฉันทะ (ความพอใจ) ชื่อว่า กาม, ราคะ (ความกำหนัด) ชื่อว่า กาม และ ฉันทราคะ (ความกำหนัดยิ่ง) ชื่อว่า กาม"

วิภงฺเคติ ฌานวิภงฺเค ปตฺถนากาเรน ปวตฺโต ทุพฺพโล โลโภ ฉนฺทนฏฺเฐน ฉนฺโท, ตโต พลวา รญฺชนฏฺเฐน ราโค, ตโตปิ พลวตโร พหลราโค ฉนฺทราโค.[๓]

"คำว่า วิภงฺเค (ในวิภังค์) หมายความว่า ในฌานวิภังค์ โลภะอย่างอ่อนซึ่งดำเนินไปด้วยอาการอยากได้ ชื่อว่า ฉันทะ เพราะเป็นสภาวะต้องการ

ความกำหนัดอย่างแรงกว่าฉันทะนั้น ชื่อว่า ราคะ เพราะเป็นสภาวะรักใคร่

ราคะอันหนาแน่นอย่างแรงกว่าความกำหนัดนั้น ชื่อว่า ฉันทราคะ (ความกำหนัดยิ่ง)"

อนึ่ง ความหมายแรกใช้ในกรณีที่ ฉนฺท กับ ราค เข้าสมาสกันเป็นรูปว่า ฉนฺทราโค หรืออยู่แยกกันคนละบทเป็นรูปว่า ฉนฺโท ราโค ส่วนความหมายหลังใช้ในรูปสมาสเท่านั้น และต้องมีคำว่า ฉนฺท และ ราค ประกอบอยู่ในประโยคหน้าแน่นอน

สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง :-

- ไม่รู้ชัด คุณของกามว่าเป็นคุณ โทษของกามว่าเป็นโทษ การสลัดออกไปจากกามว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาจะกำหนดรู้กามได้ หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้กามได้

---

[๑] ปรมตฺถทีปนี หน้า ๑๓๓ [๒] อภิ.วิ. ๓๕/๕๖๔/๒๓๓ [๓] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๖๙/๑๙๒

- รู้ชัด คุณของกามว่าเป็นคุณ โทษของกามว่าเป็นโทษ การสลัดออกไปจากกามว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปได้ที่พวกเขาจะกำหนดรู้กามได้ หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้กามได้

การกำหนดรู้กาม คือ การระลึกรู้ว่ามีโลภะปรากฏอยู่ในใจ โดยโลภะเป็นเจตสิกคือสภาวะปรุงแต่งจิตอย่างหนึ่งที่มีลักษณะยึดติดผูกพัน เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมระลึกรู้ว่ามีเพียงสภาวโลภะปรากฏอยู่ ไม่มีตัวเรา ของเราอยู่ในสภาวะนี้ และสภาวะนี้ก็ไม่ใช่ตัวเรา จัดว่าเป็น การกำหนดรู้กาม หมายความว่า มีเพียงสภาวะของโลภะและสติที่กำหนดรู้ ไม่มีความเป็นอัตตาตัวตนอยู่ในสภาวธรรมเหล่านั้น

คุณของรูป

[๑๗๑] อะไรเป็น **คุณของรูป** คือ

กษัตริย์สาว พราหมณ์สาว หรือคหบดีสาว มีอายุ ๑๕ หรือ ๑๖ ปี ไม่สูง ต่ำ ผอม อ้วน ดำ หรือขาวเกินไป เป็นฉันใด ในสมัยนั้น หล่อนมีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ฉันนั้นมิใช่หรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่สุขโสมนัสเกิดขึ้น เพราะอาศัยผิวพรรณอันงามนี้ชื่อว่า คุณของรูป

โทษของรูป

อะไรเป็น **โทษของรูป** คือ

บุคคลเห็นสาวน้อยคนนั้นในโลกนี้ในเวลาอื่นว่ามีอายุ ๘๐, ๙๐ หรือ ๑๐๐ ปีโดยกำเนิด เป็นคนแก่ มีซี่โครงคดดังกลอนเรือน มีหลังงอ ถือไม้เท้า เดินงกๆ เงิ่นๆ ไปกระสับกระส่าย ผ่านวัยไปแล้ว ฟันหัก ผมหงอก หัวโกร๋น หัวล้าน หนังเหี่ยว มีตัวตกกระเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

อีกประการหนึ่ง บุคคลเห็นสาวน้อยนั้นที่มีโรค เป็นทุกข์ เจ็บหนัก นอนจมปัสสาวะและอุจจาระของตน ต้องให้ผู้อื่นพยุงลุกขึ้น ต้องให้ผู้อื่นช่วยประคอง เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

[๑๗๒] อีกประการหนึ่ง :-

บุคคลเห็นสาวน้อยนั้นที่เป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ว ๑ วันบ้าง ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง ที่ขึ้นพอง สีเขียวน่าเกลียด น้ำเหลืองไหลน่าเกลียด เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

บุคคลเห็นสาวน้อยคนนั้นที่เป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า กาจิกกินบ้าง เหยี่ยวจิกกินบ้าง แร้งจิกกินบ้าง นกอีลุ้มจิกกินบ้าง สุนัขกัดกินบ้าง พยัคฆ์กัดกินบ้าง เสือดาวกัดกินบ้าง สุนัขจิ้งจอกกัดกินบ้าง หมู่หนอนต่างๆ กัดกินบ้าง เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

บุคคลเห็นสาวน้อยนั้นที่เป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า

เป็นโครงกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นผูกรัด ...

เป็นโครงกระดูก ไม่มีเนื้อแต่ยังเปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นผูกรัด ...

เป็นโครงกระดูก ไม่มีเนื้อและเลือด มีเส้นเอ็นผูกรัด ...

เป็นโครงกระดูก ไม่มีเส้นเอ็นผูกรัด กระจัดกระจายไปทั่วทุกทิศ คือ กระดูกมืออยู่ทางหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกข้อเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแข้งอยู่ทางหนึ่ง กระดูกต้นขาอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสะเอวอยู่ทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสันหลังอยู่ทางหนึ่ง กระดูกไหล่อยู่ทางหนึ่ง กระดูกคออยู่ทางหนึ่ง กระดูกคางอยู่ทางหนึ่ง กระดูกฟันอยู่ทางหนึ่ง หัวกะโหลกอยู่ทางหนึ่ง เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

บุคคลเห็นสาวน้อยนั้นที่เป็นซากศพถูกทิ้งไว้ในป่าช้า

เหลือแต่กระดูกสีขาวเหมือนสังข์ ...

เหลือแต่ท่อนกระดูกเป็นกองๆ ตกค้างมาแรมปี ...

เป็นกระดูกผุป่นเป็นผง เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผิวพรรณอันงามแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ

จริง พระพุทธเจ้าข้า

แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของรูป

การสลัดออกไปจากรูป

อะไรเป็น **การสลัดออกไปจากรูป** คือ

การกำจัดสละฉันทราคะในรูป นี้ชื่อว่า การสลัดออกไปจากรูป

สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง :-

- ไม่รู้ชัด คุณของรูปว่าเป็นคุณ โทษของรูปว่าเป็นโทษ และการสลัดออกไปจากรูปว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาจะกำหนดรู้รูปได้ หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปได้

- รู้ชัด คุณของรูปว่าเป็นคุณ โทษของรูปว่าเป็นโทษ และการสลัดออกไปจากรูปว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปได้ที่พวกเขาจะกำหนดรู้รูปได้ หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปได้

คุณของเวทนา

[๑๗๓] อะไรเป็น **คุณของเวทนา** คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด เมื่อนั้น เธอไม่คิดมุ่งเบียดเบียนตน ไม่คิดมุ่งเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งไม่คิดมุ่งเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เมื่อนั้น เธอไม่คิดมุ่งเบียดเบียนตน ไม่คิดมุ่งเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งไม่คิดมุ่งเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข เมื่อนั้น เธอไม่คิดมุ่งเบียดเบียนตน ไม่คิดมุ่งเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งไม่คิดมุ่งเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น เมื่อนั้น เธอไม่คิดมุ่งเบียดเบียนตน ไม่คิดมุ่งเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งไม่คิดมุ่งเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย

โทษของเวทนา

[๑๗๔] อะไรเป็น **โทษของเวทนา** คือ

การที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเป็นธรรมดา นี้ชื่อว่า โทษของเวทนา

การสลัดออกไปจากเวทนา

อะไรเป็น **การสลัดออกไปจากเวทนา** คือ

การกำจัดสละฉันทราคะในเวทนา นี้ชื่อว่า การสลัดออกไปจากเวทนา

สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง :-

- ไม่รู้ชัด คุณของเวทนาว่าเป็นคุณ โทษของเวทนาว่าเป็นโทษ และการสลัดออกไปจากเวทนาว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่พวกเขาจะกำหนดรู้เวทนาได้ หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เวทนาได้
- รู้ชัด คุณของเวทนาว่าเป็นคุณ โทษของเวทนาว่าเป็นโทษ และการสลัดออกไปจากเวทนาว่าเป็นการสลัดออกไปตามความเป็นจริงอย่างนั้น เป็นไปได้ที่พวกเขาจะกำหนดรู้เวทนาได้หรือชักชวนผู้อื่นให้กำหนดรู้อย่างนั้นตามวิธีที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เวทนาได้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาทุกขักขันธสูตรที่ ๓

---

๔. จูฬทุกขักขันธสูตร
ว่าด้วยกองทุกข์ สูตรเล็ก

[๑๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นสักกะ ครั้งนั้น เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า

ข้าพระองค์เข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วสิ้นกาลนานอย่างนี้ว่า โลภะ โทสะ และโมหะทำให้ใจเศร้าหมอง ถึงรู้เช่นนั้น ความโลภ ความโกรธ และความหลงยัง

ครอบงำจิตของข้าพระองค์ได้บ้างเป็นครั้งคราว ข้าพระองค์ดำริอย่างนี้ว่า ธรรมอะไรเล่าที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้ภายในตน ทำให้ความโลภ ความโกรธ และความหลงยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ได้บ้างเป็นครั้งคราว

[๑๗๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานามะ ธรรมที่เธอยังละไม่ได้ภายในตนนั้น ทำให้ความโลภ ความโกรธ และความหลงยังครอบงำจิตของเธอได้บ้างเป็นครั้งคราว ถ้าเธอละธรรมภายในตนนั้นได้แล้ว เธอคงไม่อยู่ครองเรือน ไม่บริโภคกาม แต่เพราะเธอละธรรมภายในตนนั้นยังไม่ได้ เธอจึงยังอยู่ครองเรือน ยังบริโภคกาม

[๑๗๗] แม้หากอริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ (มรรคปัญญา) ว่า กามมีสุขน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ แต่อริยสาวกนั้นยังหลีกเลี่ยงกาม หลีกเลี่ยงอกุศลธรรมแล้วบรรลุฌานทั้งสอง [คือ ปฐมฌานและทุติยฌาน] ไม่ได้ หรือยังไม่บรรลุธรรมอื่น [คือ ตติยฌาน จตุตถฌาน อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค] ที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น เมื่อนั้น เขายังใส่ใจในกามอยู่ แต่เมื่อใดอริยสาวกเห็นกามคุณนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า กามมีสุขน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ อริยสาวกนั้นหลีกเลี่ยงกาม หลีกเลี่ยงอกุศลธรรมแล้วย่อมบรรลุฌานทั้งสอง หรือบรรลุธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น เมื่อนั้น เขาจึงเป็นผู้ไม่ใส่ใจในกาม

ข้อความว่า เขายังใส่ใจในกามอยู่ หมายความว่า เขายังต้องกลับมาหากามได้อีก เพราะไม่มีสมุจเฉทปหาน (ละได้เด็ดขาด) ด้วยมรรค ๒ (อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค) เนื่องจากอริยสาวกแม้จะบรรลุมรรค ๒ (โสดาปัตติมรรคและสกทาคามิมรรค) แล้ว แต่ก็ยังไม่บรรลุญาณหรือมรรคขั้นสูง

มหานามะ ก่อนที่เราจะตรัสรู้[อริยสัจ] แม้เมื่อครั้งยังเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เราก็เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า กามมีสุขน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ แต่เรายังหลีกเลี่ยงกาม หลีกเลี่ยงอกุศลแล้วบรรลุฌานทั้งสองไม่ได้ หรือยังไม่บรรลุธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น เมื่อนั้น เราไม่ปฏิญาณว่าเป็นผู้ไม่ใส่ใจในกาม แต่เมื่อใดเราเห็นกามคุณนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า

กามมีสุขน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ เราหลีกเลี่ยงกาม หลีกเลี่ยงอกุศลแล้วได้บรรลุฌานทั้งสอง หรือได้บรรลุธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่าเป็นผู้ไม่ใส่ใจในกาม

คุณของกาม

[๑๗๘] มหานามะ อะไรเล่าเป็นความน่าชอบใจแห่งกาม

คือ **กามคุณ ๕ ประการ** นี้ ได้แก่

๑. รูปที่รับรู้ทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๒. เสียงที่รับรู้ทางหู ...

๓. กลิ่นที่รับรู้ทางจมูก ...

๔. รสที่รับรู้ทางลิ้น ...

๕. โผฏฐัพพะที่รับรู้ทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

กามคุณมี ๕ ประการเหล่านี้

การที่สุขและโสมนัสเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณ ๕ นี้ชื่อว่า คุณของกาม

โทษของกาม

อะไรเป็น **โทษของกาม** คือ

กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง อดทนต่อความหนาวและความร้อน เดือดร้อนด้วยสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน และตายด้วยความหิวกระหาย แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

ถ้ากุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ :-

โภคสมบัติเหล่านั้นไม่สัมฤทธิ์ผล เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ หลงเพ้อว่า ความขยันของเราเป็นโมฆะหนอ ความพยายามของเราก็ไม่มีผลเลยหนอ แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

โภคสมบัติเหล่านั้นสัมฤทธิ์ผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาว่า ทำอย่างไร ? พระราชาจะไม่ริบโภคสมบัติของเรา โจรจะไม่ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่แย่งไป เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบไป โจรปล้นเอาไป ไฟไหม้เสีย น้ำพัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักแย่งเอาไป เขาเศร้าโศก ลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ หลงเพ้อว่า สิ่งใดเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่เป็นของเรา แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ :-

พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้ กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ คหบดีวิวาทกับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาก็ได้ บิดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับบิดาก็ได้ พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้องชายก็ได้ พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้องสาวก็ได้ พี่น้องสาววิวาทกับพี่น้องชายก็ได้ สหายวิวาทกับสหายก็ได้ ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกัน ย่อมทำร้ายกันด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศาสตรา เพราะการวิวาทนั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าสู่สงครามปะทะกันทั้งสองฝ่าย เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวัดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกดาบตัดศีรษะบ้างจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าไปยังเชิงกำแพงที่ฉาบด้วยเปือกตมร้อน เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง กวัดแกว่งดาบฟันกันบ้าง ชนเหล่านั้นถูกลูกศรเสียบเอาบ้าง ถูกหอกแทงเอาบ้าง ถูกมูลโค้ร้อนรดบ้าง ถูกคราดสับบ้าง

ถูกดาบตัดศีรษะบ้าง จึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ :-

หมู่ชนจึงตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่างๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟใส่ในปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงบั้นเอวทำให้มองดูเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้งห้าทิศเอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อ เอ็นออกมาบ้าง เฉือนเนื้อออกเป็นแว่นๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง เฉือนหนัง เนื้อ เอ็นออกเหลือไว้แต่กระดูกบ้าง ใช้หลาวแทงช่องหูให้ทะลุถึงกันบ้าง เสียบให้ติดดินแล้วจับเขาหมุนได้รอบบ้าง ทุบกระดูกให้แหลกแล้วถลกหนังออกเหลือไว้แต่กองเนื้อเหมือนดั่งใบไม้บ้าง ราดตัวด้วยน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่กระดูกบ้าง ให้นอนบนหลาวทั้งเป็นบ้าง ตัดศีรษะออกด้วยดาบบ้าง ชนเหล่านั้นจึงถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

หมู่ชนจึงประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เมื่อประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต จึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แม้สิ่งนี้ก็เป็นโทษของกาม เป็นกองทุกข์ที่จะเห็นได้เอง เกิดจากเหตุคือกาม

ลัทธิของนิครนถ์

[๑๗๙] สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ณ ตำบลกาฬศิลา

ข้างภูเขาอิสิคิลิ นิครนถ์เป็นจำนวนมากถือการยืนเป็นวัตร ปฏิเสธการนั่ง เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดจากความเพียร ครั้งนั้น เราออกจากผลสมาบัติในเวลาเย็นเข้าไปหานิครนถ์เหล่านั้นจนถึงตำบลกาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิแล้วได้กล่าวกับพวกนิครนถ์นั้นว่า

นิครนถ์ทั้งหลาย ไฉนพวกท่านจึงถือการยืนเป็นวัตร ปฏิเสธการนั่ง เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนซึ่งเกิดจากความเพียร ครั้นแล้ว นิครนถ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า นิครนถ์นาฏบุตรเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้สรรพสิ่ง) เห็นสิ่งทั้งปวง ปฏิญาณปัญญารู้เห็นโดยสิ้นเชิงว่า เมื่อเราเดิน ยืน หลับ และตื่นอยู่ ปัญญารู้เห็นได้ปรากฏต่อเนื่องตลอดไป ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า บาปกรรมที่พวกท่านทำแล้วในกาลก่อนมีอยู่ พวกท่านจงสลัดบาปกรรมนั้นด้วยปฏิปทาที่เผ็ดร้อนทำได้ยากนี้ การสำรวมที่ท่านสำรวมกาย วาจา และใจในกาลบัดนี้ เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไป โดยประการดังนี้ เพราะกรรมเก่าสิ้นสุดด้วยปฏิปทา[ทรมานตน] และเพราะไม่ทำกรรมใหม่ จึงไม่เพิ่มกรรมใหม่ต่อไป เพราะไม่เพิ่มกรรมใหม่ต่อไป กรรมจึงสิ้นไป เพราะกรรมสิ้นไป ทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งปวงจึงจักเป็นอันสลายไป คำที่ท่านกล่าวนั้นถูกใจและชอบใจพวกเรา พวกเราจึงมีใจยินดีด้วยคำนั้น

ประโยคว่า ตญฺจ ปนมฺหากํ รุจฺจติ เจว ขมติ จ (คำที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวแล้วนั้นถูกใจและชอบใจพวกเรา) คำว่า อมฺหากํ เป็นสัมปทานตามกฎของกัจจายนไวยากรณ์ แปลตามศัพท์ว่า “แก่เราทั้งหลาย” ส่วนตามคำอธิบายของโมคคัลลานไวยากรณ์แปลว่า “ในจิตของเราทั้งหลาย” โดยเพิ่มปาฐเสสะว่า จิตฺเต เข้ามาแปลร่วม ดังข้อความว่า

กสฺส สาทุํ น รุจฺจติ, มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ, ขมติ สงฺฆสฺส, ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทสีติ ฉฏฺฐี สมฺพนฺธวจนิจฺฉายํ, น เจวํ วิโรโธ สิยา สทิสรูปตฺตา เอวํวิเธสุ จ สมฺพนฺธสฺส สทฺทิกานุมตตฺตา.[๑]

“เมื่อมีความปรารถนาจะกล่าวถึงสัมพันธ์ ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติในอุทาหรณ์ว่า

- กสฺส สาทุํ น รุจฺจติ (รสอร่อยย่อมไม่ชอบในจิตของใคร)

[๑] โมคฺ. ๒/๒๕

- มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท(การแตกแยกของสงฆ์อย่าชอบใจแม้ในจิตของท่านทั้งหลาย)

- ขมติ สงฺฆสฺส (ย่อมชอบใจในจิตของสงฆ์)

- ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทสิ (ภัตไม่ชอบใจในจิตของเขา)

อนึ่ง การลงฉัฏฐีวิภัตติอย่างนี้ไม่ผิด เพราะจตุตถีและฉัฏฐีวิภัตติมีรูปเหมือนกัน และเพราะนักไวยากรณ์ได้อนุญาตสัมพันธ์ไว้ในฐานะมีประเภทอย่างนี้”

[๑๘๐] เมื่อพวกนิครนถ์กล่าวอย่างนี้แล้ว เราจึงกล่าวว่า พวกท่านรู้ไหมว่า เมื่อก่อน เราได้เคยเกิดมาแล้ว มิใช่ไม่เคยเกิดมาแล้ว

พวกนิครนถ์ตอบว่า ข้าพระองค์ ไม่รู้

ตถาคตถามว่า พวกท่านรู้ไหมว่าเมื่อก่อน เราได้ทำบาปกรรมไว้ มิใช่ไม่ได้ทำไว้

พวกนิครนถ์ตอบว่า ข้าพระองค์ ไม่รู้

ตถาคตถามว่า พวกท่านรู้ไหมว่าเมื่อก่อน เราได้ทำบาปกรรมเช่นนี้บ้าง

พวกนิครนถ์ตอบว่า ข้าพระองค์ ไม่รู้

ตถาคตถามว่า พวกท่านรู้ไหมว่า เราสลัดทุกข์เท่านั้นได้แล้ว ควรสลัดทุกข์เท่านี้ หรือเมื่อเราสลัดทุกข์เท่านี้ได้แล้ว ก็เป็นอันสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด

พวกนิครนถ์ตอบว่า ข้าพระองค์ ไม่รู้

ตถาคตถามว่า พวกท่านรู้จักการละบาปและการบำเพ็ญบุญในปัจจุบันหรือ

พวกนิครนถ์ตอบว่า ข้าพระองค์ ไม่รู้

ตถาคตถามว่า นิครนถ์ทั้งหลาย ได้ยินมาว่า พวกท่าน :-

ไม่รู้ว่า เมื่อก่อน เราได้เคยเกิดมาแล้ว มิใช่ไม่เคยเกิดมาแล้ว

ไม่รู้ว่า เมื่อก่อน เราได้ทำบาปกรรมไว้ มิใช่ไม่ได้ทำไว้

ไม่รู้ว่า เราได้ทำบาปกรรมเช่นนี้บ้าง

ไม่รู้ว่า เราสลัดทุกข์เท่านั้นได้แล้ว ควรสลัดทุกข์เท่านี้ หรือเมื่อเราสลัดทุกข์เท่านี้ได้แล้ว ก็เป็นอันสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด

ไม่รู้ว่า การละบาปและการบำเพ็ญบุญในปัจจุบัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่บวชในพวกนิครนถ์ก็เฉพาะแต่พวกคนโหดร้าย มีมือเปื้อนเลือด ทำกรรมชั่วช้า กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ในโลก

บุคคลผู้อยู่เป็นสุข

พวกนิครนถ์ตอบว่า บุคคลมิใช่ได้รับความสุขด้วยความสุข แต่ควรได้รับความสุขด้วยความทุกข์ ถ้าความสุขควรได้รับด้วยความสุขแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธก็คงจะได้รับความสุข เพราะพระองค์อยู่เป็นสุขกว่าท่านพระโคดม

ตถาคตถามว่า นิครนถ์กล่าววาจาหุนหันไม่ทันพิจารณาอย่างแน่แท้ว่า บุคคลมิใช่ได้รับความสุขได้ด้วยความสุข แต่ควรได้รับความสุขด้วยความทุกข์ ถ้าความสุขควรได้รับด้วยความสุขแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธก็คงจะได้รับความสุข เพราะพระองค์อยู่เป็นสุขกว่าท่านพระโคดม แต่พวกท่านควรซักถามเราในเรื่องนั้นว่า ในพวกท่าน[ทั้งสอง] ใครอยู่เป็นสุขกว่ากัน พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแคว้นมคธ หรือท่านพระโคดมเอง

พวกนิครนถ์ตอบว่า พวกข้าพเจ้ากล่าววาจาหุนหันไม่ทันพิจารณาอย่างแน่แท้ว่า บุคคลมิใช่ได้รับความสุขได้ด้วยความสุข แต่ควรได้รับความสุขด้วยความทุกข์ ถ้าความสุขควรได้รับด้วยความสุขแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธก็คงจะได้รับความสุข เพราะพระองค์อยู่เป็นสุขกว่าท่านพระโคดม แต่คำนี้ขอหยุดไว้ก่อน บัดนี้ ข้าพระองค์จะถามท่านพระโคดมบ้างว่า ในพวกท่าน[ทั้งสอง] ใครอยู่เป็นสุขกว่ากัน พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแคว้นมคธ หรือท่านพระโคดมเอง

ตถาคตถามว่า ถ้าอย่างนั้น เราจักถามพวกท่านในเรื่องนั้น พวกท่านเข้าใจอย่างไร ควรตอบอย่างนั้น พวกท่านเข้าใจคำถามนั้นว่าอย่างไร พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธไม่ทรงเคลื่อนไหวพระวรกาย ไม่ตรัสพระดำรัส สามารถเสวยสุขอย่างเดียวอยู่ตลอด ๗ คืน ๗ วันหรือ

พวกนิครนถ์ตอบว่า พระองค์ไม่สามารถ

ตถาคตถามว่า พวกท่านเข้าใจคำถามนั้นอย่างไร พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธไม่ทรงเคลื่อนไหวพระวรกาย ไม่ตรัสพระดำรัส สามารถเสวยสุขอย่างเดียวอยู่ตลอด

๖ คืน ๖ วัน ... ๕ คืน ๕ วัน ... ๔ คืน ๔ วัน ... ๓ คืน ๓ วัน ... ๒ คืน ๒ วัน ๑ คืน ๑ วันได้หรือ

พวกนิครนถ์ตอบว่า พระองค์ไม่สามารถ

ตถาคตถามว่า เราไม่เคลื่อนไหวกาย ไม่พูด สามารถเสวยสุขอย่างเดียวอยู่ตลอด ๑ คืน ๑ วัน ... ๒ คืน ๒ วัน ... ๓ คืน ๓ วัน ... ๔ คืน ๔ วัน ... ๕ คืน ๕ วัน ... ๖ คืน ๖ วัน ... ๗ คืน ๗ วัน พวกท่านเข้าใจคำถามนั้นอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ใครเล่าจะอยู่เป็นสุขกว่ากัน พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแคว้นมคธ หรือเราเอง

พวกนิครนถ์ตอบว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพระโคดมเท่านั้นอยู่เป็นสุขกว่าพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแคว้นมคธ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว เจ้ามหานามะทรงมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬทุกขักขันธสูตรที่ ๔

---

๕. อนุมานสูตร
ว่าด้วยการเปรียบตนกับผู้อื่น

ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก

[๑๘๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลานะ พำนักอยู่ ณ เภสกฬาวัน สถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ ใกล้กรุงสุสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ ณ ที่นั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้เรียกภิกษุว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจึงกล่าวว่า

ถ้าภิกษุปวารณาว่า ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นว่ายาก มีธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก ไม่อดทน ไม่ยอมรับคำสอนโดยเคารพ

เมื่อเป็นเช่นนั้น เพื่อนพรหมจารีย่อมเข้าใจภิกษุนั้นว่าเป็นผู้ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน ไม่ควรสนิทสนมคุ้นเคย

การปวารณา คือ การเชิญให้ภิกษุรูปอื่นว่ากล่าวตนได้ เป็นวินัยกรรมหนึ่งของพระภิกษุที่กระทำกันในวันเพ็ญเดือน ๑๑

คำว่า อปฺปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนึ (ไม่ยอมรับคำสอนโดยเคารพ) คำนี้มีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์อรรถกถาว่า

- ปทกฺขิเณน คณฺหาติ สีเลนาติ ปทกฺขิณคฺคาหี (กิตันตตัปปุริสสมาส)

  (ปทกฺขิณ (เบื้องขวา) + คห ธาตุ = ถือเอา + ณี ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

- น ปทกฺขิณคฺคาหี อปฺปทกฺขิณคฺคาหี (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “ไม่รับโดยเบื้องขวา” คือ รับโดยเบื้องซ้าย หมายถึง รับโดยไม่เคารพ เพราะชาวโลกถือว่าเบื้องขวาสูงส่งกว่าเบื้องซ้าย

ในคัมภีร์ฎีกา[๑] แสดงความหมายว่า “ไม่รับด้วยการนำมาโดยประการต่างๆ” มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปกาเรหิ อาวหนํ ปทกฺขิณํ (ปาทิบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- ปทกฺขิณโต คหณสีโล ปทกฺขิณคฺคาหี (กิตันตตัปปุริสสมาส)
- น ปทกฺขิณคฺคาหี อปฺปทกฺขิณคฺคาหี (นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจนั้น

๒. ยกตนข่มผู้อื่น

๓. มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว

๔. มักโกรธ ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ

๕. มักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๑๘๑/๘๐, สารตฺถ.ฏีกา ๒/๔๒๖/๔๔๗

๖. มักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ

๗. ถูกโจทแล้วกลับโต้เถียงโจทก์

๘. ถูกโจทแล้วกลับรุกรานโจทก์

๙. ถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์

๑๐. ถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธมุ่งร้ายไม่พอใจ

๑๑. ถูกโจทแล้วไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม[ของตน]

๑๒. ลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอ

๑๓. ริษยาตระหนี่

๑๔. โอ้อวดมีมารยา

๑๕. กระด้างมักดูหมิ่นผู้อื่น

๑๖. ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก

ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่ายาก

ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

[๑๘๒] ถ้าภิกษุไม่ปวารณาไว้ว่า ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นว่าง่าย มีธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย อดทน ยอมรับคำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพื่อนพรหมจารีย่อมเข้าใจภิกษุนั้นว่าควรว่ากล่าวสั่งสอน ควรสนิทสนมคุ้นเคย

ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ไม่ปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำ

๒. ไม่ยกตนข่มผู้อื่น

๓. ไม่มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ

๔. ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ

๕. ไม่มักโกรธ ไม่ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ

๖. ไม่มักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ

๗. ถูกโจทแล้วไม่โต้เถียงโจทก์

๘. ถูกโจทแล้วไม่รุกรานโจทก์

๙. ถูกโจทแล้วไม่ปรักปรำโจทก์

๑๐. ถูกโจทแล้วไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธมุ่งร้ายไม่พอใจ

๑๑. ถูกโจทแล้วยอมอธิบายพฤติกรรม[ของตน]

๑๒. ไม่ลบหลู่คุณท่าน ไม่ตีเสมอ

๑๓. ไม่ริษยาตระหนี่

๑๔. ไม่โอ้อวดมีมารยา

๑๕. ไม่กระด้างดูหมิ่นผู้อื่น

๑๖. ไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ถือรั้น สลัดได้ง่าย

ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่ทำให้เป็นคนว่าง่าย

การเปรียบเทียบตนเอง

[๑๘๓] ภิกษุควรเปรียบเทียบตนเองในธรรม ๑๖ ประการนั้นว่า

๑. บุคคลปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่ปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำ

๒. บุคคลยกตนข่มผู้อื่น ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่ยกตนข่มผู้อื่น

๓. บุคคลมักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ

๔. บุคคลมักโกรธ ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรัก

ของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ

๕. บุคคลมักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่มักโกรธ ไม่ระแวงจัด เพราะความโกรธเป็นเหตุ

๖. บุคคลมักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่มักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ

๗. บุคคลถูกโจทแล้วกลับโต้เถียงโจทก์ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราถูกโจทแล้วจักไม่โต้เถียงโจทก์

๘. บุคคลถูกโจทแล้วกลับรุกรานโจทก์ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราถูกโจทแล้วจักไม่รุกรานโจทก์

๙. บุคคลถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราถูกโจทแล้วจักไม่ปรักปรำโจทก์

๑๐. บุคคลถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธมุ่งร้ายไม่พอใจ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราถูกโจทแล้วจักไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธมุ่งร้ายไม่เชื่อฟัง

๑๑. บุคคลถูกโจทแล้วไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม[ของตน] ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราถูกโจทแล้วจักยอมอธิบายพฤติกรรม[ของตน]

๑๒. บุคคลลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่ลบหลู่คุณท่าน ไม่ตีเสมอ

๑๓. บุคคลริษยาตระหนี่ ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่ริษยาตระหนี่

๑๔. บุคคลโอ้อวดมีมารยา ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่โอ้อวดมีมารยา

๑๕. บุคคลกระด้างดูหมิ่นผู้อื่น ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่กระด้างดูหมิ่นผู้อื่น

๑๖. บุคคลผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก ย่อมไม่เป็นที่เคารพรักของเรา ถ้าเราเป็นเช่นนั้น ก็คงไม่เป็นที่เคารพรักของผู้อื่น จึงควรคิดว่า เราจักไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ถือรั้น สลัดได้ง่าย

ในประโยคว่า ตตฺราวุโส ภิกฺขุนา อตฺตนาว อตฺตานํ เอวํ อนุมินิตพฺพํ (ท่านผู้มีอายุทั้งหลายในธรรม ๑๖ ประการนั้น ภิกษุควรเปรียบเทียบตนเองอย่างนี้) พึงทราบว่า

๑. คำว่า อตฺตานํ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถปฐมา มีความหมายเหมือนคำว่า อตฺตา

๒. คำว่า อตฺตนา ลงตติยาวิภัตติในอรรถตติยาวิเสสนะ

๓. คำว่า อนุมินิตพฺพํ เป็นลิงควิปัลลาส คือ เปลี่ยนลิงค์ หมายความว่า เมื่อควรกล่าวเป็นรูปปุงลิงค์ว่า อนุมินิตพฺโพ ก็กล่าวเป็นรูปนปุงสกลิงค์ว่า อนุมินิตพฺพํ

การพิจารณาตนเอง

[๑๘๔] ภิกษุควรพิจารณาตนเองในธรรม ๑๖ ประการนั้นอย่างนี้

๑. เราปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๒. เรายกตนข่มผู้อื่นจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๓. เราเป็นผู้มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็น

เช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๔. เรามักโกรธ ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๕. เรามักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๖. เรามักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๗. เราถูกโจทแล้ว กลับโต้เถียงโจทก์จริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๘. เราถูกโจทแล้วกลับรุกรานโจทก์จริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๙. เราถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์จริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๐. เราถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธมุ่งร้ายไม่พอใจจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๑. เราถูกโจทแล้ว ไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม[ของตน]จริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า

เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๒. เราเป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๓. เราริษยาตระหนี่จริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๔. เราโอ้อวดมีมารยาจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริงควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๕. เรากระด้างดูหมิ่นผู้อื่นจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

๑๖. เราถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยากจริงหรือ ถ้าพิจารณารู้ว่า เราเป็นเช่นนั้นจริง ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณารู้ว่า เราไม่เป็นเช่นนั้น ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นบาปอกุศลทั้งหมดนี้ที่ตนยังละไม่ได้ ก็ควรพยายามเพื่อละ แต่ถ้าพิจารณาเห็นว่าตนละได้แล้ว ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

หญิงสาวหรือบุรุษหนุ่มชอบแต่งตัว ส่องดูใบหน้าของตนในกระจก หรือในภาชนะน้ำใสสะอาดบริสุทธิ์ ถ้าพบไฝหรือฝ้าที่ใบหน้านั้นย่อมพยายามกำจัด หากไม่พบก็จะพอใจว่าเป็นโชคของเราจริงๆ ใบหน้าของเราหมดจด ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ถ้าพิจารณาเห็นบาปอกุศลทั้งหมดนี้ที่ยังละไม่ได้ ก็ควรพยายามละ แต่ถ้าพิจารณาเห็นว่าตนละได้แล้ว ก็ควรเจริญกุศลตลอดทิวาราตรีเสมอ อยู่ด้วยปีติปราโมทย์โดยแท้

ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน

จบอนุมานสูตรที่ ๕

---

๖. เจโตขีลสูตร
ว่าด้วยกิเลสตรึงใจ

[๑๘๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยังละกิเลสตรึงใจไม่ได้ ตัดกิเลสผูกใจไม่ขาด เป็นไปไม่ได้ที่เธอจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

คำว่า ความเจริญ คือ ความเจริญด้วยศีล

คำว่า ความงอกงาม คือ ความงอกงามด้วยมรรค

คำว่า ความไพบูลย์ คือ ความไพบูลย์ด้วยนิพพาน

กิเลสตรึงใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้ มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. เคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อมั่นเลื่อมใสในศาสดา จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๒. เคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อมั่นเลื่อมใสในธรรม (คือ ปริยัติและปฏิเวธ เพราะจะกล่าวถึงปฏิบัติคือสิกขา ๓ ในข้อต่อไป) จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๓. เคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อมั่นเลื่อมใสในสงฆ์ (พระอริยสงฆ์) จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๔. เคลือบแคลงสงสัย ไม่เชื่อมั่นเลื่อมใสในสิกขา (ปฏิปทาที่ควรปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา) จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๕. เป็นผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะกระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารี จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

เหล่านี้เป็นกิเลสตรึงใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้

ข้อความว่า ไม่เลื่อมใสในศาสดา หมายความว่า ไม่เชื่อพระสรีระและคุณของพระศาสดาทั้ง ๒ อย่างว่า

๑. พระสรีระของพระพุทธเจ้าประดับด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ

๒. ไม่เชื่อพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าที่สามารถรู้อดีต อนาคต และปัจจุบัน

คำว่า กงฺขติ เป็นต้น มีคำอธิบายดังนี้ [๑]

๑. กงฺขติ (เคลือบแคลง) คือ ความสงสัยที่มีกำลังน้อย

๒. วิจิกิจฺฉติ (สงสัย) คือ ความสงสัยที่มีกำลังปานกลาง

๓. นาธิมุจฺจติ (ไม่น้อมใจเชื่อ) คือ ความสงสัยที่มีกำลังมาก

๔. น สมฺปสีทติ (ไม่เลื่อมใส) คือ ความสงสัยทั้ง ๓ อย่างนั้น

คำว่า อาตปฺปาย เป็นต้นมีคำอธิบายดังนี้ [๑]

๑. คำว่า อาตปฺปาย (เพื่อความเพียร) คือ เพื่อการเริ่มความเพียรที่เผากิเลส เหมือนก่อไฟต้มน้ำให้น้ำคือกิเลสลดน้อยไปเรื่อยๆ หมายถึง อารัมภธาตุ คือ การเริ่มความเพียร

๒. คำว่า อนุโยคาย (เพื่อประกอบเนืองๆ) คือ เพื่อประกอบความเพียรบ่อยๆ เพื่อให้กิเลสไม่มีโอกาสเกิดขึ้น หมายถึง นิกกมธาตุ คือ ความเพียรที่พ้นไปจากความเกียจคร้าน

๓. คำว่า สาตจฺจาย (เพื่อกระทำต่อเนื่อง) คือ เพื่อประกอบความเพียรเสมอตั้งแต่ตื่นจนหลับสนิทเพื่อให้บรรลุคุณธรรมวิเศษยิ่งๆ ขึ้นไป หมายถึง ปรักกมธาตุ คือ ความบากบั่นไม่ย่อท้อ

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๑/๑๘๕/๖๔

๔. คำว่า ปธานาย (เพื่อบำเพ็ญเพียร) คือ เพื่อประกอบความเพียรไม่หยุดยั้งจนกระทั่งสามารถกำจัดกิเลสทั้งหมดได้

[๑๘๖] **กิเลสผูกใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นยังตัดไม่ได้** มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. กำหนัดพอใจ รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๒. กำหนัดพอใจในกาย (ร่างกายของตน) รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๓. กำหนัดพอใจในรูป (รูปภายนอก คือ บริขาร ญาติ และมิตรเป็นต้น) รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๔. ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไป เสพสุขในการนอน การพลิกตัว และการหลับ พอใจ รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๕. ประพฤติพรหมจรรย์โดยต้องการเป็นเทพหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตรตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทวดาหรือเทพตนใดตนหนึ่ง จิตของเธอย่อมไม่น้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

เหล่านี้เป็นกิเลสผูกใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นยังตัดไม่ได้

ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยังละกิเลสตรึงใจไม่ได้ ตัดกิเลสผูกใจไม่ขาด เป็นไปไม่ได้ที่เธอจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

คำว่า ศีล คือ ปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่

๑. ปาติโมกขสังวรศีล คือ การสำรวมกายวาจาไม่ละเมิดสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ และคุ้มครองผู้รักษาศีลให้พ้นจากทุกข์ภัยต่างๆ ในปัจจุบันภพและภพต่อไป

๒. อินทรียสังวรศีล คือ การสำรวมอินทรีย์มิให้กิเลสรั่วรดทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๓. อาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ โดยการแสวงหาปัจจัย ๔ อันได้แก่ จีวร บิณฑบาต ที่อยู่ และยา โดยชอบธรรม และหลีกเลี่ยงจากการแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม เช่น ขอจากคฤหัสถ์ที่มิใช่ญาติและมิใช่ปวารณา เป็นต้น

๔. ปัจจยสันนิสสิตศีล คือ การต้องอาศัยปัจจัย หมายถึง การพิจารณาประโยชน์ของการใช้สอยปัจจัย ๔ ว่า เรานุ่งห่มจีวรเพื่อบำบัดความเย็น ความร้อน ฯลฯ ภิกษุจึงควรพิจารณาประโยชน์ของปัจจัย ๔ เพื่อให้ศีลนี้หมดจด ในขณะบริโภคอาหาร ควรพิจารณาทุกคำข้าว หรืออาจพิจารณาก่อนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ ถ้าลืมพิจารณาจนกระทั่งถึงอรุณขึ้น จัดเป็นผู้บริโภคหนี้ (อิณปริโภค)

คำว่า วัตร คือ ข้อปฏิบัติมีธุดงค์เป็นต้น

คำว่า ตบะ คือ ข้อปฏิบัติเผากิเลสให้ลดน้อยลง

คำว่า พรหมจรรย์ คือ การหลีกเลี่ยงจากเมถุนธรรม

[๑๘๗] ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งละกิเลสตรึงใจได้แล้ว ตัดกิเลสผูกใจขาดแล้ว เป็นไปได้ที่เธอจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

กิเลสตรึงใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ไม่เคลือบแคลงสงสัย เชื่อมั่นเลื่อมใสในศาสดา จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อความเพียรเสมอ

๒. ไม่เคลือบแคลงสงสัย เชื่อมั่นเลื่อมใสในธรรม จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๓. ไม่เคลือบแคลงสงสัย เชื่อมั่นเลื่อมใสในสงฆ์ จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๔. ไม่เคลือบแคลงสงสัย เชื่อมั่นเลื่อมใสในสิกขา จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๕. ยินดีพอใจ ไม่โกรธเคือง ไม่ถูกโทสะครอบงำจิตให้กระด้างในเพื่อนพรหมจารี จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

เหล่านี้เป็นกิเลสตรึงใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นละได้แล้ว

[๑๘๘] **กิเลสผูกใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นตัดได้แล้ว** มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ไม่กำหนัดพอใจ รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๒. ไม่กำหนัดพอใจในกาย รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๓. ไม่กำหนัดพอใจในรูป รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๔. ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มแล้ว ไม่เสพสุขในการนอน การพลิกตัวและการหลับ ไม่พอใจ รักกระหาย เร่าร้อนทะยานอยากในกาม จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

๕. ไม่ประพฤติพรหมจรรย์โดยต้องการเป็นเทพหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตรตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทวดาหรือเทพตนใดตนหนึ่ง จิตของเธอย่อมน้อมไปเพื่อบำเพ็ญเพียรเสมอ

เหล่านี้เป็นกิเลสผูกใจ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นตัดได้แล้ว

ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งละกิเลสตรึงใจได้แล้ว ตัดกิเลสผูกใจขาดแล้ว เป็นไปได้ที่เธอจะเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

อุปมาด้วยแม่ไก่ฟักไข่

[๑๘๙] ภิกษุนั้น :-

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะและสมาธิอันเกิดจากฉันทะ

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะและสมาธิอันเกิดจากวิริยะ

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะและสมาธิอันเกิดจากความตั้งใจ

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะและสมาธิอันเกิดจากปัญญา

๕. มีความเพียรยิ่ง

ภิกษุนั้นผู้มีองค์ ๑๕ รวมทั้งความเพียรยิ่งย่อมสามารถกำจัด[กิเลส] ตรัสรู้[มรรค ๔] และบรรลุธรรม (อรหัตตผล) อันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูก

ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ คือ

- ละกิเลสตรึงใจ ๕
- ตัดกิเลสผูกใจ ๕
- มีอิทธิบาท ๔
- มีความเพียรยิ่ง ๑

คำว่า ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคต แปลตามศัพท์ว่า "ประกอบด้วยวิริยะและสมาธิอันเกิดขึ้นอาศัยฉันทะ" มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวตฺโต สมาธิ ฉนฺทสมาธิ (มัชเฌโลปีทุติยาตัปปุริสสมาส)
- ปธานสงฺขาโต ปธานสงฺขาโร (อวธารณบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- ฉนฺทสมาธิ จ ปธานสงฺขาโร จ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาโร (สมาหารทวันทสมาส)
- ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขาเรน สมนฺนาคโต ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต.
  (ตติยาตัปปุริสสมาส)

ไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟองหรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่นอนกกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ฟักแล้วอย่างดี แม้แม่ไก่นั้นจะไม่ปรารถนาอย่างนี้ว่า ถ้ากะไร ขอลูกไก่เหล่านี้จงใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากเจาะทำลายเปลือกไข่ออกมาโดยสวัสดิภาพ ก็ตาม แต่ลูกไก่เหล่านั้นก็ต้องใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากเจาะทำลายเปลือกไข่ออกมาโดยสวัสดิภาพได้ ฉันใด ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ รวมทั้งความเพียรยิ่ง ก็ฉันนั้น ย่อมสามารถกำจัด[กิเลส] ตรัสรู้[มรรค ๔] และบรรลุธรรม (อรหัตตผล) อันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูก

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบเจโตขีลสูตรที่ ๖

---

๗. วนปัตถสูตร
ว่าด้วยการอยู่ป่า

[๑๙๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า เราจักแสดงธรรมเทศนาว่าด้วยการอยู่ป่าแก่เธอ เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า

[๑๙๑] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง ครั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ไม่สิ้นไป และเธอก็ไม่ได้บรรลุธรรม(อรหัตตผล) อันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ตนยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก

ภิกษุนั้นควรพิจารณาอย่างนี้แล้ว หลีกไปจากป่าทึบนั้น ไม่ควรอยู่ทั้งในเวลากลางคืนหรือกลางวัน

[๑๙๒] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง ครั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่สิ้นไป และเธอก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วคิดว่า เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วยเป็นเหตุ ครั้นแล้ว ควรหลีกไปจากป่าทึบนั้น ไม่ควรอยู่

เหตุของการอยู่ป่า

[๑๙๓] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง ครั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็สิ้นไป และเธอก็บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอยย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วคิดว่า เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วยเป็นเหตุ ครั้นแล้ว ควรอยู่ในป่าทึบนั้นไม่ควรหลีกไป

[๑๙๔] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง ครั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็สิ้นไป และเธอก็บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอยย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้ว ควรอยู่ในป่าทึบนั้นตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกไป

พระพุทธเจ้าทรงแสดงป่าทึบ ๔ ประเภท คือ

๑. ป่าทึบที่ภิกษุไม่ได้บรรลุอรหัตตผล และไม่ได้รับปัจจัย ๔ ภิกษุควรหลีกไป ไม่ควรอยู่
๒. ป่าทึบที่ภิกษุไม่ได้บรรลุอรหัตตผล แต่ได้รับปัจจัย ๔ ภิกษุควรหลีกไป ไม่ควรอยู่
๓. ป่าทึบที่ภิกษุไม่ได้รับปัจจัย ๔ แต่ได้บรรลุอรหัตตผล ภิกษุควรอยู่ ไม่ควรหลีกไป
๔. ป่าทึบที่ภิกษุได้รับปัจจัย ๔ และได้บรรลุอรหัตตผล ภิกษุควรอยู่ ไม่ควรหลีกไป

เหตุของการอยู่อาศัยบ้านเป็นต้น

[๑๙๕] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยบ้าน นิคม นคร แคว้น หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ครั้นแล้วสติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป

ก็ไม่สิ้นไป และเธอก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วไม่ต้องบอกลา ควรหลีกไปในเวลากลางคืนหรือกลางวัน ไม่ควรข้องเกี่ยวบ้าน นิคม นคร แคว้น หรือบุคคลนั้นเลย

[๑๙๖] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ครั้นแล้วสติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ไม่สิ้นไป และเธอก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วควรบอกลาก่อนแล้วจึงไป ไม่ควรเกี่ยวข้องบุคคลนั้นเลย

[๑๙๗] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ครั้นแล้วสติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็สิ้นไป และเธอก็บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วคิดว่า เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วยเป็นเหตุ ครั้นแล้วควรติดตามบุคคลนั้น ยังไม่ควรหลีกไป

[๑๙๘] ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ครั้นแล้วสติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็สิ้นไป และเธอก็บรรลุธรรมอันยอดเยี่ยมปลอดจากเครื่องผูกที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

เธอพิจารณาอย่างนี้แล้วควรติดตามบุคคลนั้นไปจนตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกไปแม้ถูกขับไล่ก็ตาม

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบวนปัตถสูตรที่ ๗

---

๘. มธุปิณฑิกสูตร
ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ

[๑๙๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้นเวลาเช้า พระองค์ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากบิณฑบาต ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังป่ามหาวันเพื่อทรงพักผ่อนกลางวันแล้วจึงประทับพักผ่อนกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม ฝ่ายทัณฑปาณิศากยะกำลังเดินเที่ยวชมทิวทัศน์ ได้เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน ครั้นแล้วจึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคจนถึงต้นมะตูมหนุ่ม ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงยืนขึ้นยันไม้เท้าลง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามว่า ท่านพระสมณะมีความเห็นอย่างไร บอกอย่างไร

ตอบปัญหาทัณฑปาณิ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เรามีความเห็นทำให้บุคคลไม่โต้เถียงกับใครๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก เราบอกเหตุทำให้กิเลสไม่ติดตามผู้ลอยบาปได้ ปราศจากกามไม่สงสัย ตัดความคะนอง ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่

ทัณฑปาณิศากยะ แปลว่า “เจ้าศากยะผู้มีไม้เท้าอยู่ในมือ” หมายถึง ผู้ถือไม้เท้าตลอดเวลา

แม้เขาจะมีอายุไม่มากก็ชอบถือไม้เท้าเป็นประจำ จึงได้ชื่อว่า ทัณฑปาณิ ตามรูปวิเคราะห์ว่า ทณฺโฑ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ทณฺฑปาณิ (ผู้มีไม้เท้าอยู่ในมือ ชื่อว่า ทัณฑปาณิ)

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ทัณฑปาณิศากยะสั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้ายันขึ้นแล้วจากไป

[๒๐๐] ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากผลสมาบัติเข้าไปยังนิโครธาราม แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว จึงรับสั่งเรียกเหล่าภิกษุว่า เมื่อเช้านี้ เราครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจึงเข้าไปยังป่ามหาวันเพื่อพักผ่อนกลางวัน แล้วนั่งพักผ่อนกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม แม้ทัณฑปาณิศากยะก็เดินเที่ยวชมทิวทัศน์ เข้าไปยังป่ามหาวัน ครั้นแล้วจึงเข้าไปหาเราจนถึงต้นมะตูมหนุ่ม ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงยืนขึ้นยันไม้เท้าลง ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้ถามเราว่า ท่านพระสมณะมีความเห็นอย่างไร บอกอย่างไร

เมื่อทัณฑปาณิศากยะกล่าวอย่างนั้นแล้ว เราได้ตอบว่า เรามีความเห็นทำให้บุคคลไม่โต้เถียงกับใครๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพ และมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก เราบอกเหตุทำให้กิเลสไม่ติดตามผู้ลอยบาปได้ ปราศจากกาม ไม่สงสัยตัดความคะนอง ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว ทัณฑปาณิศากยะสั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้ายันขึ้นแล้วจากไป

ทรงแสดงอุเทศ

[๒๐๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า พระองค์ทรงมีความเห็นอย่างไรจึงทำให้บุคคลไม่โต้เถียงกับใครๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพ และมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก และเหตุใดทำให้กิเลสไม่ติดตามผู้ลอยบาปได้ ปราศจากกาม ไม่สงสัยตัดความคะนอง ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หมู่ปปัญจธรรม (ธรรมทำให้เนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ) ครอบงำบุรุษได้เพราะมีอายตนะ ถ้าอายตนะที่บุคคลยินดี ยอมรับยึดถือไม่มีในอายตนะเหล่านี้ การไม่มีความยินดียอมรับยึดถือ[ในอายตนะ]นี้ย่อมกำจัดราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดคำหยาบ การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ บาปอกุศลเหล่านี้ย่อมดับไปไม่เหลือในอายตนะนั้น

ใจความของพระดำรัสนี้มีดังนี้ :-

อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ (มโนสัมผัส) เป็นเหตุให้บุคคลเกิดกิเลสที่ยินดีพอใจ เช่น พอใจตา พอใจรูป เป็นต้น เมื่อบุคคลรู้สึกยินดี ยอมรับยึดถือว่าเป็นเรา ของเรา จึงเกิดตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่ทำให้ต้องเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ

คำว่า ปปญฺจสญฺญาสงฺขา มีความหมายตามศัพท์ ๒ ประการ คือ[๑]

- หมู่สัญญาที่ประกอบกับปปัญจธรรม = ปปญฺเจน ยุตฺตา สญฺญา ปปญฺจสญฺญา,
  ปปญฺจสญฺญานํ สงฺขา ปปญฺจสญฺญาสงฺขา.
  (สงฺขา ศัพท์มีความหมายว่า หมู่)

- หมู่ปปัญจธรรม = สญฺญา ศัพท์ไม่มีความหมายใดๆ เรียกว่า ตัพภาวะ คือ ศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนบทหน้าที่ประกอบร่วมกัน

ในที่นี้แปลตามความหมายหลังเพื่อให้เข้าใจง่าย

อนุสัย คือ กิเลสนอนเนื่อง มี ๗ อย่าง ได้แก่ ราคานุสัย เป็นต้น คำนี้มีความหมาย ๔ ประการ คือ

- กิเลสที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับเหตุปัจจัยอันเหมาะสม = อนุเสนฺตีติ อนุสยา.
  (อนุ อุปสรรคมีอรรถว่า เหมาะสม + สิ ธาตุ มีอรรถว่า เกิดขึ้น)
- กิเลสที่เกิดขึ้นเสมอ = อนุ อนุ เสนฺตีติ อนุสยา.
  (อนุ อุปสรรคมีอรรถว่า เสมอ + สิ ธาตุ มีอรรถว่า เกิดขึ้น)

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๒๐๑/๔๐๑

- กิเลสที่คล้อยตามนอนเนื่องอยู่ = อนุรูปา หุตฺวา เสนฺตีติ อนุสยา.
    (อนุ อุปสรรคมีอรรถว่า คล้อยตาม + สิ ธาตุ มีอรรถว่า นอนเนื่อง)
- กิเลสที่นอนเนื่องเสมอ = อนุ อนุ เสนฺตีติ อนุสยา.
    (อนุ อุปสรรคมีอรรถว่า เสมอ + สิ ธาตุมีอรรถว่า นอนเนื่อง)

พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้แล้ว พระสุคตเจ้าครั้นตรัสแล้วก็เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังที่ประทับ

[๒๐๒] ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นสงสัยว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศนี้แก่พวกเราโดยย่อ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปยังที่ประทับ ใครจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า ท่านมหากัจจานะนี้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ก็สรรเสริญ ท่านย่อมจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควรเข้าไปหาท่านจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่าน

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะจนถึงที่อยู่ ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวว่า

ท่านกัจจานะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศนี้แก่พวกเราโดยย่อว่า หมู่ปปัญจธรรมครอบงำบุรุษได้เพราะมีอายตนะ ถ้าสิ่งที่บุคคลยินดียอมรับยึดถือไม่มีในอายตนะเหล่านี้ การไม่ยินดียอมรับยึดถือ[ในอายตนะ]นี้ย่อมกำจัดราคานุสัย ... บาปอกุศลเหล่านี้ย่อมดับไปไม่เหลือในอายตนะนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ เมื่อพระองค์ทรงจากไปไม่นาน กระผมสงสัยว่า พระองค์ทรงแสดงอุเทศนี้แก่พวกเราโดยย่อ แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ใครจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ท่านกัจจานะกระผมคิดว่า ท่านมหากัจจานะนี้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ก็สรรเสริญ ท่านจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ทางที่ดี พวกเราควรเข้าไปหาท่านจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่าน ขอท่านโปรดชี้แจงเถิด

คำว่า มหากจฺจาน เป็นคำไวพจน์ของ มหากจฺจายน โดย กจฺจาน มาจาก กจฺจ ศัพท์ + ณาน ปัจจัย ส่วน กจฺจายน มาจาก กจฺจ ศัพท์ + ณายน ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจาโน = เหล่ากอของกัจจะ ชื่อว่า กัจจายะ
- กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจายโน = เหล่ากอของกัจจะ ชื่อว่า กัจจายนะ

[๒๐๓] ท่านพระมหากัจจานะจึงตอบว่า

อุปมาเหมือนกับบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ ผ่านโคนและลำต้นของต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นไป เขาเข้าใจว่าแก่นไม้ต้องแสวงหาที่กิ่ง และใบไม้ ฉันใด เมื่อพระศาสดาทรงอยู่เฉพาะหน้าท่าน ท่านก็ผ่านพระองค์ไปแล้วเข้าใจว่าต้องสอบถามกับเรา การเข้าใจอย่างนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น แท้จริง พระองค์ทรงรู้เห็นสิ่งที่ควรรู้เห็น มีจักษุ ทรงปัญญา ทรงธรรม [คือ โพธิปักขิยธรรม] บรรลุมรรค เผยแผ่[อริยสัจ ๔] ประกาศขยายเนื้อความ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นผู้ตรัสเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน บัดนี้ควรที่ท่านจะทูลถามพระองค์แล้วทรงจำไว้ตามที่ตรัสตอบเถิด

คำว่า จกฺขุภูโต (มีจักษุ) คือ มีจักษุ ๕ ได้แก่

๑. มังสจักษุ (ตาเนื้อ) : ทรงมีพระเนตรงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส และเห็นไกล

๒. ทิพยจักษุ (ตาทิพย์) : ทรงมีพระญาณอันเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นไปต่างๆ กันด้วยอำนาจกรรม

๓. ปัญญาจักษุ (ตาปัญญา) : ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้อริยสัจ ๔ เป็นต้น

๔. พุทธจักษุ (ตาพระพุทธเจ้า) : ทรงประกอบด้วยอินทริยปโรปริยัตตญาณและอาสยานุสยญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอัธยาศัยและอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลุคุณวิเศษต่างๆ ยังพุทธกิจให้บริบูรณ์

๕. สมันตจักษุ (ตาเห็นรอบ) : ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวตอบว่า ท่านกัจจานะ เป็นความจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงรู้เห็นสิ่งที่ควรรู้เห็น มีจักษุ ทรงปัญญา ทรงธรรม บรรลุมรรค เผยแผ่ ประกาศขยายเนื้อความ

ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นผู้ตรัสเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน บัดนี้ควรที่กระผมจะทูลถามพระองค์แล้วทรงจำไว้ตามที่ตรัสตอบ แต่ท่านเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ก็สรรเสริญ ท่านจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ขอท่านโปรดอย่าหนักใจชี้แจงเถิด

พระมหากัจจานะอธิบายอุเทศ

ท่านพระมหากัจจานะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี กระผมจักกล่าว ครั้นภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจึงกล่าวว่า

[๒๐๔] พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศไว้โดยย่อว่า หมู่ปปัญจธรรมครอบงำบุรุษได้เพราะมีอายตนะ ถ้าสิ่งที่บุคคลยินดียอมรับยึดถือไม่มีในอายตนะเหล่านี้ การไม่ยินดียอมรับยึดถือ[ในอายตนะ]นี้ย่อมกำจัดราคานุสัย ... บาปอกุศลเหล่านี้ย่อมดับไปไม่เหลือในอายตนะนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ กระผมเข้าใจเนื้อความนั้นอย่างนี้

จักขุวิญญาณเกิดขึ้นอาศัยจักษุและรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลย่อมหมายรู้อารมณ์ที่เวทนาเสวย ตรึกอารมณ์ที่สัญญาหมายรู้ ปรุงแต่งอารมณ์ที่ตรึก ปปัญจธรรมจึงครอบงำบุรุษในรูปที่รับรู้ทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะเหตุ คือ อายตนะ เป็นต้น

เมื่อบุคคลเห็นรูปเป็นต้นทางทวาร ๖ โดยอาศัยตาและรูปารมณ์ มักรู้สึกชอบใจหรือไม่ชอบใจด้วยเวทนา หมายรู้ด้วยสัญญา ตรึกด้วยวิตก และปรุงแต่งว่าเป็นเรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี ทำให้ตัณหา มานะ และทิฏฐิครอบงำเขาในรูป เป็นต้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะมีอายตนะภายในคือตาเป็นต้น และอายตนะภายนอกคือรูปเป็นต้น รวมทั้งมีจักขุวิญญาณ ผัสสะ เวทนา และวิตก จึงเกิดการปรุงแต่งว่าเป็นเรา ของเรา อนึ่ง ผัสสะ เวทนา และสัญญา เกิดร่วมกับจักขุวิญญาณ วิตกเกิดร่วมกับจิตที่เกิดต่อจากจักขุวิญญาณเป็นต้น ส่วนหมู่ปปัญจธรรมเกิดร่วมกับชวนจิต

การเจริญสติระลึกรู้ปัจจุบันรูปนามในขณะเห็นเป็นต้นย่อมกำจัดอนุสัยมีราคะ เป็นต้น เพราะอนุสัยเหมือนความมืด ส่วนสติและธรรมอื่นที่เกิดร่วมกันคือสมาธิและปัญญา เหมือนความสว่าง

ที่ไม่เกิดขึ้นร่วมกับความมืด การกำจัดอนุสัยนั้นต้องเริ่มจากการเจริญสติที่อุปถัมภ์ด้วยสมาธิและปัญญา ผู้ปฏิบัติจึงสามารถกำจัดอารัมมณานุสัย คือ อนุสัยนอนเนื่องในอารมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้ ต่อมา เมื่ออนุสัยดังกล่าวลดน้อยลงแล้ว จึงจะสามารถกำจัดสันตานานุสัย คือ อนุสัยนอนเนื่องในกระแสจิตด้วยมรรคญาณได้ ข้อนี้เหมือนการขุดดินเพื่อตัดรากไม้

- การขุดดิน เหมือนการกำจัดอารัมมณานุสัย
- การตัดรากไม้ เหมือนการกำจัดสันตานานุสัย

โสตวิญญาณเกิดขึ้นอาศัยโสตะและสัททารมณ์ ...

ฆานวิญญาณเกิดขึ้นอาศัยฆานะและคันธารมณ์ ...

ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นอาศัยชิวหาและรสารมณ์ ...

กายวิญญาณเกิดขึ้นอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ ...

มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโน (ภวังคจิต) และธรรมารมณ์ (มโนสัมผัสฝ่ายโลกิยะ) ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลย่อมหมายรู้อารมณ์ที่เวทนาเสวย ตรึกอารมณ์ที่สัญญาหมายรู้ ปรุงแต่งอารมณ์ที่ตรึก ปปัญจธรรมจึงครอบงำบุรุษในรูปที่รับรู้ทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะเหตุ คือ อายตนะ เป็นต้น

เมื่อมีจักษุ รูปารมณ์ และจักขุวิญญาณ ผัสสะจึงปรากฏ เมื่อมีผัสสะ เวทนาจึงปรากฏ เมื่อมีเวทนา สัญญาจึงปรากฏ เมื่อมีสัญญา วิตกจึงปรากฏ เมื่อมีวิตก การครอบงำของปปัญจธรรมจึงปรากฏ

เมื่อมีโสตะ สัททารมณ์ และโสตวิญญาณ ...

เมื่อมีฆานะ คันธารมณ์ และฆานวิญญาณ ...

เมื่อมีชิวหา รสารมณ์ และชิวหาวิญญาณ ...

เมื่อมีกาย โผฏฐัพพารมณ์ และกายวิญญาณ ...

เมื่อมีมโน ธรรมารมณ์ และมโนวิญญาณ ผัสสะจึงปรากฏ เมื่อมีผัสสะ เวทนาจึง

ปรากฏ เมื่อมีเวทนา สัญญาจึงปรากฏ เมื่อมีสัญญา วิตกจึงปรากฏ เมื่อมีวิตก การครอบงำของปปัญจธรรมจึงปรากฏ

เมื่อไม่มีจักษุ รูปารมณ์ และจักขุวิญญาณ ผัสสะจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีผัสสะ เวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีเวทนา สัญญาจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีสัญญา วิตกจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีวิตก การครอบงำของปปัญจธรรมจึงไม่ปรากฏ

เมื่อไม่มีโสตะ สัททารมณ์ และโสตวิญญาณ ...

เมื่อไม่มีฆานะ คันธารมณ์ และฆานวิญญาณ ...

เมื่อไม่มีชิวหา รสารมณ์ และชิวหาวิญญาณ ...

เมื่อไม่มีกาย โผฏฐัพพารมณ์ และกายวิญญาณ ...

เมื่อไม่มีมโน ธรรมารมณ์ และมโนวิญญาณ ผัสสะจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีผัสสะ เวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีเวทนา สัญญาจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีสัญญา วิตกจึงไม่ปรากฏ เมื่อไม่มีวิตก การครอบงำของปปัญจธรรมจึงไม่ปรากฏ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศแก่ท่านโดยย่อว่าหมู่ปปัญจธรรมครอบงำบุรุษได้เพราะมีอายตนะ ถ้าสิ่งที่บุคคลยินดียอมรับยึดถือไม่มีในอายตนะเหล่านี้ การไม่ยินดียอมรับยึดถือ[ในอายตนะ]นี้ย่อมกำจัดราคานุสัย ... บาปอกุศลเหล่านี้ย่อมดับไปไม่เหลือในอายตนะนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ กระผมรู้เข้าใจเนื้อความนั้นอย่างนี้ เมื่อท่านปรารถนาควรพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนั้น แล้วทรงจำไว้ตามที่ตรัสตอบเถิด

[๒๐๕] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระมหากัจจานะ แล้วลุกจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศแก่ข้าพระองค์โดยย่อว่าหมู่ปปัญจธรรมครอบงำบุรุษได้เพราะมีอายตนะ ถ้าสิ่งที่บุคคลยินดียอมรับยึดถือไม่มีในอายตนะเหล่านี้ การไม่ยินดียอมรับยึดถือ[ในอายตนะ]นี้ย่อมกำจัดราคานุสัย ... บาปอกุศลเหล่านี้ย่อมดับไปไม่เหลือในอายตนะนั้น แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดาร ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไป

ยังที่ประทับ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ข้าพระองค์สงสัยว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุเทศแก่พวกเราโดยย่อดังกล่าว แล้วไม่ทรงชี้แจงเนื้อความให้พิสดารทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ใครหนอจะควรชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ข้าพระองค์คิดว่า ท่านพระมหากัจจานะนี้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ก็สรรเสริญ ท่านจะสามารถชี้แจงเนื้อความนั้นได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควรเข้าไปหาท่านจนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่าน

ครั้งนั้น ข้าพระองค์ได้พากันเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กับท่าน ท่านได้ชี้แจงเนื้อความด้วยเหตุ บท และอักขระเหล่านี้แก่ข้าพระองค์

คำว่า อากาเรหิ (ด้วยเหตุ) คือ เหตุเฉพาะของการเกิดปปัญจธรรม และเหตุของวัฏฏะและวิวัฏฏ์

คำว่า ปเทหิ (ด้วยบท) คือ หมู่อักขระที่ลงวิภัตติแล้ว

คำว่า พฺยญฺชเนหิ (ด้วยอักขระ) คือ อักขระทีละตัว[๑]

ทรงสรรเสริญพระมหากัจจานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหากัจจานะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้เธอจะถามเนื้อความนี้กับเรา เราก็จะตอบเนื้อความนั้นอย่างนี้เหมือนกับที่มหากัจจานะตอบ เรื่องนี้มีเนื้อความดังนี้ เธอจงทรงจำเรื่องนั้นไว้อย่างนี้เถิด

ข้อความว่า อย่างนี้ หมายความว่า อย่างที่ท่านพระมหากัจจานะแสดงไว้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า บุรุษผู้ถูกความหิวอ่อนเพลียครอบงำแล้วได้ขนมหวาน เขาบริโภคในที่ใดๆ ก็จะได้รับ

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๐๕/๔๐๕

รสหวานอร่อยในที่นั้นๆ ฉันใด ภิกษุผู้มีปัญญาใช้ปัญญาใคร่ครวญเนื้อความของธรรมเทศนานี้ในข้อความใดๆ ก็ได้ความเพลิดเพลินแช่มชื่นใจในข้อความนั้นๆ ฉันนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเทศนานี้ชื่ออะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เพราะเหตุนั้น เธอจงทรงจำไว้ว่าธรรมเทศนานี้ชื่อว่า มธุปิณฑิกเทศนา (ธรรมเทศนาที่เปรียบดั่งขนมหวาน)

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมธุปิณฑิกสูตรที่ ๘

---

๙. เทฺวธาวิตักกสูตร
ว่าด้วยวิตก ๒ ประเภท

[๒๐๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า

เมื่อก่อน เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ดำริอย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราควรจัดวิตกออกเป็น ๒ กลุ่ม เรานั้นจึงจัด

- กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก เป็นกลุ่มที่ ๑
- เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก เป็นกลุ่มที่ ๒

อกุศลวิตก ๓

[๒๐๗-๐๘] กามวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ เรา

นั้นทราบชัดว่า กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อ :-

- เบียดเบียนตนบ้าง
- เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง
- เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง
- ขัดขวางปัญญา
- ทำให้ลำบาก
- ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

เมื่อเราพิจารณาเห็นอย่างนั้น กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกก็ดับสูญไป เรานั้นย่อมละ บรรเทา ทำกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ให้หมดสิ้นไป

ในคำว่า พฺยนฺตเมว อกาสึ (ทำให้หมดสิ้นไป) คำว่า พฺยนฺต มีรูปวิเคราะห์ว่า

- วิคโต อนฺโต อสฺสาติ พฺยนฺโต = มีขอบเขตอันปราศจากแล้ว, หมดสิ้นไป (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)

โดยประกอบรูปศัพท์มาจาก วิ ศัพท์ + อนฺต ศัพท์ อุปสรรคคือ วิ มีความหมายว่า วิคต (ปราศจาก) ส่วน อนฺต ศัพท์มีความหมายว่า ขอบเขต

ภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงวิตกใดๆ มาก เธอก็มีใจน้อมไปในวิตกนั้นๆ มาก ถ้าภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกมาก เธอก็ละทิ้งเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก กระทำแต่กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกให้มาก จิตของเธอน้อมไปเพื่อกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก

ในสารทกาลเดือนท้ายของฤดูฝน คนเลี้ยงโคต้องคอยระวังโคในที่มีข้าวกล้าหนาแน่น เขาต้องใช้ไม้ตีต้อนโคไปจากที่นั้นๆ คอยกั้นไว้ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาเห็นการฆ่า ถูกจองจำ เสียทรัพย์ ถูกติเตียน เพราะการกินข้าวกล้าเป็นเหตุ ฉันใด เราก็ฉันนั้น เห็นโทษ ความเลวทราม ความเศร้าหมองของอกุศล และอานิสงส์ในการออกจากกามว่าเป็นฝ่ายผ่องแผ้วของกุศล

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (เล่ม ๒ หน้า ๔๕๑) กล่าวว่า สารทกาลหรือฤดูสารท (ฤดูใบไม้ร่วง)

อยู่ระหว่างเดือน ๑๑ และ ๑๒ รวม ๒ เดือน คือ ตั้งแต่วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึง วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

ส่วนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๗๙) กล่าวว่าเริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๐ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ รวม ๒ เดือนเช่นกัน

ตามคำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา แต่ละฤดูใน ๖ ฤดู มีฤดูละ ๒ เดือน คือ

๑. ฤดูเหมันต์ อยู่ระหว่างเดือน ๑ และ ๒
๒. ฤดูหนาว อยู่ระหว่างเดือน ๓ และ ๔
๓. ฤดูวสันต์ อยู่ระหว่างเดือน ๕ และ ๖
๔. ฤดูคิมหันต์ อยู่ระหว่างเดือน ๗ และ ๘
๕. ฤดูฝน อยู่ระหว่างเดือน ๙ และ ๑๐
๖. ฤดูสารท อยู่ระหว่างเดือน ๑๑ และ ๑๒

ดังข้อความว่า

โส ปน วสฺสาโน อุตุ สาวณโปฏฺฐปาทมาสา, อสฺสยุชกตฺติกมาสา สรโท, มิคสิรผุสฺสมาสา เหมนฺโต, มาฆผคฺคุนมาสา สิสิโร, จิตฺตเวสาขมาสา วสนฺโต, เชฏฺฐาสาฬฺหมาสา คิมฺโห อุตูติ เวทิตพฺโพ.[๑]

“อนึ่ง พึงทราบ :-

ฤดูฝนนั้นว่าเป็นเดือน ๙ และ ๑๐ ฤดูสารทคือเดือน ๑๑ และ ๑๒
ฤดูเหมันต์คือเดือน ๑ และ ๒ ฤดูหนาวคือเดือน ๓ และ ๔
ฤดูวสันต์คือเดือน ๕ และ ๖ ฤดูคิมหันต์คือเดือน ๗ และ ๘”

ส่วนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและกังขาวิตรณีฎีกาใหม่กล่าวว่า

จตุโร จตุโร มาสา กตฺติกกาฬปกฺขโต
กมา เหมนฺตคิมฺหาน- วสฺสานา อุตุโย ทฺวิสุ.[๒]

“ทุกๆ ๔ เดือนตั้งแต่วันแรมแห่งเดือน ๑๒ เป็นฤดู ๓ คือ ฤดูเหมันต์ ฤดูคิมหันต์ และฤดูฝน ตามลำดับ อุตุ ศัพท์เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๒ [คือ ปุงลิงค์ และอิตถีลิงค์]”

---

[๑] วิสุทฺธิ. ๒/๔๕๑
[๒] อภิธาน. คาถา ๗๘

เหมนฺโต สิสิรมุตู ฉ วา วสนฺโต จ คิมฺหวสฺสานา
สรโทติ กมา มาสา เทฺว เทฺว วุตฺตานุสาเรน.[๑]

"อีกอย่างหนึ่ง ทุกๆ ๒ เดือนเป็นฤดู ๖ คือ ฤดูเหมันต์ ฤดูหนาว ฤดูวสันต์ ฤดูคิมหันต์ ฤดูฝน และฤดูสารท ตามลำดับ โดยคล้อยตามเนื้อความที่กล่าวมาแล้ว"

กตฺติกสฺส จ กาฬมฺหา ยาว ผคฺคุนปุณฺณมา
เหมนฺตกาโลติ วิญฺเญยฺโย อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.

ผคฺคุนสฺส จ กาฬมฺหา ยาว อาสาฬฺหปุณฺณมา
คิมฺหกาโลติ วิญฺเญยฺโย อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.

อาสาฬฺหสฺส จ กาฬมฺหา ยาว กตฺติกปุณฺณมา
วสฺสกาโลติ วิญฺเญยฺโย อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.[๒]

"เวลาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ พึงทราบว่าเป็นฤดูเหมันต์ มีวันอุโบสถ ๘ วัน

เวลาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ พึงทราบว่าเป็นฤดูคิมหันต์ มีวันอุโบสถ ๘ วัน

เวลาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ พึงทราบว่าเป็นฤดูฝน มีวันอุโบสถ ๘ วัน"

สรุปความว่า ข้อความในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและกังขาวิตรณีฎีกาใหม่กล่าวตามวิธีใช้ทางศาสนาพุทธที่เริ่มนับตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเป็นต้นไป ส่วนความเห็นของคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกากล่าวตามวรรณกรรมสันสกฤตที่เริ่มนับตั้งแต่วันขึ้น ๑ ค่ำเป็นต้นไป เช่น ในคัมภีร์อมรโกษ (กัณฑ์ ๑ วรรค ๔ คาถา ๒๐) กล่าวว่า

ฉ อิเม อุตโว ปุเม มคฺคาทีนํ ยุเค กมา
สํวจฺฉโร วจฺฉโร'ทฺโท หายโน ถี สรโท สมา.[๓]
[ษฑมี ฤตวะ ปุํสิ มารฺคาทีนำ ยุไคะ กฺรมาตฺ
สํวตฺสโร วตฺสโร'พฺโท หายโน'สฺตฺรี ศรตฺสมาะ]

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๗๙ [๒] กงฺขา.อภินวฏีกา หน้า ๑๔๒ [๓] อมรโกษ. กัณฑ์ ๑ วรรค ๔ คาถา ๒๐

"ฤดู ๖ เหล่านี้เป็นฤดู[ที่ประกอบ]ด้วยเดือนคู่ตามลำดับเดือน ๑ เป็นต้น ฤตุ ศัพท์ย่อมเป็นไปในปุงลิงค์

ปี = สํวตฺสร, วตฺสร, อพฺท, หายน, ศรตฺ, สมา, หายน ศัพท์มิใช่อิตถีลิงค์ [คือ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์]"

ในคัมภีร์ศัพทัสโตมมหานิธิ (หน้า ๙๓) กล่าวถึงฤดู ๖ ประเภทเป็นคาถาว่า

สิสิโร ปุปฺผสมโย　　คิมฺโห วสฺสา สรโท หิโม
มาฆาทิมาสยุเคหิ ตุ　　อุตโว ฉ กมา อิเม.[๑]
[ศิศิระ ปุษฺปสมโย คฺรีษฺโม　　วรฺษา ศรทฺธิมะ
มาฆาทิมาสยุคฺไมสฺตุ　　ฤตวะษฏฺ กฺรมาทิเม.]

"ฤดู ๖ เหล่านี้ คือ ฤดูหนาว ฤดูวสันต์ที่ใบไม้ผลิ ฤดูคิมหันต์ ฤดูฝน ฤดูสารท และฤดูเหมันต์ ย่อมมีตามลำดับด้วยเดือนคู่มีเดือน ๑ เป็นต้น"

กุศลวิตก ๓

[๒๐๙-๑๐] กามวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ เรานั้นทราบชัดว่า เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกนั้นย่อมเป็นไปเพื่อ :-

- ไม่เบียดเบียนตนบ้าง
- ไม่เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง
- ไม่เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง
- พัฒนาปัญญา
- ไม่ทำให้ลำบาก
- เป็นไปเพื่อนิพพาน

ถ้าเราตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกนั้นอยู่ตลอดคืน ตลอดวัน และตลอดทั้งคืนทั้งวัน เราก็ไม่เห็นภัยอันเกิดจากการตรึกตรองนั้น แต่เมื่อเราตรึกตรองนานเกินไป ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อย เมื่อร่างกายเหน็ดเหนื่อย จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ เรานั้นตั้งจิตไว้ในภายใน ทำให้สงบ ทำให้เกิดสมาธิ ประคองไว้ด้วยดี ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเราปรารถนาไว้ว่า จิตของเราอย่าฟุ้งซ่านอีกเลย

---

[๑] ศพฺทสฺโตมมหานิธิ. หน้า ๙๓

ภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงวิตกใดๆ มาก เธอก็มีใจน้อมไปในวิตกนั้นๆ มาก ถ้าภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกมาก เธอก็จะละกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกได้ กระทำเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นก็จะน้อมไปเพื่อเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก

ในเดือนท้ายของฤดูร้อน เมื่อข้าวกล้าทั้งหมดถูกนำไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียงแล้ว คนเลี้ยงโคต้องคอยระวังโคไว้ เมื่อเขาไปสู่โคนต้นไม้หรือที่แจ้ง จะต้องระวังอยู่เสมอว่านั้นฝูงโค ฉันใด เราก็ฉันนั้น ต้องทำสติอยู่เสมอว่าเหล่านี้เป็นธรรม (กุศลวิตก)

วิชชา ๓

[๒๑๑] เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน สติก็มั่นคงไม่ฟั่นเฟือน กายสงบระงับไม่กระสับกระส่าย จิตเป็นสมาธิมีอารมณ์แน่วแน่ เรานั้น :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ] ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

[๒๑๒] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ร้อย

ชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ เรานั้นจุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๑ นี้ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

[๒๑๓] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ จุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาจะไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แต่หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบ พวกเขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๒ นี้ในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

[๒๑๔] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของทุกข์, นิพพานนี้ คือความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้ (โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ) คืออาสวะ (สภาวะไหลออกจาก

ทวาร ๖), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของอาสวะ, นิพพานนี้ คือความดับอาสวะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อเรานั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เราบรรลุวิชชาที่ ๓ นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่

ทรงชี้ทางผิดและทางถูก

[๒๑๕] อุปมาเหมือนมีเนื้อฝูงใหญ่พากันเข้าไปอาศัยบึงใหญ่ในป่าดง ชายคนหนึ่งผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัยแก่ฝูงเนื้อนั้น จึงปิดทางที่ปลอดภัยมีสุขไปได้ตามชอบใจ เปิดทางที่ไม่สะดวก ผูกเนื้อต่อตัวผู้ ซุ่มนางเนื้อต่อไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมัยต่อมา เนื้อฝูงใหญ่ก็ต้องมาตายเหลือจำนวนน้อย แต่ยังมีชายคนหนึ่งผู้ปรารถนาประโยชน์ ต้องการจะเกื้อกูล ประสงค์ความปลอดภัยแก่ฝูงเนื้อนั้น จึงเปิดทางที่ปลอดภัยมีสุขไปได้ตามชอบใจ ปิดทางที่ไม่สะดวก กำจัดเนื้อต่อตัวผู้ ทำลายนางเนื้อต่อแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ สมัยต่อมา เนื้อฝูงใหญ่ก็ต้องมีจำนวนมากขึ้น คับคั่งล้นหลาม ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เราทำขึ้นเพื่อจะให้เธอรู้ความหมายของเนื้อความในอุปมานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้

คำว่า บึงใหญ่ นี้ เป็นชื่อของกาม

คำว่า เนื้อฝูงใหญ่ นี้ เป็นชื่อของหมู่สัตว์

คำว่า ชายผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัยนี้ เป็นชื่อของมารใจบาป

คำว่า ทางที่ไม่สะดวก นี้ เป็นชื่อของมิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ คือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)

๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)

๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)

๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)

๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)

๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)

๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)

๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งมั่นผิด)

คำว่า เนื้อต่อตัวผู้ นี้ เป็นชื่อของความกำหนัดยินดี

คำว่า นางเนื้อต่อ นี้ เป็นชื่อของอวิชชา

คำว่า ชายผู้ปรารถนาประโยชน์ ต้องการจะเกื้อกูล ประสงค์ความปลอดภัย นี้ เป็นชื่อของตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง

คำว่า ทางที่ปลอดภัยเป็นสุขไปได้ตามชอบใจ นี้ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย โดยประการดังนี้ เราได้เปิดทางที่ปลอดภัยมีสุขที่พวกเธอควรดำเนินไปได้ตามใจชอบให้แล้ว และปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย กำจัดเนื้อต่อตัวผู้ให้แล้ว และทำลายนางเนื้อต่อให้แล้ว กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเฟื้อ อาศัยความอนุเคราะห์ ควรทำแก่สาวก ตถาคตได้ทำกิจนั้นแก่เธอแล้ว นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เดือดร้อนในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตแก่เธอ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบเทฺวธาวิตักกสูตรที่ ๙

---

๑๐. วิตักกสัณฐานสูตร
ว่าด้วยที่ตั้งแห่งวิตก

[๒๑๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า

วิธีกำจัดอกุศลวิตก

ภิกษุผู้ขวนขวายในอธิจิต (จิตอันยิ่งกว่ากุศลกรรม คือ สมาบัติ ๘ อันเป็นบาทของวิปัสสนา) ควรใส่ใจถึงนิมิต ๕ ประการนี้ตามเวลาอันสมควร

นิมิต ๕ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ควรใส่ใจนิมิตที่ประกอบด้วยกุศล (ทาน ศีล สมถะ และวิปัสสนา) อื่นจากนิมิตที่ใส่ใจเป็นอารมณ์แล้วทำให้เกิดวิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะ เมื่อเธอใส่ใจนิมิตดังกล่าว เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

อุปมาเหมือนช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ ผู้ชำนาญ ใช้ลิ่มอันเล็กตอก โยกถอนลิ่มอันใหญ่ออกได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ควรใส่ใจนิมิตที่ประกอบด้วยกุศลอื่นจากนิมิตที่อาศัยแล้วใส่ใจอยู่ทำให้เกิดวิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะ เมื่อเธอใส่ใจนิมิตดังกล่าว เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๑]

[๒๑๗] ถ้าภิกษุนั้นใส่ใจนิมิตอื่นที่ประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นว่า วิตกเหล่านี้เป็นอกุศล มีโทษ มีทุกข์เป็นวิบากอย่างนี้ เมื่อเธอพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้น ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

อุปมาเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มที่ชอบแต่งตัว มีผู้นำซากงู ซากสุนัข หรือซากศพมนุษย์มาผูกไว้ที่คอย่อมรู้สึกอึดอัด ระอา และรังเกียจ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ถ้าภิกษุนั้นใส่ใจนิมิตอื่นที่ประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นว่า วิตกเหล่านี้เป็นอกุศล มีโทษ มีทุกข์เป็นวิบากอย่างนี้ เมื่อเธอพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้น ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๒]

[๒๑๘] ถ้าภิกษุนั้นพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอไม่ควรระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอไม่ระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

อุปมาเหมือนคนมีตาดีไม่ต้องการที่จะเห็นรูปที่ผ่านมา เขาควรหลับตาหรือเหลียวไปทางอื่นเสีย ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ถ้าภิกษุนั้นพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอไม่ควรระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอไม่ระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๓]

[๒๑๙] ถ้าภิกษุนั้นไม่ระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรพิจารณาเหตุเกิดของวิตกเหล่านั้น (สัญญาวิปัลลาส) เมื่อเธอพิจารณาเหตุเกิดดังกล่าว ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

อุปมาเหมือนคนเดินเร็ว เขาคิดอย่างนี้ว่า เราจะรีบเดินทำไม ถ้ากระไร เราควรค่อยๆ เดิน เขาก็ค่อยๆ เดิน เขาคิดอย่างนี้ว่า เราจะค่อยๆ เดินทำไม ถ้ากระไร เราควรยืน เขาก็ยืน เขาคิดอย่างนี้อีกว่า เราจะยืนอยู่ทำไม ถ้ากระไร เราควรนั่ง เขาจึงนั่ง เขาคิดอย่างนี้อีกว่า เราจะนั่งอยู่ทำไม ถ้ากระไร เราควรนอน เขาก็นอน คนผู้นั้นเว้นอิริยาบถหยาบๆ แล้วใช้อิริยาบถละเอียดๆ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ถ้าภิกษุนั้นไม่ระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรใส่ใจที่ตั้งของเหตุที่ปรุงแต่งวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอใส่ใจที่ตั้งแห่งเหตุดังกล่าว ย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๔]

[๒๒๐] ถ้าภิกษุนั้นใส่ใจที่ตั้งของเหตุที่ปรุงแต่งวิตกเหล่านั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรใช้ฟันกดฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เมื่อเธอทำเช่นนั้นย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

อุปมาเหมือนคนแข็งแรงจับคนอ่อนแอกว่าแล้วบีบคั้นรัดศีรษะหรือคอไว้ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ถ้าภิกษุนั้นใส่ใจที่ตั้งของเหตุที่ปรุงแต่งวิตกเหล่านั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะยังเกิดขึ้นอีก เธอควรใช้ฟันกดฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เมื่อเธอทำเช่นนั้นย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้

สรุปความว่านิมิต ๕ ประการ คือ

๑. ระลึกถึงเหตุที่ประกอบด้วยกุศล คือ ทาน ศีล สมถะ และวิปัสสนา นอกไปจากอารมณ์ที่ทำให้เกิดอกุศลวิตกอันประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะ เช่น รูปสวยหรือไม่สวย เสียงเพราะหรือไม่เพราะ เป็นต้น

๒. พิจารณาโทษของอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นว่าเป็นอกุศลที่ทำลายความดี มีโทษแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น มีทุกข์เป็นวิบากทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๓. ไม่ระลึกถึงอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นด้วยการเจริญกรรมฐาน หรือสาธยายธรรม

๔. พิจารณาเหตุเกิดของอกุศลวิตกคือสัญญาวิปัลลาส โดยพิจารณาว่ารูปที่เราคิดว่า เป็นเรา เขา บุรุษ สตรี เกิดจากสัญญาวิปัลลาส มีเพียงธาตุ ๔ ที่ประชุมกันเท่านั้น จึงไม่มีเรา เขา บุรุษหรือสตรี ที่น่าพอใจหรือไม่พอใจ

๕. ใช้กุศลจิตข่มอกุศลจิต เผาอกุศลจิต โดยประกอบด้วยความเพียร ๔ อย่างคือ แม้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และเลือดเนื้อในร่างกายจะเหือดแห้งไป ก็จะไม่หยุดความเพียร ไม่เปลี่ยนอิริยาบถจนกว่าจะได้บรรลุธรรม

ผู้ชำนาญวิถีทางแห่งวิตก

[๒๒๑] เมื่อภิกษุใส่ใจนิมิตใดเป็นอารมณ์แล้ว วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ หรือโมหะย่อมเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอใส่ใจนิมิตอื่นซึ่งประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๑]

เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๒]

เมื่อภิกษุนั้นไม่ระลึกใส่ใจวิตกเหล่านั้น เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๓]

เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเหตุเกิดของวิตกเหล่านั้น เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๔]

เมื่อภิกษุนั้นกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เธอย่อมละวิตกนั้นได้ วิตกเหล่านั้นตั้งอยู่ไม่ได้ จิตตั้งมั่น สงบ มีสมาธิ ดำรงมั่นโดยแท้ เพราะละวิตกเหล่านั้นได้ [๕]

ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ชำนาญในวิถีทางแห่งวิตก เธอหวังวิตกใดก็จักตรึกถึงวิตกนั้นได้ ไม่หวังวิตกใดก็จักไม่ตรึกถึงวิตกนั้นได้ ตัดตัณหาได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบวิตักกสัณฐานสูตรที่ ๑๐

จบสีหนาทวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๓. โอปัมมวรรค
หมวดว่าด้วยข้ออุปมา

๑. กกจูปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย

[๒๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระโมลิยผัคคุนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลา ครั้นแล้ว ถ้าภิกษุรูปใดตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่าน ท่านก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง และถ้าภิกษุรูปใดตำหนิท่านต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวกหล่อนก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง ท่านพระโมลิยผัคคุนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีอย่างนี้

อธิกรณ์ คือเรื่องที่สงฆ์จะต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ

๑. วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย

๒. อนุวาทาธิกรณ์ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ คือ โทษที่เกิดจากการละเมิดสิกขาบท

๓. อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ

๔. กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่างๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน เป็นต้น

แต่ในที่นี้หมายถึงอนุวาทาธิกรณ์

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า ท่านพระโมลิยผัคคุนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลา ครั้นแล้ว

ถ้าภิกษุรูปใดตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่าน ท่านก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง และถ้าภิกษุรูปใดตำหนิท่านต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวกหล่อนก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง ท่านพระโมลิยผัคคุนะอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีอย่างนี้

ทรงตักเตือนพระโมลิยผัคคุนะ

[๒๒๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุรูปหนึ่งว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงไปเรียกโมลิยผัคคุนภิกษุตามคำของเราว่า ท่านผัคคุนะ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

ภิกษุรูปนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปหาท่านพระโมลิยผัคคุนะถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับท่านว่า ท่านผัคคุนะ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

ท่านพระโมลิยผัคคุนะรับคำภิกษุรูปนั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระองค์ตรัสถามว่า

ผัคคุนะ จริงหรือที่เขาลือกันว่า เธออยู่คลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลา ครั้นแล้วถ้าภิกษุรูปใดตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ เธอก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง และถ้าภิกษุรูปใดตำหนิเธอต่อหน้าภิกษุณีเหล่านั้น พวกหล่อนก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นบ้าง จริงหรือที่เธออยู่คลุกคลีกับภิกษุณีอย่างนี้

ท่านพระโมลิยผัคคุนะทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามต่อไปว่า เธอเป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธามิใช่หรือ

ท่านพระโมลิยผัคคุนะทูลว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

[๒๒๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผัคคุนะ การที่เธออยู่คลุกคลีกับภิกษุณีเกินเวลานี้ ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเลย ดังนั้น ถ้าภิกษุรูปใดตำหนิภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ เธอก็ควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือน (กามคุณ ๕) ในข้อนั้น เธอควร

ประพฤติอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ เธอควรประพฤติอย่างนี้

คำว่า อาศัยเรือน คือ อาศัยกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ กามคุณ ๕ ดังกล่าวเปรียบได้กับเรือน เพราะเป็นที่ตั้งของฉันทะเป็นต้น

คำว่า ฉันทะอันอาศัยเรือน คือ ฉันทะที่ประกอบกับตัณหาที่ผูกพันภิกษุณี และฉันทะที่ประกอบกับปฏิฆะซึ่งไม่พอใจการตำหนิภิกษุณีของภิกษุอื่น

คำว่า วิตกอันอาศัยเรือน คือ ความดำริที่ประกอบกับตัณหาดังกล่าว

เพราะฉะนั้น ถ้าใครๆ :-

- ทำร้ายภิกษุณีเหล่านั้นด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ และศัสตราต่อหน้าเธอ เธอก็ควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือนในข้อนั้น เธอควรประพฤติอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ เธอควรประพฤติอย่างนี้

- ตำหนิ[ภิกษุณีเหล่านั้น]ต่อหน้าเธอ เธอควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือนในข้อนั้น เธอควรประพฤติอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ เธอควรประพฤติอย่างนี้

ผัคคุนะ เพราะฉะนั้น ถ้าใครๆ :-

- ทำร้ายเธอด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ และศัสตรา เธอควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือนในข้อนั้น เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ เธอควรประพฤติอย่างนี้

ประโยชน์ของการฉันอาหารมื้อเดียว

[๒๒๕] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งว่า

สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากทำให้เรามีจิตยินดี เรากล่าวกับภิกษุ ณ ที่นั้นว่า เราฉันอาหารมื้อเดียว เมื่อเราฉันอาหารมื้อเดียวย่อมรู้สึกว่าไม่มีอาพาธ ไร้ทุกข์ เบากาย มีกำลัง และอยู่สบาย มาเถิด ถึงพวกเธอก็จงฉันอาหารมื้อเดียว เธอฉันอาหารมื้อเดียวอยู่จักรู้สึกว่าไม่มีอาพาธ ไร้ทุกข์ เบากาย มีกำลัง และอยู่สบาย เราไม่ต้องสั่งสอนภิกษุเหล่านั้นอีก เพียงแต่เตือนสติเท่านั้น

คำว่า การฉันอาหารมื้อเดียว คือ การฉันอาหารในเวลาเช้า ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุฉันอาหาร ๑๐ ครั้งในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมื้อเดียว

คำว่า เอกาสนโภชน ตัดบทเป็น เอก + อสนโภชน แปลตามศัพท์ว่า “การบริโภคอาหารในเวลาเดียว” (คือ เวลาเช้า) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อสียเตติ อสนํ = สิ่งที่ถูกบริโภค, อาหาร ชื่อว่า อสนะ
  (อส ธาตุ = บริโภค + ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)
- ภุชฺชเต โภชนํ = การบริโภค ชื่อว่า โภชนะ
  (ภุช ธาตุ = รักษาและซื้อขาย + ยุ ปัจจัยในภาวสาธนะ)
- อสนสฺส โภชนํ อสนโภชนํ = การบริโภคอาหาร ชื่อว่า อสนโภชนะ
  (กัมมัฏฐฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- เอกสฺมึ อสนโภชนํ เอกาสนโภชนํ = การบริโภคอาหารในเวลาเดียว ชื่อว่า เอกาสนโภชนะ (สัตตมีตัปปุริสสมาส)

อุปมาเหมือนรถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนยฝึกมาดีแล้ว แล่นไปตามทางใหญ่สี่แพร่งบนพื้นราบเรียบไม่ต้องใช้แส้ เพียงแต่นายสารถีผู้ฝึกหัดม้าที่ฉลาดขึ้นรถแล้วใช้มือซ้ายจับสายบังเหียน ใช้มือขวาจับแส้ เตือนม้าให้วิ่งตรงไป หรือเลี้ยวกลับไปตามถนนที่ต้องการตามปรารถนา ฉันใด เราก็ฉันนั้น ไม่ต้องสั่งสอนภิกษุเหล่านั้นอีก เพียงแต่เตือนสติเท่านั้น

เพราะฉะนั้น เธอจงละอกุศล ทำความเพียรในกุศล เธอก็จักเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

ป่าสาละอันกว้างอยู่ใกล้บ้านหรืออยู่ใกล้นิคม รกไปด้วยต้นละหุ่ง บุรุษบางคนหวังดี

หวังประโยชน์ และหวังความเจริญเติบโตของต้นสาละนั้น จึงตัดหน่อต้นสาละคดที่คอยแย่งอาหารแล้วนำออกไปทิ้งภายนอก แผ้วถางภายในป่าให้สะอาดเรียบร้อย คอยบำรุงรักษาต้นสาละเล็กๆ ที่ตั้งตรงแข็งแรงไว้อย่างดี เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมาป่าไม้สาละนั้นก็เจริญงอกงามไพบูลย์ ฉันใด เธอทั้งหลายก็ฉันนั้น จงละอกุศล ทำความเพียรในกุศล เธอก็จักเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

นางเวเทหิกาบันดาลโทสะ

[๒๒๖] เรื่องเคยมีมาแล้ว ในกรุงสาวัตถีนี้ มีหญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม่เรือนเวเทหิกาเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น และเธอมีสาวใช้ชื่อกาลีเป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน จัดการงานดี

ต่อมา กาลีสาวใช้คิดว่า กิตติศัพท์อันงามของนายหญิงของเราขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม่เรือนเวเทหิกาเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น นายหญิงของเราไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายใน หรือว่าหล่อนไม่มีความโกรธอยู่เลย หรือหล่อนไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายในเพราะเราจัดการงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่หล่อนไม่มีความโกรธ ทางที่ดี เราจะต้องทดสอบนายหญิงดู

วันรุ่งขึ้น กาลีสาวใช้แกล้งตื่นสาย ฝ่ายแม่เรือนเวเทหิกาได้ตวาดหล่อนว่า เฮ้ย กาลี

กาลีสาวใช้ขานรับว่า อะไรเจ้าค่ะ นายหญิง

แม่เรือนเวเทหิกาถามว่า ทำไมจึงตื่นสาย

กาลีสาวใช้ตอบว่า ไม่มีอะไรเจ้าค่ะ

แม่เรือนจึงกล่าวอีกว่า นางชาติชั่ว ทำไมจึงตื่นสาย แล้วโกรธ ไม่พอใจ ทำหน้านิ่วคิ้วขมวด

ลำดับนั้น กาลีสาวใช้คิดว่า นายหญิงของเราไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายในเท่านั้น ไม่ใช่หล่อนไม่มีความโกรธ ที่ไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายใน ก็เพราะเราจัดการงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่หล่อนไม่มีความโกรธ ทางที่ดี เราจะต้องทดสอบนายหญิงต่อไปอีก

ต่อมา กาลีสาวใช้ก็ตื่นสายกว่าทุกวัน ครั้งนั้น แม่เรือนเวเทหิกาก็ร้องตวาดด่าหล่อนอีกว่า เฮ้ย กาลี

กาลีสาวใช้ขานรับว่า อะไรเจ้าค่ะ นายหญิง

แม่เรือนเวเทหิกาถามว่า ทำไมจึงตื่นสาย

กาลีสาวใช้ตอบว่า ไม่มีอะไรเจ้าค่ะ

แม่เรือนจึงกล่าวอีกว่า นางชาติชั่ว ทำไมจึงตื่นสาย แล้วโกรธ ไม่พอใจ ร้องตวาดด้วยความขุ่นเคือง

ลำดับนั้น กาลีสาวใช้คิดว่า นายหญิงของเราไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายในเท่านั้น ไม่ใช่หล่อนไม่มีความโกรธ ที่ไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายใน ก็เพราะเราจัดการงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่หล่อนไม่มีความโกรธ ทางที่ดี เราจะต้องทดสอบนายหญิงต่อไปอีก

ต่อมา กาลีสาวใช้ก็ตื่นสายยิ่งกว่าทุกวัน ครั้งนั้น แม่เรือนเวเทหิกาก็ร้องตวาดด่ากาลีสาวใช้ว่า เฮ้ย กาลี

กาลีสาวใช้ขานรับว่า อะไรเจ้าค่ะ นายหญิง

แม่เรือนเวเทหิกาถามว่า ทำไมจึงตื่นสายนัก

กาลีสาวใช้ตอบว่า ไม่มีอะไรเจ้าค่ะ

แม่เรือนจึงกล่าวอีกว่า นางชาติชั่ว ทำไมจึงตื่นสายนักเล่า แล้วโกรธมาก คว้าเอาลิ่มประตูขว้างศีรษะด้วยหมายว่าจะให้โดนศีรษะแตก คราวนั้น กาลีสาวใช้มีศีรษะแตกมีเลือดไหลอาบเที่ยวป่าวประกาศแก่คนบ้านใกล้เรือนเคียงว่า คุณพ่อคุณแม่ เชิญดูการกระทำของคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็นเถิด นางโกรธไม่พอใจว่าตื่นสาย จึงคว้าลิ่มประตูขว้างศีรษะของสาวใช้คนหนึ่งจนหัวแตก ตั้งแต่นั้นมา กิตติศัพท์อันชั่วของแม่เรือนเวเทหิกาก็ขจรไปอย่างนี้ว่า หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา ดุร้าย ไม่เจียมตน ใจร้อน ฉันใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้น เรียบร้อยนักหนา เจียมตนนักเจียมตนหนา ใจเย็นนักใจเย็นหนาก็เพียงชั่วเวลาที่ถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจไม่มากระทบ แต่เมื่อถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจมากระทบเข้า จึงจะรู้ได้ว่า เธอเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็นจริง

คำว่า โสรตโสรโต (เรียบร้อยนักเรียบร้อยหนา), นิวาตนิวาโต (เจียมตนนักเจียมตนหนา) และ อุปสนฺตูปสนฺโต (ใจเย็นนักใจเย็นหนา) เป็นบทวิจฉา คือ คำซ้ำที่มีความหมายเท่ากับแต่ละอย่างๆ เช่น มหาชโน อตฺตโน อตฺตโน เคหํ คจฺฉติ (มหาชนไปสู่เรือนของตนๆ) ศัพท์เดิมมาจาก โสรโต, นิวาโต และ อุปสนฺโต ซ้อนเป็นรูปสองบทว่า โสรโตโสรโต, นิวาโตนิวาโต และ อุปสนฺโตอุปสนฺโต ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๕๔) ว่า วิจฺฉาภิกฺขญฺเญสุ เทฺว (บทใดย่อมเป็นไปในวิจฉา <ความปรารถนาเพื่อให้แผ่ไป> และอาภิกขัญญะ <ความเกิดขึ้นเสมอ> บทนั้นมีรูปสองรูป) และลบปฐมาวิภัตติในบทหน้าทั้งสามศัพท์ด้วยโยควิภาคะ (การแบ่งสูตรให้เหลือสองส่วน) ในสูตรโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๕๕) ว่า สฺยาทิโลโป ปุพฺพสฺเสกสฺส (ลบ สิ วิภัตติเป็นต้นของเอก ศัพท์ที่อยู่ข้างหน้า)

ภิกษุที่ทำตนว่าง่าย ถึงภาวะว่าง่าย เพราะจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วย เราไม่เรียกว่าผู้ว่าง่าย ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเมื่อเธอไม่ได้รับสิ่งเหล่านั้นก็จะไม่เป็นผู้ว่าง่าย ไม่ถึงภาวะว่าง่าย แต่ภิกษุผู้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม จึงเป็นผู้ว่าง่าย ถึงภาวะว่าง่าย เราเรียกว่าผู้ว่าง่าย เพราะเหตุนั้น เธอจึงควรประพฤติอย่างนี้ว่า เราจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ว่าง่าย ถึงภาวะว่าง่าย

อุบายระงับความโกรธ

[๒๒๗] **ถ้อยคำที่บุคคลอื่นใช้พูดกับเธอ** มี ๕ ประการนี้ คือ

๑. พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร
๒. พูดเรื่องจริงหรือไม่จริง
๓. พูดคำอ่อนหวานหรือคำหยาบคาย
๔. พูดคำที่มีเหตุผลหรือไร้เหตุผล
๕. พูดด้วยเมตตาจิตหรือโทสะ

บุคคลอื่นที่พูดอยู่ อาจพูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร พูดเรื่องจริงหรือไม่จริง พูดคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย พูดคำที่มีเหตุผลหรือไร้เหตุผล พูดด้วยเมตตาจิต

หรือโทสะ เธอควรประพฤติข้อนั้นอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ แผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีทุกข์ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ พวกเธอควรประพฤติอย่างนี้

ทำใจให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน

[๒๒๘] อุปมาเหมือนกับบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดอย่างนี้ว่า เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน เขากล่าวว่า เจ้าอย่าเป็นแผ่นดินเลย แล้วขุดโกยเศษดินทิ้งลงไปบ้วนน้ำลายถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั้นๆ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขาอาจทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดินได้หรือไม่

ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะแผ่นดินใหญ่นี้ลึกหาประมาณมิได้ เขาจะทำไม่ให้เป็นแผ่นดินไม่ได้ง่ายจึงต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจเป็นแน่

ถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเธอก็ฉันนั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้ คือ พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ... และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวรไม่มีทุกข์ ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ พวกเธอควรปฏิบัติอย่างนี้

ทำใจให้ว่างเหมือนอากาศ

[๒๒๙] อุปมาเหมือนกับบุรุษถือเอาครั่งสีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงเลือดนกมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขาอาจเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏได้หรือไม่

ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะอากาศนี้ไม่มีรูปร่าง มองเห็นไม่ได้ เขาจะเขียนรูปในอากาศนั้น ทำให้เป็นรูปปรากฏไม่ได้ง่ายเลย จึงต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจเป็นแน่

ถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเธอก็ฉันนั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้ คือ พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ... และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีทุกข์ ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ พวกเธอควรปฏิบัติอย่างนี้

ทำใจให้เย็นเหมือนแม่น้ำ

[๒๓๐] อุปมาเหมือนบุรุษถือคบหญ้าที่ลุกโพลงมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า เราจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัดเดือดเป็นควันพลุ่งด้วยคบหญ้าที่ลุกโพลงนี้ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขาจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัดเดือดเป็นควันพลุ่งด้วยคบหญ้าที่ลุกโพลงได้หรือไม่

ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะแม่น้ำคงคาลึกสุดประมาณ เขาจะทำแม่น้ำคงคานั้นให้ร้อนจัดเดือดเป็นควันพลุ่งด้วยคบหญ้าที่ลุกโพลงไม่ได้ง่ายเลย จึงต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจเป็นแน่

ถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเธอก็ฉันนั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้ คือ พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ... และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีทุกข์ ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ พวกเธอควรปฏิบัติอย่างนี้

ทำใจให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว

[๒๓๑] อุปมาเหมือนกับกระสอบหนังแมวที่ฟอกสะอาดเรียบร้อย อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียงดัง ถ้ามีบุรุษถือเอาไม้หรือกระเบื้องมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า เราจักทำกระสอบหนังแมวนี้ให้มีเสียงดังด้วยไม้หรือกระเบื้อง เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขาจะทำกระสอบหนังแมวนี้ให้มีเสียงดังด้วยไม้หรือกระเบื้องได้ หรือไม่

ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะกระสอบหนังแมวนี้ฟอกสะอาดเรียบร้อย อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียงดัง เขาจะทำกระสอบหนังแมวนั้นให้มีเสียงดัง ด้วยไม้หรือกระเบื้องไม่ได้ง่ายเลย จึงต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจเป็นแน่

ถ้อยคำที่บุคคลอื่นจะใช้พูดกับเธอก็ฉันนั้น มีอยู่ ๕ ประการนี้ คือ พูดตามกาลอันสมควรหรือไม่สมควร ... และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีทุกข์ ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ พวกเธอควรปฏิบัติอย่างนี้

โอวาทอุปมาด้วยเลื่อย

[๒๓๒] ภิกษุทั้งหลาย หากโจรผู้ประพฤติชั่วจะใช้เลื่อยที่มีด้ามจับสองข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายในพวกโจรนั้นไม่ชื่อว่าทำตามคำสอนของเรา ด้วยเหตุนั้น เธอควรประพฤติข้อนั้นอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ จักอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่โกรธ แผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีทุกข์ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ เธอควรประพฤติอย่างนี้

[๒๓๓] เธอควรใส่ใจคำสอนที่เปรียบด้วยเลื่อยนี้อยู่เสมอ เธอเห็นถ้อยคำที่มีโทษน้อยหรือมากซึ่งเธออดกลั้นไม่ได้หรือไม่

ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า

เพราะเหตุนั้น เธอจงใส่ใจคำสอนที่เปรียบด้วยเลื่อยนี้อยู่เสมอ ข้อนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขแก่เธอตลอดกาลนาน

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบ กกจูปมสูตรที่ ๑

---

๒. อลคัททูปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ

[๒๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น อริฏฐภิกษุผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่า ก่ออันตราย ไม่อาจก่ออันตราย (สวรรค์ ฌาน มรรค ผล และนิพพาน) แก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

ภิกษุชื่ออริฏฐะนี้เป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก รู้เพียงอันตรายิกธรรมบางส่วน แต่ไม่รู้เรื่องอันตรายิกธรรมแห่งการล่วงละเมิดวินัยบัญญัติ เพราะไม่ฉลาดในเรื่องวินัย ดังนั้น ท่านจึงคิดว่า พวกคฤหัสถ์ที่ยุ่งเกี่ยวอยู่กับกามคุณที่เป็นโสดาบันก็มี เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี แม้พวกภิกษุก็ยังเห็นรูปที่น่าชอบใจที่รู้ได้ด้วยจักษุ ฯลฯ ยังถูกต้องสิ่งที่สัมผัสที่รู้ได้ด้วยกาย ยังใช้สอยผ้าปูผ้าห่มอ่อนนุ่ม สิ่งนั้นทั้งหมดยังถือว่าควร เหตุใดรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะของหญิงจึงจะไม่ควร สิ่งเหล่านั้นต้องควรแน่นอน ครั้นเมื่อทิฏฐิชั่วเกิดขึ้นมาแล้ว ก็โต้แย้งพระสัพพัญญุตญาณ คัดค้านเวสารัชชญาณ ใส่ตอและหนามในมรรคญาณว่า เหตุใด พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติปฐมปาราชิกอย่างกวดขันประดุจกั้นมหาสมุทร เพราะโทษไม่มีในข้อนี้ แล้วคัดค้านอาณาจักรของพระชินเจ้าโดยกล่าวว่า เมถุนธรรมไม่มีโทษ

คำว่า ธรรมก่ออันตราย (อันตรายิกธรรม) คือ ธรรมที่เป็นอันตรายแก่สวรรค์ ฌาน มรรค ผล และนิพพาน ๕ อย่าง ได้แก่

๑. กัมมันตราย (อันตรายคือกรรม) หมายถึง อนันตริยกรรม ๕ คือ กรรมที่ให้ผลไปเกิดในอบายภูมิหลังจากเสียชีวิตแล้ว ได้แก่

- มาตุฆาตกะ (ฆ่ามารดา)
- ปิตุฆาตกะ (ฆ่าบิดา)
- อรหันตฆาตกะ (ฆ่าพระอรหันต์)
- โลหิตุปปาทกะ (ทำให้พระพุทธเจ้าทรงห้อพระโลหิต)
- สังฆเภทกะ (ทำลายสงฆ์)

โดยกรรมสุดท้ายเกี่ยวกับภิกษุเท่านั้น กรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ขัดขวางการไปสู่สวรรค์และบรรลุนิพพาน

ส่วนกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ ภิกษุณีทูสกะ (ประทุษร้ายนางภิกษุณี) ขัดขวางเฉพาะการบรรลุมรรค

๒. กิเลสันตราย (อันตรายคือกิเลส) หมายถึง มิจฉาทิฏฐิ ๓ ประการ อันได้แก่

- อกิริยทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่าไม่มีบุญบาป แม้จะกระทำอย่างไรก็ไม่มีกรรมดีหรือกรรมชั่ว และไม่ส่งผลเป็นคุณหรือโทษ ความเห็นนี้ปฏิเสธกรรม
- นัตถิกทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่าเหล่าสัตว์ตายแล้วสูญ ไม่มีภพใหม่ ไม่มีผลของบุญไม่มีผลของบาปในภพต่อไป ความเห็นนี้ปฏิเสธผลว่าผลกรรมไม่มี
- อเหตุกทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่าไม่มีกรรมดีหรือชั่วที่เป็นเหตุให้เกิดคุณโทษ เหล่าสัตว์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ก็โดยปราศจากเหตุปัจจัย ความเห็นนี้ปฏิเสธทั้งเหตุและผล

ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ย่อมส่งผลให้ไปเกิดในนรกหลังจากเสียชีวิตแล้ว จึงชื่อว่านิยตมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดที่นำพาตรงไปสู่นรก เป็นกิเลสขัดขวางการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน

อย่างไรก็ตาม เมื่อปฏิเสธเหตุก็จัดว่าปฏิเสธผล และเมื่อปฏิเสธผลก็เป็นการปฏิเสธเหตุ ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการจึงเหมือนกันโดยคัดค้านว่าบาปบุญไม่มีจริง ผลของบาปบุญก็ไม่มีจริง

๓. วิปากันตราย (อันตรายคือวิบาก) หมายถึง ปฏิสนธิจิตที่เป็น

- อเหตุกปฏิสนธิ (ปฏิสนธิที่ไม่มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ)
- ทวิเหตุปฏิสนธิ (ปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุและอโทสเหตุ)

บุคคลผู้กอปรด้วยทวิเหตุปฏิสนธินี้ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ในชาตินี้ เพราะปราศจากปัญญาในขณะปฏิสนธิ ถ้าทำกุศลไว้ก็ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ อันตรายประเภทนี้จึงห้ามการบรรลุมรรคไม่ห้ามการเข้าถึงสวรรค์

๔. อริยูปวาทันตราย (อันตรายคือการว่าร้ายพระอริยบุคคล) หมายถึง การพูดให้ร้ายพระอริยบุคคลเพื่อให้ท่านเสียชื่อเสียงหรือศีลธรรม แม้จะรู้ว่าท่านเป็นพระอริยบุคคลหรือไม่ก็ตาม อันตรายประเภทนี้ห้ามการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน ถ้าขอขมาแล้วก็พ้นจากอันตรายนี้ได้

๕. อาณาวีติกกมันตราย (อันตรายคือการจงใจล่วงละเมิดข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า) หมายถึง การต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในอาบัติ ๗ หมวดของภิกษุ คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนีย์ ทุกกฏ และทุพภาสิต อันตรายประเภทนี้ห้ามการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน แต่ถ้าปลงอาบัติตามวินัยกรรมแล้วก็พ้นจากอันตรายนี้

คำว่า อนฺตรายิก มีความหมาย ๔ ประการ[๑] คือ

- ธรรมที่มีการกระทำอันตรายเป็นปกติ = อนฺตราโย สีลํ เอเตสนฺติ อนฺตรายิกา.
  (ลง อิก ปัจจัยใน ตสฺสีล ตัทธิต)
- ธรรมที่ประกอบในอันตราย = อนฺตราเย นิยุตฺตา อนฺตรายิกา.
  (ลง อิก ปัจจัยใน นิยุตฺต ตัทธิต)
- ธรรมที่ควรค่าให้ผลที่เป็นอันตราย = อนฺตรายํ ผลํ อรหนฺตีติ อนฺตรายิกา.
  (ลง อิก ปัจจัยใน อรหติ ตัทธิต)
- ธรรมที่มีอันตรายเป็นผล = อนฺตราโย ปโยชนํ เอเตสนฺติ อนฺตรายิกา.
  (ลง อิก ปัจจัยใน ปโยชน ตัทธิต)

ภิกษุหลายรูปได้ทราบข่าวว่า อริฏฐภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น จึงเข้าไปหาท่านถึงที่อยู่ แล้วได้กล่าวกับท่านว่า ทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้นจริงหรือ

อริฏฐภิกษุกล่าวว่า จริง เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

คำว่า เอวํพฺยาโข (ตามที่ตรัสไว้นั้น) มาจาก เอวํ ศัพท์ + วิย ศัพท์ + โข ศัพท์ แปลง วิย ศัพท์เป็น พฺยา ด้วยสูตรในสัททนีติปกรณ์ (สูตร ๑๒๗) ว่า เอวํขฺวนฺตเร วิยสฺส พฺยา (แปลง วิย เป็น พฺยา ในระหว่าง เอวํ และ โข) กล่าวคือ เอวํ ศัพท์มีความหมายว่า อาการ แปลว่า “อย่างนั้น” ส่วน วิย และ โข เป็นปทปูรณนิบาต คือ นิบาตทำบทให้เต็มเพื่อให้คำสละสลวย ไม่มีความหมายใดๆ

ดังคัมภีร์อรรถกถาแสดงการตัดบทของศัพท์นี้ว่า

เอวํพฺยาโขติ เอวํ วิย โข.[๒] (คำว่า เอวํพฺยาโข ตัดบทเป็น เอวํ วิย โข)

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นประสงค์จะเปลื้องท่านจากทิฏฐิชั่วนั้น จึงซักไซ้ ไล่เลียงสอบสวนด้วยคำพูดว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระองค์ไม่ดีเลย เพราะพระองค์มิได้ตรัสอย่างนั้น แต่ตรัสธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรม

---

[๑] เนตฺติ.อ. ข้อ ๕๖ หน้า ๑๗๐

[๒] ม.มู.อ. ๒/๒๓๔/๑๐

ก่ออันตรายไว้โดยประการต่างๆ และธรรมเหล่านั้นก็อาจก่ออันตรายให้แก่ผู้ซ่องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามทั้งหลาย :-

มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่

เหมือนโครงกระดูก [เพราะมีสุขน้อย]

เหมือนชิ้นเนื้อ [เพราะเกี่ยวข้องทั่วไปกับคนจำนวนมาก]

เหมือนคบเพลิงหญ้า [เพราะเผาไหม้]

เหมือนหลุมถ่านเพลิง [เพราะร้อนแรงมาก]

เหมือนความฝัน [เพราะปรากฏชั่วขณะเล็กน้อย]

เหมือนของที่ขอยืมมา [เพราะเป็นของยืมชั่วคราว]

เหมือนผลไม้คาต้น [เพราะทำลายอวัยวะน้อยใหญ่ เหมือนคนตัดต้นไม้เพื่อผลไม้]

เหมือนมีดและเขียงหั่นเนื้อ [เพราะเป็นที่สับหั่น]

เหมือนหอกหลาว [เพราะเสียบแทง]

เหมือนหัวงู [เพราะน่ากลัวน่าหวาดระแวง]

อริฏฐภิกษุถูกภิกษุเหล่านั้นซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิชั่วนั้นอย่างรุนแรง จึงกล่าวว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

เพื่อนภิกษุไม่อาจเปลี่ยนทิฏฐิของท่านอริฏฐะ

[๒๓๕] ภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถจะเปลื้องอริฏฐภิกษุจากทิฏฐิชั่วนั้นได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-พระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า

อริฏฐภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น ข้าพระองค์ได้สดับอย่างนั้นจึงเข้าไปหาท่านแล้วถามเรื่องนั้น อริฏฐภิกษุได้ตอบข้าพระองค์ว่า จริง ข้าพเจ้าเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

ครั้งนั้น ข้าพระองค์ปรารถนาจะปลดเปลื้องท่านจากทิฏฐิชั่วนั้น จึงซักไซ้ ไล่เลียง

สอบสวนด้วยคำพูดว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระองค์ไม่ดีเลย เพราะพระองค์มิได้ตรัสอย่างนั้น แต่ตรัสธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายไว้โดยประการต่างๆ และธรรมเหล่านั้นก็อาจก่ออันตรายให้แก่ผู้ซ่องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามทั้งหลาย :-

มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่

เหมือนโครงกระดูก [เพราะมีสุขน้อย]

เหมือนชิ้นเนื้อ [เพราะเกี่ยวข้องทั่วไปกับคนจำนวนมาก]

เหมือนคบเพลิงหญ้า [เพราะเผาไหม้]

เหมือนหลุมถ่านเพลิง [เพราะร้อนแรงมาก]

เหมือนความฝัน [เพราะปรากฏชั่วขณะเล็กน้อย]

เหมือนของที่ขอยืมมา [เพราะเป็นของยืมชั่วคราว]

เหมือนผลไม้คาต้น [เพราะทำลายอวัยวะน้อยใหญ่ เหมือนคนตัดต้นไม้เพื่อผลไม้]

เหมือนมีดและเขียงหั่นเนื้อ [เพราะเป็นที่สับหั่น]

เหมือนหอกหลาว [เพราะเสียบแทง]

เหมือนหัวงู [เพราะน่ากลัวน่าหวาดระแวง]

อริฏฐภิกษุถูกภิกษุเหล่านั้นซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิชั่วนั้นอย่างรุนแรง จึงกล่าวว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

เพื่อนภิกษุไม่อาจเปลี่ยนทิฏฐิของท่านอริฏฐะ ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระผู้มีพระภาค

โทษของทิฏฐิชั่ว

[๒๓๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุรูปหนึ่งว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงไปเรียกอริฏฐภิกษุมาตามคำของเราว่า ท่านอริฏฐะ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

ภิกษุนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วเข้าไปหาอริฏฐภิกษุถึงที่อยู่แล้วกล่าวกับท่านว่า ท่านอริฏฐะ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

อริฏฐภิกษุรับคำภิกษุนั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามเธอว่า อริฏฐะ ได้ยินว่า เธอเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

อริฏฐภิกษุกราบทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เข้าใจธรรมที่พระผู้มี-พระภาคทรงแสดงแล้วโดยธรรมที่ตรัสว่าก่ออันตรายไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆบุรุษ (บุรุษผู้ว่างเปล่าจากมรรคผล) เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้จากใครเล่า เรากล่าวธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายโดยประการต่างๆ มิใช่หรือ และธรรมเหล่านั้นก็อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง

เรากล่าวว่า กามทั้งหลาย :-

มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่

เหมือนโครงกระดูก [เพราะมีสุขน้อย]

...

เหมือนหัวงู [เพราะน่ากลัวน่าหวาดระแวง]

โมฆบุรุษ เธอชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมาก ความเห็นอย่างนั้นจักเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร อริฏฐภิกษุนี้อาจพัฒนาปัญญาในธรรมวินัยนี้ได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า จะมีได้อย่างไร หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลอย่างนี้แล้ว อริฏฐภิกษุก็นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตกก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นอริฏฐภิกษุนั้นนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า

ซบเซา หมดปฏิภาณ จึงตรัสกับเธอว่า โมฆบุรุษ เธอจักปรากฏด้วยทิฏฐิชั่วของตนเองนั้น เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้

[๒๓๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้เหมือนที่อริฏฐภิกษุนี้กล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ยึดถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมากหรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เพราะพระองค์ตรัสธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายแก่ข้าพระองค์โดยประการต่างๆ และธรรมเหล่านั้นก็อาจก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามทั้งหลาย :-

มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่

เหมือนโครงกระดูก [เพราะมีสุขน้อย]

...

เหมือนหัวงู [เพราะน่ากลัวน่าหวาดระแวง]

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้องแล้ว เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้เหมือนที่เรากล่าวธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายไว้โดยประการต่างๆ และธรรมเหล่านั้นก็อาจก่ออันตรายให้แก่ผู้ซ่องเสพได้จริง เรากล่าวว่า กามทั้งหลาย :-

มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่

เหมือนโครงกระดูก [เพราะมีสุขน้อย]

...

เหมือนหัวงู [เพราะน่ากลัวน่าหวาดระแวง]

แต่อริฏฐภิกษุนี้กล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ยึดถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมาก ความเห็นผิดนั้นจักเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์แก่โมฆบุรุษนั้นตลอดกาลนาน

เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะเสพกามโดยปราศจากกาม กามสัญญา และกามวิตก

คำว่า กามสัญญา คือ สัญญาที่ประกอบกับกิเลสกาม เป็นความจำที่เกิดร่วมกับความยินดีพอใจ

คำว่า การเสพกามโดยปราศจากกาม คือ การเสพวัตถุกามอันได้แก่บุคคลสิ่งของที่น่าพอใจ โดยปราศจากกิเลสกามคือตัณหา

คำว่า กามวิตก คือ วิตกที่ประกอบกับกิเลสกาม เป็นความคิดที่เกิดร่วมกับความยินดีพอใจ

การเล่าเรียนธรรมของโมฆบุรุษ

[๒๓๘] โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภุตธรรม และเวทัลละ ครั้นแล้วไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา โมฆบุรุษเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมเพื่อข่มขู่ผู้อื่น และเพื่อเปลื้องตนจากการโต้แย้ง ย่อมไม่ได้รับประโยชน์ของธรรมนั้นเหมือนที่กุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมที่เรียนไม่ดีนั้นย่อมเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์ตลอดกาลนาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะพวกเขาเรียนธรรมไม่ดี

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่จึงจับมันที่ขนดหรือหาง มันแว้งกัดเขาที่มือ แขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง เขาอาจจะตายหรือได้รับทุกข์ปางตายด้วยการกัดนั้น

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาจับงูพิษไม่ดี ฉันใด

โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันนั้น เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภุตธรรม และเวทัลละ ครั้นแล้วไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัด พวกเขาเล่าเรียนธรรมเพื่อข่มขู่ผู้อื่นและเพื่อเปลื้องตนจากการโต้แย้ง ย่อมไม่ได้รับประโยชน์ของธรรมนั้นเหมือนที่กุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมที่เรียนไม่ดีนั้นย่อมเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์ตลอดกาลนาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะพวกเขาเรียนธรรมไม่ดี

การเล่าเรียนธรรมที่ทรงหมายถึงในพระสูตรนี้ เป็นการเล่าเรียนเพื่อพ้นไปจากวัฏฏะ

กล่าวคือ การเล่าเรียนธรรมมี ๓ ประการ คือ

๑. อลคัททูปมาปริยัตติ การเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ ได้แก่ การเล่าเรียนมุ่งลาภสักการะด้วยคิดว่า เราเล่าเรียนแล้วจักได้จีวร หรือคนอื่นจะรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔

๒. นิตถรณปริยัตติ การเล่าเรียนเพื่อพ้นไปจากวัฏฏะ ได้แก่ การเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จักอบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง

๓. ภัณฑาคาริกปริยัตติ การเล่าเรียนประดุจขุนคลัง ได้แก่ การเล่าเรียนของพระขีณาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขันธ์แล้วละกิเลสได้ อบรมมรรค ทำให้แจ้งผล เมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาอริยวงศ์

นวังคสัตถุศาสน์ คือ คำสอนของพระศาสดา มีองค์ ๙ คือ

๑. สุตตะ คือ อุภโตวิภังค์ นิเทศ (จูฬนิเทศและมหานิเทศ) ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในคัมภีร์สุตตนิบาตมีมังคลสูตร รัตนสูตร นาลกสูตร และตุวฏกสูตรเป็นต้น พร้อมทั้งพระพุทธดำรัสอื่นที่มีชื่อว่า สุตตะ

๒. เคยยะ คือ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด ว่าโดยพิเศษคือสคาถวรรคทั้งสิ้นในสังยุตตนิกาย

๓. เวยยากรณะ คือ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นที่ไม่นับเข้าในองค์ ๘

๔. คาถา คือ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อว่าสูตรในคัมภีร์สุตตนิบาต

๕. อุทาน คือ พระสูตร ๘๒ สูตรอันกอปรด้วยคาถาที่เกิดจากโสมนัสญาณ

๖. อิติวุตตกะ คือ พระสูตร ๑๑๐ สูตรที่ดำเนินไปโดยนัย[๑]ว่า วุตฺตญฺเหตํ ภควตา (สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นต้น

๗. ชาดก คือ ชาดก ๕๕๐ มีอปัณณกชาดกเป็นต้น

๘. อัพภุตธรรม คือ พระสูตรที่กอปรด้วยธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีทั้งหมดที่ดำเนินไปโดยนัย[๒]ว่า จตฺตาโรเม ภิกฺขเว อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานนฺเท (ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ ประการนี้มีอยู่ในอานนท์) เป็นต้น

๙. เวทัลละ คือ พระสูตรมีจูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร มหาปุณณมสูตร เป็นต้น ที่มีผู้ทูลถามแล้วได้รับความเข้าใจและความยินดี

---

[๑] ขุ.อิติ. ๒๕/๑/๒๓๓

[๒] ที.มหา. ๑๐/๒๐๙/๑๒๗, องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๒๙/๑๔๙

การเล่าเรียนธรรมของกุลบุตร

[๒๓๙] กุลบุตรบางคนในธรรมวินัยนี้เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภุตธรรม และเวทัลละ ครั้นแล้วใช้ปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัด พวกเขาเล่าเรียนธรรมมิใช่เพื่อข่มขู่ผู้อื่นและเพื่อเปลื้องตนจากการโต้แย้ง ย่อมได้รับประโยชน์ (มรรคผล) ของธรรมนั้นอย่างที่กุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนดีแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะพวกเขาเรียนธรรมดีแล้ว

บุรุษผู้ต้องการเที่ยวแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่แล้วใช้ไม้มีง่ามเหมือนขาแพะกดไว้แน่น ครั้นแล้วจึงจับที่คออย่างมั่นคง ถึงแม้งูพิษนั้นจะใช้ขนดรัดมือ แขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง แต่เขาไม่ตายหรือได้รับทุกข์ปางตายด้วยการรัดนั้น

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาจับงูพิษไว้มั่น ฉันใด

กุลบุตรบางคนในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันนั้น เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยา-กรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภุตธรรม และเวทัลละ ครั้นแล้วใช้ปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัด พวกเขาเล่าเรียนธรรมมิใช่เพื่อข่มขู่ผู้อื่นและเปลื้องตนจากการโต้แย้ง ย่อมได้รับประโยชน์ของธรรมนั้นอย่างที่กุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมที่เรียนดีแล้วนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะพวกเขาเรียนธรรมดีแล้ว

เพราะเหตุนั้น เธอเข้าใจเนื้อความของธรรมใดที่เรากล่าวไว้ ควรทรงจำธรรมนั้นไว้อย่างนั้นเถิด หากเธอไม่เข้าใจเนื้อความของธรรมที่เรากล่าวไว้ ก็ควรสอบถามเรา หรือถามภิกษุผู้ฉลาดในธรรมนั้นเถิด

ธรรมเปรียบด้วยแพ

[๒๔๐] เราจักแสดงธรรมเปรียบด้วยแพแก่เธอ เพื่อสลัดออก[จากห้วงกิเลส] ไม่ใช่เพื่อ

การยึดถือ เธอจงฟังใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มี-พระภาคตรัสว่า

อุปมาเหมือนบุรุษผู้เดินทางไกล พบห้วงน้ำใหญ่ ฝั่งนี้น่าหวาดกลัว มีภัย ฝั่งโน้นเกษม ไม่มีภัย เรือหรือสะพานสำหรับข้ามไปฝั่งโน้นไม่มี เขาคิดว่า ห้วงน้ำนี้ใหญ่นัก ฝั่งนี้น่าหวาดกลัว มีภัย ฝั่งโน้นเกษม ไม่มีภัย เรือหรือสะพานสำหรับข้ามไปฝั่งโน้นไม่มี ทางที่ดี เราควรรรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพแล้วอาศัยแพนั้นใช้มือเท้าพุ้ยน้ำ ก็จะข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี ต่อมา เขารวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้วอาศัยแพนั้นใช้มือเท้าพุ้ยน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี เขาข้ามฝั่งแล้วจึงคิดว่า แพนี้มีประโยชน์แก่เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือเท้าพุ้ยน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี ทางที่ดี เราควรยกแพนี้ขึ้นเทินศีรษะ หรือยกขึ้นบ่าแบกไปสู่สถานที่ต้องการ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขาผู้ทำอย่างนี้จะทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้องหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเขาทำอย่างไรจึงทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้อง เขาข้ามฝั่งแล้วคิดว่า แพนี้มีประโยชน์แก่เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือเท้าพุ้ยน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี ทางที่ดี เราควรยกแพนี้ขึ้นวางไว้บนบก หรือให้ลอยอยู่ในน้ำแล้วไปสู่สถานที่ต้องการ เขาผู้ทำอย่างนี้จึงทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้อง ฉันใด เราก็ฉันนั้น แสดงธรรมเปรียบด้วยแพแก่เธอเพื่อสลัดออก ไม่ใช่เพื่อยึดถือ เธอเข้าใจธรรมเปรียบด้วยแพที่เราแสดงแล้ว ควรละแม้กระทั่งธรรม (ภาวนามัยกุศล คือ สมถะและวิปัสสนา) ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงอธรรม (อกุศลมีการเสพเมถุนเป็นต้น)

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสมถะคือฌานและวิปัสสนาอีกด้วย เพราะฉันทราคะ ก็คือ ตัณหานั่นเอง จะเห็นได้ว่า พระอนาคามียังพอใจรูปฌานและอรูปฌาน อีกทั้งยังพอใจในการเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส จึงยังต้องไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสหลังเสียชีวิตแล้ว แต่พระอรหันต์ไม่มีความพอใจดังกล่าว จึงไม่เกิดอีกเหมือนพระอนาคามี ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้กำจัดฉันทราคะแม้ในกุศล แต่พระอริฏฐะเห็นว่าการเสพเมถุนไม่มีโทษ จึงเป็นความเห็นที่ขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง

ความเห็นของปุถุชนและอริยสาวก

[๒๔๑] เหตุเกิดของทิฏฐิเหล่านี้มี ๖ ประการ

เหตุเกิดของทิฏฐิทั้ง ๖ ประการมีอะไรบ้าง คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็น :-

๑. รูป ว่า รูปนี้ของเรา รูปนี้เป็นเรา รูปนี้เป็นอัตตาของเรา

๒. เวทนา ว่า เวทนานี้ของเรา เวทนานี้เป็นเรา เวทนานี้เป็นอัตตาของเรา

๓. สัญญา ว่า สัญญานี้ของเรา สัญญานี้เป็นเรา สัญญานี้เป็นอัตตาของเรา

๔. สังขาร ว่า สังขารนี้ของเรา สังขารนี้เป็นเรา สังขารนี้เป็นอัตตาของเรา

๕. อารมณ์ - ที่เห็นแล้ว[ด้วยจักขุวิญญาณ]
- ฟังแล้ว[ด้วยโสตวิญญาณ]
- ทราบแล้ว[ด้วยฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ]
- รู้แล้ว[ด้วยมโนวิญญาณ]
- ถึงแล้ว
- แสวงหาแล้ว
- ใคร่ครวญแล้ว

ด้วยใจว่า อารมณ์นี้ของเรา อารมณ์นี้เป็นเรา อารมณ์นี้เป็นอัตตาของเรา

๖. เหตุเกิดของทิฏฐิ ที่เป็นไปว่า
- เรานั้นเป็นโลก
- เรานั้นเป็นอัตตา
- เรานั้นตายแล้วจักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ว่า เหตุเกิดของทิฏฐินี้ของเรา เหตุเกิดของทิฏฐินี้เป็นเรา เหตุเกิดของทิฏฐินี้เป็นอัตตาของเรา

การพิจารณาเห็นดังกล่าว คือ :-

- ตัณหาที่พอใจว่า “รูปนี้ของเรา” ดังนั้น การพิจารณาเห็นว่า “รูปนี้ของเรา” จึงเป็นลักษณะของตัณหา

- มานะที่ถือตัวว่า “รูปนี้เป็นเรา” ดังนั้น การพิจารณาเห็นว่า “รูปนี้เป็นเรา” เป็นลักษณะของมานะ

- ทิฏฐิที่เห็นผิดว่า “รูปนี้เป็นอัตตาของเรา” ดังนั้น การพิจารณาเห็นว่า “รูปนี้เป็นอัตตาของเรา” เป็นลักษณะของทิฏฐิ

คำว่า สิ่งคงที่ คือ ภูเขาสิเนรุ มหาปฐพี และมหาสมุทรเป็นต้นที่คงอยู่ตลอดไปตราบที่โลกยังไม่ถูกทำลายด้วยไฟ น้ำ หรือลมบรรลัยกัลป์

คำว่า ทิฏฺฐิฏฺฐาน มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. ทิฏฐิ

เพราะทิฏฐิที่เกิดขึ้นก่อนเป็นเหตุของทิฏฐิที่เกิดภายหลัง สักกายทิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ = ทิฏฺฐิ เอว ฐานํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ (ฐาน ศัพท์เป็นศัพท์ตัพภาวะ ไม่มีอรรถพิเศษใดๆ)

๒. อารมณ์ของทิฏฐิ

คือ ขันธ์ ๕ และรูปารมณ์เป็นต้น = ทิฏฺฐิยา ฐานํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ (ฐาน ศัพท์มีความหมายว่า อารมณ์)

๓. เหตุเกิดของทิฏฐิ

คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ = ทิฏฺฐิยา ฐานํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ (ฐาน ศัพท์มีความหมายว่า เหตุ)

โดยทั่วไปแล้ว เหตุเกิดของทิฏฐิ คือ อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก การไม่ใส่ใจโดยแยบคาย การคบมิตรชั่ว และคำสอนของผู้อื่น (ปรโตโฆสะ) เป็นต้น แต่ในพระสูตรนี้หมายถึงตัณหา มานะ และทิฏฐิ

อริยสาวกผู้มีความรู้ ได้พบพระอริยะ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ พบสัตบุรุษ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็น :-

๑. รูป ว่า รูปนี้มิใช่ของเรา รูปนี้มิใช่เรา รูปนี้มิใช่อัตตาของเรา

๒. เวทนา ว่า เวทนานี้มิใช่ของเรา เวทนานี้มิใช่เรา เวทนานี้มิใช่อัตตาของเรา

๓. สัญญา ว่า สัญญานี้มิใช่ของเรา สัญญานี้มิใช่เรา สัญญานี้มิใช่อัตตาของเรา

๔. สังขาร ว่า สังขารนี้มิใช่ของเรา สังขารนี้มิใช่เรา สังขารนี้มิใช่อัตตาของเรา

๕. อารมณ์ - ที่เห็นแล้ว[ด้วยจักขุวิญญาณ]

- ฟังแล้ว[ด้วยโสตวิญญาณ]
- ทราบแล้ว[ด้วยฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ]
- รู้แล้ว[ด้วยมโนวิญญาณ]
- ถึงแล้ว
- แสวงหาแล้ว
- ใคร่ครวญแล้ว

ด้วยใจว่า อารมณ์นี้มิใช่ของเรา อารมณ์นี้มิใช่เป็นเรา อารมณ์นี้มิใช่อัตตาของเรา

๖. เหตุเกิดของทิฏฐิ ที่เป็นไปว่า

- เรานั้นเป็นโลก
- เรานั้นเป็นอัตตา
- เรานั้นตายแล้วจักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ว่า เหตุเกิดของทิฏฐินี้มิใช่ของเรา เหตุเกิดของทิฏฐินี้มิใช่เรา เหตุเกิดของทิฏฐินี้มิใช่อัตตาของเรา

อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่ผูกพันเพราะไม่มีเหตุเกิดของทิฏฐิ

ความผูกพันและความไม่ผูกพัน

[๒๔๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า เมื่อไม่มีสิ่งภายนอกความยึดมั่นจะมีได้หรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีได้ บางคนในโลกนี้คิดว่า

เราเคยมีสิ่งใด บัดนี้เราไม่มีสิ่งนั้น

เราควรมีสิ่งใด เราไม่ได้สิ่งนั้น

เขาเศร้าโศกละเหี่ยใจ ร่ำไห้รำพันสับสน เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความยึดมั่นมีได้อย่างนี้

ภิกษุทูลถามว่า เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความไม่ยึดมั่นจะมีได้หรือ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีได้ บางคนในโลกนี้ไม่คิดว่า

เราเคยมีสิ่งใด บัดนี้เราไม่มีสิ่งนั้น

เราควรมีสิ่งใด เราไม่ได้สิ่งนั้น

เขาไม่เศร้าโศกละเหี่ยใจ ไม่ร่ำไห้รำพันสับสน เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความไม่ยึดมั่นย่อมมีได้อย่างนี้

ภิกษุทูลถามว่า เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความยึดมั่นจะมีได้หรือ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีได้ บางคนในโลกนี้คิดว่า เรานั้นเป็นโลก เป็นอัตตา ครั้นตายแล้วจักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ เขาได้ยินตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรมเพื่อถอนทิฏฐิทั้งปวงอันเป็นเหตุเกิด ที่ตั้ง ฟูขึ้น ยึดมั่นผิด และนอนเนื่องอยู่เสมอ เพื่อพระนิพพานอันระงับสังขารสลัดทิ้งอุปธิทุกอย่าง สิ้นตัณหา คลายกำหนัด ดับสนิท เขาคิดว่า เราจักขาดสูญพินาศ ไม่มีแน่นอน จึงเศร้าโศกละเหี่ยใจ ร่ำไห้รำพันสับสน เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความยึดมั่นมีได้อย่างนี้

ภิกษุนั้นทูลถามว่า เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความไม่ยึดมั่นจะมีได้หรือ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีได้ บางคนในโลกนี้ไม่คิดว่า เรานั้นเป็นโลก เป็นอัตตา ครั้นตายแล้วจักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้น เทียบเท่าสิ่งคงที่ เขาได้ยินตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรมเพื่อถอนทิฏฐิทั้งปวงอันเป็นเหตุเกิด ที่ตั้ง ฟูขึ้น ยึดมั่นผิด และนอนเนื่องอยู่เสมอ เพื่อพระนิพพานอันระงับสังขารสลัดทิ้งอุปธิทุกอย่าง สิ้นตัณหา คลายกำหนัด ดับสนิท เขาไม่คิดว่าเราจักขาดสูญพินาศ ไม่มีแน่นอน จึงไม่เศร้าโศกละเหี่ยใจ ไม่ร่ำไห้รำพันสับสน เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความไม่ยึดมั่นมีได้อย่างนี้

[๒๔๓] เธอจะหวงแหนวัตถุ[ภายนอก]ที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ได้หรือ เธอเห็นวัตถุเช่นนั้นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ถึงเราก็ไม่เห็นวัตถุที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ เธอยึดถืออัตตวาทุปาทานที่ไม่ก่อให้เกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสแก่ผู้ยึดมั่นได้หรือ เธอเห็นอัตตวาทุปาทานเช่นนั้นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ แม้เราก็ไม่เห็นอัตตวาทุปาทานที่ไม่ก่อให้เกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสแก่ผู้ยึดมั่น

อัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน) คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตนที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุมประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ แบ่งออกเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ประการ คือ

๑-๔. พิจารณาเห็น	- รูปว่าเป็นอัตตาบ้าง	- อัตตาว่ามีรูปบ้าง
	- รูปในอัตตาบ้าง	- อัตตาในรูปบ้าง
๕-๘. พิจารณาเห็น	- เวทนาว่าเป็นอัตตาบ้าง	- อัตตาว่ามีเวทนาบ้าง
	- เวทนาในอัตตาบ้าง	- อัตตาในเวทนาบ้าง
๙-๑๒. พิจารณาเห็น	- สัญญาว่าเป็นอัตตาบ้าง	- อัตตาว่ามีสัญญาบ้าง
	- สัญญาในอัตตาบ้าง	- อัตตาในสัญญาบ้าง
๑๓-๑๖.พิจารณาเห็น	- สังขารว่าเป็นอัตตาบ้าง	- อัตตาว่ามีสังขารบ้าง
	- สังขารในอัตตาบ้าง	- อัตตาในสังขารบ้าง
๑๗-๒๐. พิจารณาเห็น	- วิญญาณว่าเป็นอัตตาบ้าง	- อัตตาว่ามีวิญญาณบ้าง
	- วิญญาณในอัตตาบ้าง	- อัตตาในวิญญาณบ้าง

เธอจะอาศัยทิฏฐินิสสัยที่ไม่ก่อให้เกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสแก่ผู้ยึดมั่นได้หรือ เธอเห็นทิฏฐินิสสัยเช่นนั้นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ถึงเราก็ไม่เห็นทิฏฐินิสสัยที่ไม่ก่อให้เกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสแก่ผู้ยึดมั่น

ทิฏฐินิสสัย แปลว่า "ที่อาศัยคือทิฏฐิ" หมายความว่า ทิฏฐิที่เกิดขึ้นก่อนๆ อันเป็นที่อาศัยของทิฏฐิที่เกิดขึ้นภายหลัง ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร

อนัตตลักษณะ

[๒๔๔] พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เมื่ออัตตา (ขันธ์ ๕) มีอยู่ ความยึดถือว่าวัตถุภายนอกของเราเป็นสมบัติของเรา จะมีได้ใช่ไหม

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ใช่ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เมื่อวัตถุภายนอกของเราเป็นสมบัติของเรามีอยู่ ความยึดถือว่าเป็นอัตตาของเรา จะมีได้ใช่ไหม

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ใช่ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เมื่ออัตตาและวัตถุภายนอกของเราไม่มีจริงอย่างแน่แท้ เหตุเกิดของทิฏฐิว่า เรานั้นเป็นโลก เป็นอัตตา ครั้นตายแล้วจักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่แปรผัน ดำรงอยู่อย่างนั้นเทียบเท่าสิ่งคงที่ เหตุเกิดของทิฏฐินั้นไม่ใช่ธรรมของคนโง่สมบูรณ์แบบละหรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ทำไมจะไม่เป็นอย่างนั้น เหตุเกิดของทิฏฐินั้นเป็นธรรมของคนโง่สมบูรณ์แบบทีเดียว พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นรูปนั้นว่า รูปนี้ของเรา รูปนี้เป็นเรา รูปนี้เป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ควร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเที่ยง หรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนั้นว่า

- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้ของเรา
- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้เป็นเรา
- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้เป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ควร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุนั้น รูปอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอควรเห็นรูปทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) อย่างนี้ว่า รูปนี้มิใช่ของเรา รูปนี้มิใช่เรา รูปนี้มิใช่อัตตาของเรา

ในประโยคว่า

ตสฺมาติห ภิกฺขเว ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ, อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา, วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา, หีนํ วา ปณีตํ วา, ยํ ทูเร สนฺติเก วา.

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น รูปอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม”

คำว่า ยํ ทูเร สนฺติเก วา พบในพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ คือ

- ฉบับฉัฏฐสังคีติ เล่ม ๑๒ ข้อ ๒๔๔ หน้า ๑๙๒
- ฉบับมหาจุฬาฯ เล่ม ๑๒ ข้อ ๒๔๔ หน้า ๒๐๖
- ฉบับมหามกุฏฯ เล่ม ๑๒ ข้อ ๒๘๔ หน้า ๒๗๖
- ฉบับ สงฺคีติเตปิฏกํ เล่ม ๑๒ ข้อ ๒๔๔ หน้า ๒๔๗

นอกจากนั้น แม้ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง (หน้า ๗๐) ก็พบรูปว่า ยนฺทูเร สนฺติเก วา แต่ภิกษุสงฆ์ทั่วไปในปัจจุบันมักสาธยายว่า ยํ ทูเร วา สนฺติเก วา หรือ ยนฺทูเร สนฺติเก วา (แปลงนิคคหิตท้าย ยํ เป็น นฺ) โดยมี วา ศัพท์สองศัพท์ท้าย ทูเร และ สนฺติเก ในเรื่องนี้ขอชี้แจงว่า วา ศัพท์ในที่นี้ประกอบร่วมกับคำว่า ยํ จึงควรมีบทเดียวว่า ยํ ทูเร สนฺติเก วา เพราะถ้ามี วา สองศัพท์ เป็นรูปว่า ยํ ทูเร วา สนฺติเก วา เพื่อให้ประกอบกับ ทูเร และ สนฺติเก ก็ต้องมี วา ศัพท์อีกบทหนึ่ง เพื่อให้ประกอบกับ ยํ เป็นรูปว่า ยํ วา ทูเร วา สนฺติเก วา แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะทำให้คำยาวเกินไป ดังนั้น ควรมี วา ศัพท์เพียงบทเดียวว่า ยํ ทูเร สนฺติเก วา ตามพระไตรปิฎกทุกฉบับ

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอควรเห็นเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า

- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้ไม่ใช่ของเรา
- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้ไม่ใช่เรา
- เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณนี้ไม่ใช่อัตตาของเรา

การละสังโยชน์

[๒๔๕] อริยสาวกผู้มีความรู้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ภิกษุนี้ได้ชื่อว่า :-

ภิกษุเป็นผู้ถอนลิ่ม (อวิชชา) ได้แล้ว เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขจัดอวิชชาได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ภิกษุเป็นผู้ขุดคู (กรรม) ได้แล้ว เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขจัดกรรมที่ทำให้เกิดชาติ ซึ่งก่อภพใหม่ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ภิกษุเป็นผู้ถอนเสาระเนียด (ตัณหา) ได้แล้ว เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขจัดตัณหาได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีบานประตู (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ได้แล้ว เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขจัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. สักกายทิฏฐิ	ความเห็นผิดกองรูปนามที่มีจริงว่าเป็นสัตว์บุคคลที่ไม่มีจริง
๒. วิจิกิจฉา	ความสงสัยในพระรัตนตรัย กรรม และผลกรรม
๓. สีลัพพตปรามาส	ความยึดมั่นศีลและวัตรนอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นทางหลุดพ้น
๔. กามฉันทะหรือกามราคะ	ความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ ๕
๕. พยาบาทหรือปฏิฆะ	ความโกรธ

ภิกษุเป็นผู้หมดจด ลดธง (มานะ) ลงแล้ว ปลงภาระ (มานะ) ได้แล้ว ไม่ประกอบแล้ว[ด้วยมานะ] เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขจัดอัสมิมานะ (การถือตัว) ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

การไม่ยึดถือ

[๒๔๖] ทวยเทพ พร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม และมาร เสาะหาภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่พบว่า วิญญาณของพระอรหันต์อาศัยอารมณ์นี้

ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเรากล่าวว่า พระอรหันต์เป็นผู้ไม่มีใครรู้เห็นได้ในอัตภาพปัจจุบัน

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวตู่เราผู้บอกกล่าวอย่างนี้ด้วยคำเท็จเลื่อนลอยไม่เป็นจริงว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กำจัด[เหล่าสัตว์] จึงประกาศความขาดสูญพินาศไม่มีภพของสัตว์ผู้มีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวตู่เราด้วยคำเท็จเลื่อนลอยไม่เป็นจริงตามที่เราไม่ได้กล่าวอย่างนั้นว่า พระสมณโคดมเป็นผู้กำจัด จึงประกาศความขาดสูญพินาศไม่มีภพของสัตว์ผู้มีอยู่

เราประกาศทุกข์และความดับทุกข์ ทั้งในกาลก่อนและในกาลบัดนี้ ถ้าบุคคลอื่นด่าบริภาษ คุกคาม และเบียดเบียนตถาคตในการประกาศสัจจะนั้น ตถาคตก็ไม่ขัดเคืองเสียใจ ไม่มีจิตคิดร้ายด้วยการด่า เป็นต้นนั้น

ถ้าบุคคลอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาตถาคต ในการประกาศสัจจะนั้น :-

- ตถาคตก็ไม่ยินดีชอบใจ ไม่ลำพองใจด้วยสักการะ เป็นต้นนั้น
- ตถาคตดำริอย่างนี้ในสักการะเป็นต้นนั้นว่า บุคคลกระทำสักการะเช่นนี้ในเบญจขันธ์ที่เรากำหนดรู้แล้วในกาลก่อน

เพราะเหตุนั้น ถ้าบุคคลอื่นจะด่า บริภาษ คุกคาม และเบียดเบียนเธอ เธอก็ไม่ควรขัดเคืองเสียใจ หรือทำจิตคิดร้ายด้วยการด่าเป็นต้นนั้น

ถ้าบุคคลอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาเธอ เธอก็ไม่ควรยินดีชอบใจ หรือลำพองใจด้วยสักการะเป็นต้นนั้น

ถ้าบุคคลอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาเธอ เธอควรคิดอย่างนี้ในสักการะเป็นต้นนั้นว่า บุคคลกระทำสักการะเช่นนี้ในเบญจขันธ์ที่เรากำหนดรู้แล้วในกาลก่อน

[๒๔๗] เพราะเหตุนั้น เธอจงละสภาวธรรมที่มิใช่ของเธอ สภาวธรรมที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

อะไรเล่ามิใช่ของเธอ ?

รูปมิใช่ของเธอ เธอจงละรูปนั้น รูปที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

เวทนา ... สัญญา ... สังขารมิใช่ของเธอ เธอจงละเวทนา ... สัญญา ... สังขารนั้น เวทนา ... สัญญา ... สังขารที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

วิญญาณมิใช่ของเธอ เธอจงละวิญญาณนั้น วิญญาณที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร มีคนนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในพระเชตวันนี้ไปเผาหรือกระทำตามความปรารถนา เธอคิดอย่างนี้บ้างหรือไม่ว่า เขานำเราไปเผาหรือกระทำตามความปรารถนา

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่คิดเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ?

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เพราะนั่นมิใช่อัตตาหรือเนื่องด้วยอัตตาของข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่างนั้นนั่นแล เธอจงละสภาวธรรมที่มิใช่ของเธอ สภาวธรรมที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน อะไรเล่ามิใช่ของเธอ ?

รูปมิใช่ของเธอ เธอจงละรูปนั้น รูปที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

เวทนา ... สัญญา ... สังขารมิใช่ของเธอ เธอจงละเวทนา ... สัญญา ... สังขารนั้น เวทนา ... สัญญา ... สังขารที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

วิญญาณมิใช่ของเธอ เธอจงละวิญญาณนั้น วิญญาณที่เธอละได้แล้วนั้นจักมีเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

ลำดับพระอริยบุคคล

[๒๔๘] เราแสดงธรรมไว้ดีแล้ว เข้าใจง่าย เปิดเผย ชัดเจน ชำระขยะ[คือภิกษุปลอม]แล้ว เมื่อเราแสดงธรรมดังกล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ :-

ภิกษุเหล่าใดเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุเหล่านั้นไม่มีวัฏฏะเพื่อปรากฏต่อไป

ภิกษุเหล่าใดละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการได้แล้ว ภิกษุทั้งหมดนั้นเป็นผู้ผุดเกิด[เป็นพรหม]แล้วปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้นอีก

ภิกษุเหล่าใดละสังโยชน์ ๓ ประการได้แล้ว มีราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง ภิกษุทั้งหมดนั้นเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ภิกษุเหล่าใดละสังโยชน์ ๓ ประการได้แล้ว ภิกษุทั้งหมดนั้นเป็นโสดาบัน ไม่ตกต่ำในอบาย แน่นอนต่อมรรค มีมรรคญาณขั้นสูง ๓ เป็นเบื้องหน้า

ภิกษุเหล่าใดเป็นธัมมานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยธรรมคือปัญญา) เป็นสัทธานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยศรัทธา) ภิกษุทั้งหมดนั้นมีมรรคญาณขั้นสูง ๓ เป็นเบื้องหน้า

ภิกษุเหล่าใดมีเพียงศรัทธาและความเคารพรักในเรา ภิกษุทั้งหมดนั้นจะได้ไปสวรรค์ในภายหน้า

คำว่า ธัมมานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยธรรมคือปัญญา) หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (ผู้เข้าถึงสัมมาทิฏฐิ) ผู้บรรลุอรหัตตผลต่อจากที่รับรู้นิพพานด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ

คำว่า สัทธานุสารี คือ ผู้ระลึกเสมอด้วยศรัทธา หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบอลคัททูปมสูตรที่ ๒

---

๓. วัมมิกสูตร
ว่าด้วยร่างกายเหมือนจอมปลวก

[๒๔๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน ครั้งนั้น เมื่อราตรี (ปฐมยาม) ผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวทั่วป่าอันธวัน

เทวดาในเรื่องนี้ คือ พรหมที่เคยเป็นสหายร่วมปฏิบัติธรรมในสมัยของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อบรรลุอนาคามิผลแล้วได้ไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ดังนั้น พรหมจึงมากล่าวปริศนาธรรม ๑๕ ข้อ เพื่อให้ท่านพระกุมารกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามปัญหา เมื่อท่านเข้าใจหลักการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องแล้วจึงบรรลุธรรมเมื่อฟังพระธรรมเทศนาจบ

ครั้นแล้วเข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปะถึงที่อยู่แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านว่า พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกโพลงในเวลากลางวัน พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า สุเมธ เธอจงนำมีดไปขุด

เขาใช้มีดไปขุดแล้วเห็นลิ่มสลักจึงกล่าวว่า ลิ่มสลัก ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงยกลิ่มสลักขึ้นแล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดลงไปได้เห็นอึ่ง จึงกล่าวว่า อึ่ง ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงนำอึ่งขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นทางสองแพร่ง จึงกล่าวว่า ทางสองแพร่ง ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงถากทางสองแพร่งออกเสีย แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นผ้ากรองน้ำด่าง จึงกล่าวว่า ผ้ากรองน้ำด่าง ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงยกผ้ากรองน้ำด่างขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นเต่า จึงกล่าวว่า เต่า ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงนำเต่าขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นมีดและเขียงหั่นเนื้อ จึงกล่าวว่า มีดและเขียงหั่นเนื้อ ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงยกมีดและเขียงหั่นเนื้อขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นชิ้นเนื้อ จึงกล่าวว่า ชิ้นเนื้อ ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงหยิบชิ้นเนื้อขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นนาค จึงกล่าวว่า นาค ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค

พระคุณเจ้า ท่านควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้ ท่านควรทรงจำคำเฉลยปัญหาเหล่านั้นตามที่พระองค์ตรัสตอบเถิด ข้าพเจ้าไม่เห็นใครจะตอบปัญหาเหล่านี้ให้พอใจได้ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ ยกเว้นพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต หรือบุคคลผู้ฟังจากข้าพเจ้านี้

เทวดานั้นกล่าวคำนี้แล้วอันตรธานไปจากที่นั้น

พระกุมารกัสสปะทูลถามปริศนาธรรม

[๒๕๐] ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ท่านพระกุมารกัสสปะก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวทั่วป่าอันธวัน เข้ามาหา

ข้าพระองค์ถึงที่อยู่ ยืน ณ ที่สมควรแล้วได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกโพลงในเวลากลางวัน พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า สุเมธ เธอจงนำมีดไปขุดดู

เขาใช้มีดไปขุดแล้วเห็นลิ่มสลักจึงกล่าวว่า ลิ่มสลัก ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงยกลิ่มสลักขึ้นแล้วใช้มีดขุดต่อไป

เขาใช้มีดขุดลงไปได้เห็นอึ่ง จึงกล่าวว่า อึ่ง ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงนำอึ่งขึ้นมา แล้วใช้มีดขุดต่อไป

...

เขาใช้มีดขุดต่อไปได้เห็นนาค จึงกล่าวว่า นาค ขอรับ

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค

พระคุณเจ้า ท่านควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้ ท่านควรทรงจำคำเฉลยปัญหาเหล่านั้นตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเถิด ข้าพเจ้าไม่เห็นใครจะตอบปัญหาเหล่านี้ให้พอใจได้ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ ยกเว้นพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต หรือบุคคลผู้ฟังจากข้าพเจ้านี้

เทวดานั้นกล่าวคำนี้แล้วก็อันตรธานไปจากที่นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ :-

๑. จอมปลวก คืออะไร

๒. การพ่นควันในเวลากลางคืน เป็นอย่างไร

๓. การลุกโพลงในเวลากลางวัน เป็นอย่างไร

๔. พราหมณ์ คือใคร

๕. สุเมธ คือใคร

๖. มีด คืออะไร

๗. การขุด เป็นอย่างไร

๘. ลิ่มสลัก คืออะไร

๙. อึ่ง คืออะไร

๑๐. ทางสองแพร่ง คืออะไร

๑๑. ผ้ากรองน้ำด่าง คืออะไร

๑๒. เต่า คืออะไร

๑๓. มีดและเขียงหั่นเนื้อ คืออะไร

๑๔. ชิ้นเนื้อ คืออะไร

๑๕. นาค คืออะไร

พระผู้มีพระภาคทรงเฉลยปริศนาธรรม

[๒๕๑] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ :-

คำว่า **จอมปลวก** นั้น เป็นชื่อของร่างกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากเลือดของมารดาและน้ำเชื้อของบิดา เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยง ต้องลูบไล้นวดฟั้น แตกสลายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา [๑]

การพ่นควันในเวลากลางคืน คือ การที่บุคคลทำการงานในเวลากลางวันแล้วตรึกตรองอยู่เสมอในเวลากลางคืน [๒]

การลุกโพลงในเวลากลางวัน นั้น คือ การที่บุคคลตรึกตรองอยู่เสมอในเวลากลางคืนแล้วประกอบการงานทางกายและวาจาในเวลากลางวัน [๓]

คำว่า **พราหมณ์** นั้น เป็นชื่อของตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง [๔]

คำว่า **สุเมธ** นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นเสขะ (ผู้ปฏิบัติไตรสิกขา) [๕]

คำว่า **มีด** นั้น เป็นชื่อของปัญญา[ฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ]อันประเสริฐ [๖]

คำว่า **จงขุด** นั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร[ทั้งทางกายและใจ] [๗]

คำว่า **ลิ่มสลัก** นั้น เป็นชื่อของอวิชชา ความหมายคือ เธอจงยกลิ่มสลักขึ้น คือ จงละอวิชชาแล้วใช้มีดขุดต่อไป [๘]

คำว่า **อึ่ง** นั้น เป็นชื่อของโทสะที่เรียกว่าความโกรธ ความหมายคือ จงนำอึ่งขึ้นมา คือ จงละความโกรธขึ้งแล้วใช้มีดขุดต่อไป [๙]

คำว่า โกธุปายาส (ความโกรธขึ้ง) คำว่า โกธ กับ อุปายาส เป็นคำไวพจน์กัน การประกอบใช้คำไวพจน์สองคำเช่นนี้มีประโยชน์เพื่อแสดงเนื้อความที่ยิ่งไปกว่าปกติ (อติสยตฺถ) ดังข้อความว่า

ตตฺถ พลวปฺปตฺโต โกโธว โกธุปายาโส.[๑]

"ในพากย์นั้น ความโกรธที่มีกำลัง ชื่อว่า โกธุปายาสะ"

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า โกธุปายาส มีรูปวิเคราะห์ว่า

- โกโธ จ โส อุปายาโส จาติ โกธุปายาโส (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)

ตามหลักภาษาทั่วไป บทกรรมธารยสมาสที่กล่าวซ้ำคำไวพจน์ ๒ ศัพท์อาจแสดงอรรถดังกล่าวได้ เช่น

- ทุกฺขญฺจ ตํ ทุกฺขญฺจาติ ทุกฺขทุกฺขํ = ทุกข์แท้, ทุกขเวทนา
- รูปญฺจ ตํ รูปญฺจาติ รูปรูปํ = รูปแท้, รูปที่แปรปรวนชัดเจน
- ราชา จ โส ราชา จาติ ราชราโช = พระราชาผู้ยิ่งใหญ่, พระจักรพรรดิราช
- เทโว จ โส เทโว จาติ เทวเทโว = เทพผู้ยิ่งใหญ่, อดิเทพ
- ปทญฺจ ตํ ฐานญฺจาติ ปทฏฺฐานํ = เหตุยิ่ง, มูลเหตุ, เหตุใกล้
- มโน จ โส วิญฺญาณญฺจาติ มโนวิญฺญาณํ = มโนวิญญาณ
- อชฺฌตฺตญฺจ ตํ อชฺฌตฺตญฺจาติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ = อารมณ์ภายในอย่างแท้จริง

ดังคำอธิบายในคัมภีร์ปรมัตถทีปนีว่า

ปริยายปทานญฺหิ วิเสสนสมาเส อติสยตฺโถ วิญฺญายติ. ยถา ปทฏฺฐานนฺติ.[๒]

"ความจริงแล้ว อรรถอันยิ่ง[กว่าปกติ]ของบทที่เป็นคำไวพจน์กัน ย่อมเป็นที่รู้ได้ในวิเสสนสมาส (กรรมธารยสมาส) ดังคำว่า ปทฏฐาน (มูลเหตุ, เหตุใกล้)"

คำว่า **ทางสองแพร่ง** นั้น เป็นชื่อของวิจิกิจฉา ความหมายคือ จงถากทางสองแพร่ง คือ จงละวิจิกิจฉา แล้วใช้มีดขุดต่อไป [๑๐]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๕๑/๓๙

[๒] ปรมตฺถ.ฏีกา หน้า ๑๓๓

คำว่า **ผ้ากรองน้ำด่าง** นั้น เป็นชื่อแห่งนิวรณ์ (สภาวะกั้นความดี) ๕ คือ

- กามฉันทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความพอใจในกาม)
- พยาบาทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความผูกโกรธ)
- ถีนมิทธนิวรณ์ (นิวรณ์คือความหดหู่และเซื่องซึม)
- อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)
- วิจิกิจฉานิวรณ์ (นิวรณ์คือความลังเลสงสัย)

ความหมายคือ จงยกผ้ากรองน้ำด่างขึ้นมา คือ จงละนิวรณ์ ๕ แล้วใช้มีดขุดต่อไป [๑๑]

คำว่า นีวรณ มีความหมาย ๖ ประการ คือ

๑. สภาวะกั้นกุศลธรรม = กุสลธมฺเม นีวรตีติ นีวรณํ[๑]

๒. สภาวะกั้นทางพ้นไปจากวัฏฏะ = นีวรณาติ เกนฏฺเฐน นีวรณา. นิยฺยานาวรณฏฺเฐน นีวรณา.[๒]

๓. สภาวะกั้นกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยเนื่องด้วยฌานเป็นต้น = ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกกุสลจิตฺตํ นิเสเธนฺติ ตถา ตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺตีติ นีวรณานิ.[๓]

๔. สภาวะกั้นปัญญาจักษุ = ปญฺญาจกฺขุโน วา อาวรณฏฺเฐน นีวรณา.[๔]

๕. สภาวะกั้นนิพพานสุข = อปิจ วิเสเสน อวิชฺชา นิพฺพานสุขํ นิวาเรตีติ นีวรณนฺติ วุตฺตา.[๕]

๖. สภาวะกั้นจิตหรือข้อปฏิบัติอันเกื้อกูล[แก่พระนิพพาน] = นีวรณาติ จิตฺตํ หิตปฏิปตฺตึ วา นีวรนฺตีติ นีวรณา, ปฏิจฺฉาเทนฺตีติ อตฺโถ.[๖]

คำว่า **เต่า** นั้น เป็นชื่อของอุปาทานขันธ์ (ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) ๕ คือ

---

[๑] ขุ.มหา.อ. หน้า ๕๙ [๒] ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒๕๓/๑๗๔ [๓] สงฺคห.ฏีกา หน้า ๒๑๙

[๔] สงฺคห.ฏีกา หน้า ๒๑๙ [๕] ขุ.อิติ.อ. หน้า ๕๖ [๖] ขุ.สุ.อ. ๑/๒๒

- รูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)
- เวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)
- สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)
- สังขารุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)
- วิญญาณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ความหมายคือ จงนำเต่าขึ้นมา คือ จงละอุปาทานขันธ์ ๕ แล้วใช้มีดขุดต่อไป [๑๒]

คำว่า อุปาทานกฺขนฺธ มีความหมาย ๘ ประการ คือ

๑. ขันธ์อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน = อุปาทานโคจรขนฺธ (ลบ โคจร ศัพท์)

๒. ขันธ์อันเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน = อุปาทานปจฺจยภูตขนฺธ (ลบ ปจฺจยภูต ศัพท์)

๓. ขันธ์อันถูกอุปาทานยึดมั่น[โดยเป็นอารมณ์ของอุปาทาน] = อุปาทานอุปาทาตพฺพขนฺธ (ลบ อุปาทาตพฺพ ศัพท์)

๔. ขันธ์อันเกิดจากอุปาทาน = อุปาทานสมฺภูตขนฺธ (ลบ สมฺภูต ศัพท์)

๕. ขันธ์อันถูกอุปาทานปรุงแต่ง = อุปาทานวิเธยฺยขนฺธ (ลบ วิเธยฺย ศัพท์)

๖. ขันธ์อันมีอุปาทานเป็นแดนเกิด = อุปาทานปภวขนฺธ (ลบ ปภว ศัพท์)

๗. ขันธ์อันยังอุปาทานให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนกขนฺธ (ลบ ชนก ศัพท์)

๘. ขันธ์อันถูกอุปาทานทำให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนิตขนฺธ (ลบ ชนิต ศัพท์)

คำว่า **มีดและเขียงหั่นเนื้อ** นั้น เป็นชื่อของกามคุณ ๕ คือ รูปที่รับรู้ทางตา, เสียงที่รับรู้ทางหู, กลิ่นที่รับรู้ทางจมูก, รสที่รับรู้ทางลิ้น และโผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ความหมายคือ จงยกเขียงหั่นเนื้อขึ้นมา คือ จงละกามคุณ ๕ แล้วใช้มีดขุดต่อไป [๑๓]

คำว่า **ชิ้นเนื้อ** นั้น เป็นชื่อของนันทีราคะ (ราคะที่เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์) ความหมายคือ จงหยิบชิ้นเนื้อขึ้นมา คือ จงละนันทีราคะแล้วใช้มีดขุดต่อไป [๑๔]

คำว่า **นาค** นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ความหมายคือ นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย เธอจงทำความนอบน้อมนาค [๑๕]

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระกุมารกัสสปะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

คำว่า นนฺที ใน นนฺทีราค มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เครื่องเพลิดเพลิน = ยตฺถ กตฺถจิ ภเว สตฺตา เอตาย นนฺทนฺตีติ นนฺที.

(นนฺท ธาตุ + อ ปัจจัยในกรณสาธนะ + อี อิตถีปัจจัย)

๒. สภาวะเพลิดเพลิน = สยํ นนฺทตีติ นนฺที.

(นนฺท ธาตุ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ + อี อิตถีปัจจัย)

คำว่า นนฺทีราค มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นนฺที จ สา ราโค จาติ นนฺทีราโค = ราคะอันเป็นเครื่องเพลิดเพลิน หรือ
(วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส) ราคะอันเพลิดเพลิน ชื่อว่า นันทีราคะ

ชิ้นเนื้อเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการ แม้สัตว์ดิรัจฉานเองก็ต้องการชิ้นเนื้อเหมือนกัน สัตว์โลกเหล่านี้หลงงมงายด้วยอวิชชา จึงเข้าไปหานันทีราคะแล้วทำให้วัฏฏะยาวนาน อีกอย่างหนึ่ง ชิ้นเนื้อมักติดอยู่ในที่วางไว้ ฉันใด สัตว์โลกเหล่านี้ก็ถูกผูกไว้ด้วยนันทีราคะ จึงติดอยู่ในวัฏฏะ แม้ได้รับทุกข์ก็ไม่เบื่อหน่าย ฉันนั้น

คำว่า นาค (พระอรหันต์) ตัดบทเป็น น + อาคุ มีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ อาคุ อสฺสาติ นาโค (ผู้ไม่มีโทษ[คือกิเลส] ชื่อว่า นาค) <นนิบาตบุรพบทพหุพพีหิสมาส>

จบวัมมิกสูตรที่ ๓

---

๔. รถวินีตสูตร
ว่าด้วยราชรถ ๗ ผลัด

ภิกษุยกย่องพระปุณณมันตานีบุตร

[๒๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน (สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต) ใกล้กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ภิกษุผู้มีถิ่นกำเนิดเดียวกันจำนวนมากจำพรรษาในท้องถิ่น[ของตน]แล้วได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร พระองค์ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า

- มักน้อย และกล่าวเรื่องมักน้อยแก่เหล่าภิกษุ
- สันโดษ และกล่าวเรื่องสันโดษแก่เหล่าภิกษุ
- สงัด และกล่าวเรื่องสงัดแก่เหล่าภิกษุ
- ไม่คลุกคลี และกล่าวเรื่องไม่คลุกคลีแก่เหล่าภิกษุ
- ปรารภความเพียร และกล่าวเรื่องปรารภความเพียรแก่เหล่าภิกษุ
- สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวเรื่องสมบูรณ์ด้วยศีลแก่เหล่าภิกษุ
- สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวเรื่องสมบูรณ์ด้วยสมาธิแก่เหล่าภิกษุ
- สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวเรื่องสมบูรณ์ด้วยปัญญาแก่เหล่าภิกษุ
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ (ผล) และกล่าวเรื่องความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติแก่เหล่าภิกษุ
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ (ปัจจเวกขณญาณ) และกล่าวเรื่องสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะแก่เหล่าภิกษุ
- ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง

ความเป็นผู้มักน้อย หมายถึง ความมักน้อย ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มักน้อยในปัจจัย ๔
๒. เป็นผู้มักน้อยในธุดงค์ คือ ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นรู้ว่าตนสมาทานธุดงค์
๓. เป็นผู้มักน้อยในปริยัติ คือ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพหูสูต
๔. เป็นผู้มักน้อยในการบรรลุธรรม คือ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพระโสดาบันเป็นต้น

ความเป็นผู้สันโดษ หมายถึง ความสันโดษ ๓ ประการ คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามมีตามได้ ทั้งดีและไม่ดี

๒. ยถาพลสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามกำลังทั้งกำลังของตนและของทายก

๓. ยถาสารุปปสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามสมควรแก่สมณภาวะ

สันโดษ ๓ ประการในปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยาที่เกื้อกูลคนป่วย จึงรวมเป็นสันโดษ ๑๒

ความเป็นผู้สงัด หมายถึง ความมีวิเวก ๓ ประการ คือ

๑. กายวิเวก (สงัดกาย) ได้แก่ อยู่ผู้เดียวทุกอิริยาบถ

๒. จิตตวิเวก (สงัดใจ) ได้แก่ บรรลุสมาบัติ ๘

๓. อุปธิวิเวก (สงัดกิเลส) ได้แก่ บรรลุนิพพาน

ความเป็นผู้ไม่คลุกคลี หมายถึง ความไม่คลุกคลีด้วยการคลุกคลี ๕ ประการ คือ

๑. การคลุกคลีด้วยการฟัง

๒. การคลุกคลีด้วยการเห็น

๓. การคลุกคลีด้วยการสนทนาปราศรัย

๔. การคลุกคลีด้วยการอยู่ร่วมกัน

๕. การคลุกคลีทางกาย

ความเป็นผู้ปรารภความเพียร หมายถึง การทำความเพียรทางกายและใจให้บริบูรณ์

ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล หมายถึง ความบริบูรณ์ด้วยปาริสุทธิศีล ๔ ประการ คือ

๑. ศีลคือการสังวรในพระปาติโมกข์

๒. ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ๖

๓. ศีลคือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔

ในความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ คำว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึง สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา

ภิกษุท้องถิ่นเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า มักน้อย และกล่าวเรื่องมักน้อยแก่เหล่าภิกษุ สันโดษ ... สงัด ... ไม่คลุกคลี ... ปรารภความเพียร ... สมบูรณ์ด้วยศีล ... สมบูรณ์ด้วยสมาธิ ... สมบูรณ์ด้วยปัญญา ... สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ ... ตนเองเป็น

ผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ และกล่าวเรื่องวิมุตติญาณทัศนะแก่เหล่าภิกษุ ให้โอวาท แนะนำ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง

[๒๕๓] ขณะนั้น ท่านพระสารีบุตรได้นั่งเฝ้าพระผู้มีพระภาคอยู่ ณ ที่ใกล้ ได้มีความคิดว่า เป็นลาภอย่างมากของท่านพระปุณณมันตานีบุตร ท่านได้ดีแล้วที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนกล่าวยกย่องพรรณนาคุณของท่านเฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา และพระศาสดาก็ทรงอนุโมทนาถ้อยคำนั้น บางทีเราคงได้พบกับท่านแล้วสนทนาปราศรัยกันสักครั้งหนึ่ง

[๒๕๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ตามอัธยาศัยแล้วจึงเสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงสาวัตถี ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ท่านพระปุณณมันตานีบุตรทราบข่าวว่า ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงกรุงสาวัตถี แล้วประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี

พระปุณณมันตานีบุตรเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

[๒๕๕] ครั้งนั้น ท่านพระปุณณมันตานีบุตรจึงเก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรจาริกไปโดยลำดับตามทางที่จะไปยังกรุงสาวัตถีถึงพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถีแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงทรงชี้แจงพระปุณณมันตานีบุตรให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ครั้นแล้ว ท่านพระปุณณมันตานีบุตรชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ แล้วเข้าไปสู่ป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน

[๒๕๖] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า ท่านพระสารี-บุตร พระปุณณมันตานีบุตรที่ท่านสรรเสริญอยู่เนืองๆ นั้น [บัดนี้] พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้

สดชื่น ร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ท่านชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ แล้วหลีกไปสู่ป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรรีบถือผ้านิสีทนะ (ผ้ารองนั่ง) แล้วติดตามท่านพระปุณณมันตานีบุตรไปข้างหลังๆ พอที่จะแลเห็นศีรษะกัน ครั้งนั้น ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเข้าไปในป่าอันธวันแล้วนั่งพักผ่อนในเวลากลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรก็เข้าไปสู่ป่าอันธวันแล้วนั่งพักผ่อนในเวลากลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง

เป้าหมายของพรหมจรรย์ตามลำดับวิสุทธิ ๗

ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากผลสมาบัติ แล้วเข้าไปหาท่านพระปุณณมันตานีบุตรถึงที่อยู่ ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามว่า

[๒๕๗] ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคของเราหรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ขอรับ ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อศีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อกังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณข้ามพ้นความสงสัย) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่าถ้าเช่นนั้น เพื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรได้ถามว่า ถ้าเช่นนั้น เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัศนะ) หรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า เมื่อผมถามว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อศีลวิสุทธิหรือท่านก็ตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า เมื่อผมถามว่า เพื่อจิตตวิสุทธิหรือ ... เพื่อทิฏฐิวิสุทธิหรือ ... เพื่อกังขาวิตรณวิสุทธิหรือ ... เพื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ... เพื่อปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ... เพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ท่านตอบว่า หามิได้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออะไรกันเล่า

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ผมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อการดับกิเลสไม่ยึดมั่น (อนุปาทิเสสนิพพาน)

คำว่า อนุปาทาปรินิพฺพาน เป็นบทสมาสโดยมีรูปเดิมมาจาก อนุปาทาย (ไม่ยึดมั่น) + ปรินิพฺพาน (การดับกิเลส) ลบ ย อักษรเพื่อย่อคำ

วิสุทธิ ๗ คือ

๑. ศีลวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งศีล

๒. จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งความเห็น

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความหมดจดด้วยการข้ามความสงสัย

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งการรู้เห็นว่าเป็นทางและมิใช่ทาง

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งการรู้เห็นปฏิปทา หมายถึง การรู้เห็นที่หมดจดอันเป็นทางบรรลุมรรคญาณ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งการรู้เห็น

ท่านพระสารีบุตรถามว่า ศีลวิสุทธิ เป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่นหรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

ท่านพระสารีบุตรถามว่า จิตตวิสุทธิ, ทิฏฐิวิสุทธิ, กังขาวิตรณวิสุทธิ, มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ, ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่นหรือ

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

ท่านพระสารีบุตรถามว่า การดับกิเลสไม่ยึดมั่นย่อมมีได้โดยเว้นจากธรรมเหล่านี้หรือ

พระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า เมื่อผมถามว่า ศีลวิสุทธิ เป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่นหรือ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

เมื่อผมถามว่า จิตตวิสุทธิ ... ทิฏฐิวิสุทธิ ... กังขาวิตรณวิสุทธิ ... มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ... ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ... ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่นหรือ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

เมื่อผมถามว่า การดับกิเลสไม่ยึดมั่นมีได้โดยเว้นจากธรรมเหล่านี้หรือ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

[เมื่อเป็นเช่นนี้] ผมจะเข้าใจเนื้อความของคำที่ท่านกล่าวนี้อย่างไร

[๒๕๘] ท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงศีลวิสุทธิว่าเป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่น ก็ชื่อว่าแสดงธรรมที่ยังมีเหตุปัจจัย (สังขตธรรม) ว่าเป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่น

ถ้าทรงแสดงจิตตวิสุทธิ, ทิฏฐิวิสุทธิ, กังขาวิตรณวิสุทธิ, มัคคามัคคญาณทัสสน-

วิสุทธิ, ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิว่าเป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่น ก็ชื่อว่าแสดงธรรมที่ยังมีเหตุปัจจัยว่าเป็นการดับกิเลสไม่ยึดมั่น

ถ้าการดับกิเลสไม่ยึดมั่นมีได้โดยเว้นจากธรรมเหล่านี้แล้ว ปุถุชนก็คงจะปรินิพพานได้ เพราะพวกเขาเว้นจากธรรมเหล่านี้ ผมจะเปรียบเทียบให้ท่านฟัง คนฉลาดบางคนในโลกนี้เข้าใจความหมายของถ้อยคำได้ด้วยอุปมา

เปรียบเทียบวิสุทธิด้วยรถ ๗ ผลัด

[๒๕๙] อุปมาเหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี มีพระราชกรณียกิจด่วนบางประการเกิดขึ้นที่เมืองสาเกต และในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้นจะต้องต่อรถเทียมม้าถึงเจ็ดผลัด

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๑ ที่ประตูพระราชวัง

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๒ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๑ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๒

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๓ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๓

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๔ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๓ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๔

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๕ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๔ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๕

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๖ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๕ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๖

เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๗ จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่ ๖ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๗ เสด็จไปถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่ ๗

ถ้ามิตรอำมาตย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทูลถามพระองค์ว่า ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์ทรงเสด็จจากกรุงสาวัตถีถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียว หรือ พระเจ้าปเสนทิโกศลจะตรัสตอบอย่างไร จึงจะตอบอย่างถูกต้อง

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลจะต้องตรัสตอบอย่างนี้ จึงตอบอย่างถูกต้อง คือตรัสว่า

เมื่อฉันกำลังอยู่ในกรุงสาวัตถีนั้น มีกรณียกิจด่วนบางประการเกิดขึ้นในเมืองสาเกต ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้น จะต้องใช้รถเทียมม้าถึงเจ็ดผลัด ครั้งนั้น ฉันออกจากกรุงสาวัตถีขึ้นรถผลัดที่ ๑ ที่ประตูวัง ไปถึงรถผลัดที่ ๒ สละรถผลัดที่ ๑ ขึ้นรถผลัดที่ ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ ไปถึงรถผลัดที่ ๓, ๔, ๕, ๖, ๗ สละรถผลัดที่ ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ ขึ้นรถผลัดที่ ๗ ไปถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถผลัดที่ ๗ พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องตรัสตอบอย่างนี้ จึงจะตอบอย่างถูกต้อง

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวว่า ข้อนี้ ก็ฉันนั้น

ศีลวิสุทธิ มี จิตตวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

จิตตวิสุทธิ มี ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

ทิฏฐิวิสุทธิ มี กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

กังขาวิตรณวิสุทธิ มี มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มี ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ มี ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นเป้าหมาย

ญาณทัสสนวิสุทธิ มี อนุปาทาปรินิพพาน เป็นเป้าหมาย

ผมอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อการดับกิเลสไม่ยึดมั่นโดยแท้”

พระเถระทั้ง ๒ รูปกล่าวสรรเสริญคุณของกันและกัน

[๒๖๐] เมื่อท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีรู้จักท่านว่าอย่างไร

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า ผมชื่อว่าปุณณะ และเพื่อนพรหมจารีรู้จักผมว่า มันตานีบุตร

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ปัญหาอันลึกซึ้งยิ่งที่ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเข้าใจแล้วนำมากล่าวตอบด้วยปัญญาอันลึกซึ้งตามอย่างสาวกผู้มีความรู้เข้าใจคำสอนของพระศาสดากล่าวตอบ เป็นลาภอย่างมากของเพื่อนพรหมจารี พวกท่านได้ดีแล้วที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่าน ถ้าพวกท่านจะเทิดทูนท่านไว้บนศีรษะที่มีเทริดผ้าจึงจะได้พบเห็นนั่งใกล้ ถึงข้อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของพวกท่าน พวกท่านได้ดีแล้ว และเป็นลาภอย่างมากของผม ผมได้ดีแล้วที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่าน

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระปุณณมันตานีบุตรจึงถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีรู้จักท่านว่าอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผมชื่อว่าอุปติสสะ และเพื่อนพรหมจารีรู้จักผมว่า สารีบุตร

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ผมพูดอยู่กับสาวกผู้ทรงปัญญาใกล้เคียงพระศาสดา มิได้ทราบว่าท่านชื่อว่าสารีบุตร ถ้าผมทราบว่าท่านชื่อสารีบุตร ผมก็คงไม่ต้องกล่าวอุปมาเช่นนี้ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ปัญหาอันลึกซึ้งยิ่งที่ท่านพระสารีบุตรเข้าใจแล้วนำมาถามด้วยปัญญาอันลึกซึ้งตามอย่างสาวกผู้มีความรู้เข้าใจคำสอนของพระศาสดากล่าวถาม เป็นลาภอย่างมากของเพื่อนพรหมจารี พวกท่านได้ดีแล้วที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่าน ถ้าพวกท่านจะเทิดทูนท่านไว้บนศีรษะที่มีเทริดผ้า จึงจะได้พบเห็นนั่งใกล้ ถึงข้อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของพวกท่าน พวกท่านได้ดีแล้ว และเป็นลาภอย่างมากของผม ผมได้ดีแล้วที่ได้พบเห็นนั่งใกล้ท่าน

พระมหานาคทั้ง ๒ รูปนั้นต่างชื่นชมภาษิตของกันและกัน

พระมหานาค คือ พระอรหันต์ผู้ยิ่งใหญ่ โดยคำว่า นาค แปลว่า “พระอรหันต์” มาจาก น + อาคุ มีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ อาคุ อสฺสาติ นาโค (ผู้ไม่มีโทษ[คือกิเลส] ชื่อว่า นาค)

จบรถวินีตสูตรที่ ๔

---

๕. นิวาปสูตร
ว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อ

[๒๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

นายพรานเนื้อมิได้ปลูกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อด้วยคิดว่า เมื่อฝูงเนื้อกินหญ้าที่เราปลูกไว้นี้ก็จะมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีชีวิตยืนนาน แต่เขาปลูกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อโดยมุ่งหมายว่า ฝูงเนื้อที่เข้ามาสู่ทุ่งหญ้าที่เราปลูกไว้นี้แล้วจักลืมตัวกินหญ้า เผลอตัว เลินเล่อ ถูกเราทำตามใจชอบได้ในทุ่งหญ้านี้

ฝูงเนื้อที่ถูกนายพรานจับ

[๒๖๒] บรรดาฝูงเนื้อเหล่านั้น เนื้อฝูงที่ ๑ เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานปลูกไว้แล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ ครั้นแล้วก็เผลอตัว เลินเล่อ ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ในทุ่งหญ้านั้น จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้

[๒๖๓] เนื้อฝูงที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ ที่เข้าไปในทุ่งหญ้าของนายพรานเนื้อ ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ครั้นแล้วก็เผลอตัว เลินเล่อ ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี เราควรงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง เมื่องดกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ควรหลีกไปอยู่ตามราวป่า แล้วจึงงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง ครั้นแล้วได้หลีกไปอยู่ตามราวป่า พอถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนที่หญ้าและน้ำหมดสิ้นแล้ว ฝูงเนื้อนั้นมีร่างกายซูบผอม ครั้นแล้วกำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อนั้นจึงพากันกลับมาสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานนั้นปลูกไว้อีก เนื้อฝูงนั้นพากันเข้าไปในทุ่งหญ้านั้น ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ครั้นแล้วก็เผลอตัว เลินเล่อ ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้

[๒๖๔] เนื้อฝูงที่ ๓ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ เข้าไปในทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ และเนื้อฝูงที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี เราควรงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง เมื่องดกินหญ้าที่เป็นภัยแล้วควรหลีกไปอยู่ตามราวป่า แล้วจึงงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง ครั้นแล้วได้หลีกไปอยู่ตามราวป่าพอถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนที่หญ้าและน้ำหมดสิ้นแล้ว ฝูงเนื้อนั้นมีร่างกายซูบผอมครั้นแล้วกำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อนั้นจึงพากันกลับมาสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานนั้นปลูกไว้อีกเนื้อฝูงนั้นพากันเข้าไปในทุ่งหญ้านั้น ลืมตัวกินหญ้าอยู่ ครั้นแล้วก็เผลอตัว เลินเล่อ ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดีพวกเราควรซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ๆ ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ครั้นแล้วเราจะไม่เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น จักไม่ลืมตัวกินหญ้า ไม่เผลอตัว ไม่เลินเล่อ ไม่ถูกนาย-พรานเนื้อทำตามใจชอบได้ แล้วจึงเข้าไปซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ๆ ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ครั้นแล้วก็ไม่เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้า ไม่เผลอตัวไม่เลินเล่อ จึงไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้

ครั้งนั้น นายพรานเนื้อกับบริวารดำริว่า เนื้อฝูงที่ ๓ นี้เป็นสัตว์เจ้าเล่ห์ฉลาดเหมือนยักษ์มีฤทธิ์ จึงกินหญ้าที่ปลูกไว้นี้ได้ เราไม่รู้ทั้งทางมาและทางไปของพวกมัน ทางที่ดีพวกเราควรเอาไม้มาขัดเป็นตาข่ายล้อมรอบทุ่งหญ้าที่ปลูกไว้นี้ บางทีเราจะพบที่อยู่ของเนื้อฝูงที่ ๓ ในที่ซึ่งเราจะไปจับพวกมันได้ พวกเขาจึงช่วยกันเอาไม้มาขัดเป็นตาข่ายล้อมรอบทุ่งหญ้าที่ปลูกไว้นั้น นายพรานเนื้อกับบริวารได้พบที่อยู่ของเนื้อฝูงที่ ๓ ในที่ซึ่งเขาไปจับพวกมันได้แล้ว เนื้อฝูงที่ ๓ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้

คำว่า ยถากามกรณียา (ถูกเราทำตามใจชอบได้) ลง อนีย ปัจจัยในความหมายว่า สกฺก (สามารถ) จึงแปลว่า "ได้"

ฝูงเนื้อที่รอดมือนายพราน

[๒๖๕] เนื้อฝูงที่ ๔ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของ

นายพรานเนื้อไปได้ และเนื้อฝูงที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง เมื่องดกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ก็หลีกไปอยู่ตามราวป่า แล้วจึงงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง ... เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้

อนึ่ง เนื้อฝูงที่ ๓ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานไปได้ และเนื้อฝูงที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า เนื้อฝูงที่ ๑ ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี เราควรงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง เมื่องดกินหญ้าที่เป็นภัยแล้ว ก็หลีกไปอยู่ตามราวป่า แล้วจึงงดกินหญ้าโดยสิ้นเชิง ... จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ๆ ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ครั้นแล้วเราจะไม่เข้าไปยังทุ่งหญ้านั้น จะไม่ลืมตัวกินหญ้า ไม่เผลอตัว ไม่เลินเล่อ ไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ แล้วจึงเข้าไปซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ๆ ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ครั้นแล้วก็ไม่เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้า ไม่เผลอตัว ไม่เลินเล่อ จึงไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ ครั้งนั้น นายพรานเนื้อกับบริวารดำริว่า เนื้อฝูงที่ ๓ นี้เป็นสัตว์เจ้าเล่ห์ฉลาดเหมือนยักษ์มีฤทธิ์ ... นายพรานเนื้อกับบริวารได้พบที่อยู่ของเนื้อฝูงที่ ๓ ในที่ซึ่งเขาไปจับพวกมันได้แล้ว เนื้อฝูงที่ ๓ จึงไม่รอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรอาศัยอยู่ในที่ซึ่งนายพรานเนื้อกับบริวารไปไม่ถึง ครั้นแล้วไม่ควรเข้าไปยังทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น เมื่อไม่ลืมตัวกินหญ้าก็จักไม่เผลอตัว ไม่เลินเล่อ ไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ แล้วจึงซุ่มอาศัยอยู่ในที่ซึ่งนายพรานเนื้อกับบริวารไปไม่ถึง ครั้นแล้วไม่เข้าไปยังทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น ไม่ลืมตัวกินหญ้า ไม่เผลอตัว ไม่เลินเล่อ จึงไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้

ครั้งนั้น พรานเนื้อกับบริวารดำริว่า เนื้อฝูงที่ ๔ นี้เป็นสัตว์เจ้าเล่ห์ฉลาดเหมือนยักษ์มีฤทธิ์ จึงกินหญ้าที่ปลูกไว้นี้ได้ แต่เราไม่ทราบทางมาและทางไปของพวกมัน ทางที่ดี เราควรเอาไม้มาขัดเป็นตาข่ายล้อมรอบทุ่งหญ้าที่ปลูกไว้โดยรอบ บางทีเราจะพบที่อยู่ของเนื้อฝูงที่ ๔ ในที่ซึ่งเราจะไปจับพวกมันได้ พวกเขาจึงเอาไม้มาขัดเป็นตาข่ายล้อมรอบทุ่งหญ้าที่ปลูกไว้นั้น แต่ไม่พบที่อยู่ของเนื้อฝูงที่ ๔ ในที่ซึ่งตนจะไปจับเอา ครั้งนั้น พวกเขา

จึงคิดตกลงใจว่า ถ้าเราจักขึ้นรบกวนเนื้อฝูงที่ ๔ ให้ตกใจ เนื้อที่ถูกเราทำให้ตกใจแล้วนั้นก็จะพลอยทำให้เนื้อฝูงอื่นๆ ตกใจไปด้วย ฝูงเนื้อคงจะไปจากทุ่งหญ้าที่ปลูกไว้จนหมดสิ้น ทางที่ดี พวกเราควรวางเฉยในเนื้อฝูงที่ ๔ เถิด พวกเขาวางเฉยเนื้อฝูงที่ ๔ เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อฝูงที่ ๔ จึงรอดพ้นจากอำนาจของนายพรานเนื้อไปได้

อุปมาทุ่งหญ้าเป็นต้น

[๒๖๖] เราจะเปรียบเทียบให้เข้าใจเนื้อความชัดเจนขึ้น ในอุปมานั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

คำว่า ทุ่งหญ้า นั้น เป็นชื่อของกามคุณ ๕

คำว่า นายพรานเนื้อ นั้น เป็นชื่อของมารผู้มีบาป

คำว่า บริวารของนายพรานเนื้อ นั้น เป็นชื่อของบริวารของมาร

คำว่า ฝูงเนื้อ นั้น เป็นชื่อของสมณพราหมณ์

[๒๖๗] บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เข้าไปหากามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสแล้ว ลืมตัวเสพกามคุณ ๕ ครั้นแล้วก็มัวเมาประมาท ถูกมารทำตามใจชอบได้ในกามคุณ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเขาจึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้

เรากล่าวว่าพวกเขาเหมือนเนื้อฝูงที่ ๑

คำว่า โลกามิส (กามคุณที่ถูกยึดมั่นด้วยกิเลสในโลกคือสังขารโลก) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- กิเลเสหิ อามสิตพฺพานีติ อามิสานิ.

  (อา บทหน้า + มส ธาตุ = กระทบ + อ ปัจจัย แปลงสระ อ ของ ม เป็น อิ)

- โลเก อามิสานิ โลกามิสานิ (สัตตมีตัปปุริสสมาส)

[๒๖๘] สมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เข้าไปหากามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสแล้วลืมตัวเสพ ครั้นแล้วก็มัวเมาประมาท ถูกมารทำตามใจชอบได้ จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรงดเสพ

กามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสโดยสิ้นเชิง เมื่องดเสพสิ่งที่เป็นภัยแล้ว ควรหลีกไปอยู่ในราวป่าแล้วจึงงดเสพกามคุณ ๕ นั้น ครั้นแล้วก็หลีกไปอยู่ตามราวป่า พวกเขามีอาหารเป็นผัก ข้าวฟ่าง ข้าวเปลือกป่า กากข้าว สาหร่าย รำข้าวตัง งา หญ้า มูลโค หรือเหง้าไม้และผลไม้ในป่า บริโภคผลไม้ที่หล่นเอง ดำรงอัตภาพอยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนที่อาหารป่าและน้ำหมดสิ้น จึงมีร่างกายซูบผอมเมื่อร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อนั้น เจโตวิมุตติ (การที่จิตพ้นไปจากกามคุณ) ก็เสื่อม เมื่อเจโต-วิมุตติเสื่อมแล้ว พวกเขาก็กลับหันหน้าเข้าหากามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสนั้นอีก ครั้นแล้วลืมตัวเสพ มัวเมาประมาท ถูกมารทำตามใจชอบได้ จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้

เรากล่าวว่าพวกเขาเหมือนเนื้อฝูงที่ ๒

[๒๖๙] สมณพราหมณ์พวกที่ ๓ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ และสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรงดเสพกามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสโดยสิ้นเชิง เมื่องดเสพสิ่งที่เป็นภัยแล้ว ควรหลีกไปอยู่ในราวป่า แล้วจึงงดเสพกามคุณ ๕ นั้น ครั้นแล้วก็หลีกไปอยู่ตามราวป่า พวกเขามีอาหารเป็นผัก ... บริโภคผลไม้ที่หล่นเอง ดำรงอัตภาพอยู่ในราวป่านั้น ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนที่อาหารป่าและน้ำหมดสิ้น จึงมีร่างกายซูบผอมเมื่อร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อนั้นเจโตวิมุตติ (การที่จิตพ้นไปจากกามคุณ) ก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อมแล้ว พวกเขาก็กลับหันหน้าเข้าหากามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสนั้นอีก ครั้นแล้วลืมตัวเสพ มัวเมาประมาท ถูกมารทำตามใจชอบได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรจะเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้ๆ กามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสนั้น ครั้นแล้วไม่เข้าไปหา ไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้ จึงอาศัยอยู่ใกล้ๆ กามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสนั้น ครั้นแล้วไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้ แต่พวกเขามีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วสัตว์เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วสัตว์ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วสัตว์

เกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วสัตว์จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้

เรากล่าวว่าพวกเขาเหมือนเนื้อฝูงที่ ๓

ความเห็นผิดเกี่ยวกับอาตมันหรือวิญญาณมี ๑๐ อย่าง คือ

๑. โลกเที่ยง = โลกคืออาตมันเที่ยงแท้ไม่ขาดสูญ เมื่อคนหรือสัตว์ตายแล้วอาตมันไม่ตายตามร่างกาย แต่จะเวียนเกิดเวียนตายตลอดไป

๒. โลกไม่เที่ยง = โลกคืออาตมันขาดสูญไป เมื่อคนหรือสัตว์ตายแล้วอาตมันก็ขาดสูญไปไม่เวียนเกิดเวียนตายในภพต่อไป

๓. โลกมีที่สุด = โลกคืออาตมันมีที่สุด

๔. โลกไม่มีที่สุด = โลกคืออาตมันไม่มีที่สุด

๕. ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน = อาตมันกับร่างกายรวมเป็นหนึ่งเดียว

๖. ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน = อาตมันกับร่างกายแยกกันเป็นสองอย่าง

๗. หลังจากตายแล้วสัตว์โลกเกิดอีก = สัตว์โลก (อาตมัน) เกิดอีกหลังตายแล้ว

๘. หลังจากตายแล้วสัตว์โลกไม่เกิดอีก = สัตว์โลกไม่เกิดอีกหลังตายแล้ว

๙. หลังจากตายแล้วสัตว์โลกเกิดอีกและไม่เกิดอีก = สัตว์โลกเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว

๑๐. หลังจากตายแล้วสัตว์โลกจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ = สัตว์โลกจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ หลังจากตายแล้ว

[๒๗๐] สมณพราหมณ์พวกที่ ๔ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ และสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรงดเสพกามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสโดยสิ้นเชิง เมื่องดเสพสิ่งที่เป็นภัยแล้ว ควรหลีกไปอยู่ตามราวป่าแล้วจึงงดเว้นจากกามคุณ ๕ ที่เป็นโลกามิสโดยสิ้นเชิง เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่ ๒ นั้นจึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้

อนึ่ง สมณพราหมณ์พวกที่ ๓ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ และสมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเห็นร่วมกันอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรงดเสพกามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสโดยสิ้นเชิง ... จึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรจะเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้ๆ กามคุณ ๕ อันเป็นโลกามิสนั้น ครั้นแล้วไม่เข้าไปหา ไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้ จึงอาศัยอยู่ใกล้ๆ กามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสนั้น ครั้นแล้วไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้ แต่พวกเขามีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ... หรือหลังจากตายแล้วสัตว์จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่ ๓ นั้นจึงไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ ทางที่ดี พวกเราควรอาศัยอยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง ครั้นแล้วไม่เข้าไปหา ไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้แล้ว อาศัยอยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง ครั้นแล้วไม่ลืมตัวเสพ ไม่มัวเมาประมาท ไม่ถูกมารทำตามใจชอบได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่ ๔ นั้น จึงพ้นจากอำนาจของมารไปได้

เรากล่าวว่าพวกเขาเหมือนเนื้อฝูงที่ ๔

แดนที่มารตามไปไม่ถึง

[๒๗๑] แดนที่มารและบริวารของมารไปไม่ถึง เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวย

สุข[ทางกายและใจ] ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๕. เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปฌาน ดับปฏิฆสัญญา (สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์) ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา (สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น) โดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๖. เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๗. เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๘. เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๙. เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) อยู่ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง และอาสวะของเธอสิ้นไปเพราะรู้เห็น[อริยสัจ ๔] ด้วย[มรรค]ปัญญา

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น และข้ามพ้นตัณหาในโลกได้

ข้อความว่า ทำให้มารตาบอด หมายความว่า มารไม่เห็นจิตของภิกษุผู้เข้าฌานที่เป็นบาทของวิปัสสนาที่เป็นไปอาศัยอารมณ์ของฌาน

ข้อความว่า ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท หมายความว่า ทำลายโดยที่ดวงตาของมารไม่มีทาง หมดหนทาง ไม่มีที่พึ่ง ปราศจากอารมณ์ที่รับรู้ด้วยจิตของมาร

ข้อความว่า มารมองไม่เห็น หมายความว่า มารไม่สามารถมองเห็นญาณของภิกษุผู้เข้าฌานซึ่งเป็นบาทของวิปัสสนานั้นด้วยมังสจักษุของตนได้

คำว่า สญฺญาเวทยิตนิโรธ แปลว่า “สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา” หมายความว่า ดับจิต เจตสิก และจิตตชรูป แม้คำนี้จะกล่าวถึงการดับของสัญญาและเวทนาเป็นหลัก แต่ยังหมายรวมถึงการดับของจิตและเจตสิกทั้งหมดที่เกิดร่วมกับเวทนาและสัญญา กล่าวโดยเจาะจงในเรื่องนี้ก็คือพระพุทธองค์ทรงระบุถึงการดับของฌานจิตและผลจิตที่เกิดร่วมกับเวทนาและสัญญา

พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้บรรลุสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ จึงจะเข้านิโรธสมาบัติได้ ท่านเบื่อหน่ายความเกิดดับของสังขารธรรมในปัญจโวการภูมิ (ภูมิที่มีขันธ์ ๕) ประสงค์จะอยู่เป็นสุขเหมือนดั่งบรรลุอนุปาทิเสสนิพพานที่ดับจิตเจตสิกในปัจจุบัน จึงเข้านิโรธสมาบัติด้วยการปฏิบัติสมถะกับวิปัสสนาควบคู่กันไป

ก่อนจะเข้านิโรธสมาบัติ ท่านต้องทำบุพกิจ ๔ อย่างเป็นเบื้องแรก คือ

๑. การอธิษฐานให้บริขารมีบาตรและจีวร เป็นต้น ที่อยู่เฉพาะไม่ติดกับร่างกายไม่ให้เสียหายด้วยไฟ เป็นต้น (นานาพทฺธอวิโกปน)

๒. การพิจารณาถึงการรอคอยของสงฆ์ (สงฺฆปติมานน)

๓. การพิจารณาถึงการเรียกของพระพุทธเจ้า (สตฺถุปกฺโกสน)

๔. การพิจารณาระยะกาลของชีวิต (ชีวิตปริจฺเฉท)

ผู้ที่เสียชีวิตและผู้เข้านิโรธสมาบัติมีลักษณะต่างกัน คือ ชีวิตินทรีย์ของผู้ที่เสียชีวิตดับไป กรรมชเตโชธาตุ (ธาตุไฟที่เกิดจากกรรม) ดับไป อินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นวิบัติไป ส่วนชีวิตินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติยังไม่ดับไป กรรมชเตโชธาตุยังไม่ดับไป อินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นยังไม่วิบัติ

นิโรธสมาบัติไม่ใช่สมาบัติที่มีปรากฏโดยปรมัตถ์ ดังนั้น จึงไม่อาจกล่าวว่าเป็นสังขตธรรมหรืออสังขตธรรม และไม่อาจกล่าวว่าเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ แต่อาจกล่าวว่าเป็นนิปผันนะ (ธรรมที่สำเร็จ) ในธรรมที่เป็นนิปผันนะ (ธรรมที่สำเร็จ) และอนิปผันนะ (ธรรมที่ไม่สำเร็จ)

ข้อความข้างต้นนำมาจากอรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรค (เล่ม ๑ หน้า ๓๓๒-๓๖) และวิสุทธิมรรค (เล่ม ๒ หน้า ๓๘๙-๙๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบนิวาปสูตรที่ ๕

---

๖. ปาสราสิสูตร
ว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์

[๒๗๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเช้า พระองค์ทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า ท่านพระอานนท์ นานมากแล้วที่กระผมไม่ได้ฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ขอโอกาสให้กระผมสดับเถิด

ท่านพระอานนท์ตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงไปที่อาศรมของรัมมกพราหมณ์ จักได้ฟังธรรมดังกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้ว

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว จึงตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจะไปพักกลางวันที่ปราสาทของมิคารมาตาในบุพพาราม

ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จพร้อมกับท่านไปพักกลางวันที่ปราสาทของมิคารมาตาในบุพพาราม ครั้นในเวลาเย็น พระองค์ทรงออกจากผลสมาบัติแล้วตรัสว่า มาเถิด อานนท์ เราจักไปสรงน้ำที่ท่าบุพพโกฏฐกะ ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

กิจที่ควรทำในการชุมนุม

[๒๗๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมกับท่านพระอานนท์ได้ไปสรงน้ำที่ท่าบุพพโกฏฐกะ

แล้ว เสด็จขึ้น[จากท่า]ทรงครองจีวรผืนเดียวประทับยืนผึ่งพระวรกายอยู่ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลว่า อาศรมของรัมมกพราหมณ์อยู่ไม่ไกล น่ารื่นรมย์เลื่อมใส ขอพระองค์เสด็จไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์เพื่อทรงอนุเคราะห์เถิด พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ทรงรับโดยดุษณีภาพแล้วได้เสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์ สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากนั่งสนทนาธรรมอยู่ในอาศรมของรัมมกพราหมณ์ พระองค์ประทับยืนนอกซุ้มประตู ทรงรอคอยให้ภิกษุสนทนากันจบเสียก่อน ครั้นทรงทราบว่าการสนทนาจบลงแล้วจึงทรงกระแอมแล้วเคาะบานประตู ภิกษุเหล่านั้นเปิดประตูรับแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วจึงตรัสถามว่า เธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรในเวลานี้ เรื่องอื่นอะไรที่สนทนากันค้างอยู่

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารภพระผู้มีพระภาคแล้วสนทนาธรรมค้างอยู่ พอดีพระองค์เสด็จมาถึง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีแล้ว การที่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาชุมนุมสนทนาธรรมกันเป็นเรื่องสมควร เธอผู้มาชุมนุมกันควรทำกิจสองประการ คือ การสนทนาธรรม หรือการเป็นผู้นิ่งอย่างประเสริฐ

การสนทนาธรรม คือ การสนทนาเรื่องกถาวัตถุ ๑๐ ได้แก่

๑. อัปปิจฉกถา คือ เรื่องความมักน้อย, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย ไม่มักมากอยากเด่น

๒. สันตุฏฐิกถา คือ เรื่องความสันโดษ, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนปรือ

๓. ปวิเวกกถา คือ เรื่องความสงัด, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ

๔. อสังสัคคกถา คือ เรื่องความไม่คลุกคลี, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ

๕. วิริยารัมภกถา คือ เรื่องการปรารภความเพียร, ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร

๖. ศีลกถา คือ เรื่องศีล, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล

๗. สมาธิกถา คือ เรื่องสมาธิ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในสมาธิ

๘. ปัญญากถา คือ เรื่องปัญญา, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในปัญญา

๙. วิมุตติกถา คือ เรื่องวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์

๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา คือ เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์

การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ คือ การนั่งเข้าฌานหรือเจริญมูลกรรมฐาน (กรรมฐานอันเป็นพื้นฐานของวิปัสสนา) ๔ อย่าง ได้แก่ พุทธานุสสติ เมตตา อสุภะ และมรณัสสติ

[๒๗๔] การแสวงหามี ๒ อย่าง คือ

๑. การแสวงหาที่ประเสริฐ

๒. การแสวงหาที่ไม่ประสริฐ

การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ เป็นอย่างไร คือ

คนบางคนในโลกนี้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้วยังแสวงหาสิ่งที่มีอย่างนั้นเป็นธรรมดาอีก

อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดา คือ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน สิ่งเหล่านั้นเป็นอุปธิ (กามคุณ ๕) ผู้ที่ติดพันลุ่มหลงเกี่ยวข้องในอุปธิเหล่านั้น ชื่อว่าผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้วยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอีก

นี้คือการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

การแสวงหาที่ประเสริฐ

[๒๗๕] **การแสวงหาที่ประเสริฐ** เป็นอย่างไร คือ

คนบางคนในโลกนี้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เข้าใจโทษของสิ่งเหล่านั้น จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีความ

เกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และปลอดจากเครื่องผูก

นี้คือการแสวงหาที่ประเสริฐ

[๒๗๖] เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้ว ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอีก จึงคิดว่า เรามีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้ว ไฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอีก ทางที่ดี เรามีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายความเศร้าโศกและความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เข้าใจโทษของสิ่งเหล่านั้นแล้วควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และปลอดจากเครื่องผูก

ในสำนักอาฬารดาบส

[๒๗๗] ในกาลต่อมา เรายังหนุ่มแน่น มีเกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่ จึงโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ในขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม ได้เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร แล้วกล่าวว่า ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ (ข้อประพฤติอันประเสริฐ) ในธรรมวินัยนี้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า เชิญพระองค์อยู่เถิด ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะรู้แจ้งคำสอนของอาจารย์ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน ต่อจากนั้นไม่นาน เราเรียนรู้ธรรมนั้นได้เร็วเพียงพูดคำกระทบริมฝีปากเท่านั้น ก็กล่าวว่า เราเข้าใจถ่องแท้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบว่า เรารู้เห็น จึงคิดว่า ท่านไม่ประกาศธรรมนี้ด้วยความเชื่ออย่างเดียวว่าเรารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ แต่ท่านรู้เห็นธรรมนี้แน่นอน

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตรแล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านประกาศธรรมนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้ ท่านจึงประกาศ อากิญจัญญายตนสมาบัติ แก่เรา เราคิดว่า มิใช่ท่านเท่านั้นที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ถึงเราก็มีเช่นกัน ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อรู้แจ้งธรรมที่ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้ว เข้าถึงอยู่ จากนั้นไม่นาน เราก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาท่านแล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้หรือ ท่านตอบว่า ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

เรากล่าวว่า ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็รู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

อาฬารดาบส กาลามโคตรกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้าประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าก็ประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ข้าพเจ้าก็ทราบธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้

อาฬารดาบส กาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตน และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ (สมาบัติ ๗) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย[ในวัฏฏะ] คลายกำหนัด ดับ[กิเลส] ระงับ[กิเลส] รู้ยิ่ง ตรัสรู้ [ด้วยมรรคญาณ ๔] และนิพพาน แต่เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่ใส่ใจเบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

คัมภีร์ฝ่ายเถรวาทไม่ได้กล่าวถึงสำนักและจำนวนศิษย์ของอาฬารดาบสและอุทกดาบส แต่ในคัมภีร์พุทธวงศ์ของนิกายสายเหนือชื่อ ลลิตวิสตระ กล่าวว่า อาฬารดาบสมีสำนักอยู่ในแคว้นเวสาลี มีศิษย์ ๓๐๐ คน ส่วนสำนักของอุทกดาบสอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีศิษย์ ๗๐๐ คน ดังข้อความว่า

เตน ขลุ ปุนะ สมเยนาราฑะ กาลาโป ไวศาลีมุปนิสฺฤตฺย ปฺรติวสติ สฺม มหตา ศฺราวกสํเฆน สารฺธํ ตฺริภิะ ศิษฺยศไตะ.[๑]

“ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออาราฑะ กาลาปะ อาศัยมหานครไวศาลีอยู่กับสาวกหมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๓๐๐ คน”

เตน ขลุ ปุนรฺภิกฺษวะ สมเยน รุทฺรโก นาม รามปุตฺโร ราชคฤหํ นาม มหานครมุปนิสฺฤตฺย ปฺรติวสติ สฺม มหตา ศิษฺยคเณน สารฺธํ สปฺตภิะ ศิษฺยศไตะ.[๒]

“ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออุทรกะ รามบุตร อาศัยมหานครราชคฤห์อยู่กับศิษย์หมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๗๐๐ คน”

คำว่า อนลงฺกริตฺวา (ไม่ใส่ใจ) ตัดบทเป็น อนุ + อลงฺกริตฺวา โดย อนุ อุปสรรคมีความหมายว่า ปุนปฺปุนํ (บ่อยๆ) และ อลํ ศัพท์มีความหมายว่า วารณ (ห้าม) คำนี้จึงแปลตามศัพท์ว่า “ทำการห้ามบ่อย ๆ” คือ ไม่ใส่ใจต่อสมาบัติดังกล่าว ดังข้อความว่า

อนลงฺกริตฺวาติ อลํ อิมินา, อลํ อิมินาติ ปุนปฺปุนํ อลงฺกริตฺวา.[๓]

“คำว่า อนลงฺกริตฺวา (ไม่ใส่ใจ) หมายความว่า ทำการห้ามบ่อย ๆ ว่า ธรรมนี้หาประโยชน์มิได้ ๆ”

อนลงฺกริตฺวาติ อนุ อนุ อลํกตฺวา ปุนปฺปุนํ “อิมินา น กิญฺจิ ปโยชนนฺ”ติ กตฺวา.[๔]

“คำว่า อนลงฺกริตฺวา (ไม่ใส่ใจ) หมายความว่า ทำให้ห้ามบ่อย ๆ คือ ทำการห้ามเสมอ ๆ โดยดำริว่า ธรรมนี้ไม่มีประโยชน์อะไร”

ในสำนักอุทกดาบส

[๒๗๘] เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ในขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม ได้

---

[๑] ลลิตวิสฺตร เล่ม ๑ หน้า ๒๖๒

[๒] ลลิตวิสฺตร เล่ม ๑ หน้า ๒๗๑

[๓] ม.มู.อ. ๒/๒๗๗/๘๐

[๔] ม.มู.ฏีกา ๒/๒๗๗/๑๖๐

เข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า เชิญพระองค์อยู่เถิด เชิญพระองค์อยู่เถิด ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะรู้แจ้งคำสอนของอาจารย์ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน ต่อจากนั้นไม่นาน เราเรียนรู้ธรรมนั้นได้เร็วเพียงพูดคำกระทบริมฝีปากเท่านั้น ก็กล่าวว่า เราเข้าใจถ่องแท้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบว่า เรารู้เห็น จึงคิดว่า ท่านรามะไม่ประกาศธรรมนี้ด้วยความเชื่ออย่างเดียวว่า เรารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ แต่ท่านรู้เห็นธรรมนี้แน่นอน

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วถามว่า ท่านรามะประกาศธรรมนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ด้วยธรรมเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้ อุทกดาบส รามบุตร จึงประกาศ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ แก่เรา เราคิดว่า มิใช่ท่านรามะเท่านั้นที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ถึงเราก็มีเช่นกัน ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อรู้แจ้งธรรมที่ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ จากนั้นไม่นาน เราก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่

เรากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ แม้ข้าพเจ้าก็รู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

อุทกดาบส รามบุตรกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะ[ข้าพเจ้า]ท่านรามะประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรามะก็ประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรามะทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ท่านรามะก็ทราบธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านรามะเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ท่านรามะก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้

อุทกดาบส รามบุตร ทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยังยกย่องเราไว้ในฐานะอาจารย์ และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ (สมาบัติ ๘) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย[ในวัฏฏะ] คลายกำหนัด ดับ[กิเลส] ระงับ[กิเลส] รู้ยิ่ง ตรัสรู้[ด้วยมรรคญาณ ๔] และนิพพาน แต่เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตน-สมาบัติเท่านั้น เราไม่ใส่ใจเบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถึงอาฬารดาบสได้ตรัสว่า

"อาฬารดาบส กาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ของเราก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตน"

แต่เมื่อตรัสถึงอุทกดาบสได้ตรัสว่า

"อุทกดาบส รามบุตร ทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยังยกย่องเราไว้ในฐานะอาจารย์"

การตรัสเช่นนี้เนื่องมาจากขณะที่พระโพธิสัตว์มาพบกับอุทกดาบสนั้น อุทกดาบสเองยังไม่สำเร็จสมาบัติ ๘ แต่สามารถอธิบายให้พระโพธิสัตว์ทราบได้ว่า รามดาบสสำเร็จถึงขั้นใด และเมื่อพระ-โพธิสัตว์สามารถทำได้ถึงขั้นเดียวกับรามดาบส อุทกดาบสจึงยกย่องพระโพธิสัตว์ไว้ในฐานะอาจารย์ และในคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมปัณณาสก์ได้กล่าวว่า อุทกดาบสได้เห็นตัวอย่างจากพระโพธิสัตว์ จึงเพียรปฏิบัติจนบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเช่นเดียวกัน

ดังข้อความว่า

ปาฬิยํ รามสฺเสว สมาปตฺติลาภิตา อาคตา, น อุทกสฺส, ตํ ตสฺส โพธิสตฺเตน สมาคต-กาลวเสน วุตฺตํ. โส หิ ปุพฺเพปิ ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิหรนฺโต มหาปุริเสน ขิปฺปญฺเญว สมาปตฺตีนํ นิพฺพตฺติตภาวํ สุตฺวา สํเวคชาโต มหาสตฺเต ตโต นิพฺพิชฺช ปกฺกนฺเต ฆเฏนฺโต วายมนฺโต นจิรสฺเสว อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตสิ. เตน วุตฺตํ "เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิพฺพตฺโตติ อทฺทสา"ติ.[๑]

"ในพระบาลีปรากฏเรื่องที่รามะบรรลุสมาบัติ ไม่ปรากฏเรื่องของอุทกะ คำนั้นกล่าวไว้โดยเนื่องด้วยเวลาที่อุทกะพบกับพระโพธิสัตว์ เพราะอุทกะนั้นเพียรพยายามในอรูปฌานที่ ๔ นั้นอยู่ก่อน เมื่อสดับว่า พระมหาบุรุษได้บรรลุสมาบัติโดยเร็วก็เกิดความสลดใจ ครั้นพระโพธิสัตว์เบื่อหน่ายแล้วหลีกไปจากนั้นก็พากเพียรปฏิบัติอยู่ จึงยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นต่อกาลไม่นาน ฉะนั้น พระธรรม-สังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงเห็นว่าอุทกะไปเกิดในพรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ"

---

[๑] ม.ม.ฏีกา ๒/๒๘๔/๑๗๓-๗๔

ตรัสรู้สัจธรรม

[๒๗๙] เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ในขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธตามลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดีน่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ที่นี้เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

[๒๘๐] เรามีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เข้าใจโทษของสิ่งเหล่านั้นแล้วแสวงหาจนได้บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าและปลอดจากเครื่องผูก ทั้งญาณทัศนะ (สัพพัญญุตญาณที่รู้เห็นธรรมทั้งปวง) ได้บังเกิดแก่เราว่า วิมุตติ (อรหัตตผล) ของเราไม่วิบัติ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้การก่อภพใหม่ไม่มีอีก

คำว่า ปุนพฺภโว (การก่อภพใหม่) มีศัพท์เดิมมาจาก ปุนพฺภวกรณํ ลบ กรณ ศัพท์เพื่อย่อคำ ดังคำว่า รูปสฺส ภโว รูปํ (ภพของรูปพรหม ชื่อว่า รูปะ, รูปภพ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปุน ภโว ปุนพฺภโว = ภพใหม่ ชื่อว่า ปุนัพภวะ (วิเสสนบุรพบทกรรมธารยสมาส)
- ปุนภวสฺส กรณํ ปุนพฺภวกรณํ = การก่อภพใหม่ ชื่อว่า ปุนัพภวะ (อันตโลปสมาส)

ทรงไม่ขวนขวายในการแสดงธรรม

[๒๘๑] เรานั้นดำริว่า ธรรม (อริยสัจ ๔) ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด ผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ แต่สัตว์โลกรื่นรมย์ยินดีเพลิดเพลินในกามคุณ จึงเห็นได้ยากในหลักปฏิจจสมุปบาทอันเป็นเหตุของธรรมอันเป็นผล แม้นิพพานที่ระงับสังขารทั้งปวง สลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา

ปราศจากราคะ ดับราคะ ออกจากตัณหา ก็เห็นได้ยากนัก ถ้าเราแสดงธรรม แต่ผู้อื่นจะไม่เข้าใจ การแสดงธรรมนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่าแก่เรา

คำว่า อุปธิ แปลตามศัพท์ว่า "ที่ตั้ง" หมายถึง ที่ตั้งแห่งทุกข์ สุข และโสมนัส โดยองค์ธรรม คือ กามคุณ ๕ ขันธ์ ๕ กิเลส ๑๐ โลกิยกุศลกรรม และอกุศลกรรม จำแนกออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กามูปธิ : กามคุณ ๕ เป็นที่ตั้งแห่งสุขและโสมนัส
๒. ขันธูปธิ : ขันธ์ ๕ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งหมดที่มีขันธ์เป็นเหตุ
๓. กิเลสูปธิ : กิเลส ๑๐ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ในอบาย
๔. อภิสังขารูปธิ : กรรมที่เป็นโลกิยกุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ในภพ

อนึ่งเล่า คาถาน่าอัศจรรย์เหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อน ได้ปรากฏแก่เราว่า

กิจฺเฉน เม อธิคตํ	หลํ ทานิ ปกาสิตุํ
ราคโทสปเรเตหิ	นายํ ธมฺโม สุสมฺพุโธ.

ปฏิโสตคามึ นิปุณํ	คมฺภีรํ ทุทฺทสํ อณุํ
ราครตฺตา น ทกฺขนฺติ	ตโมขนฺเธน อาวุฏา.

"บัดนี้ เราอาจประกาศธรรม (สัจจะ ๔) ที่บรรลุโดยยากลำบาก แต่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำย่อมไม่เข้าใจได้ง่าย ผู้กำหนัดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักไม่รู้เห็นธรรมที่ทวนกระแส ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต"

คำว่า หลํ ในบาทที่ ๒ ตัดบทเป็น ห + อลํ คำว่า ห เป็นนิบาตที่ไม่มีความหมายอะไร ส่วน อลํ เป็นนิบาตที่ใช้ในความหมายว่า ปริยตฺต (สามารถ) ดังข้อความว่า

หลนฺติ เอตฺถ ห-กาโร นิปาตมตฺโต, อลนฺติ อตฺโถ. ปกาสิตุนฺติ เทสิตุํ, เอวํ กิจฺเฉน อธิคตสฺส ธมฺมสฺส อลํ เทสิตุํ ปริยตฺตํ เทสิตุํ, โก อตฺโถ เทสิเตนาติ วุตฺตํ โหติ.[๑]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๘๑/๘๔

“ในคำว่า หลํ นี้ ห อักษรเป็นเพียงนิบาต มีความหมายว่า อลํ คำว่า ปกาเสตุํ แปลว่า ‘ประกาศ’ ความหมายคือ เราอาจประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความลำบากอย่างนี้ แต่การประกาศจะมีประโยชน์อะไร”

นิบาต คือ อลํ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. ปริยัตติ (สามารถ, ควรกัน) เช่น

- อลํ มลฺโล มลฺลสฺส (นักมวยปล้ำคู่ควรต่อนักมวยปล้ำ)
- อลํ ผาสุกวิหาราย (สมควรเพื่อการอยู่อย่างผาสุก)
- อลญฺจ โข โหติ มาตุคามํ ทุฏฺฐุลฺลาหิ วาจาหิ โอภาสิตุํ (แต่สามารถจะพูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ)
- อลํ กาตุํ อลํ สํวิทาตุํ (สามารถกระทำจัดแจงได้)

๒. ภูสนะ (ตกแต่ง) เช่น

- อลงฺกโรติ (ย่อมกระทำการตกแต่ง = ย่อมตกแต่ง)
- อลงฺกาโร (เครื่องกระทำการตกแต่ง, เครื่องอลังการ)

๓. วารณะ (ห้าม) เช่น

- อลํ เม พุทฺเธน (พระพุทธเจ้าไม่มีประโยชน์แก่เรา)
- อลเมตํ สพฺพํ (ทั้งหมดนี้พอก่อน)
- อลํ โมคฺคลฺลาน มา เต รุจฺจิ ปถวึ ปริวตฺเตตุํ (พอละโมคคัลลานะ เธออย่าพอใจพลิกแผ่นดินเลย)
- อลํ ทานิ อานนฺท มา ตถาคตํ ยาจิ (พอละอานนท์ เธออย่าวิงวอนตถาคตเลย)

ดังข้อความว่า

อลํ ปริยตฺติภูสเนสุ จ.[๑]

“นิบาตว่า อลํ ย่อมเป็นไปในอรรถว่า ปริยัตติ (สามารถ, ควรกัน) และภูสนะ (ประดับ)”

ภูสเน วารเณ จาลํ วุจฺจเต ปริยตฺติยํ.[๒]

“อลํ ศัพท์ย่อมกล่าวไว้ในความหมายว่า ตกแต่ง, ห้าม และสามารถ”

---

[๑] รูป. สูตร ๒๘๒

[๒] อภิธาน. คาถา ๑๑๙๐

นอกจากนั้น คำว่า หลํ มีความหมายอีก ๓ ประการตามคัมภีร์ฎีกา คือ

๑. เราอาจประกาศ แต่หาประโยชน์มิได้

คำว่า หลํ ตัดบทเป็น ห + อลํ ตามนัยนี้ ห ศัพท์ = สามารถ <พฺยตฺต>, อลํ ศัพท์ = หาประโยชน์มิได้ <นิปฺปโยชน>

๒. การประกาศหาประโยชน์มิได้โดยแท้

คำว่า หลํ ตัดบทเป็น ห + อลํ ตามนัยนี้ ห ศัพท์ = โดยแท้ <เอกํส>, อลํ ศัพท์ = หาประโยชน์มิได้ <นิปฺปโยชน>

๓. การประกาศหาประโยชน์มิได้

หลํ ศัพท์เป็นนิบาตเหมือน อลํ = หาประโยชน์มิได้ <นิปฺปโยชน>

ในอรรถกถาพระสูตรอธิบายการทวนกระแสว่าเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน และไม่สวยงาม อันทวนกระแสของสภาวะคือความเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน และสวยงาม ส่วนในอรรถกถาของพระวินัยอธิบายว่าหมายถึง การเข้าถึงนิพพาน

สหัมบดีพรหมอาราธนาแสดงธรรม

[๒๘๒] เมื่อเราพิจารณาดังนี้ จิตก็น้อมไปเพื่อไม่ขวนขวาย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม ครั้งนั้น สหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของเราด้วยใจของตน จึงรำพึงว่า ท่านผู้เจริญ โลกจะฉิบหายพินาศ เพราะพระตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงน้อมพระทัยไปเพื่อไม่ขวนขวาย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม ลำดับนั้น สหัมบดีพรหมอันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องหน้าเรา เหมือนกับคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือมาทางที่เราอยู่ แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรม เพราะยังมีสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีน้อยในจักษุ พวกเขาจะเสื่อมเพราะมิได้สดับธรรม พวกเขาจักรู้แจ้งได้

คำว่า อปฺโปสฺสุกฺก มาจาก อปฺป + อุสฺสุกฺก อปฺป ศัพท์ในบทนี้มีความหมายว่า อภาว (ไม่มี) คำว่า อปฺปาพาธ (ไม่มีอาพาธ) ดังข้อความว่า

อปฺโปสฺสุกฺกาติ อนุสฺสุกฺกา.[๑]

“คำว่า อปฺโปสฺสุกฺกา แปลว่า ไม่ขวนขวาย”

อนุสฺสุกฺกาติ ตสฺส ปหาตพฺพสฺส ปหาเน อุสฺสุกฺกรหิตา.[๒]

“คำว่า อนุสฺสุกฺกา (ไม่ขวนขวาย) หมายความว่า ปราศจากความขวนขวายในการกำจัดธรรมที่ควรกำจัดนั้น”

อปฺปาพาโธติ อโรโค.[๓]

“คำว่า อปฺปาพาโธ แปลว่า ไม่มีโรค”

อปฺปสทฺโท อภาวตฺโถ “อปฺปสทฺทสฺส ฯเปฯ โข ปนาติอาทีสุ วิยาติ อาห อโรโคติ.[๔]

“อปฺป ศัพท์มีความหมายว่า อภาว (ไม่มี) ดังคำว่า อปฺปสทฺทสฺส ฯเปฯ โข ปน เป็นต้น ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อโรโค (ไม่มีโรค)”

“อปฺปิจฺโฉ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺโส”ติ เอวมาทีสุ วิย อปฺป-สทฺโท อภาวตฺโถติ อธิปฺปาเยนาห “อปฺปาพาโธติ อโรโค, อปฺปาตงฺโกติ นิทฺทุกฺโข”ติ. อปฺปตฺโถ วา อิธ ตตฺถาปิ อปฺป-สทฺโท ทฏฺฐพฺโพ. เอวญฺหิ “โย หิ คหปติ อิมํ ปูติกายํ ปริหรนฺโต มุหุตฺตมฺปิ อาโรคฺยํ ปฏิชาเนยฺย กิมญฺญตฺร พาลฺยา”ติ สุตฺตปทํ สมตฺถิตํ โหติ.[๕]

“ท่านกล่าวว่า อปฺปาพาโธติ อโรโค, อปฺปาตงฺโกติ นิทฺทุกฺโข (คำว่า อปฺปาพาโธ แปลว่า ไม่มีโรค คำว่า อปฺปาตงฺโก แปลว่า ไม่มีทุกข์) โดยมุ่งหมายว่า อปฺป ศัพท์มีความหมายว่า อภาว (ไม่มี) ดังคำว่า อปฺปิจฺโฉ (เป็นผู้ไม่ต้องการ), อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺโส (ไม่มีสัมผัสของเหลือบ ยุง ลม แดด และงู) เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบ อปฺป ศัพท์แม้ในบทนั้นว่ามีความหมายว่า อปฺป (น้อย) เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงยืนยันบทในพระสูตรว่า คหบดี บุคคลใดรักษาร่างกายที่เน่าเปื่อยนี้อยู่ กล้าพูดรับรองความไม่มีโรคแม้เพียงชั่วครู่ จะมีเหตุอะไรเล่านอกไปจากความโง่เขลา”

คำว่า ผู้มีธุลีน้อยในดวงตา หมายถึง ผู้มีธุลีคือราคะ โทสะ โมหะเบาบาง ปิดบังดวงตาคือปัญญา

---

[๑] ม.ม.อ. ๓/๑๕๑/๑๒๓ [๒] ม.ม.อ. ๓/๑๕๑/๘๙ [๓] ที.อุ.อ. ๓/๓๑๗/๒๒๗

[๔] ที.อุ.ฏีกา ๓//๓๑๗/๓๑๑ [๕] ม.อุ.ฏีกา ๓/๓๐๔/๑๗๑

สหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาดังนี้ แล้วได้ทูลเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

พรหมนิคมคาถา

ปาตุรโหสิ มคเธสุ ปุพฺเพ
ธมฺโม อสุทฺโธ สมเลหิ จินฺติโต
อปาปุเรตํ อมตสฺส ทฺวารํ
สุณนฺตุ ธมฺมํ วิมเลนานุพุทฺธํ.

“ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์อันคนที่มีมลทินคิดค้นแล้วปรากฏในแคว้นมคธในกาลก่อน พระองค์โปรดเปิดประตูสู่อมตธรรม (อริยมรรค) นั้นเถิด ขอสัตว์โลกจงฟังธรรมที่ตรัสรู้โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไร้มลทิน”

คนที่มีมลทิน คือ ศาสดา ๖ คนที่ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล ได้แก่

๑. ปูรณะกัสสปะ
๒. มักขลิโคสาล
๓. อชิตะเกสกัมพล
๔. ปกุธะกัจจายนะ
๕. สัญชัยเพลัฏฐบุตร
๖. นิครนถ์นาฏบุตร

เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต
ยถาปิ ปสฺเส ชนตํ สมนฺตโต
ตถูปมํ ธมฺมมยํ สุเมธ
ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขุ
โสกาวติณฺณํ ชนตมเปตโสโก
อเวกฺขสฺสุ ชาติชราภิภูตํ.

“ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีญาณจักษุเห็นรอบด้าน บุรุษที่ยืนบนยอดเขาศิลาล้วน อาจเห็นหมู่ชนรอบด้าน ฉันใด พระองค์ผู้ไร้โศกโปรดเสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท แลดูหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความโศก ถูกชาติชราครอบงำ ฉันนั้น”

อุฏฺเฐหิ วีร วิชิตสงฺคาม
สตฺถวาห อณณ วิจร โลเก
เทสสฺสุ ภควา ธมฺมํ
อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺติ.

"ข้าแต่พระองค์ผู้พากเพียร ชนะสงคราม นำหมู่คณะ ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดแสดงธรรม เพราะผู้รู้แจ้งจักมีได้"

คำว่า ผู้ชนะสงคราม คือ ชนะเทวปุตตมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร

คำว่า ผู้นำหมู่คณะ คือ ผู้สามารถนำสัตว์ข้ามที่กันดารคือชาติ และสามารถเป็นผู้นำของหมู่สัตว์ที่พอจะแนะนำได้

คำว่า ผู้ไม่มีหนี้ คือ ผู้ไม่มีหนี้อันได้แก่กามฉันทะ

เวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว

[๒๘๓] ครั้งนั้น เรารับคำทูลอาราธนาของพรหม และอาศัยความกรุณาในสัตว์โลก จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ครั้นแล้วได้เห็นสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีในจักษุน้อยบ้างมากบ้าง มีอินทรีย์แก่กล้าบ้างอ่อนบ้าง มีอาการ (ศรัทธาเป็นต้น) ดีบ้างทรามบ้าง สอนให้รู้ได้ง่ายบ้างยากบ้าง บางคนเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางคนไม่เห็น

พุทธจักษุ คือ ญาณ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์โลกนั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา มากน้อยเพียงใด มีกิเลสมากหรือน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่

๒. อาสยานุสยญาณ ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัย ความพอใจที่แตกต่างกันโดยความทรามประณีต เป็นต้น และอนุสัยอันเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่

อุปมาเหมือนในกออุบล กอปทุม หรือกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดขึ้นเติบโตไปตามน้ำ จมอยู่ใต้น้ำมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกที่เกิดเติบโตไปตามน้ำ แต่อยู่เสมอน้ำ บางดอกที่เกิดเติบโตไปตามน้ำ อยู่พ้นน้ำไม่แตะน้ำ ฉันใด เราตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุอยู่ ได้เห็นสัตว์ผู้มีกิเลสธุลีในจักษุน้อยบ้างมากบ้าง มีอินทรีย์แก่กล้าบ้างอ่อนบ้าง มีอาการ (ศรัทธาเป็นต้น) ดีบ้างทรามบ้าง สอนให้รู้ได้ง่ายบ้างยากบ้าง บางคนเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางคนไม่เห็น ฉันนั้น

ในพระบาลีตรัสถึงบัว ๓ เหล่า คือ บัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ และบัวพ้นน้ำ แต่ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำ เป็นอาหารของปลาและเต่า ซึ่งมิได้ยกขึ้นสู่บาลี ตามที่ปรากฏ[๑] แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ

๑. อุคฆฏิตัญญู (ผู้รู้แจ้งเร็ว) เหมือนบัวพ้นน้ำที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้
๒. วิปัญจิตัญญู (ผู้รู้แจ้งช้า) เหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น
๓. เนยยะ (ผู้พอจะแนะนำได้) เหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓
๔. ปทปรมะ (ผู้บรรลุธรรมไม่ได้) เหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า

ลำดับนั้น เรากล่าวคาถาตอบสหัมบดีพรหมว่า

อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา
เย โสตวนฺโต ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ
วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ
ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรหฺเม.

“พรหม สัตว์โลกผู้มีโสตประสาทจงปล่อยศรัทธามาเถิด เราเปิดประตูสู่อมตธรรม (อริยมรรค) แก่พวกเขา เราสำคัญว่ายากลำบาก จึงไม่คิดแสดงธรรมอันประณีตที่เราชำนาญในหมู่มนุษย์”

---

[๑] องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๓๓/๑๕๒, อภิ.ปุ. ๓๖/๕/๖,๑๔๘-๑๕๑/๓๗

ครั้งนั้น สหัมบดีพรหมทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงประทานโอกาสเพื่อแสดงธรรมแล้ว จึงถวายอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วได้หายไปจากที่นั้น

ทรงรำพึงถึงผู้ควรรับธรรมเทศนา

[๒๘๔] เราดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน ใครจักรู้แจ้งธรรมนี้ได้ฉับพลัน แล้วดำริต่อไปว่า อาฬารดาบส กาลามโคตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม มีกิเลสธุลีน้อยในจักษุมานาน ทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่เธอก่อน เธอจักรู้แจ้งธรรมนี้ได้ฉับพลัน ครั้งนั้น เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบส กาลามโคตรกระทำกาละล่วงไปแล้ว ๗ วัน

อนึ่ง เราได้เกิดญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) ว่า อาฬารดาบส กาลามโคตร กระทำกาละล่วงไปแล้ว ๗ วัน จึงดำริว่า เธอเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็จะรู้แจ้งได้ฉับพลัน

เราจึงดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน ใครจักรู้แจ้งธรรมนี้ได้ฉับพลัน จึงดำริต่อไปว่า อุทกดาบส รามบุตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีกิเลสธุลีน้อยในจักษุมานาน ทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่เธอก่อน เธอจักรู้แจ้งธรรมนี้ได้ฉับพลัน ลำดับนั้น เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุทกดาบส รามบุตร กระทำกาละล่วงไปแล้วเมื่อวานนี้

อนึ่ง เราก็ได้เกิดญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) ว่า อุทกดาบส รามบุตร กระทำกาละล่วงไปแล้วเมื่อวานนี้ จึงดำริว่า เธอเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะรู้แจ้งได้ฉับพลัน

ข้อความว่า เสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่ หมายความว่า มีความเสื่อมมาก เพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่ควรบรรลุ เพราะเกิดในอักขณะ (ขณะอันไม่ควรบรรลุธรรม) คือ อาฬารดาบสสิ้นชีพแล้วไปเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ ส่วนอุทกดาบสสิ้นชีพแล้วไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

เรื่องราวของอาฬารดาบสและอุทกดาบสไม่มีบันทึกไว้มากนักในคัมภีร์ลลิตวิสตระ นอกไปจากสถานที่พำนักของท่านทั้งสอง ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาของเถรวาทก็ไม่ได้กล่าวถึงดาบสทั้งสองไว้

โดยละเอียด กระทั่งสถานที่พำนักก็ไม่ได้กล่าวถึง แต่ในหนังสือ ถังซำจั๋ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง ฉบับแปลของซิว ซูหลุน มหาวิทยาลัยภาษาต่างประเทศปักกิ่ง (หน้า ๓๕๓-๕๕) จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. ๒๕๔๙ กล่าวว่า

"จากที่ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ในอดีต บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก ข้ามแม่น้ำมหา (Maha) ถึงป่าใหญ่แห่งหนึ่ง ในป่ามีเสาศิลาเป็นสถานที่ที่ดาบสผู้หนึ่งบำเพ็ญสมาธิและประกาศปณิธานความชั่วร้ายของตน ในกาลก่อนโน้น มีดาบสผู้หนึ่งชื่อว่าอุทกรามบุตร เป็นผู้รักสันโดษต้องการอยู่โดดเดี่ยวลำพังกับธรรมชาติ จึงปลีกตัวมาพำนักในธรรมวนา

พระอุทกรามบุตรเป็นผู้ถึงพร้อมในปัญจอภิญญา และบรรลุซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ พระราชาแห่งแคว้นมคธทรงเคารพนับถือพระดาบสมาก เวลาเที่ยง พระองค์จะทรงนิมนต์พระดาบสให้มาฉันเพลในวังทุกวัน อุทกรามบุตรจะเหาะเหินมาในอากาศไปๆ มาๆ เป็นดังนี้ทุกวัน มิเคยละเว้น พระราชาแห่งมคธก็ทรงจดจ่อรอคอยอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน [เมื่ออุทกรามบุตรมาถึง] ก็ยื่นพระหัตถ์รับและทรงปูเสนาสนะถวายด้วยพระองค์เอง

วันหนึ่ง พระราชาจะเสด็จประพาสต้น ประสงค์จะหาผู้ที่สามารถฝากฝังข้อราชการ แต่ก็หาผู้ที่เหมาะสมมิได้ พระธิดาองค์เล็กของพระราชาทรงเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม กระทำการใดก็ด้วยความสุขุมรอบคอบ รูปร่างลักษณะงดงาม มีอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยนหาผู้ใดอาจเทียบเสมอนางได้ พระราชาจึงรับสั่งให้เข้าเฝ้าและฝากฝังว่า พระบิดาจะประพาสไปไกล มีราชภารกิจที่เจ้าต้องช่วยทำ ขอให้เจ้าจงตั้งใจทำให้ดี มีเทพดาบสองค์หนึ่งชื่ออุทกรามบุตร เป็นผู้ที่บิดาเคารพนับถืออย่างสูง ถึงเวลาเมื่อท่านมาฉันภัตตาหาร จงปรนนิบัติต่อท่านดังที่พระบิดาปฏิบัติ

เมื่อฝากฝัง [ข้อราชการไว้กับพระธิดาแล้ว] แล้ว พระราชาก็เสด็จออกประพาส พระธิดาทรงปฏิบัติตามพระราชโองการของพระบิดา เสด็จออกมารับพระดาบสอย่างที่ [พระบิดา] เคยปฏิบัติ เมื่อเทพดาบสมาถึง [พระธิดา] ก็ยื่นพระหัตถ์ออกรับและปูเสนาสนะถวาย อุทกรามบุตรดาบสครั้นเมื่อสัมผัสผิวกายสตรีเพศก็บังเกิดกามกิเลส อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่เคยมีก็พลันสูญสิ้นไป เสร็จสิ้นซึ่งภัตรกิจแล้วจะกลับไปก็มิอาจจะเหาะเหินเดินอากาศได้ดังก่อน จึงบังเกิดความอดสูใจอย่างสุดคณา แสร้งกล่าวแก่พระธิดาว่า อาตมานั้นเป็นผู้บำเพ็ญพรต ปฏิบัติสมาธิฌานมานานปี จิตใจสงบเยือกเย็น เหาะเหินเดินอากาศไปๆ มาๆ มิเคยมีเวลาว่าง มีคนมากมายที่ใคร่ได้พบปะอาตมา อาตมาก็รู้แก่ใจ อริยบุคคลแต่กาลก่อนเคยสอนไว้ว่า ควรถือการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นเป็นภาระแห่งตน อาตมาจะบำเพ็ญคุณงามความดีเฉพาะตัวโดยลืมช่วยเหลือผู้อื่นกระไรได้ ดังนั้น วันนี้อาตมาจะกลับออกไปทางประตูและเดินกลับธรรมวนา เพื่อคนที่ได้พบเห็นอาตมาจะได้รับกุศลผลบุญกันถ้วนหน้า

พระธิดาสดับดังนั้นแล้ว ก็ทรงประกาศให้ผู้คนทุกหนแห่งทราบกันถ้วนหน้า คนทั้งหลายพากันปัดกวาดทำความสะอาดถนนหนทางเป็นการแสดงความนับถือ และชุมนุมกันเพื่อคอยชมบารมี [ของอุทกรามบุตร] กันเนืองแน่น อุทกรามบุตรเดินออกจากพระราชฐานกลับสู่ธรรมวนาแล้วก็เข้าฌาน แต่ทว่าจิตใจนั้นไม่อาจสงบลงได้ เมื่อนั่งอยู่ใต้รุกชาติก็แว่วเสียงนกเสียงการ้อง ไปนั่งอยู่ข้างสระน้ำก็ได้ยินปลาได้ยินเต่าทำเสียงอึกทึกจนอารมณ์กระเจิดกระเจิง อิทธิฤทธิ์ที่มีอยู่ก็สูญสลาย ไม่สามารถเข้าสู่สมาธิได้

ดังนั้นจึงเกิดความคับแค้นใจ ตั้งปณิธานชั่วร้ายขึ้นว่า ในภายภาคหน้าขอให้อาตมาเกิดเป็นสัตว์ที่ดุร้าย มีเรือนกายดั่งสุนัขจิ้งจอก มีปีกอย่างนก จะจับสัตว์ที่มีชีวิตทุกชนิดกินเป็นอาหาร ให้รูปร่างใหญ่โตสามพันลี้ ปีกใหญ่ซ้ายขวาข้างละพันห้าร้อยลี้ ถ้าเข้าไปในป่าก็กินนก ลงไปในน้ำก็กินปลา เมื่อตั้งปณิธานแล้ว อารมณ์โกรธก็ค่อยๆ สงบลง จึงตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญสมาธิต่อไป ไม่นานก็กลับเข้าสมาธิฌานได้ดุจเดิม

ไม่นานต่อมาอุทกรามบุตรก็ถึงแก่กาลดับขันธ์ไปอุบัติที่พรหมโลกชั้นอกนิษฐ์ และจะเสวยสุขอยู่ในพรหมโลกชั้นนี้แปดหมื่นกัป พระตถาคตเจ้าทรงมีพุทธทำนายไว้ว่า เมื่อสิ้นบุญวาสนาในชั้นพรหมแล้ว อุทกรามบุตรก็จะเป็นไปตามปณิธานที่ตั้งไว้ มีรูปกายทุเรศทุรังน่าเกลียดน่ากลัว และจะเวียนว่ายอยู่ในทุคติ ไม่มีวันผุดวันเกิดอีกต่อไป”

ผู้แปลเข้าใจว่า ข้อความดังกล่าวคงจะเขียนจากตำนานที่กล่าวต่อๆ กันมา แต่ความจริงคงไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะสาเหตุดังนี้ คือ

๑. พระอุทกรามบุตรไม่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี จึงไปเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอกนิษฐ์ไม่ได้

๒. ในคัมภีร์อรรถกถาได้ระบุว่า ท่านไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานา-สัญญายตนภูมิ

๓. พรหมโลกชั้นอกนิฏฐ์มีอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป ส่วนพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตน-ภูมิมีอายุ ๘๔,๐๐๐ กัป ไม่มีพรหมโลกที่มีอายุ ๘๐,๐๐๐ กัป

๔. ถ้าท่านตั้งปณิธานชั่วร้ายแล้วจะต้องไปเกิดทุคติภูมิตามที่ได้ตั้งใจไว้ คงไม่ปรากฏในข่ายพระญาณของพระพุทธเจ้าว่าท่านเป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีธุลีน้อยในดวงตามานาน

ผู้แปลเข้าใจว่า ข้อความที่ท่านผู้แต่งกล่าวไว้ คงจะเป็นตำนานที่เล่าขานในสมัยนั้น ท่านจึงนำมาอ้างไว้ตามที่ได้ยินมา แม้ในหนังสือ อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน ฉบับแปลของโกมากร ประภาศิริ (หน้า

๕๒) จัดพิมพ์โดยองค์การศาสนประทีป พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็กล่าวถึงตำนานในการสร้างพระพุทธรูปว่ามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังข้อความว่า

"ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จดาวดึงส์สวรรค์ โปรดพุทธมารดา ๙๐ วันนั้น พระเจ้าประเสนชิตมีอนุสสรคำนึงถึง ตรัสสั่งให้แกะพุทธปฏิมาด้วยไม้โคศีรษจันทน์ สถาบกไว้ ณ ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ฯ

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ พุทธปฏิมานั้นหลีกจากที่ประทับไปรับเสด็จ ฯ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งกะพุทธปฏิมาว่า จงกลับไปนั่งตามเดิม เมื่อเราตถาคตปรินิพพานแล้ว จะควรแก่บริษัททั้ง ๔ ได้กระทำธรรมมรรยาท ฯ พุทธปฏิมาก็กลับไปอยู่ตามเดิม ฯ พุทธปฏิมานี้ เป็นอาทิแห่งพุทธปฏิมาทั้งหลาย อันชนภายหลังถือเป็นธรรม สร้างต่อมา ฯ

ฝ่ายพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสด้วยพุทธปฏิมาดังนั้นแล้ว พระองค์เสด็จไปประทับ ณ อาศรมน้อยเบื้องทักษิณ ห่างจากพุทธปฏิมา ๒๐ ก้าว ฯ

เชตวันอาศรมบทนั้น เดิมเป็น ๗ ชั้น ฯ เจ้าแผ่นดินทั้งหลายและประชาชนชิงกันอุปัฏฐากห้อยฉัตรแขวนแพรธงปฏาก โปรยดอกไม้ เผาเครื่องหอม ตามประทีปสว่างทุกวันมิได้เว้น ฯ หนูคาบไส้ตะเกียงพาไฟไปติดแพรธงปฏากและฉัตร เลยไหม้อาศรมบทหมดสิ้น ฯ

พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายแลประชาชนพากันปริเทวนาการเสียดายพุทธปฏิมาแก่นจันทน์ ว่าไหม้สิ้นแล้ว ฯ ต่อมาอีก ๔-๕ วัน เมื่อเปิดประตูอาศรมบทน้อยเบื้องบูรพาทิศ พบพุทธปฏิมานั้น ต่างพากันปลาบปลื้มยินดี ฯ แลช่วยกันซ่อมอาศรมบทแก้ไขเท่าที่จำต้องการเพียง ๒ ชั้น เชิญพุทธปฏิมากลับสู่ที่เดิม ฯ

ข้าพเจ้าและเตาจง เมื่อแรกถึงเชตวันอาศรมบท มีใจเบิกบานตื่นเต้น ครั้นระลึกถึงอดีตกาลซึ่งพระโลกนาถเคยสถิตย ณ ที่นี่ ๒๕ ปี และตนเองเกิดในปัจจันตประเทศ มีเพื่อนร่วมใจพากันผ่านประเทศทุรกันดารมาหลายเดือนหลายปี บางคนกลับบางคนมรณะ วันนี้สิมาได้เห็นสถานที่ประทับแห่งองค์พระพุทธเจ้า แต่หาได้เห็นพระองค์ไม่ รู้สึกเหงาใจยิ่งนัก ฯ"

ตามข้อความข้างต้น พระเจ้าประเสนชิตคงเป็นพระเจ้าปเสนทิโกศล และเป็นผู้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์เป็นเบื้องแรก แต่นักวิชาการในปัจจุบันคัดค้านเรื่องนี้ว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง การสร้างพระพุทธรูปก็ควรมีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แต่พระองค์เพียงใช้สัญลักษณ์ธรรมจักร หรือสร้างเสาอโศกที่ใช้ราชสีห์แทนพระพุทธเจ้าเท่านั้น ผู้แปลจึงเข้าใจว่า เรื่องพระพุทธรูปไม้จันทน์ที่สมณะฟาเหียนพบในสมัยนั้น คงเป็นเพียงตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมาเท่านั้น

เราจึงดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน ใครจักรู้แจ้งธรรมนี้ได้ฉับพลัน จึงดำริต่อไปว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งบำเพ็ญเพียรทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน แล้วดำริว่า บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ ได้เห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

ครั้งนั้น เราพักอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตามความต้องการแล้ว จึงหลีกจาริกไปทางกรุงพาราณสี

ทรงพบอุปกาชีวก

[๒๘๕] อาชีวกชื่ออุปกะได้พบเราผู้กำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ถามเราว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร

เมื่อเขาถามอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวคาถาตอบว่า

สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมิ
สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต
สพฺพญฺชโห ตณฺหากฺขเย วิมุตฺโต
สยํ อภิญฺญาย กมุทฺทิเสยฺยํ.

“เราครอบงำธรรมทั้งปวง (ฝ่ายโลกิยะ) รู้ทั่วธรรมทั้งปวง (ฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ) มิได้แปดเปื้อน[ด้วยกิเลส]ในธรรมทั้งปวง (ฝ่ายโลกิยะ) ละธรรมทั้งปวง (ฝ่ายโลกิยะ) ได้สิ้นเชิง หลุดพ้น[จากกิเลส]เพราะรับนิพพานอันสิ้นตัณหาเป็นอารมณ์ ตรัสรู้ยิ่งเอง แล้วจะกล่าวอ้างใครเล่า”

น เม อาจริโย อตฺถิ สทิโส เม น วิชฺชติ
สเทวกสฺมึ โลกสฺมึ นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล.

"เราไม่มีอาจารย์ (ฝ่ายโลกุตตระ) ไม่มีใครเปรียบ ไม่มีผู้ทัดเทียม ในโลกกับทั้งเทวโลก"

อหญฺหิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต.

"เราเป็นอรหันต์ในโลก เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวตรัสรู้เองโดยชอบ ดับกิเลสได้แล้ว จึงเป็นผู้เย็นใจ"

ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตุํ คจฺฉามิ กาสินํ ปุรํ
อนฺธีภูตสฺมึ โลกสฺมึ อาหญฺฉํ อมตทุนฺทุภึ.

"เราจักตีกลองอมตธรรมในโลกอันมืดมน จะไปเมืองหลวงของชาวกาสีเพื่อหมุนวงล้อแห่งธรรมให้ดำเนินไป"

อุปกาชีวกกล่าวว่า ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะ (พระชินะผู้มีปัญญาไร้ที่สุด) ตามที่ท่านประกาศ เราจึงกล่าวตอบเป็นคาถาว่า

มาทิสา เว ชินา โหนฺติ เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ
ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา ตสฺมาหมุปก ชิโน.

"ผู้ที่สิ้นอาสวะแล้วจึงเป็นพระชินะเช่นกับเรา อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า พระชินะ"

เมื่อเรากล่าวอย่างนั้นแล้ว เขากล่าวว่า ควรจะเป็นอย่างนั้น โคลงศีรษะแล้วเดินสวนทางหลีกไป

ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์

[๒๘๖] ลำดับนั้น เราจาริกไปตามลำดับถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี ได้เข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ถึงที่อยู่ เธอเห็นเราเดินมาแต่ไกลจึงนัดหมายกันและกันว่า พระสมณโคดมนี้เป็นคนมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมาก กำลังเสด็จมา

พวกเราไม่ควรกราบไหว้ ลุกรับ รับบาตรและจีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง

เราได้เข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ เธอลืมข้อนัดหมายของตน บางคนต้อนรับเราแล้วรับบาตรและจีวร บางคนปูลาดอาสนะ บางคนจัดหาน้ำล้างเท้า แต่ยังเรียกเราโดยออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส (ท่านผู้มีอายุ)

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้น เราจึงห้ามว่า เธออย่าเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง เธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะแสดงธรรมสั่งสอน เธอปฏิบัติตามที่สั่งสอนอยู่ ไม่นานนักจักรู้แจ้งอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (อรหัตตมรรค) ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

การเรียกโดยออกชื่อ คือ การเรียกชื่อโคตรว่า ท่านโคตมะ คำว่า อาวุโส (ท่านผู้มีอายุ, สหาย) เป็นคำทักทายทั่วไปของผู้ที่แก่กว่าและอ่อนกว่าใช้ทักทายกันและกัน เพื่อแสดงความเป็นกันเองในเวลาก่อนสมัยพุทธกาล แต่เมื่อถึงสมัยพุทธกาลแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสห้ามปัญจวัคคีย์ไม่ให้ทักทายพระองค์อย่างผู้เสมอกันด้วยคำนี้ ต่อมาก่อนเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานได้ทรงบัญญัติห้ามภิกษุผู้อ่อนกว่าทักทายภิกษุผู้แก่กว่าด้วยคำนี้ ภายหลังพุทธกาลเป็นต้นมา คำนี้จึงเปลี่ยนเป็นคำทักทายของภิกษุผู้แก่กว่าใช้ทักทายภิกษุผู้อ่อนกว่า ดังข้อความในมหาปรินิพพานสูตรว่า

ยถา โข ปนานนฺท เอตรหิ ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ อาวุโสวาเทน สมุทาจรนฺติ, น โข มมจฺจเยน เอวํ สมุทาจริตพฺพํ. เถรตเรน อานนฺท ภิกฺขุนา นวกตโร ภิกฺขุ นาเมน วา โคตฺเตน วา อาวุโสวาเทน วา สมุทาจริตพฺโพ. นวกตเรน ภิกฺขุนา เถรตโร ภิกฺขุ ภนฺเตติ วา อายสฺมาติ วา สมุทาจริตพฺโพ.[๑]

“อานนท์ เมื่อเราล่วงไปแล้ว พวกภิกษุไม่ควรเรียกกันเหมือนที่ยังเรียกกันและกันด้วยคำว่า อาวุโส ในบัดนี้ ดูกรอานนท์ ภิกษุผู้แก่กว่า ควรเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือโคตร หรือโดยคำว่า อาวุโส แต่ภิกษุผู้อ่อนกว่าควรเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ภนฺเต (ท่านผู้เจริญ) หรือ อายสฺมา (ท่านผู้มีอายุ)”

---

[๑] ที.มหา. ๑๐/๒๑๖/๑๓๕-๓๖

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวว่า อาวุโสโคดม พระองค์มิได้บรรลุญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) อันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยการประพฤติทุกรกิริยานั้น บัดนี้ พระองค์เป็นคนมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมาก ไฉนจักบรรลุญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เราจึงกล่าวว่า ตถาคตไม่ใช่คนมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมาก ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง เธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะแสดงธรรมสั่งสอน เธอปฏิบัติตามที่สั่งสอนอยู่ไม่นานนักจักรู้แจ้งอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (อรหัตตมรรค) ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็กล่าวว่า อาวุโสโคดม ...

แม้ครั้งที่ ๒ เราก็กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ตถาคตไม่ใช่คนมักมาก ...

แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็กล่าวกับเราว่า อาวุโสโคดม พระองค์มิได้บรรลุญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) อันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยการประพฤติทุกรกิริยานั้น บัดนี้ พระองค์เป็นคนมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมาก ไฉนจักบรรลุญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เราจึงกล่าวว่า เธอยังจำได้หรือไม่ว่า เราได้เคยกล่าวถ้อยคำเช่นนี้ในกาลก่อนแต่นี้

ภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวว่า ไม่เคยกล่าว พระพุทธเจ้าข้า

เราจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง เธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะแสดงธรรมสั่งสอน เธอปฏิบัติตามที่สั่งสอนอยู่ ไม่นานนักจักรู้แจ้งอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (อรหัตตมรรค) ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

เราทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์เชื่อถือได้แล้ว จึงกล่าวสอนภิกษุ ๒ รูป ภิกษุ ๓ รูป เที่ยวบิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา เรากล่าวสอนภิกษุ ๓ รูป ภิกษุ ๒ รูปเที่ยวบิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา ต่อมา ภิกษุปัญจ-วัคคีย์ที่เราสั่งสอนพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เข้าใจโทษของสิ่งเหล่านั้นแล้วจึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และปลอดจากเครื่องผูก ได้บรรลุนิพพานดังกล่าว

อนึ่ง ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นได้เกิดปัจจเวกขณญาณที่รู้เห็นว่า วิมุตติ (อรหัตต-ผล) ของเราไม่วิบัติ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้การก่อภพใหม่ไม่มีอีก

[๒๘๗] **กามคุณเหล่านี้มี ๕ ประการ** มีอะไรบ้าง คือ

รูปที่รับรู้ทางตา, เสียงที่รับรู้ทางหู, กลิ่นที่รับรู้ทางจมูก, รสที่รับรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่รับรู้ทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

กามคุณมี ๕ ประการเหล่านี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใคร่อยาก ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออก เสพกามคุณ ๕ เหล่านี้ ควรทราบว่าถึงความเสื่อมพินาศ ถูกมารใจบาปทำตามใจชอบได้

เปรียบเทียบนักบวชกับฝูงเนื้อ

อุปมาเหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วงแล้วนอนทับบ่วง ควรทราบว่าถึงความเสื่อมพินาศ ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามา ก็หนีไปไม่ได้ตามปรารถนาฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น ใคร่อยาก ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออก เสพกามคุณ ๕ เหล่านี้ ควรทราบว่าถึงความเสื่อมพินาศ ถูกมารใจบาปทำตามใจชอบได้

แต่สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ใคร่อยาก ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน เห็นโทษ มีปัญญาสลัดออก เสพกามคุณ ๕ เหล่านี้ ควรทราบว่าไม่ถึงความเสื่อมพินาศ ไม่ถูกมารใจบาปทำตามใจชอบได้ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วงแล้วนอนทับบ่วง ควรทราบว่าไม่ถึงความเสื่อมพินาศ ไม่ถูกนายพรานเนื้อทำตามใจชอบได้ เมื่อนายพรานเนื้อเดินเข้ามา ก็หนีไปได้ตามปรารถนา ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น ไม่ใคร่อยาก ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน เห็นโทษ มีปัญญาสลัดออก เสพกามคุณ ๕ เหล่านี้ ควรทราบว่าไม่ถึงความเสื่อมพินาศ ไม่ถูกมารใจบาปทำตามใจชอบได้

อนึ่ง เนื้อป่าเที่ยวไปตามป่าใหญ่ ย่อมวางใจเดิน ยืน นั่ง นอน ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่ได้พบนายพรานเนื้อ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ] ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่าผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๕. เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปฌาน ดับปฏิฆสัญญา (สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์) ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา (สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น) โดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๖. เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๗. เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๘. เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น

๙. เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) อยู่ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง และอาสวะของเธอสิ้นไปเพราะรู้เห็น[อริยสัจ ๔] ด้วย[มรรค]ปัญญา

เราเรียกภิกษุนี้ว่าทำให้มารตาบอด ทำลายดวงตาของมารให้บอดสนิท มองไม่เห็น และข้ามพ้นตัณหาในโลกได้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบปาสราสิสูตรที่ ๖

---

๗. จูฬหัตถิปโทปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรเล็ก

[๒๘๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-

เศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมลาสีขาวล้วนในเวลาเที่ยงวัน เขาเห็นปริพาชกชื่อปิโลติกะเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงกล่าวว่า นี่แน่ะ ท่านวัจฉายนะผู้เจริญมาจากไหนในเวลาเที่ยงวัน

ปิโลติกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาจากสำนักของพระสมณโคดม

ชาณุสโสณิพราหมณ์กล่าวว่า ท่านวัจฉายนะเข้าใจปัญญานุภาพของพระสมณโคดมหรือไร ท่านสำคัญว่าพระองค์เป็นบัณฑิตหรือไร

ปิโลติกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นใครเล่า เหตุใดจักรู้ปัญญานุภาพของพระสมณโคดมได้ แม้ผู้ที่จะรู้ปัญญานุภาพของพระสมณโคดมได้ ก็ควรเป็นเช่นพระสมณโคดมโดยแท้

ชาณุสโสณิพราหมณ์กล่าวว่า ท่านวัจฉายนะสรรเสริญพระสมณโคดมยิ่งนัก

ปิโลติกปริพาชกตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นใครเล่า เหตุใดจักไม่สรรเสริญพระสมณโคดม พระองค์เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ควรสรรเสริญด้วยคุณอันน่าสรรเสริญโดยแท้

ชาณุสโสณิพราหมณ์ ท่านวัจฉายนะเห็นประโยชน์อะไรจึงเลื่อมใสยิ่งในพระสมณ-โคดมถึงเพียงนี้

ปิโลติกปริพาชกตอบว่า ท่านผู้เจริญ พรานช้างผู้ฉลาดเข้าไปในป่าที่อยู่ของช้าง และเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้างในป่านั้น เขาตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่-จริงหนอ ฉันใด ข้าพเจ้าก็ฉันนั้น เมื่อเห็นรอย ๔ รอย (รอยเหยียบด้วยเทศนาญาณ) ของพระสมณโคดมแล้วจึงตัดสินใจได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

รอยของพระตถาคต

[๒๘๙] รอยทั้ง ๔ รอยมีอะไรบ้าง คือ

ข้าพเจ้าเห็น ขัตติยบัณฑิต บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทราย พวกเขาดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิ[ของผู้อื่น]ด้วยปัญญา

[ของตน] พอได้สดับว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้น ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากพระองค์ถูกพวกเราถามแล้วจักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกโทษอย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ หากพระองค์ถูกพวกเราถามแล้วจักตอบอย่างนี้ พวกเราก็จักยกโทษอย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นได้สดับว่า พระสมณโคดมเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้นแล้ว ก็ไปเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ พระองค์ทรงชี้แจงให้พวกเขาเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา พวกเขาได้รับชี้แจงให้เห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหาอีก แล้วจักยกโทษขึ้นแก่พระองค์ได้อย่างไรเล่า ที่แท้ได้ยอมเป็นสาวกของพระองค์

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเห็นรอยที่ ๑ นี้ในพระสมณโคดมแล้วจึงตัดสินใจว่า พระผู้มี-พระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว [๑]

ข้าพเจ้าเห็น พราหมณบัณฑิต บางคนในโลกนี้ ... [๒]

ข้าพเจ้าเห็น คหบดีบัณฑิต บางคนในโลกนี้ ... [๓]

ข้าพเจ้าเห็น สมณบัณฑิต บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทราย พวกเขาดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิ[ของผู้อื่น]ด้วยปัญญา[ของตน] พอได้สดับว่า พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้น ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากพระองค์ถูกพวกเราถามแล้วจักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกโทษอย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ หากพระองค์ถูกพวกเราถามแล้วจักตอบอย่างนี้ พวกเราก็จักยกโทษอย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ สมณบัณฑิตเหล่านั้นได้สดับว่า พระสมณโคดมเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้นแล้ว ก็ไปเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ พระองค์ทรงชี้แจงให้พวกเขาเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา พวกเขาได้รับชี้แจงให้เห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง

ด้วยธรรมีกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหาอีก แล้วจักยกโทษขึ้นแก่พระองค์ได้อย่างไรเล่า ที่แท้ได้ทูลขอโอกาสเพื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต พระองค์ก็ทรงประทานบรรพชาแก่พวกเขา

สมณบัณฑิตเหล่านั้นบรรพชาแล้วในสำนักของพระองค์ เข้าไปสู่ที่เงียบสงัดผู้เดียว ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ ไม่นานนักก็รู้แจ้งอรหัตตผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (อรหัตตมรรค) ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน พวกเขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เราเกือบจะฉิบหายแล้วหนอ เราเกือบจะฉิบหายแล้วหนอ เพราะเมื่อก่อนเรามิได้เป็นสมณะก็ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพราหมณ์ก็ปฏิญาณว่าเป็นพราหมณ์ ไม่เป็นพระอรหันต์เลยก็ปฏิญาณว่าเป็นพระอรหันต์ บัดนี้ พวกเราเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ เป็นพระอรหันต์แล้ว

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเห็นรอยที่ ๔ นี้ในพระสมณโคดมแล้วจึงตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว [๔]

ในคำว่า มนํ วต โภ อนสฺสิสฺสาม (เราเกือบจะฉิบหายแล้วหนอ) คำว่า อนสฺสิสฺสาม มาจาก น ศัพท์ + อ อาคม + นส ธาตุ (นาเส = พินาศ, ฉิบหาย) + สฺสาม กาลาติปัตติวิภัตติ ส่วน มนํ ศัพท์เป็นนิบาตที่มีความหมายว่า อปฺปก (เล็กน้อย)

[๒๙๐] เมื่อปิโลติกปริพาชกกล่าวอย่างนี้ ชาณุสโสณิพราหมณ์ลงจากรถเทียมลาสีขาวล้วนแล้วทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น

ทำอย่างไรเราจะได้พบพระองค์สักครั้งหนึ่ง ทำอย่างไรจึงจะได้สนทนาปราศรัยบ้าง

ครั้งนั้น ชาณุสโสณิพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทักทายพอ

ให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลเล่าเรื่องที่สนทนากับปิโลติกปริพาชกตามที่กล่าวมาแล้วทั้งปวงแด่พระองค์ ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ธรรมที่เหมือนรอยเท้าช้างยังมิได้บริบูรณ์โดยละเอียดด้วยคำเพียงเท่านี้ ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวธรรมที่เหมือนรอยเท้าช้างที่บริบูรณ์โดยละเอียด

เกียรติคุณของพระตถาคตเหมือนรอยเท้าช้าง

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

[๒๙๑] อุปมาเหมือนพรานช้างเข้าไปสู่ป่าเป็นที่อยู่ของช้าง และเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้างในป่านั้น พรานช้างผู้ฉลาดย่อมไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะยังมีช้างพังชื่อวามนิกา (พังค่อม) ที่มีรอยเท้าใหญ่ในป่า รอยเท้านี้อาจจะเป็นของมัน

พรานช้างผู้ฉลาดนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป ครั้นแล้วได้เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง และสถานที่ถูกเสียดสีในที่สูงในป่า พรานช้างผู้ฉลาดก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะยังมีช้างพังชื่อกาฬาริกา (พังโย่งมีงาห่างโดยงาข้างหนึ่งสูง ข้างหนึ่งต่ำ) ที่มีลำตัวสูงมีรอยเท้าใหญ่ในป่า รอยเท้านี้อาจจะเป็นของมัน

พรานช้างผู้ฉลาดนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป ครั้นแล้วได้เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง และสถานที่ถูกเสียดสีมีงาแซะขาดในที่สูงในป่า พรานช้างผู้ฉลาดก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะยังมีช้างพังตัวโย่งชื่อกเณรุกา (มีงาเหมือนดอกตูมที่เริ่มแย้มบาน) ที่มีรอยเท้าใหญ่ในป่า รอยเท้านี้อาจจะเป็นของมัน

พรานช้างผู้ฉลาดนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป ครั้นแล้วได้เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง สถานที่ถูกเสียดสีมีงาแซะขาด และกิ่งไม้หักในที่สูง อีกทั้งเห็นช้างนั้นที่โคนต้นไม้ ที่กลางแจ้ง เดินอยู่ ยืนอยู่ หมอบ หรือนอนอยู่ เขาจึงตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้เองเป็นช้างใหญ่ตัวนั้น ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจาก

กิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้แจ้ง เป็นผู้อธิบายธรรม ตถาคตนั้นรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ด้วยตนเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

คหบดี บุตรคหบดี หรือผู้ที่เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งได้สดับธรรมนั้น ครั้นสดับแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาย่อมตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนเหมือนทางแคบเป็นทางแห่งกิเลสธุลี การบวชเหมือนที่โล่ง ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ (ข้อประพฤติอันประเสริฐ) นี้อันบริสุทธิ์บริบูรณ์แน่แท้ดุจสังข์ขัดได้ยาก ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด

ต่อมา เขาสละกองทรัพย์และเครือญาติน้อยใหญ่ โกนผมและหนวดเครานุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

คำว่า สงฺขลิขิตํ (ดุจสังข์ขัด) คัมภีร์อรรถกถา[๑] อธิบายว่า ลิขิตสงฺขสทิสํ (ดุจสังข์ที่ขัดแล้ว) คัมภีร์นิสสัยของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๑ หน้า ๑๙๔) กล่าวว่า พระสิงหลในสมัยก่อนแปลคำว่า สงฺขลิขิตํ ว่า “อันอาจารย์สังขะประพันธ์ไว้” หมายความว่า อาจารย์สังขะได้ประพันธ์วิธีปฏิบัติตนไว้อย่างใด ภิกษุก็ควรประพฤติตามวิธีที่อาจารย์สังขะประพันธ์ไว้อย่างนั้น จึงจะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน คัมภีร์ของอาจารย์ดังกล่าวยังปรากฏอยู่ที่ประเทศลังกาในปัจจุบัน

ในคำว่า เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา (โกนผมและหนวดเครา) คำว่า มสฺสุ แปลตามศัพท์ว่า “เครา” คือ ขนที่ขึ้นข้างแก้มของบุรุษ แต่คำนี้ยังหมายถึงหนวดอีกด้วย เพราะขนทุกอย่างที่ขึ้นบนใบหน้าของบุรุษ ชื่อว่า มสฺสุ จึงหมายถึง หนวดและเครา แต่ถ้าประกอบใช้เป็นสองศัพท์ คือ มสฺสุ (เครา) และ ทาฐิกา (หนวด) ก็ควรแปล มสฺสุ ว่า เครา เท่านั้น ดังข้อความว่า

หนุยํ ชาตา มสฺสู, อุตฺตโรฏฺฐสฺส อุโภสุ ปสฺเสสุ ทาฐากาเรน ชาตา ทาฐิกา.[๒]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๙๑/๑๑๓

[๒] ที.สี.อภินวฏีกา ๒/๒๖๗/๓๒๔

"ขนงอกที่คาง ชื่อว่า มัสสุ (เครา) ขนที่เกิดโดยลักษณะเหมือนเขี้ยวข้างแก้มทั้งสองของริมฝีปากบน ชื่อว่า ทาฐิกา (หนวด)"

ทาฐิกาปิ มสฺสุคฺคหเณเนว คเหตฺวา "มสฺสุ"เตฺวว วุตฺตํ.[๑]

"แม้หนวดก็ถือเอาได้ด้วย มสฺสุ ศัพท์ทีเดียว จึงกล่าวว่า มสฺสุ (เครา) เท่านั้น"

มสฺสุ วุตฺตํ ปุมมุเข.[๒]

"มสฺสุ ศัพท์กล่าวไว้[ในขน]บนใบหน้าของบุรุษ"

สิกขาและสาชีพของภิกษุ

[๒๙๒] เขาบวชแล้วอย่างนี้ ได้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพเสมอกับภิกษุทั้งหลาย คือ

๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ ละอาย เอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. ละเว้นจากการลักทรัพย์ รับเอามุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ มีตนหมดจดไม่ขโมยอยู่

๓. ละเว้นข้อประพฤติอันไม่ประเสริฐ ประพฤติพรหมจรรย์ ห่างไกลจากเมถุนอันเป็นข้อประพฤติของชาวบ้าน

๔. ละเว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำหนักแน่นเชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

๕. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดอง ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อคนที่สมัครสมาน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๖. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากยินดีพอใจ

---

[๑] สารตฺถ.ฏีกา ๒/๒๔/๔

[๒] อภิธาน. คาถา ๒๕๙

๗. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีเหตุผล มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

สิกขา คือ อธิสีลสิกขาซึ่งเป็นหนึ่งในไตรสิกขา ได้แก่

๑. อธิสีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง) หมายถึง ปาติโมกขสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์) ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎก เป็นศีลที่ยิ่งกว่าศีล ๕ ศีล ๘ และศีล ๑๐ ที่จริงแล้ว ปาติโมกขสังวรศีลเป็นศีลที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลเท่านั้น ไม่ปรากฏในกาลอื่น ส่วนศีล ๕ เป็นต้น แม้ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกก็มีปรากฏโดยพระปัจเจกพุทธเจ้า สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พระเจ้าจักรพรรดิ และพระโพธิสัตว์เป็นผู้ชักชวนให้สมาทาน เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระองค์และสาวกก็แนะนำให้สมาทาน

๒. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง) หมายถึง สมาบัติ ๘ อันเป็นบาทของวิปัสสนา

๓. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) หมายถึง ปัญญาที่ประกอบกับมรรคจิตและผลจิต

คำว่า สาชีว (สาชีพ) คือ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- สห ชีวนฺติ เอตฺถาติ สาชีวํ = ภิกษุทั้งหลายอยู่ร่วมกันในสิกขาบทนี้ เหตุนั้น สิกขาบทนั้นชื่อว่า สาชีพ (สหบุรพบทพหุพพีหิสมาส)

คำว่า ปจฺจยิโก (เชื่อถือได้) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปติ เอตพฺโพ สทฺทหิตพฺโพติ ปจฺจโย = ผู้อันบุคคลอื่นพึงเชื่อถือ

  (ปติ บทหน้า + อิ ธาตุ + อ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

- ปจฺจโย เอว ปจฺจยิโก = ผู้อันบุคคลอื่นพึงเชื่อถือนั่นแหละ

  (ปจฺจย ศัพท์ + ณิก ปัจจัยในสกัตถตัทธิต)

อีกอย่างหนึ่ง

- ปตียเต สทฺทหียเต ปจฺจโย = การเชื่อถือ

  (ปติ บทหน้า + อิ ธาตุ + อ ปัจจัยในภาวสาธนะ)

- ปจฺจยาย อรหตีติ ปจฺจยิโก = ผู้ควรแก่การเชื่อถือ

  (ปจฺจย ศัพท์ + ณิก ปัจจัยใน อรหติ ตัทธิต)

[๒๙๓] ๘. เว้นขาดจากการพรากพืชคาม (หมู่เมล็ดพืช) และภูตคาม (หมู่ต้นไม้)

๙. ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันยามราตรี เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล (ตั้งแต่หลังเที่ยงจนถึงอรุณขึ้น)

๑๐. เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล

๑๑. เว้นขาดจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

๑๒. เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

๑๓. เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

๑๔. เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ

๑๕. เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

๑๖. เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

๑๗. เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

๑๘. เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

๑๙. เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

๒๐. เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

๒๑. เว้นขาดจากการรับเรือกสวน ไร่นา และที่ดิน

๒๒. เว้นขาดจากการรับทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร

๒๓. เว้นขาดจากการซื้อการขาย

๒๔. เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ของปลอม และเครื่องตวงวัด

๒๕. เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง

๒๖. เว้นขาดจากการตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก

ธัญญาหารดิบ คือ ธัญชาติ ๗ ชนิด ได้แก่

๑. ข้าวสาลี (สาลิ) ๒. ข้าวเปลือก (วีหิ)
๓. หญ้ากับแก้ (กุทฺรูส) ๔. ข้าวละมาน (โคธุม)
๕. ลูกเดือย (วรก) ๖. ข้าวบาเล่ย์ (ยว)
๗. ข้าวฟ่าง (กงฺคุ)

ดังข้อความว่า

มุคฺคาทิเก'ปรณฺณญฺจ ปุพฺพณฺณํ สาลิอาทิเก
สาลิ วีหิ จ กุทฺรูโส โคธุโม วรโก ยโว
กงฺคูติ สตฺต ธญฺญานิ นีวาราที ตุ ตพฺภิทา.[๑]

"อปรณฺณ ศัพท์ ย่อมเป็นไปในพืชจำพวกถั่วมีถั่วเขียว เป็นต้น

ปุพฺพณฺณ ศัพท์ย่อมเป็นไปในพืชจำพวกข้าวมีข้าวสาลี เป็นต้น

ธัญชาติมี ๗ ประเภท คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก หญ้ากับแก้ ข้าวละมาน ลูกเดือย ข้าวบาเล่ย์ และข้าวฟ่าง

ส่วน นีวาร (ข้าวเปลือกป่า, ข้าวเปลือกที่เกิดเองตามธรรมชาติ) เป็นธัญชาติประเภทหนึ่ง"

[๒๙๔] ภิกษุนั้นสันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอไป ณ ที่ใดๆ ก็ไปได้ทันที เหมือนนกมีปีกจะบินไป ณ ที่ใดๆ ก็มีปีกของมันเป็นภาระบินไป ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น สันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกาย และบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอจะไป ณ ที่ใดๆ ก็ไปได้ทันที ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ์อันประเสริฐนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษภายในตน

[๒๙๕] ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ (รูปร่างของชายหญิง) ไม่แยกถือ (อวัยวะทีละส่วน) ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

ภิกษุนั้นฟังเสียงทางหู ...

ภิกษุนั้นดมกลิ่นทางจมูก ...

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๔๕๐

ภิกษุนั้นลิ้มรสทางลิ้น ...

ภิกษุนั้นถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...

ภิกษุนั้นรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์

ภิกษุประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันประเสริฐนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสภายในตน

ภิกษุนั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก ครองผ้าสังฆาฏิ ถือบาตรและจีวร ฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง

[๒๙๖] ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ์ ความสันโดษ การสำรวมอินทรีย์ และสติสัมปชัญญะอันประเสริฐนี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า

ภิกษุนั้นขจัดอภิชฌา (ความละโมบ) ในโลกได้ มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากอภิชฌา

ภิกษุนั้นขจัดโทสะที่คิดทำลายได้ มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากโทสะที่คิดทำลาย

ภิกษุนั้นขจัดถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาซึมเซา) ได้ ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากถีนมิทธะ

ภิกษุนั้นขจัดอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ได้ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบในภายใน ชำระจิตให้หมดจดจากอุทธัจจกุกกุจจะ

ภิกษุนั้นขจัดวิจิกิจฉา (ความสงสัยลังเลใจ) ได้ ข้ามพ้นวิจิกิจฉาแล้ว ไม่สงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากวิจิกิจฉา

รอยพระบาทของพระตถาคต

[๒๙๗] ภิกษุนั้นละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ อันทำให้จิตเศร้าหมอง ทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้ว :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

การเข้าถึงปฐมฌานนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

การเข้าถึงทุติยฌานนี้ได้ชื่อว่า ... พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

การเข้าถึงตติยฌานนี้ได้ชื่อว่า ... พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

การเข้าถึงจตุตถฌานนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

[๒๙๘] ๕. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง

อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ ปุพเพ-นิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ... เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

๖. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมองอ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ... เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้

จุตูปปาตญาณนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวกก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

[๒๙๙] ๗. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมองอ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขย-ญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), ตัณหานี้คือเหตุเกิดของทุกข์, นิพพานนี้ คือความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้ (โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ) คืออาสวะ (สภาวะไหลออกจากทวาร ๖), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของอาสวะ, นิพพานนี้ คือความดับอาสวะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

มรรคญาณนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวก

ก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

๘. เมื่อภิกษุนั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะเมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ปัจจเวกขณญาณนี้ได้ชื่อว่า รอยเท้า[คือญาณ]ของตถาคตบ้าง สถานที่ถูกเสียดสี[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง สถานที่ขีดข่วน[ด้วยงาคือปัญญา]ของตถาคตบ้าง อริยสาวกจึงตัดสินใจได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้ ชาณุสโสณิพราหมณ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

จบจูฬหัตถิปโทปมสูตรที่ ๗

---

๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่

เปรียบเทียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง

[๓๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-

เศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุมากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

รอยเท้าของสัตว์ผู้เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดนั้นรวมลงในรอยเท้าช้าง พระตถาคตเจ้าตรัสว่า รอยเท้าช้าง[ใหญ่]เป็นที่สุดยิ่งกว่ารอยเท้าของสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่ ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้น นับเข้าในอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ (ความจริงแท้คือทุกข์)
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ (ความจริงแท้คือเหตุแห่งทุกข์)
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ (ความจริงแท้คือความดับทุกข์)
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (ความจริงแท้คือทางดำเนินสู่ความดับทุกข์)

[๓๐๑] **ทุกขอริยสัจ** เป็นอย่างไร คือ

ชาติ, ชรา, มรณะ, โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, การประสบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบ, ความพลัดพรากจากอารมณ์ที่ชอบ และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. รูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)
๒. เวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)
๓. สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)
๔. สังขารุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)
๕. วิญญาณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

รูปูปาทานขันธ์ มีอะไรบ้าง คือ

๑. มหาภูตรูป (รูปใหญ่โตปรากฏชัดเจน) ๔
๒. อุปาทายรูป (รูปเกิดขึ้นอาศัยมหาภูตรูป ๔)

มหาภูตรูปทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)

๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม)

ปฐวีธาตุ

[๓๐๒] **ปฐวีธาตุ** เป็นอย่างไร คือ

๑. ปฐวีธาตุภายใน ๒. ปฐวีธาตุภายนอก

ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

ปฐวีธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น แข็ง หยาบ ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง

เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต

หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด

ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ)

หรือปฐวีธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น แข็ง หยาบ ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น

ปฐวีธาตุนี้ชื่อว่า ปฐวีธาตุภายใน

ปฐวีธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) อย่างนี้ว่า ปฐวีธาตุนี้มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนัดจากปฐวีธาตุ

เวลาที่ปฐวีธาตุภายนอกกำเริบอาจมีได้ เมื่อนั้น ย่อมอันตรธานไป สิ่งที่ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏว่าไม่เที่ยง สิ้นเสื่อมแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนเล่าจึงยึดถือร่างกายที่ตั้งอยู่ชั่วขณะถูกตัณหาเข้าไปยึดถือนั้นว่าเป็นเรา ของเรา หรือเรามีอยู่ ที่แท้เขาไม่ควรยึดถือปฐวีธาตุภายในนี้

หากชนเหล่าอื่นจะด่าว่าบังคับเบียดเบียนภิกษุนั้น เธอเข้าใจอย่างนี้ว่า ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุเกิดขึ้น ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ อาศัยอะไรเกิดขึ้น อาศัยผัสสะเกิดขึ้น เธอเห็นว่า ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง จิตของเธอย่อมน้อมไป ผ่องใส ดำรงมั่น ใส่ใจในอารมณ์คือธาตุ

หากชนเหล่าอื่นพยายามทำร้ายเธอด้วยสัมผัสที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ายินดีพอใจ คือ ด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตรา เธอเข้าใจอย่างนี้ว่า ร่างกายนี้เป็นที่รองรับสัมผัสคือฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตรา และพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อย (กกจูปมสูตร) ว่า ถ้าโจรผู้ประพฤติต่ำทรามใช้เลื่อยที่มีด้ามจับสองข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายในโจรนั้นไม่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะอดกลั้นไม่ได้ อนึ่ง ความเพียรที่เราปรารภแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม ร่างกายที่เราทำให้สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่เราทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ คราวนี้ต่อให้ถูกทำร้ายด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราในร่างกายนี้ เราก็จะทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้จงได้

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขา (วิปัสสนุเปกขา) อันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เธอย่อมสลดหดหู่ใจด้วยการดำรงอยู่ไม่ได้นั้นว่า ไม่เป็นลาภของเรา ลาภไม่มีแก่เรา เราได้ไม่ดีแล้ว การได้ด้วยดีไม่มีแก่เรา ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมละอายหดหู่ใจ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เธอย่อมสลดหดหู่ใจด้วยการดำรงอยู่ไม่ได้นั้นว่า ไม่เป็นลาภของเรา ลาภไม่มีแก่เรา เราได้ไม่ดีแล้ว การได้ด้วยดีไม่มีแก่เรา ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอัน

อาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี เธอพอใจการดำรงอยู่นั้น ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

อาโปธาตุ

[๓๐๓] **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไร คือ

๑. อาโปธาตุภายใน ๒. อาโปธาตุภายนอก

อาโปธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

อาโปธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เอิบอาบ มีความเอิบอาบ ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น
น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

หรืออาโปธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เอิบอาบ มีความเอิบอาบ ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา]

อาโปธาตุนี้ชื่อว่า อาโปธาตุภายใน

อาโปธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า อาโปธาตุนี้มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนัดจากอาโปธาตุ

เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบอาจมีได้ มันพัดพาหมู่บ้าน นิคมเมือง แคว้น หรือบางพื้นที่ของแคว้น เวลาที่น้ำในมหาสมุทรลึกลงไป ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ๖๐๐ โยชน์ หรือ ๗๐๐ โยชน์ อาจมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ ๗ ชั่วลำตาล ๖ ชั่วลำตาล ๕ ชั่วลำตาล ๔ ชั่วลำตาล ๓ ชั่วลำตาล ๒ ชั่วลำตาล หรือ ๑ ชั่วลำตาล อาจมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ ๗ ชั่วบุรุษ ๖ ชั่วบุรุษ ๕ ชั่วบุรุษ ๔ ชั่วบุรุษ ๓ ชั่วบุรุษ ๒ ชั่วบุรุษ หรือ ๑ ชั่วบุรุษ อาจมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่

กึ่งชั่วบุรุษ ราวสะเอว เข่า หรือข้อเท้า อาจมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรไม่มีพอเปียกข้อนิ้วมือก็มีได้ อาโปธาตุภายนอกที่ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏว่าไม่เที่ยง สิ้นเสื่อมแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนเล่า จึงยึดถือร่างกายที่ตั้งอยู่ชั่วขณะถูกตัณหาเข้าไปยึดถือนั้นว่าเป็นเรา ของเรา หรือเรามีอยู่ ที่แท้เขาไม่ควรยึดถืออาโปธาตุภายในนี้

...

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี เธอพอใจการดำรงอยู่นั้น ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

เตโชธาตุ

[๓๐๔] **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไร คือ

๑. เตโชธาตุภายใน ๒. เตโชธาตุภายนอก

เตโชธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

เตโชธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เร่าร้อน มีความเร่าร้อน ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่ เตโชธาตุที่ :-

ทำให้ร่างกายอบอุ่น ทำให้ร่างกายทรุดโทรม

ทำให้ร่างกายเร่าร้อน ทำให้ย่อยสิ่งที่กิน ดื่มเคี้ยว และลิ้มรส

หรือเตโชธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เร่าร้อน มีความเร่าร้อน ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา]

เตโชธาตุนี้ชื่อว่า เตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า เตโชธาตุนี้มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนัดจากเตโชธาตุ

เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบอาจมีได้ มันเผาหมู่บ้าน นิคม นคร แคว้น หรือบางพื้นที่ของแคว้น ลามมาถึงหญ้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือพื้นที่น่ารื่นรมย์แล้วดับไปเอง เพราะไม่มีเชื้อ เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟด้วยขนไก่หรือเส้นใยหนังสัตว์ อาจมีได้ เตโชธาตุภายนอกที่ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏว่าไม่เที่ยง สิ้นเสื่อมแปรผันไปเป็นธรรมดาไฉนเล่า จึงยึดถือร่างกายที่ตั้งอยู่ชั่วขณะถูกตัณหาเข้าไปยึดถือนั้นว่าเป็นเรา ของเรา หรือเรามีอยู่ ที่แท้เขาไม่ควรยึดถือเตโชธาตุภายในนี้

...

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี เธอพอใจการดำรงอยู่นั้น ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

วาโยธาตุ

[๓๐๕] **วาโยธาตุ** เป็นอย่างไร คือ

๑. วาโยธาตุภายใน		๒. วาโยธาตุภายนอก

วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

วาโยธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น พัดไปมา มีความพัดไปมา ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

ลมพัดขึ้นเบื้องบน	ลมพัดลงเบื้องต่ำ

ลมในท้อง	ลมในลำไส้

ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่	ลมหายใจเข้าออก

หรือวาโยธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น พัดไปมา มีความพัดไปมา ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา]

วาโยธาตุนี้ชื่อว่า วาโยธาตุภายใน

วาโยธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นวาโยธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็น

จริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า วาโยธาตุนี้มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนัดจากวาโยธาตุ

เวลาที่วาโยธาตุภายนอกกำเริบอาจมีได้ มันพัดพาหมู่บ้าน นิคม นคร แคว้น หรือบางพื้นที่ของแคว้น เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาลมด้วยพัดใบตาลหรือพัดโบกไฟในเดือนสุดท้ายของฤดูร้อน ไม่ต้องการหญ้าในที่ชายคา (คือ ต้องการรื้อหลังคาหญ้าออกไปเพื่อให้ลมพัด) อาจมีได้ วาโยธาตุภายนอกที่ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏว่าไม่เที่ยง สิ้นเสื่อมแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนเล่า จึงยึดถือร่างกายที่ตั้งอยู่ชั่วขณะถูกตัณหาเข้าไปยึดถือนั้นว่าเป็นเรา ของเรา หรือเรามีอยู่ ที่แท้เขาไม่ควรยึดถือวาโยธาตุภายในนี้

หากชนเหล่าอื่นจะด่าว่าบังคับเบียดเบียนภิกษุนั้น เธอเข้าใจอย่างนี้ว่า ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุเกิดขึ้น ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ อาศัยอะไรเกิดขึ้น อาศัยผัสสะเกิดขึ้น เธอเห็นว่า ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง จิตของเธอย่อมน้อมไป ผ่องใสดำรงมั่น ใส่ใจในอารมณ์คือธาตุ

หากชนเหล่าอื่นพยายามทำร้ายเธอด้วยสัมผัสที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ายินดีพอใจคือ ด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตรา เธอเข้าใจอย่างนี้ว่า ร่างกายนี้เป็นที่รองรับสัมผัสคือฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตรา และพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อย (กกจูปมสูตร) ว่า ถ้าโจรผู้ประพฤติต่ำทรามใช้เลื่อยที่มีด้ามจับสองข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายในโจรนั้นไม่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะอดกลั้นไม่ได้ อนึ่ง ความเพียรที่เราปรารภแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม ร่างกายที่เราทำให้สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่เราทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ คราวนี้ต่อให้ถูกทำร้ายด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราในร่างกายนี้ เราก็จะทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้จงได้

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขา (วิปัสสนุเปกขา) อันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เธอย่อมสลดหดหู่ใจด้วยการดำรง

อยู่ไม่ได้นั้นว่า ไม่เป็นลาภของเรา ลาภไม่มีแก่เรา เราได้ไม่ดีแล้ว การได้ด้วยดีไม่มีแก่เรา ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมละอายหดหู่ใจ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เธอย่อมสลดหดหู่ใจด้วยการดำรงอยู่ไม่ได้นั้นว่า ไม่เป็นลาภของเรา ลาภไม่มีแก่เรา เราได้ไม่ดีแล้ว การได้ด้วยดีไม่มีแก่เรา ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้

เมื่อเธอระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี เธอพอใจการดำรงอยู่นั้น ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

ปฏิจจสมุปปันนธรรม

[๓๐๖] อากาศอาศัยไม้ เถาวัลย์ หญ้า และดินเหนียวประกอบกันจึงเรียกว่าเรือน ฉันใด อากาศอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังมาประกอบกันจึงเรียกว่ารูป ฉันนั้น

- ถ้าจักษุที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกไม่มาสู่คลองจักษุ ทั้งความใส่ใจอันควรแก่การเกิดขึ้นของจักขุวิญญาณนั้นก็ไม่มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามจักษุ รูป และความใส่ใจนั้นก็ไม่ปรากฏ

- ถ้าจักษุที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักษุ แต่ความใส่ใจอันควรแก่จักษุและรูปนั้นไม่มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามจักษุ รูป และความใส่ใจนั้นก็ไม่ปรากฏ

- แต่เมื่อจักษุที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย รูปที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักษุ ทั้งความใส่ใจอันควรแก่การเกิดขึ้นของจักขุวิญญาณนั้นก็มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามจักษุ รูป และความใส่ใจนั้นจึงปรากฏได้อย่างนี้

รูปของผู้เกิดจักขุวิญญาณนั้น จัดเข้าในรูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)

เวทนา, สัญญา และสังขาร ของผู้เกิดจักขุวิญญาณนั้น จัดเข้าในเวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา), สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) และสังขารุปาทาน-ขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

วิญญาณของผู้เกิดจักขุวิญญาณนั้น จัดเข้าในวิญญาณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า การรวมกัน การประชุม และการประจวบแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ย่อมมีได้อย่างนี้

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท (เหตุที่ผลอาศัยเกิดขึ้น) ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท อุปาทาน-ขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ปฏิจจสมุปปันนธรรม (ธรรมอาศัยเหตุเกิดขึ้น) ความพอใจผูกพันรักใคร่หมกมุ่นในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ทุกขสมุทัย การกำจัดทำลายความพอใจรักใคร่ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ทุกขนิโรธ ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

ถ้าโสตะที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ... หากฆานะที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ... หากชิวหาที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ... หากกายที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ...

- ถ้ามโนที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ธรรมารมณ์ที่เป็นอายตนะภายนอกไม่มาสู่คลองมโน ทั้งความใส่ใจอันควรแก่การเกิดขึ้นของมโนวิญญาณนั้นก็ไม่มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามมโน ธรรมารมณ์ และความใส่ใจนั้นก็ไม่ปรากฏ

- ถ้ามโนที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ธรรมารมณ์ที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองมโน แต่ความใส่ใจอันควรแก่มโนและธรรมารมณ์นั้นไม่มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามมโน ธรรมารมณ์ และความใส่ใจนั้นก็ไม่ปรากฏ

- แต่เมื่อมโนที่เป็นอายตนะภายในไม่เสียหาย ธรรมารมณ์ที่เป็นอายตนะภาย-นอกมาสู่คลองจักษุ ทั้งความใส่ใจอันควรแก่การเกิดขึ้นของมโนวิญญาณนั้นก็มี

หมู่จิตที่เกิดขึ้นคล้อยตามมโน ธรรมารมณ์ และความใส่ใจนั้นจึงปรากฏได้อย่างนี้

รูปของผู้เกิดมโนวิญญาณนั้น จัดเข้าในรูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)

เวทนา, สัญญา และสังขาร ของผู้เกิดมโนวิญญาณนั้น จัดเข้าในเวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา), สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) และสังขารุปาทาน-ขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

วิญญาณของผู้เกิดมโนวิญญาณนั้น จัดเข้าในวิญญาณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า การรวมกัน การประชุม และการประจวบแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ย่อมมีได้อย่างนี้

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท (เหตุที่ผลอาศัยเกิดขึ้น) ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท อุปาทาน-ขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ปฏิจจสมุปปันนธรรม (ธรรมอาศัยเหตุเกิดขึ้น) ความพอใจผูกพันรักใคร่หมกมุ่นในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ทุกขสมุทัย การกำจัดทำลายความพอใจรักใคร่ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่า ทุกขนิโรธ ภิกษุชื่อว่าทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากด้วยเหตุเพียงเท่านี้

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน

จบมหาหัตถิปโทปมสูตรที่ ๘

---

๙. มหาสาโรปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรใหญ่

[๓๐๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ เมื่อ

พระเทวทัตจากไปแล้วไม่นาน ณ ที่นั้นแล พระองค์ทรงปรารภพระเทวทัตรับสั่งกับเหล่าภิกษุว่า

กิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์

กุลบุตรบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำ บีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

คำว่า อปฺเปว นาม มักแปลว่า “ทำอย่างไร, ไฉนหนอ” โดยเป็นนิบาตในความหมายว่า สงสัย (สํสยตฺถ) ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและปทรูปสิทธิปกรณ์ ดังข้อความว่า

สํสยตฺถมฺหิ อปฺเปว อปฺเปว นาม นูติ จ.[๑]

“นิบาต คือ อปฺเปว, อปฺเปว นาม และ นุ ย่อมเป็นไปในความหมายว่า สงสัย”

อวิภตฺติยุตฺเตสุ จ อปฺเปว อปฺเปวนาม นุ อิจฺเจเต สํสยตฺเถ.[๒]

“อนึ่ง ในบรรดานิบาตที่ไม่ประกอบด้วยอรรถของวิภัตติ นิบาตเหล่านี้ คือ

- อปฺเปว (ไฉนหนอ) - อปฺเปว นาม (ไฉนหนอ) - นุ (หรือ)

ย่อมเป็นไปในอรรถว่า สังสยะ (สงสัย)”

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ตัดบทเป็น อปิ + เอว นาม ดังคำว่า อปฺเปกทา ที่ตัดบทเป็น อปิ + เอกทา จึงควรแปลว่า “แน่แท้” โดยคล้อยตามบริบทว่า สทฺธา (ด้วยศรัทธา)

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น จึงปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีลาภสักการะและการสรรเสริญ ส่วนภิกษุอื่นไม่มีชื่อเสียง ไร้ศักดิ์ศรี เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๑๑๕๘

[๒] รูป. สูตร ๒๘๒

คำว่า อปฺเปสกฺข (ไร้ศักดิ์ศรี) มีรากศัพท์มาจาก อปฺเปส (อปฺป = ไม่มี + อีส = ความเป็นใหญ่, ศักดิ์ศรี) + อา บทหน้า + ขา ธาตุ (ปกถเน = กล่าว) + อ ปัจจัยในกรรมสาธนะ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ เอเตสํ อีโสติ อกฺขาตพฺพาติ อปฺเปสกฺขา = ผู้ที่บุคคลอื่นควรกล่าวว่าไม่มีศักดิ์ศรี ชื่อว่า อัปเปสักขะ

อาธิปเตยฺยาภาวโต ปเรสํ อุปริ นตฺถิ เอเตสํ อีโส อีสนํ อิสฺสริยนฺติ อกฺขาตพฺพาติ อปฺเปสกฺขา. เตนาห "อปฺปปริวารา"ติ. อภาวตฺโถ หิ อิธ อปฺป-สทฺโท.[๑]

"ผู้ที่บุคคลอื่นควรกล่าวว่าความเป็นใหญ่เหนือบุคคลอื่นย่อมไม่มีแก่บุคคลเหล่านี้ เพราะไม่มีความยิ่งใหญ่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อัปเปสักขะ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อปฺปปริวารา (ผู้ไม่มีบริวาร) ที่จริงแล้ว อปฺป ศัพท์ในบทนี้มีความหมายว่า ไม่มี"

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อปฺเปสกฺข มาจาก อปฺป ศัพท์ + ยส ศัพท์ (ผู้ไม่มียศ, ผู้ไม่มีบริวาร) เมื่อเชื่อมสมาสเป็นรูปว่า อปฺปยส แล้ว ให้ลง ก ปัจจัยท้ายสมาส (อปฺปยสก), แปลง ย เป็น เอ (อปฺเปสก) ซ้อน กฺ เป็น กฺก และแปลง กฺก เป็น กฺข จึงได้รูปว่า อปฺเปสกฺข นัยนี้พบในสัททานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า เล่ม ๒ หน้า ๘๑๑ และสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาที่มักอธิบายคำนี้ว่า อปฺปปริวาร (ผู้ไม่มีบริวาร), ปริวารรหิต (ผู้ปราศจากบริวาร), อปฺปยส (ผู้ไม่มียศ)

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

---

[๑] ม.อุ.อ. ๓/๑๐๖/๓๔๑

คำว่า สาเรน สารกรณียํ (กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำ) คำว่า สารกรณียํ แปลตามศัพท์ว่า "กิจที่พึงทำด้วยแก่นไม้" แต่คำนี้ซ้ำกับคำว่า สาเรน ที่อยู่ข้างหน้า ดังนั้น คำว่า สาร ใน สารกรณียํ จึงเป็นศัพท์ที่ไม่ต้องแปลเมื่อสำเร็จเป็นรูปสมาสแล้ว คำในลักษณะนี้พบในอุทาหรณ์ว่า

- เทวานํ เทวานุภาวํ (เทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย)

คำว่า เทวานุภาว มีความหมายตามศัพท์ว่า เทวานุภาพ, อานุภาพของเทวดา แต่การกล่าวซ้ำว่า เทวานํ เทวานุภาวํ เป็นสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่งซึ่งบทสมาสคือ เทวานุภาว ได้กลายเป็นศัพท์ที่มีความหมายโดยสามัญทั่วไปว่า อานุภาพ จึงต้องเพิ่มคำว่า เทวานํ (ของเทวดาทั้งหลาย) เพื่อเป็นคำขยายของอานุภาพ

- สุคตสฺส สุคตจีวรปฺปมาณํ (ขนาดจีวรของพระสุคต)

บทสมาสว่า สุคตจีวร แม้ควรมีความหมายตามศัพท์ว่า จีวรของพระสุคต ก็มีความหมายโดยสามัญว่า จีวร จึงต้องเพิ่มคำว่า สุคตสฺส เพื่อระบุว่าเป็นจีวรของพระสุคต

- เตลํ (น้ำมัน)

คำนี้มีความหมายตามศัพท์ว่า น้ำมันงา ตามรูปวิเคราะห์ว่า ติลสฺส อิทํ เตลํ (น้ำมันของงาชื่อว่า เตละ) แต่กลับมีความหมายโดยสามัญว่า น้ำมัน จึงต้องเพิ่มคำว่า ติล (งา) ใน ติลเตลํ (น้ำมันงา) เพื่อให้หมายถึงน้ำมันงา

ดังคัมภีร์มณิสารมัญชูสากล่าวว่า

ตทฺธิโต จ สมาโส จ วากฺยตฺเถสุ วิเสสกา
ปสิทฺธิยนฺตุ สามญฺญํ เตลํ สุคตจีวรํ.[๑]

"บทตัทธิตและสมาสเป็นศัพท์มีความหมายพิเศษในรูปวิเคราะห์ แต่ในบทสำเร็จมีความหมายโดยสามัญทั่วไป ดังคำว่า เตลํ (น้ำมัน) สุคตจีวรํ (จีวร)"

อย่างไรก็ตาม การใช้คำในลักษณะนี้เป็นสำนวนที่ใช้เฉพาะศัพท์เท่านั้น ไม่พบในบทตัทธิตและสมาสโดยทั่วไป

ในกรณีตรงกันข้าม บทตัทธิตและสมาสมักแสดงความหมายพิเศษที่ยิ่งกว่าความหมายปกติ ดังบทสมาสว่า สธโน ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์) และบทตัทธิตว่า ธนวา ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์)

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์อนุทีปนีว่า

---

[๑] มณิสาร.ฏีกา ๑/๑/๖๖

สธโน ปุริโส, ธนวา ปุริโสติอาทโย สมาสตทฺธิตสทฺทา เยภุยฺเยน อติสฺสยตฺถทีปกา โหนฺติ. น หิ อปฺปเกน ธเนน ตถา โวหรนฺติ.[๑]

"บทสมาสและตัทธิตเป็นต้นว่า สธโน ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์), ธนวา ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์) มักแสดงอรรถที่ยิ่งกว่าสามัญ เพราะไม่ควรเรียกอย่างนั้นด้วยทรัพย์เล็กน้อย"

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น จึงปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีลาภสักการะและการสรรเสริญ ส่วนภิกษุอื่นไม่มีชื่อเสียง ไร้ศักดิ์ศรี เขามัวเมา ลืมตัว และประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

ภิกษุนี้ชื่อว่า ผู้ยึดเอากิ่งและใบ (ปัจจัย ๔) ของพรหมจรรย์ (มรรคผลและสมหวังด้วยปัจจัย ๔

สะเก็ดแห่งพรหมจรรย์

[๓๐๘] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวัง แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีศีล มีธรรมงาม ส่วนภิกษุอื่นทุศีล มีธรรมชั่ว เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก เข้าใจสะเก็ดว่าเป็นแก่นไม้จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก เข้าใจสะเก็ดว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่

---

[๑] อนุทีปนี. หน้า ๒๐

เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใดกุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาทด้วยสิ่งเหล่านั้น เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวังแล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีศีล มีธรรมงาม ส่วนภิกษุอื่นทุศีล มีธรรมชั่ว เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

ภิกษุนี้ชื่อว่า ผู้ยึดเอาสะเก็ด (ศีล) แห่งพรหมจรรย์ (มรรคผล) และสมหวังด้วยศีล

เปลือกแห่งพรหมจรรย์

[๓๐๙] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวัง แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ ส่วนภิกษุอื่นมีจิตไม่ตั้งมั่นแปรผัน เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ และกระพี้ไป เข้าใจเปลือกว่าเป็นแก่นไม้จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่

กลับมองข้ามแก่นไม้ และกระพี้ไป เข้าใจเปลือกว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใดกุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาทด้วยสิ่งเหล่านั้น เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวัง แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ ส่วนภิกษุอื่นมีจิตไม่ตั้งมั่นแปรผัน เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

ภิกษุนี้ชื่อว่าผู้ยึดเอาเปลือก (สมาธิ) แห่งพรหมจรรย์ (มรรคผล) และสมหวังด้วยสมาธิ

กระพี้แห่งพรหมจรรย์

[๓๑๐] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวัง แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรารู้เห็นอยู่ ส่วนภิกษุอื่นไม่รู้เห็นอยู่ เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ เข้าใจกระพี้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริงเขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ เข้าใจกระพี้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใดกุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่าเราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาทด้วยสิ่งเหล่านั้น เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวัง แล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรารู้เห็นอยู่ ส่วนภิกษุอื่นไม่รู้เห็นอยู่ เขามัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์

ภิกษุนี้ได้ชื่อว่า ผู้ยึดเอากระพี้ (ทิพยจักษุ) แห่งพรหมจรรย์ และสมหวังด้วยทิพยจักษุ

แก่นแห่งพรหมจรรย์

[๓๑๑] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อม

ทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำวิโมกข์อันพ้นไปจากกิเลสเสมอ (โลกุตตรธรรม ๙) ให้สำเร็จ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะเสื่อมจากวิโมกข์อันพ้นไปจากกิเลสเสมอนั้น

อุปมาเหมือนบุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ รู้แก่นไม้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ รู้แก่นไม้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักสำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้

เขาบวชอย่างนั้นแล้ว กระทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาทด้วยสิ่งเหล่านั้น เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มัวเมาลืมตัวประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำวิโมกข์อันพ้นไปจากกิเลสเสมอ (โลกุตตร-ธรรม ๙) ให้สำเร็จ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะเสื่อมจากวิโมกข์อันพ้นไปจากกิเลสเสมอนั้น

ดังพรรณนามาฉะนี้ พรหมจรรย์นี้ (มรรคผล) มิใช่มีลาภสักการะและการสรรเสริญ ความสมบูรณ์แห่งศีล, สมาธิ และญาณทัศนะเป็นจุดมุ่งหมาย แต่มีเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจ, อรหัตตผลจิต) อันไม่วิบัติเป็นเป้าหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาสาโรปมสูตรที่ ๙

---

๑๐. จูฬสาโรปมสูตร
ว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรเล็ก

[๓๑๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อปิงคลโกจฉะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทักทายพอให้ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า

ข้าแต่ท่านพระโคดม สมณพราหมณ์เหล่านี้ เป็นเจ้าหมู่คณาจารย์ปกครองคณะ มีชื่อเสียงขจรขจาย เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ ปูรณะกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตะเกสกัมพล ปกุธะกัจจายนะ สัญชัยเพลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร ทั้งหมดนั้นรู้แจ้งตามปฏิญญาของตน หรือทุกคนไม่รู้แจ้งเลย หรือว่าบางคนรู้ บางคนไม่รู้

ศาสดา ๖ คนที่ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล ได้แก่

๑. ปูรณะกัสสปะ

คำว่า ปูรณะ เป็นชื่อของเขา เหตุที่มีชื่ออย่างนั้นเพราะเขาเป็นทาสคนที่ครบร้อยพอดี คำว่า กัสสปะ เป็นชื่อโคตร รวมทั้งชื่อและโคตรเรียกว่า ปูรณกัสสปะ

๒. มักขลิโคสาล

คำว่า มักขลิ เป็นชื่อของเขา เหตุที่มีชื่ออย่างนั้นเพราะเขาเป็นคนถือหม้อน้ำมันเดินตามทางที่มีเปือกตม แม้จะถูกนายเตือนว่า มา ขลิ (อย่าลื่นนะ) ก็ทำหม้อน้ำมันลื่นตกไป จึงถูกนายตีแล้วหลบหนีไปตั้งตัวเป็นศาสดา ส่วนคำว่า โคสาล เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเขาเกิดในโรงโค

๓. อชิตะเกสกัมพล

คำว่า อชิตะ เป็นชื่อของเขา และได้ชื่อว่าเกสกัมพล ก็เพราะนุ่งห่มผ้าที่ทำด้วยผมของมนุษย์

๔. ปกุธะกัจจายนะ

คำว่า ปกุธะ เป็นชื่อของเขา คำว่า กัจจายนะ เป็นชื่อโคตร เรียกรวมทั้งชื่อและโคตรว่า ปกุธะกัจจายนะ

๕. สัญชัยเพลัฏฐบุตร

คำว่า สัญชัย เป็นชื่อของเขา คำว่า เพลัฏฐบุตร เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเป็นบุตรของช่างสาน

๖. นิครนถ์นาฏบุตร

คำว่า นิครนถ์ เป็นชื่อของเขา ที่มีชื่ออย่างนั้นเพราะเขามักกล่าวว่า เราไม่มีกิเลสร้อยรัด คำว่า นาฏบุตร เป็นอีกชื่อหนึ่งของเขา เพราะเขาเป็นบุตรของนักฟ้อน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าถามเลย คำถามว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดนั้นรู้แจ้งตามปฏิญญาของตน หรือทุกคนไม่รู้แจ้งเลย หรือว่าบางคนรู้ บางคนไม่รู้ จงงดไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ปิงคลโกจฉพราหมณ์ทูลสนองรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

บุคคลผู้แสวงหาแก่นไม้

[๓๑๓] บุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจ กิ่งและใบ ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา [๑]

[๓๑๔] บุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ และเปลือกไป เข้าใจ สะเก็ด ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมอง

ข้ามแก่นไม้ กระพี้ และเปลือกไป เข้าใจสะเก็ดว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา [๒]

[๓๑๕] บุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ และกระพี้ไป เข้าใจ เปลือก ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบแท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้และกระพี้ไป เข้าใจเปลือกว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา [๓]

[๓๑๖] บุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ไป เข้าใจ กระพี้ ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ไป เข้าใจกระพี้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา [๔]

[๓๑๗] บุรุษผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ รู้ แก่นไม้ ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่ง และใบ แท้จริง เขาต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ รู้แก่นไม้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักสำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด [๕]

กิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์

[๓๑๘] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น จึงปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น แล้วยกตนข่ม

ผู้อื่นว่า เรามีลาภสักการะและการสรรเสริญ ส่วนภิกษุอื่นไม่มีชื่อเสียง ไร้ศักดิ์ศรี อนึ่ง เขาไม่สร้างฉันทะ ไม่พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าลาภสักการะและการสรรเสริญ ทั้งประพฤติย่อหย่อนท้อถอย

อุปมาเหมือนบุรุษนั้นผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด ตถาคตกล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปไมยฉันนั้น [๑]

สะเก็ดแห่งพรหมจรรย์

[๓๑๙] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้วทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะ พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าลาภสักการะและการสรรเสริญ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย เขาทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวังแล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีศีล มีธรรมงาม ส่วนภิกษุอื่นทุศีล มีธรรมชั่ว อนึ่ง เขาไม่สร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งศีล ทั้งประพฤติย่อหย่อนท้อถอย

อุปมาเหมือนบุรุษนั้นผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ และเปลือกไป เข้าใจสะเก็ดว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด ตถาคตกล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปไมยฉันนั้น [๒]

เปลือกแห่งพรหมจรรย์

[๓๒๐] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า

เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะ พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าลาภสักการะและการสรรเสริญ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย เขาทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่น อันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งศีล ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย ย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวังแล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรามีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์แน่วแน่ ส่วนภิกษุอื่นมีจิตไม่ตั้งมั่นแปรผัน เขาไม่สร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งสมาธิ ทั้งประพฤติย่อหย่อนท้อถอย

อุปมาเหมือนบุรุษนั้นผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ และกระพี้ เข้าใจเปลือกว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด ตถาคตกล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปไมยฉันนั้น [๓]

กระพี้แห่งพรหมจรรย์

[๓๒๑] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะ พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าลาภสักการะและการสรรเสริญ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย เขาทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่น อันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งศีล ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย ย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้าง

ฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งสมาธิ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย ย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ จึงปลื้มใจสมหวังแล้วยกตนข่มผู้อื่นว่า เรารู้เห็นอยู่ ส่วนภิกษุอื่นไม่รู้เห็นอยู่ อนึ่ง เขาไม่สร้างฉันทะ ไม่พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ ทั้งประพฤติย่อหย่อนท้อถอย

อุปมาเหมือนบุรุษนั้นผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ไป เข้าใจกระพี้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงถากนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด ตถาคตกล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปไมยฉันนั้น [๔]

แก่นแห่งพรหมจรรย์

[๓๒๒] กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้น ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำแล้ว ถูกทุกข์ครอบงำบีบคั้นแล้ว การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ต้องมีได้แน่แท้ เขาบวชอย่างนั้นแล้ว ทำลาภสักการะและการสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขาไม่ปลื้มใจสมหวังด้วยสิ่งเหล่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะ พยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าลาภสักการะและการสรรเสริญ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย เขาทำความสมบูรณ์แห่งศีลให้สำเร็จ จึงปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่น อันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งศีล ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย ย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าความสมบูรณ์แห่งสมาธิ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย ย่อมทำญาณทัศนะ (ทิพยจักษุ) ให้สำเร็จ เขาปลื้มใจ แต่ยังไม่สมหวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะพยายามเพื่อรู้แจ้งธรรมอื่นอันประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ ทั้งประพฤติไม่ย่อหย่อนท้อถอย [๕]

[๓๒๓] **ธรรมอันประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

- สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ธรรมนี้ (ปฐมฌาน) ก็ประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ [๑]

- เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ... เข้าถึงตติยฌาน ... เข้าถึงจตุตถฌาน ... ธรรมนี้ (จตุตถฌาน) ก็ประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ [๒-๔]

- เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปฌาน ดับปฏิฆสัญญา (สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์) ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา (สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น) โดยสิ้นเชิง แม้ธรรมข้อนี้ (อากาสานัญจายตนฌาน) ก็ประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ [๕]

- เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง ... [๖]

- เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่าไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง ... [๗]

- เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌาน โดยสิ้นเชิง แม้ธรรมข้อนี้ (เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน) ก็ประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ [๘]

- เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) อยู่ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง และอาสวะของเธอสิ้นไปเพราะรู้เห็น[อริยสัจ ๔] ด้วย[มรรค]ปัญญา ธรรมนี้ (นิโรธสมาบัติ) ก็ประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ [๙]

ทั้งหมดนี้เป็นธรรมอันประณีตยิ่งกว่าญาณทัศนะ

[๓๒๔] อุปมาเหมือนบุรุษนั้นผู้ต้องการเที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นอยู่ รู้แก่นไม้ว่าเป็นแก่นไม้ จึงตัดนำไป อนึ่ง กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักสำเร็จประโยชน์แก่เขา ฉันใด ตถาคตกล่าวบุคคลนี้ว่ามีอุปไมยฉันนั้น

ดังพรรณนามาฉะนี้ พรหมจรรย์นี้ (มรรคผล) มิใช่มีลาภสักการะและการสรรเสริญ

ความสมบูรณ์แห่งศีล, สมาธิ และญาณทัศนะเป็นจุดมุ่งหมาย แต่มีเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจ, อรหัตตผลจิต) อันไม่วิบัติเป็นเป้าหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้แล้ว ปิงคลโกจฉพราหมณ์กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ภาษิตของท่านพระโคดมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก

ข้าแต่ท่านพระโคดม ภาษิตของท่านพระโคดมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก

ท่านพระโคดมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้

ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ

ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

จบจูฬสาโรปมสูตรที่ ๑๐

จบโอปัมมวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

รามชฺชุนปฺปภุติ ภูปติปุงฺคโว จ
สูรา ปุเร รณมุเข วิชิตาริสํฆา
เตปีห จณฺฑมรโณฆนิมุคฺคเทหา
นาสํ คตา ชคติ เก มรณา ปมุตฺตา.

เตลกฏาหคาถา คาถา ๑๗

"กษัตริย์ผู้อาจหาญมีพระรามและท้าวอรชุนเป็นต้น ทรงประสบชัยชนะอริราชศัตรูในสมรภูมิมาก่อนแล้ว แม้ท่านเหล่านั้นก็มีร่างจมลงสู่ห้วงน้ำคือความตายอันโหดร้าย ถึงความพินาศแล้วในโลกนี้ ใครเล่าจะพ้นจากความตายในโลกได้"

๔. มหายมกวรรค
หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดใหญ่

๑. จูฬโคสิงคสูตร
ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวัน สูตรเล็ก

[๓๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐใกล้หมู่บ้านนาทิกคาม สมัยนั้น ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ อยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากผลสมาบัติ เข้าไปยังป่าโคสิงคสาลวัน คนรักษาป่าเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกลแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ท่านอย่าเข้าไปในป่านี้เลย ในป่านี้มีกุลบุตร (พระเถระ) ๓ ท่านผู้มุ่งประโยชน์ตนอยู่ ท่านอย่าได้รบกวนกุลบุตรเหล่านั้นเลย

เมื่อคนรักษาป่ากราบทูลพระผู้มีพระภาคอยู่นั้น ท่านพระอนุรุทธะได้ยินแล้วจึงกล่าวว่า ท่านอย่าห้ามพระผู้มีพระภาค พระองค์ผู้เป็นศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว ครั้งนั้น ท่านพระอนุรุทธะได้เข้าไปหาท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมิละถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า รีบมากันเถิดท่าน พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว

ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละได้ต้อนรับพระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งรับบาตรและจีวร รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งตั้งน้ำล้างพระบาท พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ครั้นล้างพระบาทแล้วท่านทั้ง ๓ รูปนั้นได้ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

คำว่า อภิกฺกมถ ฉบับไทยและอังกฤษแปลว่า “ไป” แต่คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาแปลว่า

“มา” ที่จริงแล้วคำนี้มาจาก อภิ บทหน้า (เฉพาะ) + กมฺ ธาตุ (ปทวิกฺเขเป = ก้าวเท้า) + อ ปัจจัย + ถ วิภัตติ คำนี้จึงแปลตามศัพท์ว่า “ก้าวเฉพาะ” อาจหมายถึงการไปหรือการมาก็ได้ตามความสมควร ในบางแห่งหมายถึง การไป เช่น อภิกฺกมติปิ ปฏิกฺกมติปิ (ย่อมก้าวไปบ้าง ย่อมถอยกลับบ้าง) แต่ที่นี้หมายถึง การมา ดังข้อความว่า

อภิกฺกมถาติ อิโต อาคจฺฉถ.[๑]

“คำว่า อภิกฺกมถ (รีบมากันเถิดท่าน) หมายความว่า รีบมาสู่สถานที่นี้”

อภิกฺกมถาติ ปทํ อภิมุขภาเวน วิธิมฺเขน วทตีติ อาห “อิโต อาคจฺฉถา”ติ.[๒]

“บทว่า อภิกฺกมถ กล่าวไว้ด้วยการมุ่งวิธีโดยความเป็นเฉพาะหน้า ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อิโต อาคจฺฉถ (รีบมาสู่สถานที่นี้)”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับท่านเหล่านั้นว่า

[๓๒๖] อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ เธอสบายดีหรือ พอเป็นอยู่ได้หรือ ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตหรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์สบายดี พอเป็นอยู่ได้ ไม่ลำบากด้วยบิณฑบาต

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอสมัครสมานกลมเกลียวเหมือนน้ำผสมนม ชื่นชมมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์สมัครสมานกลมเกลียวเหมือนน้ำผสมนม ชื่นชมมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่โดยแท้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอสมัครสมานกลมเกลียวเหมือนน้ำผสมนม ชื่นชมมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่อย่างไร

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ดำริว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่กับเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้ แล้วตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจในพวกท่าน

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๓๒๕/๑๔๕

[๒] ม.มู.ฏีกา ๒/๓๒๕/๒๒๕

ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ข้าพระองค์ดำริว่า ทางที่ดี เราควรปล่อยวางความคิดของตนแล้วประพฤติตามความคิดของท่านเหล่านี้ ข้าพระองค์ปล่อยวางความคิดของตนแล้วประพฤติตามความคิดของท่านเหล่านี้ กายของข้าพระองค์ต่างกันก็จริง แต่ความคิดเป็นอย่างเดียวกัน พระพุทธเจ้าข้า

คำว่า อิธ ในประโยคว่า อิธ มยฺหํ ภนฺเต เป็นต้น เป็นนิบาตที่ไม่มีอรรถอะไร เรียกว่า ปทปูรณะ คือ ทำบทให้เต็มเพื่อให้ออกเสียงได้สละสลวย

ดังข้อความว่า

ตตฺถ อิธาติ นิปาตปทเมตํ.[๑]

"ในพากย์นั้น คำว่า อิธ นี้เป็นบทนิบาต"

เอกมิทาหนฺติ เอตฺถ อิธาติ นิปาตมตฺตํ.[๒]

"คำว่า อิธ ในบทว่า เอกมิทาหํ นี้ เป็นเพียงนิบาต"

แม้คำว่า มญฺเญ ในประโยคว่า เอกญฺจ ปน มญฺเญ จิตฺตํ (แต่ความคิดเป็นอย่างเดียวกัน) ในนิสสัยของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๑ หน้า ๒๑๓) กล่าวว่าบทนี้ก็เป็นปทปูรณนิบาตเช่นเดียวกัน เพราะในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกามิได้อธิบายความไว้ จึงถือว่าเป็นนิบาตในอรรถปทปูรณะ คือ ทำบทให้เต็มเพื่อให้คำสละสลวย ไม่มีความหมายใดๆ

ท่านพระนันทิยะ ... ท่านพระกิมิละก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์ดำริว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่กับเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้ แล้วตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจในพวกท่านทั้งต่อหน้าและลับหลัง ข้าพระองค์ดำริว่า ทางที่ดี เราควรปล่อยวางความคิดของตนแล้วประพฤติตามความคิดของท่านเหล่านี้ ข้าพระองค์ปล่อยวางความคิดของตนแล้วประพฤติตามความคิดของท่านเหล่านี้ กายของข้าพระองค์ต่างกันก็จริง แต่ความคิดเป็นอย่างเดียวกัน ข้าพระองค์สมัครสมานกลมเกลียวเหมือนน้ำผสมนม ชื่นชมมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่อย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๓๐/๑๐๑

[๒] สํ.นิ.อ. ๒/๒๔/๖๕

[๓๒๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ เธอไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ โดยแท้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างไร

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ในพวกข้าพระองค์ รูปที่กลับจากบิณฑบาตจาก หมู่บ้านก่อนปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ รูปที่กลับจากบิณฑบาตจาก หมู่บ้านทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตที่เหลือจากฉัน หากประสงค์ก็ฉัน หากไม่ประสงค์ก็เททิ้งบน พื้นที่ปราศจากของเขียวหรือในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ เก็บอาสนะ น้ำฉันน้ำใช้ และถาดสำรับ กวาดโรงอาหาร รูปที่เห็นหม้อน้ำฉัน หม้อน้ำใช้ หรือหม้อน้ำชำระว่างเปล่า ก็นำไปตั้งไว้ ถ้าเหลือวิสัยของท่าน ก็กวักมือเรียกรูปที่ ๒ มาช่วยกันยกนำไปตั้งไว้ ข้าพระองค์ไม่เปล่ง วาจาเพราะกิจนั้นเป็นเหตุ และทุก ๕ วันจะนั่งสนทนาธรรมตลอดคืนยังรุ่ง ข้าพระองค์ไม่ ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

คำว่า ภตฺตคฺค (โรงอาหาร) มีความหมาย ๒ ประการ[๑] คือ

- ที่กินอาหาร = ภตฺตํ คสนฺติ เอตฺถาติ ภตฺตคฺคํ.
  (ภตฺต บทหน้า + คส ธาตุ = กิน + กฺวิ ปัจจัย ลบ สฺ ที่สุดธาตุในเพราะ กฺวิ ปัจจัย)
- ที่หยิบอาหาร = ภตฺตํ คณฺหนฺติ เอตฺถาติ ภตฺตคฺคํ.
  (ภตฺต บทหน้า + คห ธาตุ = ถือเอา + กฺวิ ปัจจัย ลบ หฺ ที่สุดธาตุในเพราะ กฺวิ ปัจจัย)

การอยู่อย่างผาสุกมีปฐมฌานเป็นต้น

[๓๒๘] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่ เรียกว่าญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) อันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว มีอยู่หรือ

---

[๑] โมคฺ. ๕/๙๔

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว ข้าพระองค์เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัดตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง ปฐมฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่า ญาณทัศนะอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (ปฐมฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อวิตกวิจารระงับลง ข้าพระองค์เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ทุติยฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (ทุติยฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อปีติระงับลง ข้าพระองค์วางเฉย[สุขในทุติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง ตติยฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (ตติยฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อละสุข ทุกข์โสมนัส และโทมนัสเสียได้ ข้าพระองค์เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง จตุตถฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (จตุตถฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระองค์เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปฌาน ดับปฏิฆสัญญา (สัญญาที่เกิดจากการกระทบระหว่างวัตถุกับอารมณ์) ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา (สัญญาในอารมณ์ต่างกันมีรูปารมณ์เป็นต้น) โดยสิ้นเชิง ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง อากาสานัญจายตนฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (อากาสานัญจายตนฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระองค์เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌานโดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง วิญญาณัญจายตน-ฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (วิญญาณัญจายตนฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระองค์เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง อากิญจัญญายตนฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (อากิญจัญญายตนฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระองค์เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่เพราะล่วงอากิญจัญญายตน-ฌานโดยสิ้นเชิง ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง เนวสัญญานาสัญญายตนฌานนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขที่เรียกว่าญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่เธอผู้

ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุเพื่อล่วงพ้นระงับการอยู่เป็นสุขนั้น (เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน) มีอยู่หรือ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระองค์เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) อยู่ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยสิ้นเชิง และอาสวะของข้าพระองค์ย่อมสิ้นไปเพราะรู้เห็น[อริยสัจ ๔] ด้วย[มรรค]ปัญญา สัญญาเวทยิตนิโรธนี้คือการอยู่เป็นสุขที่เรียกว่า ญาณทัศนะอื่นอันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ที่ข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่อย่างนี้ ได้บรรลุแล้ว

อนึ่ง ข้าพระองค์ไม่พิจารณาเห็นการอยู่เป็นสุขอื่นที่ประณีตยิ่งกว่าการอยู่เป็นสุขเช่นนี้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ การอยู่เป็นสุขอื่นที่ประณีตยิ่งกว่าการอยู่เป็นสุขเช่นนี้หามีไม่

[๓๓๐] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จจากไป

ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละตามส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคครั้นกลับจากที่นั้นแล้ว ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมิละได้กล่าวกับท่านพระอนุรุทธะว่า พวกกระผมได้บอกแก่ท่านอย่างนั้นหรือว่า พวกเราบรรลุวิหารสมาบัติ (สมาบัติเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข, โลกิยสมาบัติและโลกุตตรสมาบัติ) เหล่านี้ ท่านจึงประกาศจนถึงความสิ้นอาสวะ (อรหัตตผล) ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค

ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า พวกท่านมิได้บอกแก่กระผมอย่างนี้ว่า เราได้บรรลุวิหารสมาบัติเหล่านี้ แต่กระผมใช้จิตกำหนดจิตของพวกท่านแล้วรู้ว่า ท่านเหล่านี้บรรลุวิหารสมาบัติเหล่านี้ เทวดาก็บอกเนื้อความข้อนี้แก่กระผมว่า ท่านเหล่านี้บรรลุวิหารสมาบัติเหล่านี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามปัญหา กระผมจึงทูลตอบเนื้อความนั้น

เทวดาสรรเสริญพระเถระทั้ง ๓ รูป

[๓๓๑] ยักษ์ชื่อทีฆปรชนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ก็มาพักอยู่

ภุมเทวดาได้ฟังเสียงของยักษ์ชื่อทีฆปรชนแล้วป่าวประกาศว่าท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ก็มาพักอยู่

เทวดาชั้นจาตุมหาราชได้ฟังเสียงของภุมเทวดาแล้ว ... เทวดาชั้นดาวดึงส์ ... เทวดาชั้นยามา ... เทวดาชั้นดุสิต ... เทวดาชั้นนิมมานรดี ... เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดี ... เทวดาที่นับเข้าในหมู่พรหมได้ฟังเสียงของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดีแล้วป่าวประกาศว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ ก็มาพักอยู่

โดยขณะเพียงครู่หนึ่งนั้น ทวยเทพรู้จักพวกท่านจนถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้

คำว่า พฺรหฺมกายิกา (เทวดาที่นับเข้าในหมู่พรหม) หมายถึง พรหมทุกชั้น ไม่เพียงแต่พรหมชั้นปฐมฌานภูมิเท่านั้น เพราะไม่ได้กล่าวถึงพรหมชั้นอื่นจากนี้ (ดูข้อ ๓, ๔๔๒) ดังนั้น คำนี้จึงมีรูปวิเคราะห์ (คำจำกัดความ) ว่า

- พฺรหฺมานํ กาโย พฺรหฺมกาโย = หมู่แห่งพรหม (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- พฺรหฺมกาเย คตา พฺรหฺมกายิกา = ผู้เป็นไปในหมู่แห่งพรหม

(พฺรหฺมกาย ศัพท์ + ณิก ปัจจัยในความหมายว่า เป็นไป)

อีกอย่างหนึ่ง

- พฺรหฺมกาเย นิยุตฺตา พฺรหฺมกายิกา = ผู้ประกอบในหมู่แห่งพรหม
(พฺรหฺมกาย ศัพท์ + ณิก ปัจจัยในความหมายว่า ประกอบ)

ดังข้อความว่า

พฺรหฺมานํ กาโย สมูโหติ พฺรหฺมกาโย, ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ คตาติ พฺรหฺมกายิกา.[1]

"หมู่แห่งพรหม ชื่อว่า หมู่พรหม พรหมที่เป็นไปในหมู่พรหมนั้น เพราะนับเข้าในหมู่พรหมนั้น ชื่อว่า พรัหมกายิกะ"

พฺรหฺมกาเย พฺรหฺมฆฏาย นิยุตฺตาติ พฺรหฺมกายิกา.[2]

"พรหมที่ประกอบในหมู่พรหม ชื่อว่า พรัหมกายิกะ"

การปฏิบัติดีของพระสงฆ์เป็นประโยชน์แก่มหาชน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ทีฆะ คำนี้จริงแท้ กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจากตระกูล เครือญาติ หมู่บ้าน นิคม นคร และแว่นแคว้นใด ถ้าพวกเขามีใจเลื่อมใสระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน

ถ้ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรทั้งปวงมีใจเลื่อมใสระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาทั้งปวงตลอดกาลนาน

ถ้ามนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ มีใจเลื่อมใสระลึกถึงกุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์สมมติเทพและมนุษย์ตลอดกาลนาน

ทีฆะ ท่านจงเห็นเถิด กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ได้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ยิ่งนัก

---

[1] ม.ม.ฏีกา ๒/๔๔๒/๓๐๕

[2] ขุ.ปฏิ.อ. ๒/๓๐/๒๕๕

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ยักษ์ชื่อทีฆปรชนมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬโคสิงคสูตรที่ ๑

---

๒. มหาโคสิงคสูตร
ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวัน สูตรใหญ่

ป่างามด้วยภิกษุมีคุณสมบัติเช่นไร

[๓๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน พร้อมด้วยพระเถระผู้เป็นพระสาวกที่มีชื่อเสียงหลายรูป คือ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และพระเถระผู้เป็นพระสาวกที่มีชื่อเสียงรูปอื่นๆ

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากผลสมาบัติในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปะถึงที่อยู่ แล้วได้กล่าวกับท่านพระมหากัสสปะว่า เราไปกันเถิด ท่านกัสสปะ เราจักเข้าไปหาท่านสารีบุตรถึงที่อยู่เพื่อฟังธรรม ท่านพระมหากัสสปะรับคำแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ และท่านพระอนุรุทธะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม

ท่านพระอานนท์ได้เห็นพวกท่านเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม จึงเข้าไปหาท่านพระเรวตะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวกับท่านพระเรวตะว่า ท่านเรวตะ ท่านสัตบุรุษเหล่าโน้นกำลังเข้าไปหาท่านสารีบุตรเพื่อฟังธรรม เราไปกันเถิด ท่านเรวตะ เราจักเข้าไปหาท่านสารีบุตรเพื่อฟังธรรม ท่านพระเรวตะรับคำท่านพระอานนท์แล้ว ครั้งนั้น ท่านพระเรวตะและท่านพระอานนท์เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรเพื่อฟังธรรม

[๓๓๓] ท่านพระสารีบุตรเห็นพวกท่านเดินมาแต่ไกลแล้ว จึงกล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ จงมาเถิด ท่านผู้เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคมาดีแล้ว ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ความเห็นของพระอานนท์

ท่านพระอานนท์ตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพหูสูต ทรงไว้ สั่งสมสุตะ (ธรรมที่ได้สดับแล้ว) มีความรู้ธรรมที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจและแทงตลอดดีด้วยปัญญา เธอแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ ด้วยบทและพยัญชนะที่ชัดเจนต่อเนื่องเพื่อถอนอนุสัย ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

คำว่า พหูสูต คือ ผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนนวังคสัตถุศาสน์ (คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙) มาครบถ้วนโดยบาลีและอนุสนธิ (การเชื่อมเนื้อความ)

คำว่า ทรงสุตะ คือ ผู้สามารถทรงจำนวังคสัตถุศาสน์นั้นไว้ได้แม่นยำ แม้เวลาผ่านไป ๑๐ ปี ๒๐ ปี ก็ไม่ลืมเลือน เมื่อถูกถามก็ตอบได้

คำว่า สั่งสมสุตะ คือ ผู้จดจำนวังคสัตถุศาสน์นั้นไว้ได้จนขึ้นใจดุจรอยขีดที่หินคงอยู่ไม่ลบเลือน

ความเห็นของพระเรวตะ

[๓๓๔] เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับท่านพระเรวตะว่า ท่านเรวตะ ท่านอานนท์ตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระเรวตะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีผลสมาบัติเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในผลสมาบัติ หมั่นประกอบความสงบใจของตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง (สมถะและวิปัสสนา) ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

ความเห็นของพระอนุรุทธะ

[๓๓๕] เมื่อท่านพระเรวตะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะ ท่านเรวตะตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตรวจดูโลกธาตุพันหนึ่งด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เหมือนบุรุษผู้มีตาดีขึ้นปราสาทอันโอ่อ่าชั้นบนแล้วมองดูวงกลมของกงล้อพันหนึ่งได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ตรวจดูโลกธาตุพันหนึ่งด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

โลกธาตุในพระสูตรนี้หมายถึง โลกธาตุขนาดเล็กที่เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุหรือโลกธาตุพันหนึ่ง แต่ละโลกธาตุประกอบด้วยจักรวาลพันหนึ่ง รวมเป็นหนึ่งล้านจักรวาล <๑,๐๐๐ โลกธาตุ x ๑,๐๐๐ จักรวาล = ๑,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล>

ความเห็นของพระมหากัสสปะ

[๓๓๖] เมื่อท่านพระอนุรุทธะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับท่านพระมหากัสสปะว่า ท่านกัสสปะ ท่านอนุรุทธะตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

- อยู่ป่า และกล่าวสรรเสริญคุณของการอยู่ป่าเป็นวัตร
- เที่ยวบิณฑบาต และกล่าวสรรเสริญคุณของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- ถือผ้าบังสุกุล และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- ถือไตรจีวร และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือไตรจีวรเป็นวัตร
- มักน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณของความมักน้อย

- สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษ
- สงัด และกล่าวสรรเสริญคุณของความสงัด
- ไม่คลุกคลี และกล่าวสรรเสริญคุณของการไม่คลุกคลี
- ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณของการปรารภความเพียร
- สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยศีล
- สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ
- สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยปัญญา
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ (ผล) และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ (ปัจจเวกขณญาณ) และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ

ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

ความเห็นของพระมหาโมคคัลลานะ

[๓๓๗] เมื่อท่านพระมหากัสสปะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ ท่านมหากัสสปะตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ภิกษุสองรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้งสองรูปนั้นถามปัญหากันและกันแล้วย่อมแก้กันเองไม่ให้ลำบาก และธรรมีกถาของเธอทั้งสองนั้นก็ดำเนินเรื่อยไป ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

ความเห็นของพระสารีบุตร

[๓๓๘] ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร พวกเราทั้งหมดตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวัน

น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ[ของตน] และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติ (สมาบัติเครื่องอยู่เป็นสุข, โลกิยสมาบัติและโลกุตตรสมาบัติ) ใดในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยงก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหาร-สมาบัติใดในเวลาเย็นก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น

อุปมาเหมือนกับหีบผ้าของพระราชาหรือราชมหาอำมาตย์เต็มด้วยผ้าหลากสีที่ย้อมแล้ว พวกเขาหวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเช้าก็ห่มผ้าคู่นั้น หวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเที่ยงก็ห่มผ้าคู่นั้น หวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเย็นก็ห่มผ้าคู่นั้น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ[ของตน] และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยงก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็นก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

ทรงรับรองความเห็นของพระเถระทั้งหมด

[๓๓๙] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกับท่านเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราทั้งหมดตอบตามปฏิภาณของตน พวกเราไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลเนื้อความนี้ พระองค์จักทรงตอบอย่างใด พวกเราก็จักทรงจำข้อความนั้นไว้อย่างนั้น ท่านเหล่านั้นรับคำแล้ว หลังจากนั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านเรวตะ ท่านอานนท์ เข้าไปหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่เพื่อฟังธรรม ข้าพระองค์เห็นพวกท่านเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วกล่าวกับท่านอานนท์ว่า ท่านอานนท์ จงมาเถิด ท่านอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค ได้มาดีแล้ว ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์

ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านอานนท์ได้ตอบว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต ทรงไว้ สั่งสมสุตะ ... เพื่อถอนอนุสัย ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร อานนท์ควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอเป็นพหูสูต ทรงไว้ สั่งสมสุตะ มีความรู้ธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยปัญญา เธอแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ ด้วยบทและพยัญชนะที่ชัดเจนต่อเนื่องเพื่อถอนอนุสัย

[๓๔๐] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลต่อไปว่า พระพุทธเจ้าข้า เมื่อท่านอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์กล่าวกับท่านเรวตะว่า ท่านเรวตะ ท่านอานนท์ตอบตามปฏิภาณของตน ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านเรวตะได้ตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีผลสมาบัติเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในผลสมาบัติ หมั่นประกอบความสงบใจของตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง (สมถะและวิปัสสนา) ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร เรวตะควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอมีผลสมาบัติเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในผลสมาบัติ หมั่นประกอบความสงบใจของตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง (สมถะและวิปัสสนา)

[๓๔๑] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า เมื่อท่านเรวตะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกับท่านอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะ ท่านเรวตะตอบตามปฏิภาณของตน ... ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านอนุรุทธะได้ตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตรวจดูโลกธาตุพันหนึ่งด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เหมือนบุรุษผู้มีตาดีขึ้นปราสาทอันโอ่อ่าชั้นบนแล้วมองดูวงกลมของกงล้อพันหนึ่งได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ตรวจดูโลกธาตุพันหนึ่งด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร อนุรุทธะควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอตรวจดูโลกธาตุพันหนึ่งด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ได้

[๓๔๒] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า เมื่อท่านอนุรุทธะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกับท่านมหากัสสปะว่า ท่านกัสสปะ ท่านอนุรุทธะตอบตามปฏิภาณของตน ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ... ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

- อยู่ป่า และกล่าวสรรเสริญคุณของการอยู่ป่าเป็นวัตร
- เที่ยวบิณฑบาต และกล่าวสรรเสริญคุณของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- ถือผ้าบังสุกุล และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- ถือไตรจีวร และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือไตรจีวรเป็นวัตร
- มักน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณของความมักน้อย
- สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษ
- สงัด และกล่าวสรรเสริญคุณของความสงัด
- ไม่คลุกคลี และกล่าวสรรเสริญคุณของการไม่คลุกคลี
- ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณของการปรารภความเพียร
- สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยศีล
- สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ
- สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยปัญญา
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ (ผล) และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ (ปัจจเวกขณญาณ) และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ

ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร กัสสปะควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอ :-

- อยู่ป่า และกล่าวสรรเสริญคุณของการอยู่ป่าเป็นวัตร
- เที่ยวบิณฑบาต และกล่าวสรรเสริญคุณของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- ถือผ้าบังสุกุล และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- ถือไตรจีวร และกล่าวสรรเสริญคุณของการถือไตรจีวรเป็นวัตร
- มักน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณของความมักน้อย
- สันโดษ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษ
- สงัด และกล่าวสรรเสริญคุณของความสงัด
- ไม่คลุกคลี และกล่าวสรรเสริญคุณของการไม่คลุกคลี
- ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณของการปรารภความเพียร
- สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยศีล
- สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ
- สมบูรณ์ด้วยปัญญา และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยปัญญา
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ (ผล) และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ
- สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ (ปัจจเวกขณญาณ) และกล่าวสรรเสริญคุณของความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัศนะ

[๓๔๓] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า เมื่อท่านมหากัสสปะกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวกับท่านมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะ ท่านมหากัสสปะตอบตามปฏิภาณของตน ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ... ท่านโมคคัลลานะ ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านมหาโมคคัลลานะได้ตอบว่า ภิกษุสองรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้งสองรูปนั้นถามปัญหากันและกันแล้วย่อมแก้กันเองไม่ให้ลำบาก และธรรมีกถาของเธอทั้งสองนั้นก็ดำเนินเรื่อยไป ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร โมคคัลลานะควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอเป็นธรรมกถึก

[๓๔๔] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนั้นแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลังจากนั้น ข้าพระองค์ได้กล่าวกับท่านสารีบุตรว่า พวกเราทั้งหมดตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านในข้อนั้นว่า ป่าโคสิงคสาลวันน่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ฟุ้งขจร ป่านี้จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านได้ตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติ (สมาบัติเครื่องอยู่เป็นสุข) ใดในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยงก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็นก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น

อุปมาเหมือนหีบผ้าของพระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ เต็มด้วยผ้าหลากสีที่ย้อมแล้ว พวกเขาหวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเช้าก็ห่มผ้าคู่นั้น หวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเที่ยงก็ห่มผ้าคู่นั้น หวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเย็นก็ห่มผ้าคู่นั้น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยงก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็นก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ โมคคัลลานะ สารีบุตรควรตอบตามนั้นจึงจะถูก เพราะเธอทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้าก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยงก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเย็นก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้น

ป่างามด้วยภิกษุผู้ปรารภความเพียร

[๓๔๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลว่า คำตอบของใครหนอเป็นคำกล่าวดี พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร คำตอบของเธอทั้งหมดเป็นคำกล่าวดีด้วยเหตุ

นั้นๆ แต่พวกเธอจงฟังคำของเรา หากมีคำถามว่าป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร เราตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้าว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตราบที่จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น[ด้วยตัณหาและทิฏฐิ] ยังไม่พ้นไปจากอาสวะ ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาโคสิงคสูตรที่ ๒

---

๓. มหาโคปาลสูตร
ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่

เหตุแห่งความไม่เจริญ

[๓๔๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องนี้ว่า

นายโคบาลผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ ไม่อาจเลี้ยงฝูงโคให้เพิ่มขึ้นได้

องค์ทั้ง ๑๑ ประการมีอะไรบ้าง คือ นายโคบาลในโลกนี้ :-

๑. ไม่รู้ตัวโค (โดยสีหรือโดยจำนวน)
๒. ไม่ฉลาดในลักษณะโค
๓. ไม่กำจัดไข่ขาง
๔. ไม่ปกปิดแผล
๕. ไม่สุมไฟ
๖. ไม่รู้ท่าน้ำ
๗. ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว
๘. ไม่รู้ทาง

๙. ไม่ฉลาดในที่หากิน　　๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่นับถือพ่อโคจ่าฝูงด้วยการนับถืออย่างดี

ข้อความว่า ไม่นับถือพ่อโคจ่าฝูง หมายความว่า ไม่ให้อาหารอย่างดี ไม่ประดับด้วยของหอม ไม่คล้องพวงมาลัย ไม่สวมปลอกเงินปลอกทองที่เขาของโคจ่าฝูง และในเวลากลางคืนก็ไม่ติดไฟแล้วให้นอนใต้เพดานผ้า โคจ่าฝูงเมื่อไม่ได้รับการเอาใจใส่เช่นนั้น จึงไม่รักษาป้องกันอันตรายให้แก่ฝูงโค

นายโคบาลผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ เหล่านี้ไม่อาจเลี้ยงฝูงโคให้เพิ่มขึ้นได้ ฉันใด ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการก็ฉันนั้น ไม่อาจเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้

ธรรมทั้ง ๑๑ ประการมีอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. ไม่รู้รูป　　๒. ไม่ฉลาดในลักษณะ

๓. ไม่กำจัดไข่ขาง　　๔. ไม่ปกปิดแผล

๕. ไม่สุมไฟ　　๖. ไม่รู้ท่าน้ำ

๗. ไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว　　๘. ไม่รู้ทาง

๙. ไม่ฉลาดในโคจร　　๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

[๓๔๗] **ภิกษุไม่รู้รูป** เป็นอย่างไร คือ

ไม่รู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่า มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูป)

ภิกษุไม่ฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างไร คือ

ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า คนพาลมี[อกุศล]กรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตมี[กุศล]กรรมเป็นลักษณะ

ภิกษุไม่กำจัดไข่ขาง เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รับกามวิตกที่เกิดขึ้น, รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น, รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น และรับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ละบรรเทา ไม่กำจัดทำให้ไม่เกิดอีก

ภิกษุไม่ปกปิดแผล เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา, ฟังเสียงทางหู, ดมกลิ่นทางจมูก, ลิ้มรสทางลิ้น, ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์

ข้อความว่า รวบถือ หมายความว่า มองภาพด้านเดียว คือมองภาพรวมโดยเห็นเป็นหญิงหรือชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสอ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ

ข้อความว่า แยกถือ หมายความว่า มองภาพสองด้าน คือมองแยกแยะเป็นส่วนๆ ไปด้วยอำนาจกิเลส เช่น เห็นมือเท้าว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด การเหลียวซ้ายแลขวาว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) ถ้าเห็นว่าไม่สวย ไม่น่ารัก ก็เกิดอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา)

ภิกษุไม่สุมไฟ เป็นอย่างไร คือ

ไม่แสดงธรรมตามที่รับฟังเล่าเรียนมาแล้วแก่คนอื่นๆ โดยพิสดาร

ภิกษุไม่รู้ท่าน้ำ เป็นอย่างไร คือ

ไม่เข้าไปหาภิกษุผู้มีความรู้มาก ทรงจำพระบาลีได้คล่องปาก ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา (หัวข้อของวินัยปิฎก คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุนีปาติโมกข์) ตามเวลาสมควร แล้วสอบสวนไต่ถามว่า พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความของพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นไม่เปิดเผยอธิบายบรรเทาความสงสัยในธรรมอันมากที่ยังไม่ได้เปิดเผย เข้าใจยาก และสับสนแก่ภิกษุนั้น

ภิกษุไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว เป็นอย่างไร คือ

ไม่เข้าใจเหตุ (การละกิเลส) ไม่เข้าใจผล (ความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระรัตนตรัย) ไม่ได้รับปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม (ปัจจเวกขณญาณ) ในเวลาที่ผู้อื่นแสดงธรรมวินัย (พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย)

ภิกษุไม่รู้ทาง เป็นอย่างไร คือ

ไม่รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง

ภิกษุไม่ฉลาดในโคจร เป็นอย่างไร คือ

ไม่รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการตามความเป็นจริง

ข้อความว่า ไม่รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการตามความเป็นจริง หมายความว่า ไม่รู้ว่าสติปัฏฐานเหล่านี้เป็นโลกิยะ เหล่านี้เป็นโลกุตตระ เมื่อไม่รู้ก็จะน้อมญาณของตนเข้าไปในฐานะที่ละเอียดแล้วปักใจอยู่ในสติปัฏฐานฝ่ายโลกิยะเท่านั้น จึงไม่สามารถทำให้สติปัฏฐานฝ่ายโลกุตตระเกิดขึ้นได้

ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือ เป็นอย่างไร คือ

ไม่รู้จักความพอดีในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วย ที่คหบดีผู้มีศรัทธานำมาเฉพาะแล้วนิมนต์ให้รับ

ภิกษุไม่บูชาภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างไร คือ

ไม่เข้าไปตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลังในภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการนี้ ไม่อาจเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

[๓๔๘] นายโคบาลผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ อาจเลี้ยงฝูงโคให้เพิ่มขึ้นได้

องค์ทั้ง ๑๑ ประการมีอะไรบ้าง คือ นายโคบาลในโลกนี้ :-

๑. รู้ตัวโค (โดยสีหรือโดยจำนวน)	๒. ฉลาดในลักษณะโค

๓. กำจัดไข่ขาง ๔. ปกปิดแผล

๕. สุมไฟ ๖. รู้ท่าน้ำ

๗. รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว ๘. รู้ทาง

๙. ฉลาดในที่หากิน ๑๐. รีดนมให้เหลือ

๑๑. บูชาโคผู้ที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูง ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

นายโคบาลผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้ อาจเลี้ยงฝูงโคให้เพิ่มขึ้นได้ ฉันใด ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการก็ฉันนั้น อาจเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

ธรรมทั้ง ๑๑ ประการมีอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. รู้รูป ๒. ฉลาดในลักษณะ

๓. กำจัดไข่ขาง ๔. ปกปิดแผล

๕. สุมไฟ ๖. รู้ท่าน้ำ

๗. รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว ๘. รู้ทาง

๙. ฉลาดในโคจร ๑๐. รีดนมให้เหลือ

๑๑. บูชาภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง

[๓๔๙] **ภิกษุรู้รูป** เป็นอย่างไร คือ

รู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่า มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูป)

ภิกษุฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างไร คือ

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า คนพาลมี[อกุศล]กรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตมี[กุศล]กรรมเป็นลักษณะ

ภิกษุกำจัดไข่ขาง เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น, ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น, ไม่

รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น และไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ละบรรเทา กำจัดทำให้ไม่เกิดอีก

ภิกษุปกปิดแผล เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา, ฟังเสียงทางหู, ดมกลิ่นทางจมูก, ลิ้มรสทางลิ้น, ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษาจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์, โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์ และมนินทรีย์

ภิกษุสุมไฟ เป็นอย่างไร คือ

แสดงธรรมที่รับฟังเล่าเรียนมาแล้วแก่คนอื่นๆ โดยพิสดาร

ภิกษุรู้ท่าน้ำ เป็นอย่างไร คือ

เข้าไปหาภิกษุผู้มีความรู้มาก ทรงจำพระบาลีได้คล่องปาก ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา (หัวข้อของวินัยปิฎก คือ ภิกขุปาติโมกข์และภิกขุนีปาติโมกข์) ตามเวลาสมควรแล้วสอบสวนไต่ถามว่า พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นเปิดเผยอธิบายบรรเทาความสงสัยในธรรมอันมากที่ยังไม่ได้เปิดเผย เข้าใจยาก และสับสนแก่ภิกษุนั้น

ภิกษุรู้ธรรมที่ดื่มแล้ว เป็นอย่างไร คือ

เข้าใจเหตุ เข้าใจผล และได้รับปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรมในเวลาที่ผู้อื่นแสดงธรรมวินัย (พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย) ที่ตถาคตประกาศแล้ว

ภิกษุรู้ทาง เป็นอย่างไร คือ

รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง

ภิกษุฉลาดในโคจร เป็นอย่างไร คือ

รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการตามความเป็นจริง

ภิกษุรีดนมให้เหลือ เป็นอย่างไร คือ

รู้จักความพอดีในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่คหบดีผู้มีศรัทธานำมาเฉพาะแล้วนิมนต์ให้รับ

ภิกษุบูชาภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างไร

เข้าไปตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลังในภิกษุผู้เป็นเถระรู้ราตรีนาน บวชนานเป็นสังฆบิดรผู้นำสงฆ์

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการนี้ อาจเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาโคปาลสูตรที่ ๓

---

๔. จูฬโคปาลสูตร
ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรเล็ก

[๓๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอุกกเจลา แคว้นวัชชี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นายโคบาลผู้ไม่ฉลาด

เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวแคว้นมคธเป็นคนโง่แต่กำเนิด ในสารทสมัยเดือนท้ายของฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของแคว้นวิเทหะอันน่ารื่นรมย์ ณ สถานที่มิใช่ท่า

วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (เล่ม ๒ หน้า ๔๕๑) กล่าวว่า สารทสมัยหรือฤดูสารท (ฤดูใบไม้ร่วง) อยู่ระหว่างเดือน ๑๑ และ ๑๒ รวม ๒ เดือน ส่วนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๗๙) กล่าวว่าเริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๐ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ รวม ๒ เดือนเช่นกัน

ครั้งนั้น ฝูงโคว่ายเข้าไปในวังน้ำวนกลางแม่น้ำคงคาแล้วพิบัติไปในแม่น้ำนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาเป็นคนโง่แต่กำเนิด ในสารทสมัยเดือนท้ายของฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของแคว้นวิเทหะอันน่ารื่นรมย์ ณ สถานที่มิใช่ท่า ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น ไม่ฉลาดใน :-

- โลกนี้ (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพปัจจุบัน)
- โลกหน้า (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพต่อไป)
- ธรรมที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกุตตรธรรม)
- ธรรมที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกุตตรธรรม)

ชนเหล่าใดเข้าใจคำของพวกเขาว่าควรเชื่อฟัง ความเข้าใจของชนเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อโทษและความทุกข์ตลอดกาลนาน

นายโคบาลผู้ฉลาด

[๓๕๑] เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวแคว้นมคธเป็นคนฉลาดแต่กำเนิด ในสารทสมัยเดือนท้ายของฤดูฝน พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของแคว้นวิเทหะอันน่ารื่นรมย์ ณ สถานที่เป็นท่า เขาต้อนโคผู้จ่าฝูงที่นำฝูงให้ข้ามไปก่อน พวกมันว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี หลังจากนั้น จึงต้อนโคถึก โคหนุ่ม ลูกโคหนุ่มสาว และลูกโคเล็กที่มีกำลังน้อยให้ข้ามไป พวกมันว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี

เรื่องเคยมีมาแล้ว ลูกโคเล็กที่เกิดในวันนั้นลอยไปตามเสียงโคที่เป็นแม่ ถึงมันก็ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งโดยสวัสดี ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะนายโคบาลชาวแคว้นมคธนั้นเป็นคนฉลาดแต่กำเนิด ในสารทสมัยเดือนท้ายของฤดูฝน พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของแคว้นวิเทหะอันน่ารื่นรมย์ ณ สถานที่ที่เป็นท่า ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น ฉลาดใน :-

- โลกนี้ (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพปัจจุบัน)
- โลกหน้า (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพต่อไป)
- ธรรมที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกุตตรธรรม)
- ธรรมที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกุตตรธรรม)

ชนเหล่าใดเข้าใจคำของพวกเขาว่าควรเชื่อฟัง ความเข้าใจของชนเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน

ฝูงโคข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี

[๓๕๒] โคผู้จ่าฝูง ที่นำฝูงว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ฉันใด ภิกษุที่เป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแส (ตัณหา) ของขันธมาร ข้ามถึงฝั่ง (นิพพาน) โดยสวัสดี ฉันนั้น

โคถึกและโคหนุ่ม ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ฉันใด ภิกษุที่เป็นผู้ผุดเกิด[เป็นพรหม] แล้วปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ก็ฉันนั้น ไม่ต้องกลับมาจากโลกนั้นอีก เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแส (ตัณหา) ของขันธมาร ข้ามถึงฝั่ง (นิพพาน) โดยสวัสดี ฉันนั้น

ลูกโคหนุ่มสาว ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ฉันใด ภิกษุที่เป็น

สกทาคามี ก็ฉันนั้น มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแส (ตัณหา) ของขันธมาร ข้ามถึงฝั่ง (นิพพาน) โดยสวัสดี ฉันนั้น

ลูกโคที่มีกำลังน้อย ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ฉันใด ภิกษุที่เป็นโสดาบัน ก็ฉันนั้น ไม่ตกต่ำในอบาย แน่นอนต่อมรรค มีมรรคญาณขั้นสูง ๓ เป็นเบื้องหน้า ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแส (ตัณหา) ของขันธมาร ข้ามถึงฝั่ง (นิพพาน) โดยสวัสดี ฉันนั้น

ลูกโคเล็กที่เกิดในวันนั้น ลอยไปตามเสียงโคที่เป็นแม่ ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ฉันใด ภิกษุที่เป็นธัมมานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยธรรมคือปัญญา) และภิกษุที่เป็นสัทธานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยศรัทธา) ก็ฉันนั้น ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแส (ตัณหา) ของขันธมาร ข้ามถึงฝั่ง (นิพพาน) โดยสวัสดี ฉันนั้น

เราเป็นผู้ฉลาดใน :-

- โลกนี้ (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพปัจจุบัน)
- โลกหน้า (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพต่อไป)
- ธรรมที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของกิเลสมาร (โลกุตตรธรรม)
- ธรรมที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกิยธรรม)
- ธรรมไม่ใช่ที่อยู่ของมัจจุมาร (โลกุตตรธรรม)

ชนเหล่าใดเข้าใจคำของเราว่าควรเชื่อฟัง ความเข้าใจของชนเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน

คำว่า ธัมมานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยธรรมคือปัญญา) หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ คือ ผู้เข้าถึงสัมมาทิฏฐิ, ผู้บรรลุอรหัตตผลต่อจากที่รับรู้นิพพานด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ

คำว่า สัทธานุสารี (ผู้ระลึกเสมอด้วยศรัทธา) หมายถึง ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้แล้ว พระสุคตทรงกล่าวอย่างนี้แล้ว พระศาสดาได้ตรัสคาถานี้ต่อไปว่า

อยํ โลโก ปโร โลโก ชานตา สุปฺปกาสิโต
ยญฺจ มาเรน สมฺปตฺตํ อปฺปตฺตํ ยญฺจ มจฺจุนา.

"ตถาคตผู้รู้[ธรรมทั้งปวง]ทรงประกาศโลกนี้ (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพปัจจุบัน) และโลกหน้า (ขันธ์ อายตนะ และธาตุในภพต่อไป) ไว้ดีแล้ว ประกาศธรรมอันมัจจุมารเข้าถึงได้และไม่ได้ (โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม)"

สพฺพํ โลกํ อภิญฺญาย สมฺพุทฺเธน ปชานตา
วิวฏํ อมตทฺวารํ เขมํ นิพฺพานปตฺติยา.

"ตถาคตผู้รู้เองหยั่งรู้โลกทั้งปวง (โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม) ด้วยความรู้ยิ่งแล้ว จึงเปิดประตูแห่งอมตะอันเกษม (อริยมรรค) เพื่อให้บรรลุนิพพาน"

ฉินฺนํ ปาปิมโต โสตํ วิทฺธสฺตํ วินฬีกตํ
ปาโมชฺชพหุลา โหถ เขมํ ปตฺตตฺถ ภิกฺขโว.

"เราได้ตัดกระแส (ตัณหา) ของมารผู้มีใจบาปแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้หมดมานะที่เปรียบดั่งต้นอ้อแล้ว เธอจงมากด้วยปราโมทย์ บรรลุแดนเกษม (อรหัตตผล) เถิด"

จบจูฬโคปาลสูตรที่ ๔

---

๕. จูฬสัจจกสูตร

ว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรเล็ก

[๓๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในสมัยนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรอาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี เป็นนักโต้วาทะ พูดยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี เขากล่าวปราศรัยในที่ชุมชนในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า

เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ ถึงผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลส เมื่อโต้ตอบวาทะกับเราแล้วจะไม่ประหม่า สะทกสะท้านหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลจากรักแร้ หากเราโต้ตอบวาทะกับต้นเสาที่ไม่มีจิตใจ มันก็โต้ตอบวาทะกับเรา ต้องประหม่าสะทกสะท้านหวั่นไหว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย

ครั้นในเวลาเช้า ท่านพระอัสสชิครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี สัจจกะ นิครนถบุตรเดินเที่ยวเล่นอยู่ในกรุงเวสาลีได้เห็นท่านพระอัสสชิเดินอยู่แต่ไกล จึงเข้าไปหา ได้ทักทายพอระลึกถึงกันแล้วจึงยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ถามว่า ท่านอัสสชิ พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสอนของพระองค์ที่แนะนำสาวกโดยมากเป็นอย่างไร

ท่านพระอัสสชิตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสาวกอย่างนี้ และคำสอนของพระองค์ที่แนะนำสาวกโดยมากเป็นอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปมิใช่อัตตา เวทนามิใช่อัตตา สัญญามิใช่อัตตา สังขารมิใช่อัตตา วิญญาณมิใช่อัตตา สังขารทั้งปวงมิใช่อัตตา ธรรมทั้งปวง (สังขตธรรมและอสังขตธรรม) มิใช่อัตตา

ชื่ออัคคิเวสสนะเป็นชื่อโคตรหรือสกุล ส่วนชื่อตัวคือสัจจกะ แต่ชาวอินเดียสมัยก่อนนิยมเรียกชื่อโคตรเป็นหลัก จะเห็นได้ว่า ชาวอินเดียเรียกพระพุทธเจ้าว่า ท่านพระโคดม หรือ โคตมะ ไม่เรียกชื่อพระองค์ว่า สิทธัตถะ แม้พระพุทธเจ้าก็เรียกพระราชบิดาของพระองค์ว่า โคตมะ เช่นเดียวกัน ข้อนี้คล้ายกับการเรียกชื่อสกุล (Surname) ของชาวตะวันตกนั่นเอง

สัจจกะ นิครนถบุตรกล่าวว่า ท่านพระอัสสชิ ข้าพเจ้าฟังว่าพระสมณโคดมมีวาทะอย่างนี้ ชื่อว่าได้ฟังความเห็นผิด ทำอย่างไร ข้าพเจ้าจะพบพระองค์และสนทนากันสักครั้ง แล้วปลดเปลื้องพระสมณโคดมจากทิฏฐิชั่วนั้นได้

สัจจกะ นิครนถบุตรชวนเจ้าลิจฉวีไปฟังการโต้วาทะ

[๓๕๔] สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ทรงประชุมกันอยู่ในหอประชุมด้วยกรณียกิจบางอย่าง ครั้งนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรเข้าไปหาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นแล้วได้กล่าวกับเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นอย่างนี้ว่า

ขอเจ้าลิจฉวีจงไปด้วยกัน วันนี้ ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม ถ้าพระองค์ยืนยันตามคำที่พระอัสสชิผู้เป็นพระสาวกมีชื่อเสียงรูปหนึ่งยืนยันแล้ว ข้าพเจ้าจะพูดแย้งถ้อยคำแล้วฉุดกระชากลากไปมา เหมือนบุรุษผู้มีกำลังจับแกะมีขนยาวที่ขนแล้วฉุดกระชากลากไปมา หรือเหมือนคนงานผู้มีกำลังในโรงสุราวางเสื่อลำแพนผืนใหญ่ในสระน้ำลึกแล้วจับที่มุมลากฟาดไปมา หรือเหมือนนักเลงสุราผู้มีกำลังจับถ้วยที่หูแล้วสลัดฟาดไปมา ข้าพเจ้าจะเล่นงานพระสมณโคดมเหมือนช้างวัย ๖๐ ปีลงสู่สระโบกขรณีที่มีน้ำลึกแล้วเล่นซักป่าน ขอเจ้าลิจฉวีจงไปด้วยกัน วันนี้ ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม

ในบรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางคนกล่าวว่า

- พระสมณโคดมจักกล่าวแย้งถ้อยคำของท่านสัจจกะได้อย่างไร ที่แท้ ท่านกลับจะกล่าวแย้งถ้อยคำของพระสมณโคดม

- ท่านสัจจกะเป็นคนเช่นไรจึงอาจกล่าวแย้งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ที่แท้พระองค์กลับจะทรงกล่าวแย้งถ้อยคำของท่าน

ครั้งนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรมีเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ พระองค์ห้อมล้อมได้เข้าไปยังกูฏาคารศาลาป่ามหาวัน

[๓๕๕] สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากกำลังจงกรมอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง ครั้งนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่จงกรมแล้วถามว่า ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พระสมณโคดมอยู่ ณ ที่ไหน พวกข้าพเจ้าปรารถนาจะพบพระองค์ ภิกษุเหล่านั้นจึงตอบว่า พระองค์เสด็จเข้าไปสู่ป่ามหาวัน ประทับพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง

คำว่า ทิวาวิหารํ นิสินฺโน (ประทับพักกลางวัน) แปลตามศัพท์ว่า “ประทับแล้วเพื่อพักใน

เวลากลางวัน" คำว่า ทิวาวิหารํ ลง ส จตุตถีวิภัตติแล้วแปลงเป็น อํ ด้วย ตุ ศัพท์ในสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ (แปลงจตุตถีวิภัตติ เอกพจน์ท้าย อ การันต์เป็น อาย และอื่นๆ ได้บ้าง) เช่น ทสฺสนํ อิธ อาคโต (มาสู่สถานที่นี้เพื่อเข้าเฝ้า) <ทสฺสนํ = ทสฺสน ศัพท์ + ส จตุตถีวิภัตติ>

ลำดับนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีจำนวนมากเข้าไปสู่ป่ามหาวัน ถึงที่ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ แล้วทักทายพอระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ถึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นบางคนถวายอภิวาท บางคนทักทาย บางคนประนมมือไปทางพระผู้มี-พระภาค บางคนประกาศชื่อและโคตรของตนในสำนักของพระผู้มีพระภาค บางคนนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

ปัญหาของสัจจกะ นิครนถบุตร

[๓๕๖] สัจจกะ นิครนถบุตรนั่งแล้วจึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านพระโคดมถึงเรื่องบางอย่าง ถ้าพระองค์ให้โอกาสที่จะตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า

การขอโอกาสถามปัญหานี้เป็นมรรยาทอันดีงามของผู้มีการศึกษาในอินเดียสมัยก่อน ดังนั้น สัจจกะจึงทูลขอโอกาสถามปัญหาแก่พระพระพุทธองค์ในเรื่องนี้ แม้ในที่อื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน แม้กระทั่งภิกษุผู้ต้องการจะโจทท้วงอาบัติ ก็ต้องขออนุญาตก่อน ถ้าพูดโจทโดยไม่ขออนุญาตก็ต้องอาบัติทุกกฏ แม้เรื่องที่พูดนั้นจะเป็นจริงก็ตาม

ในประโยคว่า ปุจฺเฉยฺยาหํ ภวนฺตํ โคตมํ กิญฺจิเทว เทสํ (ข้าพเจ้าขอถามท่านพระโคดมถึงเรื่องบางอย่าง) คำว่า เทส แปลตามศัพท์ว่า "เรื่อง" มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ทิสฺสติ อปทิสฺสตีติ เทโส = เรื่องที่ถูกแสดง ชื่อว่า เทสะ

(ทิส ธาตุ <อุจฺจารเณ = กล่าว> + ณ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อัคคิเวสสนะ เชิญท่านถามปัญหาที่ประสงค์จะถามเถิด

การอนุญาตให้ถามปัญหาในลักษณะนี้เรียกว่า สัพพัญญุปวารณา คือ การปวารณาของ

พระสัพพัญญูผู้รู้สิ่งทั้งปวง หมายความว่า พร้อมจะตอบปัญหาทุกอย่างได้ แต่ถ้าเป็นพระสาวกทั่วไปจะพูดออกตัวว่า สุตฺวา เวทิสฺสามิ (เราฟังแล้วจะรู้ได้) ไม่กล่าวคำนี้เหมือนพระพุทธเจ้า

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลถามว่า พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสอนของพระองค์ที่แนะนำสาวกโดยมากเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราแนะนำสาวกอย่างนี้ และคำสอนของเราที่แนะนำสาวกโดยมากเป็นอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปมิใช่อัตตา เวทนามิใช่อัตตา สัญญามิใช่อัตตา สังขารมิใช่อัตตา วิญญาณมิใช่อัตตา สังขารทั้งปวงมิใช่อัตตา ธรรมทั้งปวง (สังขตธรรมและอสังขตธรรม) มิใช่อัตตา เราแนะนำสาวกอย่างนี้ และคำสอนของเราที่แนะนำสาวกโดยมากเป็นอย่างนี้

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า ขอให้ข้าพเจ้าแสดงอุปมาถวาย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เชิญท่านแสดงอุปมาเถิด

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เจริญงอกงามไพบูลย์ทั้งหมดนั้นต้องอาศัยอยู่ในแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือว่าการงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลต้องทำด้วยกำลัง ทั้งหมดนั้นบุคคลต้องอาศัยอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ ฉันใด บุคคลผู้เป็นบุรุษนี้ก็ฉันนั้น มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอัตตา ต้องดำรงอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงจะทำบุญหรือบาปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านกล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอัตตา หรือไร

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนั้นจริง และหมู่ชนเป็นอันมากก็กล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอัตตาของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หมู่ชนเป็นอันมากจักช่วยอะไรท่านได้ เชิญท่านยืนยันคำของท่านเถิด

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า ข้าพเจ้าเท่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นอัตตาของเรา

เวทนาเป็นอัตตาของเรา สัญญาเป็นอัตตาของเรา สังขารเป็นอัตตาของเรา วิญญาณเป็นอัตตาของเรา

ทรงย้อนถามสัจจกะ นิครนถบุตรด้วยอุปมา

[๓๕๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เราจักสอบถามท่านในข้อนี้ ท่านเห็นควรอย่างไร จงตอบอย่างนั้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วเช่นกับพระเจ้าปเสนทิโกศลหรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ มีอำนาจฆ่าคนที่ควรฆ่า ริบสมบัติคนที่ควรริบ หรือเนรเทศคนที่ควรเนรเทศในอาณาจักรของพระองค์มิใช่หรือ

คำว่า มูรธาภิเษก คือ น้ำรดพระเศียรในงานราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่นๆ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๘๗๐)

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วเช่นกับพระเจ้าปเสนทิโกศลหรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ มีอำนาจฆ่าคนที่ควรฆ่า ริบสมบัติคนที่ควรริบ หรือเนรเทศคนที่ควรเนรเทศในอาณาจักรของพระองค์ ถึงหมู่กษัตริย์ที่เป็นคณะปกครองเหล่านี้ คือ เจ้าวัชชี เจ้ามัลละ ก็มีอำนาจฆ่าคนที่ควรฆ่า ริบสมบัติคนที่ควรริบ หรือเนรเทศคนที่ควรเนรเทศในอาณาจักรของพระองค์ เหตุใดพระราชามหากษัตริย์ดังกล่าวจะไม่มีอำนาจเล่า พระองค์ต้องมีอำนาจแน่ และควรมีอำนาจ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นอัตตาของเรานั้น ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรก็นิ่งเสีย

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวว่า รูปเป็นอัตตาของเรา นั้น ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า รูป

ของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรก็นิ่งเป็นครั้งที่ ๒

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรว่า บัดนี้ ท่านจงตอบ มิใช่เวลานิ่ง ผู้ที่ถูกตถาคตถามปัญหาอันสมเหตุสมผลถึง ๓ ครั้งแล้วไม่ตอบ ศีรษะของเขาจะแตกเป็น ๗ เสี่ยงในที่นั้น

ขณะนั้น ยักษ์วชิรปาณีถือกระบองเหล็กมีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศเบื้องบนสัจจกะ นิครนถบุตรโดยคิดว่า หากเจ้าผู้นี้ถูกตรัสถามปัญหาอันสมเหตุสมผลถึง ๓ ครั้งแล้วไม่ตอบ เราจะทุบศีรษะของเขาให้แตกเป็น ๗ เสี่ยง ณ ที่นี้

พระผู้มีพระภาคกับสัจจกะ นิครนถบุตรเท่านั้นมองเห็นยักษ์นั้น ในทันใดนั้นสัจจกะ นิครนถบุตรตกใจกลัวจนขนพองสยองเกล้า แสวงหาพระผู้มีพระภาคเป็นที่ต้านทานป้องกันพึ่งพิง จึงกราบทูลว่า ท่านพระโคดม ขอจงถามเถิด ข้าพเจ้าจะตอบ ณ บัดนี้

คำว่า ยักษ์วชิรปาณี คือ ยักษ์ที่มีกระบอกเหล็กในมือ เป็นรูปจำแลงของท้าวสักกเทวราชที่ปลอมตัวเป็นยักษ์มาข่มขู่ให้นิครนถ์พูดตอบปัญหาที่พระพุทธเจ้าตรัสถาม และบุคคลอื่นก็มองไม่เห็นยักษ์นั้น เพราะถ้าผู้อื่นเห็นก็อาจอ้างว่า พระพุทธเจ้าทรงนำยักษ์มาข่มขู่ และนิครนถ์ก็ตอบไปอย่างนั้นด้วยความกลัว คนอื่นจึงไม่เห็นยักษ์ดังกล่าว ในพระสูตรพบคนที่ถูกยักษ์ขู่ในลักษณะนี้เพียง ๒ คน คือ

๑. สัจจกะ นิครนถบุตร กล่าวไว้ในพระสูตรนี้

๒. อัมพัฏฐมาณพ กล่าวไว้ในทีฆนิกาย สีลักขันธวรรค อัมพัฏฐสูตร

หลักไตรลักษณ์

[๓๕๘] พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ข้อที่ท่านกล่าวว่ารูปเป็นอัตตาของเรา ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า มิได้เป็นดังนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านจงไตร่ตรองเถิด ครั้นไตร่ตรองแล้วจึงตอบ เพราะ

คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ข้อที่ท่านกล่าวว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณเป็นอัตตาของเรา ท่านมีอำนาจในเวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนั้นว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณเของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า มิได้เป็นดังนั้น

คำว่า น สนฺธิยติ (ไม่ตรงกัน) แปลตามศัพท์ว่า "ไม่สัมพันธ์กัน" มาจาก สํ บทหน้า + ธา ธาตุ (ธารเณ = ทรงไว้) + อ ปัจจัย + ติ วิภัตติ แปลงสระ อา ของ ธา เป็น อิย ดังคำว่า สมาทิยติ มาจาก สํ บทหน้า + อา บทหน้า + ทา ธาตุ (ทาเน = ให้) + อ ปัจจัย + ติ วิภัตติ ข้อความนี้พบในคัมภีร์นิรุตติทีปนี (สูตร ๖๑๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านจงไตร่ตรองเถิด ครั้นไตร่ตรองแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า รูปนี้ของเรา รูปนี้เป็นเรา รูปนี้เป็นอัตตาของเรา

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ไม่ควรเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้ของเรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้เป็นเรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้เป็นอัตตาของเรา

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ไม่ควรเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ผู้ใดติดแน่นเข้าถึงกล้ำกลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ทุกข์นี้ของเรา ทุกข์นี้เป็นเรา ทุกข์นี้เป็นอัตตาของเรา ผู้นั้นจะกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปได้หรือ

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า จะมีได้อย่างไร มีไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดแน่นเข้าถึงกล้ำกลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ทุกข์นี้ของเรา ทุกข์นี้เป็นเรา ทุกข์นี้เป็นอัตตาของเรา มิใช่หรือ

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า จะไม่มีได้อย่างไร เป็นเช่นนั้นทีเดียว

สัจจกะ นิครนถบุตรยอมจำนน

[๓๕๙] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาผึ่งที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่า มีต้นตรง กำลังรุ่น ยังไม่ออกปลี จึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้น แล้วตัดยอด ลิดใบออก ไม่พบแม้แต่กระพี้ แล้วจะพบแก่นอย่างไร ฉันใด ท่านก็ฉันนั้น ถูกเราซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนในวาทะของตนเอง ก็ว่างเปล่าแพ้ไป ท่านได้กล่าวปราศรัยในที่ชุมชนในกรุงเวสาลีว่า เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ ถึงผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลส เมื่อโต้ตอบวาทะกับเราแล้วจะไม่ประหม่าสะทกสะท้านหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลจากรักแร้ หากเราโต้ตอบวาทะกับต้นเสาที่ไม่มีจิตใจ มันก็โต้ตอบวาทะกับเรา ต้องประหม่าสะทกสะท้านหวั่นไหว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย

อัคคิเวสสนะ หยาดเหงื่อบางหยาดของท่านหยดจากหน้าผากลงไปยังผ้าห่มแล้วตกลงที่พื้น ส่วนหยาดเหงื่อในกายของเราไม่มีในบัดนี้

คำว่า ผึ่ง คือ ชื่อเครื่องมือสำหรับถากไม้ชนิดหนึ่ง รูปคล้ายจอบ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๗๓๗)

โดยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเปิดพระวรกายที่มีสีดุจทองคำในที่ชุมชนนั้น เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรได้นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ

[๓๖๐] ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวีนามว่าทุมมุขะเห็นว่า สัจจกะ นิครนถบุตรนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ จึงกราบทูลว่า ขอให้ข้าพเจ้าแสดงอุปมาถวาย พระผู้มี-พระภาคตรัสว่า ทุมมุขะ เชิญท่านแสดงอุปมาเถิด

เจ้าลิจฉวีนั้นกราบทูลว่า สระโบกขรณีแห่งหนึ่งมีอยู่ในที่ใกล้หมู่บ้านหรือนิคม ในสระโบกขรณีนั้นมีปูอยู่ตัวหนึ่ง เด็กชายหญิงจำนวนมากออกจากหมู่บ้านหรือนิคมนั้นไปถึงสระโบกขรณีนั้นแล้วก็ลงไปจับปูขึ้นจากน้ำแล้ววางไว้บนบก มันส่ายก้ามไปทางใด พวกเขาก็ต่อยทุบตีก้ามปูนั้นด้วยไม้หรือกระเบื้อง เมื่อปูนั้นมีก้ามหักหมดแล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณีนั้นเหมือนก่อนได้ ฉันใด ทิฏฐิที่เป็นเสี้ยนหนาม เข้าใจผิด และกวัดแกว่งบางอย่างของสัจจกะ นิครนถบุตร ถูกพระองค์หักโค่นลบล้างแล้ว บัดนี้ เขาจะไม่มาหาพระองค์เพื่อโต้วาทะอีก ฉันนั้น เมื่อเจ้าลิจฉวีนามว่าทุมมุขะกล่าวอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรจึงพูดว่า เจ้าทุมมุขะ ท่านหยุดเถิด ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับท่าน ข้าพเจ้าพูดกับท่านพระโคดมต่างหาก

พระสาวกผู้ปฏิบัติตามคำสอน

[๓๖๑] สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า คำของข้าพเจ้าและสมณพราหมณ์อื่นนี้ จงหยุดไว้ก่อน คำนั้นเหมือนพูดเพ้อเจ้อ ทำอย่างไรสาวกของพระองค์จึงปฏิบัติตามคำสอน เชื่อฟังโอวาท หมดความสงสัยสับสนในคำสอนของศาสดา แกล้วกล้าไม่เชื่อผู้อื่น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สาวกของเราในธรรมวินัยนี้เห็นเบญจขันธ์ทั้งหมดนั้น คือ

รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก

หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปนี้มิใช่ของเรา รูปนี้มิใช่เรา รูปนี้มิใช่อัตตาของเรา

เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่ของเรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่เรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่อัตตาของเรา

ทำอย่างนี้สาวกของเราจึงปฏิบัติตามคำสอน เชื่อฟังโอวาท หมดความสงสัยสับสนในคำสอนของศาสดา แกล้วกล้าไม่เชื่อผู้อื่น

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลถามว่า ทำอย่างไรภิกษุจึงเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สาวกของเราในธรรมวินัยนี้เห็นเบญจขันธ์ทั้งหมดนั้น คือ

รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปนี้มิใช่ของเรา รูปนี้มิใช่เรา รูปนี้มิใช่อัตตาของเรา จึงหลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น

เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่ของเรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่เรา เวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณนี้มิใช่อัตตาของเรา จึงหลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น

ทำอย่างนี้ภิกษุจึงเป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จสิ้น ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตน สิ้นเครื่องผูกภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ

ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยม ๓ ประการ คือ ความเห็นอันยอดเยี่ยม ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม และความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม

คัมภีร์อรรถกถาจำแนกคุณอันยอดเยี่ยมออกเป็น ๓ นัย ดังนี้

๑. นัยที่กล่าวตามฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ

ความเห็นอันยอดเยี่ยม คือ ปัญญาฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ

ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม คือ ข้อปฏิบัติฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ

ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม คือ ความหลุดพ้นฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ

๒. นัยที่กล่าวตามฝ่ายโลกุตตระเท่านั้น

ความเห็นอันยอดเยี่ยม คือ สัมมาทิฏฐิในอรหัตตมรรค

ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม คือ องค์มรรคที่เหลือในอรหัตตมรรค

ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม คือ อรหัตตผล

๓. นัยที่กล่าวตามฝ่ายโลกุตตระเท่านั้น

ความเห็นอันยอดเยี่ยม คือ การเห็นพระนิพพานของพระขีณาสพ

ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม คือ องค์มรรคของพระขีณาสพ

ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม คือ อรหัตตผล

เมื่อมีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตรัสรู้ (สัจจะ ๔) แล้วแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม ทรงฝึกพระองค์แล้วแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นฝึกตน ทรงระงับกิเลสแล้วแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นระงับกิเลส ทรงข้ามพ้นห้วงกิเลสแล้วแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นข้ามพ้น ทรงดับไฟกิเลสแล้วแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นดับไฟกิเลส

สัจจกะ นิครนถบุตรถวายภัตตาหาร

[๓๖๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรได้กราบทูลว่า ข้าพเจ้าเป็นคนลบหลู่อวดดี เข้าใจว่าพระองค์ควรถูกรุกรานวาทะด้วยถ้อยคำของตน อุปมาเหมือนบุรุษพบกับช้างซับมัน กองไฟที่ลุกโชน หรืองูพิษที่มีพิษร้าย ยังพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่เมื่อ

พบกับพระองค์แล้วไม่มีใครเอาตัวรอดได้เลย ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ

[๓๖๓] ลำดับนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงบอกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า เจ้าลิจฉวีโปรดฟังข้าพเจ้า ข้าพเจ้านิมนต์ท่านพระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไว้เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น พวกท่านจงนำอาหารที่เห็นว่าควรแก่พระองค์มาให้เราเถิด

เมื่อล่วงราตรีแล้ว เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้นำภัตตาหารจำนวน ๕๐๐ สำรับไปให้สัจจกะนิครนถบุตร เขาให้จัดของเคี้ยวของฉันอันประณีตในอารามของตนเสร็จแล้วจึงให้ทูลบอกเวลาแก่พระผู้มีพระภาคว่า ถึงเวลาอันควร ภัตตาหารสำเร็จแล้ว

ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังอารามของสัจจกะ นิครนถบุตรแล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ หลังจากนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิ่มหนำด้วยมือตนเอง ลำดับนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ ทรงวางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว จึงถือที่นั่งอย่างหนึ่งอันต่ำกว่าแล้วมานั่ง ณ ที่สมควร แล้วกราบทูลว่า ขอผลบุญและบริวารบุญอันใหญ่หลวงในทานครั้งนี้ จงมีเพื่อความสุขแก่ทายกทั้งหลายเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผลบุญและบริวารบุญอันใหญ่หลวงในทานนี้อาศัยทักขิไณยบุคคลที่ยังมีราคะ โทสะ โมหะเช่นกับท่าน จักมีแก่ทายกทั้งหลาย ส่วนผลบุญและบริวารบุญอันใหญ่หลวงในทานนี้อาศัยทักขิไณยบุคคลที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับเรา จักมีแก่ท่าน

ในคำว่า ปุญฺญญฺจ ปุญฺญมหี จ (ผลบุญและบริวารบุญอันใหญ่หลวง) คำว่า ปุญฺญ มีศัพท์เดิมมาจาก ปุญฺญผล ลบ ผล ศัพท์เพื่อย่อคำ ดังข้อความว่า

ปุญฺญญฺจาติ ยํ อิมสฺมึ ทาเน ปุญฺญํ, อายตึ วิปากกฺขนฺธาติ อตฺโถ. ปุญฺญมหีติ วิปากกฺขนฺธานํเยว ปริวาโร.[๑]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๓๖๓/๑๙๐

“คำว่า ปุญฺญญฺจ (ผลบุญ) หมายความว่า ผลบุญใดในทานนี้ คือ วิบากขันธ์ในอนาคต

คำว่า ปุญฺญมหี (บริวารบุญอันใหญ่หลวง) หมายความว่า บริวารของวิบากขันธ์นั่นเอง”

ปุญฺญนฺติ ปุญฺญผลสงฺขาโต อานุภาโว. ปุญฺญผลมฺปิ หิ อุตฺตรปทโลเปน “ปุญฺญนฺ”ติ วุจฺจติ “กุสลานํ ภิกฺขเว ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี”ติอาทีสุ. เตนาห “อายตึ วิปากกฺขนฺธา”ติ. ปุญฺญมหีติ มหติ ปุญฺญผลวิภูติ เสตจฺฉตฺตมกุฏจามราทิ. เตน วุตฺตํ “วิปากกฺ-ขนฺธานํเยว ปริวาโร”ติ.[๑]

“คำว่า ปุญฺญํ (ผลบุญ) คือ อานุภาพที่เรียกว่า ผลบุญ โดยแท้จริงแล้ว แม้ผลบุญก็เรียกว่า บุญ ด้วยการลบบทหลัง ดังคำว่า กุสลานํ ภิกฺขเว ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ (ภิกษุทั้งหลาย ผลบุญนี้ย่อมเจริญอย่างนี้เพราะการสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ) ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อายตึ วิปากกฺขนฺธา (วิบากขันธ์ในอนาคต)

คำว่า ปุญฺญมหี (บริวารบุญอันใหญ่หลวง) คือ เศวตฉัตร มงกุฎ และแส้จามร เป็นต้น อันเป็นผลสมบัติของบุญอันใหญ่หลวง ฉะนั้นจึงกล่าวว่า วิปากกฺขนฺธานํเยว ปริวาโร (บริวารของวิบากขันธ์นั่นเอง)”

จบจูฬสัจจกสูตรที่ ๕

---

๖. มหาสัจจกสูตร
ว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรใหญ่

[๓๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร ประสงค์จะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ขณะนั้น สัจจกะ นิครนถบุตร เดินเที่ยวเล่นอยู่ได้เข้าไปที่กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๓๖๓/๒๕๖

ท่านพระอานนท์เห็นสัจจกะ นิครนถบุตรเดินมาแต่ไกล จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัจจกะ นิครนถบุตรนี้เป็นนักโต้วาทะ พูดยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี เขาต้องการจะตำหนิพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ขอประทานวโรกาส ขอพระองค์ประทับนั่งสักครู่หนึ่งเพื่ออนุเคราะห์เถิด พระผู้มีพระภาคจึงประทับอยู่บนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้

ขณะนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรเข้าไปถึงที่ประทับ แล้วทักทายพอระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า

ปัญหาของสัจจกะ นิครนถบุตร

[๓๖๕] สมณพราหมณ์บางพวกหมั่นบำเพ็ญกายภาวนา (การอบรมกาย) อยู่ แต่ไม่หมั่นบำเพ็ญจิตตภาวนา (การอบรมจิต) พวกเขาประสบทุกขเวทนาทางกาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อบุคคลถูกทุกขเวทนาทางกายกระทบเข้าแล้ว จึงขัดยอกขาอ่อน หทัยแตก เลือดอุ่นพุ่งออกจากปาก หรือมีจิตซัดส่ายจนเป็นบ้า จิตของเขาคล้อยตามกาย จึงเป็นไปตามอำนาจกาย ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่ได้อบรมจิต

สมณพราหมณ์บางพวกหมั่นบำเพ็ญจิตตภาวนาอยู่ แต่หาได้หมั่นบำเพ็ญกายภาวนาไม่ พวกเขาประสบทุกขเวทนาทางจิต เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อบุคคลถูกทุกขเวทนาทางจิตกระทบเข้าแล้ว จึงขัดยอกขาอ่อน หทัยแตก เลือดอุ่นพุ่งออกจากปาก หรือมีจิตซัดส่ายจนเป็นบ้า กายของเขาคล้อยตามจิต จึงเป็นไปตามอำนาจจิต ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะไม่ได้อบรมกาย

ข้าพเจ้าดำริว่า สาวกของพระองค์หมั่นบำเพ็ญจิตตภาวนาอยู่โดยแท้ แต่หาหมั่นบำเพ็ญกายภาวนาอยู่ไม่

คำว่า กายภาวนา คือ การอบรมกาย ตามความเข้าใจของสัจจกนิครนถ์ หมายถึง การบำเพ็ญทุกรกิริยา และเขาเห็นเหล่าภิกษุอยู่ในที่สงัดในที่พักกลางวันและกลางคืน จึงคิดว่าภิกษุทั้งหลายหมั่นบำเพ็ญจิตตภาวนาอยู่ ไม่หมั่นบำเพ็ญกายภาวนา

[๓๖๖] พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอฟังกายภาวนามาอย่างไร

สัจจกะ นิครนถบุตร ทูลตอบว่า ท่านนันทะ วัจฉโคตร ท่านกิสะ สังกิจจโคตร และท่านมักขลิ โคสาล ท่านเหล่านี้เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท[ยืนถ่ายอุจจาระปัสสาวะเป็นต้น], เลียมือ, เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป, เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด, ไม่รับอาหารที่เขานำมา, ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง และไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ

ท่านเหล่านั้นไม่รับอาหารจากปากหม้อ, ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ, ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู, ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้, ไม่รับอาหารคร่อมสาก, ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่, ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์, ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม, ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย, ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้, ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข, ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันตอมเป็นกลุ่มๆ, ไม่กินปลา, ไม่กินเนื้อ, ไม่ดื่มสุรา, ไม่ดื่มเมรัย และไม่ดื่มยาดอง

ท่านเหล่านั้นรับอาหารในเรือนหลังเดียว, ๒ หลัง ... ๗ หลัง, ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว, ๒ คำ ... ๗ คำ, ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑, ๒ ... ๗ ใบ, กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑, ๒ ... ๗ วัน และโดยประการดังนี้ เราถือการบริโภคอาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อเช่นนี้อยู่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พวกเขาเลี้ยงตนด้วยภัตเช่นนั้นอย่างเดียวหรือ

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น บางทีท่านเหล่านั้นเคี้ยวของควรเคี้ยว บริโภคโภชนะ ลิ้มของลิ้ม และดื่มน้ำอย่างดีเลิศ ให้ร่างกายนี้มีกำลังเจริญอ้วนพี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกเขาละข้อประพฤติก่อนแล้วบำรุงกายนี้ในภายหลัง ร่างกายนี้จึงเจริญและเสื่อมไป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามอีกว่า เธอฟังจิตตภาวนามาอย่างไร

สัจจกะ นิครนถบุตรถูกตรัสถามในจิตตภาวนา ไม่อาจทูลตอบได้

กายภาวนาและจิตตภาวนา

[๓๖๗] ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรว่า กายภาวนาก่อนที่เธอเอ่ยถึงนั้นไม่ใช่สิ่งชอบธรรมในคำสอนของตถาคต เธอยังไม่รู้จักกายภาวนาแล้วจะรู้จักจิตตภาวนาได้อย่างไร เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าววิธีที่ทำให้บุคคลมิได้อบรมกายกับจิต และอบรมกายกับจิต

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

[๓๖๘] **ผู้มิได้อบรมกายกับจิต** เป็นอย่างไร คือ

ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ มีสุขเวทนาเกิดขึ้น เมื่อถูกสุขเวทนากระทบจึงยินดีพอใจยิ่งนัก [ต่อมา]สุขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้นเพราะสุขเวทนาดับไป เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้วเศร้าโศกลำบากใจ รำพันตีอก คร่ำครวญหลงเพ้อ สุขเวทนาเกิดขึ้นแก่เขาแล้วครอบงำจิตอยู่ เพราะมิได้อบรมกาย ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้วครอบงำจิตอยู่ เพราะมิได้อบรมจิต เวทนาทั้งสองอย่างเกิดขึ้นแก่ผู้ใดผู้หนึ่งอย่างนี้แล้วครอบงำจิตอยู่เพราะมิได้อบรมกายกับจิต

ผู้มิได้อบรมกายกับจิต เป็นอย่างนี้

กายภาวนาตามพุทธาธิบาย คือ วิปัสสนา วิปัสสนานี้ได้ชื่อว่า กายภาวนา มีศัพท์เดิมมาจากกายานุปสฺสนาภาวนา คือ การอบรมด้วยการตามเห็นกายว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ลบ อนุปสฺสนา ศัพท์ในท่ามกลางสมาสเพื่อย่อคำ ดังข้อความว่า

กายภาวนายาติ กายานุปสฺสนาภาวนาย. สา หิ อิธ กายภาวนาติ อธิปฺเปตา.[๑]

“คำว่า กายภาวนา แปลว่า การอบรมด้วยการตามเห็นกาย โดยแท้จริงแล้ว การอบรมด้วยการตามเห็นกายนั้นประสงค์เอาว่าเป็นกายภาวนาในที่นี้”

จิตตภาวนา คือ สมถะ หมายความว่า วิปัสสนาเป็นปฏิปักษ์ต่อสุข ใกล้ต่อทุกข์ เพราะสมาธิยังไม่ตั้งมั่นในเบื้องแรกของการปฏิบัติ จึงเกิดทุกข์ได้ง่าย ส่วนสมถะคือสมาบัติ ๘ เป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์

---

[๑] ที.ม.ฏีกา ๒/๓๗๓/๓๖๙

ใกล้ต่อสุข เพราะสมาธิของผู้เข้าสมาบัติตั้งมั่นแล้ว จึงไม่เกิดทุกข์ใดๆ และเกิดสุขที่ท่วมท้นใจของผู้เข้าสมาบัติอยู่

นอกจากนั้น ท่านพระสารีบุตรกล่าวถึงภาวนา ๓ ประเภทไว้ในสังคีติสูตร[๑] ว่า

๑. กายภาวนา (การอบรมกาย) คือ การสำรวมหมู่นามมีผัสสะเป็นต้นที่เกิดทางปัญจทวารได้ หมายถึง พระอรหันต์ผู้กำจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิงแล้ว ท่านไม่มีสภาวธรรมที่จะพึงรับรู้ทางทวาร ๕ เหล่านั้นได้ กล่าวคือ ท่านไม่สนใจจะรับรู้อารมณ์ที่มาปรากฏทางทวาร ๕ อีกเลย

๒. จิตตภาวนา (การอบรมจิต) คือ สมาบัติ ๘

๓. ปัญญาภาวนา (การอบรมปัญญา) คือ ปัญญาในอรหัตตผล

อนึ่ง คัมภีร์เปฏโกปเทส[๒] จำแนกภาวนาออกเป็น ๔ ประเภทตามอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สีลภาวนา (การอบรมศีล) คือ สัมมาวาจาและสัมมาวายามะ

๒. กายภาวนา (การอบรมกาย) คือ สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ

๓. จิตตภาวนา (การอบรมจิต) คือ สัมมาสังกัปปะและสัมมาสมาธิ

๔. ปัญญาภาวนา (การอบรมปัญญา) คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสติ

[๓๖๙] **ผู้อบรมกายกับจิต** เป็นอย่างไร คือ

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้มีความรู้ มีสุขเวทนาเกิดขึ้น เมื่อถูกสุขเวทนากระทบจึงไม่ยินดีพอใจยิ่งนัก [ต่อมา]สุขเวทนานั้นดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้นเพราะสุขเวทนาดับไป เธอถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้วไม่เศร้าโศกลำบากใจ ไม่รำพันตีอก ไม่คร่ำครวญหลงเพ้อ สุขเวทนาเกิดขึ้นแก่เธอแล้วไม่ครอบงำจิตอยู่ เพราะได้อบรมกายแล้ว ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้วไม่ครอบงำจิตอยู่ เพราะได้อบรมจิตแล้ว เวทนาทั้งสองอย่างเกิดขึ้นแก่ผู้ใดผู้หนึ่งอย่างนี้แล้วไม่ครอบงำจิตอยู่ เพราะได้อบรมกายกับจิตแล้ว

ผู้อบรมกายกับจิต เป็นอย่างนี้

[๓๗๐] สัจจกะ นิครนถบุตรกราบทูลว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าเลื่อมใสท่านพระโคดมเพราะพระองค์ได้อบรมกายกับจิตแล้ว

---

[๑] ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๖

[๒] เปฏโกปเทส ข้อ ๙๓ หน้า ๓๓๓

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านนำวาจานี้มากล่าวกระทบเราเป็นแน่ แต่เราจะบอกแก่ท่าน เมื่อใดเราโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่สุขเวทนาหรือทุกขเวทนาจะเกิดขึ้นครอบงำจิตของเราได้

สัจจกะ นิครนถบุตรกราบทูลว่า สุขเวทนาหรือทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นพอจะครอบงำจิตอยู่ได้ ไม่เกิดขึ้นแก่ท่านพระสมณโคดมเป็นแน่

[๓๗๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทำไมเวทนาทั้งสองนั้นไม่มีแก่เรา เราจะเล่าให้ฟัง ก่อนการตรัสรู้[อริยสัจ] แม้เมื่อครั้งเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้ดำริว่า การอยู่ครองเรือนเหมือนทางแคบ เป็นทางแห่งกิเลสธุลี การบวชเหมือนที่โล่ง ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ (ข้อประพฤติอันประเสริฐ) นี้อันบริสุทธิ์บริบูรณ์แน่แท้ดุจสังข์ขัดได้ยาก ทางที่ดีเราควรโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด

การอยู่ครองเรือนเหมือนทางแคบ เพราะไม่มีเวลาว่างเพื่อจะทำกุศล แม้เรือนจะมีเนื้อที่กว้างขวางถึง ๖๐ ศอก มีบริเวณภายในบ้านตั้ง ๑๐๐ โยชน์ มีคนอยู่อาศัยเพียงสองคนคือ สามีและภรรยา ก็ยังถือว่าเป็นทางแคบ เพราะมีความห่วงใยกังวลกัน

การอยู่ครองเรือนเป็นทางแห่งกิเลสธุลี เนื่องด้วยเป็นที่เกิดและที่ตั้งของกิเลสมีราคะเป็นต้นที่ให้ใจเศร้าหมอง

การบวชเหมือนที่โล่ง เพราะนักบวชแม้จะอยู่ในเรือนยอด ปราสาทแก้ว และเทพวิมานที่มีประตูหน้าต่างมิดชิด ก็เหมือนอยู่ในที่โล่ง เพราะนักบวชไม่มีความยึดติดในสิ่งใดๆ

พุทธประวัติ

ตอน บำเพ็ญสมาบัติในสำนักอาฬารดาบส

ในกาลต่อมา เรายังหนุ่มแน่น มีเกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่ จึงโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อ

ผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม ได้เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตรแล้วกล่าวว่า ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ (ข้อประพฤติอันประเสริฐ) ในธรรมวินัยนี้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า เชิญพระองค์อยู่เถิด ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะรู้แจ้งคำสอนของอาจารย์ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน ต่อจากนั้นไม่นาน เราเรียนรู้ธรรมนั้นได้เร็วเพียงพูดคำกระทบริมฝีปากเท่านั้น ก็กล่าวว่าเราเข้าใจถ่องแท้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบว่า เรารู้เห็น จึงคิดว่า ท่านไม่ประกาศธรรมนี้ด้วยความเชื่ออย่างเดียวว่า เรารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ แต่ท่านรู้เห็นธรรมนี้แน่นอน

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตรแล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านประกาศธรรมนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ด้วยธรรมเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้ ท่านจึงประกาศอากิญจัญญายตนสมาบัติแก่เรา เราคิดว่า มิใช่ท่านเท่านั้นที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ถึงเราก็มีเช่นกัน ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อรู้แจ้งธรรมที่ท่านประกาศว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ จากนั้นไม่นาน เราก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาท่านแล้วถามว่า ท่านกาลามะ ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ด้วยธรรมเพียงเท่านี้หรือ ท่านตอบว่า ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าประกาศว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

เรากล่าวว่า ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็รู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

ท่านกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้าประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าก็ประกาศว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ข้าพเจ้า

ก็ทราบธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้

อาฬารดาบส กาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตน และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ (สมาบัติ ๗) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย[ในวัฏฏะ] คลายกำหนัด ดับ[กิเลส] ระงับ[กิเลส] รู้ยิ่ง ตรัสรู้ [ด้วยมรรคญาณ ๔] และนิพพาน แต่เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่ใส่ใจเบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

บำเพ็ญสมาบัติในสำนักอุทกดาบส

[๓๗๒] เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ในขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม ได้เข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้

เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า เชิญพระองค์อยู่เถิด ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะรู้แจ้งคำสอนของอาจารย์ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน ต่อจากนั้นไม่นาน เราเรียนรู้ธรรมนั้นได้เร็วเพียงพูดคำกระทบริมฝีปากเท่านั้น ก็กล่าวว่าเราเข้าใจถ่องแท้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบว่า เรารู้เห็น จึงคิดว่าท่านไม่ประกาศธรรมนี้ด้วยความเชื่ออย่างเดียวว่า เรารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ แต่ท่านรู้เห็นธรรมนี้แน่นอน

หลังจากนั้น เราเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วถามว่า ท่านรามะประกาศธรรมนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่าไร เมื่อเราถามอย่างนี้ ท่านจึงประกาศเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแก่เรา เราคิดว่ามิใช่ท่านเท่านั้นที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ถึงเราก็มีเช่นกัน ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อรู้แจ้งธรรมที่ท่านประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ จากนั้นไม่นาน เราก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ เรากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ แม้ข้าพเจ้าก็รู้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ด้วยธรรมเพียงเท่านี้

ท่านกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้าประกาศว่า ข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านก็รู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ท่านรู้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าก็ประกาศว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ ข้าพเจ้าทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ข้าพเจ้าก็ทราบธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้

อุทกดาบส รามบุตร ทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของเราก็ยังยกย่องเราไว้ในฐานะอาจารย์ และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดีด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ (สมาบัติ ๘) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย[ในวัฏฏะ] คลายกำหนัด ดับ[กิเลส] ระงับ[กิเลส] รู้ยิ่ง ตรัสรู้[ด้วยมรรคญาณ ๔] และนิพพาน แต่เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่ใส่ใจเบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

ตรัสรู้สัจธรรม

[๓๗๓] เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ในขณะที่แสวงหานิพพานอันสงบยอดเยี่ยม เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธตามลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดีน่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ที่นี้เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

อุปมา ๓ ข้อ

[๓๗๔] ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้ออันน่าอัศจรรย์ยิ่งนักไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา คือ เหมือน ไม้สดมียางแช่อยู่ในน้ำ บุรุษนำไม้นั้นมาทำไม้สีไฟโดยคิดว่าจะก่อไฟให้เกิด

ความร้อนขึ้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เขานำไม้สดมียางที่แช่อยู่ในน้ำมาทำไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า หามิได้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า เพราะไม้สดนั้นมียางและแช่อยู่ในน้ำ บุรุษนั้นจะเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น มีกายกับจิตยังไม่หลีกออกจากกาม ยังพอใจรักใคร่ ลุ่มหลงกระหายเร่าร้อนในวัตถุกาม ยังตัดขาดระงับไม่ได้เด็ดขาดภายในใจ ถึงพวกเขาเสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ก็ไม่ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม (มรรคอันหยั่งรู้อริยสัจ ๔) ถึงไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อนเกิดจากความเพียร ก็ไม่ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม

นี้เป็นอุปมาที่ ๑ อันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา

[๓๗๕] อุปมาที่ ๒ อื่นอันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา อุปมาเหมือน ไม้สดมียางวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนำไม้นั้นมาทำไม้สีไฟโดยคิดว่าจะก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เขานำไม้สดมียางที่วางอยู่บนบกห่างจากน้ำมาทำเป็นไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม สัจจกะ นิครนถ-บุตรทูลตอบว่า หามิได้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า เพราะไม้นั้นยังสดและมียางถึงจะวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนั้นจะเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น ถึงมีกายกับจิตหลีกออกจากวัตถุกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ ลุ่มหลงกระหายเร่าร้อนในวัตถุ-กาม ยังตัดขาดระงับไม่ได้เด็ดขาดภายในใจ ถึงพวกเขาเสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ก็ไม่ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม ถึงไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ก็ไม่ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม

นี้เป็นอุปมาที่ ๒ อันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา

[๓๗๖] อุปมาที่ ๓ อื่นอันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา อุปมาเหมือน ไม้แห้งสนิทวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนำมาทำเป็นไม้สีไฟโดยคิดว่าจะก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เขานำไม้แห้งสนิทที่วางอยู่บนบกห่างจากน้ำมาทำเป็นไม้สีไฟ แล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม สัจจกะ นิครนถ-บุตรทูลตอบว่า ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า เพราะไม้แห้งสนิท และวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น มีกายและจิตหลีกออกจากวัตถุกามแล้ว ทั้งตัดขาดระงับความพอใจรักใคร่ ลุ่มหลงกระหายเร่าร้อนในกามได้เด็ดขาดภายในใจแล้ว ถึงพวกเขาเสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ก็ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม ถึงไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ก็ควรรู้เห็นตรัสรู้อย่างยอดเยี่ยม

นี้เป็นอุปมาที่ ๓ อันน่าอัศจรรย์ยิ่งนักที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา

เหล่านี้คืออุปมา ๓ ข้ออันน่าอัศจรรย์ยิ่งนักที่ไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา

การบำเพ็ญทุกรกิริยา

[๓๗๗] เรานั้นดำริว่า ทางที่ดี เราควรใช้ฟันกดฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เรานั้นใช้ฟันกดฟัน ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เมื่อเราทำดังนั้น เหงื่อก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง อุปมาเหมือนคนแข็งแรงจับคนอ่อนแอกว่าแล้วบีบคั้นรัดศีรษะหรือคอไว้ ฉันใด เราก็ฉันนั้น เมื่อใช้ฟันกดฟัน ใช้[กุศล]จิตข่ม[อกุศล]จิต เผา[อกุศล]จิต เหงื่อก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กาย (รูปกายและนามกาย) ของเราก็กระวนกระวายไม่สงบ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

[๓๗๘] เราดำริว่า ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณ (จตุตถฌาน) เกิด แล้วกลั้นลมหายใจเข้าออกทั้งทางปากและจมูก เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้น ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ๆ ลมที่ช่างทองสูบอยู่มีเสียงดังอู้ๆ ฉันใด เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้น ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ๆ ฉันนั้น เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของเราก็กระวนกระวายไม่สงบ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ไม่ได้

เราดำริว่า ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด แล้วกลั้นลมหายใจเข้าออกทั้งทางปาก จมูก และช่องหู เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้น :-

- ลมอันแรงกล้าก็เสียดแทงศีรษะ คนแข็งแรงใช้เหล็กแหลมคมแทงศีรษะ ฉันใด เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกเช่นนั้น ลมอันแรงกล้าก็เสียดแทงศีรษะ ฉันนั้น เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อนมีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของเราก็กระวนกระวายไม่สงบ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

- มีทุกขเวทนาในศีรษะอย่างแรงกล้า คนแข็งแรงใช้เชือกหนังที่เหนียวขันศีรษะ ฉันใด เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้น ก็มีทุกขเวทนาในศีรษะอย่างแรงกล้า ฉันนั้น เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของเราก็กระวนกระวาย ไม่สงบระงับ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

- ลมอันแรงกล้าก็บาดในช่องท้อง คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญใช้มีดแล่เนื้อที่คมกรีดท้อง ฉันใด เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้นก็มีลมอันแรงกล้าบาดในช่องท้อง ฉันนั้น เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของเราก็กระวนกระวายไม่สงบ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

- มีความเร่าร้อนในร่างกายอย่างแรงกล้า คนแข็งแรงสองคนจับแขนคนอ่อนแอ

กว่าคนละข้างแล้วย่างไว้บนหลุมถ่านเพลิง ฉันใด เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าออกอย่างนั้น ก็มีความเร่าร้อนในร่างกายอย่างแรงกล้า ฉันนั้น เราปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน แต่เมื่อเราถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของเราก็กระวนกระวายไม่สงบ แม้กระทั่งทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

ที่จริงแล้วเทวดาเห็นเราแล้วจึงกล่าวว่า พระสมณโคดมสิ้นพระชนม์แล้ว บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมไม่ใช่สิ้นพระชนม์แล้ว แต่กำลังสิ้นพระชนม์อยู่ บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมไม่ใช่สิ้นพระชนม์แล้ว ทั้งไม่ใช่กำลังสิ้นพระชนม์อยู่ พระ-สมณโคดมทรงเป็นพระอรหันต์แล้ว การอยู่เช่นนั้นเป็นการอยู่ของพระอรหันต์ พระอรหันต์มีลักษณะเช่นนั้น

[๓๗๙] เราดำริว่า ทางที่ดี เราควรปฏิบัติโดยการอดอาหารโดยสิ้นเชิง ขณะนั้น เทวดาเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าปฏิบัติโดยการอดอาหารโดยสิ้นเชิง ถ้าท่านจักปฏิบัติอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะแทรกโอชาทิพย์เข้าทางขุมขนของท่าน ท่านจะเป็นอยู่ได้ด้วยโอชานั้น เราจึงดำริว่า ถ้าเราปฏิญาณว่าจะอดอาหารโดยสิ้นเชิง แต่เทวดาเหล่านี้แทรกโอชาทิพย์เข้าทางขุมขนของเรา และเราเป็นอยู่ได้ด้วยโอชาทิพย์นั้น การปฏิญาณของเรานั้นจะเป็นมุสา จึงกล่าวห้ามเทวดาเหล่านั้นว่า อย่าเลย

คำว่า อชชฺชิตํ ปฏิชาเนยฺยํ (เราปฏิญาณว่าจะอดอาหาร) แปลตามศัพท์ว่า “เราปฏิญาณการอดอาหาร” คำว่า อชชฺชิตํ มาจาก น ศัพท์ + ชชฺชิตํ ศัพท์ คำว่า ชชฺชิต ประกอบรูปศัพท์มาจาก ภุช ธาตุ + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า ภุชฺชิตฺถาติ ภุชฺชิตํ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า ภุชฺชิตํ แล้ว ให้แปลง ภฺ เป็น ช, แปลงสระ อุ ใน ภุ เป็น อ

ดังข้อความว่า

อชชฺชิตนฺติ อโภชนํ.[๑]

“คำว่า อชชฺชิตํ แปลว่า การไม่บริโภค”

---

[๑] ม.มู.อ. ๑๒/๓๗๙/๑๙๗

อชชฺชิตนฺติ เอวํ อภุญฺชิตํ ภการสฺส ชการาเทสํ กตฺวา. เตนาห “อโภชนนฺ”ติ.[๑]

“คำว่า อชชฺชิตํ แปลว่า การไม่บริโภคอย่างนี้ โดยแปลง ภ อักษรเป็น ช อักษร ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อโภชนํ (การไม่บริโภค)”

คำว่า อชชฺชิตํ ที่อธิบายมาข้างต้น กล่าวตามปาฐะที่พบในฎีกาของมัชฌิมนิกาย แต่ในฉบับสิงหลและฉบับโรมันพบรูปว่า อชทฺธุกํ โดยเหตุที่สันสกฤตมีรูปว่า ชคฺธิ มาจาก อท ธาตุ (ภกฺขเน = บริโภค) + ติ ปัจจัย แปลง อ เป็น ช, แปลงสระ อิ ใน ธิ เป็น อุ ก็ได้รูปว่า ชทฺธุ แปลว่า “การบริโภค”

อีกอย่างหนึ่ง อาจมีรูปว่า อชชฺชิกํ ก็ได้ โดย ชชฺชิก มาจาก ชทฺธิ ศัพท์ แปลง ชทฺธิ เป็น ชชฺชิ มีรูปวิเคราะห์ว่า นตฺถิ ชชฺชิ เอตสฺสาติ อชชฺชิกํ

สรุปความว่า คำว่า อชชฺชิตํ อาจมีรูปว่า อชทฺธิตํ หรือ อชชฺชิกํ ตามหลักภาษา

[๓๘๐] เราดำริว่า ทางที่ดี เราควรกินอาหารให้น้อยลงเพียง ๑ ฟายมือ เท่าเยื่อของเมล็ดถั่วเขียว ถั่วพู ถั่วดำ หรือเมล็ดบัว เราจึงกินอาหารน้อยลงๆ เพียงเท่านั้น

ร่างกายก็ซูบผอมมาก อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา [นูนขึ้นเป็นปุ่ม] เหมือนข้อผักบุ้งหรือข้อเถาวัลย์ดำ เพราะมีอาหารน้อย, สะโพกของเราเหมือนรอยเท้าอูฐ, กระดูกสันหลังขึ้นเป็นปุ่มๆ เหมือนเถาสะบ้า, กระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลง เหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกัน, ดวงตากลวงลึกเข้าไปในเบ้าตา เหมือนผิวน้ำลึกที่ปรากฏเว้าเข้าไปในบ่อน้ำ และหนังศีรษะเหี่ยวแห้ง เหมือนผลน้ำเต้าขมที่ถูกตัดแต่ยังอ่อน เหี่ยวแห้งไป เพราะลมแดด เพราะมีอาหารน้อย

เรานั้นคิดว่าจักลูบหนังท้อง แต่คลำถูกกระดูกสันหลัง, คิดว่าจักลูบกระดูกสันหลัง แต่คลำถูกหนังท้อง หนังท้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะมีอาหารน้อย และคิดว่าจะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็ซวนเซล้มลง ณ ที่นั้น เพราะมีอาหารน้อย

เราจะทำร่างกายให้สบายก็ลูบตัวด้วยฝ่ามือ เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนที่มีรากเน่าก็หลุดร่วงจากกาย เพราะมีอาหารน้อย

---

[๑] ม.มู.อ. ๑๒/๓๗๙/๒๖๒

พวกมนุษย์เห็นเราแล้วพูดว่า พระสมณโคดมดำไป บางคนพูดว่า ไม่ดำยังขาวอยู่ บางคนพูดว่า ไม่ดำไม่ขาว แต่พร้อยไป เรามีผิวพรรณบริสุทธิ์เปล่งปลั่งยิ่งนัก แต่เสียผิวไป เพราะมีอาหารน้อย

[๓๘๑] เรานั้นดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีต อนาคต และปัจจุบันเสวยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน เกิดจากความเพียร ทุกขเวทนานั้นมีเพียงเท่านี้ ไม่เกินกว่านี้ แต่เรายังไม่อาจบรรลุญาณทัศนะ (ปัญญารู้เห็น) อันสามารถเพื่อเป็นพระอริยะวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยทุกรกิริยาอันเผ็ดร้อนนี้ ทางอื่นที่จะตรัสรู้ (อริยสัจ ๔) มีบ้างไหม

เราดำริว่า เราจำได้ว่านั่งอยู่ใต้ต้นหว้าอันร่มเย็นในพิธี[แรกนาขวัญ]ของพระราชบิดาเจ้าศากยะ สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ปฐมฌานนั้นเป็นทางที่จะตรัสรู้หรือไร เรามีจิตที่คิดคล้อยตามสติว่า ปฐมฌานนั้นเป็นทางที่จะตรัสรู้ จึงดำริว่า เรากลัวสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมหรือ แล้วดำริว่า เราไม่กลัวสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมเลย

[๓๘๒] เราดำริต่อไปว่า เรามีร่างกายซูบผอมมากอย่างนี้จะบรรลุปฐมฌานสุขนั้นไม่ง่ายเลย ทางที่ดี เราควรกินอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส จึงกินอาหารหยาบเช่นนั้น ครั้งนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์เฝ้าบำรุงเราด้วยหวังว่า พระสมณโคดมจักบอกธรรมที่ได้บรรลุธรรมแก่พวกเรา เมื่อเรากินอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส พวกเธอก็เบื่อหน่ายจากไปด้วยเข้าใจว่า พระสมณโคดมมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความมักมากแล้ว

ฌาน ๔

[๓๘๓] เรากินอาหารหยาบให้ร่างกายแข็งแรง สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว

สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ถึงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ...

เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ] ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข ...

เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ถึงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

วิชชา ๓

[๓๘๔] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ เรานั้นจุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุขัยอย่างนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๑ นี้ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ ถึงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

[๓๘๕] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ จุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบ

กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาจะไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว แต่หมู่สัตว์เหล่านี้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ เห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้เห็นชอบ พวกเขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้ เราบรรลุวิชชาที่ ๒ นี้ในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ ถึงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

[๓๘๖] เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), ตัณหานี้คือเหตุเกิดของทุกข์, นิพพานนี้ คือความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้ (โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ) คืออาสวะ (สภาวะไหลออกจากทวาร ๖), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของอาสวะ, นิพพานนี้ คือความดับอาสวะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อเรานั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เราบรรลุวิชชาที่ ๓ นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท พากเพียร มีจิตมุ่งมั่นอยู่ ถึงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

บุคคลผู้ไม่หลง

[๓๘๗] เรารู้อยู่ว่าเมื่อเราแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อยคน ถึงบุคคลหนึ่งๆ จะเข้าใจเรา

อย่างนี้ว่าพระสมณโคดมแสดงธรรมมุ่งถึงเราผู้เดียว ท่านอย่าเห็นอย่างนั้น ตถาคตแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่าอื่นเพื่อให้รู้แจ้ง และในขณะจบตอนหนึ่งๆ เราประคองจิตให้สงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ณ ภายใน ดำรงอยู่ในนิพพานอันเป็นอารมณ์ของผลสมาธิภายในตนก่อนเสมอ

ในขณะที่พุทธบริษัทกล่าวสาธุการ พระพุทธองค์มักเข้าผลสมาบัติเพื่อเสพนิพพานสุขเป็นอารมณ์ แล้วออกจากผลสมาบัติก่อนที่เสียงสาธุการจะสิ้นสุดลง

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า ถ้อยคำของท่านพระโคดมควรเชื่อถือ เหมือนถ้อยคำของท่านผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง แต่พระองค์รู้หรือไม่ว่า พระองค์จำวัดในเวลากลางวัน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้อยู่ว่าในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เรากลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วปูสังฆาฏิให้เป็น ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะ นอนตะแคงข้างเบื้องขวา

สัจจกะ นิครนถบุตรทูลว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า การจำวัดดังกล่าวเป็นการอยู่ด้วยความหลง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลไม่ใช่คนหลง หรือคนไม่หลง ด้วยเรื่องเพียงเท่านั้น ท่านจงฟังเรื่องทำให้เป็นคนหลงหรือคนไม่หลง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว สัจจกะ นิครนถ-บุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องนี้ว่า

[๓๘๘] อาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีผลเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราและมรณะต่อไป ผู้ใดผู้หนึ่งยังละไม่ได้ เราเรียกเขาว่า คนหลง เขาเป็นคนหลงเพราะยังละอาสวะไม่ได้

อาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีผลเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราและมรณะต่อไป ผู้ใดผู้หนึ่งละได้แล้ว เราเรียกเขาว่า คนไม่หลง เขาไม่หลงเพราะละอาสวะได้แล้ว

ตถาคตละอาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีผลเป็นทุกข์

ให้มีชาติชราและมรณะต่อไปได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนกับต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ต้นตาลที่ถูกตัดยอดแล้วไม่อาจงอกขึ้นอีกได้ ฉันใด ตถาคตก็ฉันนั้น ละอาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีผลเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราและมรณะต่อไปได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

สัจจกะ นิครนถบุตรสรรเสริญพระพุทธเจ้า

[๓๘๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรได้กราบทูลว่า

น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระองค์ถูกพูดกระทบกระทั่งและไต่ถามด้วยถ้อยคำสบประมาทอย่างนี้ ยังมีพระฉวีวรรณผ่องใสพระพักตร์เปล่งปลั่งยิ่งนัก เพราะพระองค์ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลส

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเคยโต้วาทะกับท่านปูรณะกัสสปะ ถึงท่านปูรณะกัสสปะนั้นโต้วาทะกับข้าพเจ้าแล้วก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง และแสดงความโกรธเคืองไม่พอใจ

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเคยโต้วาทะกับท่านมักขลิโคสาล ... ท่านอชิตะเกสกัมพล ... ท่านปกุธะกัจจายนะ ... ท่านสัญชัยเพลัฏฐบุตร ... ถึงท่านมักขลิโคสาล ... ท่านอชิตะเกสกัมพล ... ท่านปกุธะกัจจายนะ ... ท่านสัญชัยเพลัฏฐบุตรนั้นโต้วาทะกับข้าพเจ้าแล้วก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง และแสดงความโกรธเคืองไม่พอใจ

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเคยโต้วาทะกับท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ถึงท่านนิครนถ์ นาฏบุตรนั้นโต้วาทะกับข้าพเจ้าแล้วก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง และแสดงความโกรธเคืองไม่พอใจ

แต่พระองค์ถูกพูดกระทบกระทั่งและไต่ถามด้วยถ้อยคำสบประมาทอย่างนี้ ยังมีพระฉวีวรรณผ่องใสพระพักตร์เปล่งปลั่งยิ่งนัก เพราะพระองค์ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลส เอาละ บัดนี้ ข้าพเจ้าขอทูลลากลับ เพราะมีกิจธุระมาก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านจงกำหนดเวลากลับไปในบัดนี้เถิด

ครั้งนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะแล้วจากไป

จบมหาสัจจกสูตรที่ ๖

---

๗. จูฬตัณหาสังขยสูตร
ว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรเล็ก

[๓๙๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของมิคารมาตา ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถีครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า

ปัญหาของท้าวสักกะ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติอย่างไร ? โดยย่อ มีความสำเร็จสูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ข้อความว่า มีความสำเร็จสูงสุด หมายความว่า ล่วงพ้นที่สุดคือความสิ้นไปและความเสื่อมไป เพราะมีสภาวะไม่เสื่อมอีก หมายถึง ได้บรรลุนิพพาน

ข้อความว่า ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ หมายความว่า บรรลุนิพพานอันสูงสุดปราศจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา

ข้อความว่า ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด หมายความว่า อยู่จบพรหมจรรย์คือมรรคแล้ว มีสภาวะที่ไม่เสื่อมอีก

ข้อความว่า มีที่สุดอันยอดเยี่ยม หมายความว่า มีที่สุดของพรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น, เธอรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรืออุเบกขา เธอหยั่งเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดออกจากเวทนานั้นอยู่, เมื่อหยั่งเห็นแล้วย่อมไม่ยึดมั่นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่นย่อมไม่กำหนัดยินดี และเมื่อไม่กำหนัดยินดีย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตน และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ข้อความว่า ธรรมทั้งปวง คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นธรรมที่ไม่ควรยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ เพราะเป็นภาวะไม่ดำรงอยู่โดยอาการที่บุคคลจะยึดถือได้ เนื่องจากแม้ชาวโลกจะยึดถือว่าเที่ยงก็ไม่เที่ยง แม้จะยึดถือว่าเป็นสุขก็เป็นทุกข์ แม้จะยึดถือว่าเป็นอัตตาก็เป็นอนัตตา

ข้อความว่า ย่อมรู้ยิ่ง หมายความว่า รู้ยิ่งด้วยญาตปริญญา คือ การหยั่งเห็นด้วยการกำหนดรู้สภาวะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ของรูปนาม หมายถึง วิปัสสนาญาณที่ ๑-๒

ข้อความว่า ย่อมกำหนดรู้ หมายความว่า กำหนดรู้ด้วยตีรณปริญญา คือ การหยั่งเห็นด้วยการรู้ชัดไตรลักษณ์ หมายถึง วิปัสสนาญาณที่ ๓-๑๑

ข้อความว่า หยั่งเห็นความไม่เที่ยงในเวทนานั้นอยู่ หมายความว่า ภิกษุนั้นเกิดวิปัสสนาญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพยญาณ (ปัญญารู้เห็นความเกิดดับ) ในเวทนาที่กำหนดรู้อยู่

ข้อความว่า หยั่งเห็นความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดออก หมายความว่า ภิกษุนั้นเกิดวิปัสสนาปัญญาที่หยั่งเห็นความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดออกชั่วขณะ และเกิดมรรคปัญญาที่คลายกำหนัด ดับตัณหา และสลัดออกจากตัณหาโดยสิ้นเชิง

ผู้ปฏิบัติที่ระลึกรู้รูปนามในปัจจุบันขณะ เมื่อจิตสงบจากนิวรณ์แล้วย่อมรู้สึกว่ามีเพียงสภาวะรูปนามปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยไม่มีรูปร่างสัณฐานของร่างกาย เช่น เมื่อเดินจงกรมอยู่ จะรู้สึกว่าไม่มีเท้าที่เคลื่อนไหวอยู่ มีเพียงอะไรบางอย่างเหมือนกิ่งไม้หรือท่อนไม้ที่เคลื่อนไหว และรับรู้สภาวะเบา (ธาตุไฟ) สภาวะผลักดัน (ธาตุลม) และสภาวะหนัก (ธาตุน้ำ) ของสภาวะยก ย่าง เหยียบ นี้คือการรับรู้สภาวะของธาตุทั้งสามในขณะเดิน จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๑ ชื่อว่า นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม)

ต่อมาเขาจะรับรู้ว่าก่อนจะเดิน มีจิตที่ต้องการจะเคลื่อนไหวเกิดขึ้นก่อน จิตดังกล่าวเรียกว่า

จิตสั่ง คือ จิตที่ประกอบด้วยฉันทะ (ความต้องการ) และเจตนา (ความตั้งใจ) ที่จะเคลื่อนไหว นี้คือการรับรู้เหตุปัจจัยของรูปที่เคลื่อนไหวอยู่ จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๒ ชื่อว่า ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดเหตุปัจจัยของรูปนาม)

หลังจากนั้นเขาจะรู้สึกว่าสภาวะเดินมี ๓ ช่วง คือ สภาวะยก ย่าง และเหยียบ แยกออกเป็น ๓ ระยะ เมื่อสภาวะยกเกิดขึ้นแล้วดับไป จึงเกิดสภาวะย่าง ในสภาวะย่างไม่มีสภาวะยก และเมื่อสภาวะย่างเกิดขึ้นแล้วดับไป จึงเกิดสภาวะเหยียบ ในสภาวะเหยียบไม่มีสภาวะย่าง สภาวะทั้งสามเกิดขึ้นแล้วดำเนินต่อไปชั่วขณะแล้วดับลง นี้คือการรับรู้สภาวะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของสภาวะเดิน จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๓ ชื่อว่า สัมมสนญาณ (ญาณพิจารณารูปนามว่าเป็นไตรลักษณ์)

ต่อจากนั้นเขาจะรู้เห็นสภาวะเกิดดับอย่างรวดเร็วของสภาวะยก ย่าง และเหยียบ โดยไม่รู้สึกว่ามีเท้าอยู่เลย และสภาวะเบาก็เบาเป็นปุยนุ่น สภาวะผลักดันก็ปรากฏชัดเจน สภาวะหนักก็มีความชัดเจนมากกว่าเดิม นี้คือวิปัสสนาญาณที่ ๔ ชื่อว่า อุทยัพพยญาณ (ญาณรู้เห็นความเกิดขึ้นและดับไป)

ตัวอย่างที่กล่าวมานี้เกี่ยวกับกายานุปัสสนา คือ การตามรู้กองรูปในขณะเดิน แม้การตามรู้เวทนาดังที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ก็มีนัยอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จอมเทพ ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อนี้ มีความสำเร็จสูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปจากที่นั้น

พระมหาโมคคัลลานะเข้าไปหาท้าวสักกะ

[๓๙๑] สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค คิดว่า ท้าวสักกะนั้นเข้าใจเนื้อความแห่งภาษิตแล้วจึงยินดี หรือไม่เข้าใจแล้วก็ยินดี ทางที่ดี เราควรรู้เรื่องนั้น

พระเถระได้ยินเสียงที่ท้าวสักกะกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคต

(ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น) แต่ไม่ได้ยินธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง จึงเข้าไปหาท้าวสักกะเพื่อถามเรื่องนี้

หลังจากนั้น ท่านได้อันตรธานจากปราสาทของมิคารมาตาในบุพพารามไปปรากฏในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์เหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเอิบอิ่มพร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วยทิพยดนตรี ๕๐๐ ชนิด ในสวนเอกปุณฑริก (สวนที่มีต้นมะม่วงขาวต้นเดียว) ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นท่านมาแต่ไกล จึงรับสั่งให้หยุดบรรเลงทิพยดนตรีแล้วเสด็จเข้าไปหาท่านแล้วตรัสว่า นิมนต์เข้ามาเถิด ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์ ขอต้อนรับ นานๆ ท่านจะมาสู่สถานที่นี้ นิมนต์นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้เถิด

ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ส่วนท้าวสักกะจอมเทพทรงถือเอาอาสนะอย่างหนึ่งที่ต่ำกว่าแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อแก่ท่านอย่างไร ขอโอกาสเถิด อาตมาขอรับฟังภาษิตนั้น

[๓๙๒] ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ข้าพเจ้ามีกิจธุระมาก กิจส่วนตัวมีน้อย แต่กิจของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีมาก ภาษิตที่ข้าพเจ้ารับฟังเรียนรู้ใส่ใจและทรงจำไว้ดี จึงเลือนหายเร็วพลัน นานมาแล้ว เกิดสงครามระหว่างเทวดากับอสูรขึ้น ในสงครามนั้นเทวดาชนะ อสูรแพ้ ข้าพเจ้าชนะสงครามแล้วกลับมาสร้างเวชยันตปราสาทที่มี ๑๐๐ ชั้น ในชั้นหนึ่งๆ มีเรือนยอด ๗๐๐ หลัง ในเรือนยอดหลังหนึ่งๆ มีนางอัปสร ๗ องค์ นางอัปสรองค์หนึ่งๆ มีเทพธิดาบำเรอ ๗ องค์ ท่านประสงค์จะชมความสง่างามของเวชยันตปราสาทหรือไม่

ท่านพระมหาโมคคัลลานะรับโดยดุษณีภาพ

พระเถระใช้นิ้วเท้าเขย่าเวชยันตปราสาท

[๓๙๓] ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณมหาราชนิมนต์ท่านนำหน้าเข้าไปยังเวชยันตปราสาท เทพธิดาผู้ปรนนิบัติท้าวสักกะเห็นท่านมาแต่ไกลก็เหนียมอายเข้าไปห้อง

ของตนๆ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วเหนียมอาย ต่อจากนั้น ท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณมหาราชได้นิมนต์ท่านเที่ยวเดินชมเวชยันตปราสาท แล้วตรัสว่า ขอท่านจงดูความสง่างามเช่นนี้ของเวชยันตปราสาทนี้เถิด

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า นิวาสถานของพระองค์นี้สง่างามเหมือนที่พำนักของผู้บำเพ็ญบุญไว้แต่ปางก่อน แม้มนุษย์ทั้งหลายเห็นสถานที่สง่างามใดๆ แล้วก็มักกล่าวว่างามจริงเหมือนนิวาสถานของเทวดาชั้นดาวดึงส์

ในขณะนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะคิดว่า ท้าวสักกะนี้หลงระเริงอยู่มากนักทางที่ดี เราควรให้ท้าวเธอสะดุ้งกลัว แล้วบันดาลฤทธิ์ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ทันใดนั้นท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และเทวดาชั้นดาวดึงส์ ประหลาดมหัศจรรย์ใจว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏพระสมณะมีฤทธานุภาพมาก ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดทิพยพิมานเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้

การบันดาลฤทธิ์ในที่นี้ คือ พระมหาโมคคัลลานเถระเข้าอาโปกสิณแล้วอธิษฐานว่า ขอให้พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของปราสาทจงเป็นน้ำ แล้วใช้หัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าของปราสาท ปราสาทนั้นสั่นสะเทือนหวั่นไหวไปมา เหมือนบาตรที่วางไว้บนหลังน้ำ เมื่อเอานิ้วเคาะที่ขอบบาตร น้ำก็หวั่นไหวไม่นิ่ง

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบว่า ท้าวสักกะจอมเทพทรงสะดุ้งกลัวแล้วจึงถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อแก่ท่านอย่างไร ขอโอกาสเถิด อาตมาขอรับฟังภาษิตนั้น

ข้อปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา

[๓๙๔] ท้าวสักกะจึงตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า

ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ มีความสำเร็จ

สูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าทูลถามอย่างนี้แล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น, เธอรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรืออุเบกขา เธอหยั่งเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดออกจากเวทนานั้นอยู่, เมื่อหยั่งเห็นแล้วย่อมไม่ยึดมั่นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่นย่อมไม่กำหนัดยินดี และเมื่อไม่กำหนัดยินดีย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตน และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป จอมเทพ ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อนี้ มีความสำเร็จสูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ท่านพระมหาโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคตรัสความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อแก่ข้าพเจ้าอย่างนี้

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะชื่นชมยินดีภาษิตของท้าวสักกะแล้วอันตรธานจากหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏที่ปราสาทของมิคารมาตาในบุพพารามเหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า

ครั้งนั้น เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะจากไปแล้วไม่นาน เทพธิดาผู้ปรนนิบัติท้าวสักกะจอมเทพทูลถามพระองค์ว่า พระสมณะนั้นเป็นพระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของพระองค์หรือ

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า พระสมณะนั้นไม่ใช่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของเรา แต่เป็นท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีของเรา

เทพธิดาเหล่านั้นทูลว่า เป็นลาภของพระองค์ พระองค์ได้ดีแล้วที่ได้พระสมณะผู้มีฤทธานุภาพมากอย่างนี้เป็นเพื่อนพรหมจารีของพระองค์ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของพระองค์คงมีฤทธานุภาพมากน่าอัศจรรย์เป็นแน่

ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

[๓๙๕] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงรู้ว่าได้ตรัสความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อแก่ท้าวเทพผู้มีศักดามากพระองค์หนึ่งหรือหนอ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้ว่าท้าวสักกะจอมเทพเข้ามาหาเรา ถวายอภิวาทแล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ตรัสถามเราว่า ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ มีความสำเร็จสูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

เมื่อท้าวสักกะนั้นถามอย่างนี้แล้ว เราตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น, เธอรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง, ครั้นแล้วเธอเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรืออุเบกขา เธอหยั่งเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดออกจากเวทนานั้นอยู่, เมื่อหยั่งเห็นแล้วย่อมไม่ยึดมั่นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งในโลก, เมื่อไม่ยึดมั่นย่อมไม่กำหนัดยินดี และเมื่อไม่กำหนัดยินดีย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตน และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป จอมเทพ ภิกษุหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อนี้ มีความสำเร็จสูงสุด ปลอดจากเครื่องผูกแน่แท้ ประพฤติพรหมจรรย์ (มรรค) ถึงที่สุด มีที่สุดอันยอดเยี่ยม ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

โมคคัลลานะ เรารู้ว่าได้ตรัสความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ด้วยข้อปฏิบัติโดยย่อแก่ท้าวสักกะจอมเทพอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬตัณหาสังขยสูตรที่ ๗

---

๘. มหาตัณหาสังขยสูตร
ว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรใหญ่

ทิฏฐิของสาติภิกษุ

[๓๙๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าสาติบุตรชาวประมงเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น

พระสาติคิดว่า ขันธ์ ๕ เกิดขึ้นแล้วดับไปทันที แต่วิญญาณคือกายทิพย์ที่แอบแฝงอยู่ในร่างกายย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปจากโลกนี้ไปโลกหน้าต่อๆ ไป ดังนั้น มิจฉาทิฏฐิของท่านจึงชื่อว่าสัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าโลกเที่ยง

ลำดับนั้น ภิกษุหลายรูปได้ทราบข่าวว่า สาติภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น จึงเข้าไปหาท่านถึงที่อยู่ แล้วได้กล่าวกับท่านว่า ท่านสาติ ทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้นจริงหรือ

สาติภิกษุกล่าวว่า จริง เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาที่จะปลดเปลื้องท่านจากทิฏฐิชั่วนั้นจึงซักไซ้ไล่เลียง สอบสวนด้วยคำพูดว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระองค์ไม่ดีเลย เพราะพระองค์มิได้ตรัสอย่างนั้น แต่ตรัสไว้ด้วยเหตุเป็นอันมากว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากปัจจัย

สาติภิกษุถูกภิกษุเหล่านั้นซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิชั่วนั้นอย่างรุนแรง กล่าวอยู่ว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น

เพื่อนภิกษุไม่อาจเปลี่ยนทิฏฐิของท่านสาติ

[๓๙๗] ภิกษุเหล่านั้นเมื่อไม่อาจปลดเปลื้องสาติภิกษุจากทิฏฐิชั่วนั้นได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สาติภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น ข้าพระองค์ได้สดับอย่างนั้นจึงเข้าไปหาท่านแล้วถามเรื่องนั้น สาติภิกษุได้ตอบข้าพระองค์ว่า จริง เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น

ครั้งนั้น ข้าพระองค์ปรารถนาจะปลดเปลื้องท่านจากทิฏฐิชั่วนั้น จึงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนด้วยคำพูดว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระองค์ไม่ดีเลย เพราะพระองค์มิได้ตรัสอย่างนั้น แต่ตรัสไว้ด้วยเหตุเป็นอันมากว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากปัจจัย สาติภิกษุถูกภิกษุเหล่านั้นซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนอยู่อย่างนี้ แต่ยังยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิชั่วนั้นอย่างรุนแรง จึงกล่าวว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น เมื่อข้าพระองค์ไม่อาจปลดเปลื้องสาติภิกษุจากทิฏฐิชั่วนั้น จึงมากราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาค

พระพุทธเจ้าทรงกำราบท่านสาติ

[๓๙๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุรูปหนึ่งว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงไปเรียกสาติภิกษุมาตามคำของเราว่า ท่านสาติ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

ภิกษุรูปนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงเข้าไปหาสาติภิกษุถึงที่อยู่แล้วกล่าวกับท่านว่า ท่านสาติ พระศาสดาตรัสเรียกท่าน

สาติภิกษุรับคำภิกษุนั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคตรัสถามเธอว่า สาติ ได้ยินว่า เธอเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เราเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น จริงหรือ

สาติภิกษุทูลตอบว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนั้นย่อมเร่ร่อนท่องเที่ยวไปเสมอ มิใช่อย่างอื่น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า สาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร

สาติภิกษุทูลตอบว่า สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยผลกรรมทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในที่นั้นๆ เป็นวิญญาณ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆบุรุษ (บุรุษผู้ว่างเปล่าจากมรรคผล) เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้จากใครเล่า เรากล่าวไว้โดยเหตุอันมากว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากปัจจัย โมฆบุรุษ เธอชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมาก ความเห็นอย่างนั้นจักเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน

ปัจจัยเป็นเหตุเกิดของวิญญาณ

[๓๙๙] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุว่า เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สาติ-ภิกษุนี้อาจพัฒนาปัญญาในธรรมวินัยนี้ได้หรือไม่

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า จะมีได้อย่างไร หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า เมื่อพวกเธอกราบทูลอย่างนี้แล้ว สาติภิกษุจึงนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นสาติภิกษุนั้นนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ จึงตรัสกับเธอว่า โมฆบุรุษ เธอจักปรากฏด้วยทิฏฐิชั่วของตนเองนั้น เราจักสอบถามภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้เหมือนที่สาติภิกษุนี้กล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ยึดถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมากหรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เพราะพระองค์ตรัสไว้แก่ข้าพระองค์ด้วยเหตุเป็นอันมากว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากปัจจัย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีแล้ว ชอบแล้ว เธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้ว เรากล่าวไว้แล้วด้วยเหตุเป็นอันมากว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้โดยปราศจากปัจจัย แต่สาติภิกษุนี้กล่าวตู่เราด้วยทิฏฐิที่ถือไว้ผิด ทำลายตนเอง และเพิ่มพูนบาปเป็นอันมาก ความเห็นผิดนั้นจักเป็นไปเพื่อโทษและทุกข์แก่โมฆบุรุษนั้นตลอดกาลนาน

[๔๐๐] ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยปัจจัยใดๆ ย่อมได้ชื่อว่า วิญญาณ (สภาวะรู้) ตามปัจจัยนั้นๆ

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ย่อมได้ชื่อว่า จักขุวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยจักขุประสาท)

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยโสตะและสัททารมณ์, ฆานะและคันธารมณ์, ชิวหาและรสารมณ์, กายและโผฏฐัพพารมณ์ ย่อมได้ชื่อว่า โสตวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยโสตประสาท), ฆานวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยฆานประสาท), ชิวหาวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยชิวหาประสาท) และกายวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยกายประสาท)

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยมโนและธรรมารมณ์ (มโนสัมผัส) ย่อมได้ชื่อว่า มโนวิญญาณ (สภาวะรู้ชัด)

ภิกษุทั้งหลาย ไฟติดขึ้นอาศัยเชื้อใดๆ ย่อมได้ชื่อว่า ไฟ ตามเชื้อนั้นๆ

ไฟติดขึ้นอาศัยไม้ ย่อมได้ชื่อว่า ไฟไม้

ไฟติดขึ้นอาศัยป่า, หญ้า, มูลโค, และแกลบ ย่อมได้ชื่อว่า ไฟป่า, ไฟหญ้า, ไฟมูลโค, และไฟแกลบ

ไฟติดขึ้นอาศัยหยากเยื่อ ย่อมได้ชื่อว่า ไฟหยากเยื่อ ฉันใด

วิญญาณก็ฉันนั้น เกิดขึ้นอาศัยปัจจัยใดๆ ย่อมได้ชื่อว่า วิญญาณ (สภาวะรู้) ตามปัจจัยนั้นๆ

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ย่อมได้ชื่อว่า จักขุวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยจักขุประสาท)

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยโสตะและสัททารมณ์, ฆานะและคันธารมณ์, ชิวหาและ

รสารมณ์, กายและโผฏฐัพพารมณ์ ย่อมได้ชื่อว่า โสตวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยโสตประสาท), ฆานวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยฆานประสาท), ชิวหาวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยชิวหาประสาท) และกายวิญญาณ (สภาวะรู้อาศัยกายประสาท)

วิญญาณเกิดขึ้นอาศัยมโนและธรรมารมณ์ (มโนสัมผัส) ย่อมได้ชื่อว่า มโน-วิญญาณ (สภาวะรู้ชัด)

ปัจจัยเป็นเหตุเกิดแห่งขันธ์ ๕

[๔๐๑] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นั้นเกิดขึ้นเพราะปัจจัย

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นั้นที่เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะปัจจัยนั้นดับไป

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนเคลือบแคลงอาจสงสัยว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า สงสัย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนเคลือบแคลงอาจสงสัยว่า ขันธ์ ๕ เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า สงสัย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนเคลือบแคลงอาจสงสัยว่า ขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะปัจจัยนั้นดับไปหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า สงสัย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่เห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้ว จะละความสงสัยได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่เห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น จะละความสงสัยได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่เห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะปัจจัยนั้นดับไป จะละความสงสัยได้หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอหมดความสงสัยในขันธ์ ๕ นั้นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า หมด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอหมดความสงสัยในขันธ์ ๕ นั้นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า หมด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอหมดความสงสัยในขันธ์ ๕ นั้นหรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะปัจจัยนั้นดับไป

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า หมด พระพุทธเจ้าข้า

ข้อความว่า โว เอตฺถ นิพฺพิจิกิจฺฉา (เธอหมดความสงสัยในขันธ์ ๕ นั้นหรือไม่) คำว่า โว ประกอบรูปศัพท์มาจาก ตุมฺห ศัพท์ + โย ปฐมาวิภัตติ โดยแปลง ตุมฺห กับ โย เป็น โว ด้วยสูตรในสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๓๓๐) ว่า โยมฺหิ ปจเม จ (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น โว และ โน ในเพราะ โย ปฐมาวิภัตติ) เช่น คามํ โว คจฺเฉยฺยาถ (พวกท่านพึงไปหมู่บ้าน), คามํ โน คจฺเฉยฺยาม (พวกเราพึงไปหมู่บ้าน) เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) หรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) หรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเห็นถูกต้องด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา) หรือไม่ว่า ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะปัจจัยนั้นดับไป

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากเธอยึดติดชอบใจ หวงแหนผูกพันในความเห็น (วิปัสสนาญาณ) อันบริสุทธิ์หมดจดนี้ เธอจะรู้เห็นธรรมเปรียบด้วยแพที่เราแสดงไว้เพื่อสลัดออก[จากห้วงกิเลส] ไม่ใช่เพื่อยึดถือได้หรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่รู้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากเธอไม่ยึดติดชอบใจ ไม่หวงแหนผูกพันในความเห็น (วิปัสสนาญาณ) อันบริสุทธิ์หมดจดนี้ เธอจะรู้เห็นธรรมเปรียบด้วยแพที่เราแสดงไว้เพื่อสลัดออก[จากห้วงกิเลส] ไม่ใช่เพื่อยึดถือได้หรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า รู้ พระพุทธเจ้าข้า

ปฏิจจสมุปบาท : กระบวนการเกิด

[๔๐๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาหารเพื่อการดำรงอยู่ของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้ว (พระอรหันต์) เพื่ออนุเคราะห์เหล่าสัตว์ที่แสวงหาการเกิด (ปุถุชนและพระเสขะ) มี ๔ ประเภท

อาหารทั้ง ๔ ประเภท อะไรบ้าง คือ

๑. กพฬีการาหาร (อาหารคือคำข้าว) หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง

๒. ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ)

๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือความจงใจ)

๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ)

คำว่า อาหาร มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- สภาวะนำสัมปยุตตธรรมไปเป็นอย่างยิ่ง = อาหรนฺติ อติเรเกน หรนฺติ ปวตฺเตนฺตีติ อาหารา (ลง ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อา อุปสรรคมีอรรถว่า ยิ่ง)

- สภาวะทำให้ปัจจัยและปัจจยุปบันนำตนกับหน้าที่ของปัจจัยและปัจจยุปบันไปได้ด้วยดี = อาหรนฺติ สุฏฺฐุ หรนฺติ วหนฺติ เอเตหีติ อาหารา (ลง ณ ปัจจัยในกรณสาธนะ อา อุปสรรคมีอรรถว่า ดี)

อาหารมี ๔ ประเภท คือ

๑. กพฬีการาหาร

สารอาหารที่อยู่ในคำข้าวเป็นต้น ย่อมก่อให้เกิดรูป ๘ อย่างอันมีโอชาเป็นที่ ๘ คือ มหาภูตรูป ๔ อันได้แก่ ปฐวี อาโป เตโช วาโย วัณณะ (สี) คันธะ (กลิ่น) รส และโอชา

๒. ผัสสาหาร

ผัสสะ ๖ อย่างมีจักขุสัมผัสสะ คือ ผัสสะที่เกิดขึ้นทางจักขุทวาร เป็นต้นย่อมก่อให้เกิดเวทนา ๓ คือ สุข ทุกข์ และอุเบกขา

๓. มโนสัญเจตนาหาร

เจตนาเจตสิก คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม ย่อมก่อให้เกิดภพ ๓ (ปฏิสนธิในภพ ๓) เหล่าสัตว์ที่เกิดในอรูปภูมิเบื้องต่ำ ๓ เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เสพอาหารชนิดนี้

๔. วิญญาณาหาร

จิต ย่อมก่อให้เกิดรูปนามในขณะปฏิสนธิ

อาหาร ๔ ชนิดเหล่านี้ชื่อว่าอาหารโดยตรง ส่วนปัจจัย ๒๔ ประเภทมีเหตุปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่าอาหารโดยอ้อม

อนึ่ง - อาหาร ๔ ชนิดนั้นมีได้โดยตรงในกามภูมิ

- อาหาร ๓ ชนิดเว้นกพฬีการาหาร มีได้ในรูปภูมิเว้นอสัญญสัตว์ภูมิ และอรูปภูมิ

ส่วนปัจจัย ๒๔ ที่เรียกว่า ปัจจยาหาร มีได้ในเหล่าสัตว์ทั้งหมด ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา.[๑]

---

[๑] ที.ปา. ๑๑/๓๐๓/๑๙๑, องฺ.เอกาทสก. ๒๔/๒๗/๔๑, ขุ.ปฏิ. ๓๑/๒/๗

“เหล่าสัตว์ทั้งหมดตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย (๒๔ ประเภท)”

กพฬีการาหารเป็นรูป ส่วนอาหาร ๓ ชนิดที่เหลือเป็นนาม

- เหล่าสัตว์ที่เกิดในกามภูมิเสพกพฬีการาหาร
- เหล่าสัตว์ที่เกิดในรูปภูมิยกเว้นอสัญญสัตว์ภูมิเสพผัสสาหาร
- เหล่าสัตว์ที่เกิดในอรูปภูมิ ๓ ชั้นแรกเสพมโนสัญเจตนาหาร
- เหล่าสัตว์ที่เกิดในภวัคคภูมิ (ภูมิที่เป็นยอดของภูมิอื่น, เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) เสพวิญญาณาหาร

อาหารทั้ง ๔ ประเภทนี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

อาหารทั้ง ๔ ประเภทนี้มี ตัณหา เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

ตัณหานี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

ตัณหานี้มี เวทนา เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

เวทนานี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

เวทนานี้มี ผัสสะ เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

ผัสสะนี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

ผัสสะนี้มี สฬายตนะ เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

สฬายตนะนี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

สฬายตนะนี้มี นามรูป เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

นามรูปนี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

นามรูปนี้มี วิญญาณ เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

วิญญาณนี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

วิญญาณนี้มี สังขาร เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

สังขารเหล่านี้ มีอะไรเป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

สังขารนี้มี อวิชชา เป็นต้นเหตุ เหตุเกิด ที่เกิด แดนเกิด

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

[๔๐๓] คำกล่าวว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทานใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหาใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนาใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูปใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร พระพุทธเจ้าข้า

[๔๐๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้องแล้ว ทั้งเธอและเราก็กล่าวว่า เมื่อมีเหตุ (อวิชชาเป็นต้น) จึงมีผล (สังขารเป็นต้น) ผลมีได้เพราะมีเหตุ คือ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย	จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย	จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

ปฏิจจสมุปบาท : กระบวนการดับ

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยมรรค	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้อย่างนี้

[๔๐๕] คำกล่าวว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะภพดับ ชาติจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

คำกล่าวว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับใช่หรือไม่ เธอเข้าใจอย่างไรในเรื่องนี้

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจอย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ พระพุทธเจ้าข้า

[๔๐๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้องแล้ว ทั้งเธอและเราก็กล่าวว่า เมื่อไม่มีเหตุ (อวิชชาเป็นต้น) จึงไม่มีผล (สังขารเป็นต้น) ผลดับเพราะเหตุดับ คือ

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยมรรค	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ

เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้อย่างนี้

พระธรรมคุณ

[๔๐๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็น (วิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญา) อย่างนี้ จะระลึกถึงขันธ์ ธาตุ อายตนะ ในอดีตกาล[ด้วยตัณหาและทิฏฐิ]หรือไม่ว่า เราเคยเกิดหรือไม่เคยเกิดในอดีตกาล, เราเคยเกิดเป็นใคร, เราเคยมีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร และเราเคยเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไร

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ระลึกถึง พระพุทธเจ้าข้า

คำว่า การระลึกถึง คือ การไปตามอำนาจตัณหาและทิฏฐิด้วยอำนาจวิจิกิจฉา ที่ทรงมุ่งจะตรัสถามว่า เมื่อรู้เห็นถึงปัจจัยแห่งการเกิดครบองค์ ๑๒ แล้ว ยังมีความสงสัยอยู่อีกหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้จะระลึกถึงขันธ์ ธาตุ อายตนะในอนาคต-กาลหรือไม่ว่า เราจักเกิดหรือจักไม่เกิดในอนาคตกาล, เราจักเป็นอะไร, เราจักมีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร และเราจักเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไร

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ระลึกถึง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้ จะสงสัยภายในตนปรารภปัจจุบันกาลในบัดนี้หรือไม่ว่า เรามีอยู่หรือไม่มีอยู่, เราเป็นชาติอะไรอยู่, เรามีรูปร่างสัณฐานเป็นอย่างไร และสัตว์โลกนี้มาจากภพไหน จะไปสู่ภพไหน

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่สงสัย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้จะกล่าวว่า พระศาสดาเป็นครูของเรา และเราต้องกล่าวอย่างนี้ด้วยความเคารพต่อพระศาสดา หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้จะกล่าวว่า พระสมณะตรัสอย่างนี้ และเราชื่อว่าเป็นสมณะ จึงกล่าวอย่างนี้ หรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้ จะยกย่องศาสดาอื่นหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ยกย่อง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้เห็นอย่างนี้จะเชื่อถือข้อวัตร การตื่นลัทธิ และการถือมงคล ของสมณพราหมณ์ปุถุชนว่าเป็นแก่นสารหรือไม่

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่เชื่อถือ พระพุทธเจ้าข้า

คำว่า ข้อวัตร ในเรื่องนี้คือ วัตรเป็นคนใบ้ วัตรเยี่ยงช้าง วัตรเยี่ยงม้า วัตรเยี่ยงโค เป็นต้น

คำว่า การตื่นลัทธิ คือ การยึดมั่นความเห็นของตนว่า ความเห็นนี้จริง อย่างอื่นไม่จริง

คำว่า การถือมงคล คือ การยึดถือรูปหรือเสียงเป็นต้นว่าเป็นมงคล

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกเธอกล่าวถึงเฉพาะธรรมที่รู้เห็นเข้าใจด้วยตนเองมิใช่หรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ใช่ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้องแล้ว เรานำเธอไป[สู่นิพพาน] แล้วด้วยธรรมนี้ที่เห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับกาล ควรเรียกมาดู ควรน้อมมาปฏิบัติ อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน คำกล่าวว่า ธรรมนี้เห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับกาล ควรเรียกมาดู ควรน้อมมาปฏิบัติ อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน เรากล่าวไว้อาศัยการที่เธอรู้เห็นเข้าใจด้วยตนเอง

องค์ประกอบของการเกิดในครรภ์

[๔๐๘] การถือกำเนิดในครรภ์มีได้เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกัน คือ

มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และสัตว์ผู้จะไปเกิดในครรภ์ยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ [๑]

มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่สัตว์ผู้จะไปเกิดในครรภ์ยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ [๒]

แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และสัตว์ผู้จะไปเกิดในครรภ์ก็ปรากฏ [๓]

เมื่อนั้น การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้

คำว่า คนฺธพฺพ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. "สัตว์ผู้ควรมาถึงครรภ์"

ประกอบรูปศัพท์มาจาก คมฺ ธาตุ (ไป) + ตพฺพ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า คนฺตพฺพ แล้ว ให้แปลง ต ใน ตพฺพ เป็น ธ จึงได้รูปว่า คนฺธพฺพ

๒. "สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม"

ประกอบรูปศัพท์มาจาก คนฺธ บทหน้า (กรรม) + อพฺพ ธาตุ (เป็นไป) + อ ปัจจัยในกัตตุ-สาธนะ

ดังข้อความว่า

คนฺธพฺโพติ ตตฺรูปคสตฺโต, คนฺตพฺโพติ วุตฺตํ โหติ. ต-การสฺส ธ-กาโร กโตติ ทฏฺฐพฺพํ. อถวา คนฺธนโต อุปฺปชฺชนคติยา นิมิตฺตุปฏฺฐาเนน สูจนโต ทีปนโต คนฺโธติ ลทฺธนาเมน ภวคามิ-กมฺมุนา อพฺพติ ปวตฺตตีติ คนฺธพฺโพ, ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสตฺโต.[๑]

"คำว่า คนฺธพฺโพ (สัตว์ผู้ควรมาถึงครรภ์) คือ สัตว์ผู้เข้าถึงครรภ์นั้น ความหมายคือ ผู้มาถึง พึงทราบว่าแปลง ต อักษรเป็น ธ อักษร

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมที่ไปสู่ภพซึ่งได้รับชื่อว่า คันธะ เพราะแสดงไว้ตามการปรากฏของนิมิตแห่งภพที่จะเกิดขึ้น ชื่อว่า คันธัพพะ หมายถึง สัตว์ผู้จะไปเกิดในครรภ์นั้น"

---

[๑] สารตฺถ.ฎีกา ๒/๓๖/๑๖

มารดารักษาทารกในครรภ์นั้น ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกด้วยความกังวลใจอย่างมาก[ในชีวิตของตนและบุตร] เลี้ยงทารกผู้เกิดแล้วด้วยโลหิตของตน น้ำนมของมารดาชื่อว่าโลหิตในคำสอนของตถาคต

ข้อความว่า วิชายติ มหตา สํสเยน ครุภารํ (คลอดทารกด้วยความกังวลใจอย่างมาก) คำว่า ครุภารํ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถตติยา จึงเป็นวิเสสนะของ สํสเยน แปลตามศัพท์ว่า “ด้วยความสงสัยที่เป็นภาระหนัก” เพราะคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมนิกาย (เล่ม ๒ หน้า ๒๗๙) อธิบาย ครุภารํ ด้วยบทที่ลงตติยาวิภัตติว่า ครุตเรน สํสเยน (ด้วยความสงสัย[ในชีวิต]อันหนักยิ่ง)

กุมารนั้นอาศัยความเจริญเติบโตแห่งอินทรีย์ ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นของเด็ก คือ ไถเล็กๆ ตีไม้หึ่ง หกคะเมน เล่นกังหัน ตวงทราย รถเล็ก ธนูเล็ก เขาอาศัยความเจริญเติบโตแห่งอินทรีย์ อิ่มเอิบ พร้อมพรั่ง บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ คือ

รูปที่รับรู้ทางตา, เสียงที่รับรู้ทางหู, กลิ่นที่รับรู้ทางจมูก, รสที่รับรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่รับรู้ทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

[๔๐๙] เขาเห็นรูปทางตาแล้วพอใจรูปที่น่ารัก ขัดเคืองรูปที่น่าชัง ไม่ตั้งสติไว้ในกาย และถูกกิเลสรบกวนจิตแล้ว ไม่รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาที่ทำให้บาปอกุศลธรรมดับสนิทโดยสิ้นเชิงตามความเป็นจริง เขายินดียินร้ายอย่างนี้แล้วเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข จึงยินดีติดใจเอ่ยถึงเวทนานั้น เมื่อนั้นความเพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพลิดเพลินในเวทนา เป็นอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

เขาฟังเสียงทางหูแล้วพอใจเสียงที่ไพเราะ ขัดเคืองเสียงที่ไม่ไพเราะ ไม่ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาดมกลิ่นทางจมูกแล้วพอใจกลิ่นที่หอม ขัดเคืองกลิ่นที่ไม่หอม ไม่ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาลิ้มรสทางลิ้นแล้วพอใจรสที่ดี ขัดเคืองรสที่ไม่ดี ไม่ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้วพอใจสัมผัสที่ดี ขัดเคืองสัมผัสที่ไม่ดี ไม่ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขารู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วพอใจธรรมารมณ์ที่น่ารัก ขัดเคืองธรรมารมณ์ที่น่าชัง ไม่ตั้งสติไว้ในกาย และถูกกิเลสรบกวนจิตแล้ว ไม่รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาที่ทำให้บาปอกุศลธรรมดับสนิทโดยสิ้นเชิงตามความเป็นจริง เขายินดียินร้ายอย่างนี้แล้วเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข จึงยินดีติดใจเอ่ยถึงเวทนานั้น เมื่อนั้นความเพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพลิดเพลินในเวทนา เป็นอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย	จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย	จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

พระพุทธคุณ

[๔๑๐] ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ ไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้แจ้ง เป็นผู้อธิบายธรรม

ตถาคตนั้นรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ด้วยตนเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมอัน

งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

คหบดี บุตรคหบดี หรือผู้ที่เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่งได้ฟังธรรมนั้น ครั้นแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาย่อมตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนเหมือนทางแคบ เป็นทางแห่งกิเลสธุลี การบวชเหมือนที่โล่ง ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ (ข้อประพฤติอันประเสริฐ) นี้อันบริสุทธิ์บริบูรณ์แน่แท้ดุจสังข์ขัดได้ยาก ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวดเครา นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด ต่อมา เขาสละกองทรัพย์และเครือญาติน้อยใหญ่ โกนผมและหนวดเครานุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

สิกขาและสาชีพของภิกษุ

[๔๑๑] เขาบวชแล้วอย่างนี้ ได้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพเสมอกับภิกษุทั้งหลาย คือ

๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ ละอาย เอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. ละเว้นจากการลักทรัพย์ รับเอามุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ มีตนหมดจดไม่ขโมยอยู่

๓. ละเว้นข้อประพฤติอันไม่ประเสริฐ ประพฤติพรหมจรรย์ ห่างไกลจากเมถุนอันเป็นข้อประพฤติของชาวบ้าน

๔. ละเว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำหนักแน่นเชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

๕. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดอง ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อคนที่สมัครสมาน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๖. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจเป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากยินดีพอใจ

๗. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีเหตุผล มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา

๘. เว้นขาดจากการพรากพืชคาม (หมู่เมล็ดพืช) และภูตคาม (หมู่ต้นไม้)

๙. ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันยามราตรี เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล (ตั้งแต่หลังเที่ยงจนถึงอรุณขึ้น)

๑๐. เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล

๑๑. เว้นขาดจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอมและเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

๑๒. เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

๑๓. เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

๑๔. เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ

๑๕. เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

๑๖. เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

๑๗. เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

๑๘. เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

๑๙. เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

๒๐. เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

๒๑. เว้นขาดจากการรับเรือกสวน ไร่นา และที่ดิน

๒๒. เว้นขาดจากการรับทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร

๒๓. เว้นขาดจากการซื้อการขาย

๒๔. เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ของปลอม และเครื่องตวงวัด

๒๕. เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง

๒๖. เว้นขาดจากการตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก

ภิกษุนั้นสันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอไป ณ ที่ใดๆ ก็ไปได้ทันที เหมือนนกมีปีกจะบินไป ณ ที่ใดๆ ก็มีปีกของมันเป็นภาระบินไป ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น สันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกาย และบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอจะไป ณ ที่ใดๆ ก็ไปได้ทันที ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ์อันประเสริฐนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษภายในตน

ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ (รูปร่างของชายหญิง) ไม่แยกถือ (อวัยวะทีละส่วน) ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

ภิกษุนั้นฟังเสียงทางหู ...

ภิกษุนั้นดมกลิ่นทางจมูก ...

ภิกษุนั้นลิ้มรสทางลิ้น ...

ภิกษุนั้นถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...

ภิกษุนั้นรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์

ภิกษุประกอบด้วยอินทรีย์สังวรอันประเสริฐนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสภายในตน

ภิกษุนั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก ครองผ้าสังฆาฏิ ถือบาตรและจีวร ฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง

[๔๑๒] ภิกษุนั้นประกอบด้วยศีลขันธ์ ความสันโดษ การสำรวมอินทรีย์ และสติสัมปชัญญะอันประเสริฐนี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า

ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า

ภิกษุนั้นขจัดอภิชฌา (ความละโมบ) ในโลกได้ มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากอภิชฌา

ภิกษุนั้นขจัดโทสะที่คิดทำลายได้ มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากโทสะที่คิดทำลาย

ภิกษุนั้นขจัดถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาซึมเซา) ได้ ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากถีนมิทธะ

ภิกษุนั้นขจัดอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ได้ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบในภายใน ชำระจิตให้หมดจดจากอุทธัจจกุกกุจจะ

ภิกษุนั้นขจัดวิจิกิจฉา (ความสงสัยลังเลใจ) ได้ ข้ามพ้นวิจิกิจฉาแล้ว ไม่สงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากวิจิกิจฉา

การทำจิตให้บริสุทธิ์

[๔๑๓] ภิกษุนั้นละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้อันทำให้จิตเศร้าหมอง ทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้ว :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

ความดับแห่งกองทุกข์

[๔๑๔] เขาเห็นรูปทางตาแล้วไม่พอใจรูปที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองรูปที่น่าชัง ตั้งสติไว้ในกาย และมีจิตอันไม่มีประมาณ (มรรคจิต) รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญานั้นที่ทำให้บาปอกุศลธรรมดับสนิทโดยสิ้นเชิงตามความเป็นจริง เขาขจัดความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้วเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข จึงไม่ยินดีติดใจเอ่ยถึงเวทนานั้น เมื่อนั้นความเพลิดเพลินจึงดับไป เพราะเธอดับความเพลิดเพลินได้ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

เขาฟังเสียงทางหูแล้วไม่พอใจเสียงที่ไพเราะ ไม่ขัดเคืองเสียงที่ไม่ไพเราะ ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาดมกลิ่นทางจมูกแล้วไม่พอใจกลิ่นที่หอม ไม่ขัดเคืองกลิ่นที่ไม่หอม ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาลิ้มรสทางลิ้นแล้วไม่พอใจรสที่ดี ไม่ขัดเคืองรสที่ไม่ดี ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขาถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้วไม่พอใจสัมผัสที่ดี ไม่ขัดเคืองสัมผัสที่ไม่ดี ตั้งสติไว้ในกาย ...

เขารู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่พอใจธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองธรรมารมณ์ที่น่าชัง ตั้งสติไว้ในกาย และมีจิตอันไม่มีประมาณ (มรรคจิต) รู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญานั้นที่ทำให้บาปอกุศลธรรมดับสนิทโดยสิ้นเชิงตามความเป็นจริง เขาขจัดความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้วเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข จึงไม่ยินดีติดใจเอ่ยถึงเวทนานั้น เมื่อนั้นความเพลิดเพลินจึงดับไป เพราะเธอดับความเพลิดเพลินได้ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย เธอจงจำเทศนาว่าด้วยความหลุดพ้นโดยรับนิพพานเป็นอารมณ์ (ตัณหาสังขยวิมุตติเทศนา) ที่เราแสดงไว้โดยย่ออย่างนี้ และจงจำสาติภิกษุบุตรชาวประมงว่าติดอยู่ในข่ายและขื่อแห่งตัณหาอันใหญ่หลวง

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาตัณหาสังขยสูตรที่ ๘

---

๙. มหาอัสสปุรสูตร
ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรใหญ่

[๔๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัสสปุรนิคมของพระราชกุมารชาวอังคะ ในแคว้นอังคะ ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

ข้อปฏิบัติของสมณะ

หมู่ชนรู้จักเธอว่าเป็นสมณะ ถ้าเธอถูกถามว่าเป็นใครก็ปฏิญาณว่าเราเป็นสมณะ เมื่อเธอมีชื่อและปฏิญญาอย่างนี้ก็ควรสำเหนียกว่า เราจักสมาทานประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ เมื่อเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญาของเราก็เป็นความจริง

ใช่แต่เท่านั้น การทำบุญของทายกผู้ถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่เราใช้สอย ก็จักมีผลานิสงส์มาก

อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราก็จักไม่เป็นหมัน มีผลเจริญรุ่งเรือง

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้

ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา แต่พระสูตรนี้มุ่งแสดงหิริและโอตตัปปะอันเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดไตรสิกขา

คำว่า สมณ แปลว่า "ผู้สงบ" หมายถึง ผู้ระงับกิเลส มีรูปวิเคราะห์ว่า[๑]

- กิเลเส สเมติ อุปสเมตีติ สมโณ = ผู้ยังกิเลสให้สงบ ชื่อว่า สมณะ

(สมฺ ธาตุ = สงบ + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

คำว่า พฺราหฺมณ (ผู้ลอยบาป) มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ยังบาปให้ลอยไป = ปาเป วาเหนฺตีติ พฺราหฺมณา.

ประกอบรูปศัพท์จาก วห ธาตุ = นำไป, ลอย + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า วาห + ยุ แล้ว ให้แปลง ยุ เป็น อน <วาหน>, แปลง ว เป็น พฺร <พฺราหน>, ลบสระ อ ใน ห อักษร <พฺราหฺน>, ลง ม อักษรเป็นอาคม <พฺราหฺมน> และแปลง น เป็น ณ จึงสำเร็จเป็นรูปว่า พฺราหฺมณ

๒. ผู้ทำบาปให้เป็นภายนอก = พหติ ปาเป พหิ กโรตีติ พฺราหฺมโณ

ประกอบรูปศัพท์จาก พห ธาตุ = ทำให้เป็นภายนอก + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า พหณ แล้ว แปลง พห เป็น พฺราหฺม ด้วยนิรุตตินัย คือ นัยที่สำเร็จรูปศัพท์ได้โดยไม่มีสูตรทางไวยากรณ์กำกับ

ดังข้อความว่า

เต ปาปเก อกุสเล ธมฺเม วาเหสุํ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม วาเหนฺตีติ โข วาเสฏฺฐ พฺราหฺมณา, พฺราหฺมณาเตฺวว ปฐมํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺตํ.[๒]

"วาเสฏฐะ บุคคลเหล่านั้นลอยบาปอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้นคำแรกว่า พราหมณ์ พราหมณ์ จึงเกิดขึ้น"

---

[๑] นีติ.ธาตุ. หน้า ๓๑๕

[๒] ที.ปา. ๑๑/๑๓๒/๘๐

พหติ ปาเป พหิ กโรตีติ พฺราหฺมโณ นิรุตฺตินเยน.[๑]

“ผู้ทำบาปให้เป็นภายนอก ชื่อว่า พราหมณ์ โดยนิรุตตินัย”

ผู้แปลมีความเห็นว่า คำว่า พฺราหฺมณ ตามนัยแรกสมควรกว่า เพราะ พห ธาตุตามนัยหลังที่มีความหมายว่า พหิกรณ (ทำให้เป็นภายนอก) ไม่พบในคัมภีร์ธาตุ กล่าวคือ คัมภีร์ธาตวัตถสังคหะ (คาถา ๒๕๕) และสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๒๖๒) แสดงอรรถของ พห ธาตุว่า วุฑฺฒิ (เจริญ) ไม่มีอรรถว่า พหิกรณ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

นอกจากนั้น ความหมายแรกก็สอดคล้องกับคำในคัมภีร์อรรถกถาว่า พาหิตปาปตฺตา (เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้) เนื่องจาก พาหิต มาจาก วห ธาตุ + เณ การิตปัจจัย + ต ปัจจัย แต่สันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งสีลักขันธวรรคฎีกาใหม่คงจะพบรูปว่า พหิตปาปตฺตา ในฉบับใบลาน จึงเข้าใจว่ามาจาก พห ธาตุ

ส่วนคำว่า พฺราหฺมณ ที่แปลว่า “พราหมณ์” ซึ่งมีความหมายว่า ผู้สาธยายมนต์, ผู้สาธยายพระเวท มีรูปวิเคราะห์ว่า

- พฺรหฺมํ อณตีติ พฺราหฺมโณ = ผู้สาธยายมนต์ ชื่อว่า พราหมณ์

  (พฺรหฺม บทหน้า + อณ ธาตุ = สาธยาย + อ ปัจจัย)

ดังข้อความว่า

พฺรหฺมํ อณตีติ พฺราหฺมโณ, มนฺเต สชฺฌายตีติ อตฺโถ. อิทเมว หิ ชาติพฺราหฺมณานํ นิรุตฺติวจนํ. อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา “พฺราหฺมณา”ติ วุจฺจนฺติ.[๒]

“ผู้สาธยายมนต์ ชื่อว่า พราหมณ์ หมายความว่า ผู้สาธยายมนต์ โดยแท้จริงแล้ว คำนี้เป็นคำเรียกพวกพราหมณ์โดยชาติตระกูล แต่พระอริยะทั้งหลายชื่อว่า พราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้”

หิริโอตตัปปะ

[๔๑๖] **ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีหิริ (ความละอายบาป) และโอตตัปปะ (ความสะดุ้งกลัวผลบาป)

---

[๑] ที.สี.อภินวฏีกา ๒/๑๕๐/๑๗

[๒] วิ.มหา.อ. ๑/๓/๑๐๑-๒

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว (มรรค ๔ ผล ๔) ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

กายสมาจารอันบริสุทธิ์

[๔๑๗] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) อันบริสุทธิ์ชัดเจน เปิดเผยไม่บกพร่อง และสำรวมระวัง ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยภาวะเช่นนั้น

ข้อความว่า มีกายสมาจารบริสุทธิ์ หมายความว่า ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราทุบตีเบียดเบียนผู้อื่น หรือไม่เงื้อมือหรือท่อนไม้ไล่กาที่กำลังดื่มน้ำในหม้อน้ำ หรือจิกกินข้าวสุกในบาตร

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจารอันบริสุทธิ์แล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

วจีสมาจารอันบริสุทธิ์

[๔๑๘] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีวจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) อันบริสุทธิ์ชัดเจน เปิดเผยไม่บกพร่อง และสำรวมระวัง จักไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยภาวะเช่นนั้น

ข้อความว่า มีวจีสมาจารบริสุทธิ์ หมายความว่า ภิกษุไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่กล่าวดูหมิ่นใครๆ หรือไม่กล่าวถากถางเยาะเย้ยภิกษุใดๆ

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจารและวจีสมาจารอันบริสุทธิ์แล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

มโนสมาจารอันบริสุทธิ์

[๔๑๙] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) อันบริสุทธิ์ชัดเจน เปิดเผยไม่บกพร่อง และสำรวมระวัง จักไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยภาวะเช่นนั้น

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร และมโนสมาจารอันบริสุทธิ์แล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

ข้อความว่า มีมโนสมาจารอันบริสุทธิ์ หมายความว่า ภิกษุไม่มีอภิชฌา คือ ความละโมบของคนอื่น หมายถึง มีความซื่อสัตย์และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยการให้ทาน ไม่มีจิตผูกพยาบาท หมายถึง มีเมตตาที่ปรารถนาดีอย่างจริงใจ รักผู้อื่นเสมอตน ไม่มีความเห็นผิดโดยเชื่อว่าโลกเที่ยงหรือโลกขาดสูญ ไม่ยินดีทองและเงิน หรือไม่ตรึกถึงกามวิตก คือ ความตรึกในกาม พยาบาทวิตก คือ ความตรึกในการผูกพยาบาท และวิหิงสาวิตก คือ ความตรึกในการทำร้าย

อาชีวะอันบริสุทธิ์

[๔๒๐] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีอาชีวะ (การเลี้ยงชีพ) อันบริสุทธิ์ชัดเจน เปิดเผยไม่บกพร่อง และสำรวมระวัง จักไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยภาวะเช่นนั้น

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร และอาชีวะอันบริสุทธิ์แล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

ข้อความว่า มีอาชีวะอันบริสุทธิ์ หมายความว่า ภิกษุไม่เลี้ยงชีพด้วยกรรมที่ไม่สมควร เช่น การรักษาไข้ การให้น้ำมันทาเท้า การหุงน้ำมัน พูดเลียบเคียงขอผู้อื่น หรือการสะสมโครส (น้ำที่เกิดจากโค) ๕ ประการ คือ นม นมส้ม เนยใส เปรียง และเนยข้น

การสำรวมอินทรีย์

[๔๒๑] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ฟังเสียงทางหู ...

เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ดมกลิ่นทางจมูก ...

เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ลิ้มรสทางลิ้น ...

เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...

เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมมนินทรีย์ ที่อาจทำให้บาปธรรมอันต่ำทรามคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้เมื่อไม่สำรวมแล้ว ย่อมรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะอันบริสุทธิ์แล้ว และรักษาทวารในอินทรีย์ ๖ แล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำ

กิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

รู้จักบริโภคพอประมาณ

[๔๒๒] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักรู้จักบริโภคพอประมาณ จักพิจารณาโดยแยบคายแล้วกลืนกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะอันบริสุทธิ์แล้ว รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ แล้ว และรู้จักบริโภคพอประมาณพอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

พยายามให้ตื่นอยู่เสมอ

[๔๒๓] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จักพยายามให้ตื่นอยู่เสมอ จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ธรรมอันขัดขวางกุศลจิตด้วยการเดินและนั่งตลอดวัน, จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ธรรมอันขัดขวางกุศลจิตด้วยการเดินและนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี, สำเร็จการนอนดุจราชสีห์โดยตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้น

ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี และลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ธรรมอันขัดขวางกุศลจิตด้วยการเดินและนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะอันบริสุทธิ์แล้ว รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ แล้ว รู้จักบริโภคพอประมาณ และเพียรเจริญสติแล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

เจริญสติสัมปชัญญะ

[๔๒๔] **กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป** เป็นอย่างไร คือ

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีสติสัมปชัญญะ ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก ครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร ฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ เดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พูด และนิ่ง

บางทีเธอคิดอย่างนี้ว่า เรามีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร อาชีวะอันบริสุทธิ์แล้ว รักษาทวารในอินทรีย์ ๖ แล้ว รู้จักบริโภคพอประมาณ เพียรเจริญสติแล้วและมีสติสัมปชัญญะแล้ว พอละเพียงเท่านี้ เราทำกิจเสร็จแล้วเพียงเท่านี้ เราได้บรรลุผลของความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกิจบางอย่างที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เธอพอใจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเตือนเธอ เมื่อยังมีกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ผลของความเป็นสมณะที่เธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

การละนิวรณ์ ๕

[๔๒๕] กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปสู่เสนาสนะเงียบ สงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ

ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า

ภิกษุนั้นขจัดอภิชฌา (ความละโมบ) ในโลกได้ มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากอภิชฌา

ภิกษุนั้นขจัดโทสะที่คิดทำลายได้ มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากโทสะที่คิดทำลาย

ภิกษุนั้นขจัดถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาซึมเซา) ได้ ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากถีนมิทธะ

ภิกษุนั้นขจัดอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ได้ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบในภายใน ชำระจิตให้หมดจดจากอุทธัจจกุกกุจจะ

ภิกษุนั้นขจัดวิจิกิจฉา (ความสงสัยลังเลใจ) ได้ ข้ามพ้นวิจิกิจฉาแล้ว ไม่สงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้หมดจดจากวิจิกิจฉา

[๔๒๖] อุปมาเหมือน :-

คนกู้หนี้มาลงทุนทำงาน การงานสำเร็จผลดี เขาใช้หนี้เก่าหมดแล้วยังเหลือกำไรไว้เลี้ยงดูบุตรภรรยาจึงคิดว่า เมื่อก่อน เรากู้หนี้มาลงทุนทำงาน การงานสำเร็จ ผลดี ใช้หนี้เก่าหมดแล้วยังเหลือกำไรไว้เลี้ยงดูบุตรภรรยา ย่อมได้รับความเบิกบานสบายใจเพราะไม่มีหนี้สิน

คนป่วยมีทุกข์ เจ็บหนักจนบริโภคอาหารไม่ได้ ไร้กำลัง ต่อมาหายป่วย บริโภคอาหารได้มีกำลังจึงคิดว่า เมื่อก่อน เราป่วยมีทุกข์ เจ็บหนักจนบริโภคอาหารไม่ได้ ไร้กำลัง บัดนี้หายป่วย บริโภคอาหารได้มีกำลัง ย่อมได้รับความเบิกบานสบายใจเพราะหายจากโรค

คนถูกคุมขังในเรือนจำ ต่อมาพ้นโทษออกจากเรือนจำโดยสวัสดิภาพไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์จึงคิดว่า เมื่อก่อน เราถูกคุมขังในเรือนจำ บัดนี้ พ้นโทษออกจากเรือนจำโดยสวัสดิภาพไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์ ย่อมได้รับความเบิกบานสบายใจเพราะพ้นจากเรือนจำ

คนที่เป็นทาสพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปตามใจชอบไม่ได้ ต่อมาพ้นจากความเป็นทาสพึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง ไปตามใจชอบได้ เขาคิดว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาสพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปตามใจชอบไม่ได้ บัดนี้ พ้นจากความเป็นทาสพึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง ไปตามใจชอบได้ ย่อมได้รับความเบิกบานสบายใจเพราะพ้นจากความเป็นทาส

คนมีทรัพย์สมบัติเดินทางไกลกันดาร ต่อมาเขาข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้โดยสวัสดิภาพไม่มีภัย ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ เขาคิดว่า เมื่อก่อน เรามีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกลกันดาร บัดนี้ ข้ามพ้นทางกันดารโดยสวัสดิภาพ ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ย่อมได้รับความเบิกบานสบายใจเพราะพบภูมิสถานอันร่มเย็น ฉันใด

ภิกษุก็ฉันนั้น พิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ที่ตนยังละไม่ได้เหมือนหนี้ โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางไกลกันดาร และพิจารณาเห็นนิวรณ์ที่ตนละได้แล้วเหมือนความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตนเอง และภูมิสถานอันปลอดภัย

อุปมาฌาน ๔

[๔๒๗] ภิกษุนั้นละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้อันทำให้จิตเศร้าหมอง ทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้ว :-

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

เธอทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่กระทบพนักงานสรงสนานหรือลูกมือพนักงานสรงสนานผู้ชำนาญ เทผงถูตัวลงในภาชนะสำริดแล้วเอาน้ำประพรม ขยำให้เป็นก้อน พอตกเย็น ก้อนถูตัวที่ยางซึมไปจับก็ติดหมดทั้งด้านในและด้านนอกไม่กระจายออก ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่กระทบ

[๔๒๘] ๒. เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เธอทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิจะไม่กระทบ เหมือนทะเลสาบมีน้ำไหลอยู่ ไม่มีทางน้ำไหลเข้าในด้านตะวันออก ตะวันตก เหนือ และใต้ ฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล แต่กระแสน้ำเย็นพุขึ้นจากทะเลสาบนั้นแล้วทำให้ชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซ่านไปด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนไหนของทะเลสาบนั้นที่น้ำเย็นจะไม่กระทบ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิจะไม่กระทบ

[๔๒๙] ๓. เมื่อปีติระงับลง วางเฉย[สุขในตติยฌาน]อยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุข[ทางกายและใจ]ด้วยนามกาย (หมู่นาม) เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข

เธอทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยสุขอันไม่มีปีติ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่กระทบ เหมือนกับในกออุบล กอปทุม หรือกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดขึ้นเติบโตไปตามน้ำ จมอยู่ใต้น้ำมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ จึงชุ่มชื่นเอิบอาบซึมซาบอยู่ด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดจดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่กระทบ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ทำร่างกายนี้ให้ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซาบซ่านอยู่ด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่กระทบ

[๔๓๐] ๔. เมื่อละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น

เธอมีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องแผ่ไปทั่วร่างกายนี้นั่งอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่กระทบ เหมือนคนนั่งใช้ผ้าขาวคลุมตัวตลอดศีรษะ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ผ้าขาวจะไม่ปกคลุม ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น มีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องแผ่ไปทั่วกายนี้นั่งอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายทั้งหมดที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่กระทบ

อุปมาวิชชา ๓

[๔๓๑] ๕. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อ ปุพเพ-นิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง... เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไป (วรรณะเป็นต้น) และชีวประวัติ (ชื่อและตระกูล) อย่างนี้

อุปมาเหมือนบุรุษออกจากหมู่บ้านของตนไปสู่หมู่บ้านอื่น เขาออกจากหมู่บ้านนั้นไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง และออกจากหมู่บ้านนั้นแล้วกลับมาสู่หมู่บ้านของตนตามเดิม เขาจะระลึกได้ว่า เราออกจากหมู่บ้านของตนไปสู่หมู่บ้านโน้น ในหมู่บ้านนั้นเราได้ยืน นั่ง พูด และนิ่งอย่างนี้ เราออกจากหมู่บ้านนั้นแล้วไปสู่บ้านโน้น แม้ในหมู่บ้านนั้นเราก็ได้ยืน นั่ง พูด และนิ่งอย่างนี้ และเราออกจากหมู่บ้านนั้นแล้วได้กลับมาสู่หมู่บ้านของตนตามเดิม ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ... พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

[๔๓๒] ๖. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นจึงน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ... เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้

อุปมาเหมือนเรือนสองหลังที่มีประตูอยู่ตรงกัน คนตาดียืนอยู่ตรงกลางเห็นฝูงชนเข้าสู่เรือนบ้าง ออกจากเรือนบ้าง เดินไปมาบ้าง เที่ยวไปด้านโน้นด้านนี้บ้าง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ย่อมรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ...

[๔๓๓] ๗. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อ อาสวักขย-

ญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร), ตัณหานี้คือเหตุเกิดของทุกข์, นิพพานนี้ คือความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ธรรมเหล่านี้ (โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ) คืออาสวะ (สภาวะไหลออกจากทวาร ๖), ตัณหานี้ คือเหตุเกิดของอาสวะ, นิพพานนี้ คือความดับอาสวะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือทางดำเนินไปสู่ความดับอาสวะ

เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

อุปมาเหมือนสระน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัวบนยอดภูเขา คนตาดียืนที่ขอบสระนั้นเห็นหอยโข่ง หอยกาบ ก้อนกรวด และกระเบื้อง หรือฝูงปลาแหวกว่ายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้างในสระนั้น ก็คิดอย่างนี้ว่า สระน้ำนี้ใสสะอาดไม่ขุ่นมัว หอยโข่ง หอยกาบ ก้อนกรวด และกระเบื้อง หรือฝูงปลาเหล่านี้แหวกว่ายอยู่ก็มี หยุดอยู่ก็มีในสระนั้น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้คือทุกข์ ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป'

สมัญญาต่างๆ ของภิกษุ

[๔๓๔] ภิกษุนี้เรียกว่า :-

ภิกษุชื่อว่าสมณะ (ผู้สงบ) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นระงับบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า สมณะ เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่าพราหมณ์ (ผู้ลอยบาป) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นลอยบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า พราหมณ์ เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่านหาตกะ (ผู้ชำระล้างบาป) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นชำระล้างบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า นหาตกะ เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่าเวทคู (ผู้รู้แจ้ง) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นรู้แจ้งบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า เวทคู เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่าโสตติยะ (ผู้กำจัดบาป) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นกำจัดบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า โสตติยะ เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่าอริยะ (ผู้ห่างไกลจากบาป) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่า อริยะ เป็นอย่างนี้

ภิกษุชื่อว่าอรหันต์ (ผู้ห่างไกลจากบาป) เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากบาปอกุศลธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความเร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา และมรณะต่อไป

ภิกษุชื่อว่าอรหันต์ เป็นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

ตามพระบาลีในพระสูตรนี้ คำว่า สมณ เป็นต้นมีรูปวิเคราะห์และรากศัพท์ตามหลักภาษา ดังนี้

คำว่า สมณ (ผู้สงบ) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาเป สเมติ อุปสเมตีติ สมโณ.

(สมุ ธาตุ = สงบ + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในเหตุกัตตุสาธนะ)

คำว่า พฺราหฺมณ (ผู้ลอยบาป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาเป วาเหตีติ พฺราหฺมโณ.

(วห ธาตุ = นำไป, ลอย + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในเหตุกัตตุสาธนะ)

คำว่า นฺหาตก (ผู้ชำระล้างบาป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปาเป นฺหายีติ นฺหาตโก.

(นฺหา ธาตุ = อาบ + ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ + ก อาคม)

คำว่า เวทคู (ผู้รู้แจ้ง) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- เวทํ คจฺฉตีติ เวทคู.

(เวท บทหน้า + คมุ ธาตุ + รู ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

คำว่า โสตฺติย (ผู้กำจัดบาป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สุตฺตา ปาปา อสฺส อตฺถีติ โสตฺติโย.

(สุตฺต ศัพท์ = กำจัด + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)

คำว่า อริย (ผู้ห่างไกลจากบาป) มาจาก อารกา ศัพท์ แปลง อารกา เป็น อริย

คำว่า อรหนฺต (ผู้ห่างไกลจากบาป) มาจาก อารกา ศัพท์ แปลง อารกา เป็น อรหํ

จบมหาอัสสปุรสูตรที่ ๙

---

๑๐. จูฬอัสสปุรสูตร
ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรเล็ก

การบวชเหมือนมีดสองคม

[๔๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัสสปุรนิคมของพระราชกุมารชาวอังคะ ในแคว้นอังคะ ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

หมู่ชนรู้จักเธอว่าเป็นสมณะ ถ้าเธอถูกถามว่าเป็นใครก็ปฏิญาณว่าเราเป็นสมณะ เมื่อเธอมีชื่อและปฏิญญาอย่างนี้ก็ควรสำเหนียกว่า เราจักสมาทานประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ เมื่อเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญาของเราก็เป็นความจริง

ใช่แต่เท่านั้น การทำบุญของทายกผู้ถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และบริขารยารักษาโรคของคนป่วยที่เราใช้สอย ก็จักมีผลานิสงส์มาก

อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราก็จักไม่เป็นหมัน มีผลเจริญรุ่งเรือง

เธอควรสำเหนียกอย่างนี้

[๔๓๖] **ภิกษุไม่ปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณะ** เป็นอย่างไร คือ

คือ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง :-

มีอภิชฌามาก ยังละอภิชฌาไม่ได้ มีจิตพยาบาท ยังละพยาบาทไม่ได้
มักโกรธ ยังละความมักโกรธไม่ได้ ผูกโกรธ ยังละความผูกโกรธไม่ได้
ลบหลู่ ยังละความลบหลู่ไม่ได้ ตีเสมอ ยังละความตีเสมอไม่ได้
ริษยา ยังละความริษยาไม่ได้ ตระหนี่ ยังละความตระหนี่ไม่ได้
โอ้อวด ยังละความโอ้อวดไม่ได้ มีมารยา ยังละมารยาไม่ได้
ปรารถนาชั่ว ยังละความปรารถนาชั่วไม่ได้ เห็นผิด ยังละความเห็นผิดไม่ได้

เรากล่าวว่าเธอไม่ปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณะ เพราะไม่อาจละกิเลสเหล่านี้ที่เป็นมลทิน เป็นโทษ ทำให้ความเป็นสมณะเสื่อมเสีย เป็นเหตุให้เกิดในอบาย และให้เสวยผลในทุคติ

อุปมาเหมือนอาวุธ ชื่อ มตชะ มีคมสองด้าน ชุบและลับดีแล้ว ถูกสอดไว้ในฝักฉันใด เรากล่าวว่าบรรพชาของภิกษุนี้ก็มีอุปไมยฉันนั้น

อาวุธชื่อ มตชะ คือ อาวุธที่ทำจากผงตะไบเหล็กกล้า ซึ่งช่างเหล็กคลุกเนื้อให้นกกระเรียนกินแล้วถ่ายไม่ได้ตายเอง หรือฆ่าให้ตายแล้วนำผงนั้นมาล้างน้ำบดเป็นผงอีก แล้วคลุกเนื้อให้นกกระเรียนตัวอื่นๆ กิน ทำอย่างนี้จนครบ ๗ ครั้ง ชื่อว่า มตชะ คือ เกิดจากนกที่ตายแล้ว อาวุธนั้นคมกล้ายิ่งนักและมีราคาแพง

มิใช่สมณะด้วยเครื่องแบบและวัตร

[๔๓๗] เราไม่กล่าวว่า :-

- ผู้นุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า ชื่อว่า สมณะ ด้วยการนุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า
- ผู้ถือเพศเปลือยกาย ชื่อว่า สมณะ ด้วยการถือเพศเปลือยกาย
- ผู้หมักหมมธุลี ชื่อว่า สมณะ ด้วยการหมักหมมธุลี
- ผู้อาบน้ำ ชื่อว่า สมณะ ด้วยการอาบน้ำ
- ผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร ชื่อว่า สมณะ ด้วยการอยู่โคนไม้เป็นวัตร
- ผู้อยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ชื่อว่า สมณะ ด้วยการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร
- ผู้ยืนแหงนหน้า ชื่อว่า สมณะ ด้วยการยืนแหงนหน้า
- ผู้บริโภคภัตตามวาระ ชื่อว่า สมณะ ด้วยการบริโภคภัตตามวาระ
- ผู้ท่องมนตร์ ชื่อว่า สมณะ ด้วยการท่องมนตร์
- ผู้ขมวดผมเป็นชฎา (ผมที่เกล้าเป็นมวยสูงขึ้น) ชื่อว่า สมณะ ด้วยการขมวดผม

ผ้าที่เย็บจากเศษผ้า (สงฺฆาฏิ) คือ ผ้าที่ใช้ผ้าเก่าฉีกเป็นชิ้นๆ เย็บซ้อนกันใช้เป็นผ้านุ่งและห่มเป็นข้อวัตรของลัทธินอกศาสนา มิได้หมายถึงสังฆาฏิที่เป็นเครื่องบริขารของภิกษุในธรรมวินัยนี้

หากผู้ :-

มีอภิชฌามาก จะละอภิชฌา มีจิตพยาบาท จะละพยาบาท

มักโกรธ จะละความมักโกรธ ผูกโกรธ จะละความผูกโกรธ

ลบหลู่ จะละความลบหลู่ ตีเสมอ จะละความตีเสมอ

ริษยา จะละความริษยา ตระหนี่ จะละความตระหนี่
โอ้อวด จะละความโอ้อวด มีมารยา จะละมารยา
ปรารถนาชั่ว จะละความปรารถนาชั่ว เห็นผิด จะละความเห็นผิด

ได้ด้วยการนุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า มิตร สหาย ญาติ และสาโลหิตก็จะให้เขานุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้าตั้งแต่แรกเกิด ควรชักชวนเขาให้นุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้าว่า ท่านผู้มีหน้าเอิบอิ่ม มาเถิด ท่านจงนุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า ถึงท่านจะ :-

มีอภิชฌามาก ก็จะละอภิชฌา มีจิตพยาบาท ก็จะละพยาบาท
มักโกรธ ก็จะละความมักโกรธ ผูกโกรธ ก็จะละความผูกโกรธ
ลบหลู่ ก็จะละความลบหลู่ ตีเสมอ ก็จะละความตีเสมอ
ริษยา ก็จะละความริษยา ตระหนี่ ก็จะละความตระหนี่
โอ้อวด ก็จะละความโอ้อวด มีมารยา ก็จะละมารยา
ปรารถนาชั่ว ก็จะละความปรารถนาชั่ว เห็นผิด ก็จะละความเห็นผิด

ได้ด้วยการนุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า

เราเห็นบางคนในโลกนี้แม้นุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้าอยู่ก็ยังมีอภิชฌามาก มีจิตพยาบาท มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา ปรารถนาชั่ว และเห็นผิด ฉะนั้น จึงไม่กล่าวว่า ผู้นุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า ชื่อว่า สมณะ ด้วยการนุ่งห่มผ้าที่เย็บจากเศษผ้า

หากผู้ถือเพศเปลือยกาย ... ผู้หมักหมมด้วยธุลี ... ผู้อาบน้ำ ... ผู้อยู่โคนไม้ ... ผู้อยู่ในที่แจ้ง ... ผู้ยืนแหงนหน้า ... ผู้บริโภคภัตตามวาระ ... ผู้ท่องมนตร์ ... และผู้ขมวดผมเป็นชฎา :-

มีอภิชฌามาก จะละอภิชฌา มีจิตพยาบาท จะละพยาบาท
มักโกรธ จะละความมักโกรธ ผูกโกรธ จะละความผูกโกรธ
ลบหลู่ จะละความลบหลู่ ตีเสมอ จะละความตีเสมอ
ริษยา จะละความริษยา ตระหนี่ จะละความตระหนี่

โอ้อวด จะละความโอ้อวด	มีมารยา จะละมารยา
ปรารถนาชั่ว จะละความปรารถนาชั่ว	เห็นผิด จะละความเห็นผิด

ได้ด้วยการถือเพศเปลือยกาย, การหมักหมมด้วยธุลี, การอาบน้ำ, การอยู่โคนไม้, การอยู่ในที่แจ้ง, การยืนแหงนหน้า, การบริโภคภัตตามวาระ, การท่องมนตร์ และการขมวดผม มิตร สหาย ญาติ และสาโลหิตก็จะให้เขาถือเพศเปลือยกาย, หมักหมมด้วยธุลี, อาบน้ำ, อยู่โคนไม้, อยู่ในที่แจ้ง, ยืนแหงนหน้า, บริโภคภัตตามวาระ, ท่องมนตร์ และขมวดผมตั้งแต่แรกเกิด ควรชักชวนเขาให้ถือเพศเปลือยกาย, หมักหมมด้วยธุลี, อาบน้ำ, อยู่โคนไม้, อยู่ในที่แจ้ง, ยืนแหงนหน้า, บริโภคภัตตามวาระ, ท่องมนตร์ และขมวดผมว่า ท่านผู้มีหน้าเอิบอิ่มมาเถิด ท่านจงถือเพศเปลือยกาย, หมักหมมด้วยธุลี, ... และขมวดผม ถึงท่านจะ :-

มีอภิชฌามาก จะละอภิชฌา	มีจิตพยาบาท จะละพยาบาท
มักโกรธ จะละความมักโกรธ	ผูกโกรธ จะละความผูกโกรธ
ลบหลู่ จะละความลบหลู่	ตีเสมอ จะละความตีเสมอ
ริษยา จะละความริษยา	ตระหนี่ จะละความตระหนี่
โอ้อวด จะละความโอ้อวด	มีมารยา จะละมารยา
ปรารถนาชั่ว จะละความปรารถนาชั่ว	เห็นผิด จะละความเห็นผิด

ได้ด้วยการถือเพศเปลือยกาย, การหมักหมมด้วยธุลี, การอาบน้ำ, การอยู่โคนไม้, การอยู่ในที่แจ้ง, การยืนแหงนหน้า, การบริโภคภัตตามวาระ, การท่องมนตร์ และการขมวดผม

เราเห็นบางคนในโลกนี้แม้ถือเพศเปลือยกาย, หมักหมมด้วยธุลี, อาบน้ำ, อยู่โคนไม้, อยู่ในที่แจ้ง, ยืนแหงนหน้า, บริโภคภัตตามวาระ, ท่องมนตร์ และขมวดผมอยู่ก็ยังมีอภิชฌามาก มีจิตพยาบาท มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา ปรารถนาชั่ว และเห็นผิด ฉะนั้น จึงไม่กล่าวว่า ผู้ถือเพศเปลือยกาย, ผู้หมักหมมด้วยธุลี, ผู้อาบน้ำ, ผู้อยู่โคนไม้, ผู้อยู่ในที่แจ้ง, ผู้ยืนแหงนหน้า, ผู้บริโภคภัตตามวาระ, ผู้ท่องมนตร์ และผู้ขมวดผม ชื่อว่า สมณะ ด้วยการถือเพศเปลือยกาย, การหมักหมมด้วยธุลี,

การอาบน้ำ, การอยู่โคนไม้, การอยู่ในที่แจ้ง, การยืนแหงนหน้า, การบริโภคภัตตามวาระ, การท่องมนตร์ และการขมวดผม

ปฏิปทาอันควรแก่สมณะ

[๔๓๘] **ภิกษุปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณะ** เป็นอย่างไร คือ

คือ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง :-

มีอภิชฌามาก ก็ละอภิชฌาได้ มีจิตพยาบาท ก็ละพยาบาทได้

มักโกรธ ก็ละความมักโกรธได้ ผูกโกรธ ก็ละความผูกโกรธได้

ลบหลู่ ก็ละความลบหลู่ได้ ตีเสมอ ก็ละความตีเสมอได้

ริษยา ก็ละความริษยาได้ ตระหนี่ ก็ละความตระหนี่ได้

โอ้อวด ก็ละความโอ้อวดได้ มีมารยา ก็ละมารยาได้

ปรารถนาชั่ว ก็ละความปรารถนาชั่วได้ เห็นผิด ก็ละความเห็นผิดได้

เรากล่าวว่า เธอปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณ เพราะละกิเลสเหล่านี้ที่เป็นมลทิน เป็นโทษ ทำให้ความเป็นสมณะเสื่อมเสีย เป็นเหตุให้เกิดในอบาย และให้เสวยผลในทุคติ

เธอพิจารณาเห็นตนว่าบริสุทธิ์อยู่จากบาปอกุศลธรรมทั้งปวงนี้ เมื่อนั้นปราโมทย์จึงเกิด ผู้มีปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ กาย (กองรูปและกองนาม) ของผู้มีใจเอิบอิ่มย่อมสงบ ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข ผู้มีสุขย่อมมีจิตตั้งมั่น

เธอมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

เธอมีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ ...

เธอมีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ ...

มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

อุปมาเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำใสบริสุทธิ์เย็นสะอาด มีท่าดีน่ารื่นรมย์ ถ้าบุรุษมาจากทิศตะวันออก ถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย กระหายอยากดื่มน้ำ เขามาถึงสระโบกขรณีนั้นแล้วบรรเทาความกระหายและความร้อนได้

ถ้าบุรุษมาจากทิศตะวันตก ถูกความร้อนแผดเผา ...

ถ้าบุรุษมาจากทิศเหนือ ถูกความร้อนแผดเผา ...

ถ้าบุรุษมาจากทิศใต้ ถูกความร้อนแผดเผา ...

ถ้าบุรุษมาจากหรือที่ใดก็ตาม ถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย กระหายอยากดื่มน้ำ เขามาถึงสระโบกขรณีนั้นแล้วบรรเทาความกระหายและความร้อนได้ ฉันใด

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลกษัตริย์มาบวชเป็นบรรพชิต เธอมาถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอย่างนั้น ย่อมได้ความสงบ[จากอภิชฌาเป็นต้น] ภายในตน เรากล่าวว่า เธอปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณะ เพราะความสงบภายในตนนั้น

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลพราหมณ์มาบวชเป็นบรรพชิต ...

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลแพศย์มาบวชเป็นบรรพชิต ...

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลศูทรมาบวชเป็นบรรพชิต ...

หรือถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลใดก็ตาม มาบวชเป็นบรรพชิต เธอมาถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอย่างนั้น ได้ความสงบภายในตน เรากล่าวว่า เธอปฏิบัติตามปฏิปทาอันควรแก่สมณะ เพราะความสงบภายในตนนั้น

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลกษัตริย์มาบวชเป็นบรรพชิต เธอรู้แจ้งความหลุดพ้น

ทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้ว เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน กุลบุตรนี้ชื่อว่า สมณะ (ผู้ระงับกิเลส) เพราะอาสวะสิ้นไป

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลพราหมณ์มาบวชเป็นบรรพชิต ...

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลแพศย์มาบวชเป็นบรรพชิต ...

ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลศูทรมาบวชเป็นบรรพชิต ...

หรือถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลใดก็ตามมาบวชเป็นบรรพชิต เธอรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้ว เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน กุลบุตรนี้ชื่อว่า สมณะ เพราะอาสวะสิ้นไป ฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬอัสสปุรสูตรที่ ๑๐

จบมหายมกวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

สจฺจํ ปุนปิ สจฺจนฺติ ภุชมุกฺขิปฺป วุจฺจเต
สกตฺโถ นตฺถิ นตฺเถว ปรสฺสตฺถมกุพฺพโต.

สารตฺถวิลาสินี หน้า ๑๐

"บุคคลอาจชูแขนขึ้นกล่าวว่า เป็นความจริงแน่นอน ประโยชน์ของตนย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่กระทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นโดยแท้"

๕. จูฬยมกวรรค
หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่ หมวดเล็ก

๑. สาเลยยกสูตร
ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา

[๔๓๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลาของชาวโกศล พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาได้ฟังข่าวว่าท่านพระสมณโคดมเป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เมื่อเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลาแล้ว พระองค์มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้อธิบายธรรม พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ด้วยตนเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน การพบเห็นพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เช่นนั้นเป็นเรื่องดีงาม

เหตุปัจจัยนำไปสุคติและทุคติ

ครั้งนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

บางคนถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนทักทายพอระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนประกาศชื่อและโคตรของตนในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป หลังจากตายแล้ว อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมเป็นเหตุ สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นเหตุ

พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่อาจจะเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมที่ท่านพระโคดมตรัสไว้โดยย่อ ไม่ทรงอธิบายโดยละเอียด ขอพระองค์โปรดทรงแสดงเนื้อความแห่งธรรมที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อไม่ทรงอธิบายโดยละเอียดนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ข้าพระองค์จะเข้าใจได้โดยพิสดารเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

อกุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๔๐] พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรม (อกุศลเจตนา) มี ๓ ประการทางกาย มี ๔ ประการทางวาจา และมี ๓ ประการทางใจ

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางกายทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ชอบการฆ่าทุบตี ไร้กรุณาในสัตว์ทั้งปวง

๒. ลักทรัพย์ คือ ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่เจ้าของไม่ได้ให้ที่อยู่ในบ้านหรือป่าด้วยจิตต้องการขโมย

๓. ประพฤติผิดในกาม คือ ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา มารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว ญาติ โคตร หญิงที่ประพฤติธรรม หญิงมีสามี และหญิงมีกฎหมายคุ้มครอง แม้กระทั่งสตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้เป็นอย่างต่ำ

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางกายมี ๓ ประการอย่างนี้

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางวาจาทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา บริษัท ท่ามกลางหมู่ญาติ หมู่ทหาร หรือราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านจงพูดสิ่งที่รู้ เขาไม่รู้ก็พูดว่า รู้ หรือรู้ก็พูดว่า ไม่รู้ ไม่เห็นก็พูดว่า เห็น หรือเห็นก็พูดว่า ไม่เห็น พูดเท็จทั้งที่รู้เพราะตน ผู้อื่น หรือสินบนเล็กน้อยเป็นเหตุ

๒. พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมให้แตกแยกกันอย่างนี้ ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

๓. พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคายกล้าแข็ง เผ็ดร้อนร้ายกาจ กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

๔. พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา ไม่จริง ไม่อิงประโยชน์ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย ไม่ควรจดจำ ไม่มีเหตุผล ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางวาจามี ๔ ประการอย่างนี้

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางใจมี ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่นว่า ทำอย่างไรทรัพย์ของผู้อื่นจะเป็นของเรา

๒. มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์โลกเหล่านี้จงถูกฆ่าทำลาย ขอจงขาดสูญพินาศไป หรืออย่าได้มี

๓. เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ มีความเห็นผิดว่า ทานที่ให้แล้ว ยัญที่บูชาแล้ว และการเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่ว โลกนี้ โลกหน้า มารดา บิดา และโอปปาติกสัตว์ (สัตว์โลกผู้จุติแล้วถือปฏิสนธิ) ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาของตนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางใจมี ๓ ประการอย่างนี้

มิจฉาทิฏฐิ ๑๐ คือ

๑. ทานที่ให้แล้วไม่มีผล คือ ผลของทานทั่วไปไม่มี

๒. ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล คือ ผลของมหาทานไม่มี

๓. การเซ่นสรวงไม่มีผล คือ ผลของทานเล็กน้อยไม่มี

๔. ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี คือ ผลอันเป็นผลสืบเนื่องและวิบากคือผลเดิมของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี

๕. โลกนี้ไม่มี คือ โลกอันได้แก่ขันธ์ ๕ ในปัจจุบันไม่มี

๖. โลกหน้าไม่มี คือ โลกอันได้แก่ขันธ์ ๕ ในอนาคตไม่มี

๗. มารดาไม่มี คือ คุณหรือโทษที่ทำแก่มารดาไม่มีผล

๘. บิดาไม่มี คือ คุณหรือโทษที่ทำแก่บิดาไม่มีผล

๙. โอปปาติกสัตว์ไม่มี คือ สัตว์โลกผู้จุติแล้วถือปฏิสนธิไม่มี

๑๐. สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาของตนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก คือ พระอรหันต์ไม่มีในโลก

สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมเป็นเหตุอย่างนี้

กุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๔๑] ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอ มี ๓ ประการทางกาย มี ๔ ประการทางวาจา และมี ๓ ประการทางใจ

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางกายทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย[บาป] เอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. ละเว้นจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่อยู่ในบ้านหรือป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตต้องการขโมย

๓. ละเว้นจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา มารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว ญาติ โคตร หญิงที่ประพฤติธรรม หญิงมีสามี และหญิงมีกฎหมายคุ้มครอง แม้กระทั่งสตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้เป็นอย่างต่ำ

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางกายมี ๓ ประการอย่างนี้

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางวาจาทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ละเว้นจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา บริษัท ท่ามกลางหมู่ญาติ หมู่ทหาร หรือราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านจงพูดสิ่งที่รู้ เขาไม่รู้ก็พูดว่า ไม่รู้ หรือรู้ก็พูดว่า รู้ ไม่เห็นก็พูดว่า ไม่เห็น หรือเห็นก็พูดว่า เห็น ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ เพราะตน บุคคลอื่น หรือสินบนเล็กน้อยเป็นเหตุ

๒. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมให้ปรองดองกันอย่างนี้ ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารักจับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากยินดีพอใจ

๔. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีเหตุผล มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางวาจามี ๔ ประการอย่างนี้

คำว่า นิธานวตี วาจํ ประกอบรูปศัพท์มาจาก นิธาน ศัพท์ + วนฺตุ ปัจจัย + อี ปัจจัย คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “มีสถานที่เก็บไว้” คือ มีจิตอันเป็นสถานที่เก็บไว้เพื่อระลึกถึงในโอกาสต่อไป

ดังข้อความว่า

นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ นิธานวตี. หทเย นิเธตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาติ อตฺโถ.[๑]

“สถานที่เก็บไว้เรียกว่า นิธานะ สถานที่เก็บไว้มีอยู่แก่ถ้อยคำนั้น เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า นิธานวตี หมายความว่า พูดคำที่ควรเก็บไว้ในจิต”

คำว่า สาปเทสํ ตัดบทเป็น ส (สห ศัพท์) + อปเทส (สิ่งที่ควรนำมาแสดง คือ คำเปรียบ, เหตุผล) คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “มีสิ่งที่ควรนำมาแสดง” หมายถึง คำเปรียบ หรือเหตุผล ดังข้อความว่า

สาปเทสนฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อตฺโถ.[๑]

“คำว่า สาปเทสํ หมายความว่า มีคำเปรียบ ความหมายคือ มีเหตุผล”

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางใจทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์ของผู้อื่นจะเป็นของเรา

---

[๑] องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๙๘/๔๒๔

๒. ไม่มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดดีว่า ขอสัตว์โลกเหล่านี้จงอย่ามีเวรกัน อย่าเบียดเบียนกัน ปราศจากทุกข์ มีความสุข รักษาตน[ให้พ้นจากทุกข์ภัย]เถิด

๓. เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ มีความเห็นชอบว่า ทานที่ให้แล้ว ยัญที่บูชาแล้ว และการเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว โลกนี้ โลกหน้า มารดา บิดา และโอปปาติกสัตว์มีจริง สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาของตนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางใจมี ๓ ประการอย่างนี้

สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นเหตุอย่างนี้

ผลแห่งความประพฤติสม่ำเสมอ

[๔๔๒] ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกขัตติยมหาศาลหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในพวกขัตติยมหาศาลหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกพราหมณมหาศาล ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกคหบดีมหาศาล เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในพวกคหบดีมหาศาลหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราชหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราชหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นดาวดึงส์ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นยามา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นดุสิต ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นนิมมานรดี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปรนิมมิตวสวดี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพที่นับเข้าในหมู่พรหม[ปฐมฌานภูมิ]หลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพที่มีในหมู่พรหม[ปฐมฌานภูมิ]หลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

คำว่า พฺรหฺมกายิกา (เทพที่มีในหมู่พรหม) หมายถึง พรหมชั้นปฐมฌานเท่านั้น เพราะจะกล่าวถึงพรหมชั้นอื่นต่อไป จึงหมายถึงพรหมชั้นปฐมฌานภูมิด้วยปาริเสสนัย คือ วิธีที่เหลือจากข้อความที่กล่าวมาแล้วหรือจะกล่าวต่อไป (ดูข้อ ๓, ๓๓๑) ดังข้อความว่า

พฺรหฺมกาเย ปฐมชฺฌานนิพฺพตฺเต พฺรหฺมสมูเห พฺรหฺมนิกาเย วา ภวาติ พฺรหฺมกายิกา.[๑]

“เทพที่มีในหมู่พรหมหรือพวกพรหมที่อุบัติด้วยปฐมฌาน ชื่อว่า เทพที่มีในหมู่พรหม”

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า พฺรหฺมกายิก มีรูปวิเคราะห์ ว่า

- พฺรหฺมานํ กาโย พฺรหฺมกาโย = หมู่แห่งพรหม (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)
- พฺรหฺมกาเย ภวา พฺรหฺมกายิกา = ผู้เกิดในหมู่แห่งพรหม

(พฺรหฺมกาย ศัพท์ + ณิก ปัจจัยในความหมายว่า มี, เกิด)

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอาภาหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพชั้นอาภาหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

---

[๑] ที.ม.ฏีกา ๑๒๗/๑๔๑

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอัปปมาณาภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอาภัสสรา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปริตตสุภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอัปปมาณสุภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุภกิณหา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นเวหัปผลา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอวิหา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอตัปปา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุทัสสา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุทัสสี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอกนิฏฐภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า

ทำอย่างไร เราจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เป็นไปได้ที่เขาจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาเช่นนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

พรหมก็จัดเป็นเทพหรือเทวดาประเภทหนึ่งที่อยู่สูงกว่าเทพทั่วไปเพราะเป็นผู้รุ่งโรจน์เหมือนเทพ ในที่บางแห่งจึงตรัสพรหมว่าเป็นเทพ

ดังข้อความว่า

กตเม อุปปตฺติเทวา. อุปปตฺติเทวา วุจฺจนฺติ จาตุมหาราชิกา เทวา ตาวตึสา เทวา ยามา เทวา ตุสิตา เทวา นิมฺมานรตี เทวา ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทวา พฺรหฺมกายิกา เทวา เย จ เทวา ตทุตฺตริ. อิเม วุจฺจนฺติ อุปปตฺติเทวา.[๑]

“อุบัติเทพ คืออะไร คือ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นดุสิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม[ชั้นปฐมฌาน] และเทวดาชั้นสูงขึ้นไปกว่านั้น เหล่านี้ชื่อว่า อุบัติเทพ”

ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา พฺรหฺมกายิกา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ.[๒]

“เทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมได้ยินเสียงของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดีแล้ว ได้ป่าวประกาศแล้ว”

ตตฺถ เทวาติ พฺรหมาโนปิ วุจฺจนฺติ.[๓]

“ในเรื่องนั้น แม้พรหมก็เรียกว่าเทพ”

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า

ทำอย่างไร เราจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เป็นไปได้ที่เขาจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาเช่นนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ชาวบ้านสาลาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

[๔๔๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก

---

[๑] ขุ.จู. ๓๐/๓๒/๙๖ [๒] สํ.มหา. ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙ [๓] ขุ.ปฏิ.อ. ๒/๑๔๙/๗๔

พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกาผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

คำว่า อุปาสเก (อุบาสกและอุบาสิกา) มาจาก อุปาสก ศัพท์ + อุปาสิกา ศัพท์ ลบ อุปาสิกา ศัพท์หลังเพื่อย่อคำ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อุปาสกา จ อุปาสิกา จ อุปาสกา = อุบาสกและอุบาสิกา ชื่อว่า อุปาสกะ (ทวันทสมาส)

จบสาเลยยกสูตรที่ ๑

---

๒. เวรัญชกสูตร
ว่าด้วยชาวเมืองเวรัญชา

[๔๔๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาพักอยู่ในกรุงสาวัตถีด้วยหน้าที่การงานบางอย่าง ได้ฟังข่าวว่า ท่านพระสมณโคดมเป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เมื่อเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลาแล้ว พระองค์มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้อธิบายธรรม พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก

มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ สมมติเทพและมนุษย์ด้วยตนเอง แล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน การพบเห็นพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เช่นนั้นเป็นเรื่องดีงาม

เหตุปัจจัยนำไปสุคติและทุคติ

ครั้งนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ บางคนถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนทักทายพอระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนประกาศชื่อและโคตรของตนในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางคนนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป หลังจากตายแล้ว อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมเป็นเหตุ สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นเหตุ

พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่อาจจะเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมที่ท่านพระโคดมตรัสไว้โดยย่อ ไม่ทรงอธิบายโดยละเอียด ขอพระองค์โปรดทรงแสดงเนื้อความแห่งธรรมที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อไม่ทรงอธิบายโดยละเอียดนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ข้าพระองค์จะเข้าใจได้โดยพิสดารเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

อกุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๔๕] พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรม (อกุศลเจตนา) มี ๓ ประการทางกาย มี ๔ ประการทางวาจา และมี ๓ ประการทางใจ

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางกายทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ชอบการฆ่าทุบตี ไร้กรุณาในสัตว์ทั้งปวง

๒. ลักทรัพย์ คือ ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่เจ้าของไม่ได้ให้ที่อยู่ในบ้านหรือป่าด้วยจิตต้องการขโมย

๓. ประพฤติผิดในกาม คือ ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ... แม้กระทั่งสตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้เป็นอย่างต่ำ

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางกายมี ๓ ประการอย่างนี้

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางวาจาทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา ... พูดเท็จทั้งที่รู้ ...

๒. พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้น ... พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

๓. พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคายกล้าแข็ง ...

๔. พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา ไม่จริง ... ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางวาจามี ๔ ประการอย่างนี้

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางใจมี ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น ...

๒. มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์โลกเหล่านี้จงถูกฆ่าทำลาย ...

๓. เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ มีความเห็นผิดว่า ทานที่ให้แล้ว ยัญที่บูชาแล้ว และการเซ่นสรวงไม่มีผล ...

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมทางใจมี ๓ ประการอย่างนี้

สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรมเป็นเหตุอย่างนี้

กุศลกรรมบถ ๑๐

[๔๔๖] ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอ มี ๓ ประการทางกาย มี ๔ ประการทางวาจา และมี ๓ ประการทางใจ

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางกายทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย[บาป] เอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. ละเว้นจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่อยู่ในบ้านหรือป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตต้องการขโมย

๓. ละเว้นจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ...

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางกายมี ๓ ประการอย่างนี้

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางวาจาทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ละเว้นจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา ... ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ ...

๒. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น ... พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ ...

๔. ละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง ... มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางวาจามี ๔ ประการอย่างนี้

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางใจทั้ง ๓ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

บางคนในโลกนี้ :-

๑. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น ...

๒. ไม่มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดดี ...

๓. เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ มีความเห็นชอบว่า ทานที่ให้แล้ว ยัญที่บูชาแล้ว และการเซ่นสรวงมีผล ...

ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอทางใจมี ๓ ประการอย่างนี้

สัตว์โลกบางพวกในโลกนี้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว เพราะความประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นเหตุอย่างนี้

ผลแห่งความประพฤติสม่ำเสมอ

[๔๔๗] ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกขัตติยมหาศาลหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในพวกขัตติยมหาศาลหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกพราหมณมหาศาล ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในพวกคหบดีมหาศาล เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในพวกคหบดี

มหาศาลหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราชหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพชั้นจาตุมหาราชหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นดาวดึงส์ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นยามา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นดุสิต ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นนิมมานรดี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปรนิมมิตวสวดี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพที่นับเข้าในหมู่พรหม[ปฐมฌานภูมิ]หลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพที่มีในหมู่พรหม[ปฐมฌานภูมิ]หลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า :-

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอาภาหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพชั้นอาภาหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอัปปมาณาภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอาภัสสรา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นปริตตสุภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอัปปมาณสุภา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุภกิณหา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นเวหัปผลา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอวิหา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอตัปปา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุทัสสา ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นสุทัสสี ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพชั้นอกนิฏฐภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ...

ทำอย่างไร เราจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพหลังจากตายแล้ว เป็นไปได้ที่เขาจะเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพหลังจากตายแล้ว ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ถ้าผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอหวังว่า

ทำอย่างไร เราจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาของตนแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เป็นไปได้ที่เขาจะรู้แจ้งความหลุดพ้นทางใจและปัญญาเช่นนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาประพฤติธรรมสม่ำเสมอตามที่ปรารถนานั้น

ชาวเมืองเวรัญชาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

[๔๔๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้

ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกาผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต

ในสาเลยยกสูตรตรัสไว้โดยธรรมาธิษฐาน คือ มีธรรมเป็นที่ตั้ง โดยกล่าวถึงสภาวธรรมเป็นหลักด้วยคำว่า อธมฺมจริยาวิสมจริยา (ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรม) และ ธมฺมจริยาสมจริยา (ความประพฤติธรรมสม่ำเสมอ) ส่วนสูตรนี้ตรัสไว้โดยบุคคลาธิษฐาน คือ มีบุคคลเป็นที่ตั้ง โดยกล่าวถึงบุคคลเป็นหลักด้วยคำว่า อธมฺมจารี วิสมจารี (ผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอคืออธรรม), ธมฺมจารี สมจารี (ผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอ)

จบเวรัญชกสูตรที่ ๒

---

๓. มหาเวทัลลสูตร
ว่าด้วยการสนทนาธรรมทำให้เกิดปัญญา สูตรใหญ่

[๔๔๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิกะออกจากผลสมาบัติแล้วเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้ทักทายพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร

ปัญญากับวิญญาณ

ครั้นแล้วจึงถามท่านพระสารีบุตรว่า เขากล่าวกันว่า ผู้ไร้ปัญญา เหตุใดจึงเรียกว่าผู้ไร้ปัญญา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เขากล่าวกันว่า ผู้ไร้ปัญญา เพราะไม่รู้ชัด บุคคลไม่รู้ชัดอะไร คือ ไม่รู้ชัดว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้คือทุกข์ (สภาวะน่ารังเกียจไร้แก่นสาร) ตัณหานี้

คือเหตุเกิดของทุกข์ นิพพานนี้คือความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เหตุนั้นจึงเรียกว่า ผู้ไร้ปัญญา เพราะไม่รู้ชัด

การถามปัญหามีลักษณะ ๕ ประการ คือ

๑. อทิฏฐโชตนาปุจฉา การถามให้แสดงเรื่องที่ตนไม่เคยเห็นไม่เคยรู้มาก่อน

๒. ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา การถามให้ชี้แจงเรื่องที่เคยทราบมาแล้วเพื่อเทียบกับเรื่องที่ตนรู้มา

๓. วิมติเฉทนาปุจฉา การถามเพื่อให้คลายความสงสัย

๔. อนุมติปุจฉา การถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม

๕. กเถตุกัมยตาปุจฉา การถามเพื่อมุ่งจะกล่าวชี้แจงต่อ เป็นลักษณะของการถามเองตอบเอง

ในที่นี้พระมหาโกฏฐิกะถามในลักษณะของทิฏฐสังสันทนาปุจฉา

ท่านพระมหาโกฏฐิกะชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า ดีละ ท่านผู้มีอายุ แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า เขากล่าวกันว่า ผู้มีปัญญา เหตุใดจึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า บุคคลเรียกว่า ผู้มีปัญญา เพราะรู้ชัด บุคคลรู้ชัดอะไร คือ รู้ชัดว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้คือทุกข์ ตัณหานี้คือเหตุเกิดของทุกข์ นิพพานนี้คือความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ จึงเรียกว่า ผู้มีปัญญา เพราะรู้ชัด

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า เขากล่าวกันว่า วิญญาณ เหตุใดจึงเรียกว่า วิญญาณ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เขากล่าวกันว่า วิญญาณ เพราะรับรู้ รับรู้อะไร คือ รับรู้สุขบ้าง ทุกข์บ้าง อุเบกขาบ้าง จึงเรียกว่า วิญญาณ เพราะเป็นสภาวะรับรู้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ คือ ปัญญาและวิญญาณ เกิดระคนกันหรือเกิดแยกกัน และอาจแสดงแยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้หรือไม่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ธรรมเหล่านี้เกิดระคนไม่แยกกัน และไม่อาจแสดง

แยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้ เพราะปัญญารู้ชัดอริยสัจ ๔ ที่วิญญาณรับรู้ และวิญญาณก็รับรู้อริยสัจ ๔ ที่ปัญญารู้ชัด เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้จึงเกิดระคนไม่แยกกัน และไม่อาจแสดงแยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ คือ ปัญญาและวิญญาณ เกิดระคนไม่แยกกัน แต่มีลักษณะต่างกันหรือไม่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ธรรมเหล่านี้เกิดระคนไม่แยกกัน แต่ปัญญา (มรรคปัญญา) เป็นธรรมที่ควรเจริญ วิญญาณ (มรรคจิต) เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ นี้คือลักษณะต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้น

เวทนา สัญญา และวิญญาณ

[๔๕๐] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า เขากล่าวกันว่า เวทนาเหตุใดจึงเรียกว่า เวทนา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เขากล่าวกันว่า เวทนา เพราะเสวยอารมณ์ เสวยอารมณ์อะไร คือ เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง อุเบกขาบ้าง จึงเรียกว่า เวทนา เพราะเป็นสภาวะเสวยอารมณ์

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า เขากล่าวกันว่า สัญญา เหตุใดจึงเรียกว่า สัญญา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่าเขากล่าวกันว่า สัญญา เพราะหมายรู้ หมายรู้อะไร คือ หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง จึงเรียกว่า สัญญา เพราะเป็นสภาวะหมายรู้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ คือ เวทนา สัญญา และวิญญาณ เกิดระคนกันหรือเกิดแยกกัน และอาจแสดงแยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้หรือไม่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ธรรมเหล่านี้เกิดระคนไม่แยกกัน และไม่อาจแสดงแยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้ เพราะเวทนาเสวยอารมณ์ที่สัญญาหมายรู้ สัญญาหมายรู้สิ่งที่วิญญาณรับรู้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้จึงเกิดระคนไม่แยกกัน และไม่อาจแสดงแยกแยะความต่างกันระหว่างธรรมเหล่านั้นได้

[๔๕๑] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ผู้บำเพ็ญเพียรที่มีมโนวิญญาณอันบริสุทธิ์ (รูปาวจรฌานที่ ๔) สละแล้วจากอินทรีย์ ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย) พึงรู้อะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้บำเพ็ญเพียรที่มีมโนวิญญาณ อันบริสุทธิ์สละแล้วจากอินทรีย์ ๕ พึงรู้อากาสานัญจายตนฌานว่า อากาศหาที่สุดมิได้ พึงรู้วิญญาณัญจายตนฌานว่า วิญญาณ (อากาสานัญจายตนจิต) หาที่สุดมิได้ พึงรู้อากิญจัญญายตนฌานว่าไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต)

พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรอาศัยมโนวิญญาณ คือ รูปาวจรฌานที่ ๔ เป็นพื้นฐาน จึงจะสามารถบำเพ็ญให้อรูปาวจรฌานที่ ๑ คือ อากาสานัญจายตนสมาบัติให้เกิดขึ้นได้ และสามารถให้อรูปาวจรสมาบัติอื่นเกิดขึ้นต่อมาตามลำดับ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ผู้บำเพ็ญเพียรรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้บำเพ็ญเพียรรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยปัญญาจักษุ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัญญามีไว้เพื่ออะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัญญามีไว้เพื่อรู้เฉพาะ (ธรรมที่ควรรู้ หมายถึง ญาตปริญญา) เพื่อกำหนดรู้ (ไตรลักษณ์ หมายถึง ตีรณปริญญา) และเพื่อละ (อกุศลทั้งหมดมีนิจจสัญญาเป็นต้นจนถึงธรรมที่ควรละด้วยอรหัตตมรรค หมายถึง ปหานปริญญา)

ปัญญาจักษุ คือ ปัญญาที่เหมือนจักษุเห็นประจักษ์ ในที่นี้หมายถึงสมาธิปัญญา คือ ปัญญาที่ประกอบกับฌานสมาธิ และวิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญาหยั่งเห็นไตรลักษณ์เป็นอารมณ์

คำว่า อภิญฺญตฺถา อุปสรรคคือ อภิ มีความหมายว่า อภิมุข (เฉพาะ, มุ่งไป)

ดังคำอธิบายในอรรถกถาและฎีกาว่า

อภิญฺญตฺถาติอาทีสุ อภิญฺเญยฺเย ธมฺเม อภิชานาตีติ อภิญฺญตฺถา.[๑]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๔๕๑/๒๕๔

"ในคำว่า อภิญฺญตฺถา เป็นต้น ชื่อว่า อภิญญัตถา (มีประโยชน์เพื่อรู้เฉพาะ) เพราะรู้เฉพาะธรรมที่ควรรู้"

อภิชานาตีติ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ อภิมุขํ อวิรชฺฌนวเสน ชานาติ.[๑]

"คำว่า อภิชานาติ (ย่อมรู้เฉพาะ) หมายความว่า รู้เฉพาะ คือ ไม่ผิดพลาด โดยลักษณะของตน (สภาวลักษณะ) และสามัญญลักษณะ"

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ

[๔๕๒] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ (วิปัสสนาและมรรค) มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิมี ๒ ประการ คือ

๑. ปรโตโฆสะ การได้สดับจากบุคคลอื่น

๒. โยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยแยบคาย, การพิจารณาด้วยปัญญา

ทั้ง ๒ อย่างเหล่านี้เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ

คำว่า ปรโตโฆสะ คือ การฟังธรรมเป็นที่เหมาะสมแก่ตน เช่น แม้ท่านพระสารีบุตรสร้างบารมีถึง ๑ อสงไขยแสนกัปก็ไม่อาจกำจัดกิเลสได้ตามธรรมชาติของตน แต่ท่านฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระว่า "ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น" เป็นต้น จึงสามารถบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันได้ ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่จำเป็นต้องฟังธรรมจากผู้อื่นก็บรรลุธรรมได้เอง

คำว่า โยนิโสมนสิการ คือ การใส่ใจโดยแยบคาย, การพิจารณาด้วยปัญญา คือ การเจริญสติระลึกรู้รูปนามเพื่อให้ปรากฏความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน และไม่สวยงาม ความหมายว่า โดยแยบคาย คือ โดยลักษณะทั้ง ๔ อย่างข้างต้น ดังข้อความว่า

โยนิโส จ มนสิกาโรติ อตฺตโน อุปายมนสิกาโร.[๒]

"คำว่า โยนิโส จ มนสิกาโร (การใส่ใจโดยแยบคาย) หมายความว่า การใส่ใจวิธีปฏิบัติของตน"

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๔๕๑/๓๒๔

[๒] ม.มู.อ. ๒/๔๕๒/๒๕๔

อุปายมนสิกาโรติ เยน นามรูปปริคฺคหาทิ สิชฺฌติ, ตาทิโส ปถมนสิกาโร.[๑]

"คำว่า อุปายมนสิกาโร (การใส่ใจวิธีปฏิบัติ) หมายความว่า การกำหนดรูปและนามสำเร็จด้วยวิธีใด วิธีเช่นนั้นเป็นการใส่ใจแนวปฏิบัติ"

โยนิโสมนสิกาโร นาม โหตีติ ยาถาวโต มนสิการภาวโต. อนิจฺจาทีนีติ อาทิ-สทฺเทน ทุกฺขานตฺตอสุภาทีนํ คหณํ.[๒]

"คำว่า โยนิโสมนสิกาโร นาม โหติ (ชื่อว่าการใส่ใจโดยแยบคาย) หมายความว่า การใส่ใจโดยแยบคายย่อมมีได้ เพราะการใส่ใจตามความเป็นจริง

ควรถือเอาทุกข์ อนัตตา และอสุภะเป็นต้นด้วย อาทิ ศัพท์ในคำว่า อนิจฺจาทีนิ เป็นต้น"

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า สัมมาทิฏฐิ (อรหัตตมรรค) ที่มีความหลุดพ้นทางใจ (อรหัตตผลจิต) และความหลุดพ้นทางปัญญา (อรหัตตผลปัญญา) เป็นผลานิสงส์ มีองค์ธรรมเท่าไรสนับสนุน

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า สัมมาทิฏฐินั้นมีองค์ธรรม ๕ ประการสนับสนุน คือ

๑. มีศีล (ปาริสุทธิศีล ๔) สนับสนุน

๒. มีการฟังธรรมสนับสนุน

๓. มีการสนทนาธรรมสนับสนุน

๔. มีสมถะ (สมาบัติ ๘ ที่เป็นพื้นฐานของวิปัสสนา) สนับสนุน

๕. มีวิปัสสนา (อนุปัสสนา ๗) สนับสนุน

สัมมาทิฏฐิที่มีความหลุดพ้นทางใจและความหลุดพ้นทางปัญญาเป็นผลานิสงส์ มีองค์ธรรม ๕ ประการสนับสนุน

ภพและฌาน

[๔๕๓] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ภพมีเท่าไร

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๓๒๕/๔๕๒

[๒] ที.ม.อ. ๒/๕๗/๕๙

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภพมี ๓ คือ

๑. กามภพ (เจตนาที่เข้าถึงกามภูมิ และขันธ์ที่เกิดจากเจตนานั้น)

๒. รูปภพ (เจตนาที่เข้าถึงรูปภูมิ และขันธ์ที่เกิดจากเจตนานั้น)

๓. อรูปภพ (เจตนาที่เข้าถึงอรูปภูมิ และขันธ์ที่เกิดจากเจตนานั้น)

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไป มีได้อย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไปมีได้อย่างนี้ เพราะความพอใจภพและอารมณ์นั้นๆ ของสัตว์โลกที่มีอวิชชากีดกั้น มีตัณหาผูกพันไว้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า การเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีได้อย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ไม่มีได้อย่างนี้ เพราะอวิชชาสิ้นไป วิชชาเกิดขึ้น และตัณหาดับไป

[๔๕๔] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปฐมฌานเป็นอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ฌานนี้ชื่อว่าปฐมฌาน

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปฐมฌานมีองค์เท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ ภิกษุผู้เข้าปฐมฌานย่อมมี

๑. วิตก ๒. วิจาร ๓. ปีติ

๔. สุข ๕. เอกัคคตา

ปฐมฌานมีองค์ ๕ อย่างนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปฐมฌานละองค์เท่าไร ประกอบด้วยองค์เท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปฐมฌานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน

๑. ละกามฉันทะ ๒. ละพยาบาท ๓. ละถีนมิทธะ

๔. ละอุทธัจจกุกกุจจะ ๕. ละวิจิกิจฉา

ได้แล้ว มี

๑. วิตก ๒. วิจาร ๓. ปีติ

๔. สุข ๕. เอกัคคตา

ปฐมฌานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้

อินทรีย์ ๕

[๔๕๕] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ คือ

๑. จักขุนทรีย์ ๒. โสตินทรีย์ ๓. ฆานินทรีย์

๔. ชิวหินทรีย์ ๕. กายินทรีย์

มีอารมณ์ต่างกัน ไม่รับรู้อารมณ์ของกันและกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น จะมีอะไรเป็นที่อาศัย และธรรมอะไรรับรู้อารมณ์ของอินทรีย์ ๕ เหล่านั้น

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้มีใจ (ชวนจิต) เป็นที่อาศัย และใจ (ชวนจิต) รับรู้อารมณ์ของอินทรีย์ ๕ เหล่านั้น

[๔๕๖] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อาศัยอะไรดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อาศัยอายุ (รูปชีวิตินทรีย์) ดำรงอยู่

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า อายุอาศัยอะไรดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อายุอาศัยไออุ่น (กรรมชเตโช = ธาตุไฟที่เกิดจากกรรม) ดำรงอยู่

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ไออุ่นอาศัยอะไรดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ผมเข้าใจภาษิตของท่านพระสารีบุตรในบัดนี้อย่างนี้ว่า อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ และไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่ แต่ผมจะเข้าใจเนื้อความของภาษิตนี้ได้อย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ผมจะพูดเปรียบให้ท่านฟัง คนฉลาดบางคน

ในโลกนี้เข้าใจความหมายของถ้อยคำได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันส่องสว่างอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างปรากฏอยู่ ฉันใด อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ฉันนั้น

[๔๕๗] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า อายุสังขาร (อายุคือชีวิตินทรีย์) กับเวทนิยธรรม (ธรรมที่เสวยรสของอารมณ์, เวทนา) เป็นอันเดียวกัน หรือต่างกัน

คำว่า เวทนิย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อารมฺมณรสํ อนุภวนฺตีติ เวทนิยา = ธรรมที่เสวยรสของอารมณ์ ชื่อว่า เวทนิยะ

ประกอบรูปศัพท์มาจาก วิท ธาตุ (อนุภวเน = เสวย) + อนีย ปัจจัยในกัตตุสาธนะ รัสสะ อี ใน นี เป็น อิ โดยทั่วไป อนีย ปัจจัยมักลงในกรรมสาธนะและภาวสาธนะด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๔๐) ว่า ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา (ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัยท้ายธาตุในภาววาจกและกรรมวาจก) แต่ในอุทาหรณ์นี้ให้ลง อนีย ปัจจัยด้วยโยควิภาคะ คือ การแบ่งสูตรเป็นสองส่วนว่า ตพฺพานียา (ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัยท้ายธาตุ) เช่น

- นิยฺยานิโก มคฺโค (หนทางนำออก) = นิยฺยาตีติ นิยฺยานิโก.
  (นิ บทหน้า + ยา ธาตุ + อนีย ปัจจัย รัสสะ อี ใน นี เป็น อิ)
- คมนียา โภคา (โภคทรัพย์ที่ติดตามไป) = คจฺฉนฺตีติ คมนียา (คมฺ ธาตุ + อนีย ปัจจัย)
- อุปฏฺฐานีโย สิสฺโส (ศิษย์ผู้อุปัฏฐาก) = อุปฏฺฐาตีติ อุปฏฺฐานีโย.
  (อุป บทหน้า + ฐา ธาตุ + อนีย ปัจจัย)

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อายุสังขารกับเวทนียธรรมต่างกัน ถ้าทั้งสองอย่างเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) ก็ปรากฏไม่ได้ แต่การออกจากสมาบัติของภิกษุนั้นปรากฏได้เพราะทั้ง ๒ อย่างต่างกัน

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า เมื่อธรรมเท่าไรละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ปราศจากเจตนา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ อายุ (รูปชีวิตินทรีย์) ไออุ่น

(กรรมชเตโชธาตุ) และวิญญาณ ละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ปราศจากเจตนา

อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ ยทา กายํ ชหนฺติมํ
อปวิทฺโธ ตทา เสติ ปรภตฺตํ อเจตนํ.[1]

"เมื่อใด อายุ ไออุ่น และวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้น กายนี้ก็ถูกทอดทิ้งนอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนา"

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า สัตว์ผู้ตายที่กระทำกาละล่วงไปแล้วต่างกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า สัตว์ผู้ตายที่กระทำกาละล่วงไปแล้วมี กายสังขาร (ลมหายใจเข้าออกที่ถูกปรุงแต่งด้วยร่างกาย เพราะดำเนินไปเนื่องด้วยร่างกาย) วจีสังขาร (วิตกวิจารที่ปรุงแต่งถ้อยคำ เพราะตรึกตรองก่อนแล้วจึงพูด) จิตตสังขาร (สัญญาและเวทนาที่ถูกจิตปรุงแต่ง เพราะดำเนินไปเนื่องด้วยจิต) ดับระงับไป มีอายุ (รูปชีวิตินทรีย์) หมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น (กรรมชเตโช) มีอินทรีย์ (ปสาทรูป ๕) วิบัติไป ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธมีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับระงับไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้น ยังมีไออุ่น มีอินทรีย์ผ่องใส สัตว์ผู้ตายที่กระทำกาละล่วงไปแล้วต่างกับภิกษุผู้เข้าสัญญา-เวทยิตนิโรธอย่างนี้

ปัจจัยของสมาบัติที่พ้นไปจากกิเลส

[๔๕๘] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัจจัยของสมาบัติ (เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) ที่ไม่มีสุขทุกข์พ้นไปจากกิเลส มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัจจัยของสมาบัติที่ไม่มีสุขทุกข์พ้นไปจากกิเลส มี ๔ ประการ คือ

---

[1] สํ.ข. ๑๗/๙๕/๑๑๓

๑. เพราะละสุขได้ ๒. เพราะละทุกข์ได้

๓. เพราะโสมนัสดับไปก่อน ๔. เพราะโทมนัสดับไปก่อน

ภิกษุในธรรมวินัยนี้จึงเข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้ว อันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ทั้ง ๔ อย่างนี้เป็นปัจจัยของสมาบัติที่ไม่มีสุขทุกข์พ้นไปจากกิเลส

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัจจัยของสมาบัติ (ผลสมาบัติ) ที่ไม่มีนิมิต (สังขาร) พ้นไปจากกิเลส มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัจจัยของสมาบัติที่ไม่มีนิมิตพ้นไปจากกิเลส มี ๒ ประการ คือ ๑. การไม่ใส่ใจถึงอารมณ์ทั้งปวง

๒. การใส่ใจถึงนิพพานธาตุที่ไม่มีนิมิต (สังขาร)

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัจจัยของการตั้งอยู่ในสมาบัติ (ผลสมาบัติ) ที่ไม่มีนิมิตพ้นไปจากกิเลส มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัจจัยของการตั้งอยู่ในสมาบัติที่ไม่มีนิมิตพ้นไปจากกิเลส มี ๓ ประการ คือ

๑. ไม่ใส่ใจถึงอารมณ์ทั้งปวง

๒. ใส่ใจถึงนิพพานธาตุที่ไม่มีนิมิต

๓. การกำหนดเวลาก่อนจะเข้าสมาบัติ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ปัจจัยของการออกจากสมาบัติ (ผลสมาบัติ) ที่ไม่มีนิมิตพ้นไปจากกิเลส มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปัจจัยของการออกจากสมาบัติที่ไม่มีนิมิตพ้นไปจากกิเลส มี ๒ ประการ คือ

๑. การใส่ใจถึงอารมณ์ทั้งปวง

๒. การไม่ใส่ใจถึงนิพพานธาตุที่ไม่มีนิมิต

[๔๕๙] ท่านพระมหาโกฏฐิกะถามว่า ธรรมเหล่านี้ คือ

- อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณหรือไม่มีกิเลสเครื่องวัด)

- อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์หรือไม่มีกิเลสย่ำยี)

- สุญญตาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจที่ว่างจากราคะ โทสะ โมหะ)

- อนิมิตตาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีนิมิตมีราคะเป็นต้น หรืออรหัตตผลสมาธิที่ไม่มีนิมิตคือราคะเป็นต้น)

มีอรรถและศัพท์ต่างกัน หรือมีอรรถเหมือนกัน ต่างกันแต่ศัพท์

อัปปมาณาเจโตวิมุตติ คือ ธรรม ๑๒ ประการ ได้แก่ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔

- พรหมวิหารชื่อว่า อัปปมาณะ เพราะแผ่ไปหาประมาณมิได้

- มรรคผลชื่อว่า อัปปมาณะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องวัด

อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ คือ ธรรม ๙ ประการ ได้แก่ อากิญจัญญายตนฌาน ๑ มรรค ๔ ผล ๔

- อากิญจัญญายตนฌานชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ แม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต

- มรรคผลชื่อว่า อากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสย่ำยี

สุญญตาเจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะพิจารณารูปนามโดยความเป็นอนัตตา หมายถึง วิปัสสนา

อนิมิตตาเจโตวิมุตติ คือ ธรรม ๑๓ ประการ ได้แก่ วิปัสสนา ๑ อรูปฌาน ๔ มรรค ๔ ผล ๔

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถและศัพท์ต่างกัน หรือมีอรรถเหมือนกัน ต่างกันแต่ศัพท์มีอยู่

เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถและศัพท์ต่างกันเป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียงตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ... มีมุทิตาจิต ... มีอุเบกขา-

จิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกันตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ สมาบัตินี้เรียกว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ

อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌานโดยมนสิการว่า ไม่มีอะไร (ไม่มีแม้กระทั่งภังคขณะของวิญญาณัญจายตนจิต) เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยสิ้นเชิง สมาบัตินี้เรียกว่า อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ

สุญญตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง พิจารณาเห็นว่า ขันธ์ ๕ นี้ว่างจากตน (เรา ผู้อื่น บุรุษ หรือสตรี) บ้าง จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน (จีวร บาตร เป็นต้น) บ้าง สมาบัตินี้เรียกว่า สุญญตาเจโตวิมุตติ

อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าถึงอนิมิตตาเจโตสมาธิอยู่ เพราะไม่ใส่ใจถึงอารมณ์ทั้งปวง สมาบัตินี้เรียกว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ

เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถและศัพท์ต่างกัน เป็นอย่างนี้

เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถเหมือนกัน ต่างกันแต่ศัพท์เป็นอย่างไร คือ

ราคะ โทสะ และโมหะ ชื่อว่า กิเลสเครื่องวัด กิเลสเหล่านั้นถูกพระขีณาสพขจัดได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระตถาคตตรัสว่าเจโตวิมุตติ (สมาธิอันประกอบกับอรหัตตผลจิต) อันไม่วิบัติ เป็นเลิศกว่าอัปปมาณาเจโตวิมุตติ (ธรรม ๑๒ ประการ คือ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔) เจโตวิมุตติอันไม่วิบัตินั้นว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ

ราคะ โทสะ และโมหะ ชื่อว่า กิเลสย่ำยี กิเลสเหล่านั้นถูกพระขีณาสพขจัดได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระตถาคตตรัสว่าเจโตวิมุตติ (สมาธิอันประกอบกับอรหัตตผลจิต)

เป็นเลิศกว่าอากิญจัญญาเจโตวิมุตติ (มรรค ๔ ผล ๔ และอากิญจัญญายตนฌาน) เจโต-วิมุตติอันไม่วิบัตินั้นว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ

ราคะ โทสะ และโมหะ ชื่อว่า กิเลสทำนิมิต กิเลสเหล่านั้นถูกพระขีณาสพขจัดได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระตถาคตตรัสว่าเจโตวิมุตติ (สมาธิอันประกอบกับอรหัตตผลจิต) อันไม่วิบัติ เป็นเลิศกว่ากว่าอนิมิตตาเจโตวิมุตติ (ธรรม ๑๓ ประการ คือ วิปัสสนา ๑ อรูปฌาน ๔ มรรค ๔ ผล ๔) เจโตวิมุตติอันไม่วิบัตินั้นว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ

เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถเหมือนกัน ต่างกันแต่ศัพท์ เป็นอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโกฏฐิกะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่านพระสารีบุตร

จบมหาเวทัลลสูตรที่ ๓

---

๔. จูฬเวทัลลสูตร

ว่าด้วยการสนทนาธรรมทำให้เกิดปัญญา สูตรเล็ก

[๔๖๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน (สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต) เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น อุบาสกชื่อวิสาขะเข้าไปหาภิกษุณีชื่อธัมม-ทินนาถึงที่อยู่ กราบไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร

สักกายทิฏฐิ

ครั้นแล้วได้ถามธัมมทินนาภิกษุณีว่า แม่เจ้าขอรับ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สักกายะ ธรรมอะไรเรียกว่า สักกายะ

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ท่านวิสาขะ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ

๑. รูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)

๒. เวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)

๓. สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)

๔. สังขารุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

๕. วิญญาณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้เรียกว่า สักกายะ

คำว่า สกฺกาย แปลตามศัพท์ว่า

- "กองรูปนามที่ปรากฏโดยปรมัตถ์"
- "หมู่ขันธ์ ๕ ที่ปรากฏโดยปรมัตถ์"

ประกอบรูปศัพท์มาจาก สนฺต (ปรากฏ) + กาย (กองรูปนาม, หมู่ขันธ์) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สนฺโต กาโย สกฺกาโย.

แปลง สนฺต เป็น ส ดังคำว่า สชฺชน (สัตบุรุษ) = สนฺโต จ โส ชโน จาติ สชฺชโน (ชนผู้สงบชื่อว่า สัตบุรุษ)

วิสาขอุบาสกชื่นชมยินดีภาษิตของธัมมทินนาภิกษุณีว่า ดีละ แม่เจ้า แล้วได้ถามปัญหาต่อไปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุเกิดของสักกายะ ธรรมอะไรเรียกว่า เหตุเกิดของสักกายะ

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ท่านวิสาขะ ตัณหาที่ให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจ มักเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ กล่าวคือ

๑. ความพอใจในกามคุณ (กามตัณหา)

๒. พอใจโดยเห็นว่าภพเที่ยง (ภวตัณหา)

๓. ความพอใจโดยเห็นว่าภพขาดสูญ (วิภวตัณหา)

ตัณหานี้เรียกว่า เหตุเกิดของสักกายะ

วิสาขอุบาสกถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความดับสักกาย ธรรมอะไรเรียกว่า ความดับสักกายะ

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ความดับโดยสิ้นเชิงด้วยมรรค การสละวาง การพ้นไป ไม่พัวพันกับตัณหานั้น เรียกว่า ความดับสักกายะ

วิสาขอุบาสกถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทางดำเนินสู่ความดับสักกายะ ธรรมอะไรเรียกว่า ทางดำเนินสู่ความดับสักกายะ

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)　　๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)　　๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)　　๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)　　๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เรียกว่า ทางดำเนินสู่ความดับสักกายะ

วิสาขอุบาสกถามว่า อุปาทาน กับ อุปาทานขันธ์ ๕ เหมือนกัน หรือต่างกัน

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ ๕ ทั้งไม่เป็นอันเดียวกัน ทั้งไม่ต่างกัน

ความกำหนัดพอใจในอุปาทานขันธ์ ๕ ก็คืออุปาทานนั้นเอง

[๔๖๑] วิสาขอุบาสกถามว่า สักกายทิฏฐิมีได้อย่างไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดอบรมแล้วในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ ไม่ฉลาดอบรมแล้วในธรรมของสัตบุรุษ :- จึงพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง พิจารณเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง

จึงพิจารณาเห็นเวทนา ... พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาบ้าง

จึงพิจารณาเห็นสัญญา ... พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญาบ้าง

จึงพิจารณาเห็นสังขาร ... พิจารณาเห็นอัตตาในสังขารบ้าง

จึงพิจารณาเห็นวิญญาณว่าเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณบ้าง พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณบ้าง

สักกายทิฏฐิมีได้อย่างนี้

การพิจารณาเห็นอัตตาในเรื่องนี้มี ๔ ประการ คือ

๑. พิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตา คือ รูปเป็นอัตตาและอัตตาก็เป็นรูป ทั้งรูปและอัตตาเป็นอย่างเดียวกัน ข้อนี้เหมือนการเข้าใจผิดว่าแสงไฟกับเปลวไฟเป็นอย่างเดียวกัน

๒. พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป เหมือนต้นไม้ที่มีเงา

๓. พิจารณาเห็นรูปในอัตตา คือ รูปกับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน เหมือนดอกไม้ไม่ใช่กลิ่น กลิ่นไม่ใช่ดอกไม้ ทั้งสองอย่างไม่เหมือนกัน แต่กลิ่นมีอยู่ในดอกไม้

๔. พิจารณาเห็นอัตตาในรูป คือ รูปกับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน เหมือนผอบไม่ใช่ทับทิม ทับทิมไม่ใช่ผอบ ทั้งสองอย่างไม่เหมือนกัน แต่ทับทิมอยู่ในผอบ

ตามนัยที่ ๑ และ ๒ เห็นว่า รูปกับอัตตาเป็นอย่างเดียวกัน ส่วนนัยที่ ๓ และ ๔ แสดงว่า รูปกับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน

วิสาขอุบาสกถามว่า สักกายทิฏฐิไม่มีได้อย่างไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อริยสาวกผู้มีความรู้ ได้พบพระอริยะ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ พบสัตบุรุษ ฉลาดอบรมแล้วในธรรมของสัตบุรุษ อบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ :- ไม่พิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตาบ้าง อัตตาว่ามีรูปบ้าง รูปในอัตตาบ้าง อัตตาในรูปบ้าง

ไม่พิจารณาเห็นเวทนา ...

ไม่พิจารณาเห็นสัญญา ...

ไม่พิจารณาเห็นสังขาร ...

ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณว่าเป็นอัตตาบ้าง อัตตาว่ามีวิญญาณบ้าง วิญญาณในอัตตาบ้าง อัตตาในวิญญาณบ้าง

สักกายทิฏฐิไม่มีได้อย่างนี้

มรรคมีองค์ ๘ กับขันธ์ ๓

[๔๖๒] วิสาขอุบาสกถามว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คืออะไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๓. สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

๗. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

วิสาขอุบาสกถามว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังขตธรรม (ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือ ขันธ์ ๕) หรือเป็นอสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือ นิพพาน)

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังขตธรรม

วิสาขอุบาสกถามว่า ขันธ์ ๓ นับเข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นับเข้าในขันธ์ ๓

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ขันธ์ ๓ ไม่นับเข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่อริยมรรคมีองค์ ๘ นับเข้าในขันธ์ ๓ คือ

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ นับเข้าในศีลขันธ์ (กองศีล)

สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ นับเข้าในสมาธิขันธ์ (กองสมาธิ)

สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ นับเข้าในปัญญาขันธ์ (กองปัญญา)

สมาธิและสังขาร

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- ธรรมชนิดใดชื่อว่าสมาธิ	การที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งชื่อว่าสมาธิ
- ธรรมเหล่าใดเป็นเหตุเกิดของสมาธิ	สติปัฏฐาน ๔ เป็นเหตุเกิดของสมาธิ
- ธรรมเหล่าใดเป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ	สัมมัปปธาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ
- การเจริญสมาธิ เป็นอย่างไร	การเสพสั่งสมทำให้มากในธรรมเหล่านั้น

(สติปัฏฐาน ๔ และสัมมัปปธาน ๔ ที่ประกอบกับมรรคญาณ) เป็นการเจริญสมาธิในเรื่องนี้

[๔๖๓] วิสาขอุบาสกถามว่า สังขารมีเท่าไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า สังขารมี ๓ ประการ คือ

๑. กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกาย)

๒. วจีสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา)

๓. จิตตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งใจ)

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- กายสังขารเป็นอย่างไร	ลมอัสสาสะ (ลมหายใจเข้า) และลมปัสสาสะ (ลมหายใจออก) เป็นกายสังขาร
- วจีสังขารเป็นอย่างไร	วิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร
- จิตตสังขารเป็นอย่างไร	สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร

คำว่า กายสังขาร คือ สภาพปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก

คำว่า วจีสังขาร คือ สภาพปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วิตกและวิจารที่ปรุงแต่งถ้อยคำ หรือวจีสัญเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา

คำว่า จิตตสังขาร คือ สภาพปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนาที่ปรุงแต่งใจ หรือมโนสัญเจตนา คือ ความจงใจทางใจ

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- เหตุใดลมอัสสาสะและลมปัสสาสะเป็นกายสังขาร	ลมอัสสาสะและลมปัสสาสะเหล่านี้มีอยู่ในกาย เนื่องกับกาย ดังนั้น ลมอัสสาสะและลมปัสสาสะเหล่านี้จึงเป็นกายสังขาร
- เหตุใดวิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร	บุคคลตรึกและตรองก่อนแล้ว จึงเปล่ง

	วาจา ดังนั้น วิตกและวิจารจึงเป็นวจีสังขาร
- เหตุใดสัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร	สัญญาและเวทนามีอยู่ในจิต เนื่องกับจิต ดังนั้นสัญญาและเวทนาจึงเป็นจิตตสังขาร

สัญญาเวทยิตนิโรธ

[๔๖๔] วิสาขอุบาสกถามว่า การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) เป็นอย่างไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักเข้า กำลังเข้า หรือเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว แต่จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้นนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง

วิสาขอุบาสกถามว่า เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ธรรมเหล่าไหนดับไปก่อน กายสังขาร วจีสังขาร หรือจิตตสังขาร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ วจีสังขารดับไปก่อน จากนั้นกายสังขารจึงดับ ส่วนจิตตสังขารดับทีหลัง

วิสาขอุบาสกถามว่า การออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เป็นอย่างไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติมิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักออก กำลังออก หรือออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว แต่จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้นนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง

วิสาขอุบาสกถามว่า เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าไหนเกิดขึ้นก่อน กายสังขาร วจีสังขาร หรือจิตตสังขาร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ จิตตสังขารเกิดขึ้นก่อน จากนั้น กายสังขารจึงเกิดขึ้น ส่วนวจีสังขารเกิดขึ้นทีหลัง

วิสาขอุบาสกถามว่า ผัสสะเท่าไรเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ผัสสะ ๓ อย่าง คือ

๑. ผัสสะชื่อสุญญตะ (ว่าง)

๒. ผัสสะชื่ออนิมิตตะ (ไม่มีนิมิต)

๓. ผัสสะชื่ออัปปณิหิตะ (ไม่มีที่ตั้ง)

เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ชื่อสุญญตะเป็นชื่อของผลสมาบัติ ผัสสะที่เกิดร่วมกับผลสมาบัติก็ได้ชื่อว่าผัสสะชื่อสุญญตะ

ชื่อสุญญตะเป็นชื่อของนิพพานเพราะปราศจากราคะเป็นต้น ผัสสะที่รับรู้นิพพานเป็นอารมณ์ก็จัดเป็นผัสสะชื่อสุญญตะ

แม้ชื่ออนิมิตตะและอัปปณิหิตะก็หมายถึงผลสมาบัติและนิพพานโดยตรง และหมายถึงผัสสะโดยอ้อมตามนัยข้างต้น

สุญญตะเป็นต้นเป็นชื่อของวิโมกข์ คือ ความหลุดพ้น มี ๓ ประเภท คือ

๑. สุญญตวิโมกข์ (หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น) ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาหยั่งเห็นรูปนามโดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้

๒. อนิมิตตวิโมกข์ (หลุดพ้นโดยไม่ยึดถือ) ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาหยั่งเห็นรูปนามโดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้

๓. อัปปณิหิตวิโมกข์ (หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา) ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาหยั่งเห็นรูปนามโดยความเป็นทุกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้

วิสาขอุบาสกถามว่า ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ มีจิตน้อมโน้มโอนไปในธรรมอะไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ มีจิตน้อมโน้มโอนไปในวิเวก

เวทนา

[๔๖๕] วิสาขอุบาสกถามว่า เวทนามีเท่าไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า เวทนามี ๓ ประการ คือ

๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข)

๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์)

๓. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกวางเฉย)

วิสาขอุบาสกถามว่า สุขเวทนาเป็นอย่างไร ทุกขเวทนาเป็นอย่างไร อทุกขมสุขเวทนาเป็นอย่างไร

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า

- การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญทางกาย (ปัญจทวาร) หรือทางใจ (มโนทวาร) นี้เป็นสุขเวทนา
- การเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญทางกาย (ปัญจทวาร) หรือทางใจ (มโนทวาร) นี้เป็นทุกขเวทนา
- การเสวยอารมณ์ที่มิใช่ความสำราญและที่มิใช่ความไม่สำราญทางกาย (ปัญจทวาร) หรือทางใจ (มโนทวาร) นี้เป็นอทุกขมสุขเวทนา

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- สุขเวทนา เป็นสุขเพราะอะไร	สุขเวทนาเป็นสุขเพราะตั้งอยู่
เป็นทุกข์เพราะอะไร	เป็นทุกข์ เพราะแปรไป
- สุขเวทนา เป็นสุขเพราะอะไร	ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่
เป็นทุกข์เพราะอะไร	เป็นสุข เพราะแปรไป
- อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะอะไร	อทุกขมสุขเวทนาเป็นสุขเพราะรู้
เป็นทุกข์เพราะอะไร	เป็นทุกข์ เพราะไม่รู้

วิสาขอุบาสกถามว่า อนุสัยชนิดไหนนอนเนื่องในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า

- ราคานุสัย (กิเลสนอนเนื่องคือความกำหนัด) นอนเนื่องในสุขเวทนา

- ปฏิฆานุสัย (กิเลสนอนเนื่องคือความขัดเคือง) นอนเนื่องในทุกขเวทนา
- อวิชชานุสัย (กิเลสนอนเนื่องคือความไม่รู้จริง) นอนเนื่องในอทุกขมสุขเวทนา

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- ราคานุสัยนอนเนื่องในสุขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้
- ปฏิฆานุสัยนอนเนื่องในทุกขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้
- อวิชชานุสัยนอนเนื่องในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- ธรรมอะไรถูกละได้ในสุขเวทนา	ราคานุสัยถูกละได้ในสุขเวทนา
- ธรรมอะไรถูกละได้ในทุกขเวทนา	ปฏิฆานุสัยถูกละได้ในทุกขเวทนา
- ธรรมอะไรถูกละได้ในอทุกขมสุขเวทนา	อวิชชานุสัยถูกละได้ในอทุกขมสุขเวทนา

วิสาขอุบาสก	ธัมมทินนาภิกษุณี
- ราคานุสัยถูกละได้ในสุขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้
- ปฏิฆานุสัยถูกละได้ในทุกขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้
- อวิชชานุสัยถูกละได้ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมดหรือ	หามิได้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วเข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด ละราคะได้ด้วยปฐมฌานนั้น ราคานุสัยมิได้นอนเนื่องในปฐมฌานนั้น

อนึ่ง ท่านพิจารณาเห็นว่า เมื่อไร เราจะได้บรรลุอายตนะ (ที่ตั้งของจิตคืออรหัตต-

ผล) อันพระอริยะทั้งหลายเข้าถึงแล้วดำรงอยู่ในบัดนี้ เมื่อท่านตั้งความปรารถนาในวิโมกข์ (อรหัตตผล) อันยอดเยี่ยมอย่างนี้ โทมนัสย่อมเกิดขึ้นเพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย ท่านละปฏิฆะได้ด้วยโทมนัสนั้น ปฏิฆานุสัยมิได้นอนเนื่องอยู่ในโทมนัสนั้น

ข้อความว่า ท่านละปฏิฆะได้ด้วยโทมนัสนั้น เป็นคำที่กล่าวไว้โดยอ้อม หมายความว่า ภิกษุพิจารณาว่า เราย่อหย่อนด้วยศีล วิริยะ และปัญญาหรือไร ศีลของเราบริสุทธิ์ดี วิริยะก็ประคับประคองไว้ดี ปัญญาก็แข็งกล้านำไปดีมิใช่หรือ ท่านพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วจึงทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ด้วยคิดว่า บัดนี้ เราจักไม่ให้โทมนัสนี้เกิดขึ้นอีก แล้วกำจัดปฏิฆะด้วยอนาคามิมรรคภายใน ๓ เดือน ๖ เดือน หรือ ๙ เดือน

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น เพราะละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้จึงละอวิชชาได้ด้วยจตุตถฌานนั้น อวิชชานุสัยมิได้นอนเนื่องในจตุตถฌานนั้น

[๔๖๖] วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรตรงกันข้ามกับสุขเวทนา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ทุกขเวทนาตรงกันข้ามกับสุขเวทนา

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรตรงกันข้ามกับทุกขเวทนา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า สุขเวทนาตรงกันข้ามกับทุกขเวทนา

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรเสมอกับอทุกขมสุขเวทนา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า อวิชชาเสมอกับอทุกขมสุขเวทนา

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรตรงกันข้ามกับอวิชชา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า วิชชา (มรรคญาณ) ตรงกันข้ามกับอวิชชา

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรเสมอกับวิชชา

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า วิมุตติ (ผลญาณ) เสมอกับวิชชา

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรเสมอกับวิมุตติ (ผลญาณ)

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า นิพพานเสมอกับวิมุตติ

วิสาขอุบาสกถามว่า อะไรเสมอกับนิพพาน

ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ท่านวิสาขะ ท่านก้าวเลยปัญหาแล้ว ไม่อาจกำหนดที่สุดของปัญหาได้ เพราะพรหมจรรย์ (อริยมรรค) มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง เป็นจุดหมายปลายทาง เมื่อท่านปรารถนาควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนั้น แล้วทรงจำไว้ตามที่ตรัสตอบเถิด

คำว่า อจฺจสราสิ (ก้าวเลย) ประกอบรูปศัพท์มาจาก อติ บทหน้า + สร ธาตุ (คติจินฺตายํ = ไป, คิด) + อี อัชชตนีวิภัตติ ลง สฺ อาคม และลง อา อักษรเป็นอาคมท้าย รฺ ดังคำว่า อคมาสิ (คมฺ ธาตุ + อี อัชชตนีวิภัตติ) ดังข้อความว่า

“กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ เอตฺถ ภาวนิทฺเทเสน “สตฺตมชฺชตนิมฺหี”ติ โยควิภาเคน วา สาคเม “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา พฺยญฺชนโต อาการาคโม. อคมาสิ.[๑]

“เมื่อลง ส อาคมโดยการแสดงด้วย ภาว ปัจจัยในสูตรนี้ว่า กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิ (แปลง กร ธาตุเป็น กาส ในเพราะอัชชตนีวิภัตติ) หรือว่าด้วยการแบ่งสูตร[ให้เหลือ]ว่า สตฺตมชฺชตนิมฺหิ (ลง ส อาคมในเพราะอัชชตนีวิภัตติ) แล้ว ให้ลง อา อักษรเป็นอาคมท้ายพยัญชนะด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ ได้รูปว่า อคมาสิ (เขาได้ไปแล้ว)”

ทรงสรรเสริญธัมมทินนาภิกษุณี

[๔๖๗] ลำดับนั้น วิสาขอุบาสกชื่นชมยินดีภาษิตของธัมมทินนาภิกษุณีแล้ว ลุกจากอาสนะกราบไหว้กระทำประทักษิณแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ครั้นแล้วได้กราบทูลเรื่องที่ตนสนทนาธรรมกับธัมมทินนาภิกษุณีให้ทรงทราบทุกประการ เมื่อวิสาขอุบาสกกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

วิสาขะ ธัมมทินนาภิกษุณีเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก หากเธอจะถามเนื้อความนั้นกับเรา เราก็จะตอบเนื้อความนั้นเหมือนอย่างที่ธัมมทินนาภิกษุณีตอบแล้ว เนื้อความของคำตอบนั้นเป็นอย่างนั้น เธอจงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด

---

[๑] รูป. สูตร ๔๗๐

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว วิสาขอุบาสกมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬเวทัลลสูตรที่ ๔

---

๕. จูฬธัมมสมาทานสูตร
ว่าด้วยข้อปฏิบัติที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรม สูตรเล็ก

[๔๖๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

ข้อปฏิบัติที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรมทั้ง ๔ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต
๒. ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต
๓. ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต
๔. ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

คำว่า ธมฺมสมาทาน แปลว่า “ข้อปฏิบัติที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรม” ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตฺถ ธมฺมสมาทานานีติ ธมฺโมติ คหิตคหณานิ.[๑]

“ในพากย์นั้น คำว่า ธมฺมสมาทานานิ คือ ความเห็นที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรม”

ธมฺโมติ คหิตคหณานีติ ธมฺโม วา โหตุ อิตโร วา, ธมฺโมติ ปคฺคหิตคฺคาหปฺปวตฺตาจริยาว.[๒]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๗๙

[๒] ม.มู.ฏีกา ๒/๓๕๓

“คำว่า ธมฺโมติ คหิตคหณานิ (ความเห็นที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรม) หมายความว่า จะเป็นธรรมหรือเป็นอย่างอื่นก็ตาม ก็เป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปด้วยการยึดมั่นที่เชิดชูว่าเป็นธรรมแน่-นอน”

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า ธมฺมสมาทาน มีรูปวิเคราะห์ว่า

- สมาทียนฺเตติ สมาทานานิ.

(สํ บทหน้า + อา บทหน้า + ทา ธาตุ + ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

- ธมฺโม อิติ สมาทานานิ ธมฺมสมาทานิ

(สัมภาวนาบุรพบทกรรมธารยสมาส)

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีสุข แต่มีทุกข์เป็นผล

[๔๖๙] **ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรม มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้มีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกาม (กิเลสกามและวัตถุ-กาม) ไม่มี พวกเขาเสพสุขในกาม (วัตถุกาม) สนุนสนานกับนางปริพาชิกาที่เกล้ามวยผมและกล่าวอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นอนาคตภัยในกามอย่างไร จึงกล่าวถึงการละกาม ระบุการกำหนดรู้กาม [ที่จริงแล้ว] การได้สัมผัสแขนอ่อนนุ่มมีขนละมุนของนางปริพาชิกานี้เป็นสุข แล้วเสพสุขในกาม ครั้นเสพสุขในกามแล้วจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว พวกเขาเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนในนรกนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นอนาคตภัยในกามเช่นนี้ จึงกล่าวถึงการละกาม ระบุการกำหนดรู้กาม ที่จริงพวกเรานี้เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน เพราะเหตุคือกาม เพราะกามเป็นต้นเหตุ

ในคำว่า กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺติ (ถึงความเป็นผู้เสพสุขในกาม) คำว่า ปาตพฺยตา มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ปิวตีติ ปาตพฺโย = ผู้เสพ (ปา ธาตุ = บริโภค, เสพ + ตพฺย ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- ปาตพฺยสฺส ภาโว ปาตพฺยตา (ปาตพฺย ศัพท์ + ตา ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)

ดังข้อความว่า

ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตีติ ปริภุญฺชนกตํ อุปคจฺฉนฺติ. ปริโภคตฺโถ หิ อยํ ปา-สทฺโท กตฺตุ-สาธโน จ ตพฺย-สทฺโท, ยถารุจิ ปริภุญฺชนฺตีติ อตฺโถ.[๑]

"คำว่า ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺติ แปลว่า ถึงความเป็นผู้เสพ

โดยแท้จริงแล้ว ปา ศัพท์นี้มีความหมายว่า เสพ และ ตพฺย ศัพท์ก็เป็นกัตตุสาธนะ มีความหมายว่า เสพตามต้องการ"

ภาษาบาลีส่วนใหญ่มักลง ตพฺพ ปัจจัย แต่ในบางแห่งก็ลง ตพฺย ปัจจัยได้บ้าง เหมือนในคำนี้ และยังมีคำว่า ภูตคามปาตพฺยตาย ปาจิตฺติยํ (เป็นอาบัติปาจิตตีย์ในเพราะเป็นผู้ทำลายภูตคาม) คำว่า ปาตพฺย มาจาก ปา ธาตุ = ทำลาย + ตพฺย ปัจจัยในกัตตุสาธนะ

อุปมาเหมือนผลสุกของเถาย่านทรายจะแตกไปในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เมล็ดเถาย่านทรายนั้นตกลงที่โคนต้นสาละต้นใดต้นหนึ่ง เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นหวาดกลัวสะดุ้ง พวกเทวดารักษาสวน รักษาป่า รักษาต้นไม้ และสิงอยู่ที่ต้นไม้โอสถ ต้นไม้จำพวกหญ้า [มีตาลเป็นต้น] และต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรสหาย ญาติ และสาโลหิต ของเทวดานั้นมาร่วมกันปลอบโยนอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย เมล็ดเถาย่านทรายนั้น บางทีนกยูงอาจกลืนกินบ้าง เนื้ออาจเคี้ยวกินบ้าง ไฟป่าอาจไหม้บ้าง พวกคนทำงานในป่าอาจถอนบ้าง ปลวกอาจกัดกินบ้าง หรือไม่งอกขึ้น แต่เมล็ดเถาย่านทรายนั้น นกยูงก็ไม่กลืนกิน เนื้อก็ไม่เคี้ยวกิน ไฟป่าก็ไม่ไหม้ พวกคนทำงานในป่าก็ไม่ถอน ปลวกก็ไม่กัดกิน ยังคงเป็นเมล็ดต่อไป ถูกฝนตกรดแล้วงอกขึ้นดี เป็นเถาย่านทรายเล็กอ่อน มีย่านห้อยย้อยเข้าไปอาศัยต้นสาละ

เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นกล่าวว่า พวกท่านเหล่าเทวดารักษาสวน รักษาป่า รักษาต้นไม้ และสิงอยู่ที่ต้นไม้โอสถ ต้นไม้จำพวกหญ้า และต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรสหาย ญาติ และสาโลหิต เห็นอนาคตภัยในเมล็ดเถาย่านทรายอย่างไร จึงร่วมกันมาปลอบโยนอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย เมล็ดเถาย่านทรายนั้น บางทีนกยูงอาจกลืนกินบ้าง

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๔๖๙/๓๕๓

เนื้ออาจเคี้ยวกินบ้าง ไฟป่าอาจไหม้บ้าง พวกคนทำงานในป่าอาจถอนบ้าง ปลวกอาจกัดกินบ้าง หรือไม่งอกขึ้น เถาย่านทรายนี้เล็กอ่อน มีย่านห้อยย้อยอยู่ มีสัมผัสเป็นสุข

เถาย่านทรายนั้นเลื้อยพันต้นสาละนั้น ครั้นเลื้อยพันแล้วได้ตั้งอยู่ข้างบนเหมือนร่มแตกเถาอยู่ข้างล่าง ทำลายลำต้นใหญ่ๆ ของต้นสาละนั้นเสีย

เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกท่านเหล่าเทวดารักษาสวน รักษาป่า รักษาต้นไม้ และสิงอยู่ที่ต้นไม้โอสถ ต้นไม้จำพวกหญ้า และต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรสหาย ญาติ และสาโลหิต เห็นอนาคตภัยในเมล็ดเถาย่านทรายนี้ จึงร่วมกันมาปลอบโยนอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย เมล็ดเถาย่านทรายนั้น บางทีนกยูงอาจกลืนกินบ้าง เนื้ออาจเคี้ยวกินบ้าง ไฟป่าอาจไหม้บ้าง พวกคนทำงานในป่าอาจถอนบ้าง ปลวกอาจกัดกินบ้าง หรือไม่งอกขึ้น เรานั้นเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน เพราะเมล็ดเถาย่านทรายเป็นเหตุ ฉันใด มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้มีวาทะทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี ก็ฉันนั้น พวกเขาเสพสุขในกาม สนุนสนานกับนางปริพาชิกาที่เกล้ามวยผมและกล่าวอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นอนาคตภัยในกามอย่างไรจึงกล่าวถึงการละกาม ระบุการกำหนดรู้กาม [ที่จริงแล้ว] การได้สัมผัสแขนอ่อนนุ่มมีขนละมุนของนางปริพาชิกานี้เป็นสุข แล้วเสพสุขในกาม ครั้นเสพสุขในกามแล้วจึงไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว พวกเขาเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนในนรกนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นอนาคตภัยในกามเช่นนี้ จึงกล่าวถึงการละกาม ระบุการกำหนดรู้กาม ที่จริงพวกเรานี้เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน เพราะเหตุคือกาม เพราะกามเป็นต้นเหตุ

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมอย่างนี้ เรากล่าวว่ามีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีทุกข์ และมีทุกข์เป็นผล

[๔๗๐] **ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรม มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

ปริพาชกบางคนในโลกนี้เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท[ยืนถ่ายอุจจาระปัสสาวะเป็นต้น], เลียมือ, เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป, เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด, ไม่รับอาหารที่เขานำมา, ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง และไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ

ปริพาชกนั้นไม่รับอาหารจากปากหม้อ, ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ, ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู, ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้, ไม่รับอาหารคร่อมสาก, ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่, ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์, ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม, ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย, ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้, ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข, ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันตอมเป็นกลุ่มๆ, ไม่กินปลา, ไม่กินเนื้อ, ไม่ดื่มสุรา, ไม่ดื่มเมรัย และไม่ดื่มยาดอง

ปริพาชกนั้นรับอาหารในเรือนหลังเดียว, ๒ หลัง ... ๗ หลัง, ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว, ๒ คำ ... ๗ คำ, ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑, ๒ ... ๗ ใบ, กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑, ๒ ... ๗ วัน และโดยประการดังนี้ เขาถือการบริโภคอาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อเช่นนี้อยู่

ปริพาชกนั้นกินอาหารคือ ผักดอง, ข้าวฟ่าง, ลูกเดือย, กากข้าว, สาหร่าย, รำ, ข้าวตัง, กำยาน, หญ้า, มูลโค, เหง้า และผลไม้ป่า กินผลไม้หล่นยังชีพ

ปริพาชกนั้นนุ่งห่มผ้าป่าน, ผ้าป่านผสมด้ายหลายชนิด, ผ้าห่อศพ, ผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น), ผ้าเปลือกไม้, หนังเสือ, หนังเสือมีเล็บ, ผ้าคากรอง, เปลือกปอกรอง, ผ้าผลไม้กรอง, ผ้ากัมพลผมมนุษย์, ผ้ากัมพลขนสัตว์, ผ้าขนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวดเครา ถือการถอนผมและหนวดเครา ยืนอย่างเดียวไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง ถือการเดินกระโหย่ง ถือการนอนบนหนาม นอนบนที่นอนที่ทำด้วยหนาม ถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง โดยประการดังนี้ เขาถือการทรมานร่างกายหลายรูปแบบเช่นนี้อยู่ ย่อมไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมอย่างนี้ เรากล่าวว่ามีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีทุกข์ แต่มีสุขเป็นผล

[๔๗๑] **ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรม มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

บางคนในโลกนี้มีราคะ โทสะ และโมหะมาก เสวยทุกข์โทมนัสอันเกิดจากราคะ โทสะ และโมหะเสมอ เขามีทุกข์โทมนัส มีหน้านองด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ เขาได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมมีสุข และมีสุขเป็นผล

[๔๗๒] **ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรม มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

บางคนในโลกนี้ไม่มีราคะ โทสะ และโมหะมาก ไม่เสวยทุกข์โทมนัสอันเกิดจากราคะ โทสะ และโมหะเสมอ

บุคคลนั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

เมื่อวิตกวิจารระงับลง เข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เข้าถึงตติยฌานอยู่ ...

เข้าถึงจตุตถฌานอยู่ ...

เขาไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว

ข้อปฏิบัติที่ยึดมั่นว่าเป็นธรรมอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

ทั้งหมดนี้เป็นข้อปฏิบัติที่เดียรถีย์ยึดมั่นว่าเป็นธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบจูฬธัมมสมาทานสูตรที่ ๕

---

๖. มหาธัมมสมาทานสูตร
ว่าด้วยการสมาทานข้อประพฤติ สูตรใหญ่

[๔๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

เหตุที่สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามความปรารถนา

สัตว์โลกส่วนใหญ่ปรารถนาพอใจประสงค์อย่างนี้ว่า ทำอย่างไร ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจจะเสื่อมไป ธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจจะเจริญยิ่งขึ้น ครั้นแล้วธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจเจริญยิ่งขึ้น แต่ธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป เธอเข้าใจเหตุในข้อนั้นอย่างไร ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นเหตุ เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอประทานวโรกาส ขอพระองค์โปรดอธิบายเนื้อความของภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับแล้วจักทรงจำไว้

คำว่า ภควํมูลก ภควํเนตฺติก และ ภควํปฏิสรณ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ภควา มูลํ เอเตสนฺติ ภควํมูลกา = มีพระผู้มีพระภาคเป็นเหตุ
  (ภควนฺตุ ศัพท์ + มูล ศัพท์ + ก ปัจจัย)
- ภควา เนตฺติ เอเตสนฺติ ภควํเนตฺติกา = มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ

(ภควนฺตุ ศัพท์ + เนตฺติ ศัพท์ + ก ปัจจัย)

- ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ ภควํปฏิสรณา = มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง

(ภควนฺตุ ศัพท์ + ปฏิสรณ ศัพท์)

คำว่า ภควํมูลก มาจาก ภควนฺตุ ศัพท์เข้าสมาสกับ มูล ศัพท์ แปลง นฺต ของ ภควนฺตุ ศัพท์เป็น ฐ (อ ที่มี ฐฺ อักษรเป็นอนุพันธ์) ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๓ สูตร ๕๗) ว่า ฐ นฺตนฺตูนํ (แปลง นฺต และ นฺตุ ปัจจัยเป็น ฐ ในที่บทหลัง) แล้วลงนิคคหิตเป็นอาคม

นอกจากนั้น คำว่า เอเตสํ ควรแปลเป็นสัมพันธ์ว่า "ของธรรมเหล่านั้น" ไม่ควรแปลว่า "แก่ธรรมเหล่านั้น" เพราะคัมภีร์ฎีกาอธิบายความในลักษณะของสัมพันธ์ว่า

อมฺหากํ ธมฺมาติ เตหิ อตฺตนา อธิคนฺตพฺพตาย วุตฺตํ.[๑]

"คำนั้นกล่าวไว้เพราะภิกษุเหล่านั้นพึงเข้าถึงด้วยตนเองว่าเป็นธรรมของพวกเรา"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

[๔๗๔] ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่มีความรู้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ ไม่ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ไม่รู้จักธรรมที่ควรประพฤติ (การคบสัตบุรุษ การฟังธรรม และการพิจารณาด้วยปัญญา) หรือไม่ควรประพฤติ ธรรมที่ควรสั่งสม (ทานเป็นต้น) หรือไม่ควรสั่งสม เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงประพฤติธรรมที่ไม่ควรประพฤติ ไม่ประพฤติธรรมที่ควรประพฤติ ไม่สั่งสมธรรมที่ควรสั่งสม สั่งสมธรรมที่ไม่ควรสั่งสม ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาเป็นคนเขลา

ส่วนอริยสาวกผู้มีความรู้ ได้พบพระอริยะ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของพระอริยะ พบสัตบุรุษ ฉลาดอบรมดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ รู้จักธรรมที่ควรประพฤติหรือไม่ควรประพฤติ ธรรมที่ควรสั่งสมหรือไม่ควรสั่งสม เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงประพฤติธรรมที่ควรประพฤติ ไม่ประพฤติธรรมที่ไม่ควรประพฤติ สั่งสมธรรมที่ควรสั่งสม ไม่สั่งสมธรรมที่ไม่ควรสั่งสม

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๔๗๓/๓๕๗

ธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขาเป็นคนฉลาด

การสมาทานข้อประพฤติ ๔ ประการ

[๔๗๕] **การสมาทานข้อประพฤติทั้ง ๔ ประการ** มีอะไรบ้าง คือ

๑. การสมาทานข้อประพฤติมีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

๒. การสมาทานข้อประพฤติมีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต

๓. การสมาทานข้อประพฤติมีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

๔. การสมาทานข้อประพฤติมีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

คำว่า ธมฺมสมาทาน ที่ปรากฏในพระสูตรนี้ มีความหมายว่า การสมาทานข้อประพฤติ หมายถึง การถือเอารับเอาเป็นข้อปฏิบัติ เช่น สมาทานศีล ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตฺถ ธมฺมสมาทานนฺติ ปาณาติปาตาทีนํ ธมฺมานํ คหณํ.[๑]

“ในพากย์นั้น คำว่า ธมฺมสมาทานํ (การสมาทานข้อประพฤติ) หมายความว่า การรับเอาข้อประพฤติมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น”

คหณํ อาทิยนํ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนํ.[๒]

“การรับเอา คือ การถือเอา กล่าวถึง การก่อให้เกิดขึ้นในกระแสจิตของตน”

[๔๗๖] บรรดาบุคคล ๔ ประเภทเหล่านั้น :-

ผู้ที่ไม่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต ตกอยู่ในคืออวิชชา ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเสพ ไม่ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจ

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๒๘๓

[๒] ม.มู.ฎีกา ๒/๓๕๘

ย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ผิด [๑]

ผู้ที่ไม่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต ตกอยู่ในอวิชชา ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเสพ ไม่ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ผิด [๒]

ผู้ที่ไม่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต ตกอยู่ในอวิชชา ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่เสพ ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ผิด [๓]

ผู้ที่ไม่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต ตกอยู่ในอวิชชา ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่เสพ ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจเสื่อมไป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ผิด [๔]

[๔๗๗] บรรดาบุคคล ๔ ประเภทเหล่านั้น :-

ผู้ที่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต เพียบพร้อมด้วยวิชชา รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่เสพ ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเสื่อมไป ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ถูก [๑]

ผู้ที่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต เพียบพร้อมด้วยวิชชา รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่เสพ ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเสื่อมไป ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ถูก [๒]

ผู้ที่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต เพียบพร้อมด้วยวิชชา รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเสพ ไม่ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเสื่อมไป ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะเขารู้ถูก [๓]

ผู้ที่รู้จักการสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต เพียบพร้อมด้วยวิชชา รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ข้อประพฤตินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต

เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเสพ ไม่ละเว้นข้อประพฤตินั้น ธรรมที่ไม่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเสื่อมไป ส่วนธรรมที่น่าปรารถนายินดีพอใจย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่เขา ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เพราะเขารู้ถูก [๔] เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเสพ ไม่ละเว้นข้อประพฤตินั้น

การสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ และมีทุกข์เป็นผล

[๔๗๘] **การสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

บางคนในโลกนี้ :-

เป็นคนฆ่าสัตว์ด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย

เป็นคนลักทรัพย์ด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย

เป็นคนประพฤติผิดในกามด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดเท็จด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดส่อเสียดด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดคำหยาบด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดเพ้อเจ้อด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย

เป็นคนละโมบด้วยทุกข์โทมนัส และเสวยทุกข์โทมนัส เพราะความละโมบเป็นปัจจัย

เป็นคนมีจิตผูกพยาบาทผู้อื่นด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการผูกพยาบาทผู้อื่นเป็นปัจจัย

เป็นคนมีความเห็นผิดด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย

เขาไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต [๑]

คำว่า อภิชฺฌาลุ (คนละโมบ) มาจาก อภิชฺฌา ศัพท์ + อาลุ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต ลง อาลุ ปัจจัยด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๕๙) ว่า อาลุ ตพฺพหุเล (ลง อาลุ ปัจจัยในความหมายว่า

สภาพนั้นมีมาก) หรือด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๔ สูตร ๘๖) ว่า อาลฺวภิชฺฌาทีหิ (ลง อาลุ ปัจจัยท้าย อภิชฺฌา ศัพท์เป็นต้นในอรรถของ มนฺตุ ปัจจัย)

อนึ่ง มนฺตุ ปัจจัยในบทนี้นอกจากแสดงความหมายว่า "มี" ตามปกติแล้ว ยังแสดงความหมายพิเศษว่า "มาก" อีกด้วย เพราะอัสสัตถิตัทธิตมักแสดงอรรถว่า อติสย (ยิ่งกว่าปกติ)

ดังข้อความว่า

ปหูตา อภิชฺฌา อสฺส อตฺถีติ อภิชฺฌาลุ.[๑]

"ความละโมบมากมีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อภิชฌาลุ"

การสมาทานข้อประพฤติที่มีสุข แต่มีทุกข์เป็นผล

[๔๗๙] **การสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

บางคนในโลกนี้ :-

เป็นคนฆ่าสัตว์ด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย

เป็นคนลักทรัพย์ด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย

เป็นคนประพฤติผิดในกามด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดเท็จด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดส่อเสียดด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดคำหยาบด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย

เป็นคนพูดเพ้อเจ้อด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย

---

[๑] โมคฺ.ปญฺจิกา ๔/๘๖

เป็นคนละโมบด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการละโมบเป็นปัจจัย

เป็นคนมีจิตผูกพยาบาทผู้อื่นด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการผูกพยาบาทผู้อื่นเป็นปัจจัย

เป็นคนมีความเห็นผิดด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย

เขาไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไปหลังจากตายแล้ว

การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต [๒]

การสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ แต่มีสุขเป็นผล

[๔๘๐] **การสมาทานข้อประพฤติที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต** เป็นอย่างไร คือ

บางคนในโลกนี้ :-

เป็นคนเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย

ป็นคนเว้นจากการลักทรัพย์ด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการลักทรัพย์เป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดเท็จด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากพูดเท็จเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดส่อเสียดด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดคำหยาบด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการละโมบด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะเว้นจากการละโมบเป็นปัจจัย

เป็นคนมีจิตไม่ผูกพยาบาทผู้อื่นด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะการไม่ผูกพยาบาทผู้อื่นเป็นปัจจัย

เป็นคนมีความเห็นชอบด้วยทุกข์โทมนัสและเสวยทุกข์โทมนัส เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัย

เขาไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว

การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต [๓]

ในคำว่า เวรมณิปจฺจยา (เพราะการเว้นเป็นปัจจัย) คำว่า เวรมณิ ควรมีรูปเป็นสระ อิ ไม่ควรมีรูปเป็นสระ อี ว่า เวรมณี เพราะลง อณิ ปัจจัยด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๗ สูตร ๖๒) ว่า คหาทีหฺยณิ (ลง อณิ ปัจจัยท้าย คห ธาตุเป็นต้น) เช่น

- คณฺหาตีติ คหณิ, อสิตาทิปาจโก อคฺคิ = สภาวะรับเอา ชื่อว่า คหณิ คือ ไฟเผาอาหารที่กินแล้วเป็นต้น
- อรียติ คมียตีติ อรณิ, อคฺคิมนฺถนกฏฺจํ = สิ่งที่ถูกนำไป คือ ไม้ขีดไฟ
- ธาเรตีติ ธรณิ, มหี = สิ่งที่ทรงไว้ คือ แผ่นดิน
- สรียติ คมียตีติ ภรณิ, มคฺโค = สิ่งที่บุคคลไป คือ ทาง
- ตรนฺตฺยเนนาติ ตรณิ, นาวา สูริโย จ = สิ่งที่ทำให้ข้ามไป คือ เรือ และพระอาทิตย์

การสมาทานข้อประพฤติที่มีสุข และมีสุขเป็นผล

[๔๘๑] การสมาทานข้อประพฤติที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต เป็นอย่างไร

คือ บางคนในโลกนี้ :-

เป็นคนเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการลักทรัพย์ด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการลักทรัพย์เป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดเท็จด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการพูดเท็จเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดส่อเสียดด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดคำหยาบด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย

เป็นคนเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย

เป็นคนไม่ละโมบด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการไม่ละโมบเป็นปัจจัย

เป็นคนมีจิตไม่ผูกพยาบาทผู้อื่นด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะการไม่ผูกพยาบาทผู้อื่นเป็นปัจจัย

เป็นคนมีความเห็นชอบด้วยสุขโสมนัสและเสวยสุขโสมนัส เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัย

เขาย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว

การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ เรากล่าวว่า มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต [๔]

ภิกษุทั้งหลาย ทั้ง ๔ ประการเหล่านี้เป็นการสมาทานข้อประพฤติ

อุปมาของการสมาทานข้อประพฤติ ๔ ประการ

[๔๘๒] อุปมาเหมือนน้ำเต้าขมผสมยาพิษ บุรุษที่รักชีวิตไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์มาถึง ชาวบ้านบอกเขาว่า บุรุษผู้เจริญ น้ำเต้าขมนี้ผสมยาพิษ ถ้าท่านหวังจะดื่มก็ดื่มเถิด ท่านดื่มอยู่จักไม่พอใจสี กลิ่น และรส ทั้งจักตายหรือได้รับทุกข์ปางตายเพราะการดื่ม เขาไม่พิจารณาน้ำเต้าขมนั้นจึงดื่มมิได้วาง เมื่อดื่มก็ไม่พอใจสี กลิ่น และรส ทั้งต้องตายหรือได้รับทุกข์ปางตายเพราะการดื่ม ฉันใด

เรากล่าวว่า การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นผลในอนาคต มีอุปไมยฉันนั้น [๑]

[๔๘๓] อุปมาเหมือนภาชนะน้ำหวานที่น่าดื่ม ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ผสมยาพิษ บุรุษที่รักชีวิตไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์มาถึง ชาวบ้านบอกเขาว่า ท่านผู้เจริญ ภาชนะน้ำหวานที่น่าดื่ม ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่ผสมยาพิษ ถ้าท่านหวังจะดื่มก็ดื่มเถิด ท่านดื่มอยู่จักพอใจสี กลิ่น และรส ทั้งจักตายหรือได้รับทุกข์ปางตายเพราะการดื่ม เขาไม่พิจารณาภาชนะน้ำหวานนั้นจึงดื่มมิได้วาง เมื่อดื่มก็พอใจสี กลิ่น และรส ทั้งต้องตายหรือได้รับทุกข์ปางตายเพราะการดื่ม ฉันใด

เรากล่าวว่า การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต มีอุปไมยฉันนั้น [๒]

ในประโยคว่า ปิวิตฺวา จ ปน มรณํ วา นิคจฺฉสิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ (ครั้นท่านดื่มเข้าไปแล้วก็จักถึงตายหรือจักได้รับทุกข์ปางตาย) คำว่า นิคจฺฉสิ (นิ บทหน้า + คมฺ ธาตุ + อ ปัจจัย + สิ วิภัตติ) แม้เป็นบทปัจจุบันกาล ก็แสดงอรรถอนาคตได้ จัดเป็นกาลวิปัลลาส คือ เมื่อควรกล่าวเป็นอนาคตกาลว่า นิคจฺฉิสฺสสิ ก็กล่าวเป็นรูปปัจจุบันกาลว่า นิคจฺฉสิ ดังคำว่า สหพฺยตํ คจฺฉติ วาสวสฺส (จักถึงความเป็นสหายของท้าววาสพ) ในอุทาหรณ์ข้างต้น คำว่า คจฺฉติ แม้เป็นรูปปัจจุบันก็มีอรรถอนาคต-กาล ดังข้อความว่า

กาลพฺยตฺตโย วา เอโส. ภวนฺเตว หิ กาลนฺตเรปิ ตฺยาทโย พาหุลกา.[๑]

---

[๑] โมคฺ. ๖/๑

“อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์นี้เป็นศัพท์เปลี่ยนกาล ที่จริงแล้ว ติ วิภัตติเป็นต้นจำนวนมากลงได้แม้ในกาลอื่น”

[๔๘๔] อุปมาเหมือนยาดองน้ำมูตรเน่าผสมยาต่างๆ บุรุษที่เป็นโรคผอมเหลือง (โรคดีซ่าน) มาถึง ชาวบ้านบอกเขาว่า บุรุษผู้เจริญ ยาดองน้ำมูตรเน่านี้ผสมยาต่างๆ ถ้าท่านหวังจะดื่มก็ดื่มเถิด ท่านดื่มอยู่จักไม่พอใจสี กลิ่น และรส ทั้งจักมีสุขเพราะการดื่ม เขาพิจารณายาดองน้ำมูตรเน่านั้นจึงดื่มมิได้วาง เมื่อเขาดื่มจักไม่พอใจสี กลิ่น และรส ทั้งมีสุขเพราะการดื่มฉันใด

เรากล่าวว่า การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต มีอุปไมยฉันนั้น [๓]

คำว่า ปูติมุตฺต (ยาดองน้ำมูตรเน่า) คือ น้ำปัสสาวะของวัวที่นำสมอหรือมะขามป้อมมาแช่ไว้แล้วทำเป็นยา ใช้แก้โรคดีซ่าน

ที่จริงแล้ว แม้เป็นน้ำมูตรสดๆ ที่ยังไม่เน่า ก็กล่าวว่าเป็นยาดองน้ำมูตรเน่าตามคำกล่าวของชาวโลก เหมือนการกล่าวตำหนิร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ว่า ปูติกาย (กายเน่า)

ดังข้อความว่า

ปูติมุตฺตํ ภิกฺขเว เภสชฺชานํ อปฺปญฺจ สุลภญฺจ, ตญฺจ อนวชฺชํ.[๑]

“ภิกษุทั้งหลาย บรรดายารักษาโรค ยาดองน้ำมูตรเน่า มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ”

ปูติมุตฺตนฺติ ยํ กิญฺจิ มุตฺตํ. ยถา หิ สุวณฺณวณฺโณปิ กาโย ปูติกาโยติ วุจฺจติ, เอวํ อภินวมฺปิ มุตฺตํ ปูติมุตฺตเมว.[๒]

“คำว่า ปูติมุตฺตํ (ยาดองน้ำมูตรเน่า) คือ น้ำมูตรเน่าอย่างใดอย่างหนึ่ง (ทั้งสดหรือเก่า) อุปมาว่า ร่างกายที่แม้มีสีดั่งทองก็เรียกว่า กายเน่า ฉันใด น้ำมูตรที่แม้จะสดก็เรียกว่าน้ำมูตรเน่าฉันนั้น”

ยํ กิญฺจิ มุตฺตนฺติ ยํ กิญฺจิ โคมุตฺตํ. เกจิ ปเนตฺถ “โคมุตฺตปริภาวิตหรีตกขณฺฑํ

---

[๑] องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๗/๓๑

[๒] องฺ.จตุกฺก.อ. ๑๒/๒๗/๓๑๐

ปูติมุตฺตนฺ"ติ วทนฺติ. "ปูติภาเวน อาปณาทิโต วิสฺสฏฺจํ ฉฑฺฑิตํ อปริคฺคหิตํ ยํ กิญฺจิ เภสชฺชํ ปูติมุตฺตนฺติ อธิปฺเปตนฺ"ติ อปเร.[๑]

"คำว่า ยํ กิญฺจิ มุตฺตํ (น้ำมูตรเน่าอย่างใดอย่างหนึ่ง) คือ น้ำมูตรโคอย่างใดอย่างหนึ่ง (ทั้งสดหรือเก่า) อาจารย์บางท่านกล่าวว่า 'ยาดองน้ำมูตรเน่า คือ ชิ้นสมอที่แช่ไว้ในน้ำมูตรวัว' อาจารย์ท่านอื่นกล่าวว่า 'ยาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ถูกสละทิ้งไว้ไม่มีเจ้าของในตลาดเป็นต้น ชื่อว่า น้ำมูตรเน่า เพราะเป็นของเน่า'"

ปูติมุตฺตนฺติ ปุราณสฺส, อปุราณสฺส จ สพฺพสฺส โคมุตฺตสฺเสตํ นามํ.[๒]

"คำว่า ปูติมุตฺตํ (ยาดองน้ำมูตรเน่า) นี้เป็นชื่อของน้ำมูตรโคทั้งหมดที่เก่าและใหม่"

อุจฺจาโร มีฬฺหมุกฺกาโร	ปสฺสาโว มุตฺตมุจฺจเต
ปูติมุตฺตํ จ โคมุตฺเตสฺ-	สาทีนํ ฉกณํ มเล.[๓]

"อุจจาระ ๓ ศัพท์ = อุจฺจาร, มีฬฺห, อุกฺการ

ปัสสาวะ ท่านกล่าวว่าเป็น มุตฺต (น้ำมูตร) และน้ำมูตรของโค ชื่อว่า ปูติ-มุตฺต (น้ำมูตรเน่า)

ฉกณ ศัพท์ย่อมเป็นไปในอุจจาระของม้าเป็นต้น"

โคมุตฺเต ควํ สมฺพนฺธินิ มุตฺเต ปูติมุตฺตสทฺโท วตฺตติ. อชฺช ปวตฺตมฺปิ หิ ตํ ทุคฺคนฺธ-ภาเวน ปูติมุตฺตนฺเตฺวว วุจฺจติ, ยถา "ปูติกาโย"ติ.[๔]

"ศัพท์ว่า ปูติมุตฺต ศัพท์ย่อมเป็นไปในน้ำมูตรของวัว คือ น้ำมูตรที่เนื่องด้วยวัว ที่จริงแล้วน้ำมูตรนั้นแม้เป็นไปในวันนี้ ก็ชื่อว่า น้ำมูตรเน่า เพราะเป็นของเหม็น ดังคำว่า ปูติกาโย (กายเน่า)"

ตตฺถ ปูติหริตกีติ ปูติมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา ฉฑฺฑิตํ หรีตกํ.[๕]

"ในพากย์นั้น คำว่า ปูติหรีตกี (สมอเน่า) คือ สมอที่แช่ไว้ในน้ำมูตรเน่า หรือสมอที่ถูกทิ้งไว้โดยเป็นของเน่า"

ปูติมุตฺเตนาติ ปูติภาเวน มุตฺเตน ปเรหิ ฉฑฺฑิเตน, ปูติภูเตน วา โคมุตฺเตน.[๖]

---

[๑] องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๒๗/๓๒๙ [๒] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๑๗/๖๒ [๓] อภิธาน. คาถา ๒๗๕
[๔] อภิธาน.ฏีกา คำอธิบายคาถา ๒๗๕ [๕] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๑๙/๘๑ [๖] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๑๗/๖๒

"คำว่า ปูติมุตฺเตน คือ ด้วยยาที่ถูกผู้อื่นทิ้งไว้โดยเป็นของเน่า หรือด้วยน้ำมูตรวัวที่เน่า"

สรุปความว่า คำว่า ปูติมุตฺต มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- น้ำมูตรเน่า, ยาดองน้ำมูตรเน่า = ปูติภูตํ มุตฺตํ ปูติมุตฺตํ (มุตฺต ศัพท์แปลว่า น้ำมูตร)
- ยาที่ถูกทิ้งไว้โดยเป็นของเน่า = ปูติภาเวน มุตฺตํ ปูติมุตฺตํ (มุตฺต ศัพท์แปลว่า ถูกทิ้งไว้)

[๔๘๕] อุปมาเหมือนนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ผสมเข้าด้วยกัน บุรุษผู้เป็นโรคลงแดงมาถึง ชาวบ้านบอกเขาว่า บุรุษผู้เจริญ นมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อยนี้ ผสมเข้าด้วยกัน ถ้าท่านหวังจะดื่มก็ดื่มเถิด ท่านดื่มอยู่จักพอใจสี กลิ่น และรส ทั้งจักมีสุขเพราะการดื่ม เขาพิจารณายาจตุมธุ (ยาหวานสี่ประสาน) นั้นจึงดื่มมิได้วาง เมื่อเขาดื่มจักพอใจสี กลิ่น และรส ทั้งมีสุขเพราะการดื่ม ฉันใด

เรากล่าวว่า การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต มีอุปไมยฉันนั้น [๔]

ยาจตุมธุที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ผสมวัตถุ ๔ อย่าง คือ นมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย แต่ยาดังกล่าวอาจผสมวัตถุ ๔ อย่าง คือ เนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำมันมะพร้าว ดังข้อความว่า

จตุมธุเรนาติ สปฺปิสกฺกรมธุนาฬิเกรสฺเนหสงฺขาเตหิ จตูหิ มธุเรหิ อภิสงฺขตปานวิเสเสนาติ วทนฺติ.[๑]

"อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า คำว่า จตุมธุเรน (ยาหวานสี่ประสาน) หมายความว่า เครื่องดื่มพิเศษที่ปรุงด้วยของหวาน ๔ อย่าง คือ เนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำมันมะพร้าว"

จตุมธุรนฺติ มชฺฌิมาคมวเร มหาธมฺมสมาทานสุตฺเต วุตฺตํ ทธิมธุสปฺปิผาณิตสงฺขาตํ จตุมธุรํ.[๒]

"คำว่า จตุมธุรํ คือ ยาหวานสี่ประสานคือนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อยที่ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย มหาธัมมสมาทานสูตร"

[๔๘๖] อุปมาเหมือนในสารทกาลเดือนท้ายแห่งฤดูฝน ท้องฟ้าโปร่งปราศจากเมฆฝน ดวง

---

[๑] สี.อภินวฎีกา ๒/๑๕๐/๙

[๒] สี.อภินวฎีกา ๒/๒๑๕/๑๔๑

อาทิตย์ลอยเด่นกลางท้องฟ้า กำจัดความมืดในท้องฟ้าทั้งสิ้น ย่อมรุ่งโรจน์ส่องสว่าง ฉันใด การสมาทานข้อประพฤติอย่างนี้ก็ฉันนั้น มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต กำจัดลัทธิของผู้อื่นคือสมณพราหมณ์เหล่าอื่นเป็นอันมาก ย่อมรุ่งโรจน์ส่องสว่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบมหาธัมมสมาทานสูตรที่ ๖

---

๗. วีมังสกสูตร
ว่าด้วยผู้ตรวจสอบ

[๔๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้ตรวจสอบที่ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น ควรพิจารณาตรวจสอบตถาคตอย่างไร จึงทราบว่า ตถาคตเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่

ผู้พิจารณาตรวจสอบ (วีมังสกะ) มี ๓ จำพวก คือ

๑. อัตถวีมังสกะ	ผู้พิจารณาประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น
๒. สังขารวีมังสกะ	ผู้พิจารณาสังขารโดยลักษณะเฉพาะ (สภาวลักษณะ) ลักษณะทั่วไป (สามัญญลักษณะ) และการจำแนกเป็นอายตนะเป็นต้น
๓. สัตถุวีมังสกะ	ผู้ตรวจสอบพระศาสดาว่า ธรรมดาว่าพระศาสดาต้องมีคุณธรรมเช่นนี้ๆ

ในพระสูตรหมายถึงสัตถุวีมังสกะ

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นเหตุ

เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอประทานวโรกาส ขอพระองค์โปรดอธิบายเนื้อความของภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับแล้วจักทรงจำไว้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

การพิจารณาตรวจสอบความจริงในพระตถาคต

[๔๘๘] ภิกษุผู้ตรวจสอบที่ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น ควรตรวจสอบตถาคตในธรรม ๒ ประการ คือ - ธรรมที่รับรู้ได้ทางตา - ธรรมที่รับรู้ได้ทางหูอย่างนี้ว่า ตถาคตมีธรรมอันเศร้าหมอง (ความประพฤติทางกาย วาจา ใจ และการเลี้ยงชีพอันไม่หมดจด) ที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่ เมื่อตรวจสอบอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันเศร้าหมองที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

เมื่อตรวจสอบอยู่รู้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันเศร้าหมองที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู จากนั้นก็ตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปว่า ตถาคตมีธรรมอันระคนกัน (บางครั้งเป็นธรรมดำคืออกุศล บางครั้งเป็นธรรมขาวคือกุศล) ที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่ เมื่อตรวจสอบอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันระคนกันที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

เมื่อตรวจสอบอยู่รู้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันระคนกันที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู จากนั้นก็ตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปว่า ตถาคตมีธรรมอันผ่องแผ้ว (ความประพฤติทางกาย วาจา ใจ และการเลี้ยงชีพอันหมดจด) ที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่ เมื่อตรวจสอบอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ตถาคตมีธรรมอันผ่องแผ้วที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

เมื่อตรวจสอบอยู่รู้ว่า ตถาคตมีธรรมอันผ่องแผ้วที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู จากนั้นก็ตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปว่า ท่านผู้นี้ประพฤติกุศลธรรม (อาชีวัฏฐมกศีล) เช่นนี้ตลอดกาลช้านาน หรือเพียงชั่วขณะ เมื่อตรวจสอบอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ประพฤติกุศลธรรมเช่นนี้ตลอดกาลช้านาน มิใช่เพียงชั่วขณะ

อาชีวัฏฐมกศีล คือ ศีลที่มีการเลี้ยงชีพเป็นที่ ๘ หมายถึง ศีลที่มีจำนวน ๘ ข้อ เพิ่มการ

เลี้ยงชีพเป็นข้อสุดท้าย ได้แก่ กายสุจริต ๓ (รวมการดื่มสุราเข้าในข้อ ๓) วจีสุจริต ๔ สัมมาอาชีพ (การเลี้ยงชีพชอบ) ๑ ดังข้อความว่า

จตุพฺพิธํ ปน วจีทุจฺจริตํ ติวิธญฺจ กายทุจฺจริตํ ปหาย อุภยํ สุจริตํ ปูเรนฺตสฺเสว ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกํ สีลํ ปูเรติ, น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทุภยานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว วุตฺโต. เอวํ วิสุทฺธาชีเวน ปน "ปริสุทฺโธ เม อาชีโว"ติ.[๑]

"อนึ่ง อาชีวัฏฐมกศีลย่อมบริบูรณ์แก่บุคคลผู้ละวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓ แล้วบำเพ็ญสุจริตทั้งสองอย่างเท่านั้น หาบริบูรณ์แก่บุคคลอื่นไม่ ฉะนั้นจึงตรัสสัมมาอาชีวะในลำดับต่อจากสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะทั้งสองนั้น"

สุปริสุทฺธานิ ตีณิ กายกมฺมานิ, จตฺตาริ วจีกมฺมานิ, สุปริสุทฺโธ อาชีโวติ อิทํ อาชีวฏฺฐมกํ.[๒]

"ศีลอย่างนี้ คือ กายกรรมอันหมดจดดี ๓ วจีกรรมอันหมดจดดี ๔ และการเลี้ยงชีพอันหมดจดดี ชื่อว่า อาชีวัฏฐมกศีล"

ในคำว่า อิตฺตรสมาปนฺโน (ประพฤติเพียงชั่วขณะ) คำว่า อิตฺตร มีความหมายว่า เล็กน้อย, ชั่วขณะ พบในพระบาลีว่า

อิตฺตรํ หิ ธนํ ธญฺญํ อิตฺตรํ อิธ ชีวิตํ
อิตฺตรํ อิตฺตรโต ญตฺวา ทีปํ กยิราถ ปณฺฑิโต.[๓]

"ความจริง ทรัพย์และธัญญาหารอยู่ได้ไม่นาน ทั้งชีวิตของสัตว์ในมนุษยโลกนี้ก็สั้นนัก ผู้มีปัญญาเข้าใจสิ่งที่อยู่ได้ไม่นานว่ามีเพียงชั่วขณะแล้วพึงทำที่พึ่ง"

คำนี้มีรูปวิเคราะห์ว่า

- เอติ คจฺฉติ สีเลนาติ อิตฺตโร = สิ่งที่เป็นไปตามปกติ ชื่อว่า อิตตระ.
  (อิ ธาตุ = สาธยาย, ไป + ตฺตรกฺ ปัจจัย)

ดังข้อความว่า

อิ อชฺเฌนคตีสุ. เอติ คจฺฉติ สีเลน อิตฺตโร, ตฺตรกฺปจฺจโย นิปาตนา.[๔]

---

[๑] ที.สี.อ. ๑/๓๗๕/๒๘๓
[๒] วิสุทฺธิ.ฏีกา ๑/๑๑/๓๙
[๓] ขุ.เปต. ๒๖/๘๓/๑๖๑
[๔] โมคฺ.ปญฺจิกา ๕/๕๔

"อิ ธาตุในความหมายว่า สาธยาย, ไป สิ่งที่เป็นไปตามปกติ ชื่อว่า อิตตระ ลง ตฺตรกฺ ปัจจัยด้วยนิปาตนสูตร"

เมื่อตรวจสอบอยู่รู้ว่า ท่านผู้นี้ประพฤติกุศลธรรมเช่นนี้ตลอดกาลช้านาน มิใช่เพียงชั่วขณะ จากนั้นก็ตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นไปว่า ท่านภิกษุนี้มีชื่อเสียง เพียบพร้อมด้วยบริวาร ท่านมีโทษบางอย่าง (โลกธรรม ๘) ในโลกนี้บ้างหรือไม่ เมื่อใด ภิกษุยังไม่มีโทษบางอย่างในโลกนี้ชั่วเวลาที่ตนยังไม่มีชื่อเสียง ยังไม่เพียบพร้อมด้วยบริวาร แต่เมื่อมีชื่อเสียงเพียบพร้อมด้วยบริวารแล้ว ก็จะมีโทษบางอย่างในโลกนี้ ภิกษุผู้ตรวจสอบย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านภิกษุนี้มีชื่อเสียง เพียบพร้อมด้วยบริวาร มิได้มีโทษบางอย่างในโลกนี้

เมื่อตรวจสอบอยู่รู้ว่า ท่านภิกษุนี้มีชื่อเสียง เพียบพร้อมด้วยบริวาร มิได้มีโทษบางอย่างในโลกนี้ จากนั้นก็ตรวจสอบให้ยิ่งขึ้นว่า ท่านผู้นี้ปลอดจากภัยแล้ว (พระอรหันต์) มิใช่ผู้มีภัย (ปุถุชน และพระเสกขะ) ไม่เสพกามเพราะปราศจากราคะแล้ว เนื่องจากสิ้นราคะหรือ เมื่อตรวจสอบย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ปลอดจากภัยแล้ว มิใช่ผู้มีภัย ไม่เสพกามเพราะปราศจากราคะแล้ว เนื่องจากสิ้นราคะ

คำว่า อภยูปรต มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ไม่มีภัยงดเว้น[จากบาป]แล้ว = นตฺถิ ภยํ อสฺสาติ อภโย.
อภโย หุตฺวา อุปรโต อภยูปรโต.
(สัมภาวนาบุรพบทกรรมธารยสมาส)

๒. มิใช่ผู้งดเว้น[จากบาป]แล้วเพราะกลัวภัย = ภเยน อุปรโต ภยูปรโต.
น ภยูปรโต อภยูปรโต.
(นนิบาตบุรพบทกรรมธารยสมาส)

พระอรหันต์ไม่มีความกลัวภัยอย่างใดอย่างหนึ่งในภัย ๔ อย่าง คือ

๑. กิเลสภัย ภัย คือ กิเลส
๒. วัฏฏภัย ภัย คือ วัฏฏะ
๓. ทุคคติภัย ภัย คือ ทุคคติ
๔. อุปวาทภัย ภัย คือ การตำหนิของผู้อื่น

ปุถุชนยังกลัวภัยทั้ง ๔ อย่างเหล่านั้น ส่วนพระเสกขะหวาดกลัวภัย ๓ อย่างเว้นทุคติภัย ดังนั้น ทั้งปุถุชนและพระเสกขะจึงชื่อว่า ภยูปรตะ คือ ผู้งดเว้น[จากบาป]เพราะกลัวภัย

หากชนเหล่าอื่นจะถามภิกษุผู้ตรวจสอบนั้นว่า ท่านมีอะไรเป็นเครื่องบ่งชี้ทำให้กล่าวว่า ท่านผู้นี้ปลอดจากภัยแล้ว (พระอรหันต์) มิใช่ผู้มีภัย (ปุถุชน และพระเสกขะ) ไม่เสพกามเพราะปราศจากราคะแล้ว เนื่องจากสิ้นราคะ

ภิกษุที่ตอบถูกควรตอบว่า ท่านผู้นี้อยู่ในหมู่หรืออยู่ผู้เดียว ไม่ดูหมิ่นหมู่ชนด้วยปฏิปทานั้นๆ ผู้ปฏิบัติดีหรือชั่วแก่ท่าน ผู้สั่งสอนคณะในสำนักของท่าน ผู้ติดอยู่หรือไม่ติดอยู่ในลาภ บางรูปในธรรมวินัยนี้ เราได้สดับรับความข้อนี้มาในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า เราปลอดจากภัยแล้ว มิใช่ผู้มีภัย ไม่เสพกามเพราะปราศจากราคะแล้ว เนื่องจากสิ้นราคะ

ทรงเปิดโอกาสให้สอบถามยิ่งขึ้น

[๔๘๙] บรรดาภิกษุผู้ตรวจสอบเหล่านั้น ภิกษุผู้ตรวจสอบรูปแรก ควรสอบถามต่อไปว่า ตถาคตมีธรรมอันเศร้าหมองที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่ ตถาคตควรตอบอย่างนี้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันเศร้าหมองที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

ควรสอบถามให้ยิ่งขึ้นไปว่า ตถาคตมีธรรมอันระคนกันที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่' ตถาคตควรตอบอย่างนี้ว่า ตถาคตมิได้มีธรรมอันระคนกันที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

ควรสอบถามให้ยิ่งขึ้นไปว่า ตถาคตมีธรรมอันผ่องแผ้วที่รับรู้ได้ทางตาและทางหูหรือไม่ ตถาคตควรตอบอย่างนี้ว่า ตถาคตมีธรรมอันผ่องแผ้วที่รับรู้ได้ทางตาและทางหู

เรามีอาชีวัฏฐมกศีลนั้นเป็นทาง เป็นที่โคจร ดังนั้นเราจึงไม่มีตัณหา

คำว่า โน ตมฺมโย (เป็นผู้ไม่มีตัณหา) คำว่า ตมฺมย แปลว่า "ผู้มีตัณหา" ดังคัมภีร์อรรถกถา[๑]

---

[๑] ม.มู.อ. ๒/๔๘๙/๒๙๕

อธิบายว่า น ตมฺมโย น สตณฺโห แต่คำนี้แปลตามศัพท์ว่า "ผู้แปรปรวนเพราะตัณหานั้น" ลง มย ปัจจัยท้าย ต ศัพท์ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๔ สูตร ๖๖) ว่า ตสฺส วิการาวยเวสุ ณณิกเณยฺยมยา (ลง ณ, ณิก, เณยฺย และ มย ปัจจัยในความหมายว่า แปรปรวนของสิ่งนั้น หรือ ส่วนหนึ่งของสิ่งนั้น) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ตาย ตณฺหาย วิกาโร ตมฺมโย = ผู้แปรปรวนเพราะตัณหานั้น ชื่อว่า ตัมมยะ
  (ตา ศัพท์ + มย ปัจจัยใน วิการ ตัทธิต)

สาวกควรเข้าไปหาศาสดาผู้มีความเห็นอย่างนี้เพื่อฟังธรรม ศาสดาก็จะแสดงธรรมให้สูงส่งประณีตยิ่งขึ้นเป็นส่วนดำและส่วนขาวแก่สาวกนั้น เธอรู้แจ้งธรรมบางอย่าง (มรรคผล) ด้วยมรรคญาณอันยิ่งในธรรมที่แสดงนั้นอย่างที่ศาสดาแสดงไว้ ได้บรรลุความสำเร็จในธรรมแล้วจึงเลื่อมใสในศาสดาว่า
- พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
- พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว
- พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

หากชนเหล่าอื่นจะสอบถามภิกษุนั้นอีกอย่างนี้ว่า ท่านมีอะไรเป็นเครื่องบ่งชี้ทำให้กล่าวว่า
- พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
- พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว
- พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

ภิกษุนั้นควรตอบอย่างนี้ว่า เราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับเพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมให้สูงส่งประณีตยิ่งขึ้น เป็นส่วนดำและส่วนขาวแก่เรานั้น เรารู้แจ้งธรรมบางอย่าง (มรรคผล) ด้วยมรรคญาณอันยิ่งในธรรมที่แสดงนั้นอย่างที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ได้บรรลุความสำเร็จในธรรมแล้วจึงเลื่อมใสในศาสดาว่า
- พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
- พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว
- พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

คนที่พบรอยเท้าเสือแล้วตกใจ แม้จะเหมือนกับกลัวรอยเท้าเสือ แต่ความจริงเป็นการกลัวเสือ

ฉันใด แม้บุคคลผู้เลื่อมใสพระธรรมและพระสงฆ์ ก็นับว่าเป็นผู้เลื่อมใสพระศาสดาผู้แสดงธรรมและสั่งสอนให้เกิดพระสงฆ์ ฉันนั้น ข้อความว่า เลื่อมใสในศาสดา หมายความว่า ประกอบด้วยศรัทธาที่เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ

[๔๙๐] ศรัทธาของผู้ใดผู้หนึ่งตั้งมั่นแล้วในตถาคต มีมูลเหตุดำรงอยู่ด้วยเหตุ บท และพยัญชนะ (อักขระ) เหล่านี้ เรากล่าวศรัทธานี้ว่ามีมูลเหตุ มีโสดาปัตติมรรคเป็นสาเหตุมั่นคง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือบางคนในโลกทำลายได้

การตรวจสอบความจริงในตถาคตย่อมมีได้อย่างนี้ ตถาคตเป็นผู้ที่ภิกษุตรวจสอบดีแล้วโดยชอบธรรมอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบวีมังสกสูตรที่ ๗

---

๘. โกสัมพิยสูตร
ว่าด้วยภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

[๔๙๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ครั้งนั้นภิกษุในกรุงโกสัมพีบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน หลบหน้าไม่แลดูกัน

ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีวิวาทกัน

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลว่า เหล่าภิกษุในกรุงโกสัมพีนี้บาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน หลบหน้าไม่แลดูกัน

คำว่า อภิวาเทตฺวา มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ไหว้โดยพิเศษ คือ ไหว้โดยเคารพ

ประกอบรูปศัพท์จาก อภิ บทหน้า + วทิ ธาตุ (วนฺทนถเว = ไหว้, ยกย่อง) + ตฺวา ปัจจัย <อภิ อุปสรรคมีความหมายว่า พิเศษ คือ โดยเคารพ>

๒. ให้กล่าว คือ ให้เปล่งวาจาพูดว่า จงเป็นสุขเถิด

ประกอบรูปศัพท์จาก อภิ บทหน้า + วท ธาตุ (วิยตฺติยํ วาจายํ = พูดปรากฏ) + เณ การิตปัจจัย + ตฺวา ปัจจัย <อภิ อุปสรรคไม่มีความหมายใดๆ>

ดังข้อความว่า

ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวาติ สมทสนขุชฺชลวิภูสิเตน สิรสา ภควนฺตํ สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา, อภิวาทาเปตฺวา วา "สุขี ภว จุนฺทา"ติ เอวํ วจีเภทํ การาเปตฺวา, ภควา ปน กิร วนฺทิโต สมาโน สุวณฺณทุนฺทุภิสทิสํ คีวํ ปคฺคยฺห กณฺณสุขํ เปมนิยํ อมตาภิเสกสทิสํ พฺรหฺมโฆสํ นิจฺฉาเรนฺโต "สุขี โหหี"ติ ตสฺส ตสฺส นามํ คเหตฺวา วทติ, เอตํ อาจิณฺณํ ตถาคตานํ.[๑]

"คำว่า ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา (ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว) หมายความว่า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคโดยเคารพด้วยเศียรเกล้าที่ประดับด้วยความงามแห่งนิ้วครบทั้งสิบ หรือให้พระผู้มีพระภาคทรงทำการเปล่งพระดำรัสอย่างนี้ว่า 'จงมีความสุขเถิด จุนทะ' ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อมีผู้ถวายบังคมจะทรงประคองพระศออันเช่นกับกลองทองขึ้นเปล่งพระสุรเสียงดุจเสียงพรหมที่เสนาะโสต จับใจ คล้ายกับโสรจสรงลงด้วยน้ำอมฤตแล้วจึงตรัสระบุชื่อของผู้นั้นๆ ว่า 'จงเป็นสุขเถิด' ข้อวัตรนี้พระตถาคตทั้งหลายประพฤติกันมาแล้ว"

ตตฺถ อภิวาเทตฺวาติ วนฺทิตฺวา, โถเมตฺวา วา, อยมสฺมากํ รุจิ. อาคมฏฺฐกถายํ ปน "อภิวาเทตฺวา"ติ "สุขี อโรโค โหตู"ติ วทาเปตฺวา, วนฺทนฺโต หิ อตฺถโต เอวํ วทาเปติ นามาติ เหตุกตฺตุวเสน อภิวาทนสทฺทตฺโถ วุตฺโต.[๒]

"ในพากย์นั้น คำว่า อภิวาเทตฺวา แปลว่า 'ไหว้แล้ว' หรือยกย่องแล้ว ข้อนี้เป็นความชอบใจของข้าพเจ้า แต่ในอรรถกถาของพระพุทธพจน์ได้แสดงเนื้อความของ อภิวาทน ศัพท์โดยความเป็นเหตุกัตตุสาธนะว่า 'คำว่า อภิวาเทตฺวา หมายความว่า ให้พูดว่า จงเป็นสุข ไม่มีโรค เพราะผู้ไหว้อยู่ชื่อว่าทำผู้พูดให้พูดอย่างนั้นโดยเนื้อความ' "

---

[๑] ม.มู.อ. ๑/๘๑/๑๙๔

[๒] นีติ.ธาตุ. หน้า ๔๑๙

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุรูปหนึ่งว่า มาเถิด ภิกษุ เธอจงเรียกภิกษุเหล่านั้นมาตามคำของเราว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่านทั้งหลาย

ภิกษุรูปนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า พระศาสดาตรัสเรียกท่านทั้งหลาย

ภิกษุเหล่านั้นรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พระองค์ตรัสถามว่า ได้ยินว่า เธอบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน หลบหน้าไม่แลดูกัน จริงหรือ

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เมื่อเธอบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ เธอตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจไว้ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังหรือไม่

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ตั้งไว้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อเธอบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ เธอไม่ตั้งเมตตาทางกาย วาจา และใจไว้ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง โมฆบุรุษทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ เธอรู้เห็นอะไรจึงบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน หลบหน้าไม่แลดูกัน ข้อนั้นจักมีเพื่อโทษและความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน

สารณียธรรม ๖ ประการ

[๔๙๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุว่า สารณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ ประการเหล่านี้ ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ

สารณียธรรมทั้ง ๖ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

ตั้งเมตตาทางกายไว้ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๑]

ตั้งเมตตาทางวาจาไว้ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๒]

ตั้งเมตตาทางใจไว้ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๓]

มักบริโภคไม่แบ่งแยก[ตามสิ่งของหรือบุคคล]ในลาภที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยชอบธรรม แม้เพียงบิณฑบาตเป็นอย่างต่ำ มักบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลทั้งต่อหน้าและลับหลัง สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๔]

มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๕]

มีความเห็นเสมอกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลังในความเห็นอันประเสริฐ (สัมมาทิฏฐิที่ประกอบกับโสดาปัตติมรรค) นำออกจากวัฏฏะ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม สารณียธรรมนี้ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ [๖]

สารณียธรรม ๖ ประการนี้ ทำให้เป็นที่เคารพรัก เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีเป็นเอกภาพ

คำว่า การไม่แบ่งแยกตามสิ่งของและบุคคล หมายความว่า :-

- ไม่แบ่งแยกสิ่งของโดยคิดว่า "จะให้เท่านี้ๆ"
- ไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า "จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้"

คำว่า ศีลขาด คือ สิกขาบทของภิกษุที่ขาดเบื้องต้นหรือที่สุด เหมือนผ้าที่ขาดชาย

คำว่า ศีลทะลุ คือ สิกขาบทของภิกษุที่ขาดตรงกลาง เหมือนผ้าที่ทะลุกลางผืน

คำว่า ศีลด่าง คือ สิกขาบทของภิกษุที่ขาดสองหรือสามสิกขาบทไปตามลำดับ เหมือนแม่โคมีสีตัวเป็นสีด่างดำหรือด่างแดงเป็นต้น

คำว่า ศีลพร้อย คือ สิกขาบทของภิกษุที่ขาดเป็นตอนๆ ไป เหมือนแม่โคลายเป็นจุดด้วยสีที่ไม่เหมือนกันเป็นระยะๆ ไป

ในคำว่า เมตฺตํ กายกมฺมํ (กายกรรมที่มีเมตตา) คำว่า เมตฺต มีรูปวิเคราะห์ว่า

- เมตฺตา อสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ = มีเมตตา ชื่อว่า เมตตะ

(เมตฺต ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต)

ความเห็นอันประเสริฐที่นำออกจากวัฏฏะ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคุมสารณียธรรม ๖ ประการนี้ไว้ อุปมาเหมือนยอดอันเป็นส่วนสูงสุดเป็นที่ยึดคุมเรือนยอด ฉันใด ความเห็นอันประเสริฐอันนำออกจากวัฏฏะ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม ก็ฉันนั้น เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคุมสารณียธรรม ๖ ประการนี้ไว้

ทิฏฐิคือญาณของอริยสาวก ๗ ประการ

[๔๙๓] **ความเห็นอันประเสริฐที่นำออกจากวัฏฏะ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม** เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า

เราถูกกิเลสฟูขึ้นใดครอบงำจิตแล้วไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง กิเลสฟูขึ้นนั้นที่เรายังละไม่ได้ภายในมีอยู่หรือ

ถ้าถูกกามราคะครอบงำจิต, ถ้าการผูกพยาบาทครอบงำจิต, ถ้าถูกถีนมิทธะ

ครอบงำจิต, ถ้าถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำจิต และถ้าถูกวิจิกิจฉาครอบงำจิต ก็ชื่อว่ามีกิเลสฟูขึ้นในจิต

ถ้าขวนขวายในการคิดเรื่องโลกนี้, ถ้าขวนขวายในการคิดเรื่องโลกหน้า ก็ชื่อว่ามีกิเลสฟูขึ้นในจิต

ถ้าภิกษุบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ก็ชื่อว่ามีกิเลสฟูขึ้นในจิต เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราถูกกิเลสฟูขึ้นใดครอบงำจิตแล้วไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง กิเลสฟูขึ้นนั้นที่เรายังละไม่ได้ภายใน มิได้มีเลย เราตั้งจิตไว้ดีเพื่อตรัสรู้สัจธรรม

นี้คือปัจจเวกขณญาณ (ญาณพิจารณา) ที่ ๑ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๑]

ปริยุฏฐานกิเลส มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- กิเลสครอบงำจิต = จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติ อภิภวตีติ ปริยุฏฺฐานํ
  (ปริ บทหน้า + อุ บทหน้า + ฐา ธาตุ = ตั้งอยู่ + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)
- กิเลสฟูขึ้นห้ามการเกิดขึ้นของกุศล = กุสลปฺปวตฺตึ ปริยาทิยิตฺวา อุฏฺฐานํ ปริยุฏฺฐานํ
  (ปริ บทหน้า + อุฏฺฐาน ศัพท์) <ปาทิบุรพบทกรรมธารยสมาส>

[๔๙๔] เราเสพ เจริญ เพิ่มพูนความเห็นนี้ (สัมมาทิฏฐิอันประกอบกับโสดาปัตติมรรค) ได้ระงับดับกิเลสภายในตนหรือ เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราเสพ เจริญ เพิ่มพูนความเห็นนี้ ได้ระงับสงบดับกิเลสภายในตน

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๒ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๒]

[๔๙๕] เราเพียบพร้อมด้วยความเห็นเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นเช่นนั้นมีอยู่หรือ เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่าเราเพียบพร้อมด้วยความเห็นเช่นใด สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกธรรมวินัยนี้ผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นเช่นนั้นมิได้มี

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๓ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๓]

[๔๙๖] บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีลักษณะเช่นใด เราก็มีลักษณะเช่นนั้นหรือ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีลักษณะอย่างไร เธอมีลักษณะอย่างนี้ คือ แม้จะต้องอาบัติที่มีการออกจากอาบัติได้เช่นนั้น ก็รีบแสดงเปิดเผยทำให้ปรากฏถึงอาบัตินั้นในสำนักศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชน ครั้นแสดงเปิดเผยทำให้ปรากฏแล้วก็สำรวมระวังต่อไป

อุปมาเหมือนเด็กอ่อนที่นอนหงาย มือหรือเท้าถูกถ่านไฟแล้วก็รีบชักมือหรือเท้ากลับทันที ฉันใด บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นก็ฉันนั้น มีลักษณะอย่างนี้ คือ แม้จะต้องอาบัติที่มีการออกจากอาบัติได้เช่นนั้น ก็รีบแสดงเปิดเผยทำให้ปรากฏถึงอาบัตินั้นในสำนักศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชน ครั้นแสดงเปิดเผยทำให้ปรากฏแล้วก็สำรวมระวังต่อไป อริยสาวกนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นลักษณะเช่นใด เราก็มีลักษณะเช่นนั้น

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๔ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชนอันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๔]

[๔๙๗] บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีลักษณะเช่นใดเราก็มีลักษณะเช่นนั้นหรือ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีลักษณะอย่างไร เธอมีลักษณะอย่างนี้ คือ อริยสาวกแม้จะขวนขวายในกิจทั้งน้อยใหญ่ที่ควรทำของเพื่อนพรหมจารี แต่เธอก็มีความปรารถนาอันแรงกล้าในอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

อุปมาเหมือนโคแม่ลูกอ่อน เล็มหญ้าพลางชำเลืองดูลูกไปพลาง ฉันใด บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็น ก็ฉันนั้น เป็นผู้มีสภาพอย่างนี้ คือ แม้อริยสาวกจะขวนขวายในกิจทั้งน้อยใหญ่ที่ควรทำของเพื่อนพรหมจารี แต่เธอก็มีความปรารถนาอันแรงกล้าในอธิศีล-สิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา อริยสาวกนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีลักษณะเช่นใด เราก็มีลักษณะเช่นนั้น

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๕ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชนอันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๕]

[๔๙๘] บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็น มีพละเช่นใด เราก็มีพละเช่นนั้นหรือ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นนั้นมีพละอย่างไร เธอมีพละอย่างนี้ คือ เมื่อผู้ทรงปัญญาแสดง

ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เธอสนใจ ใส่ใจ กำหนดด้วยจิตทั้งปวงแล้วเงี่ยโสตฟังธรรม อริยสาวกรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีพละเช่นใด เราก็มีพละเช่นนั้น

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๖ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๖]

[๔๙๙] บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีพละเช่นใด เราก็มีพละเช่นนั้นหรือ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีพละอย่างไร เธอมีพละอย่างนี้ คือ เมื่อผู้ทรงปัญญาแสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เธอเข้าใจเหตุ (การละกิเลส) เข้าใจผล (ความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระรัตนตรัย) และได้รับปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม (ปัจจเวกขณญาณ) อริยสาวกนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยความเห็นมีพละเช่นใด เราก็มีพละเช่นนั้น

นี้คือปัจจเวกขณญาณที่ ๗ อันมีแก่พระอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชน อันภิกษุนั้นบรรลุแล้ว [๗]

[๕๐๐] ลักษณะของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ ปรากฏด้วยการรู้แจ้งโสดาปัตติผลอย่างนี้ เธอจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยโสดาปัตติผล

พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระองค์

จบโกสัมพิยสูตรที่ ๘

---

๙. พรหมนิมันตนิกสูตร
ว่าด้วยการประกาศให้พกพรหมเข้าใจว่าไม่เที่ยง

[๕๐๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระองค์รับสั่งเรียกภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า

สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ในสมัยนั้น พกพรหมเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า พรหมสถานและสรีระนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง บริบูรณ์ มีสภาพไม่เคลื่อนไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ การสลัดออกจากทุกข์ยิ่งไปกว่าพรหมสถานและสรีระนี้ไม่มี ครั้งนั้น เราใช้ใจรู้ความคิดคำนึงของพกพรหมแล้ว จึงอันตรธานจากโคนต้นสาละใหญ่ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐาแล้วไปปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า

พกพรหมเห็นเราผู้มาแต่ไกลจึงกล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ เชิญเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จ นานๆ ท่านจะมีเวลามา ณ ที่นี้ พรหมสถานและสรีระนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง บริบูรณ์ มีสภาพไม่เคลื่อนไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ การสลัดออกจากทุกข์ยิ่งไปกว่าพรหมสถานและสรีระนี้ไม่มี

เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พกพรหมตกอยู่ในอำนาจอวิชชาแล้ว เพราะกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง ไม่บริบูรณ์ มีสภาพเคลื่อนไปว่า เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง บริบูรณ์ มีสภาพไม่เคลื่อนไป พกพรหมกล่าวพรหมสถานและสรีระอันเป็นที่เกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติอยู่ของสัตว์โลกว่า ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวการสลัดออกจากทุกข์อื่นยิ่งไปกว่านี้ที่มีอยู่ว่าไม่มี

มารเข้าสิงกายพรหม

[๕๐๒] ครั้งนั้นมารใจบาปเข้าสิงพรหมปาริสัชชา (พรหมบริวาร) ผู้หนึ่งแล้วกล่าวกับเราว่า

ภิกษุ ท่านอย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย เพราะท่านเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่ถูกครอบงำ รู้เห็นความจริง ยังสัตว์โลกให้เป็นไปในอำนาจ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้างสัตว์โลก นิรมิตโอกาสโลก (โลกคือสถานที่อยู่) เป็นผู้ประเสริฐ จัดแจงสัตว์โลก มีความชำนาญ (ในจิตของตนและฌานสมาบัติ) เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและควรจะเกิด สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านตำหนิรังเกียจปฐวีธาตุ (ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน) อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เทพชั้นจาตุมหาราช เทพที่เหลือ มาร และพรหม พวกเขาไปเกิดในร่างกายอันทราม (อบายภูมิ) หลังจากตายแล้ว

ข้อความว่า มารใจบาปเข้าสิงพรหมบริวารผู้หนึ่ง หมายความว่า กิเลสมารคืออวิชชาและมิจฉาทิฏฐิได้ครอบงำจิตของพรหมบริวารผู้หนึ่ง ดังนั้น พรหมตนนั้นจึงกล่าวตามอำนาจของกิเลสมารและถือว่าถูกมารเข้าสิง ไม่ใช่หมายถึงมารคือเทวดาในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวดีเข้าสิงพรหมจริงๆ เพราะโดยทั่วไปเทวดาไม่อาจมองเห็นพรหมได้ ดังข้อความว่า

ยทา ภนฺเต พฺรหฺมา สนงฺกุมาโร เทวานํ ตาวตึสานํ ปาตุภวติ, โอฬาริกํ อตฺตภาวํ อภินิมฺมินิตฺวา ปาตุภวติ. โย โข ปน ภนฺเต พฺรหฺมุโน ปกติวณฺโณ, อนภิสมฺภวนีโย โส เทวานํ ตาวตึสานํ จกฺขุปถสฺมึ.[๑]

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อสนังกุมารพรหมปรากฏแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ พระองค์ทรงเนรมิตอัตภาพให้หยาบปรากฏขึ้น เพราะรูปร่างปกติของพรหมไม่อาจปรากฏในคลองจักษุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้”

เหฏฺฐา เหฏฺฐา หิ เทวตา อุปรูปริ เทวานํ โอฬาริกํ กตฺวา มาปิตเมว อตฺตภาวํ ปสฺสิตุํ สกฺโกนฺติ.[๒]

“โดยแท้จริงแล้ว เทพในสวรรค์ชั้นต่ำสามารถเห็นอัตภาพที่เนรมิตให้หยาบของเทพชั้นสูงได้”

ในคำว่า ปิตา ภูตภพฺยานํ (เหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและควรจะเกิด) เหล่าสัตว์ที่เกิดแล้ว (ภูต) คือ เหล่าสัตว์อัณฑชะและชลาพุชะที่ออกภายนอกกะเปาะไข่และมดลูก เหล่าสัตว์สังเสทชะตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ ไป และเหล่าสัตว์โอปปาติกะตั้งแต่อิริยาบถที่ ๒ ไป

เหล่าสัตว์ที่ควรจะเกิด (ภพฺย) คือ เหล่าสัตว์อัณฑชะที่อยู่ภายในกะเปาะไข่ และชลาพุชะที่อยู่ภายในมดลูก, เหล่าสัตว์สังเสทชะในขณะจิตดวงแรก และเหล่าสัตว์โอปปาติกะในอิริยาบถแรก

คำว่า ภูตภพฺย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ภวึสูติ ภูตา = สัตว์ที่เกิดแล้ว (ภู ธาตุ = มี, เป็น + ต ปัจจัยในกรรมสาธนะ)
- ภวํ อภิชาตํ อรหนฺตีติ ภพฺยา = สัตว์ที่ควรจะเกิด

(ภว = เกิด + ณฺย ปัจจัยในความหมายว่า ควร ลบสระ อ ใน ว แล้วแปลง วฺ เป็น พฺ)

ดังข้อความว่า

ภูตานนฺติ นิพฺพตฺตานํ. ภวํ อภิชาตํ อรหนฺตีติ ภพฺยา, สมฺภเวสิโน, เตสํ ภพฺยานํ. เตนาห “อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา”ติอาทิ.[๓]

---

[๑] ที.ม. ๑๐/๒๘๔/๑๘๑ [๒] ที.ม.อ. ๒/๒๘๔/๒๕๑ [๓] ม.มู.ฏีกา ๒/๕๐๒/๓๗๘

"คำว่า ภูตานํ แปลว่า เหล่าสัตว์ที่เกิดแล้ว

คำว่า ภัพยะ คือ เหล่าสัตว์ผู้ควรจะเกิด หมายถึง สัมภเวสี (ผู้แสวงหาที่เกิด) [ท่านเป็นบิดา]ของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและควรจะเกิด ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา (เหล่าสัตว์อัณฑชะและชลาพุชะ)"

คำว่า ภพฺย ตามฎีกาของมัชฌิมนิกายข้างต้น เป็นบทตัทธิตที่ลง ณฺย ปัจจัยในความหมายว่า สมควร แต่ฎีกาของทีฆนิกายกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า คำนี้มาจาก ภู ธาตุ + ณฺย ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ภวนฺตีติ ภพฺยา = ผู้เกิดอยู่ (ภู ธาตุ + ณฺย ปัจจัยในปัจจุบันกาล กัตตุสาธนะ)
- ภวิสฺสนฺตีติ ภพฺยา = ผู้จะเกิด (ภู ธาตุ + ณฺย ปัจจัยในอนาคตกาล กัตตุสาธนะ)
- ภพฺยา จ ภพฺยา จ ภพฺยา = ผู้เกิดอยู่และผู้จะเกิด (ภพฺย + ภพฺย ลบ ภพฺย ศัพท์หน้า)

ดังข้อความว่า

อเหสุนฺติ หิ ภูตา. ภวนฺติ, ภวิสฺสนฺติ จาติ ภพฺยา ตพฺพานียา วิย ณฺยปจฺจยสฺส กตฺตริปิ ปวตฺตนโต.[๑]

"โดยแท้จริงแล้ว เหล่าสัตว์ที่เกิดแล้ว ชื่อว่า ภูตะ เหล่าสัตว์ที่เกิดอยู่และจะเกิด ชื่อว่า ภัพยะ เพราะ ณฺย ปัจจัยลงในกัตตุสาธนะอีกด้วยเหมือน ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย"

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยปฐวีธาตุ [ว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน] พวกเขาไปเกิดในร่างกายอันดี (สวรรค์) หลังจากตายแล้ว

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยอาโปธาตุ ...

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยเตโชธาตุ ...

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยวาโยธาตุ ...

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยเทพชั้นจาตุมหาราช ...

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยเทพที่เหลือ ...

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยมาร ...

---

[๑] ที.สี.อภินวฎีกา ๑/๔๒/๕๑๓

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านในโลกสรรเสริญชมเชยพรหม พวกเขาไปเกิดในร่างกายอันดี (สวรรค์) หลังจากตายแล้ว ดังนั้น เราจึงบอกท่านว่า เชิญเถิด ท่านจงทำตามคำที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่าฝ่าฝืนคำของพรหมเลย ถ้าท่านฝ่าฝืนคำของพรหม โทษจักมีแก่ท่าน เหมือนบุรุษเอาท่อนไม้ขับไล่สิริที่มาหา หรือเหมือนบุรุษผู้ตกเหวลึกแล้วชักมือเท้าให้ห่างแผ่นดินเสีย เชิญเถิด ท่านจงทำตามคำที่พรหมบอกแก่ท่านเท่านั้น อย่าฝ่าฝืนคำของพรหมเลย ภิกษุ ท่านเห็นพรหมบริษัทประชุมกันแล้วมิใช่หรือ มารใจบาปเปรียบเรากับพรหมบริษัทนี้

เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกับมารผู้ใจบาปนั้นว่า มารผู้ใจบาป เรารู้จักท่าน อย่าเข้าใจว่าพระสมณะไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมาร พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชา ทั้งหมดนั้นอยู่ในมือของท่าน ตกอยู่ในอำนาจของท่าน และท่านดำริว่าแม้พระสมณะก็อยู่ในเงื้อมมืออำนาจของเรา แต่เราไม่ได้อยู่ในเงื้อมมืออำนาจของท่านเลย

พรหมบริษัท (พฺรหฺมปริสา) คือ พรหมที่มาร่วมประชุมกันในเรื่องนี้

พรหมปาริสัชชา (พฺรหฺมปาริสชฺชา) คือ พรหมบริวาร หมายความว่า พรหมในพรหมโลกทุกชั้นแบ่งออกเป็น ๓ ระดับตามกำลังฌานที่ประณีต ปานกลาง หรือหยาบ ดังนี้

๑. พรหมชั้นปาริสัชชา คือ พรหมผู้เป็นบริวารของท้าวมหาพรหม

๒. พรหมชั้นปุโรหิต คือ พรหมผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันสูงส่ง

๓. พรหมชั้นมหาพรหม คือ พรหมผู้ยิ่งใหญ่ คือ พรหมผู้ครอบงำ ๑,๐๐๐ จักรวาลบ้าง ๒,๐๐๐ จักรวาลบ้าง ๓,๐๐๐ จักรวาลบ้าง ด้วยรัศมีในกายของตน เป็นต้น

พกพรหมหายตัวไปจากพระผู้มีพระภาค

[๕๐๓] เมื่อเรากล่าวอย่างนี้แล้ว พกพรหมได้กล่าวว่า เรากล่าวสิ่งที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง บริบูรณ์ ไม่มีสภาพเคลื่อนไปว่าเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง บริบูรณ์ มีสภาพไม่เคลื่อนไป เรากล่าวพรหมสถานและสรีระอันเป็นที่เกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติอยู่ของสัตว์โลกว่า ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวการสลัดออกจากทุกข์อื่นยิ่งไปกว่านี้ที่ไม่มีอยู่ว่าไม่มี

สมณพราหมณ์พวกก่อนท่านได้มีแล้วในโลก อายุทั้งสิ้นของท่านมีประมาณเท่าใด การบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์เหล่านั้นก็มีประมาณเท่านั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะรู้การสลัดออกจากทุกข์อื่นยิ่งไปกว่านี้ที่มีอยู่ว่ามีอยู่ หรือรู้การสลัดออกจากทุกข์อื่นยิ่งไปกว่านี้ที่ไม่มีอยู่ว่าไม่มี

ในข้อนี้หมายความว่า การบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์ที่เกิดก่อนท่านโคตมะนานกว่าอายุขัยที่ท่านโคตมะจะมีชีวิตอยู่ ดังนั้น การบำเพ็ญตบะของท่านโคตมะจึงยังไม่แก่กล้า

ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า ท่านจักไม่เห็นการสลัดออกจากทุกข์อื่นยิ่งไปกว่านี้ และจักลำบากเหน็ดเหนื่อยเสียเปล่า

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินปฐวีธาตุ ก็ชื่อว่าอาศัยเรา นอนในที่อยู่ของเรา ถูกเราทำตามต้องการครอบงำได้

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินอาโปธาตุ ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินเตโชธาตุ ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินวาโยธาตุ ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินเทพชั้นจาตุมหาราช ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินเทพที่เหลือ ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินมาร ...

ถ้าท่านยึดมั่นเหมือนกลืนกินพรหม ก็ชื่อว่าอาศัยเรา นอนในที่อยู่ของเรา ถูกเราทำตามต้องการครอบงำได้

เรากล่าวว่า แม้เราก็รู้อย่างนี้ว่า ถ้าเรายึดมั่นปฐวีธาตุ ก็ชื่อว่าอาศัยท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ถูกท่านทำตามต้องการ ถูกท่านครอบงำได้

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินอาโปธาตุ ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินเตโชธาตุ ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินวาโยธาตุ ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินเทพชั้นจาตุมหาราช ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินเทพที่เหลือ ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินมาร ...

ถ้าเรายึดมั่นเหมือนกลืนกินพรหม ก็ชื่อว่าอาศัยท่าน นอนในที่อยู่ของท่าน ถูกท่านทำตามต้องการครอบงำได้ ใช่แต่เท่านั้น เรารู้ความสำเร็จและอานุภาพของท่านว่า พกพรหมมีฤทธานุภาพศักดามากอย่างนี้

พกพรหมถามเราว่า ท่านรู้ความสำเร็จและอานุภาพของเราได้อย่างไรว่าพกพรหมมีฤทธานุภาพศักดามากอย่างนี้ เรากล่าวว่า

ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ ทิสา ภนฺติ วิโรจนา
ตาว สหสฺสธา โลโก เอตฺถ เต วตฺตเต วโส.

"ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศให้สว่างอยู่เท่าใด อำนาจของท่านดำเนินไปในพันจักรวาลนี้เท่านั้น"

ปโรปรญฺจ ชานาสิ อโถ ราควิราคินํ
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ สตฺตานํ อาคตึ คตึ.

"ท่านรู้จักสัตว์โลกที่ประณีตและทราม สัตว์โลกที่มีราคะและไม่มีราคะ จักรวาลนี้และจักรวาลอื่น พร้อมทั้งการมาและการไปของสัตว์โลกในพันจักรวาลนี้"

คำว่า เอตฺถ (ในพันจักรวาลนี้) ตามมาจากคาถาก่อนด้วยอธิการนัย คือ นัยที่ตามมาจากประโยคก่อนหรือประโยคหลัง ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ฎีกาของพระสูตรนี้

คำว่า ปโรปร ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปร (ประณีต) + อปร (ไม่ประณีต, ทราม) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- น ปโร อปโร = ไม่ประณีต, ทราม (น ศัพท์ = ไม่ + ปร = ประณีต)
- ปโร จ อปโร จ ปโรปรํ = สัตว์โลกที่ประณีตและสัตว์โลกที่ทราม
  (ไม่ลบปฐมาวิภัตติในบทหน้าคือ ปโร)

เรารู้ความสำเร็จและอานุภาพของท่านอย่างนี้ว่า พกพรหมมีฤทธานุภาพศักดามากอย่างนี้

[๕๐๔] เรากล่าวว่า หมู่พรหมอื่น[จากพรหมชั้นปฐมฌาน]มีอยู่ ท่านไม่รู้เห็น แต่เรารู้เห็นหมู่พรหมนั้น หมู่พรหมชื่ออาภัสสรามีอยู่ ซึ่งท่านเคลื่อนแล้วมาอุบัติในปฐมฌานภูมินี้ แต่ท่านหลงลืมไปเพราะอยู่อาศัยนานนัก ดังนั้นจึงไม่รู้เห็น แต่เรารู้เห็นหมู่พรหมนั้น เรากับท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่านได้อย่างไร เราสูงส่งกว่าท่านอย่างแท้จริง

หมู่พรหมชื่อสุภกิณหา มีอยู่ ...

หมู่พรหมชื่อเวหัปผลา มีอยู่ ...

หมู่พรหมชื่ออภิภู มีอยู่ ท่านไม่รู้เห็น แต่เรารู้เห็นหมู่พรหมนั้น เรากับท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่านได้อย่างไร เราสูงส่งกว่าท่านอย่างแท้จริง

เรารู้จักปฐวีธาตุโดยความเป็นปฐวีธาตุ รู้จักนิพพานที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยความเป็นปฐวีธาตุ จึงไม่ยึดมั่นปฐวีธาตุ[ด้วยตัณหาและทิฏฐิ] ไม่ยึดมั่นในปฐวีธาตุ ไม่ยึดมั่นโดยความเป็นปฐวีธาตุ ไม่ยึดมั่นปฐวีธาตุว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือปฐวีธาตุ เรากับท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่านได้อย่างไร เราสูงส่งกว่าท่านอย่างแท้จริง

เรารู้จักอาโปธาตุ ...

เรารู้จักเตโชธาตุ ...

เรารู้จักวาโยธาตุ ...

เรารู้จักเทพชั้นจาตุมหาราช ...

เรารู้จักเทพที่เหลือ ...

เรารู้จักมาร ...

เรารู้จักพรหม ...

เรารู้จักอาภัสสรพรหม ...

เรารู้จักสุภกิณหพรหม ...

เรารู้จักเวหัปผลพรหม ...

เรารู้จักอภิภูพรหม ...

เรารู้จักขันธ์ ๕ ทั้งปวงโดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง รู้จักนิพพานที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง จึงไม่ยึดมั่นขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นในขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นโดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นขันธ์ ๕ ทั้งปวงว่าเป็นของเรา ไม่ยึดติดขันธ์ ๕ ทั้งปวง เรากับท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่านได้อย่างไร เราสูงส่งกว่าท่านอย่างแท้จริง

พกพรหมกล่าวว่า ถ้านิพพานเป็นสภาวะที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยสภาพทั้งหมดของขันธ์ ๕ ทั้งปวง ถ้อยคำของท่านอย่าว่างเปล่าเสีย เพราะบุคคลอาจรู้นิพพานที่ถูกเสวยไม่ได้

ความหมายว่า ว่าง (ริตฺตก) คือ คำที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีจริง เช่น หนวดเต่า เขากระต่าย ดอกอากาศ เป็นต้น

ความหมายว่า เปล่า (ตุจฺฉก) คือ คำที่กล่าวถึงสิ่งที่ขัดแย้งกับความจริง เช่น ไฟเย็น น้ำร้อน เป็นต้น

ข้อความว่า ถ้อยคำของท่านอย่าว่าง หมายถึง พระดำรัสว่า ยาวตา สพฺพสฺส สพฺพตฺเตน อนนุภูตํ ตทภิญฺญาย (รู้จักนิพพานที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง)

ข้อความว่า อย่าเปล่าเสีย หมายถึง พระดำรัสว่า

สพฺพํ โข อหํ พฺรหฺเม สพฺพโต อภิญฺญาย ยาวตา สพฺพสฺส สพฺพตฺเตน อนนุภูตํ ตทภิญฺญาย สพฺพํ นาปโหสึ สพฺพสฺมึ นาปโหสึ สพฺพโต นาปโหสึ สพฺพํ เมติ นาปโหสึ, สพฺพํ นาภิวทึ. เอวมฺปิ โข อหํ พฺรหฺเม เนว เต สมสโม อภิญฺญาย, กุโต นีเจยฺยํ. อถ โข อหเมว ตยา ภิยฺโย.

"เรารู้จักขันธ์ ๕ ทั้งปวงโดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง รู้จักนิพพานที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง จึงไม่ยึดมั่นขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นในขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นโดยความเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง ไม่ยึดมั่นขันธ์ ๕ ทั้งปวงว่าเป็นของเรา ไม่ยึดติดขันธ์ ๕ ทั้งปวง พรหม เรากับ

ท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งอย่างนี้ เราจะเป็นผู้ต่ำกว่าท่านได้อย่างไร โดยที่แท้เราเท่านั้นเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน"

ข้อความว่า เพราะบุคคลอาจรู้นิพพานที่ถูกเสวยไม่ได้ หมายความว่า ถ้านิพพานเป็นสภาวะที่บุคคลเสวยไม่ได้โดยสภาพทั้งหมดของขันธ์ ๕ ทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลก็ไม่อาจรู้นิพพานดังกล่าวที่ถูกเสวยไม่ได้ แต่บุคคลอาจรู้นิพพานที่ถูกเสวยไม่ได้ตามที่ท่านสมณะกล่าวไว้ ถ้อยคำของท่านสมณะจึงเหมือนขัดแย้งกัน การที่พรหมเข้าใจว่าถ้อยคำของพระพุทธเจ้าขัดแย้งกัน ก็เพราะเข้าใจว่านิพพานคือพรหมสถานและสรีระที่คงที่ยั่งยืน ไม่เข้าใจว่านิพพานคือความดับรูปนามโดยไม่มีขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง

นิพพานที่ผู้บรรลุรับรู้ได้[ด้วยมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ] เห็นไม่ได้ ไม่มีที่สุด [เพราะไม่มีการเกิดขึ้นและการดับไป] มีรัศมีรอบด้าน สัตว์โลกเสวยไม่ได้โดยภาวะที่ดินเป็นดิน น้ำเป็นน้ำ ไฟเป็นไฟ ลมเป็นลม เทพชั้นจาตุมหาราชเป็นเทพชั้นจาตุมหาราช เทพที่เหลือเป็นเทพที่เหลือ มารเป็นมาร พรหมเป็นพรหม อาภัสสรพรหมเป็นอาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหมเป็นสุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหมเป็นเวหัปผลพรหม อภิภูพรหมเป็นอภิภูพรหม และภาวะที่ขันธ์ ๕ ทั้งปวงเป็นขันธ์ ๕ ทั้งปวง

คำว่า สพฺพโตปภ (มีรัศมีรอบด้าน) มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- มีรัศมีรอบด้าน = สพฺพโต ปภา ยสฺสาติ สพฺพโตปภํ.

(ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส สพฺพโต = รอบด้าน, ปภา = รัศมี)

- มีอยู่ในสถานที่ทุกแห่ง = สพฺพโต สพฺพตฺถ ปภํ ปภูตํ สพฺพโตปภํ.

(สัตตมีพหุพพีหิสมาส สพฺพโต = ในสถานที่ทุกแห่ง, ปภ = มีอยู่)

- มีท่าที่ลงจากสถานที่ทุกแห่ง คือ มีทางเข้าถึงได้รอบด้านอันได้แก่ สมถกรรมฐาน ๔๐ และวิปัสสนากรรมฐาน = สพฺพโต ปภํ อสฺสาติ สพฺพโตปภํ.

(ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส สพฺพโต = จากสถานที่ทุกแห่ง, ปภ = ท่าที่ลง)

คำว่า สพฺพโตปภ ยังพบในเกวัฏฏสูตรของสีลักขันธวรรค ดังนี้

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภํ
เอตฺถ อาโป จ ปถวี เตโช วาโย น คาธติ.

เอตฺถ ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ อณุํ ถูลํ สุภาสุภํ
เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อุปรุชฺฌติ.[๑]

"นิพพานที่รู้ได้ด้วยมรรคญาณอันประเสริฐ ไม่มีรูปร่างสีสัน ไร้ขอบเขต [คือ การเกิดขึ้นและดับไป] ผ่องใสโดยประการทั้งปวง ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในนิพพานนี้

รูปที่ยาวและสั้น เล็กและใหญ่ งามและไม่งามย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในนิพพานนี้

นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้ (ข้อความนี้ระบุถึงสอุปาทิเสสนิพพาน) นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้ เพราะกรรมวิญญาณและจุติวิญญาณ[ของพระอรหันต์]ดับ (ข้อความนี้ระบุถึงอนุปาทิเสสนิพพาน)"

เป็นความจริงว่านิพพานไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่จะเห็นได้ด้วยปัญญาจักษุหรือมรรคญาณเท่านั้น จึงไม่มีอะไรจะเปรียบได้ นิพพานเป็นสภาพที่ไม่มีเบื้องต้นหรือที่สุด และไม่มีการเกิดหรือการดับ เราไม่สามารถกล่าวได้ว่านิพพานเกิด ณ ที่นี้ หรือดับ ณ ที่นั้น ไม่มีที่ไหนในโลกนี้จะปรากฏเบื้องต้นหรือที่สุดของธรรมชาติที่สังขารได้ดับแล้วอย่างสิ้นเชิง

นิพพานเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ผ่องใส ความมัวหมองของกายนั้นเกิดขึ้นได้จากสิ่งสกปรก ความมัวหมองทางจิตเกิดจากกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เข้ามาย้อมจิตและเจตสิกให้สกปรก และยังทำให้กุศลธรรมมีมลทินได้ด้วยการเกิดแทรกในระหว่างอีกด้วย แต่ในนิพพานนั้นไม่สามารถแปดเปื้อนกิเลสได้เลย จึงกล่าวว่าเป็นสภาพที่ผ่องใส คำนี้เป็นเพียงโวหารเปรียบเทียบนิพพานว่าเป็นธรรมชาติที่ผ่องใส ไม่ใช่เป็นแสงสว่างหรือสถานที่มีแสงสว่างรุ่งโรจน์แต่อย่างใด เพราะความสว่างจัดเป็นรูปารมณ์ตามหลักพระอภิธรรม ส่วนนิพพานนั้นปราศจากรูป ฉะนั้นจึงไม่ควรยึดถือความหมายของคำว่า ผ่องใส ในทางโลก เพราะขัดกับคำสอนของพระพุทธองค์

พกพรหมกล่าวว่า ท่านจงดู บัดนี้ เราจะอันตรธานไปจากท่าน

เรากล่าวว่า หากท่านสามารถก็จงอันตรธานไปจากเราในบัดนี้เถิด

---

[๑] ที.สี. ๙/๔๙๙/๒๒๓-๔

ครั้งนั้น พกพรหมดำริว่า เราจักอันตรธานไปจากพระสมณโคดม แต่ก็ไม่อาจอันตรธานไปจากเราได้

เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวว่า ท่านจงดู เราจะอันตรธานไปจากท่านในบัดนี้ พกพรหมกล่าวว่า หากท่านสามารถก็จงอันตรธานไปจากเราในบัดนี้เถิด ลำดับนั้น เราบันดาลฤทธิ์เช่นนั้นด้วยคิดว่า ด้วยฤทธิ์เพียงเท่านี้ พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะ จงได้ยินเสียงเรา แต่ไม่เห็นตัวเรา เราอันตรธานไปแล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ภเววาหํ ภยํ ทิสฺวา ภวญฺจ วิภเวสินํ
ภวํ นาภิวทึ กิญฺจิ นนฺทิญฺจ น อุปาทิยึ.

“เราเห็นภพ (โลก ๓) และหมู่สัตว์ผู้แสวงหาวิภพ (นิพพาน) จึงไม่ยึดมั่นภพใดภพหนึ่ง (สัตว์โลกและโลก ๓) เพราะเห็นภัยในภพ ทั้งไม่ยึดติดตัณหาที่เพลิดเพลินภพ”

พกพรหมท้าประลองฤทธิ์กับพระพุทธเจ้าเพื่อพิสูจน์ว่าใครมีอานุภาพมากกว่ากัน จึงต้องการเข้าไปสู่อัตภาพเดิมในขณะเริ่มปฏิสนธิที่เรียกว่า มูลปฏิสนธิ อันเป็นกายละเอียดที่ไม่มีใครเห็นได้ เพราะอัตภาพของพรหมที่เห็นกันอยู่นั้นเกิดจากการเนรมิตในภายหลัง แต่พกพรหมไม่อาจเข้าไปสู่อัตภาพเดิมได้ จึงเนรมิตความมืดปกคลุมไม่ให้คนอื่นเห็นตน ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงทำลายความมืดนั้นแล้ว ทำให้พรหมตนอื่นเห็นว่าเขาไปซ่อนอยู่ในวิมานบ้าง ต้นกัลปพฤกษ์บ้าง นั่งกระโหย่งอยู่บ้าง พวกพรหมเหล่าอื่นจึงล้อเลียนว่าท่านอยู่ที่นั่นที่นี่ ทำให้พกพรหมอายที่ไม่อาจหลบซ่อนตัวได้

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสคาถานี้ที่ประกาศสัจจะ ๔ พรหมหมื่นตนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันบ้าง พระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง พระอรหันต์บ้าง สัจจะ ๔ ในเรื่องนี้ คือ

๑. ทุกขสัจ ตรัสไว้ด้วยคำว่า ภพ (ภว)
๒. สมุทยสัจ ตรัสไว้ด้วยคำว่า ตัณหา (นนฺทิ)
๓. นิโรธสัจ ตรัสไว้ด้วยคำว่า วิภพ (วิภว)
๔. มรรคสัจ ตรัสไว้ด้วยคำว่า ทั้งไม่ยึดติดตัณหาที่เพลิดเพลินภพ (นนฺทิญฺจ น อุปาทิยึ)

ครั้งนั้น พกพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะ อัศจรรย์ประหลาดใจว่า ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธานุภาพมาก ก่อนแต่นี้พวกเราไม่เคยเห็นหรือได้ยินสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่มีฤทธานุภาพมากเหมือนพระสมณโคดมนี้ ผู้ออกผนวชจากศากยตระกูล พระองค์ทรงถอนภพพร้อมทั้งราก (อวิชชาและตัณหา) ของหมู่สัตว์ผู้รื่นรมย์ยินดีเพลิดเพลินในภพ

มารเข้าสิงกายพรหม

[๕๐๕] ครั้งนั้น มารใจบาป เข้าสิงกายพรหมปาริสัชชาผู้หนึ่งแล้วกล่าวกับเราว่า ถ้าท่านรู้ทั่วตรัสรู้ (อริยสัจ ๔) อย่างนี้ ก็อย่าแนะนำแสดงธรรม อย่าทำความยินดีกับสาวกและบรรพชิตเลย ภิกษุ ได้มีสมณพราหมณ์ก่อนท่านปฏิญาณว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองในโลก ได้แนะนำแสดงธรรม ทำความยินดีกับสาวกและบรรพชิต จึงไปเกิดในร่างกายอันทรามหลังจากตายแล้ว แต่สมณพราหมณ์ก่อนท่านปฏิญาณว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองในโลก ไม่แนะนำแสดงธรรม ไม่ทำความยินดีกับสาวกและบรรพชิต จึงไปเกิดในร่างกายอันดีหลังจากตายแล้ว ดังนั้น เราจึงกล่าวกับท่านว่า ขอท่านอย่าขวนขวาย จงหมั่นประกอบธรรมทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่เถิด เพราะการไม่พูดดีกว่า อย่าสั่งสอนผู้อื่นเลย

เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เรากล่าวว่า มาร เรารู้จักท่าน อย่าเข้าใจว่าพระสมณะไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมาร ท่านไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลหวังแต่โทษจึงกล่าวกับเราอย่างนี้ ท่านดำริว่า สาวกที่ฟังธรรมของพระสมณโคดมจักล่วงวิสัยของเราไป สมณพราหมณ์เหล่านั้นมิได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะก็ปฏิญาณว่า เราทั้งหลายเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ แต่เราเป็นสัมมาสัมพุทธะจึงปฏิญาณว่า เราเป็นสัมมาสัมพุทธะ

คำว่า หิตานุกมฺปี (หวังประโยชน์เกื้อกูล) มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนุกมฺปตีติ อนุกมฺปี (อนุ บทหน้า + กปิ ธาตุ = หวัง + ณี ปัจจัย)
- หิตํ อนุกมฺปี หิตานุกมฺปี (ทุติยาตัปปุริสสมาส)

ดังข้อความในอรรถกถาของสีลักขันธวรรคว่า

หิตานุกมฺปีติ เอตฺถ หิตนฺติ วุฑฺฒิ. อนุกมฺปตีติ อนุกมฺปี, อิจฺฉตีติ อตฺโถ.[๑]

"ในคำว่า หิตากมฺปี นี้ คำว่า หิตํ แปลว่า ประโยชน์เกื้อกูล ผู้หวัง หมายความว่า ปรารถนา ชื่อว่า อนุกัมปี"

อีกอย่างหนึ่ง คำนี้แปลว่า "ผู้อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูล" มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อนุกมฺปตีติ อนุกมฺปี (อนุ บทหน้า + กปิ ธาตุ = อนุเคราะห์ + ณี ปัจจัย)
- หิเตน อนุกมฺปี หิตานุกมฺปี (ตติยาตัปปุริสสมาส)

ดังข้อความในอรรถกถาของสีลักขันธวรรคว่า

สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ สพฺเพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโก. ตาย ทยาปนฺนตาย สพฺเพสํ ปาณภูตานํ หิตจิตฺตโกติ อตฺโถ.[๒]

"คำว่า สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี แปลว่า ผู้อนุเคราะห์เหล่าสัตว์ทั้งปวงด้วยประโยชน์เกื้อกูล หมายความว่า ผู้มีจิตเกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์ทั้งปวง เพราะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยเมตตานั้น"

ตถาคตแสดงธรรมหรือไม่แสดงธรรม แนะนำหรือไม่แนะนำแก่สาวก ก็เป็นเช่นนั้น ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร ? เพราะตถาคตละอาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไปได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาล ที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

อุปมาเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดยอดแล้วไม่อาจงอกขึ้นอีกได้ ฉันใด ตถาคตก็ฉันนั้น ละอาสวะอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ เร่าร้อน มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไปได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

โดยประการดังนี้ เวยยากรณภาษิตนี้ชื่อว่า พรหมนิมันตนิกสูตร เพราะมารโต้แย้ง ไม่ได้ และประกาศให้พกพรหมเข้าใจ[ว่าพรหมสถานและสรีระไม่เที่ยง]

คำว่า พฺรหฺมนิมนฺติก มีความหมาย ๒ ประการ คือ

---

[๑] ที.สี.อ. ๑/๓๒๙

[๒] ที.สี.อ. ๑/๘/๖๙

- พระสูตรที่มีการประกาศให้รู้อันประเสริฐ = พฺรหฺมํ เสฏฺจํ นิมนฺตนํ พฺรหฺมนิมนฺตนํ, พฺรหฺมนิมนฺตนํ เอตฺถ อตฺถีติ พฺรหฺมนิมนฺตนิกํ, สุตฺตํ (พฺรหฺม ศัพท์แปลว่า ประเสริฐ)

- พระสูตรที่มีการยังพรหมให้รู้ = พฺรหฺมุโน นิมนฺตนํ พฺรหฺมนิมนฺตนํ, พฺรหฺมนิมนฺตนํ เอตฺถ อตฺถีติ พฺรหฺมนิมนฺตนิกํ, สุตฺตํ (พฺรหฺม ศัพท์แปลว่า พรหม)

คำว่า นิมนฺตน ประกอบรูปศัพท์มาจาก นิ บทหน้า + มนฺต ธาตุ (รู้) + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัย ดังข้อความว่า

นิมนฺตนวจเนนาติ วิญฺญาปนวจเนน.[๑]

"คำว่า นิมนฺตนวจเนน แปลว่า ด้วยถ้อยคำประกาศให้รู้"

จบพรหมนิมันตนิกสูตรที่ ๙

---

๑๐. มารตัชชนียสูตร
ว่าด้วยการคุกคามของมาร

[๕๐๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ เภสกฬาวันสถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ ใกล้กรุงสุสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ถูกมารใจบาปเข้าสิงในท้องภายในลำไส้ จึงดำริอย่างนี้ว่า เหตุใดท้องเราเป็นเหมือนหนักยิ่งราวกับเต็มไปด้วยถั่วราชมาส แล้วลงจากที่จงกรมแล้วเข้าไปสู่วิหาร นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ได้ใส่ใจโดยแยบคายเฉพาะตน

ในคำว่า โยนิโส มนสากาสิ (ได้ใส่ใจโดยแยบคาย) คำว่า มนสากาสิ ตัดบทเป็น มนสิ + อกาสิ คำนี้ถือว่าเป็นบทสนธิและบทสมาสอีกด้วย เพราะพบคำว่า มนสิกโรติ ที่เชื่อมสมาสระหว่าง มนสิ และ กโรติ โดยทั่วๆ ไปแล้ว บทสมาสเป็นการเชื่อมนามกับนามเข้าด้วยกัน แต่ก็มีบ้างที่ไม่เป็น

---

[๑] ม.มู.ฏีกา ๒/๓๘๗/๕๐๕

อย่างนั้น ซึ่งมีการเชื่อมระหว่างบทนามกับอาขยาต เช่น มนสิกโรติ (กระทำไว้ในใจ), ปากฏีกโรติ (กระทำให้ปรากฏ), พฺยนฺตีกโรติ (กระทำให้หมดไป) เป็นต้น

ดังข้อความในคัมภีร์นิรุตติทีปนีว่า

เกจิ ปน "สจฺฉิกโรติ, มนสิกโรติ, ปากฏีกโรติ, อาวีกโรติ, ปาตุกโรติ, อลงฺกโรติ, สกฺกโรติ, ปภวติ, ปราภวติ อิจฺจาทีนมฺปิ เอกตฺถีภาวํ วทนฺติ.[๑]

"อาจารย์บางท่านกล่าวถึงความเป็นสมาสแม้ของบท เป็นต้น ว่า สจฺฉิกโรติ (กระทำให้-ประจักษ์), มนสิกโรติ (กระทำไว้ในใจ), ปากฏีกโรติ (กระทำให้ปรากฏ), อาวีกโรติ (กระทำให้แจ้ง), ปาตุกโรติ (กระทำให้ปรากฏ), อลงฺกโรติ (กระทำการประดับ), สกฺกโรติ (กระทำโดยดี, เคารพ), ปภวติ (มีเป็นเบื้องแรก, เริ่มมี), ปราภวติ (เสื่อม)"

ท่านเห็นมารใจบาปเข้าสิงในท้องภายในลำไส้แล้วจึงกล่าวว่า มาร ท่านจงออกมา อย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อโทษและความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน

ลำดับนั้น มารใจบาปดำริอย่างนี้ว่า สมณะนี้ไม่รู้เห็นเราจึงกล่าวว่า มาร ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อโทษและความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน แล้วจึงดำริว่า แม้สมณะที่เป็นศาสดายังไม่อาจรู้จักเราได้เร็ว ไฉนสมณะที่เป็นสาวกจักรู้จักเราได้

ในขณะนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า มาร เรารู้จักท่านอย่างนี้ ท่านอย่าเข้าใจว่า สมณะนี้ไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมารดำริว่า สมณะนี้ไม่รู้เห็นเราจึงกล่าวว่า มาร ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อโทษและความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน แล้วจึงดำริว่า แม้สมณะที่เป็นศาสดายังไม่อาจรู้จักเราได้เร็ว ไฉนสมณะที่เป็นสาวกจักรู้จักเราได้

ลำดับนั้น มารใจบาปดำริว่า สมณะนี้รู้จักและเห็นเราจึงกล่าวอย่างนี้ว่า มาร ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย การเบียดเบียนนั้น

---

[๑] นิรุตฺติ. สูตร ๔๑๓

อย่าได้มีเพื่อโทษและความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน จึงออกจากปากของท่านพระมหาโมคคัลลานะ แล้วยืนอยู่นอกบานประตู

[๕๐๗] ท่านเห็นมารใจบาปยืนอยู่นอกบานประตูแล้ว จึงถามว่า มาร เราเห็นท่านที่นอกบานประตูนี้ อย่าเข้าใจว่า สมณะนี้ไม่เห็นเรา ท่านนั้นยืนอยู่แล้วที่นอกบานประตู

เรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นมารชื่อทูสี มีน้องสาวชื่อกาลี ท่านเป็นบุตรของน้องสาวเรา เป็นหลานชายของเรา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงมีคู่พระอัครสาวกชื่อว่าวิธุระและสัญชีวะ ในบรรดาพระสาวกเท่าที่มีอยู่ของพระกกุสันธะ ไม่มีสาวกรูปใดที่จะเสมอกับท่านพระวิธุระในการแสดงธรรม ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า วิธุระ (ผู้ทรงปัญญา)

ส่วนท่านพระสัญชีวะไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (นิโรธสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) โดยไม่ลำบาก เรื่องเคยมีมาแล้ว ท่านพระสัญชีวะนั่งเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนไถนา และคนเดินทางเห็นท่านนั่งเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่งแล้วปรึกษากันว่า ท่านผู้เจริญน่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณะนี้นั่งมรณภาพแล้ว เอาละ พวกเราช่วยกันเผาท่านเถิด ครั้งนั้น พวกเขาจึงหาหญ้า ไม้ และมูลโคมากองสุมกายท่าน จุดไฟเผาแล้วจากไป เมื่อราตรีนั้นผ่านพ้นไปแล้ว ท่านพระสัญชีวะออกจากสมาบัตินั้นแล้วก็สลัดจีวร ครองอันตรวาสกแล้วถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านในเวลาเช้า คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนไถนา และคนเดินทาง เห็นท่านเที่ยวบิณฑบาตแล้วปรึกษากันว่า ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณะนี้นั่งมรณภาพแล้ว กลับฟื้นชีพคืนได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อว่าสัญชีวะ (ผู้ฟื้นชีพ)

[๕๐๘] ครั้งนั้น ทูสีมารดำริว่า เราไม่รู้จักการมา (ปฏิสนธิ) และการไป (จุติ) ของภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ ทางที่ดี เราควรดลใจพราหมณ์และคหบดีว่า มาเถิด พวกท่านจงด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรม ทำอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นผู้ถูกพวกท่านด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนอยู่ จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส

ครั้งนั้น ทูสีมารดลใจพราหมณ์และคหบดีว่า มาเถิด พวกท่านจงด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรม ทำอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นผู้ถูกพวกท่านด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนอยู่จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส พราหมณ์และคหบดีถูกทูสีมารดลใจแล้วก็ด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นคนโล้น เป็นสมณะชั่ว เหมือนนายควาญช้าง ดำน่าเกลียด เป็นผู้เกิดจากหลังเท้าของพรหม พูดว่า พวกเราเจริญฌานอยู่ แต่คอตกก้มหน้า เกียจคร้าน รำพึงซบเซา เหงาหงอยเหม่อลอย เหมือนนกเค้าแมวจ้องหาหนูที่กิ่งต้นไม้ สุนัขจิ้งจอกจ้องหาปลาใกล้ฝั่งน้ำ แมวที่จ้องหาหนูที่รางน้ำ ท่อน้ำครำและกองหยากเยื่อ และลาที่ปลดต่างแล้ว ฉันใด ภิกษุเหล่านี้ก็ฉันนั้น เป็นคนโล้น เป็นสมณะชั่ว เหมือนนายควาญช้าง ดำน่าเกลียด เป็นผู้เกิดจากหลังเท้าของพรหม พูดว่า พวกเราเจริญฌานอยู่ แต่คอตก ก้มหน้า เกียจคร้าน รำพึงซบเซา เหงาหงอยเหม่อลอย

คำว่า ฌายิโนสฺมา ฌายิโนสฺมา (พวกเราเจริญฌาน พวกเราเจริญฌาน) ตัดบทเป็น ฌายิโน + อสฺมา คำว่า อสฺมา มาจาก อมฺห ศัพท์ + โย วิภัตติ ในคัมภีร์อรรถกถาจึงอธิบาย อสฺมา ว่า มยํ (พวกเรา) แปลง อมฺห ศัพท์กับ โย เป็น อสฺมา ด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๒๐๙ ว่า มยมสฺมามฺหสฺส (แปลง อมฺห กับวิภัตติเป็น มยํ หรือ อสฺมา ในที่ โย วิภัตติอยู่หลังได้บ้าง)

สมัยนั้น มนุษย์ที่สิ้นชีพแล้วมักไปเกิดในนรกอันปราศจากสุข เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่พินาศตกไป

[๕๐๙] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง รับสั่งกับภิกษุว่า พราหมณ์และคหบดีถูกทูสีมารดลใจชักชวนว่า มาเถิด พวกท่านจงด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรม ทำอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นถูกพวกท่านด่าว่าบีบคั้นเบียดเบียนอยู่ จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส มาเถิด พวกเธอจงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน โดยมีตนเสมอกัน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มี

ขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ... มีมุทิตาจิต ... มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน โดยมีตนเสมอกัน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

ครั้งนั้น ภิกษุผู้ที่พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงสั่งสอนแนะนำอยู่อย่างนี้ ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน โดยมีตนเสมอกัน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ... มีมุทิตาจิต ... มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ และแผ่ไปตลอดทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ เหมือนกัน ตามวิธีนี้ เธอแผ่ไปในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานโดยมีตนเสมอกัน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ ถึงความยิ่งใหญ่ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

[๕๑๐] ครั้งนั้น ทูสีมารดำริว่า เราทำอยู่ถึงอย่างนี้ ก็ไม่อาจรู้ถึงการมาและการไปของภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้เลย ทางที่ดี เราควรดลใจพราหมณ์และคหบดีว่า เชิญท่านทั้งหลายมาสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมกันเถิด ทำอย่างไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นที่ท่านทั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชาอยู่จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส' ลำดับนั้น ทูสีมารดลใจพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นว่า เชิญท่านทั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมกันเถิด ทำอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นที่ท่านทั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชาอยู่จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส ครั้งนั้น พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นถูกทูสีมารดลใจแล้ว จึงพากันสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรม

สมัยนั้น มนุษย์ที่สิ้นชีพแล้วมักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์โดยมาก

[๕๑๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วย

พระองค์เอง รับสั่งกับภิกษุว่า พราหมณ์และคหบดีถูกทูสีมารดลใจว่า เชิญท่านทั้งหลายมาสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้ทรงศีลมีกัลยาณธรรมกันเถิด ทำอย่างไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นที่ท่านสักการะเคารพนับถือบูชาอยู่จะมีจิตแปรปรวนทำให้ทูสีมารได้โอกาส ภิกษุทั้งหลายเธอจงมา จงพิจารณาเห็นกายว่าไม่งาม สำคัญอาหารว่าปฏิกูล สำคัญโลกทั้งปวงว่าไม่น่ายินดี พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยงอยู่เถิด

ภิกษุเหล่านั้นที่พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงสั่งสอนแนะนำอยู่อย่างนี้ ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง ก็พิจารณาเห็นกายว่าไม่งาม สำคัญอาหารว่าปฏิกูล สำคัญโลกทั้งปวงว่าไม่น่ายินดี พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยงอยู่

[๕๑๒] ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีท่านพระวิธุระเป็นปัจฉาสมณะ (ผู้ติดตาม) เสด็จเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ครั้งนั้น ทูสีมารได้เข้าสิงเด็กคนหนึ่งแล้วเอาก้อนหินขว้างที่ศีรษะของท่านพระวิธุระแตก ท่านพระวิธุระมีศีรษะแตกเลือดไหลอาบอยู่ เดินตามเสด็จพระกกุสันธะไปข้างหลังๆ ลำดับนั้น พระองค์ทรงดำริว่า ทูสีมารนี้ไม่รู้จักประมาณเลย แล้วทรงชำเลืองดูเหมือนช้างชำเลืองดู ทูสีมารได้เคลื่อนแล้วจากที่นั้นแล้วไปเกิดในมหานรก พร้อมกับการชำเลืองดู

คำว่า นาคาปโลกิตํ อปโลเกสิ (ทรงชำเลืองดูเหมือนช้างชำเลืองดู) หมายความว่า กระดูกของคนทั่วไปชนกัน กระดูกของพระปัจเจกพุทธเจ้าเกี่ยวกันเหมือนตะขอ ส่วนกระดูกของพระพุทธเจ้าเป็นแท่งเดียวเหมือนโซ่ที่คล้องกัน ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่เหลียวหลังมองเหมือนกวางชำเลืองดู แต่จะหันทั้งพระวรกายเหมือนช้างหันไปทั้งตัว ดังข้อความว่า

นาคาปโลกิตนฺติ ยถา หิ มหาชนสฺส อฏฺฐีนิ โกฏิยา โกฏึ อาหจฺจ ฐิตานิ, ปจฺเจกพุทฺธานํ องฺกุสกลคฺคานิ วิย, น เอวํ พุทฺธานํ. พุทฺธานํ ปน สงฺขลิกานิ วิย เอกาพทฺธานิ หุตฺวา ฐิตานิ, ตสฺมา ปจฺฉโต อปโลกนกาเล น สกฺกา โหติ คีวํ ปริวตฺเตตุํ.[๑]

---

[๑] ที.มหา.อ. ๒/๑๘๖/๑๖๘

“ปาฐะว่า นาคาปโลกิตํ (เหมือนช้างชำเลืองดู) หมายความว่า กระดูกของคนทั่วไปตั้งอยู่โดยมีปลายกระทบกัน

กระดูกของพระปัจเจกพุทธเจ้าเกี่ยวกันเหมือนตะขอ

กระดูกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ใช่อย่างนั้น แต่เนื่องเป็นแท่งเดียวกันอยู่เหมือนลูกโซ่ ดังนั้น ในเวลาเหลียวไปด้านหลัง จึงไม่อาจหันพระศอได้”

มหานรกนั้นมี ๓ ชื่อ คือ

๑. ฉผัสสายตนิกนรก (นรกที่มีผัสสะ ๖ คือ ผัสสะทางตา เป็นต้นเป็นทุกข์)

๒. สังกุสมาหตนรก (นรกที่สัตว์นรกถูกแทงด้วยหลาวเหล็ก)

๓. ปัจจัตตเวทนียนรก (นรกที่สัตว์นรกเสวยทุกข์เองโดยไม่มีผู้ทรมาน)

ครั้งนั้น นายนิรยบาลเข้ามาหาเรา (ผู้เป็นทูสีมาร) แล้วบอกว่า เมื่อใดหลาวเหล็ก[จากศีรษะ] กับหลาวเหล็ก[จากเท้า] มารวมกันที่กลางหทัยของท่าน เมื่อนั้น ท่านจะรู้ได้ว่า เราไหม้อยู่ในนรกพันปีแล้ว เรานั้นหมกไหม้อยู่ในมหานรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี และหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกซึ่งเป็นบริวารของมหานรกนั้น เสวยทุกข์ที่จะพ้นไปจากนรกอีกหนึ่งหมื่นปี เรานั้นมีร่างกายเหมือนมนุษย์ มีศีรษะเป็นปลา

คำว่า วุฏฺฐานิม (ทุกข์ที่จะพ้นไปจากนรก) หมายถึง ทุกขเวทนาที่สัตว์นรกเสวยเมื่อใกล้จะพ้นไปจากนรกสุดท้าย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- วุฏฺฐาเน ภวํ วุฏฺฐานิมํ = ทุกขเวทนาที่มีในการออกจากผลกรรมชั่ว ชื่อว่า วุฏฐานิมะ (วุฏฺฐาน ศัพท์ + อิม ปัจจัยใน ภว ตัทธิต)

อวสานคาถา

[๕๑๓] กีทิโส นิรโย อาสิ ยตฺถ ทูสี อปจฺจถ
วิธุรํ สาวกมาสชฺช กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํ.

“ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกนามว่าวิธุระและพระกกุสันธพุทธเจ้า
ผู้ลอยบาปแล้ว ไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร”

ตามเรื่องที่ปรากฏในพระสูตรนี้ แม้มารจะมิได้ประทุษร้ายพระกกุสันธพุทธเจ้า แต่การประทุษร้ายพระสาวกก็เป็นการประทุษร้ายพระศาสดาโดยอ้อม ดังนั้นจึงกล่าวว่า กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํ (และพระกกุสันธพุทธเจ้าผู้ลอยบาปแล้ว)

สตํ อาสิ อโยสงฺกู　　สพฺเพ ปจฺจตฺตเวทนา
อีทิโส นิรโย อาสิ　　ยตฺถ ทูสี อปจฺจถ
วิธุรํ สาวกมาสชฺช　　กกุสนฺธญฺจ พฺราหฺมณํ.

"ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกนามว่าวิธุระและพระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้ลอยบาปแล้ว ไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ คือมีหลาวเหล็กหลายร้อย ล้วนก่อให้เกิดทุกขเวทนาเฉพาะตน (ไม่มีผู้ทรมาน)"

คำว่า อปจฺจถ ประกอบรูปศัพท์มาจาก ปจ ธาตุ (ปาเก = หุง) + ย ปัจจัย + อา วิภัตติ แปลง อา เป็น ตฺถ แล้วลง อิ อักษรเป็นอาคมเหมือนรูปว่า อนฺตรธายถ ในคาถาสุดท้ายของพระสูตรนี้

โย เอตมภิชานาติ　　ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช　　กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

"ภิกษุใด ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักกรรมและผลกรรมนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น"

คำว่า นิคจฺฉสิ (ได้รับ) ประกอบรูปศัพท์มาจาก นิ บทหน้า + คมุ ธาตุ (ไป) + อ ปัจจัย + สิ วิภัตติ ถ้าซ้อนพยัญชนสังโยคเป็นรูปว่า นิคฺคจฺฉติ เป็นต้น แปลว่า "ออก" ดังข้อความว่า

มตฺตาวเสนปิ หิ ปทานิ สวิเสสตฺถานิ ภวนฺติ. ตํ ยถา. สาสเน ปพฺพชิโต, รฏฺฐา ปพฺพาชิโตติ. สญฺโญคาสญฺโญควเสนปิ, ตํ ยถา. คามา นิคฺคจฺฉติ, ยสํ โปโส นิคจฺฉติ. ตสฺมา อยมฺปิ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพา.[๑]

---

[๑] นีติ.ธาตุ. หน้า ๔

"โดยแท้จริงแล้ว บททั้งหลายมีความหมายต่างกันโดยเนื่องด้วยมาตราบ้าง เช่น

- สาสเน ปพฺพชิโต (ผู้บวชแล้วในศาสนา)
- รฏฺฐา ปพฺพาชิโต (ผู้ถูกขับไล่แล้วจากแว่นแคว้น)

โดยเนื่องด้วยความมีสังโยคหรือไม่มีสังโยคบ้าง เช่น คามา นิคฺคจฺฉติ (ออกจากหมู่บ้าน), ยสํ โปโส นิคจฺฉติ (บุรุษได้รับเกียรติยศ) ดังนั้น จึงควรใส่ใจแบบแผนนี้ให้ดี"

มชฺเฌ สรสฺส ติฏฺฐนฺติ วิมานา กปฺปฏฺฐายิโน
เวฬุริยวณฺณา รุจิรา อจฺจิมนฺโต ปภสฺสรา
อจฺฉรา ตตฺถ นจฺจนฺติ ปุถุ นานตฺตวณฺณิโย.

"วิมานตั้งอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทรตลอดกัป มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์ งดงาม มีรัศมีโชติช่วง ส่องสว่าง มีเหล่านางอัปสรที่มีผิวพรรณต่างๆ เป็นอันมากฟ้อนรำอยู่"

โย เอตมภิชานาติ ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

"ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น"

โย เว พุทฺเธน โจทิโต ภิกฺขุ สงฺฆสฺส เปกฺขโต
มิคารมาตุปาสาทํ ปาทงฺคุฏฺเฐน กมฺปยิ.

"ภิกษุใดที่พระพุทธเจ้าทรงชักชวนแล้วทำปราสาทของมิคารมาตาให้ไหวด้วยปลายนิ้วหัวแม่เท้าในขณะที่ภิกษุสงฆ์แลเห็นอยู่"

โย เอตมภิชานาติ ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

"ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น"

โย เวชยนฺตํ ปาสาทํ　ปาทงฺคุฏฺเฐน กมฺปยิ
อิทฺธิพเลนุปตฺถทฺโธ　สํเวเชสิ จ เทวตา.

“ภิกษุใดได้รับอุปถัมภ์ด้วยกำลังฤทธิ์ ทำเวชยันตปราสาทให้ไหวด้วยปลายนิ้วหัวแม่เท้า และทำเหล่าเทวดาให้สะดุ้งกลัว”

โย เอตมภิชานาติ　ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช　กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

“ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น”

โย เวชยนฺตปาสาเท　สกฺกํ โส ปริปุจฺฉติ
อปิ วาสว ชานาสิ　ตณฺหากฺขยวิมุตฺติโย
ตสฺส สกฺโก วิยากาสิ　ปญฺหํ ปุฏฺโฐ ยถาตถํ.

“ภิกษุใดทูลสอบถามท้าวสักกะในเวชยันตปราสาทว่า ‘ท่านวาสวะ ท่านรู้วิมุตติอันสิ้นตัณหา (อรหัตตผลและนิพพาน) ไหม’ ท้าวสักกะถูกถามปัญหาแล้ว จึงตอบแก่ภิกษุนั้นอย่างถูกต้อง”

โย เอตมภิชานาติ　ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช　กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

“ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น”

โย พฺรหฺมํ ปริปุจฺฉติ　สุธมฺมายาภิโต สภํ
อชฺชาปิ ตฺยาวุโส ทิฏฺฐิ　ยา เต ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ
ปสฺสสิ วีติวตฺตนฺตํ　พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ.

“ภิกษุใดสอบถามพรหม ณ ที่ใกล้สุธรรมสภาว่า ‘ทิฏฐิของท่านที่มีในกาลก่อน ยังมีในวันนี้หรือไร และท่านเห็นรัศมี (ของพระพุทธเจ้า) อันล่วงรัศมีพรหมในพรหมโลกบ้างหรือ’”

บาทคาถาว่า สุธมฺมายาภิโต สภํ แปลว่า “ณ ที่ใกล้สุธรรมสภา” โดยคำว่า สุธมฺมายาภิโต ตัดบทเป็น สุธมฺมาย + อภิโต ในเรื่องนี้คำว่า อภิโต เป็นนิบาตที่มีความหมายว่า ใกล้ จึงลงทุติยาวิภัตติท้าย สภา ศัพท์เป็นรูปว่า สภํ ดังนั้น แม้คำว่า สภํ จะเป็นวิเสสยะของ สุธมฺมาย ก็ต้องลงทุติยาวิภัตติ เพราะเป็นบทที่ประกอบร่วมกับ อภิโต ศัพท์

ดังข้อความว่า

สุธมฺมายาภิโต สภนฺติ สุธมฺมาย สภาย สมีเป.[๑]

“บาทคาถาว่า สุธมฺมายาภิโต สภํ แปลว่า ในที่ใกล้แห่งสุธรรมสภา”

จะเห็นได้ว่า คำว่า อภิโต ในประโยคนี้มีอรรถว่า “ในที่ใกล้” ดังที่คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า สมีเป ส่วน สภํ เป็นศัพท์ที่ลงทุติยาวิภัตติในที่ประกอบด้วย อภิโต ดังสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๐๖) ว่า กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ ในบางแห่ง) เช่น

- อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาลนฺทํ อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน (เสด็จดำเนินสู่หนทางไกลระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา)
- อภิโต คามํ วสติ (ย่อมอยู่ภายในแห่งหมู่บ้าน)
- ปริโต คามํ วสติ (ย่อมอยู่โดยรอบแห่งหมู่บ้าน)
- นทึ เนรญฺชรํ ปติ (ในที่ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา)
- ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา (จุนทะ โพชฌงค์จงปรากฏ[แก่ญาณ]ของเธอ)
- อุปมา มํ ปฏิภาติ (การเปรียบเทียบย่อมปรากฏ[แก่ญาณ]ของข้าพเจ้า)

ตสฺส พฺรหฺมา วิยากาสิ อนุปุพฺพํ ยถาตถํ
น เม มาริส สา ทิฏฺฐิ ยา เม ทิฏฺฐิ ปุเร อหุ.

ปสฺสามิ วีติวตฺตนฺตํ พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรํ
โสหํ อชฺช กถํ วชฺชํ อหํ นิจฺโจมฺหิ สสฺสโต.

“พรหมตอบแก่ภิกษุนั้นตามลำดับโดยแท้จริงว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ทิฏฐิของข้าพเจ้าที่มีในกาลก่อน ไม่มีในวันนี้ และข้าพเจ้าเห็นรัศมี[ของ

[๑] ม.มู.อ. ๒/๕๑๓/๓๓๐

พระพุทธเจ้า] อันล่วงรัศมีพรหมในพรหมโลก' ข้าพเจ้าจะกล่าวในวันนี้
ว่า 'เราเป็นผู้เที่ยงยั่งยืนได้อย่างไร'"

คำว่า วิยากาสิ ตัดบทเป็น วิ + อกาสิ แปลงสระ อิ ใน วิ เป็น อิย หรือลง ยฺ อาคม มักใช้ในพระไตรปิฎกเป็นรูปว่า พฺยากาสิ โดยแปลงสระ อิ เป็น ยฺ มีรูปอื่นในลักษณะนี้ เช่น

- ติยนฺตํ = ตฺยนฺตํ	- อคฺคิยาคาเร = อคฺยาคาเร
- จตุตฺถิยตฺเถ = จตุตฺถฺยตฺเถ	- ปญฺจมิยตฺเถ = ปญฺจมฺยตฺเถ
- ปถวิยากาโส = ปถพฺยากาโส	- วิยญฺชนํ = พฺยญฺชนํ
- วิยากโต = พฺยากโต	- วิยากํสุ = พฺยากํสุ
- วิยตฺโต = พฺยตฺโต	- วิยูฬฺโห = พฺยูฬฺโห
- ธมฺมํ อธิเยติ = อชฺเฌติ	- ปติเยติ = ปจฺเจติ หรือ ปตฺติยายติ
- ปริยงฺโก = ปลฺลงฺโก	- วิปริยาโส = วิปลฺลาโส

คำว่า วชฺชํ ประกอบรูปศัพท์มาจาก วท ธาตุ (วิยตฺติยํ วาจายํ = พูดชัดเจน) + อ ปัจจัย + เอยฺยามิ วิภัตติ แปลง เอยฺยามิ เป็น อํ ด้วยสูตรกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑๗) ว่า กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ (การทีฆะ, การทำวิปรีตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคม ย่อมมีแก่ธาตุ, วิภัตติ, ปัจจัย และอื่นๆ ในบางแห่ง)

ดังข้อความว่า

"กฺวจิ ธาตู"ติอาทินา เอยฺยสฺสาตฺตญฺจ. ทชฺชา, ทชฺชุํ ทชฺเชยฺยุํ. ทชฺเชยฺยาสิ ทชฺเชยฺยาถ, ทชฺชํ. เอยฺยามิสฺส อมาเทโส จ. ทชฺเชยฺยามิ ทชฺเชยฺยาม.[๑]

"อนึ่ง แปลง เอยฺย วิภัตติเป็น อา ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ ได้รูปว่า

ทชฺชา - ทชฺชุํ ทชฺเชยฺยุํ

ทชฺเชยฺยาสิ - ทชฺเชยฺยาถ

ทชฺชํ อนึ่ง แปลง เอยฺยามิ วิภัตติ เป็น อํ

ทชฺเชยฺยามิ - ทชฺเชยฺยาม"

---

[๑] รูป. สูตร ๕๐๘

โย เอตมภิชานาติ ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

“ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น”

โย มหาเมรุโน กูฏํ วิโมกฺเขน อผสฺสยิ
วนํ ปุพฺพวิเทหานํ เย จ ภูมิสยา นรา.

“ภิกษุใดได้สัมผัสยอดภูเขาใหญ่ชื่อสิเนรุ ชมพูทวีป ปุพพวิเทหทวีป อปรโคยานทวีป และอุตตรกุรุทวีปด้วยวิโมกข์ (ฌานอภิญญา)”

โย เอตมภิชานาติ ภิกฺขุ พุทฺธสฺส สาวโก
ตาทิสํ ภิกฺขุมาสชฺช กณฺห ทุกฺขํ นิคจฺฉสิ.

“ภิกษุใดผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้ารู้จักเหตุนั้น มาร ท่านจะได้รับทุกข์เพราะประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น”

น เว อคฺคิ เจตยติ ‘อหํ พาลํ ฑหามิติ
พาโล จ ชลิตํ อคฺคึ อาสชฺช นํ ส ฑยฺหติ.

เอวเมว ตุวํ มาร อาสชฺช นํ ตถาคตํ
สยํ ฑหิสฺสสิ อตฺตานํ พาโล อคฺคึว สมฺผุสํ.

“ไฟไม่ขวนขวายแน่นอนว่าเราจะเผาคนพาล แต่ไฟเผา เพราะคนพาลมาสัมผัสไฟที่ลุกโชน มาร ท่านเบียดเบียนพระตถาคตนั้นแล้วจักเผาตัวเอง ดังคนพาลที่สัมผัสไฟเผาตัวเอง”

อปุญฺญํ ปสวี มาโร อาสชฺช นํ ตถาคตํ
กินฺนุ มญฺญสิ ปาปิม น เม ปาปํ วิปจฺจติ.

“มาร ท่านเบียดเบียนพระตถาคตนั้นแล้ว ต้องได้รับบาป เหตุใดท่านจึงเข้าใจว่า ‘บาปไม่ให้ผลแก่เรา’”

กโรโต จียติ ปาปํ จิรรตฺตาย อนฺตก
มาร นิพฺพินฺท พุทฺธมฺหา อาสํ มากาสิ ภิกฺขุสุ.

“ผู้กระทำบาปย่อมสั่งสมบาปไว้ตลอดกาลนาน มาร ท่านจงเบื่อหน่ายหลีกไปจากพระพุทธเจ้า อย่าหวังทำลายเหล่าภิกษุเลย”

อิติ มารํ อตชฺเชสิ ภิกฺขุ เภสกฬาวเน
ตโต โส ทุมฺมโน ยกฺโข ตตฺเถวนฺตรธายถ.

“ภิกษุ (พระมหาโมคคัลลานะ) ได้คุกคามมารในเภสกฬาวัน ด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น มารนั้นเสียใจแล้วอันตรธานไปจากที่นั้น”

คำว่า ยกฺโข ในที่นี้มีความหมายว่า เทวดา ซึ่งก็คือ มารนั่นเอง เพราะมารเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวดี ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแสดงความหมายของ ยกฺข ศัพท์ว่า

ยกฺโข เทเว มหาราเช กุเวรา’นุจเร นเร.[๑]

“ยกฺข ศัพท์ย่อมเป็นไปในความหมายว่า เทวดา, ท้าวจาตุมหาราช, บริวารของท้าวกุเวร (ยักษ์) และมนุษย์”

คำว่า ตตฺเถวนฺตรธายถ ตัดบทเป็น ตตฺถ + เอว + อนฺตรธายถ

คำว่า อนฺตรธายถ มาจาก อนฺตร บทหน้า + ธา ธาตุ (ธารเณ = ทรงไว้) + ย ปัจจัย + อา อัชชตนีวิภัตติ แปลง อา เป็น ตฺถ เมื่อลง อิ อาคมแล้วสำเร็จเป็นรูปว่า อนฺตรธายิตฺถ ให้แปลงสระ อิ ใน ยิ เป็น อ แล้วลบ ตฺ อักษรด้วยสูตรสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๑๖๙) ว่า อิกาโร อการํ ตนฺนิมิตฺตํ ตการโลโป (อิ อักษรย่อมถึงความเป็น อ อักษร และลบ ต อักษร เพราะการแปลง อิ เป็น อ นั้น) เช่น

- อภาสถ = อภาสิตฺถ (ได้กล่าวแล้ว) พบในบาทคาถาว่า อิมา คาถา อภาสถ (ได้กล่าวคาถาเหล่านี้แล้ว)

- อภิสิญฺจถ = อภิสิญฺจิตฺถ (ได้รดแล้ว) พบในบาทคาถาว่า อุทเกนาภิสิญฺจถ (ได้รดแล้วด้วยน้ำ)

---

[๑] อภิธาน. คาถา ๙๗๐

อีกอย่างหนึ่ง ตามมติของคัมภีร์นิรุตติทีปนี คำนี้ประกอบด้วย อา หิยยัตตนีวิภัตติในที่สุด แปลง อา เป็น ถ ด้วยมหาสูตร ดังที่กล่าวไว้ในสูตร ๕๘๖ ว่า อา-อี-อู-มฺหา-สฺสา-สฺสามฺหานํ วา (รัสสะ อา, อี, อู, มฺหา, สฺสา และ สฺสามฺหา) เช่น

- เมทนี สมฺปกมฺปถ (ปฐพีหวั่นไหวแล้ว)
- วิสญฺญี สมปชฺชถ (เป็นผู้วิสัญญีแล้ว)
- อิมา คาถา อภาสถ (ได้กล่าวคาถาเหล่านี้)
- ตุจฺโฉ กาโย อทิสฺสถ (กายอันว่างเปล่าได้ปรากฏแล้ว)
- นิพฺพิทา สมติฏฺฐถ (ความเบื่อหน่ายตั้งอยู่แล้ว)
- เอโก รหสิ ฌายถ (ผู้เดียวเพ่งพินิจแล้วในที่ลับ)

จบมารตัชชนียสูตรที่ ๑๐

จบจูฬยมกวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

รวมวรรคที่มีในมูลปัณณาสก์นี้ คือ

๑. มูลปริยายวรรค
๒. สีหนาทวรรค
๓. โอปัมมวรรค
๔. มหายมกวรรค
๕. จูฬยมกสูตร

จบมูลปัณณาสก์

พุทฺธาปิ พุทฺธกมลามลจารุเนตฺตา
พาตฺตึสลกฺขณวิราชิตรูปโสภา
สพฺพาสวกฺขยกราปิ จ โลกนาถา
สมฺมทฺทิตา มรณมตฺตมหาคเชน.

เตลกฏาหคาถา คาถา ๒๑

"แม้พระพุทธเจ้าผู้มีพระเนตรงามหมดจดดั่งบัวบาน มีพระรูปกายบรรเจิดด้วยพระลักษณะ ๓๒ ทรงกำจัดอาสวะทั้งปวงแล้ว ก็ถูกพญาคชสารตกมันคือมฤตยูย่ำยีแล้ว"

ดรรชนี

ม-ร	หน้า

ม-ย-ร-ฤ-ล-ว

ร-ว	หน้า

ดรรชนีรูปวิเคราะห์ศัพท์

บรรณานุกรม

กัจจายนะ, พระ. **กัจจายนพยากรณะ.** ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.

การุณิกะ, พระ. **ธรรมาจริยะเมียดชุ [ธรรมจริยจักษุ].** มยองมยะ : วัดปัชโชตารามใหม่, ๒๕๕๒.

กุณฑลาภิวงศ์, พระ. **สะเนตปยะธรรมาจริยะ [ชี้แจงนัยแห่งธรรมาจริยะ].** อมรปูระ : โรงพิมพ์นยูภามา, ๒๕๓๔.

เกวลาภิวงศ์, พระ. **วากยัตถทีปกะ.** โมงยวา : วัดแลดี, ๒๔๘๒.

คันธสาระ, พระ. **กัจจายนสารมัญชรี.** กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์, ๒๕๓๘.

____________. **เนตติปกรณ์ [ฉบับแปลและอธิบาย].** ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐.

____________. **วุตโตทยมัญชรี.** นครปฐม : วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๕.

____________. **สุโพธาลังการมัญชรี.** นครปฐม : วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖.

คิริศจันทรวิทยารัตนะ. “มุคธโพธสังเกฺษปฏีกา” ใน **มุคธโพธวยากรณะ.** กัลกัตตา : โรงพิมพ์คิริศวิทยารัตนะ, ๒๔๔๙.

จตุรังคพล, มหาอำมาตย์. **อภิธานัปปทีปิกาฏีกา.** ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการ-ศาสนา, ๒๕๐๘.

จันทมุขาภิวงศ์, พระ. **อะเชขันธรรมาจริยะ [พื้นฐานธรรมาจริยะ].** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวตีปิฎกัต, ๒๕๐๑.

ชญาเนนทรสรัสวดี. “ตัตตวโพธินี” ใน **สิทธานตเกามุที.** เดลฮี : โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๔๕.

ญาณธชะ, พระ. **นิรุตติทีปนี.** ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๓.

____________. **ปรมัตถทีปนี.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๐.

ตารานาถะ. **ศัพทัสโตมมหานิธิ.** พาราณสี : โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๑๑.

ตารานาถะ, **วาจัสปัตยะ.** พาราณสี : โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๐๔.

ตริโลจนทาสะ, “กาตันตรวฤตติปัญชิกา” ใน **กาตันตรวยากรณะ.** พาราณสี : โรงพิมพ์พาราณสี, ๒๕๔๐.

ตองตวินสยาดอและอื่นๆ, **นิยมสาระ.** ม.ป.ท., ม.ป.ท.

เตชวันตาภิวงศ์, พระ. **วากยัตถทีปนี.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์ปัญญาพละปิฎกัต, ๒๕๐๕.

ธรรมกิตติ, พระ. **พาลาวตาร.** ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๑.

ธรรมสามิ, พระ. **กังขาโยชนา.** มอบี : วัดมอบีสาสนันธุระ, ๒๕๔๗.

นาเคศภัฏฏะ, **ปริภาเษนทุเสขระ.** พาราณสี : โรงพิมพ์วิชัย, ๒๔๔๒.

ปิยทัสสีและอื่นๆ, **ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา พาลาวตาร พาลาวตารฎีกา และพาลาวตารนิสสัย ๗ คัมภีร์.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์ธนวตี, ๒๕๑๐.

พุทธัปปิยะ, พระ. **ปทรูปสิทธิ.** กรุงเทพฯ : วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

____________. **ปทรูปสิทธิฎีกา.** ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๙.

ภัฏโฏชิ ทิกษิต. **สิทธานตเกามุที.** เดลฮี : โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๔๕.

มหานาคิตะ, พระ. “สัททสารัตถชาลินี” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

____________. **โมคคัลลานปัญจิกา.** ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

____________. “อภิธานัปปทีปิกา” ใน **ปญฺจมูลคนฺถ.** กรุงเทพฯ : วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

ยสะ, พระ. “กัจจายนสาระ” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

ราชาราธานตเทวะ. **ศัพทกัลปทรุมะ.** นิวเดลฮี : โรงพิมพ์นิวจีแอน, ๒๕๓๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วชิรพุทธิ, พระ. **นยาสะ.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สุธรรมวดี, ๒๔๗๖.

วามนะและชยาทิตยะ. **กาศิกา**. พาราณสี : โรงพิมพ์ตารา, ๒๕๑๙.

วาสุเทพ. “พาลมโนรมา” ใน **ไวยากรณสิทธานตเกามุที.** เดลฮี : โรงพิมพ์โมติลาน พนารสีทาส, ๒๕๐๔.

วิจิตตาลังการ, พระ. **สัททัตถเภทจินตาทีปนี.** มันดเลย์ : วัดมยะตอง, ๒๕๔๒.

วิสุทธาจาระ, พระ. **ธาตวัตถสังคหปาฐ.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์ย่างกุ้งมันดเลย์ปิฎกัตสาอุตไส, ม.ป.ป.

____________. **วิสุทธาโยง กัจจายนสุตตัตถะ.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สุธรรมวตี. ๒๕๐๕.

เวสสวณะ, พระ. **สัมพันธจินตาคัณฐิใหม่.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์อูโภตา ด่อย่วน เนนตาตมีมะยา, ๒๔๙๙.

โวปเทวะ. **มุคธโพธวยากรณะ.** กัลกัตตา : โรงพิมพ์คิริศวิทยารัตนะ, ๒๔๔๙.

ศรรววรรมัน. **กาตันตรวยากรณะ.** นิวเดลฮี : โรงพิมพ์ซีลัมเปอร์, ๒๕๓๑.

สังฆรักขิตะและอื่นๆ, พระ. **สุโพธาลังการฎีกา**. ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๗.

สังฆรักขิตะ. พระ. **โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชัมพุมิตเซวปิฎกัต, ๒๔๙๘.

สัทธัมมโชติปาละ, พระ. **สุตตนิเทศ.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชัมพุมิตเซวปิฎกัต, ๒๔๗๘.

สัทธรรมคุรุ, พระ. “สัททวุตติ” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

สัทธรรมนันที, พระ. **กังขาวิตรณีคัณฐิ**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สัทธรรมสิริ, พระ. “สัททัตถเภทจินตา” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

สีลานันทะ, พระ. **ปทรูปสิทธิฎีกานิสสัยใหม่.** ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๔๓.

เสนาปติ, พระ. “การิกา” ใน **สัททาแง ๑๕ ส่องปาฐะ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฎกัต, ๒๕๐๗.

อภยะ, พระ. **สารัตถสังคหะ [สัททัตถเภทจินตาฎีกา].** มันดเลย์ : วัดมยะตอง, ๒๕๔๒.

อริยวังสะ, พระ. **มณิสารมัญชูสา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๒.

____________. **มณิทีปะ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๖.

อริยวงศ์, พระ. **วากยคุฬหัตถทีปกะ.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์คันธมา, ๒๔๙๙.

อัคคธัมมะ, พระ. **กัจจายนสุตตัตถคัณฐิ.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ปัญญาพลปิฎกัต. ๒๕๑๗.

____________. **โมคคัลลานนิสสัย.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์มยะซ่อ. ๒๕๑๔.

____________. **โมคคัลลานปัญจิกานิสสัย.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชัมพุมิตเซวปิฎกัต. ๒๔๗๖.

____________. **โมคคัลลานปัญจิกาฎีกานิสสัย.** มันดเลย์ : โรงพิมพ์มยะซ่อ. ๒๕๑๗.

____________. **อภิธานนิสสัยใหม่.** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวตีปิฎกัต. ๒๕๑๒.

อัคควังสะ, พระ. **สัททนีตีปกรณ์**, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

อาทิจจวังสะ, พระ. **ชเวเยส่องนิยาม [คัมภีรัตถนิยาม].** ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์รตนาวาที, ๒๕๑๓.

อาฬาระ, พระ. **วากยัตถเมทินี.** ย่างกุ้ง : วัดเมทินี, ๒๔๙๘.

Malalasekara, G.M. **Dictionary of Pali Proper names,** London : The Pali Text Society, 1974.

รายนามผู้บริจาคร่วมจัดพิมพ์
พระสุตตันตปิฎกแปล - อธิบาย

รายนามผู้บริจาค รวม ๔๐๐,๐๐๐ บาท

บริษัท ไทยเซิ่งฟา จำกัด
Mr.Hwang Luh-Sheng
คุณแม่อ้วยเกียว แซ่ฉั่ว
นางสาวสมจิตร ธาราอริยกุล
นายสิทธิชัย ธาราอริยกุล
นางลัดดา แซ่จิว
นายคุณัชญ์ ธาราอริยกุล

รายนามผู้บริจาค ๕๕,๐๐๐ บาท

พลโทนรวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน

รายนามผู้บริจาค ๕๐,๐๐๐ บาท

คุณกุลเวช - วินิตา เจนวัฒนวิทย์
คุณเกศรา มัญชุศรี และครอบครัว
คุณสมชัย นวสิริธนโรจน์, คุณกาญจนา เรืองจินดา, คุณมัชยา นวสิริธนโรจน์,
คุณมนัญญา นวสิริธนโรจน์, คุณมนัสดา นวสิริธนโรจน์.

รายนามผู้บริจาค ๑๕,๑๕๐ บาท

คุณสุขภาดา คงปรีชา และญาติธรรม

รายนามผู้บริจาค ๑๓,๐๐๐ บาท

คุณวิกรม - คุณศรีรัตน์ - คุณศุภิสรา ตั้งปณิธานสุข

รายนามผู้บริจาค ๑๐,๐๐๐ บาท

คุณกิตติมา - คุณนภัส เอี่ยมวงศรี

รายนามผู้บริจาค ๑๑,๐๐๐ บาท

คุณกิตติพงศ์ ลาภสุริยกุล
คุณแม่เซ็งคิ้ม แซ่เบ๊ และครอบครัวธรรมสวยดี

รายนามผู้บริจาค ๕,๕๐๐ บาท

คุณปัญจขันธ์

รายนามผู้บริจาค ๕,๐๐๐ บาท

พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ
คุณบุญเลิศ - คุณอุษณีย์ สว่างกุล

รายนามผู้บริจาค ๔,๐๐๐ บาท

คุณพรศรี มหาคุณ

รายนามผู้บริจาค ๓,๐๐๐ บาท

คุณภานุวัฒน์ สุริยฉัตร
คุณสันติ พงค์เจริญพิทย์
คุณจรินทร์ แทนคุณ

รายนามผู้บริจาค ๒,๒๕๐ บาท

คุณดวงเด่น เลิศรักสกุล

รายนามผู้บริจาค ๒,๐๐๐ บาท

กองทุนครอบครัวอาจารย์นิศารัตน์ ลาวัณยากุล และคณะ
คุณกฤติยา ผลาชีวะ
คุณกุหลาบ ชัยเลิศ
คุณดวงกมล สุริยฉัตร
คุณนันตพร ธรรมสวยดี
คุณนุชากร อติพัฒน์
คุณเนาวรัตน์ ธรรมสวยดี
คุณปาริฉัตร เหล่าธีระศิริวงศ์
คุณพิมพ์พรรณ ชูเอกวงศ์
คุณเพ็ญแข รัตนวิริยกุล และครอบครัว
คุณวิโรจน์ สมุทรธนานนท์
คุณอนัญพร วุฒิวรวัฒนา
คุณอัญชลี จึ่งสกุล
คุณแม่ลูงั้ง แซ่หลู และครอบครัวสิริจันทรดิลก
คุณจินตนา ศิริสันธนะ
คุณสมชาย - บุบผา อมรเกียรติขจร
คุณชูศักดิ์ พิชิตธนารักษ์
ดร.อังครัตน์ เพรียบจริยวัฒน์

รายนามผู้บริจาค ๑,๖๐๐ บาท

คุณรัตนา โมเรือง

รายนามผู้บริจาค ๑,๕๐๐ บาท

คุณพัทธ์ธีรา ทิพย์อัครพิชา
คุณศนิชา ดุษฎีวิโรจน์

รายนามผู้บริจาค ๑,๓๕๐ บาท

คุณณัฐกานต์ หนูทอง

รายนามผู้บริจาค ๑,๒๐๐ บาท

คุณสันทนา ธิติรังสี

รายนามผู้บริจาค ๑,๐๐๐ บาท

พ.อ.สรวุฒิ - คุณโกสุม สาลี
คุณกาญจนา เจียรศักดิ์วัฒนา
คุณจันทร์ตรี สุทธิวัฒนานิติ
คุณจิราพร ลัคนาภิเศรษฐ์ และครอบครัว
คุณชญานิษฐ์ ตะละภัฏ
คุณชุลีกร กมลจิตร์ประภา
คุณดารา บัวมาศ
คุณดาวรัตน์ มิ่งฉาย
คุณธนวรรณ ทองเสฐียร
คุณนิรมล เตชะปณิต และครอบครัว
คุณเบญจพร แซ่เตียว
คุณพัชรี ปาลกวีวงษ์ ณ อยุธยา
คุณพิมพ์ธาดา จารุจิตติวัฒน์
คุณเพียรพร ว่องวิทวัส
คุณยุพาพร ลือนาม
คุณวรรณี - คุณวันเพ็ญ กัญจนายน
คุณวารุณี วงศ์วิเชียร และครอบครัว
คุณวิมลวรรณ ศฤงคารินารี
คุณวีระพล - คุณสุวารี จันทร์สวรรค์
คุณศิริพร พรวิริยกุล
คุณสมชาย วสันตวิสุทธิ์ และครอบครัว
คุณสมศรี งามกมลรัตน์
คุณสมศรี ศรีสุวรรณภรณ์
คุณสมศักดิ์ - คุณสุนีย์ ฉากเขียน
คุณสุนามัล สุวรรณพัฒนา
คุณสุนิธิ - คุณเอมิลี่ อินทวงศ์
คุณสุพรทิพย์ บุรณากาญจน์
คุณสุภาวดี ธีรอภิศักดิ์กูล
คุณอนันต์ รัชตมุทธา - คุณรวิวรรณ ศิริวัฒโนทัย
คุณอรุณี แสงสิริบรรจง และครอบครัว
คุณอามรรัตน์ สุทธิวัฒนานิชติ
คุณคงศักดิ์ กฤษณะสมิต

คุณผาสุข กฤษณะสมิต
คุณดาราวัณณ์ เฟื่องฟู
คุณสุภาณี สายสนธิ์
คุณสุภาภรณ์ อภิชัยเสถียรโชติ
คุณวรัญญาภรณ์ ธนะสันตะวานนท์
คุณสมภพ สงวนพาณิชย์
คุณปัทมาวดี วรนิมมาน และ บุตร ธิดา ภูรินท-พริสร-พริมโรส

รายนามผู้บริจาค ๘๐๐ บาท

คุณณัฐชัย - คุณพรพรรณ ธรรมสวยดี

รายนามผู้บริจาค ๗๐๐ บาท

คุณนันทพร ลือสิงหนาท และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๖๐๐ บาท

คุณธารา - คุณจินตนา รัตนพิภพ

รายนามผู้บริจาค ๕๐๐ บาท

คุณจารุวุฒิ - คุณชุติพร เจริญพัฒนา
คุณนัฏฐ์ทันตา ประกฤติพงศ์ และครอบครัว
คุณพีรเชษฐ์ เธียรวัฒนธาดา
คุณแม่เพลิน ณ นคร และปุ๊
คุณวิภาวรรณ รุ่งเชวง
คุณสอิ้ง
คุณสุวิมล สายต๊ะวัง
คุณฐิติรัตน์ ภัทรพันธุ์มณี และครอบครัว
คุณผการัตน์ หาญวิวัฒน์วงศ์
คุณภูรี - คุณภัทรวดี ทรงธนเกียรติ
คุณวัลลภา พัฒนาภรณ์
คุณสมศิริ รักษาพันธ์ และครอบครัว
คุณสิกาธินี ไล่ประคอนทรัพย์
คุณหฤทยา เรือนทม

รายนามผู้บริจาค ๔๐๐ บาท

คุณฉัตรชัย - คุณปราณี ธรรมสวยดี และครอบครัว
คุณนันทพร ธรรมสวยดี
คุณพัฒนชัย - คุณอรณิชา ธรรมสวยดี และครอบครัว
คุณสุขชัย - คุณสำรวย ธรรมสวยดี และครอบครัว
คุณธนนันท์ ธรรมสวยดี
คุณเบญจพร ธรรมสวยดี
คุณวรกานต์ หลิมตระกูล

รายนามผู้บริจาค ๓๐๐ บาท

พล.ต.หญิง วีณา ตุงคสวัสดิ์
คุณภานุวัฒน์ สุริยฉัตร
คุณรัตนา ตรีรัตน์ดิลกกุล
คุณวงศ์ศิริ สุทธจินดา
คุณวรรณา - คุณวรรณี ศิลป์สรรค์สิริ
คุณสมัย - คุณศิริวรรณ งามล้วน
คุณอุบล ผจญภัย
คุณณัฐรัตน์ ศรีสุคนธ์
คุณรัชรพงษ์ รัมยาพฤกษ์
คุณรุจยา บุณยทุมานนท์
คุณวรรณวีร์ วิชรบุญนิรันด์
คุณวาทิน - คุณวิชรินทร์ ธาวนพงษ์
คุณอิสรีย์ อิ่มสำราญวิชต์

รายนามผู้บริจาค ๒๒๕ บาท

คุณบุศกร ประดิษฐ์พงศ์ชัย

รายนามผู้บริจาค ๒๐๐ บาท

น.ท.วิเชียร พงษ์สกุล ร.น.
คุณจุฑาภัค สิริจันทรดิลก
คุณณัฐิมา ภัทรพงศ์ไพบูลย์
คุณผนินาถ เตโชชัชวาล
คุณรุ่งโรจน์ จิตต์ล้ำเลิศกุล และครอบครัว
คุณลาวัลย์ เพ็ชรนิล
คุณวริษา แซ่ตั้ง
คุณศรีสุวรรณ จุฑาบัณฑิตกุล
คุณสรวงภรณ์ ไร่วิบูลย์ และครอบครัว
คุณเสรี - คุณวชิรา - คุณธรรมฤทธิ์ ลิขิตธีรเมธ
คุณคำนวน พ่อค้า
คุณณัฐนันท์ จันทร
คุณปฤศฎางค์ อิ้งจะนิล
คุณมณผกา วงศ์พนาวิโรจน์
คุณเรวดี แทนวันชัย
คุณวรรณี อำนรรฆกิตติกุล
คุณวัลลภ ธรรมสวยดี
คุณสงคราม อัดฮาด
คุณสินิทธา ยิ่งสุทธิพันธุ์

รายนามผู้บริจาค ๑๕๐ บาท

คุณศักราช หนูทอง

รายนามผู้บริจาค ๑๐๐ บาท

คุณขวัญฐิภา เกียรติโกศลกิจ
คุณนุชรินทร์ วรนาวิน
คุณรวิอร พชรชานันท์
คุณสุรางค์ ฉัตรนันทเวช
คุณสุรีย์ ฉัตรพิทักษ์โชค
คุณเสาวนีย์ บุญจันทร์ศรี
คุณชุมศรี ดิศโรจน์
คุณมณทิพย์ อาทรธุระสุข
คุณสุพัตรา จารุพัฒน์
คุณสุรินทร์ เกิดแสง
คุณเสาวณี เตชะเสนีย์

ขอขอบพระคุณและอนุโมทนาในกุศลจิตของทุกๆ ท่าน
หากชื่อ-นามสกุล และจำนวนเงินบริจาคของท่านขาดตกบกพร่องประการใด
คณะผู้จัดทำกราบขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

อานิสงส์ในการสร้างพระคัมภีร์

แม้พระเจ้าอชาตศัตรูจะทรงกระทำปิตุฆาตซึ่งจัดว่าเป็นอนันตริยกรรมประการหนึ่ง ที่ส่งผลให้ตกนรกอเวจีหลายกัปนับไม่ถ้วน แต่พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ปฐมสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ ผลานิสงส์จากการอุปถัมภ์ครั้งนี้ส่งผลให้พระองค์พ้นจากนรกอเวจี เพียงตกนรกโลหกุมภีซึ่งเป็นนรกขุมเล็กเป็นเวลา ๖ หมื่นปี แล้วจะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

เห็นได้ว่าการสร้างคัมภีร์มีอานิสงส์มาก ผู้ที่ทำบาปมากจะได้รับผลบาปลดน้อยลง ผู้ที่ทำบุญไว้น้อยจะได้ขึ้นสวรรค์ชั้นสูง ผู้ที่ทำบุญมากอยู่แล้วจะประสบแต่ความสุขความเจริญในที่ขณะท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ดังสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พฺรหฺมรํสี) กล่าวว่า

"การต่ออายุพระธรรมคัมภีร์อานิสงส์มากมายเชียวนา คนตกนรกลึกจะได้มาขุมตื้น คนตกนรกขุมตื้นจะได้ขึ้นมาบนสวรรค์ คนขึ้นสวรรค์ชั้นแรกก็จะขึ้นสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป ชีวิตในสังสารวัฏจะไม่มีตกต่ำจนกว่าจะเข้าถึงแดนศิวโมกข์ จริงๆ นะจำไว้"

ท่านผู้มีจิตศรัทธาที่ประสงค์จะร่วมทำบุญบริจาคเพื่ออุปถัมภ์โครงการฯ สามารถทำได้โดยโอนเข้าบัญชี ดังนี้

๑. วัดท่ามะโอ (กองทุนแปลคัมภีร์พุทธศาสน์)
ธนาคารทหารไทย สาขาลำปาง บัญชีออมทรัพย์
เลขที่บัญชี **328 - 2 - 61701 - 2**

๒. พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร (เพื่อกองทุนแปลคัมภีร์พุทธศาสน์)
ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สาขาลาดหญ้า
บัญชีออมทรัพย์
เลขที่บัญชี **012 - 2 - 62179 - 0**

๓. พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร (พิมพ์หนังสือ)
ธนาคารทหารไทย สาขาลาดหญ้า บัญชีออมทรัพย์
เลขที่บัญชี **033 - 2 - 34443 - 1**

แล้วส่งสลิปการโอนเงิน พร้อมรายชื่อและที่อยู่ หรือเบอร์โทรศัพท์ของท่านมาที่

พระคันธสาราภิวงศ์ ๓๗ วัดท่ามะโอ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง ๕๒๐๐๐
โทร. ๐๕๔-๒๒๘๘๑๙ หรือที่ Email : tamaoh24@gmail.com

สำหรับท่านเจ้าภาพที่ร่วมบริจาคเกิน ๕๐,๐๐๐ บาทขึ้นไป ขอให้ส่งรูปถ่ายของท่านหรือครอบครัวของท่านให้แก่ทางวัดด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้นำรูปถ่ายดังกล่าวมาเป็นอนุสรณ์แห่งธนาคารบุญในฐานะเจ้าภาพสร้างพระคัมภีร์ เมื่อจัดพิมพ์เป็นเล่มเรียบร้อยแล้ว ฯ

ว่าง